

4 Aylık Uluslararası Akademik
Hakemli Dergi
ISSN: 2148-5933
E-ISSN: 2529-0088
SAYI/ISSUE: 16
Ağustos/August 2021

Akademik Hassasiyetler

The Academic Elegance

Akademik Hassasiyetler / The Academic Elegance

4 Aylık Uluslararası Akademik Hakemli Dergi

Yıl/Year:8 Sayı/Issue:16 Ağustos/August 2021

ISSN: 2148-5933 E-ISSN:2529-0088

Sahibi / Owner

Huzeyfe Süleyman ARSLAN

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief

Şenol DURGUN

Yazı İşleri Müdürü / Editorial Director

Hüzeyfe Süleyman ARSLAN

Yürütücü Editör / Executive Editor

Alper MUMYAKMAZ

Yürütücü Editör Yardımcısı / Assistant Executive Editor

Derya KAHRAMAN

İngilizce Yayın Editörü / English Publication Editor

Batuhan SELVİ

Yönetim Yeri / Adress

Yavuz Selim Mah. 543. Sok. Turaykent Villaları No:10/18 Eryaman/ANKARA

İletişim / Contact

Maraşal Fevzi Çakmak Cad. No:9/4 Bahçelievler/ANKARA

Tel: 0 506 223 85 73

E-mail: academicelegance@gmail.com

Yapım / Production

A Kitap

Yayın Tarihi / Release Date

Ağustos 2021

Yayın Kurulu / Editorial Board

Tarık AK, Burhan AYKAÇ, Ömer BAYKAL, Gonca BAYRAKTAR DURGUN, Mehmet Ali ÇAKMAK, Fatih DURGUN, Tuğrul KORKMAZ, Volkan ÖNGEL, Yusuf PUSTU, İlyas SÖZEN, Gökberk YÜCEL.

Alan Editörleri / Scope Editors

İktisat Alan Editörü

: Doç. Dr. Semra Boğa

Psikoloji Alan Editörü

: Doç. Dr. Ömer Faruk Cantekin

Siyaset Bilimi Alan Editörü

: Dr. Ertuğrul Eryücel

Sosyoloji Alan Editörü

: Doç. Dr. Çağatay Sarp

Tarih Alan Editörü

: Doç. Dr. Hatice Güzel Mumyalmaz

Uluslararası İlişkiler Alan Editörü

: Doç. Dr. Fatih Fuat Tuncer

Yönetim Bilimi Alan Editörü

: Doç. Dr. Mustafa Altunok

Danışma ve Hakem Kurulu / Advisory Board

- Prof. Dr. Abdürreşit Celil KARLUK (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Osman KURT (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Aydın BAŞBUĞ (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi)
Prof. Dr. Cengiz ANIK (İstanbul Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatih SARIOĞLU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatma TAŞDEMİR (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan REYHAN (Çorum Hitit Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan TAŞDEMİR
Prof. Dr. İbrahim AQUDE (U.S.A. University of Hawaii)
Prof. Dr. İbrahim AYDINLI (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim YILDIRIM (Gaziantep Hasan Kalyoncu Üniversitesi)
Prof. Dr. İlhan AKSOY (Samsun 19 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Latif TOKAT (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat DEMİRKOL (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa DELİCAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ORÇAN (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Nedim BAHÇEKAPILI
Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Zehra ASLAN (Rize Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdilaziz KALBERDİEV (Kırgızistan Oş Üniversitesi)
Doç. Dr. Akhmet A. YARLYKAPOV (Rusya Federasyonu Rusya Bilimler Akademisi)
Doç. Dr. Ayşegül SONCU (İstanbul Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Deniz ÜNAL (Adana Çukurova Üniversitesi)
Doç. Dr. Elmira MURATOVA (Kırım Akmescit Taurida National V. I. Vernodsky Üniv.)
Doç. Dr. Gülsen KAYA OSMANBAŞOĞLU (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Doç. Dr. Hatice ALTUNOK (Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi)
Doç. Dr. Hatice GÜZEL MUMYAKMAZ (Yozgat Bozok Üniversitesi)
Doç. Dr. Igor Leonidovich ALEXEEV (Rusya Humanitar Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. İskender GÜMÜŞ (Kırklareli Üniversitesi)
Doç. Dr. Kemal ERKİŞİ (İstanbul Gelişim Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa KOÇANCI (Antalya Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Ömer KESKİNSOY (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Doç. Dr. Recep REHİMLİ (Azerbaycan Academi of Public Administration)
Doç. Dr. Rufat SATTAROV (Almanya Berlin Freie University)
Doç. Dr. Samaghan MYRZAİBRAİMOV (Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Senem ATVUR (Antalya Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Timur KOZUKULOV (Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Yavuz ÇİLLİLER (İstanbul Gelişim Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ali PİŞKİN (Yalova Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ali Zafer SAĞIROĞLU (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Alihan LİMONCUOĞLU (İstanbul Medipol Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali GÖNGEN (Gaziantep Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özlem SANRI (Yeditepe Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Suna GÖNÜLTAŞ (Doğuş Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Volkan ERTİT (Aksaray Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Ziya BÖLÜKBAŞI (Eskişehir Anadolu Üniversitesi)
Dr. Didem Özdemir (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Dr. Muhammed ADİL (Tunus Turc-Arab Association for Science Cultur and The Arts)
Dr. Murat Topcu (Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü)
Dr. Özlem KÜÇÜK (Kocaeli Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

English as the Language of Science: The Role of English in the Academic World <i>Bilim Dili Olarak İngilizce: Akademik Dünyada İngilizce'nin Rolü</i> Batuhan Selvi	1
Kırılgan Beşlide Gıda Fiyatlarının Enflasyona Geçiş Etkisi <i>The Pass-Through Effect of Food Prices to Inflation in Fragile Five</i> Nimet Varlık & Eda Yeşil Bahkçioğlu	23
Yanlış Yaptığımı Bilmiyordum: Akademisyenlerde Etik Körlük Üzerine Bir Araştırma <i>I did not Know that it was Wrong: A Research on Ethical Blindness in Academicians</i> Nuran Öztürk Başpınar & Fulya Mısırdalı Yangil	41
21. Yüzyılda Tarihyazımı ve Tarihçilik Üzerine Bir İnceleme <i>An Analysis of the Twenty-First Century Historiography</i> Hazal Papuççular	67
Kıbrıs Türk Basınında 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti: Bozkurt Gazetesi <i>Cyprus Turkish Press in 1960 Cyprus Republic: Bozkurt Newspaper</i> Eren Ekin Ercan	89
Civil–Military Relations in the Ak Party Era (2002–2021): So-Called Efforts for Depoliticisation <i>Ak Parti Döneminde Sivil-Asker İlişkileri (2002-2021) Depolitikleşme Çabaları</i> Hakkı Göker Önen	115
Engelli Kadın İstihdamı: İşkur Aktif İstihdam Politikaları Üzerine Bir Analiz <i>Employment of Women with Disabilities: An Analysis on Iskur's Active Employment Policies</i> Hülya Çakır	151
Nâzım Hikmet Şiirlerinde Tarihin Yeniden Kurulmasında Tasavvufi Söylemin Dönüşümü <i>The Transformation of the Discourse of Sufism in the Recreation of the History in Nâzım Hikmet's Poetry</i> Aybige Başçğmez Çetin	175
Peyami Safa, 27 Mayıs 1960 ve Millî Birlik Komitesi: “Organik Aydın ve Yasa- Koyucu Entelektüel Olarak Peyami Safa'nın Havadis Yazıları (15 Temmuz 1960- 14 Kasım 1960)” <i>Peyami Safa, May 27, 1960 Coup and National Union Committee: “Havadis Newspaper Articles of Peyami Safa as an Organic Intellectual and Legislator”</i> Ferit Salim Sanlı	197
Pandora's Box: Updating the Libyan Conflict Map <i>Pandora'nın Kutusu: Libya Çatışma Haritasının Güncellenmesi</i> Fatma Anıl Öztop	225
Covid-19 as an Othering Practice: Donald Trump's Anti-Chinese Discourse <i>Bir Ötekileştirme Pratiği Olarak Covid-19: Donald Trump'ın Çin Karşıtı Söylemi</i> Fatih Fuat Tuncer & Elif Şahin	245
Investigation of the Social Policies in Terms of Elderly Health <i>Yaşlı Sağlığı Açısından Sosyal Politika İncelemesi</i> Aydan Eda Urveyhoğlu & Esra Gedik	265

International Relations, Religion and Religious Concepts <i>Uluslararası İlişkiler, Din Olgusu ve Dini Kavramlar</i>	
Mustafa Yıldız	283
Postkolonyal Avrupa’da İslam Algısı <i>Perception of Islam in Postcolonial Europe</i>	
Battal Doğan	297
Analysis of the Impact of Trade Openness on Macroeconomic Stability <i>Ticari Açıklığın Makroekonomik İstikrar Üzerindeki Etkisinin Analizi</i>	
Elmas Demircioğlu Karabıyık & Hakan Çetinoğlu	319
Sosyolojik Okuma Denemesi: Adalet Ağaoğlu’nun <i>Dert Dinleme Uzmanı</i> Adlı Romanı <i>Sociological Analysis Attempt: Adalet Agaoglu's Novel Named Dert Dinleme Uzmanı</i>	
Menekşe Yavuz	331
Nietzsche ve Wittgenstein’in Sinemada Temsili: “Nietzsche Ağladığında” ve “Wittgenstein” Adlı Filmler <i>Nietzsche and Wittgenstein's Representation in Cinema: "When Nietzsche Wept" and "Wittgenstein"</i>	
A. Tamer Güler	349
Yerel Yönetimlerde Pandemi Döneminde Dijital Kültür Sanat Hizmetleri <i>Digital Culture and Art Services in Local Authorities during the Pandemic Periods</i>	
Fatih Çam	373
Türk Hamam Kültüründe Metal Objeler ve Objelerin Form ve Bezeme Özellikleri <i>Metal Objects in Turkish Bath (Hammam) Culture and Form and Ornament Characteristics of the Objects</i>	
Hülya Kalyoncu	397
Türkiye Ekonomisinde Banka Kredisi, İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi <i>Bank Credit, Export, Economic Growth Nexus: Case of Turkish Economy</i>	
Özlem Taşseven & Naci Yılmaz	429
Finans ve Pazarlama Perspektifinden Dijital Dönüşüm Etkinliği Ölçümü: Moora Yöntemi Uygulaması <i>Digital Transformation Efficiency Measurement From Finance and Marketing Perspective: Implementation of the Moora Method</i>	
Erkan Bil & Filiz Mutlu Yıldırım	457
Aile İşletmelerinin Kuşaklararası Devri: Varisler Üzerine Bir Araştırma <i>Transgenerational Succession of Family Firms: A Research Regarding Successors</i>	
Mehmet Yetkin & Yasin Çakırel	473
Umutsuzluk Çağında Yeni Bir Mücadele: Ekososyalizm ve Ekososyalist Devrim <i>A New Struggle the Era of Hopelessness: Ecosocialism and Ecosocialist Revulation</i>	
Meryem Kartal	503
İnanma İradesi <i>The will to Believe</i>	
Gülşen Yaylı	537

Editörden

Akademik Hassasiyetler Dergisi 2021 yılı itibari ile Nisan, Ağustos ve Aralık olmak üzere yılda üç sayı olarak yayın hayatına devam etmektedir.

Akademik Hassasiyetler'in bu sayısında 19 Araştırma makalesi, 4 derleme makale ve 1 çeviri makalesi yer almaktadır. Her sayıda olduğu gibi bu sayıda da ciddi bir özveri ile çalışan alan editörlerimize ve hakemlerimize, 16. Sayımızda makaleleriyle yer alan ve katkı sağlayan tüm yazarlarımıza, bununla birlikte dergimize her geçen gün gösterilen ilgi ve hassasiyetten dolayı tüm yazar, okur ve araştırmacılara teşekkür ederiz. Bir sonraki sayımızda buluşmak üzere.

ENGLISH AS THE LANGUAGE OF SCIENCE: THE ROLE OF ENGLISH IN THE ACADEMIC WORLD

Batuhan SELVİ*

Abstract

English has been used as the primary language of academic publications and international research. Many academic institutions worldwide have founded their hiring, promotion, reward and graduation systems on publishing in international indexed journals. In this sense, academic members and graduate students have no choice but to publish in international arena which is tremendously dominated by English. The aim of this paper is to investigate the role English played in the academic world. As a part of this paper, first the position of English will be examined from a historical perspective and then the current position of English in the academic world will be described. Further, a brief literature analysis with regard to the international scholars' problems in writing for academic publication process and the strategies they use to deal with these problems will be provided. Finally, the role English play in Turkish academia will be discussed. It is concluded in this paper that although international scholars have a number of difficulties, they also have a number of strategies to overcome the problems in writing for scholarly publication.

Keywords: English, Writing for Publication, Academic World, Academic Writing, International Scholars.

BİLİM DİLİ OLARAK İNGİLİZCE: AKADEMİK DÜNYADA İNGİLİZCE'NİN ROLÜ

Öz

Akademik yayınlarda ve uluslararası araştırmalarda İngilizce birincil dili olarak kullanılmaktadır. Dünya çapında birçok akademik kurum, işe alma, terfi, ödül ve mezuniyet sistemlerini uluslararası indeksli dergilerde yayın yapma üzerine kurmuştur. Bu açıdan incelendiğinde, akademik personelin ve lisansüstü öğrencilerin, İngilizce'nin büyük ölçüde hakim olduğu uluslararası arenada yayın yapmaktan başka seçenekleri bulunmadığı görülmektedir. Bu makalenin amacı, İngilizcenin akademik dünyadaki rolünü incelemektir. Bu kapsamda öncelikle İngilizcenin konumu tarihsel bir perspektiften ele alıncak ardından da İngilizce'nin akademik dünyadaki mevcut durumu incelenecektir. Ayrıca, uluslararası

* Dr., Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi İngiliz Dili Eğitimi Bölümü, batuhanselvi@outlook.com, <https://orcid.org/0000-0002-4755-3361>.

akademisyenlerin akademik yayın sürecinde yaşadıkları sorunlara ve bu sorunlarla başa çıkmak için kullandıkları stratejilere ilişkin kısa bir literatür analizi sunulacaktır. Son olarak, İngilizcenin Türkiye’de akademik camiadaki rolü tartışılacaktır. Çalışma kapsamında uluslararası akademisyenlerin bir takım zorluklar yaşamalarına rağmen, bilimsel yayın yapma sürecinde sorunların üstesinden gelmek için bir takım stratejiler geliştirdiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *İngilizce, Bilimsel Yayın Yapma, Akademik Dünya, Akademik Yazma, Uluslararası Akademisyenler.*

Introduction

The information revolution, which took place in the second half of the 20th century, has gradually given rise to a change in the fundamental human resources from land to scientific knowledge (Dhia, 2006), turning information into a basic product that is considered as a sign of development, and prosperity of countries (Carneiro, 2016). Consequently, academia has gained critical importance since academic institutions have been regarded as the places where scientific knowledge is shaped and distributed. Therefore, governments all over the world made a great amount of investments in higher education institutions and enhanced research programs in order to ensure that their universities would gain a global status and appeal to international students (Jiang, Borg & Borg, 2017). This reputation race among the universities paved the way for the introduction of ranking systems to measure the success of universities. This ranking system, which depends mostly on the number of international publications and citations, has required universities to publish research especially in the eminent international journals (Gonzales, Martinez & Ordu, 2014). Accordingly, numerous universities worldwide have based their institutional hiring, promotion, reward, and even graduation systems on publishing in eminent international journals (Canagarajah, 1996; Englander & Uzuner-Smith, 2013; Lillis & Curry, 2010). However, a great majority of the journals having high impact factor and indexed in reputable databases are published in English, and thus publishing in English has become a must for scholars around the world (Bocanegra-Valle, 2014). Therefore, English has become the primary language of the academic world and international research encompassing more than 5.5 million scholars and 2,000 publishers all over the world (Lillis & Curry, 2010). Currently, scholars around the world need to publish in English in order to survive in the academic world, disseminate their works and pursue their academic careers (Flowerdew, 1999). In this context, the aim of this paper is to discuss the dominant position of English in the academia on the basis of the problems international scholars experience in scholarly writing. To do that, first the dominant position of English will be investigated from a historical perspective and then the current position of English in the academia will be described. Further, the problems international scholars experience in writing for publication process

and the strategies they employ to overcome these problems will be revealed. Finally, the role English play in Turkish academia will be discussed

1. THE DOMINANCE OF ENGLISH: A HISTORICAL PERSPECTIVE

There is a consensus on the fact that English is the lingua franca of the global world. However, this was not the case a century ago. It was not until the end of World War II (WWII) that English emerged as a global language. After WWII, English has achieved such a tremendous growth that currently the number of people speaking English as a second or foreign language has exceeded those speaking it as a first language (Crystal, 1999). There are two opposing views trying to explain underlying reasons how English has become the dominant language in the world. On the one hand, a group of researchers states that English became the leading language of the world by accident as a result of a series of accidents began at the beginning of the 20th century (Ammon, 1992; Kaplan, 1996). On the other hand, others consider the dominance of English as a kind of linguistic imperialism and relate it to the colonial and imperialist activities of English speaking countries (Philippson, 2001). Both of the views will be briefly mentioned in this section.

Those suggesting that English became dominant by accident propose that at the end of the WWII, the only chief Western country whose scientific and educational organization stayed unharmed was the USA (Kaplan, 2001). As the only scientific and educational institutions were in the USA, researchers and students needed to study and work in there. As a result, the USA led the scientific and technological development in the world. The more scientific output was produced in the USA, the more students and researchers were attracted. As a result, a great number of researchers and students were educated in English, and massive amounts of information were produced, kept, and disseminated in English. Besides, the invention of the first computer occurred during this period. The advent of the computer allowed storage of great information and data retrieval which in turn facilitated science and technology. As computers were needed to carry out scientific activities, most of the scientific and technological output was produced in English during the 1950s and 1960s. The first computers also contributed to the development of English dominance in that their early software were based on English-like languages and thus using them effectively required learning English. Therefore, people trying to keep up with scientific and technological development all around the world learnt English. Finally, coinciding with these developments, the United Nations was established during this period. The USA played an active role in the establishment of the United Nations and English became one of the official languages of this organization. In total, these advancements, that took place coincidentally at the same time, paved the way for the flourishing of English and made it a dominant language in the world.

On the other side of the debate, researchers relate the dominance of English to the imperialism (Phillipson, 2003). Proponents of this view state that in 19th century England did not follow an expansionist policy, instead English was used to form a privileged group within the colonial countries and taught to this privileged group (Pennycook, 2007). This language policy positioned the English language in an extremely privileged position in terms of power and status in these countries (Mufwene, 2010). However, after the decolonization process in the 1950s, English started to be dominant language of the world (Canagarajah, 2005). The replacement of Britain by the USA, which regarded English as an important part of its globalization policy, as the superpower of the world strengthened the dominant position of English (Berghahn, 2010; Ricento, 2012). In the same period, Britain was looking for ways to maintain its political and economic influence on its former colonies and used English language teaching as a means of solution (Phillipson, 2009, Tollefson, 2010). Furthermore, the concept of expert opinion, put forward and promoted by Anglo-American institutions under the leadership of England and USA, was introduced during this period (Bhatt, 2005). In this context, Western-style institutions, expert groups, international associations, and journals were established all around the world by Anglo-Americans (Phillipson, 1992). This required researchers to learn English and publish in English in order to be included in these English-based specialist groups run by Anglo-Americans. Thus, English became the dominant language, and the production, dissemination and control of knowledge began to be provided through English.

The brief overview above shows that although they conflict in terms of underlying reasons, both views agree on the fact that English owes its dominant position to its widespread use in all kinds of scientific activity. Therefore, the position of English in the academia should also be examined.

2. THE POSITION OF ENGLISH IN THE ACADEMIA

There has always been a common language used in science since it is considered that using a common language facilitates scientific production, dissemination and communication. For example, Latin served as the language of science from the Middle Ages to the dawn of the modern age. However, there has never been such a requirement for publication as it is now. This pressure to publish, especially in high-ranked journals, is related to globalization and the marketization of the academia (Flowerdew, 2008). Science and technology are two important indicators of the countries' development levels in today's modern world in which information is considered as power. Therefore, governments have supported and made investments to academic institutions in order to contribute to the development and competitiveness of their countries (Min, 2014). Therefore, academic institutions have been involved in a reputation race (Hazelkorn, 2011) the aim of which is to obtain a respectable status in the world (Jiang, Borg & Borg, 2017). In this context, a number of ranking systems such as

Times Higher Education and QS World University Rankings have appeared to measure the success and competitiveness of the academic institutions. Typically, publication and citation rates play a significant role in these ranking systems (Gonzales, Martinez & Ordu, 2014). Therefore, both in order to increase the visibility of their institutions and to rank in the upper places in these ranking systems, increasingly more universities around the world are basing their hiring, promotion and reward systems on the number and quality of publications, which requires academicians to publish in high-ranked international journals (Lillis & Curry, 2010). Furthermore, numerous universities have required their graduate students to publish in international journals as a part of graduation criteria (Ho, 2017). A great majority of the journals indexed in prestigious databases such as the International Scientific Indexing (ISI) and Scopus are published in English and the number of the journals switching to English-only policy is increasing everyday (Curry & Lillis, 2018; Hyland, 2015). Therefore, the pressure to publish, especially in English, has become a critical part of academic life for academicians (Lillis & Curry, 2010). In this sense, the number of academicians and graduate students trying to publish in the international arena, which is entirely dominated by English, is increasing.

Now, it is agreed on the fact that the publication is one of the most absolute necessities in today's academic world. Even though publication includes a wide range of types, over the years, researchers and academics have gained a considerable experience regarding the ways and means of academic publication. In this sense, academic publication, the aim of which is to distribute scientific knowledge and research, deals with a limited number of types such as books, book chapters and conference proceedings. Among them, research articles have been the most preferred and prestigious type of publication. The first research articles were published in 1665 and since then researchers have enthusiastically been trying to publish research articles in order to promote scientific knowledge. Even though the first research articles were written in the form of letters, they became the main means of disseminating scientific knowledge in the 19th and 20th century, and they rapidly grew in number after the invention of the Internet (Flowerdew, 2008; Meadows, 1979; Price, 1986). The majority of the research journals were published by scientific societies until WWII, after which the proportion of commercial publishing houses started to increase. However, the situation has dramatically changed since then. Today, more than half of the scientific journals are published by five commercial publishers (Larivière, Haustein, & Mongeon, 2015). Suffice it to say that a great majority of the scientific journals are operated in English. Studies in the literature has revealed that over 90% of the scientific journals indexed in the International Scientific Indexing (ISI), 87% of journals in Science Citation Index-Expanded, 88% of journals included in Social Science Citation Index, and 65% of journals in Arts and Humanities Citation Index are published in English (Curry & Lillis, 2018; Hyland, 2015).

A brief review above clearly suggests that English is the dominant language of science in the modern world. However, this domination has also raised a number of questions regarding the principles of academic English writing and the challenges experienced by academics in writing for publication process as the case of English is somewhat different to that of Latin in that English is the first language of a large number people and countries (Kaplan, 2001; Truchot, 1990) and thus requires using a set of rhetorical features and strategies and adopting a certain kind of understanding and argumentation (Bennett, 2010; Lillis & Curry, 2006; Swales, 2004). In this context, two conflicting perspectives have appeared. On the one hand, some researchers argue that the dominance of English in the academia put non-native speakers of English in an unfavorable position, which paves the way for them to have a number of difficulties and challenges in the writing for publication process (Flowerdew, 2008). On the other hand, others put forward that the problems experienced during the publication process are not specific to non-native speakers of English and all of the novice writers experience such problems due to socialization and communication process in the academic discourse community (Hyland, 2018).

The supporters of the first view state that English is not the first language of greater number of international scholars and thus they have difficulty in conforming to native written English norms, which then leads to a number of problems in writing manuscripts that are satisfactory for international journal editors and reviewers (Ammon, 2001; Canagarajah, 2002; Flowerdew, 2008). In this sense, international scholars have “the triple disadvantage of having to read, do research and write in another language” (Van Dijk, 1994, p. 276). In other words, international scholars need to learn English to read what was done in the field, review the related literature to carry out their studies and finally write their manuscripts in English. This situation probably worsens their problems with writing satisfactory manuscripts in English, which is reflected on the reviewer comments indicating that international scholars are biased against in writing for publication (Li & Flowerdew, 2007). As a result, this discrimination may pave the way for stigmatization of international scholars in academic publishing (Flowerdew, 2008). The second view, on the contrary, rejects such a native vs non-native writer division and puts forward that the problems international scholars have in writing for publication are also experienced by native scholars (Hyland, 2018). It also argues that although there is a wealth of studies on the problems and difficulties international scholars experience in scholarly writing, there are few studies investigating the challenges native speakers have in this process, which makes comparison of the issue quite difficult. In addition, it attaches that the challenges and difficulties as a result of English do not necessarily mean that international scholars cannot publish in English. In sum, this perspective regards scholarly writing as a particular skill that needs to be developed by both international

and native scholars (Hyland, 2018). Irrespective of the result of the debate, it is clear that international scholars suffer from specific issues and challenges in writing for publication. Therefore, these challenges and difficulties should also be mentioned.

3. THE PROBLEMS OF INTERNATIONAL SCHOLARS

The challenges experienced by international scholars in writing for scholarly publication have long been a topic of discussion. As mentioned above, even though there is a debate on the issue, it is evident in the literature that international scholars have some particular issues and challenges in the process of scholarly publication.

One of these challenges is narrow-mindedness, that is, an inadequate point of view focused on the local scope. Such a problem is experienced if international scholars become unsuccessful in connecting their local research into the global research context. A scientific study should make sense and contribute to the international research community. Otherwise, the chances of publication in high-ranked journals indexed in international databases would be quite slight as research based solely on local context may fail to fulfil the anticipations of the center-based scientific communities (Flowerdew, 2001). In this sense, a journal editor in Flowerdew's study (2001) stated that international scholars' contributions are likely to be overly localized; and thus, they are unable to show the significance and contributions of their research. Consequently, this problem may lead to the rejection of the paper.

Rhetorical problems also pose challenges to international scholars. Although each culture has its characteristic writing style and rhetorical convention (Connor, 1996), there are severe preventive practices for academic English scientific writing. It is known that editors and reviewers are not willing to tolerate any deviation from English academic writing standards. Consequently, international scholars are required to conform to Anglophone rhetorical norms (Bennett, 2011) and produce research papers on the basis of this norm (Berkenkotter & Huckin, 1995). It has been stated in the literature that the technical dissimilarities between rhetorical practices of international scholars and those of Anglophone based research communities often result in rhetorically erroneous or weak manuscripts (Flowerdew, 1999; Li, 2007; Shaw, 1991; St. John, 1987). In this regard, conforming to English academic rhetoric is a significant challenge and handicap for international scholars. A lack of knowledge with regard to English academic writing rhetoric leads to an adverse influence on the skill to write acceptable manuscripts and as a result reduces the publication rates in the academic world (Bazerman, 1985; Swales, 1990).

A wealth of studies has highlighted the annoying and troublesome characteristics of scholarly writing and have stressed the extra burdens international scholars need to deal with in this process (Casanave, 1998; Curry & Lillis, 2004; Flowerdew, 2000). Producing a scientific paper in

English is a demanding and laborious task for international scholars, which paves the way to postponements in publications due to endless reviews and corrections. In addition, this time-consuming feature of writing in English also prevent international scholars from involved in new scientific projects and as a result decrease their motivation and academic productivity (Curry & Lillis, 2004; Flowerdew, 1999).

Another difficulty international scholars have is lack of connections with core academic communities in the center. Such a problem may hinder their international publication in reputable scientific journals. Studies examining whether having connection with scientific communities enables publishing in international journals show that limited or no networks with the center academic communities are limiting factor and tend to decrease the probability of publication (Belcher, 2007; Casaneve, 1998; Curris & Lillis, 2004; Flowerdew, 2000). As a result of this isolation and limited connections, international scholars face a number of bias in writing for publication process. The studies in the literature have concentrated on particularly reviewer and editorial biases. Although there are conflicting results on this issue, there are a number of studies which revealed bias against international scholars in writing for publication (Belcher, 2007; Flowerdew, 2001; Li, 2006). It was stated in these studies that journal editors and reviewers treat manuscripts of international scholars in a prejudiced manner and even label international scholars as unintelligent or even stupid because of their poorly written texts (Ammon, 2000; Curry & Lillis, 2004). Although there are studies reporting that editors and reviewers deal with each manuscript without bias, most of the time, international scholars are asked to have their papers checked by a native speaker who is beyond the reach of many international scholars (Li & Flowerdew, 2007).

Lack of enough funds to carry out research constitutes another difficulty for international scholars. It was stated in the literature that countries that dedicate a greater amount of funds to scientific research had a dominance in international publication (Man, Weinkaif, Tsang & Sin, 2004). It seems that developing countries is less supported with regard to funds for carrying out scientific research. Such a situation results in the decrease in the opportunity of conducting cutting-edge research and publishing in reputable international journals (Swales, 1997).

Last but not least, insufficient English proficiency is a remarkable and distinctive challenge for international scholars. The studies in the literature has revealed that lack of success in language requirement of journal editors and reviewers possibly lead to rejection of the manuscript (Bordage, 2001; Duszak & Lewkowicz, 2008; Li, 2005). It was also found that international scholars received more negative comments with regard to language-related problems such as clarity, grammar and word choice (Hewings, 2006). In addition, international scholar expressed that they had trouble with language-related problems in writing for publication process (Cho, 2009; Ferguson, Perez-Llantada & Plo, 2011; Huang, 2010). In sum, the literature

substantiate argument that international scholars are at a disadvantageous position and need to overcome a number of challenges and difficulties in writing for publication.

4. STRATEGIES INTERNATIONAL SCHOLARS EMPLOY TO OVERCOME THESE PROBLEMS

As they have a great number of obstacles to overcome, international scholars have adopted several strategies to publish in high ranked international journals. Some of the strategies adopted by multilingual scholars will be discussed below.

The first strategy is to ask for support of literacy brokers. The term literacy brokers simply refer to those who aid other people in reading and writing. Therefore, everyone assisting the revision or edit of the papers can be considered as literacy brokers. In that sense, experts in the academic community, language professionals, proofreading services, editors of the journals and reviewers all play a role as brokers. However, Lillis and Curry (2010) revealed that the functions each group fulfill differs. For example, while experts in the academic community are likely to address discursive and technical issues, language specialists focus on surface errors such as spelling, punctuation, and grammar. A number of studies showed that international scholars, especially novice ones, ask for the support of brokers before submitting their articles (Flowerdew, 2000; Li, 2006; Li & Flowerdew, 2007; Gurel, 2010). Nevertheless, there are some limitations to this strategy as well. For example, there may be communicative problems resulting in an unwillingness to make suggested revisions (Belcher, 1994); the proofreading service or language experts may not be acquainted with the research topic or genre (Mišak, Marušić & Marušićet, 2005) and the researchers may not be able to find sufficient funds for proofreading services (Li & Flowerdew, 2007).

Another strategy employed by international scholars is to use their first language to overcome the problems regarding English deficiency. They usually rely on outlines written in their native language (Li, 2007). Thus, they are able to express their thoughts and statements more clearly. Similarly, Gosden (1996) found that Japanese scholars wrote the first drafts of their articles in their native language and translated or got them translated to English. Attention here should be directed to the translation process, which will undoubtedly influence the quality of the paper.

International scholars sometimes use technical language excessively to keep away from explaining concepts or terms in English. For example, Sionis (1995) revealed that a number of novice French academics preferred to use more mathematical language to compensate for their lack of proficiency in English and overcome their linguistic deficiencies. Nevertheless, this resulted in the rejection of their papers due to a lack of incoherence since the excessive use of technical language prevented them from explaining their points and conveying the meanings they planned.

Therefore, it can be said that international scholars should be careful while using the technical language and should try to make optimal use of it.

The international scholars, especially novice ones, also use the published texts as models. A typical example of this strategy is to imitate Swales' rhetorical moves (1990, 2004) in published articles (Li, 2005). They may also model the complete structure of the articles (Li, 2006) or copy common expressions from the articles in the journals (Englander, 2009). However, overuse of borrowed expressions may lead to plagiarism, and thus scholars should be cautious and careful about textual borrowing.

Another strategy is finding mentors. Different from the concept of literacy brokers, mentorship covers a wide range of relationships between the expert, usually a supervisor or faculty member, and novice scholars, often a doctoral candidate. This relationship includes different features and challenges of writing for publication such as joint authorship, finding a suitable journal, and reviewing the manuscripts (Lee & Norton, 2003). The literature draws particular attention to joint authorship since it provides useful expert guidance, opportunities for learning how to negotiate with the journal editors and reviewers and politics of writing for publication, and visibility (Lei & Chuang, 2009). Therefore, another strategy for international scholars is to find mentors who support them in every step of writing for the publication process.

The last strategy mentioned in this paper is getting institutional support. Attempts to develop the writing skills of scholars to improve the production and dissemination of scientific knowledge (Keen, 2007). Therefore, institutional support can play a pivotal role in aiding international scholars in writing for the publication process. In that sense, higher education institutes are recommended to provide systematic and continuous support for the scholars to increase their scholarly writing (McGrail, Rickard & Jones, 2006). As a result of the significance of academic productivity for ranking, promotion, and funding, numerous academic institutions have started providing support for writing for publication (Hyland, 2015). One means of this support, if not the best, is academic writing centers. Academic writing centers advise scholars throughout the writing for publication process, trying to advance their scholarly writing skills by fostering awareness of their writing progression. The aim of this support is to prepare international scholars for writing for publication and "shortcut the painful and lengthy processes of learning by experience" (Hyland, 2015, p. 186). However, not every institution can offer support for its members, and thus this strategy is available for a limited number of international scholars.

5. SITUATION IN TURKEY

Turkey has a population of over 80 million and covers an area of 780,580 square kilometers. It is an intercontinental country lying on both sides of Southeastern Europe and Western Asia and thus Turkey has always been get involved a quarrel between the West and East (Durgun, 2010).

However, it has always prioritized Europe instead of Asia (Kırkgöz 2005; Uysal, 2012). This situation has also reflected in its policies in that the country has been going through a Western-oriented modernization since its foundation in 1923 (Yücel, 2020). Currently, Turkey is a member of several Western institutions such as United Nations, NATO, the IMF, the OECD, and the Council of Europe. As a result of these attempts to adopt center-based policies, Turkey can be defined as a semi-periphery country (Uysal, 2012). Although the inclusion of English in state school curriculum dates back to 1908, English became the primary foreign language in state schools in the 1950s as a result of improved Turkey - American relations (Doğançay-Aktuna, 1998). Subsequently, it has secured its position as the primary foreign language and besides the number of schools and institutes delivering English-medium instruction has increased (Selvi, 2011).

English has a significant role in Turkish tertiary education system both for students and academic members. For students, the instruction is delivered through English in approximately 20% of the higher education programs in Turkey (Arik & Arik, 2014). In addition, additional points are given to those having a score in a second language, which is most of the time English, in application to master's programs. Furthermore, candidates have to obtain a minimum score in a second language and even publish a paper in an international journal to apply for a doctoral program. Besides, graduate students need to publish a conference proceeding, a research article or both as a part of graduation criteria. Currently, 297,100 masters' and 101,242 Ph.D. students are registered in the Turkish higher education system (YÖK, 2021). Considering that these students have to publish in order to graduate, almost 400,000 graduate students will publish in a relatively short period.

On the other hand, English play a more significant role for scholars. Currently, 179,154 academic members are working in 129 state and 78 private universities in Turkey. The role of English is directly related to hiring, promotion and reward policies. To be hired, researchers have to obtain at least a score of 60 in national foreign language exam and publish a number of research articles in high-ranked journals, books, book chapters or conference proceedings in order to put in an application to a position in a university. In addition, assistant professors are required to meet a set of publication criteria for contract renewal, which depends on the university. For promotion, academic members have to secure publication in reputable journals in order to apply for the associate professorship examination. The applicants obtain 8 points for a research article indexed in national databases whereas 20 points for a research article indexed in Web of Science database. Similarly, they get 20 points for a book published by an international publisher though they obtain 15 points for a book published by a national publisher. In terms of reward, the latest Academic Incentive Payments Regulation puts emphasis on the role of international activities and high-ranked journals. For example, national conferences are no longer a part of reward system and a clear definition of international conference is provided.

In this sense, a conference is regarded as an international activity if more than half of the participants are international. The regulation also describes an international publisher in a clear way. A publisher is required to publish no less than 20 books of different researchers in the same discipline in a foreign language to be classified as international. A similar situation exists for research articles. For research articles in international journals, academic members obtain twice to four times as many points as national journals according to the journal's impact factor. As stated in previous sections, the language of these international activities is obviously English.

It is seen that the state policies and regulations requires academics to carry out international activities and publish in English. Although this situation resulted in an increase in the number of international publications, this quantitative increase was not transformed into a qualitative one. In 2019, Turkish academics published 49,930 research articles, indicating an almost 8% increase compared to 2018 and a nearly 11% increase compared to 2017 (SCImago, 2020). However, the number of citations Turkish scholars decreased significantly from 439,997 in 2010 to 108,848 in 2018 and 29,044 in 2019 (SCImago, 2020). Similarly, University Ranking by Academic Performance (URAP) revealed that only 9 Turkish universities ranked among the top 1000 universities in 2020 (URAP, 2021). It should also be stressed that none of these universities were in in the top 100 or 500 university list. On the other hand, 9 Turkish universities ranked in the top 500 list, and 20 Turkish universities were in the top 1000 list in 2011. This shows that Turkish scholars failed to publish ground-breaking and high-quality papers in recent years and were likely to publish in journals with low impact factor. It was stated in a report issued by URAP in 2019 that 78.02% of the research articles were published in journals with low impact factor between 2014-2018 (URAP, 2019). Furthermore, Turkey fell beyond the world average with regard to impact factor in which Turkish scholars get 0.77 whereas the world average was 1.00. These data and statistics prove that Turkish scholars have focused on the quantitative aspect of academic publication instead of qualitative aspect and have showed a tendency to publish in low quality journals, which prevent them from getting citations. Such a conclusion is in consistence with the literature. It has been revealed that scholars from developing countries tend to publish more in low impact and predatory journals (Lukic, Blesic, Basarin, Ivanovic, Milosevic & Sakulski, 2014; Simon, 2016). Similarly, Turkey was found to be among the top three countries having the highest number of predatory journals and publication in these journals (Demir, 2018). The Turkish scholars publishing in predatory journals justified their decisions by stating that they were in a desperate need of publishing a research article in an indexed journal in order to meet the promotion, hiring, reward or graduation criteria as soon as possible as their manuscripts were rejected after a very long wait time.

In sum, state policies and regulations have prioritized and promoted international activities and publishing in English in Turkey. However, the

brief overview above demonstrates that although Turkish scholars have increased the number of research article, they have failed to produce scientific output of high quality. In that sense, it can be argued that the policies and regulations have fallen behind the expectations in that their primary aim in issuing these policies and regulations was to improve the quality of higher education as well as the amount of academic output. However, it seems that scholars in Turkey concentrated on the latter and tried only to meet the requirements set by their universities, ignoring producing high-quality research papers. Therefore, as stated above, both the number of Turkish universities in global rankings and the number of citations Turkish scholars have obtained have decreased significantly.

Conclusion

The aim of this paper was to investigate the role of English in the academic world. In this context, the historical position of English, its current role in the academic world, the problems international scholars experience in academic publication process, and the strategies they employ to deal with these problems was briefly discussed. Finally, the role English play in Turkish academia was dealt with. A brief overview above shows that although there are conflicting views regarding to its sources and outcomes, English has long been the language of science. However, its use as the common language of science has also led to a number of problems for international scholars. In turn, international scholars have come up with a number of solutions and strategies in order to publish in eminent journals and meet the requirements set by academic institutions. However, it seems that Turkish scholars have failed to use these solutions and strategies since the number of Turkish universities in global ranking systems and the number of citations Turkish scholars get have decreased though the number of academic output have increased. This shows that they have failed to carry out cutting edge research and produce research papers of high-quality. Therefore, the quality of papers Turkish scholars produce should be improved. To do that, first a comprehensive needs analysis should be carried out to identify their problems in scholarly writing process and the most suitable solutions and strategies should be offered. In addition, state policies and regulations should be revised in order to prioritize producing high-quality research papers.

References

- Ammon, U. (1992). The Federal Republic of Germany's policy of spreading German. *International Journal of the Sociology of Language*, 1992(95), 33-50.
- Ammon, U. (2000). Towards more fairness in international English: Linguistic rights of non-native speakers? In R. Philipson (Ed.), *Rights*

- to language: *Equity, power and education* (pp. 111-116). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Ammon, U. (2001). English as a Future Language of Teaching at German Universities? In U. Ammon (Ed.), *The dominance of English as a language of science. Effects on other languages and language communities* (pp. 343-361.). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Arik, B. T. & Arik, E. (2014). The role and status of English in Turkish higher education. *English Today*, 30(4), 5-10. doi:10.1017/S0266078414000339
- Bazerman, C. (1985). Physicists reading physics: Schema-laden purposes and purpose-laden schema. *Written communication*, 2(1), 3-23.
- Belcher, D. (1994). The apprenticeship approach to advanced academic literacy: Graduate students and their mentors. *English for specific purposes*, 13(1), 23-34.
- Belcher, D. (2007). Seeking acceptance in an English-only research world. *Journal of Second Language Writing*, 16(1), 1-22.
- Bennett, K. (2010). Academic discourse in Portugal: A whole different ballgame? *Journal of English for Academic Purposes*, 9(1), 21-32.
- Bennett, K. (2011). *Academic writing in Portugal: I-discourses in conflict*. Coimbra: Imprensa da Universidade de Coimbra.
- Berghahn, V. R. (2010). The debate on 'Americanization' among economic and cultural historians. *Cold War History*, 10(1), 107-130.
- Berkenkotter, C., & Huckin, T. N. (1995). *Genre knowledge in disciplinary communication: Cognition/culture/power*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Bhatt, R. M. (2005). Expert discourses, local practices, and hybridity: The case of Indian Englishes. In S. Canagarajah (Ed.), *Reclaiming the local in language policy and practice* (pp. 25-54). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Bocanegra-Valle, A. (2014). 'English is my default academic language': Voices from LSP scholars publishing in a multilingual journal. *Journal of English for Academic Purposes*, 13, 65-77.

- Bordage, G. (2001). Reasons reviewers reject and accept manuscripts: the strengths and weaknesses in medical education reports. *Academic Medicine*, 76(9), 889-896.
- Canagarajah, A. S. (Ed.). (2005). *Reclaiming the local in language policy and practice*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Canagarajah, S. A. (1996). "Nondiscursive" requirements in academic publishing, material resources of periphery scholars, and the politics of knowledge production. *Written Communication*, 13(4), 435-472.
- Carneiro, I. A. (2016). *The Information Age*. Clube de Autores.
- Casanave, C. P. (1998). Transitions: The balancing act of bilingual academics. *Journal of Second Language Writing*, 7(2), 175-203.
- Cho, D. W. (2009). Science journal paper writing in an EFL context: The case of Korea. *English for Specific Purposes*, 28(4), 230-239.
- Connor, U. (1996). *Contrastive rhetoric: Cross-cultural aspects of second-language writing*. New York: Cambridge University.
- Crystal, D. (1999). The future of Englishes. *English Today*, 15(2), 10-20.
- Curry, M. J., & Lillis, T. (2004). Multilingual scholars and the imperative to publish in English: Negotiating interests, demands, and rewards. *TESOL quarterly*, 38(4), 663-688.
- Demir, S. B. (2018). Predatory journals: Who publishes in them and why?. *Journal of Informetrics*, 12(4), 1296-1311.
- Dhia, A. (2006). *The information age and diplomacy: an emerging strategic vision in world affairs*. Florida: Universal.
- Dogancay-Aktuna, S. (1998). The spread of English in Turkey and its current sociolinguistic profile. *Journal of multilingual and multicultural Development*, 19(1), 24-39.
- Durgun, Ş. (2010). *Modernleşme ve Siyaset*. Ankara: A Kitap Yayınları.
- Duszak, A., & Lewkowicz, J. (2008). Publishing academic texts in English: A Polish perspective. *Journal of English for Academic Purposes*, 7(2), 108-120.

- Englander, K. (2009). Transformation of the identities of nonnative English-speaking scientists as a consequence of the social construction of revision. *Journal of Language, Identity, and Education*, 8(1), 35-53.
- Englander, K., & Uzuner-Smith, S. (2013). The role of policy in constructing the peripheral scientist in the era of globalization. *Language Policy*, 12(3), 231-250.
- Ferguson, G., Pérez-Llantada, C., & Plo, R. (2011). English as an international language of scientific publication: A study of attitudes. *World Englishes*, 30(1), 41-59.
- Flowerdew, J. (1999a). Problems in writing for scholarly publication in English: The case of Hong Kong. *Journal of Second Language Writing*, 8(3), 243-264.
- Flowerdew, J. (2000). Discourse Community, Legitimate Peripheral Participation, and the Nonnative-English-Speaking Scholar. *TESOL quarterly*, 34(1), 127-150.
- Flowerdew, J. (2001). Attitudes of Journal Editors to nonnative speaker contributions. *TESOL Quarterly*, 35(1), 121-150.
- Flowerdew, J. (2008). Scholarly writers who use English as an Additional Language: What can Goffman's "Stigma" tell us?. *Journal of English for Academic Purposes*, 7(2), 77-86.
- Gonzales, L. D., Martinez, E., & Ordu, C. (2014). Exploring faculty experiences in a striving university through the lens of academic capitalism. *Studies in Higher Education*, 39(7), 1097-1115.
- Gosden, H. (1996). Verbal reports of Japanese novices' research writing practices in English. *Journal of second language writing*, 5(2), 109-128.
- Gurel, N. (2010). An examination of linguistic and sociocultural variables in writing a dissertation among Turkish doctoral students. State University of New York at Buffalo.
- Hazelkorn, E. (2011). *Rankings and the Reshaping of Higher Education: The Battle for World-Class Excellence*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Hewings, M. (2006). English language standards in academic articles: Attitudes of peer reviewers. *Revista Canaria de Estudios Ingleses*, 53, 47-62.

- Ho, M. C. (2017). Navigating scholarly writing and international publishing: Individual agency of Taiwanese EAL doctoral students. *Journal of English for Academic Purposes*, 27, 1-13.
- Huang, J. C. (2010). Publishing and learning writing for publication in English: Perspectives of NNES PhD students in science. *Journal of English for Academic Purposes*, 9(1), 33-44.
- Hyland, K. (2015a). Corpora and written academic English. In D. Biber & R. Reppen (Eds.), *The Cambridge Handbook of English Corpus Linguistics* (pp. 292-308). Cambridge: Cambridge University. doi:10.1017/CBO9781139764377.017
- Hyland, K. (2018). Participation in publishing: The demoralizing discourse of disadvantage. In P. Habibie & K. Hyland (Eds.), *Novice writers and scholarly publication* (pp. 13-33). Palgrave Macmillan, Cham.
- Jiang, X., Borg, E., & Borg, M. (2017). Challenges and coping strategies for international publication: perceptions of young scholars in China. *Studies in Higher Education*, 42(3), 428-444.
- Kaplan, R. B. (1966). Cultural thought patterns in inter-cultural education. *Language Learning*, 16(1-2), 1-20.
- Kaplan, R. B. (2001). English—the accidental language of science? In U. Ammon (Ed.), *The dominance of English as a language of science: Effects on other languages and language communities* (pp. 3-26.). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Keen, A. (2007). Writing for publication: pressures, barriers and support strategies. *Nurse education today*, 27(5), 382-388.
- Kırkgöz, Y. (2005). English language teaching in Turkey: Challenges for the 21st Century. In G. Braine (Ed), *Teaching English to the world: History, curriculum and practice* (pp. 159-175). London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Larivière, V., Haustein, S., & Mongeon, P. (2015). The oligopoly of academic publishers in the digital era. *PloS one*, 10(6), e0127502.
- Lee, E., & Norton, B. (2003). Demystifying publishing: A collaborative exchange between graduate student and supervisor. In C. P. Casaneve & S. Vandrick (Eds), *Writing for scholarly publication: Behind the scenes in language education* (pp. 37-64). New York: Routledge.

- Lei, S. A., & Chuang, N. K. (2009). Undergraduate research assistantship: a comparison of benefits and costs from faculty and students' perspectives. *Education, 130*(2), 232-241.
- Li, Y. (2005). Multidimensional enculturation: the case of an EFL Chinese doctoral student. *Journal of Asian Pacific Communication, 15*(1), 153-170.
- Li, Y. (2006). Negotiating knowledge contribution to multiple discourse communities: A doctoral student of computer science writing for publication. *Journal of second language writing, 15*(3), 159-178.
- Li, Y. (2007). Apprentice scholarly writing in a community of practice: an interview of an NNES graduate student writing a research article. *TESOL Quarterly, 41*(1), 55-79.
- Li, Y., & Flowerdew, J. (2007). Shaping Chinese novice scientists' manuscripts for publication. *Journal of Second Language Writing, 28*(3), 100-117.
- Lillis, T. M., & Curry, M. J. (2010). *Academic writing in global context*. London: Routledge.
- Lillis, T., & Curry, M. J. (2006). Professional academic writing by multilingual scholars: Interactions with literacy brokers in the production of English-medium texts. *Written communication, 23*(1), 3-35.
- Lillis, T., & Curry, M. J. (2018). Trajectories of knowledge and desire: Multilingual women scholars researching and writing in academia. *Journal of English for Academic Purposes, 32*, 53-66.
- Lukic, T., Blesic, I., Basarin, B., Ivanovic, B. L., Milosevic, D., & Sakulski, D. (2014). Predatory and fake scientific journals/publishers: A global outbreak with rising trend: A review. *Geographica Pannonica, 18*(3), 69-81. <http://dx.doi.org/10.5937/geopan1403069IManca>
- Man, J. P., Weinkauff, J. G., Tsang, M., & Sin, J. H. D. D. (2004). Why do some countries publish more than others? An international comparison of research funding, English proficiency and publication output in highly ranked general medical journals. *European journal of epidemiology, 19*(8), 811-817.

- McGrail, M. R., Rickard, C. M., & Jones, R. (2006). Publish or perish: A systematic review of interventions to increase academic publication rates. *Higher Education Research & Development*, 25(1), 19-35.
- Meadows, A. J. (Ed.). (1979). *The scientific journal* (Vol. 2). London: Aslib.
- Min, H. T. (2014). Participating in international academic publishing: A Taiwan perspective. *TESOL Quarterly*, 48(1), 188-200.
- Mišak, A., Marušić, M., & Marušić, A. (2005). Manuscript editing as a way of teaching academic writing: Experience from a small scientific journal. *Journal of Second Language Writing*, 14(2), 122-131.
- Pennycook, A. D. (2007). Language, localization, and the real: Hip-hop and the global spread of authenticity. *Journal of Language, Identity, and Education*, 6(2), 101-116
- Phillipson, R. (1992). *Linguistic Imperialism*. Oxford: Oxford University Press.
- Phillipson, R. (2001). English for Globalisation or for the World's People?. *International review of education*, 47(3), 185-200.
- Phillipson, R. (2003). *English-only Europe? Challenging language policy*. London: Routledge.
- Phillipson, R. (2009). *Linguistic imperialism continued*. London: Routledge.
- Price, D. J. (1986). *Little science, big science... and beyond* (Vol. 480). New York: Columbia University Press.
- Ricento, T. (2012). Political economy and English as a 'global' language. *Critical Multilingualism Studies*, 1(1), 31-56.
- SCImago. (2020). *SJR — SCImago Journal & Country Rank*. Retrieved from <http://www.scimagojr.com/countryrank.php>
- Selvi, A. F. (2011). World Englishes in the Turkish sociolinguistic context. *World Englishes*, 30(2), 182-199.
- Shaw, P. (1991). Science research students' composing processes. *English for Specific Purposes*, 10(3), 189-206

- Simón, A. (2016). Pitfalls of predatory journals: A personal account. *Comprehensive Psychology*, 5, 1–5. <http://dx.doi.org/10.1177/2165222816631691>
- Sionis, C. (1995). Communication strategies in the writing of scientific research articles by non-native users of English. *English for Specific Purposes*, 14, 99–113.
- St. John, M. J. (1987). Writing processes of Spanish scientists publishing in English. *English for Specific Purposes*, 6(2), 113-120.
- Swales, J. (1990). *Genre analysis: English in academic and research settings*. Cambridge University.
- Swales, J. M. (1997). English as Tyrannosaurus rex. *World Englishes*, 16(3), 373-382.
- Swales, J. M. (2004). *Research genres: Explorations and applications*. Cambridge: Cambridge University.
- Tollefson, J. W. (2000). Policy and ideology in the spread of English. In J. K. Hall & W. G. Eggington (Eds.), *The sociopolitics of English language teaching* (pp. 7–21). Clevedon: Multilingual Matters.,
- Truchot, C. (1990). *L'anglais dans le monde contemporain*. Paris: Le Robert.
- University Ranking by Academic Performance. (2019). *World Ranking*. Retrieved from https://www.urapcenter.org/Rankings/2019-2020/World_Ranking_2019-2020
- University Ranking by Academic Performance. (2021). *World Ranking*. Retrieved from https://www.urapcenter.org/Rankings/2020-2021/World_Ranking_2020-2021
- Uysal, H. H. (2014). Turkish academic culture in transition: Centre-based state policies and semiperipheral practices of research, publishing and promotion. In K. Bennett (Ed.), *The Semiperiphery of Academic Writing* (pp. 165-188). London: Palgrave Macmillan.
- van Dijk, T. A. (1994). Academic Nationalism. *Discourse & Society*, 5(3), 275–276.
- Yücel, G. (2020). *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Ana Akım Siyasi Partiler (1889-1930)*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Yükseköğretim Kurulu. (2021). *Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi*.
Retrieved from <https://istatistik.yok.gov.tr/>

KIRILGAN BEŞLİDE GIDA FİYATLARININ ENFLASYONA GEÇİŞ ETKİSİ

Nimet VARLIK* & Eda YEŞİL BALIKÇIOĞLU**

Öz

Gıda fiyatları, yurtiçi enflasyon oranının kontrol altına alınmasına yönelik politika kararlarında önemli bir etkiye sahiptir. Bu doğrultuda çalışmada Kırılğan Beşli ülkelerinde gıda fiyatlarının tüketici fiyat endeksine geçiş etkisinin ölçülmesi amaçlanmaktadır. Hindistan, Endonezya, Brezilya, Güney Afrika ve Türkiye'den oluşan Kırılğan Beşli grubu; yüksek enflasyon oranına sahip, düşük büyüme performansı gösteren ve yüksek cari açık pozisyonları olan ülkeleri tanımlamaktadır. Bu ülkelerin kırılğan ekonomiler olarak tanımlanması, 2013 yılı Ağustos ayında Morgan Stanley'nin ekonomi raporuna dayanmaktadır. Amerikan Merkez Bankası (FED) 2013 yılı Mayıs ayında tahvil alımını azaltacağını duyurduktan sonra Morgan Stanley, aynı yılın Ağustos ayında FED'in bu açıklamalarından en fazla etkilenen ülkeleri kırılğan ekonomiler olarak adlandırmıştır. Bu doğrultuda bu çalışma 2013:08-2020:12 dönemini kapsamaktadır. Statik ve dinamik panel veri analizi (Genelleştirilmiş Moment Yöntemi; GMM)'nin kullanıldığı çalışmada aylık bazda yurtiçi genel fiyat eğilimini yansıtan FAO tüketici fiyat endeksi ve FAO gıda fiyat endeksi değişkenleri kullanılmaktadır. Elde edilen bulgular, Kırılğan Beşli ülkelerinde ilgili dönemde gıda fiyatlarının tüketici fiyat endeksini belirlemede önemli ve güçlü bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: FAO gıda fiyat endeksi, Tüketici fiyat endeksi, Dinamik Panel Veri Analizi, GMM

THE PASS-THROUGH EFFECT OF FOOD PRICES TO INFLATION IN FRAGILE FIVE

Abstract

Food prices have a significant impact on policy decisions to control the domestic inflation rate. In this direction, the present study aimed to measure the pass-through effect of food prices to consumer price index in Fragile Five countries. The Fragile Five, consisting of India, Indonesia, Brazil, South Africa and Turkey, is used to define countries with high inflation rates, low growth performance and high

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, nvarlik@kku.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-7280-306X>.

** Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İ.İ.B.F., Maliye Bölümü, edabalikcioglu@kku.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0002-2525-6745>.

current account deficits. The definition of these countries as fragile economies is based on Morgan Stanley's economic report in August 2013. After the Federal Reserve (FED) announced that it would reduce its bond purchases in May 2013, Morgan Stanley named the countries most affected by the FED's statements as fragile economies in August of the same year. For that reason, this study covered the period between 2013M8 and 2020M12. Static and dynamic panel data analysis (Generalized Moment Method; GMM) is used in the study, and FAO consumer price index and FAO food price index variables, which reflect the domestic general price trend on a monthly basis, are used. The findings showed that food prices had a significant and strong effect on determining the consumer price index in the Fragile Five countries in the relevant period.

Keywords: *FAO food price index, Consumer Price Index, Dynamic panel data, GMM*

Giriş

2008 ve 2011 küresel gıda fiyatları krizleri, gelişmekte olan ülkelerde emtia fiyat şoklarının yoksulluk ve gıda güvenliği üzerindeki etkilerine dikkat çekmiştir (Dillon ve Barret, 2016). Bunun yanında, gıda fiyatları özellikle yükselen ve gelişmekte olan ekonomilerde yurtiçi enflasyon için önemli bir göstergedir. Gıda fiyatlarında meydana gelen şoklar gelişmekte olan ülkeleri, gelişmiş ülkelere göre çok daha fazla etkilemektedir. Dış şoklara karşı daha kırılgan olan bu ülkelerde, başta gıda fiyatları olmak üzere emtia fiyatlarında meydana gelen artışlar, politika yapıcılar için önemli bir gösterge niteliğindedir. Çok sayıda emtia fiyatları ekonominin genelini makroekonomik açıdan etkilemektedir. IMF'nin 2011 yılı raporunda (IMF, 2011), tüketici harcamaları içinde en çok gıda mallarının yoğunlukta olduğu ülkelerin makroekonomik açıdan etkilendiği ifade edilmektedir.

2006 yılı sonu ile Mart 2008 yılları arasında neredeyse tüm gıda fiyatları küresel düzeyde artmıştır. FAO (Food and Agriculture Organization) gıda fiyat endeksi verilerine göre, yükselen piyasa ekonomilerinde o tarihlerde tarımsal gıda fiyatları %71 düzeyinde yükselmiştir. Dünya gıda fiyatlarının 2008 yılında zirve yapması nedeniyle, yaşanan bu fiyat artışları iktisat yazınında “küresel gıda krizi” olarak adlandırılmıştır (Wahl, 2009; Headey ve Fan, 2010; Timmer, 2010; Baltzer, 2013). Bunun üzerine, 2008 yılında görülen küresel gıda fiyatlarındaki artışın altında yatan faktörler tartışılmaya başlanmıştır. Artan iklim değişiklikleri nedeniyle gıda stoklarının kullanımındaki artışlar, yükselen enerji fiyatları, gelişmekte olan ülkelerde artan et talebi, döviz kuru hareketleri ve düşük stok seviyesi beklentileri gibi çeşitli nedenler ileri sürülmüştür (Timmer, 2008; Gilbert ve Morgan, 2010; Ferrucci, 2010; Ray vd., 2015; Bekkers vd., 2017). Bernanke (2008) küresel gıda fiyatlarındaki hızlı artışlar, “...son yıllarda yaşanan görece yüksek enflasyon oranlarının temel kaynağını oluşturmakta ve hem emtialardaki fiyat değişikliklerini tahmin etmenin hem de bu değişiklikleri yönlendiren faktörleri anlamının önemini vurgulamaktadır” yorumunu yapmaktadır. Avrupa Merkez Bankası (2008) ise gıda fiyatlarındaki artışı, “...bu endişe verici enflasyon seviyesi,

büyük ölçüde küresel düzeyde enerji ve gıda fiyatlarındaki geçmiş dalgalanmaların hem doğrudan hem de dolaylı etkilerinin bir sonucudur” biçiminde yorumlamaktadır. Küresel gıda fiyatlarının yurt içi fiyatlara geçiş etkisini inceleyen Jalil ve Estaban (2011), küresel gıda fiyatlarındaki artışın, yurtiçi gıda ve ana tüketici fiyat endekslerine doğrudan yansıyan ithal gıda fiyatlarını etkilediğine dikkat çekmektedir. İthal gıda fiyatlarında meydana gelen artışlar, tüketicileri yurtiçinde üretilen benzer mallara yönelterek talep artışı yaratmakta ve dolayısıyla bu mal grubu için enflasyonist baskıları tetiklemektedir.

Yurt içi çekirdek enflasyon oranları hesaplanırken, genellikle gelişmiş ekonomilerde enflasyon oranını yukarıya çeken gıda ve enerji fiyatları hariç tutulmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ekonomilerde merkez bankaları tüketici fiyat endeksi içinde gıda fiyatlarının büyük rolü olduğunu kabul etse de, gıda fiyatlarındaki değişimleri dışarıda bırakarak politika kararı alabilmektedir (Walsh, 2011). Ancak Cecchetti (2007), ana enflasyon hedefine odaklanan politika yapımcıları için gıda ve enerji fiyatlarını dışarıda bırakan bir enflasyon önleminin etkinliğinin düşük olabileceğini ileri sürmektedir. Nitekim, uluslararası yazında emtia fiyatlarındaki artışların, nihai tüketici fiyatlarına geçtiğine inanılmaktadır. Kalecki (1971) mark-up fiyatlama modeline dayanarak bunu belirli emtialar için bir örnekle açıklamaktadır. Örneğin kuraklık nedeniyle bir mahsulün arzının azalması ve böylece fiyatların yükselmesi gibi piyasalarda ortaya çıkan şokların rolünü vurgulamaktadır. Şayet fiyatı artan bu emtialar nihai tüketim malı için ara mal niteliğinde ise, ortaya çıkan şoklar nedeniyle, sonunda ara ve nihai mal fiyatlarına geçiş etkisi ortaya çıkacaktır. Sapsford ve Morgan (1994) ve Maizels (1994), birincil emtia piyasalarında esnek olmayan arz ve talebin etkileşiminden dolayı oynaklığın fazla olduğunu ve bu piyasaların patlama ve çöküş dönemlerine de eğilimli olduğunu ifade etmektedirler. Beckerman ve Jenkinson (1986), 1980'lerin başında İngiltere'de enflasyonun yavaşlamasında işsizlikten ziyade birincil emtia fiyatlarındaki düşüşün etkili olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ferrucci (2010), emtialar içinde yer alan gıda fiyatlarındaki hareketlerin enflasyon oranı hakkında erken uyarı sinyali verdiğini ifade etmektedir. Bunun en iyi örneği, politika yapımcıların 2006 ile 2008 yılı ortalarına kadar olan dönemde birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde gıda fiyatlarındaki artışı, nihai tüketici fiyatları üzerinden açıklamalarıdır. Walsh (2011), gıda fiyat şoklarının gıda dışı enflasyona neden olduğu mekanizmaya dikkat çekmekte ve Cecchetti ve Moessner (2008)'in ifade ettiği gibi gıda fiyatlarının gıda dışı fiyatları etkilediğini ileri sürmektedir. Cecchetti ve Moessner (2008) ve Jongwanich ve Park (2011), özellikle gelişmekte olan ülkelerde genel tüketici fiyat endeksi içinde gıda fiyatlarının ağırlığı fazla olduğu için bu etkinin daha fazla olacağını vurgulamaktadırlar. Çok sayıda alt kalemleri olan tüketici fiyat endeksinin alt kalemlerinden biri gıda fiyatlarıdır. Bu noktada Walsh (2011)'a göre, gıda fiyat şoklarının gıda dışı fiyatlara geçişi güçlü ise, özellikle gelişmekte olan ülkelerde merkez bankaları gıda fiyatlarının tüketici fiyatları üzerindeki

etkisini dikkate almalıdır. Çünkü gıda fiyatlarındaki artışın en büyük etkisi tüketici fiyatları üzerinde görülmektedir. De Gregorio vd. (2007)'nin ifadeleriyle, 2006-2008 yılları arasında gıda fiyatlarında görülen yüksek artışlar, enflasyon hedeflemesi uygulayan birçok ülkede hedeften aşırı sapmalara, gıda fiyatlarındaki düşüş ise enflasyonun hedef seviyenin altına düşmesine neden olmuştur.

Dünya ekonomisinde son yıllarda yaşanan ekonomik dalgalanmalar, belirsizlikler ve kuraklığın etkisi emtia fiyatlarına yansımıştır. IMF'nin 2020 raporunda, dünya gıda fiyat endeksinin pandemi döneminin neden olduğu talep ve arz koşullarındaki değişiklikleri yansıttığı belirtilmektedir. Buna göre, tarımsal emtiaya bağlı olarak dünya gıda fiyatları bir önceki döneme göre yüzde 0,7 düzeyinde artmıştır (IMF, 2020).

Bu çalışma, Kırılgan Beşli ülkelerinde gıda fiyatlarından tüketici fiyat endeksinde (TÜFE) geçiş etkisini ölçmeyi amaçlamaktadır. Yurtiçi enflasyon oranının kontrol altına alınmasında gıda fiyat enflasyonunun düşürülmesinin veya hariç tutulmasının önemi dikkate alındığında çalışmada, Hindistan, Brezilya, Endonezya, Türkiye ve Güney Afrika ülkeleri için FAO gıda fiyat endeksi ile FAO tüketici fiyat endeksi arasındaki ilişkilerin incelenmesi önem taşımaktadır. 2013:08-2020:12 döneminin ele alındığı çalışmada, statik ve dinamik panel veri analizi (GMM) kullanılmaktadır. Elde edilen bulgular, Kırılgan Beşli ülkelerinde gıda fiyatlarının yurtiçi enflasyon oranı üzerindeki etkisinin güçlü olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Konuya ilişkin teorik çerçeve ve literatür incelemesi giriş bölümünde açıklanmaktadır. Birinci bölümde, öncelikle modelde kullanılan değişkenler tanımlanmakta, ardından çalışmada kullanılan statik ve dinamik panel veri analizi açıklanmaktadır. İkinci bölümde modelden elde edilen bulgulara yer verilmekte ve son bölüm olan üçüncü bölümde sonuç ve yorumlar yer almaktadır.

1. VERİ VE MODEL

Amerikan Merkez Bankası 2013 yılı Mayıs ayında tahvil alımını azaltacağını duyurduktan sonra Morgan Stanley, aynı yılın Ağustos ayında FED'in bu açıklamalarından en fazla etkilenen ülkeleri (Hindistan, Endonezya, Brezilya, Güney Afrika, Türkiye) kırılgan ekonomiler olarak adlandırmıştır. Bu nedenle çalışmada ele alınan dönem 2013:08'de başlamakta ve 2020:12'de son bulmaktadır. Çalışmada, gıda fiyat endeksinin tüketici fiyat endeksinde geçiş etkisi Kırılgan Beşli ülkeleri için incelenmektedir. Bu amaçla çalışmada statik ve dinamik panel veri analizi (Genelleştirilmiş Moment Yöntemi; GMM) kullanılmaktadır. Panel veri analizleri, modeldeki katsayıların anlamlılık ve etkileme derecelerini göstermekte ve bu sayede değişkenler arasındaki ilişkileri yorumlamaya olanak sağlamaktadır. Ayrıca panel veri modelleri, yatay ve dikey kesit birimlerini modele dahil etmek, tahmin sapmasını azaltmak ve daha kapsamlı modeller oluşturmak açısından daha avantajlı olduğu için çalışmada panel veri modelinin kullanılması uygun görülmektedir.

Modelde kullanılan veri seti, Tablo 1’de açıklanmaktadır.

Tablo 1: Değişken Tanımları

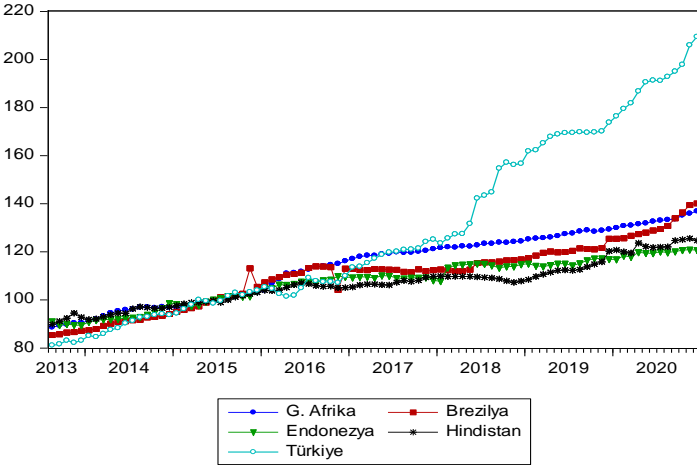
<i>Değişkenler</i>	<i>Tanımlar</i>
<i>tife</i>	Tüketici fiyat endeksi
<i>gfe</i>	Gıda fiyat endeksi
<i>fx</i>	Nominal Döviz kuru
<i>petrol</i>	Avrupa Brent ham petrol Fiyatı (varil/ABD doları)

FAO gıda fiyat endeksi uluslararası piyasalarda en çok işlem gören ve tarımsal gıda ürünlerindeki aylık fiyat değişikliklerinin izlenmesinde kullanılan bir endekstir. 5 adet tarımsal emtia grubuna ait fiyat endeksinden oluşmaktadır. Bu endeksler dünya et endeksi, süt endeksi, tahıl endeksi, bitkisel yağ endeksi ve şeker fiyatları endeksidir. FAO gıda fiyat endeksi ve tüketici fiyat endeksi serileri her bir kırılgan ülke için mevsimsel etkilerinden arındırılmış ve modelde logaritmik farkları alınarak kullanılmıştır. FAO gıda fiyat endeksi ve FAO tüketici fiyat endeksi değişkenleri, FAOSTAT’dan elde edilmiştir.

Başlıca emtia fiyatlarından biri olan petrol fiyatları, enflasyon oranını etkileyen önemli bir değişkendir (Hooker, 2002; Hamilton, 2003; Galesi ve Lombardi, 2013; Sek ve Lim, 2016). Bu nedenle gıda fiyatlarından tüketici fiyatlarına geçiş etkisi incelenirken modele kontrol değişken olarak Avrupa Brent ham petrol fiyatı (varil/ Amerikan doları) dahil edilmiştir. Petrol fiyatı değişkeni, Mo vd. (2019) ve Varlık ve Berument (2020)’den hareketle modele logaritmik farkı alınarak eklenmiştir. Bunun yanında, nominal döviz kuru yurtiçi enflasyon oranını doğrudan etkilemektedir (Gilbert, 2010; Baek ve Koo, 2010; Davidson vd., 2011; Jalil ve Estaban, 2011). Nominal döviz kurunda meydana gelen artışlar (düşüşler), ulusal para biriminin değerinin düştüğüne (arttığına) işaret ederken, yurtiçinde ithal gıda ve gıda dışı malların fiyatlarında artış (düşüş) anlamına gelmektedir. Gıda fiyat şokları için döviz kurunu önemli bir kanal olarak gören Khan ve Ahmed (2011)’den hareketle çalışmada, her bir Kırılgan Beşli için nominal döviz kuru değişkeni, logaritmik farkı alınarak modele kontrol değişken olarak dahil edilmiştir. Petrol fiyatı ve döviz kuru değişkenlerine ait veriler Federal Reserve Economic Data’dan elde edilmiştir.

Grafik 1, ele alınan dönem itibariyle Kırılgan Beşli’de gıda fiyat endeksinin seyrini göstermektedir (mevsimsel etkilerinden arındırılmış).

Grafik 1. Kırılğan Beşli Ülkelerinde Gıda Fiyat Endeksi

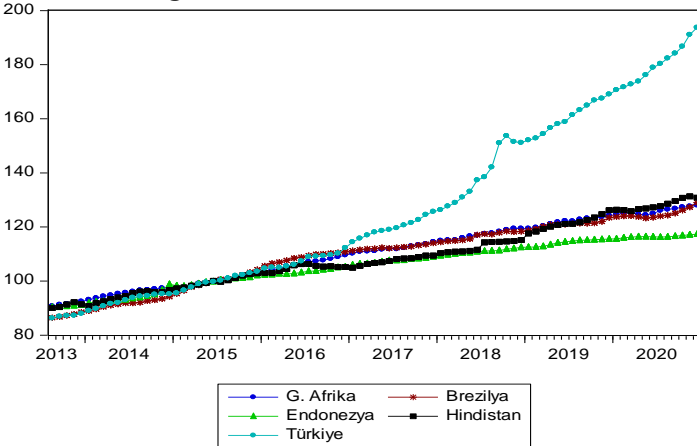

Kaynak: FAOSTAT

Kırılğan beşli ülkelerinde 2013 yılından itibaren 2020 yılı sonuna kadar gıda fiyat endeksindeki sürekli yükseliş dikkat çekmektedir. Türkiye’de 2016 yılının ikinci yarısında başlayan yükseliş, 2020 yılında zirve yapmaktadır. Diğer dört kırılğan ekonomide de, Güney Afrika ve Brezilya başta olmak üzere, gıda fiyatları sürekli yükselme eğilimindedir. 2020 yılında diğer yıllara göre dikkat çeken artışlar, pandemi döneminin ve dünyada yaşanan kuraklığın etkisini yansıtmaktadır.

Grafik 2, ele alınan dönem itibariyle Kırılğan Beşli’de TÜFE’nin seyrini göstermektedir (mevsimsel etiklerinden arındırılmış).

Grafik 2. Kırılğan Beşli Ülkelerinde TÜFE

Kaynak: FAOSTAT

Grafik 2 incelendiğinde, Kırılğan Beşli ülkelerinde TÜFE'nin seyrinin Grafik 1'de gösterilen gıda fiyat endeksinin seyrine paralel olduğu görülmektedir. Burada özellikle 2016 yılına kadar tüm kırılğan ekonomilerin iç fiyatlarının birbirine oldukça yakın bir eğilimde olduğu, 2016 yılından itibaren ise özellikle Türkiye'nin iç fiyatlarının diğer kırılğan ekonomilere göre oldukça yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Bu görünümde, Türkiye'nin ithalat politikasının ve bu nedenle üretimde son yıllarda yaşanan büyük düşüşün etkisi olduğu düşünülmektedir.

Panel veri analizleri sabit katsayı ve eğim katsayısına ilişkin yapılan varsayımlara bağlı olarak gerçekleştirilmektedir. Bunlardan ilki, Havuzlanmış En Küçük Kareler Yöntemidir (EKK). Bu yöntemde verilerin birim ve zaman boyutunun etkilerinin olmadığı ve sabit ve eğim parametrelerinin sabit olduğu düşünülerek tahminler yapılmaktadır. Ancak Harris ve Sevestre (2008)'in de belirttikleri üzere, modelde açıklayıcı değişkenlerin gecikmeli değerleri var ise EKK modeli etkin çalışmamaktadır. Sabit etkiler modelinde, sabit terim katsayıları farklı, eğim katsayıları ise aynıdır. Bu varsayımda bu etkilerin açıklayıcı değişkenlerle korelasyonlu olduğu varsayılır. Rassal etkiler modelinde ise, sabit terim katsayıları yatay kesit birimlerden bağımsız olarak rassal biçimde dağılmaktadır. Rassal etkiler modelinde gözlemlenemeyen etki ile açıklayıcı değişkenler arasında korelasyon olmadığı varsayılır. Panel sabit ve panel rassal etkiler regresyon modelleri arasında tercihte bulunurken, açıklayıcı değişkenler ile sabit terim katsayıları arasında korelasyon olmadığı boş hipotezini içeren Hausman testi uygulanmaktadır (Hsiao, 2003:33). Bunun yanında modelin genel olarak uyumluluğunu göstermek amacıyla heteroskedastisite ve otokorelasyon sorunları olup olmadığı, Berush-Pagan ve Wooldridge otokorelasyon testleriyle analiz edilmektedir. Panel veri analizleri dinamik bir yapıda olduğundan, havuzlanmış EKK yöntemi kullanıldığında parametre tahminleri yukarı veya aşağı yönlü sapmalara neden olabilmektedir. Nickell Sapması (Nickell Bias) olarak adlandırılan bu durumun önüne geçebilmek için çoğunlukla Arellano ve Bond (1991)'un geliştirdikleri dinamik panel veri tahmincisi olan GMM yöntemi kullanılmaktadır.

Yukarıda belirtildiği üzere, EKK tahmincisinin etkinliğinin düşük olması nedeniyle GMM panel yöntemi tercih edilmektedir. Arellano ve Bond (1991), Arellano ve Bover (1995) ve Blundell ve Bond (1998) tarafından geliştirilen GMM yöntemi, EKK tahmincisine göre daha üstün bir yöntemdir. GMM yönteminde yatay ve kesit olarak zaman ve ülke sabit etkileri kontrol etmek mümkündür. Ayrıca, bu yöntem, modelde kullanılan bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerlerinin kullanılmasına olanak sağlamaktadır.

Aşağıda yer alan (1) numaralı denklem, yatay ile dikey kesit birimleri aynı anda analize dahil eden panel modeli göstermektedir;

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_i + \epsilon_{it} \quad (1)$$

Burada, i birim etkileri yani her biri birimin özelliğini gösteren değişmeyen zaman göstergelerini ($i=1, \dots, N$), t ise zamanı ($t=1, \dots, T$) göstermektedir. Denklem (1)'de yer alan panel veri modelinin genel formunun model biçiminde gösterimi 2 numaralı denklemdeki gibidir;

$$tüfe_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 gfe + \beta_2 fx + \beta_3 petrol + \epsilon_{it} \quad (2)$$

Enflasyon serileri bir önceki dönemden etkilendiği için dinamik bir yapı taşımaktadır. Bu çerçevede, ikinci aşamada, statik analize ek olarak dinamik panel veri analizi kullanılmaktadır. Dinamik panel veri yöntemi, doğrusal ya da doğrusal olmayan modellerin parametrelerinin tahmini için kullanılan genel bir yöntemdir” (Stock ve Watson, 2011: 746). Statik panel veri analizi modellerinde gecikmeli bağımlı değişkenin kullanılması sapmalı ve tutarsız katsayı tahminlerine yol açmaktadır. Bu amaçla hata terimiyle korelasyonsuz olan ve bağımlı değişkenin gecikmeli değerinin araç değişken olarak regresyona dahil edildiği, Arellano ve Bond (1991) tarafından önerilen model, gıda fiyatları endeksinin etki düzeyini göstermek amacıyla kullanılmaktadır. Arellano ve Bond (1991) tarafından önerilen GMM dinamik panel modeli aşağıda 3 numaralı denklemde yer almaktadır;

$$Y_{it} = \alpha Y_{it-1} + \beta_x + \epsilon_{it} \quad (3)$$

Burada Y_{it} bağımlı değişkeni, x açıklayıcı değişkenler vektörünü, ϵ ise hata terimini göstermektedir. Bu tahmin yöntemi aynı zamanda içsellik problemlerini de engellediğinden tercih edilmektedir.

Dinamik panel veri analizlerinde gecikmeli bağımlı değişkenlerin kullanılması durumunda, gecikmeli bağımlı değişken ile hata terimi arasında korelasyon olduğu için önemli problemlerle karşılaşılabilir (Greene, 1997:23). Bu nedenle GMM yönteminde, fark-GMM ve sistem-GMM olmak üzere iki temel GMM tahmincisine başvurulmaktadır. Sistem-GMM tahmincisi, denklemlerin birinci farkının tahmin edilmesine olanak vermekte ve açıklayıcı değişkenlerin bir gecikmeli düzey değerlerinin kullanılmasına imkan sağlamaktadır. Bu da tahmin bulgularından daha fazla sonuç elde edilmesine ve heteroskedastisite ve otokorelasyon olması durumunda tahminlerin daha tutarlı olmasına imkan vermektedir. Bu nedenle, dinamik modellerde birinci farkın kullanılarak birim etkinin dışlanabileceği ileri sürülmektedir. Birim etkiyi dışlayan birinci fark değeri söz konusu olduğunda, açıklayıcı değişkenle hata terimi arasındaki korelasyonu yorumlamak anlamlı olacaktır (Baltagi, 2005:147–148; Arı ve Özcan, 2011:108). Dolayısıyla sistem-GMM kullanılarak elde edilen katsayılar güçlü ve sağlam katsayılardır. GMM tahmincilerinin tutarlılığı için güçlü varsayımlarda bulunmaya gerek yoktur (Hansen, 1982:5). Ülke sayısının görece az olduğu tahminlerde sistem-GMM tahmincisinin fark-GMM tahmincisinden daha iyi işlediği dikkate alınarak, bu çalışmada, veri kaybını minimize eden Arellano Bond (1991)'un geliştirmesi ile elde edilen ve Arellano ve Bover (1995)'in önerdikleri sistem-GMM modeli ile analiz yapılmaktadır.

Sistem-GMM tahmin yöntemine ilişkin denklem sistemi 4 numaralı eşitlikte gösterildiği gibidir;

$$Y_{it} = (\alpha - 1)\gamma_{it} + \beta_{xt} + \epsilon_{it} \quad (4)$$

Bu doğrultuda çalışmanın izleyen kısmında, statik ve dinamik panel veri modellerinin uygulama sonuçları ve bulguları yer almaktadır.

2. AMPİRİK BULGULAR

Çalışmanın amacı doğrultusunda yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgulara aşağıda yer verilmektedir. Tablo 2’de en küçük kareler ve hausman testi sonucu üzerine seçilen rassal etkilere göre gerçekleştirilen tahminler, Hausman testi, Berush-Pagan ve Wooldridge otokorelasyon testleri bulguları gösterilmektedir.

Tablo 2: Statik Panel Veri Sonuçları

	EKK	Rassal Etki
gfe	0.2250*** (13.19)	0.2146*** (12.78)
fx	0.0265*** (3.67)	0.0242*** (3.42)
petrol	0.0061*** (3.67)	0.0059*** (3.65)
Sabit	0.0035*** (14.97)	0.0036*** (12.16)
N	5	5
Gözlem	445	445
Prob	0.0000	0.0000
Hausman	-	27.71
Breusch-Pagan	-	0.0000
Lagrange p değeri		
Wooldridge	-	0.0495
otokorelasyon p değeri		

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık düzeylerini, N gözlem sayısını göstermektedir. Parantez içerisinde ise z-istatistikleri yer almaktadır.

Statik panel veri sonuçlarına göre gıda fiyatlarının tüketici fiyatları üzerine etkisi en küçük kareler yöntemiyle yaklaşık olarak %23’e yakinken, hausman testi sonucuna göre seçilen rassal etkiler modeline göre %22’ye yaklaşmaktadır. Statik panel tahmin sonuçları, gıda fiyatları etkisinin beklenildiği şekilde tüketici fiyatları endeksine geçiş etkisinin yüksek olduğunu göstermektedir. Model için kullanılan diğer kontrol değişkenleri de modelde anlamlı çıkmıştır. Ayrıca modelde otokorelasyon ve heteroskedastisite sorunları görülmemiştir.

Table 3: Arellano-Bold Dinamik Panel Tahmin Sonuçları

Bağımlı değişken = tüfe	
	GMM
Tüfe(-1)	0.2986*** (7.56)
gfe	0.1806***

	(11.39)
fx	0.0243*** (3.67)
petrol	0.0058*** (3.86)
N	5
Prob	0.0000
Wald chi2	234.82
Sargan Test	0.3995
2.derece otokorelasyon	-1.1384
Örneklem	435

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık düzeylerini, N gözlem sayısını göstermektedir. Parantez içerisinde ise z-istatistikleri yer almaktadır.

Tablo 3 Arellano-Bond(1991) dinamik panel tahmin sonuçlarını göstermektedir. Dinamik panel sonuçlarına göre gıda fiyatları endeksi tüketici fiyat endeksini %18 oranında etkilemektedir. Ayrıca diğer kontrol değişkenler olan döviz kuru ve petrol fiyatlarının da modelde anlamlı çalıştığı gözlenmektedir. Tablonun son iki sütununda yer alan Sargan ve otokorelasyon test istatistikleri sırasıyla kullanılan araçların uygun olduğunu ve “2. derece otokorelasyon yoktur” boş hipotezinin reddedilmediğini göstermektedir.

Table 4: Arellano-Bover ve Blundell-Bold Dinamik Panel Tahmin Sonuçları

<i>Bağımlı değişken = tüfe</i>	
	GMM
Tüfe(-1)	0.2986*** (7.56)
gfe	0.2097*** (13.81)
fx	0.0309*** (4.85)
petrol	0.0066*** (4.66)
N	5
Prob	0.0000
Wald chi2	471.31
Sargan Test	0.4131
2.derece otokorelasyon	-1.1172
Örneklem	440

Not: ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlamlılık düzeylerini, N gözlem sayısını göstermektedir. Parantez içerisinde ise z-istatistikleri yer almaktadır.

Arellano-Bover (1995) sonuçlarına göre gıda fiyatları endeksi tüketici fiyat endeksini yaklaşık olarak %21 oranında etkilemektedir. Ayrıca diğer kontrol değişkenler olan döviz kuru ve petrol fiyatlarının da modelde istatistiksel olarak anlamlı sonuç verdiği görülmektedir. Tablonun son iki sütununda yer alan Sargan ve otokorelasyon test istatistikleri sırasıyla kullanılan araçların uygun olduğunu ve “2. derece otokorelasyon yoktur” boş hipotezinin reddedilmediğini göstermektedir.

Sonuç

Çalışmada, Hindistan, Endonezya, Brezilya, Güney Afrika ve Türkiye'den oluşan Kırılğan Beşli ülkelerinde gıda fiyat endeksinden tüketici fiyat endeksine geçiş etkisi incelenmiştir. Bu amaçla 2013:08-2020:12 dönemi ele alınmış ve statik ve dinamik Panel GMM yöntemi kullanılmıştır.

Enflasyon serileri bir önceki dönemlerden etkilendiği için dinamik bir yapı taşımaktadır. Statik panel veri analizlerinde gecikmeli bağımlı değişkenin kullanılması sapmalı ve tutarsız katsayı tahminlerine yol açabilmektedir. Bu çerçevede çalışmada, gıda fiyatlarından TÜFE'ye geçiş etkisi incelenirken statik analize ek olarak dinamik panel veri analizi uygulanmıştır. Modelde, FAOSTAT'tan elde edilen FAO gıda fiyat endeksi ve tüketici fiyat endeksi serileri kullanılmıştır. Emtia fiyatlarından biri olan petrol fiyatları, enflasyon oranını etkileyen önemli bir değişken olduğundan, modele Avrupa Brent ham petrol fiyatı (varil/ Amerikan doları) kontrol değişkeni olarak dahil edilmiştir. Ayrıca, nominal döviz kuru yurtiçi enflasyon oranını doğrudan etkileyen önemli bir gösterge olduğu için modelde ikinci kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır.

Statik panel veri bulguları, Kırılğan Beşli ülkelerinde FAO gıda fiyat endeksinden FAO tüketici fiyat endeksine geçiş etkisinin en küçük kareler yöntemine göre yaklaşık olarak %23, hausman testi sonucuna göre seçilen rassal etkiler modeline göre ise %22 olduğunu göstermektedir. Bunun yanında modelde kullanılan kontrol değişkenler, istatistiksel olarak anlamlı sonuç vermiştir. Arellano-Bond (1991) dinamik panel bulguları ise, gıda fiyat endeksindeki geçiş etkisinin %18 oranında olduğunu göstermektedir. Ayrıca kontrol değişkenler olan döviz kuru ve petrol fiyatlarının da modelde yine anlamlı çalıştığı gözlenmektedir. Arellano ve Bover (1995) dinamik panel bulguları ise gıda fiyat endeksinden tüketici fiyat endeksine geçiş etkisinin yaklaşık %21 düzeyinde olduğunu göstermektedir. Bu oran, statik panel veri analizinde kullanılan hausman testi bulgularına oldukça yakındır.

Panel veri analizinden elde edilen bulgular bütünüyle değerlendirildiğinde, Kırılğan Beşli ülkelerinde ele alınan dönemde gıda fiyatları endeksinden tüketici fiyat endeksine geçiş etkisinin, literatürü destekler nitelikte ve beklenildiği gibi, oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, Kırılğan Beşli ülkelerinde merkez bankalarının enflasyon hedeflemesi rejimine dayalı bir para politikası stratejisi benimsemiş olmaları, gıda fiyatlarındaki artışların önemini ortaya koymaktadır. 2006-2008 yıllarında gıda fiyatlarındaki artışların, enflasyon hedeflemesi uygulayan çok sayıda ülkede hedeften aşırı sapmalara neden olması buna örnek teşkil etmektedir. Dolayısıyla, merkez bankaları uygulayacakları para politikası kararlarında, gıda fiyatlarının tüketici fiyatları üzerindeki etkisini dikkate almalıdır.

Kaynakça

- Arellano, M., ve Bond, S. (1991). Some Tests of Specification for Panel Data: Monte Carlo Evidence and an Application to Employment Equations. *The Review of Economic Studies*, 58(2), 277-297.
- Arellano, M. ve Bover, O. (1995). Another Look at the Instrumental Variable Estimation of Error-Components Models. *Journal of Econometrics*, 68, 29-51.
- Arı, A. ve Özcan, B. (2011). İşçi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (38), 101-117.
- Avrupa Merkez Bankası (2008). Editorial of the September 2008 Issue of the Monthly Bulletin of the European Central Bank.
- Baek, J., ve Koo, W. W. (2010). Analyzing factors affecting US food price inflation. *Canadian Journal of Agricultural Economics/Revue canadienne d'agroeconomie*, 58(3), 303-320.
- Baltagi H. B. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*, Third Edition, West Sussex England, John Wiley and Sons, 2005.
- Baltzer, K. (2013). International to Domestic Price Transmission in Fourteen Developing Countries During the 2007-08 Food Crisis (No. 2013/031). WIDER Working Paper.
- Beckerman, W. ve Jenkinson, T (1986), "What Stopped the Inflation? Unemployment or Commodity Prices?", *Economic Journal*, 96, 39-54.
- Bernanke, B. S. (2008). "Outstanding Issues in the Analysis of Inflation", Speech for the Federal Reserve Bank of Boston's 53rd Annual Economic Conference, Chatham, Massachusetts, June 9.
- Bloch, H., Dockery, A. M., ve Sapsford, D. (2004). Commodity Prices, Wages, and US Inflation in the Twentieth Century. *Journal of Post Keynesian Economics*, 26(3), 523-545.
- Blundell, R. and Bond, S. (1998). "Initial Conditions and Moment Restrictions in Dynamic Panel Data Models", *Journal of Econometrics*, 87: 115-143.

- Breusch, Trevor; Pagan, Adrian (1979), “A simple Test For Heteroscedasticity And Random Coefficient Variation”, *Econometrica*, 47, 1287–1294.
- Cecchetti, Stephen G. and Moessner, Richhild, 2008. “Commodity Prices and Inflation Dynamics,” *BIS Quarterly Review*, pp. 55-66, December 2008.
- Davidson, J., Halunga, A., Lloyd, T., McCorriston, S., ve Morgan, C. W. (2011). Explaining UK food price inflation. *Transparency of Food Pricing*. EU.
- Dillon, B. M., and Barrett, C. B. (2016). Global oil prices and Local Food Prices: Evidence from East Africa. *American Journal of Agricultural Economics*, 98(1), 154-171.
- FAO, Food and Agriculture Organization (2021). <http://www.fao.org/faostat/en/#home>, Erişim Tarihi 02.02.2021.
- Ferrucci, G., Jiménez-Rodríguez, R., & Onorante, L. (2010). Food Price Pass-Through in the Euro Area-The Role of Asymmetries and Non-Linearities.
- Galesi, A. and Lombardi, M. J. (2013) “External Shocks and International Inflation Linkages: A Global VAR Analysis” ECB Working Paper No: 1062.
- Green, H. W., (1997), *Econometric Analysis*, Third Edition, USA, Prentice-Hall.
- Gilbert, C. L. (2010). How to Understand High Food Prices. *Journal of Agricultural Economics*, 61(2), 398-425.
- Hansen, P. L.(1982), “Large Sample Properties of Generalized Method of Moments Estimators”, *Econometrica*, 50(4), s.1029-1054.
- Harris, M. N. ve Sevestre, P. (2008). *Dynamic Models for Short Panels*. In *the Econometrics of Panel Data* (pp. 249-278). Springer, Berlin, Heidelberg.
- Hsio, C., (2003), *Analyses of Panel Data*, Cambridge University Press.
- Hamilton, J. D. (2003). What is an Oil Shock?. *Journal of Econometrics*, 113(2), 363-398.

- Headey, D., & Fan, S. (2010). Reflections on the Global Food Crisis: How did it happen? How has it hurt? And how can we prevent the next one? (Vol. 165). Intl Food Policy Res Inst.
- Hooker, M. A. (2002). Are oil shocks inflationary? Asymmetric and Nonlinear Specifications Versus Changes in Regime. *Journal of Money, Credit And Banking*, 540-561.
- International Monetary Fund (2011). “World Economic Outlook” October (Washington: International Monetary Fund), <https://www.imf.org/en/publications/weo?page=3>, Erişim tarihi: 04.04.2021.
- International Monetary Fund (2020). World Economic Outlook” October, <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/09/30/world-economic-outlook-october-2020>, Erişim tarihi: 04.04.2021.
- Jalil, M., & Esteban, T. Z. (2011). Pass-through of International Food Prices to Domestic Inflation During and after the Great Recession: Evidence From A Set Of Latin American Economies. *Revista Desarrollo y Sociedad*, (67), 135-179.
- Jongwanich, J., ve Park, D. (2011). Inflation in developing Asia: pass-through from global food and oil price shocks. *Asian-Pacific Economic Literature*, 25(1), 79-92.
- Kalecki, M. (1971). Selected essays on the dynamics of the capitalist economy 1933-1970. CUP Archive.
- Khan, M. A., ve Ahmed, A. (2011). Macroeconomic Effects of Global Food and Oil Price Shocks to the Pakistan Economy: A Structural Vector Autoregressive (SVAR) analysis. *The Pakistan Development Review*, 491-511.
- Maizels, A. (1994). Commodities in crisis (pp. 9-29). Edward Elgar Publishing Ltd.
- Mo, B., Chen, C., Nie, H., & Jiang, Y. (2019). Visiting Effects of Crude Oil Price on Economic Growth in BRICS Countries: Fresh Evidence from Wavelet-Based Quantile-On-Quantile Tests. *Energy*, 178, 234-251.
- Ray, D. K., Gerber, J. S., MacDonald, G. K., ve West, P. C. (2015). Climate Variation Explains a Third of Global Crop Yield Variability. *Nature Communications*, 6(1), 1-9.

- Sapsford, D., & Morgan, W. (1994). *The Economics of Primary Commodities*. Edward Elgar Publishing.
- Sek, S. K., ve Lim, H. S. (2016,). An Investigation on the Impacts of Oil Price Shocks on Domestic Inflation: A SVAR Approach. In AIP Conference Proceedings (Vol. 1750, No. 1, p. 060002). AIP Publishing LLC.
- Stock H. J. ve Watson, W. M. (2011). *Ekonometriye Giriş*, çev. Bedriye Saraçoğlu, Ankara, Efil Yayınevi, 2011.
- Timmer, C. P. (2008). *Causes of High Food Prices* (No. 128). ADB Economics Working Paper Series.
- Timmer, C. P. (2010). Reflections on Food Crises Past. *Food Policy*, 35(1), 1-11.
- Varlık, S., ve Berument, M. H. (2020). Oil Price Shocks and the Composition of Current Account Balance. *Central Bank Review*, 20(1), 1-8.
- Wahl, P. (2009). Food Speculation: The Main Factor of the Price Bubble in 2008. *WEED–Weltwirtschaft, Ökologie & Entwicklung*, Briefing Paper. Berlin (Germany) WEED. Retrieved May, 20, 2011.
- Walsh, M. J. P. (2011). *Reconsidering the Role of Food Prices in Inflation*. International Monetary Fund.
- Wooldridge, J. M. (2002) *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*. The MIT Press, Cambridge.

Extended Abstract

After the Federal Reserve announced that it would reduce its bond purchases in May 2013, Morgan Stanley named the countries most affected by these FED statements as fragile economies in August 2013. These countries, known as the Fragile Five, are India, Indonesia, Brazil, South Africa, and Turkey. The Fragile Five identifies the countries with high inflation rates, low growth performance, and high current account deficits. It is essential to examine the relationships between the FAO food price index and the FAO consumer price index for India, Brazil, Indonesia, Turkey, and South Africa, considering the effect of food price inflation in controlling the domestic inflation rate. In this direction, it is aimed in the present study to measure the pass-through effect of food prices to consumer price index in Fragile Five countries. To do this static and dynamic panel data analysis

(GMM) was used in this study which covered the period between 2013:08 and 2020:12.

The FAO food price index used in model estimation is an index that is most traded in international markets and used to monitor monthly changes in prices of agricultural food products. It consists of the price index of 5 agricultural commodity groups as the world meat index, dairy index, grain index, vegetable oil index, and sugar price index. Oil prices and exchange rate indicators are essential variables that affect the domestic inflation rate. For this reason, European Brent crude oil price (barrel/US dollar) and nominal exchange rate for each country were added to the model as control variables while examining the pass-through effect from food prices to consumer prices in the study. FAO food price index and consumer price index series were seasonally adjusted for each fragile country and used in the model by taking their logarithmic differences.

The inflation series have a dynamic structure as they are affected by the previous period. The use of the lagged dependent variable in static panel data analysis can lead to biased and inconsistent coefficient estimates. One method based on the assumptions made regarding the constant-coefficient and the slope coefficient is the Pooled Least Squares Method (LSM). However, if the explanatory variables in the model have lagged values, the LSM model does not work effectively. In this framework, dynamic panel data analysis was applied in the study and static analysis while examining the pass-through effect from food prices to CPI. Two basic GMM estimators are used, namely difference-GMM and system-GMM, in dynamic panel data analysis. The system-GMM estimator allows the estimation of the first difference of the equations and the use of single lagged level values of the explanatory variables. In addition, the system-GMM estimator works better than the difference-GMM estimator in model estimations where the number of countries is less. In consideration of these, the system-GMM model, which minimizes data loss, developed by Arellano Bond (1991) and suggested by Arellano and Bover (1995), was used in this study.

The static panel data findings indicated that the pass-through effect from FAO food price index to FAO consumer price index in Fragile Five countries was approximately 23% according to the least-squares method and 22% according to the random effects model selected according to the hausman test result. Oil prices and nominal exchange rate variables used as control variables in the model were statistically significant. Arellano-Bond (1991) dynamic panel findings indicated that the transition effect in the food price index was 18%. In addition, it was observed that the exchange rate and oil prices, which were the control variables, also worked significantly in the model. Arellano and Bover (1995) dynamic panel findings, on the other hand, indicated that the pass-through effect from the food price index to the consumer price index was approximately 21%. This rate was very close to the hausman test findings used in static panel data analysis.

The overall examination of the findings obtained from the panel data analyses applied in the study revealed that the pass-through effect from the food price index to the consumer price index in the Fragile Five countries during the period of 2013:08-2020:12 was 20% on average. This rate was relatively high in terms of indicating the weight of food prices amongst consumer prices. This finding, obtained from panel data analysis, is expected and supports the literature. In this regard, the fact that the central banks of the Fragile Five countries conduct monetary policies based on the inflation targeting regime reveals the importance of the increases in food prices in these countries. Considering that increases in food prices may cause deviations from the inflation target, the central banks should draw attention to the importance of this in their monetary policy decisions, especially in fragile economies.

YANLIŞ YAPTIĞIMI BİLMİYORDUM: AKADEMİSYENLERDE ETİK KÖRLÜK ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Nuran ÖZTÜRK BAŞPINAR* & Fulya MISIRDALI YANGİL**

Öz

Bireylerin örgüt içinde etik yargılarda bulunma ve etik davranma konusunda geçici olarak yetersiz olma durumu literatürde etik körlük olarak adlandırılmaktadır. Etik körlük, bireylerin kararlarına ve iş süreçlerine yansıtıldığında etik olmayan davranışın ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Üniversite öğretim elemanlarının karşılaştıkları durumlara yönelik aldıkları kararlardaki etik yargıları iş arkadaşları, öğrencileri ve toplum üzerinde önemli bir etkiye sahip olmaktadır. Bu çalışmayla üniversite öğretim elemanlarının etik körlük düzeylerinin ve bu düzeylerin demografik değişkenlere göre farklılaşp farklılaşmadığının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Kolayda örneklem yöntemi kullanılarak yapılan araştırmada 242 öğretim elemanına anket uygulanmıştır. Anket iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde demografik özelliklere yönelik sekiz soru yer almaktadır. İkinci bölümde ise etik körlük düzeylerinin tespit edilmesi amacıyla Aleksic (2017) tarafından geliştirilen "Etik Körlük" ölçeği yer almaktadır. Ölçek Özdamar (2018) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Ölçek; etik körlüğün (1) rasyonalizasyon, (2) rutinizasyon ve (3) muğlaklık faktörlerini/boyutlarını ölçmeye yönelik üç adet örnek olay içermektedir. Katılımcılardan kendilerini örnek olaylardaki kişilerin yerine koyarak cevap vermeleri beklenmiştir. Yapılan analizler katılımcıların etik körlük boyutlarından rasyonalizasyon -yaş, çalışma süreleri, idari görevleri ve unvanlarına göre- ve rutinizasyonda -çalışma sürelerine göre-farklılaştıklarını göstermiştir. Bu bulgular akademik hayatın ilk evresi açısından rasyonalizasyon boyutunda farklılıklar olduğu şeklinde yorumlanabilir. Dolayısıyla ilerleyen dönemlerde bu bireylerde etik körlük ortaya çıkabilir. Bireyler etiğin genel önemi konusunda sağlam bir farkındalığa ve duyarlılığa sahip olursa; etik ikilemleri fark edebilir, bunlarla yüzleşme, düzeltme olanağı bulabilir ve bu şekilde etik körlük önlenir.

Anahtar Kelimeler: Etik, Etik Körlük, Yorum Şemaları, Etik Farkındalık, Etik Duyarlılık

* Doç.Dr., Anadolu Üniversitesi Eskişehir Meslek Yüksekokulu, Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı Programı, nbozturk@anadolu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0913-4350>

** Doç.Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, fulya.myangil@dpu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5746-3458>

Not: Bu araştırmanın yapılabilmesi için Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 13.04.2021 tarih ve 2021/03 sayısı ile Etik Kurul izni alınmıştır.

I DID NOT KNOW THAT IT WAS WRONG: A RESEARCH ON ETHICAL BLINDNESS IN ACADEMICIANS

Abstract

The temporary incapacity of individuals to make ethical judgments and behave ethically within the organization is called ethical blindness in the literature. When ethical blindness is reflected in individuals' decisions and business processes, it can lead to unethical behavior. The ethical judgments of university faculty members in the decisions they make about the situations they encounter have a significant impact on their colleagues, students and society. The aim of this study was to determine the level of ethical blindness of university lecturers and whether these levels differ according to demographic variables. A questionnaire was applied to 242 lecturers using the convenience sampling method. The questionnaire consisted of two parts. In the first part, there were eight questions about demographic characteristics. In the second part, there was the "Ethical Blindness" scale developed by Aleksić (2017) to determine the levels of ethical blindness. The scale was adapted to Turkish by Özdamar (2018). The scale included three case studies to measure the factors / dimensions of ethical blindness (1) rationalization, (2) routinization and (3) ambiguity. Participants were expected to respond by putting themselves in the place of the people in the case studies. The analyzes performed showed that the participants differed from the dimensions of ethical blindness in rationalization - by age, working hours, administrative duties and titles- and routinization –according to working times-. These findings can be interpreted as that there are differences in the rationalization dimension in terms of the first phase of academic life. Therefore, ethical blindness may occur in these individuals in the future. The main remedy to prevent or reduce the risk of ethical blindness is to counteract rigid framing by allowing many different and opposing frameworks within the organization to come into play. The most effective treatment of ethical blindness is the promotion of a culture of democratic organizations in which there is an open, democratic and critical discussion environment. Second solution is the dissemination of ethical programs for professionals and their training in a way that will enable them to become aware of unethical behaviors. If individuals have a strong awareness and sensitivity about the general importance of ethics; they can recognize ethical dilemmas, have the opportunity to confront and correct them, and in this way, ethical blindness can be prevented.

Keywords: *Ethic, Ethical Blindness, Interpretation Schemas, Ethical Awareness, Ethical Sensitivity*

Giriş

Etik olmayan karar verme genellikle sezgisel ve otomatiktir. Bireyler; bazen kararlarının etik olmayan yönünü algılayamayarak farkında olmaksızın etik olmayan davranışlarda bulunmaktadır (Gigerenzer, 2008; Haidt, 2001; Reynolds, 2006; Sonenshein, 2007). Bireylerin verdikleri kararlarda kararın etik boyutunu geçici olarak görememeleri etik körlük olarak adlandırılmaktadır (Palazzo, Krings& Hoffrage, 2012: 324). Etik olmayan davranışlarda bulduklarını algılayamayan bireyler, doğru şeyi yaptıklarına ikna olmaktadır. Bu durum etik olmayan davranış riskini artırmaktadır. Literatürdeki son

tartışmalar; bireylerin farkında olmadan kendi değer ve ilkelerine aykırı kararlar alabileceklerini ve iyi insanların doğalarına yabancı patolojik yollarla davranabileceklerini vurgulamaktadır (Zimbardo, 2007: 195; Bandura, 2002; Chugh& Bazerman, 2007; Chugh, Banaji& Bazerman vd., 2005).

Etik körlük; bağlama yani herhangi bir olguda olaylar, durumlar, ilişkiler örgüsü veya bağlantısına bağlıdır ve bu nedenle geçici bir durumdur. Normal (hatta yüksek) dürüstlük düzeylerine ve ahlaki akıl yürütme yeteneğine sahip bireyler bazı nedenlerden dolayı karar verirken bu kapasitelerini kullanamayabilirler. Literatürdeki araştırmalara göre; belirli koşullar altında bir kararın etik yönü kaybolmakta, böylece karar verici giderek bundan habersiz hale gelmektedir. Bir örgüt çalışanları ahlaki bir mikrokozmos geliştirerek kendi rasyonelleştirmelerine inanmaya başlayabilirler (Brief, Buttram& Dukerich 2000: 484; Ashforth& Anand, 2003; Schoemaker& Russo 2001: 140; Lakoff, 2004) ve kullanılan çerçeve tarafından yakalanamayan bilgileri görmezden gelebilirler. Çalışanların etik olmayan davranışlara katıldıkları veya göz yumdukları bir örgütte; örtülü dil kullanımı gibi etik körlüğü doğuran etik standart erozyonu gelişmektedir dolayısıyla etik dışı uygulama normal rutin olarak görünebilir. Şüpheli iş uygulamaları normalleştirilebilir ve alışkanlık haline getirilebilir (Misangyi, Weaver& Elms, 2008; Brief, vd., 2000). Örneğin; yöneticiler, üstleri tarafından istendiğinde işe alım süreçlerinde bir gruba ayrımcılık yapmaya istekli olabilirler, yolsuzluğun sürekliliği normal olarak kabul edilebilir, etik dışı davranışlar giderek daha fazla tolere edilebilir (Ashforth& Anand, 2003; Misangyi vd. 2008; Petersen& Dietz, 2000, 2005). Çünkü bireyin bir kararın etik boyutunun farkına varıp varmaması, o kişinin parçası olduğu bağlamda ortaya çıkan algılama sürecine bağlı olmaktadır (Chugh vd., 2005; Bandura, 1999, 2002; Tenbrunsel& Messick, 2004). Bununla birlikte durum değiştiğinde bireyler orijinal değerlerini ve ilkelerini uygulamaya dönebilir ve daha etik karar vermeye istekli olabilirler (Gioia, 1992; Chugh& Bazerman, 2007).

Etik körlüğe yol açan algılama süreci; katı çerçeveleme eğilimi ve bağlamsal baskılar arasındaki karmaşık etkileşime dayanmaktadır. Çerçeveler, şemalar, prototipler ve bunlarla ilgili kavramlar bireylerin bilişsel sisteminin vazgeçilmez yapı taşlarıdır. Çerçeveler, bireyin karmaşık bir gerçeklik hakkındaki anlayışını basitleştiren, yönlendiren, gördüklerini ve onları nasıl gördüğünü filtreleyen zihinsel yapılarıdır (Gioia, 1992: 385; Weick, 1995: 110; Russo& Schoemaker, 2004: 21). Bununla birlikte çerçeveler; kör noktalara sahip olma eğiliminde olduklarından bazı doğal riskler taşırlar. Bireylerin dünyayı belirli ve dolayısıyla zorunlu olarak sınırlı bir perspektiften görmesine yol açarlar. Çerçeveler bazı öğeleri maskeleyerek ve diğerlerini vurgulayarak bireyleri bir sorunun bazı yönlerine kör ederler. Algılamayı giderek daha dar ve katı hale getiren ve gerginlikleri giderek azaltan çerçeveler ile etik

endişeler kaybolmaya başlar (Palazzo vd., 2012; Tenbrunsel& Messick, 2004). Bireyler karar verirken belirli çerçeveleri ne kadar katı bir şekilde uygularsa, başka bir perspektife geçme yetenekleri o kadar düşük olmaktadır. Bireylerin tek bir çerçeveye kilitlendikleri fenomen katı çerçeveler olarak adlandırmaktadır (Schoemaker& Russo, 2001). Değişim yavaş bir hızda ve genellikle küçük ölçekte, birbiri ardına küçük bir adımda, her biri genellikle fark edilir bir farkın altında gerçekleştiği için, fark edilmemektedir. Süreç, kişi etik boyutu göz ardı edene kadar küçük adımlarla devam etmekte ve birey etik olarak körleşmektedir. Bu durum bireysel algı faaliyetlerinin yakın ve uzak bağlamsal faktörlerle etkileşiminin bir sonucu olarak doğmaktadır (Hoffrage, 2011; Misangy vd., 2008; Welzer, 2008). Algılamının yakın bağlamı durumsal ve örgütsel faktörleri içerirken uzak bağlam bireysel ve örgütsel aktörlerin içinde bulunduğu kapsamlı kurumsal bağlamı tanımlar.

Etik olarak kör olan bireylerin; değerlerinden saptıklarının ve/veya karar verirken bu değerlere erişemediklerinin/erişemediklerinin farkında olmadığı gözlemlenmiştir (Tenbrunsel& Smith-Crowe, 2008). Bu nedenle iş yaşamında, bireylerin değerlerinden istemeden saptığı ve farkında olmadan etik olmayan davranışlar sergilediği -yani, etik olarak kör olduğu- durumlara odaklanmak gerekmektedir. Çünkü kör noktalar sadece probleme farklı bir perspektiften bakıldığında, yani farklı bir çerçeve kullanılarak tespit edilebilir. Bu nedenle; etik körlüğü gidermek için atılması gereken ilk adım ahlaki farkındalığı artırmaktır. Etik körlük; bilinç seviyesinin altında olduğundan doğrudan kanıtını bulmak zordur ve sonuç olarak kanıt çıkarılmalıdır.

Bu çalışmanın temel amacı üniversitelerde görev yapan öğretim elemanlarının sahip oldukları etik körlük kanıtlarını ve kasıtsız olarak sergiledikleri etik olmayan davranışları ortaya çıkarmaktır. Bununla birlikte öğretim elemanlarının etik körlüklerinin demografik değişkenlere göre anlamlı farklılık gösterip göstermedikleri de tespit edilmek istenmektedir. Üniversite öğretim elemanları karşılaştıkları durumlara yönelik etik tutum ve davranışları ile diğer akademik personel, öğrenciler, idari personel ve toplum üzerinde önemli etkiye sahiptir. Öğretim elemanları düzgün etik akıl yürütme becerisi gösterebilmeli, eleştirel olmayan uyma davranışı gibi tuzakları fark edip olaylara alternatif açılardan bakabilmeli, varsayımları sorgulayabilmeli ve sorunlara farklı açılardan yaklaşabilmelidir. Etik körlük; yukarıda sıralanan unsurları gerçekleştirmeye engel olabileceği gibi etik körlük yaşayan öğretim elemanları kendi etik körlüklerini istemeden de olsa başkalarına geçirebilirler. Bu nedenle öğretim elemanlarının etik körlük düzeylerini tespit etmek ve etik konulara farkındalığı artırmak gerekmektedir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Etik

Bir durum karşısında birey için doğru eylem ne olabilir? Bireyin karşılaştığı duruma göre doğru eylemin ne olduğunun belirlemesinden çok, benzer tüm durumlarda geçerli evrensel bir iyi davranış modeli var mıdır? Birey, seçimlerini özgür bir iradeyle gerçekleştirebilir mi? Bireyin zorunlu olarak gerçekleştirdiği bir eylemin ahlaki değeri nedir? Nesnel ahlaki bir ilke olabilir mi? Nesnel ahlaki değere dayanmayan eylem ile ilgili ne tür bir değerlendirme yapılabilir? İnsanın kendi tarihi içerisindeki yürüyüşünde oluşturduğu değerler hangi koşullarda tartışılabilir? Bu değerlerin varlığı hangi sosyal/psikolojik temellere dayanmaktadır? Belirli bir durum karşısında faydalı olan davranış ne olabilir? Bunlar ve benzeri sorular etiğin ilgi alanına giren sorulardır (Kesgin, 2009: 145). Etik; bireyin ne yapmalıyım, nasıl yaşamalıyım sorusuna verdiği, vermeye çalıştığı sistematik cevaptır. İnsan yaşamının gerek bireysel gerekse toplumsal boyutunda ortaya çıkan ahlaki öğeler, etiğin problemidir. Son zamanlarda etik; siyaset, tıp, çevre, iletişim, spor ve ekonomi gibi yaşamın her boyutunda ortaya çıkan insani zaafırlara karşılık bir değer olarak kullanılmaktadır. Sosyo-politik ve sosyo-ekonomik çeşitli güncel olaylarda etikle ilgili tartışmalar öne çıkmaktadır. Bireylerin eylemlerindeki bazı amaçlar ahlaki özellikler taşımakta ve bu eylem alanları ahlak felsefesi olan etik alanına girmektedir.

Ahlak ve etik sözcükleri arasında günlük dilde çok anlamlılık, geçişlilik ve kaygınlık bulunsa ve birbirlerinin yerine kullanıldığı görülse de (Mahmutoğlu, 2009: 226) iki kavramın birbirinden farklı yönleri vardır. Ahlak olgusal ve tarihsel olarak yaşanan bir olgu olmasına rağmen, etik, bu olguya yönelen felsefe disiplininin adıdır (Saban& Çelik, 2020: 42). Bu nedenle, günlük dilde alışkanlıkla ahlaki bir problemden söz edildiğinde, aslında bunu etiğe ilişkin bir problem olarak anlamak gerekir. Düşünce tarihi içerisinde farklı etik tanımlar yapılmıştır, bu tanımlarda farklı kültürel karakterlerden izler de vardır. Etimolojik açıdan bakıldığında her iki sözcük de töre, gelenek, alışkanlık gibi anlamlara sahiptir (Usta, 2011: 43). Ahlakların çokluğuna karşılık etiğin tekliğinden söz edilebilir (Vatandaş, 2017: 2). Etiğin görevi, herhangi türde bir ahlâk geliştirmek ve bu ahlaka uyulmasını öğütlemek değil; tersine, ahlaki bağıntıların niteliği üzerine bir genel görüş elde etmektir. Etik, normatif özelliğiyle ahlaki ilke belirleme özelliğine de sahiptir. Etik belirli bir durumun ötesinde değerli olanın veya doğru ya da değerli eylemin ne olduğunu araştıran sorular sorar. Etik; insanların kurduğu bireysel ve toplumsal ilişkilerin temelini oluşturan değerleri, kuralları doğru-yanlış ya da iyi-kötü gibi ahlaksal açıdan araştıran bir felsefe disiplindir (McKay& Whitehouse, 2015). Bir grup görüş; etiği bir bireyin izlemesi gereken ahlaki standartlar ve kurallar şeklinde ele alırken, daha sonra etik, bireylerin doğru olarak nasıl davranacağını açıklayan ve tanımlayan ilkeler, değerler ve standartlar sistemi olarak ifade edilmiştir

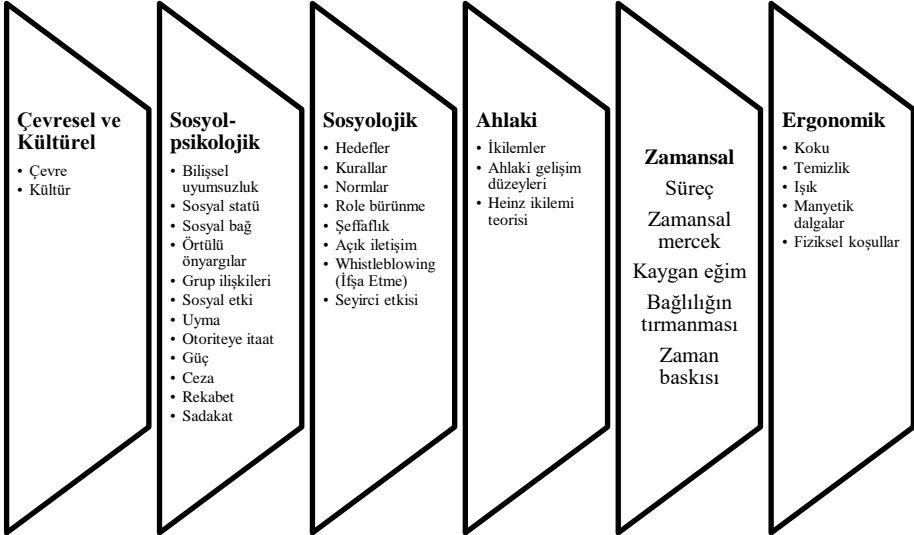
(Köprü, 2007). Etik, takınılan ahlaki tutumların ardında yatan yargıları ele almaktadır (Aydın, 2010: 4). Etik; insanların kendi şahsına ve diğer insanların kişiliklerine karşı iyi davranması, genel bir anlatımla iyiliğe varılması için kendini uymaya zorunlu hissettiği manevi, ruhsal görevler ve bunlara ilişkin kurallardır (Başpınar& Çakıroğlu, 2014: 3).

Etik, yaşanan amaçlı ve bilinçli bir eylem üzerinden fikir inşa eder, insanın ahlaka dair fiillerini düşünce konusu yapar. Bundan dolayı öncelikle felsefenin uygulama/eylem alanına dönük bir düşünce/felsefe dalı olarak öne çıkar. Etik, bireylerin uyması gereken ölçütleri ortaya koyma çabasını kendi tanımı içine taşır. Bununla birlikte normatif özelliğiyle birlikte etik adı altında davranış çerçevesi de sunmaktadır. Dolayısıyla etik, felsefenin yaşama dönük yönüyle ilgili olan bir alanda sınıflandırılmaktadır ve etik olmayan eylemler bazen bilinçli, kasıtlı ve derinlemesine düşünerek yanlış yapma seçiminin sonucudur. 2008’de ortaya çıkan en şaşırtıcı olaylardan biri Bernard Madoff’un 50 milyar dolarlık ve Amerika Birleşik Devletleri tarihindeki en büyük mali dolandırıcılık eylemi ortaya çıktığında yaşanmıştır: Madoff mahkemeye, “Dolandırıcılığa karıştığımda, yaptığım şeyin yanlış, gerçekten de suç olduğunu biliyordum” demiştir (Jones, 2009). Madoff olayındaki gibi etik olmayan davranışlar kasıtlı olarak suistimalin ve yasa dışı davranışın örneği olabilir (Başpınar, 2021: 5). Bununla birlikte, birçok etik olmayan davranış, Madoff tarafından yapılanlar gibi kasıtlı olarak yapılan etik olmayan seçimlerin sonucu değildir.

1.2. Etik Körlük

Etik ve ahlak kavramları ilk çağlardan beri sorgulanan kavramlardır. Kutsal kitaplara göre insanlık tarihi ve ilk insanın dünyaya gönderilişi de (yasak olan meyveyi şeytana uyararak yemek) etik olmayan bir davranışla başlamıştır. İnsanın olduğu her ortamda etik problemlerin olması mümkündür. Bireyler yaşamları boyunca farkında olarak ya da olmayarak, önemseyerek ya da önemsemeyerek çeşitli konularda değerlendirme yapmakta, karar vermekte ve alternatifler içerisinde bir seçim yapmaktadır. Bireylerin içinde bulunduğu durumlarda aldığı kararlar ve uygulamalar, birbirinden farklı olabilmekte, her birey aslında attığı her adımda, yaptığı her eylemde etik bir tutum sergilemektedir (Yükçü& Alkan, 2020: 31). Bireyler bir kararın etik boyutunu algılayamadıklarında, muhtemelen etik konulara ilişkin farkındalık eksikliği olduğunda etik körlük meydana gelebilmektedir. Etik var olduğundan beri etik körlük yaşanmaktadır. Ancak etik körlük kavramının literatüre girişi henüz çok yenidir. Etik körlük kavramı, yazarlar Guido Palazzo, Franciska Krings ve Ulrich Hoffrage tarafından Journal of Business Ethics'teki (2012) ufuk açıcı bir makale olan "Ethical Blindness" (Etik Körlük) ile geliştirilip, rafine edilerek son araştırma literatürüne girmiştir (Palazzo vd., 2012: 334). Etik körlük belirli bir durumun gerçek yönünü görme yeteneğini kaybetmeye yol açan geçici bir süreçtir. Etik kör noktalara sahip olmak bireylerin daha geniş bir bakış açısıyla neler olup bittiğini görmeleri açısından engel oluşturur (Özdamar, 2018: 1).

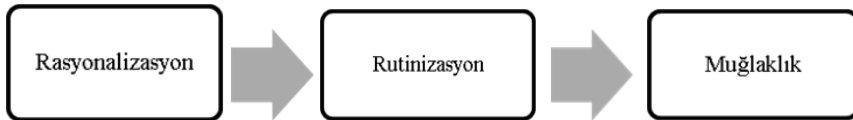
Bireyler; içinde buldukları durumları tanımak, yorumlamak ve çözüm bulmak için çerçevelerden yararlanırlar. Paradoksal olarak çerçeveler günlük yaşam için gereklidir. Bireylerin üyesi olduğu toplum; çerçeveleri şekillendiren değerler, inançlar ve ideolojiler türetmektedir. Çerçeveler, bir bireyin gerçekliğidir, bireyler kendi istek ve ihtiyaçlarını zihinsel dünyasının merkezine koyarak karar verir. Bu çerçeveler; bireyin dünya görüşünü şekillendiren zihinsel yapıları sağlayan kültürel, dilbilimsel ve özsel kalıplardan oluşur (Mislevy, 2018). Çerçeveler; bireyin içinde bulunduğu durumları tanıma, yorumlama, çözüm bulma ve sürece yönelik eylem planlarını tanımlamalarına yardım eder. Çerçeveleme, bireylerin olaylara anlam verme çabası olan yorum şemaları olarak tanımlanır (Demir, 2010: 162). Çerçeve diye bilinen yorum şemaları bireylerin olayları ve bilgi parçalarını algılamalarına ve tanımlamalarına olanak sağlamaktadır. Çerçeveler; yararlı ve gerekli olsa da çerçevelerin dışındaki seçenekleri ve olasılıkları görmeyi zorlaştıran zihinsel sınırlar —kör noktalar— yarattıklarından aynı zamanda sınırlayıcıdır (Mislevy, 2018; Slomp& Broad, 2020). Kullanılan çerçeveler sorunları tanımlamak ve çözmek için entelektüel görüşü tekeline aldığı anda mevcut sorunları anlama ve çözme becerisini engellemekte ve etik körlük doğmaktadır. Mevcut değerlendirmeyi kör eden çerçeveler; karşılıklı olarak birbirini pekiştiren ideolojik, teorik, epistemolojik ve teknik çerçevelerden oluşmaktadır. Esnek olmayan, fazlasıyla “katı çerçeveleme” nin olası sonucu etik körlük yani durumun ortaya çıkardığı ahlaki taleplere duyarlı olma yetersizliğidir (Toft, 2020: 311).

Şekil 1. Etik Körlüğün Nedenleri

Etik körlük teorisi, hak ve iyiyi meşrulaştırmakla ilgili tipik bir etik veya ahlaki teori değildir (Başpınar, 2021: 7). Etik körlük teorisi kendini deontolojik, sonuçsalıcı veya erdemli bir etik bakış açısına adanmaz. Hangi etik teorisinin doğru olduğu konusunda tarafsızdır ve daha çok etik körlüğün nasıl mümkün olduğunu açıklamaya odaklanmıştır. Bununla birlikte; teorisinin bir etik reçetesi vardır, o da bir örgütteki çoğulculuk ve açıklığın etik körlüğü önlemek için tersinden daha iyi olduğudur (Palazzo vd., 2012: 335). Bu etik bağlılık, etik körlükten kaçınmanın aracı olarak görülebilir. Etik körlük teorisi, kapsamlı bir iş etiği teorisi örneğidir; çünkü hem bireyin hem örgütün hem de onları çevreleyen toplumun düzeylerini yani mikro, mezo ve makro düzeyleri kapsamaktadır (Gonin, Palazzo & Hoffrage, 2012). Etik körlük teorisi literatürde birbirlerine daha sıkı bağlanması gereken örgüt teorisi ve iş etiği araştırma alanlarını birbirine bağlar (Heugens & Scherer, 2010). Etik körlük teorisi; felsefe, beşeri bilimler, işletme çalışmaları, örgüt teorisi, psikoloji ve bilişsel bilim gibi çeşitli kaynaklara dayandığı için disiplinler arasıdır.

Etik körlük olgusu üç farklı bakış açısıyla açıklanmaya çalışılmaktadır (Zimbardo, 2007: 195; Bandura, 2002). *İlk bakış açısı*; bireylerin kendi değerlerinden ve ilkelerinden saptığı varsayımına dayanmaktadır. Bu tür etik körlük bireylerin, prensip olarak etik değerlere veya prototiplere erişememesinden kaynaklanmaktadır. *İkinci bir bakış açısına göre* etik körlük bağlama bağlıdır ve bu nedenle geçici bir durumdur. Dürüst, hatta çok dürüst ve ahlaki akıl yürütme yeteneğine sahip bireyler bağlamsal bazı nedenlerden dolayı bu kapasitelerini karar verirken kullanamamaktadır. Bununla birlikte bu bireylerin bağlamsal durum değiştiğinde sahip oldukları özgün değer ve ilkelerle dönme olasılıkları çok yüksektir (Reynolds, 2006; Gioia, 1992; Chugh & Bazerman, 2007). *Üçüncü bakış açısına göre* etik körlük bilinçsiz bir davranış biçimidir. Etik körlük davranışı gösteren bireyler; değerlerinden, ilkelerinden saptıklarının ve/veya karar verirken bu değerlere, ilkelerle uymadıklarının/uyamadıklarının farkında değildirler ve çevrelerindeki bu bireylerin bilinçsiz ve kasıtsız olarak yanlış yaptığını inanıyorlarsa bazı yanlışlara göz yummaktadır. Bağlam baskıları etkisinde olan bireyin kasıtlı veya bilinçli düşünme süreçleri bile bilinçsiz süreçlere dönüşerek etik körlük riski oluşturmaktadır. Şüpheli iş uygulamaları rutin olarak normalleştirmekte ve alışkanlık haline gelebilmektedir (Misangyi vd., 2008). Birey; kendi rasyonelleştirmelerinin doğru olduğuna inanmaya başlamaktadır.

Şekil 2. Etik Körlüğün Boyutları

1.3. Etik Körlüğün Önlenmesi

Etik körlüğün nedeni olabilecek faktörler aynı zamanda etik körlükten kaçınmak için de olası çözümler de sunmaktadır. Etik körlük; bilinçsiz, görünmez ve sessiz kılarak ahlaki zarara izin verecek bir örgütsel eğilim yaratmakta, ahlaki strese (DeTienne, Agle, Phillips& Ingerson, 2012) yol açmakta ve büyük maliyetleri olmaktadır. Etik körlük riskini önlemenin veya azaltmanın ana çaresi örgüt içinde pek çok farklı ve karşıt çerçevenin devreye girmesine izin vererek katı çerçevelenmeye karşı koymaktır. Örgütlerin işleyişi için fikir birliği önemli olsa da bir tartışma ve anlaşmazlık alanı sağlamak aynı derecede önemlidir. Çünkü “karşı olgusal” düşüncede olan ve durumları farklı şekilde algılayanların etik körlükten kaçınmaları için açık iletişime ihtiyaç vardır. Etik körlüğün en etkili tedavisi; açık, demokratik ve eleştirel bir tartışma ortamının (Palazzo vd., 2012: 335) olduğu demokratik örgüt ve demokratik örgüt kültürünün teşvik edilmesidir.

İkincisi; iş çevrelerinde etik programlarının yaygınlaşması, profesyonelleri sürdürülebilirlik ve kurumsal sorumluluk gündemiyle birlikte etik olmayan davranışların farkına varmalarını sağlayacak şekilde eğitmektir. Geleneksel etik eğitimi öncelikle iş yaşamında neyin doğru veya yanlış olduğuna karar vermek için etik kurallar, ilkeler ve standartlar gibi teori ve analizi vurgulamaktadır (Ferrell, Fraedrich& Ferrell, 2013). Bu yaklaşım, rasyonel bireylerin etik bir ikilemde dört adımdan geçtikleri önermesine çok iyi uymaktadır: ahlaki farkındalık, ahlaki yargı, ahlaki niyet, ardından ahlaki eylem (Tomlin, Metzger, Bradley-Geist& Gonzalez-Padron, 2017). Mevcut iş liderleri muhtemelen lisans ve lisansüstü programlarında geleneksel etik eğitimi almış olsalar da etik ihlaller hâlâ yaygın olduğundan davranışsal etikçiler; bireylerin gerçek davranışlarına odaklanmakta, insanların neden etik ya da etik olmayan davranışlara yöneldiklerini araştırmaktadır (Bazerman& Francesca, 2012; Tenbrunsel& Smith-Crowe, 2008).

Davranışsal etik, insanların etik ikilemlerle karşılaştıklarında gerçekte nasıl davrandıklarını anlamaya çalışan bir sosyal bilimsel araştırma alanıdır ve Eldred’e (2012) göre etik körlük ile davranışsal etik arasında ilişki bulunmaktadır. Davranışsal etik; eğitimde doğrudan iyi etik muhakemeyi modellemeye değil, insanların etik sorunlar hakkında net ve tarafsız düşünme biçimlerine odaklanır. Davranışsal etiğin amacı bireyleri psikolojik tuzaklar hakkında eğitmek ve onlardan kaçınmaları için daha donanımlı kılmak, (Tomlin vd. 2017: 541) akademik bilginin ötesinde gerçek dünyayı tanıtmak ve uygulamaya geçecek şekilde katılımcıları etik konusunda eğitmektir. Davranışsal etiğe odaklanan müfredatın; tasarlanmış deneyimsel ve aktif öğrenmeyi içermesi önemli bir boşluğu doldurmaya yardımcı olacaktır (Tomlin vd., 2017: 541). Bu müfredatı alan katılımcılar; problem temelli öğrenme yaklaşımı aracılığıyla, takım arkadaşları arasındaki çatışmalar, müşterilerle anlaşmazlıklar, paydaşların ihtiyaçları ve iletişimle ilgili zorluklar gibi etik ikilemlerle karşılaşmalı, canlı vaka projelerine dâhil olmalıdır. Bu bağlam, katılımcıları gerçek dünya projelerinin doğasında var olan etik ikilemlerde gezinirken değerlere dayalı seçimlerini uygulama

becerilerini geliştirecektir. Etik eğitim müdahalesi alan katılımcılar etiğin genel önemi konusunda sağlam bir farkındalığa ve duyarlılığa sahip olarak; etik ikilemleri fark edebilecek, bunlarla yüzleşme ve düzeltme olanağı bulacaklardır.

2. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

2.1. Araştırmanın Amacı

Çalışanlar; bazen kararlarının etik olmayan yönünü algılayamayarak farkında olmadan etik olmayan davranışlarda bulunabilirler. Bireylerin verdikleri kararlarda kararın etik boyutunu geçici olarak görememesi etik körlük olarak adlandırılmaktadır. Etik olmayan bir şekilde davrandıklarını algılamayan bireyler, doğru şeyi yaptıklarına ikna olduklarından bu durum etik olmayan davranış riskini artırmaktadır. İş yaşamında etik körlüğü tanımlamak için bireylerin değerlerinden istemeden saptığı ve farkında olmadan etik olmayan davranışlar sergilediği (yani, etik olarak kör olduğu) durumlara odaklanmak gerekmektedir. Etik körlüğün bilinç seviyesinin altında oluşması nedeniyle etik körlüğün doğrudan kanıtını bulmak zordur. Bu çalışmayla üniversitelerde görev yapan öğretim elemanlarında var olan etik körlük kanıtlarını bulmak ve kasıtsız olarak ortaya çıkan etik olmayan davranışları ortaya çıkarmak hedeflenmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı da üniversitelerde görev yapan öğretim elemanlarının etik körlük düzeylerinin ve bu düzeylerin demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesi olmaktadır.

2.2. Araştırma Verilerinin Toplanması ve Analizi

Çalışma nicel araştırma yöntemlerine dayanarak gerçekleştirilmiştir. Türkiye'deki üniversitelerde görev yapan öğretim elemanları üzerine yürütülen bu çalışmada evrenin büyük olması ve evrende yer alan kişilere ulaşım zorluğu olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme seçilmesine neden olmuştur. Kolayda örneklemede araştırmacının en kolay ve hızlı ulaşabileceği kişiler seçilmektedir (Haşiloğlu, Baran& Aydın, 2015: 20). Bu bağlamda araştırmanın çalışma grubu Türkiye genelinde üniversitelerde öğretim elemanı olarak çalışan 242 gönüllü akademisyenlerden oluşmaktadır. Dolayısıyla çalışma verilerinden elde edilen bilgiler, yalnızca verilerin toplandığı bu çalışma grubunu temsil etmektedir.

Çalışmanın verileri Mart-Mayıs 2021 ayları arasında ve bir çevrimiçi anket formu oluşturularak elektronik posta ve diğer sosyal medya araçlarıyla toplanmıştır. Hazırlanan anket iki bölümden oluşmaktadır. Anketin ilk bölümünde katılımcılara ait demografik bilgiler elde etmeye yönelik sekiz soru (cinsiyet, yaş, eğitim, görev yaptığı üniversite, çalışma süresi, unvanı, idari görev ve görev yaptığı fakülte) bulunmaktadır. İkinci bölümde ise etik körlüğü ölçmeyi amaçlayan üç örnek olaydan oluşan her örnek olaya ait dört, toplam on iki ifadeden oluşan Aleksic (2017) tarafından geliştirilen

ölçek kullanılmıştır. Ölçek Özdamar (2018) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Çalışmada etik körlüğü ölçmek için etik körlüğün (1) rasyonalizasyon, (2) rutinizasyon ve (3) muğlaklık faktörlerinin her birini ayrı ayrı içeren üç adet örnek olay sunulmaktadır. Katılımcıların kendilerini örnek olaydaki ana karakterin yerine koyarak cevap vermeleri istenmektedir. Özdamar tarafından uyarlanan ölçekte geçerlik ve güvenilirlik analizleri sonucunda ölçekten 4., 7. ve 9. ifadeler çıkarılmış ve toplam dokuz ifade üzerinden analizler yapılmıştır.

Veri analizi istatistik paket programı kullanılarak yapılmıştır. Öncelikle kayıp veri kontrolü yapılmış ve kayıp veri ya da eksik/hatalı veriye rastlanmamıştır. Ölçekte ters madde bulunmamaktadır. Çalışmada kullanılan ölçeğin güvenilirlik düzeyini belirlemek için yapılan analize göre ölçeğin alt boyutlarına ilişkin Cronbach's Alpha katsayıları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Güvenirlik Tablosu

Ölçekler	Madde Sayısı	Cronbach Alfa
Rasyonalizasyon	3	0,708
Rutinizasyon	3	0,874
Muğlaklık	3	0,763

Rasyonalizasyon ölçeği için Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı 0.708, rutinizasyon alt boyutu için 0.874 ve muğlaklık alt boyutu için 0.763 olarak elde edilmiştir. 0.70'den yüksek olduğu için ölçek alt boyutları güvenilirlerdir.

Ölçek alt boyut puanları ilgili boyuttaki maddelerin ortalaması alınarak elde edilmiştir. Veri analizinde öncelikle demografik değişkenlere ilişkin frekans ve yüzde analizi yapılmış olup, grup sayısı iki olan bağımsız değişkenlere (idari görev) göre karşılaştırmada bağımsız gruplar t testi yöntemi, grup sayısı ikiden fazla olan bağımsız değişkenler (yaş, eğitim, unvan) göre karşılaştırmada ise tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. ANOVA sonucunda gruplar arasındaki fark ise en çok kullanılan çoklu karşılaştırma testlerinden biri olan Bonferroni yöntemi ile analiz edilmiştir. Yapılan karşılaştırmalar $p < 0.05$ anlamlılık düzeyinde test edilmiştir.

2.3. Etik Konular

Bu çalışmanın yapılabilmesi için Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 13.04.2021 tarih ve 2021/03 sayısı ile Etik Kurul izni alınmıştır.

3. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle katılımcılara ilişkin demografik özellikler ve ölçek boyutlarının betimsel analizleri verilmiştir. Daha sonrasında ise demografik özelliklerle ölçek boyutları arasındaki farklılıkların belirlenmesi amacıyla yapılan analizler ve bulgular yer almaktadır.

3.1. Demografik Değişkenlere İlişkin Frekans ve Yüzde Tablosu

Tablo 2 araştırmaya katılan katılımcıların demografik özelliklerine göre frekans ve yüzde dağılımlarını göstermektedir. Cinsiyetlerine göre katılım yüzdesi eşit olup; yaşa göre katılımcıların %42.1'i 30-39 yaş aralığında, %69.8'i doktora eğitim düzeyinde, %38.4'ü 16 yıl ve üstünde süredir çalışmakta, %67.8'inin idari görevleri bulunmamakta ve %48.8'i ise öğretim görevlisi ya da araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. Belirtilen bu yüzdeler her bir gruptaki en yüksek katılımcıyı göstermektedir.

Tablo 2. Demografik Değişkenlere İlişkin Frekans ve Yüzde Tablosu

Değişkenler	Grup	Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	121	50
	Erkek	121	50
Yaş	20-29	13	5,4
	30-39	102	42,1
	40-49	80	33,1
	50 ve üzeri	47	19,4
Eğitim Düzeyi	Lisans	3	1,2
	Yüksek Lisans	70	28,9
	Doktora	169	69,8
Çalışma Süresi	1-5 yıl	54	22,3
	6-10 yıl	47	19,4
	11-15 yıl	48	19,8
	16 yıl ve üstü	93	38,4
İdari Görev	Var	78	32,2
	Yok	164	67,8
Unvan	Prof. Dr.	31	12,8
	Doç. Dr.	36	14,9
	Dr. Öğr. Üye.	57	23,6
	Öğr. Gör./Arş. Gör	118	48,8
Toplam		242	100

3.2. Ölçek Boyutlarına İlişkin Betimsel İstatistik Sonuçları

Rasyonalizasyon boyutu için 1, 2 ve 3 numaralı maddelerin, rutinizasyon boyutunda 5, 6 ve 8 numaralı maddelerin ve muğlaklık boyutunda ise 10,11 ve 12 numaralı maddelerin ortalaması alınarak her bir katılımcıya ilişkin boyut puanları elde edilmiş ve bu boyutlara ilişkin betimsel istatistik tablosu Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3. Ölçek Boyutlarına İlişkin Betimsel İstatistik Sonuçları

Ölçek Puanları	En Küçük	En Büyük	$\bar{X}$	Ss	Çarpıklık	Basıklık
Rasyonalizasyon (1. Boyut)	1	5	2,68	0,91	0,132	-0,289
Rutinizasyon (2. Boyut)	1	4,67	2,03	0,99	0,860	-0,254
Muğlaklık (3. Boyut)	1	5	2,51	0,86	0,515	-0,059

Rasyonalizasyon ve muğlaklık boyutlarında 1-5 puan aralığında olup rutinizasyon 1- 4.67 puan arasındadır. Boyutların ortalamaları 2.03 ile 2.68 arasındadır. Ayrıca çarpıklık ve basıklık değerleri puan dağılımının normalliği hakkında bilgi veren istatistikler olup -1 ile +1 aralığında olduğunda puan dağılımı normaldir (Tabachnick & Fidell, 2013). Buna göre tüm etik körlük ölçek puanları normal dağılım özelliği göstermiştir. Dolayısıyla yapılan karşılaştırmalarda parametrik yöntemler kullanılmıştır. Demografik değişkenlerden sadece istatistiksel olarak anlamlı çıkan bulgulara yer verilmiştir.

3.3. Yaşa Göre Ölçek Puanları Arasında Karşılaştırmasına İlişkin Bulgular

Yaşa göre karşılaştırmada tek yönlü varyans analizi kullanılmış ve tablo 4'te gösterilmiştir. 20-29 yaş aralığında veri sayısı (N=13) yeterli büyüklükte olmadığı için (N>25) karşılaştırmaya bu gruptaki katılımcılar dahil edilmemiştir. Fark çıkan boyutlarda anlamlı farkın hangi gruplar arasında olduğu ise çoklu karşılaştırma testleri ile incelenmiş ve en çok kullanılan yöntemlerden biri olan Bonferroni yöntemi kullanılmış ve tablonun sağ tarafında farkın hangi gruplar arasında olduğuna ilişkin anlamlılık değerleri gösterilmiştir. Fark olmayan ANOVA sonuçları için çoklu karşılaştırma sonuçları tabloda verilmemiştir.

Tablo 4. Yaşa Göre Tek Yönlü Varyans Analizi Tablosu

Ölçek Puanları	Yaş	N	$\bar{X}$	Ss	F	p	1-2	1-3	2-3
Rasyonalizasyon (1. Boyut)	30-39	102	2,96	0,87	11,24	,000	0,007*	,000*	-
	40-49	80	2,56	0,88					
	50 ve üzeri	47	2,26	0,92					
Rutinizasyon (2. Boyut)	30-39	102	2,11	1,11	1,019	0,363	-	-	-
	40-49	80	1,98	0,85					
	50 ve üzeri	47	1,88	0,91					
Muğlaklık (3. Boyut)	30-39	102	2,55	0,90	0,208	0,812	-	-	-
	40-49	80	2,47	0,83					
	50 ve üzeri	47	2,48	0,85					

1:30-39; 2:40-49; 3:50 ve üzeri

*p<.05

Tablo 4'e göre katılımcıların yaşlarına göre rasyonalizasyon puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark elde edilmiştir ($F_{(2,226)}=11.24$, $p<.05$). Rasyonalizasyon boyutunda 30-39 yaş aralığındaki katılımcılar ile 40 ve üzerindeki katılımcıların puanları arasında fark vardır ve 30-39 yaş aralığındaki katılımcıların puanları daha yüksektir. 40-49 ile 50 ve üzerindeki katılımcıların rasyonalizasyon puanları arasında fark istatistiksel olarak anlamlı değildir. Katılımcıların yaşlarına göre rutinizasyon puanları ($F_{(2,226)}=1.019$, $p>.05$) ve muğlaklık puanları ($F_{(2,226)}=0.208$, $p<.05$) arasında fark yoktur.

3.4. Çalışma Süresine Göre Ölçek Puanları Arasında Karşılaştırmasına İlişkin Bulgular

Çalışma süresine göre ölçek puanları arasında fark olup olmadığı tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile incelenmiş ve Tablo 5'te gösterilmiştir.

Ölçek Puanları	Çalışma Süresi	N	$\bar{X}$	Ss	F	p	1-2	1-3	1-4	2-3	2-4	3-4
Rasyonalizasyon (1. Boyut)	1-5 yıl	54	2,99	0,78	6,839	,000*	1,000	1,000	,000*	1,000	0,068	0,018*
	6-10 yıl	47	2,77	0,94								
	11-15 yıl	48	2,84	0,87								
	16 yıl ve üstü	93	2,37	0,90								
Rutinizasyon (2. Boyut)	1-5 yıl	54	2,37	1,07	3,848	0,01*	0,808	0,007*	0,084	0,535	1,000	1,000
	6-10 yıl	47	2,08	1,10								
	11-15 yıl	48	1,74	0,84								
	16 yıl ve üstü	93	1,96	0,91								
Muğlaklık (3. Boyut)	1-5 yıl	54	2,71	0,89	2,369	0,071	-	-	-	-	-	-
	6-10 yıl	47	2,49	0,92								
	11-15 yıl	48	2,26	0,74								
	16 yıl ve üstü	93	2,53	0,84								

Tablo 5. Çalışma Süresine Göre Tek Yönlü Varyans Analizi Tablosu

1:1-5, 2:6-10, 3:11-15, 4:16 yıl ve üstü

* $p<.05$

Tablo 5'e göre katılımcıların çalışma süresine göre rasyonalizasyon ($F_{(3,238)}=6.839$, $p<.05$) ve rutinizasyon puanları ($F_{(3,238)}=3.848$, $p<.05$) arasında istatistiksel olarak anlamlı fark elde edilmiştir. Rasyonalizasyon boyutunda çalışma süresi 16 yıl ve üstü olan katılımcılar ile 1-5 yıl ve 11-15 yıl çalışma süresi olan katılımcıların puanları arasında fark vardır ve 16 yıl ve üzerinde çalışan katılımcıların rasyonalizasyon puan ortalaması 1-5 yıl ve 11-15 yıl çalışan katılımcılardan daha düşüktür. Rutinizasyon boyutundan sadece 6-10 yıl ve 11-15 yıl çalışan katılımcıların puanları arasında fark vardır ve 6-10 yıl çalışan katılımcıların rutinizasyon ortalaması daha yüksektir.

3.5. İdari Görev Durumuna Göre Ölçek Puanları Arasında Karşılaştırmasına İlişkin Bulgular

Katılımcıların idari görev durumlarına göre ölçek puanları arasında fark olup olmadığı bağımsız gruplar t testi yöntemi ile analiz edilmiş olup Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6. İdari Görev Durumuna Göre Ölçek Puanları Arasında Bağımsız Gruplar T Testi Sonucu

Ölçek Puanları	İdari Görev	N	$\bar{X}$	Ss	t	p
Rasyonelasyon (1. Boyut)	Var	78	2,87	0,90	2,266	0,024*
	Yok	164	2,59	0,90		
Rutinizasyon (2. Boyut)	Var	78	2,15	0,98	1,258	0,210
	Yok	164	1,97	1,00		
Muğlaklık (3. Boyut)	Var	78	2,46	0,85	-0,655	0,513
	Yok	164	2,53	0,86		

* $p < .05$

Katılımcıların idari görevlerine göre rasyonelasyon boyutundan elde edilen puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark vardır ($t_{(240)}=2.266$, $p < .05$). İdari görevi olanların rasyonelasyon puan ortalaması olmayanlara göre daha yüksektir. Katılımcıların idari görevlerine göre rutinizasyon ($t_{(240)}=1.258$, $p > .05$) ve muğlaklık ($t_{(240)}=-0.655$, $p > .05$) puan ortalamaları arasında fark yoktur.

3.5. Unvanlarına Göre Ölçek Puanları Arasında Karşılaştırmasına İlişkin Bulgular

Unvanlarına göre ölçek puanları arasında fark olup olmadığı tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile incelenmiş ve Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Unvanlarına Göre Tek Yönlü Varyans Analizi Tablosu

Ölçek Puanları	Unvan	N	$\bar{X}$	Ss	F	p	1-2	1-3	1-4	2-3	2-4	3-4
Rasyonelasyon (1. Boyut)	Prof. Dr.	31	2,33	0,86	2,698	0,046*	0,054	0,544	0,01*	0,316	0,789	0,102
	Doç. Dr.	36	2,76	0,94								
	Dr. Öğr. Üye.	57	2,57	0,98								
	Öğr. Gör./Arş. Gör.	118	2,81	0,85								
Rutinizasyon (2. Boyut)	Prof. Dr.	31	1,81	0,73	0,757	0,519	-	-	-	-	-	-
	Doç. Dr.	36	2,09	0,99								
	Dr. Öğr. Üye.	57	1,98	0,95								
	Öğr. Gör./Arş. Gör.	118	2,09	1,07								
Muğlaklık (3. Boyut)	Prof. Dr.	31	2,37	0,70	0,355	0,786	-	-	-	-	-	-
	Doç. Dr.	36	2,52	0,93								
	Dr. Öğr. Üye.	57	2,56	0,88								
	Öğr. Gör./Arş. Gör.	118	2,52	0,87								

1:Prof.Dr.2:Doç.Dr.

3:Dr.Öğr. Üye.4:Öğr.Gör/Arş.Gör.

* $p < .05$

Tablo 7'ye göre katılımcıların unvanlarına göre rasyonalizasyon puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark elde edilmiştir ($F_{(3,238)}=11.24$, $p<.05$). Rasyonalizasyon boyutunda sadece unvanı Prof. Dr. olanlar ile Öğr. Gör./Arş. Gör. olan katılımcıların puanları arasında fark vardır ve Öğr. Gör./Arş. Gör. unvanına sahip katılımcıların rasyonalizasyon puan ortalaması daha yüksektir. Bu boyutta diğer unvanlar arasında puan ortalamaları arasında fark yoktur. Katılımcıların unvanlarına göre rutinizasyon ($F_{(3,238)}=0.757$, $p>.05$) ve muğlaklık ($F_{(3,238)}=0,355$, $p>.05$) puan ortalamaları arasında anlamlı fark yoktur.

Katılımcıların cinsiyetleri ve eğitim durumlarına göre ölçek puanları arasında fark olup olmadığı incelenmiş olup istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır ve bundan dolayı da yer verilmemiştir.

Sonuç

Bu araştırmada Türkiye'de üniversitelerde görev yapan öğretim elemanlarında var olan etik körlük kanıtlarını bulmak ve kasıtsız olarak ortaya çıkan etik olmayan davranışları ortaya çıkarmak hedeflenmiştir. Etik olmayan eylemler bazen bilinçli, kasıtlı ve derinlemesine düşünerek 'yanlış' yapma seçiminin sonucudur. Ancak Berger ve Luckmann (1966) ile Weick (1995) bireylerin zihinsel yapılar olan çerçeveleri dikkate alarak hareket ettiklerini ve iyi insanların farkında olmadan kötü şeyler yapabileceğini kanıtlamıştır. Bu doğrultuda yapılan çalışmada üniversitelerde görev yapan öğretim elemanlarının etik körlük düzeylerinin ve bu düzeylerin demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre; araştırma kapsamındaki öğretim elemanlarının ister idari görev üstlensin ister üstlenmesin tüm yaş gruplarında etik körlüğü oluşturan rutinizasyon ve muğlaklık düzeyleri aynıdır. Ancak 30-39 yaş grubunda olan öğretim elemanları ile 1-5 yıl ve 11-15 yıl çalışma süresi olan öğretim elemanları ile öğretim görevlisi ve araştırma görevlisi unvanına sahip katılımcıların profesör unvanına sahip katılımcılara göre ve idari görevi olmayan öğretim elemanlarının etik körlüğü oluşturan rasyonalizasyon düzeyleri daha yüksektir.

Rasyonalizasyonlar bir örgütün derinliklerinde gömülü olabilir ve bu da onları tamamen normal gösterebilir. Rasyonelleştirmelerden kurtulmak için örgütlerin bu rasyonelleştirmelerin varlıklarını kabul etmeleri ve temeldeki uyumsuz bilişlerin farkında olmaları önemlidir. Çünkü bireyler genellikle tarafsız bir şekilde bilgi aramazlar; daha ziyade, önceden var olan inançlarını doğrulayan bilgileri arama ve aynı zamanda bu inançlarıyla tutarlı olan bellekten seçici olarak hatırlama eğilimindedirler. Değişimi destekleyebilecek yeni çerçevelerin kabul görmesi için örgütler mevcut çerçevelerin uygulandığı problemlere ve sonuçlara daha fazla dikkat çekmeli, dikkati olumlu ve olumsuz sonuçlara yönelterek, bireylerin deneyimlerinin zenginliğini ve karmaşıklığını benimsemelerini sağlamalıdır. Spesifik olarak insanlar bilgiye erişme, kavrama ve işleme yetenekleri bakımından sınırlı oldukları için sınırlı rasyoneliteye tabidirler. Sürücülerin;

algısal alanın görsel kör noktalarında başka bir aracı görmeyi engelleyen temel sınırlarından habersiz olabilecekleri gibi bireylerde seçimlerinin etik boyutuna ilişkin algılarını sınırlayan faktörlere dikkat etmekte başarısız olabilirler. Bunu yaptığımı fark etmeden, bilinçli değerlerini ihlal eden kötü kararlar verebilirler.

İlk yetişkinlik evresi olarak adlandırılan uzun yaşam evresinin (30-39 yaş) bir bölümü yaşamı eleştirme, değerlendirme ve baştan şekillendirme dönemidir. Bu evrenin bir dönemi ise sosyolojik rollere ve edinilen statüye göre hareket edilen, terfi ve ödüllerin alındığı dönemdir. Kurumsal tasarıma yönelik stratejiler uygulanarak (Sezer, Gino& Bazerman, 2015: 79) çalışma yaşamının ve akademik kariyerin başlarında olan öğretim elemanlarının daha etik seçimler yapmaya teşvik edilmesi gerekir. Çünkü bireyler kendi rasyonelleştirmelerinin doğru olduğuna inanmaya başlarsa etik olmayan davranışlar için “Herkes bunu yapıyor”, “Yaptığım şeyin yanlış olduğunu bilmiyordum”, “Kimse incinmedi”, “Kim olsa yapardı”, “Diğerleri benden daha kötü” gibi yaygın rasyonelleştirmelerle etik körlük yaşayabilirler. Hatta kendilerini dürüst olarak görmeye devam edebilirler.

Literatürdeki bazı çalışmalar etik körlüğü önlemek için etik kodlar getirmenin etkili bir çare olduğunu öne sürmektedir (Mazar, Amir& Ariely, 2008; Shu, Gino& Bazerman, 2011; Stevens, 2008). Bazı araştırmacılara göre etik körlüğü önlemede diğer bir unsur kurumların gerçekçi olmayan yüksek hedefler koymaktan kaçınmasıdır. Araştırmalara göre; gerçekçi olmayan yüksek hedefler konulması, bir onur yasasına sahip olmalarına rağmen bireylere etik olmayan davranışlarda bulunma baskısı hissettirebilir (Schweitzer, Ordóñez& Douma, 2004), ulaşılması gereken hedefler açısından etik olmayan davranışta bir artışa yol açabilir (Gino& Margolis, 2011), onlara gelecekte etik olmayan davranışlarda bulunma yetkisi verebilir (Mazar& Zhong, 2010; Smith-Crowe, Tenbrunsel, Chan-Serafin, Brief, Umphress, Joseph, 2014). Bazı araştırmacılara göre ise; örgütlerde etik körlüğü önlemek için bireylerin değerlerinden istemeden saptığı ve farkında olmadan etik olmayan davranışlar sergilediği (yani, etik olarak kör olduğu) durumlara odaklanmak gerekir. Nitekim Shu, Mazar, Gino, Ariely ve Bazerman’ın (2012) araştırmaları doğru zamanda etik değerlere dikkat çekmenin önemini göstermektedir. Söz konusu araştırmaya göre bireylerin bir belgenin üst kısmına imza atmaları, belgenin alt kısmını imzalarına göre dürüst olmayan kişisel bildirimleri etkili bir şekilde azaltmaktadır. Bundan da anlaşılacağı gibi insanlar hile yapma fırsatıyla karşılaşmadan önce ahlakı öne çıkarmak onların hile yapma eğilimlerini azaltmaktadır.

Öneriler: Teori, bilgi ve deneyim eksikliği etik körlüğü artırabilir. Bireylerin sahip olduğu her perspektif bir içgörü sunduğundan ve her perspektif körlükten muzdarip olduğundan etik körlüğü önlemede ilk adım eldeki sorunu anlayabilmek ve daha çeşitli çerçeveler oluşturarak bir sorunu çözebilmek için ekonomik, hukuki, idari, teknik ve etik bakış açılarından görebilmektir. Tüm bu çerçeveler bir arada kullanılamasa da sıra ile kullanılabilir. Böylelikle dengeli ve ayrıntılı olarak bir karara entegre

edilebilirler. Aksi halde karar verme süreci katı bir şekilde çerçevelenerek ve etik körlük doğacaktır. Goebel ve Weißenberger'de (2017: 507) yetersiz etik farkındalık ile etik körlük arasındaki bağlantıya işaret ettiğinden; profesyonellere yönelik etik programların yaygınlaştırılması ve akademisyenlerin etik olmayan davranışların farkına varmalarını sağlayacak şekilde eğitilmeleri önerilebilir. Tasarlanmış deneyimsel ve aktif öğrenmeyi içeren etik eğitim programını alan katılımcılar etiğin genel önemi konusunda sağlam bir farkındalığa ve duyarlılığa sahip olarak; etik ikilemleri fark edebilecek, bunlarla yüzleşme, düzeltme olanağı bulacaktır. Tüm öğretim elemanlarının düzgün etik akıl yürütme becerisi gösterebilmesi, eleştirel olmayan uyma davranışı gibi tuzakları fark edip olaylara alternatif açılardan bakabilmesi, varsayımları sorgulayabilmesi ve sorunlara farklı açılardan yaklaşabilmesi, etik olarak körleşmemesi için eğitim programları etik konulara farkındalığını artırabilir, kendi tutumlarının farkına varmalarını ve etik olmayan kararlar almamalarını sağlayabilir.

Kısıtlılıklar/Güçlü Yönler: Etik körlük; bilinçsiz, kasıtsız olarak yapılan etik olmayan davranışların daha iyi anlaşılmasına yardımcı olabilecek bir yapı olarak tanımlanmış olmasına rağmen, araştırma alanında hala yeterince keşfedilmemiş bir alandır. Etik var olduğundan beri etik körlük yaşanmaktadır. Ancak etik körlük kavramının literatüre girişi henüz çok yenidir. Etik körlük kavramı Palazzo, Krings ve Hoffrage tarafından (2012) ufuk açıcı bir makale olan "Ethical Blindness" (Etik Körlük) ile geliştirilip, rafine edilerek son araştırma literatürüne girmiştir (Palazzo vd, 2012: 334). Etik körlüğü ve bunun ilgili yapılarla bağlantısını anlamak için çok az teorik ve ampirik çalışma yapılmıştır. Literatürde az sayıdaki çalışmalar daha çok etik farkındalık ve etik körlük arasındaki ilişki, etik körlük ve çıkar çatışması, etik körlük ve çerçeveleme teorisi, etik körlük ve yolsuzluk konuları ile ilgilidir. Bu çalışma ise akademik hayatın ilk evresindeki akademisyenlerin etik körlüğün rasyonalizasyon boyutunda farklılıklar olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla ilerleyen dönemlerde bu bireylerde etik körlüğün ortaya çıkabileceği öne sürülebilir. Bu bireyler etiğin genel önemi konusunda sağlam bir farkındalığa ve duyarlılığa sahip olurlarsa; etik ikilemleri fark edebilir, bunlarla yüzleşme, düzeltme olanağı bulabilirler, bu şekilde etik körlük önenebilir. Sonuç olarak bu çalışma literatüre yeni yerleşmiş bir kavram olan etik körlüğe ilişkin hem kavramsal hem de uygulamalı çalışmalar için bir zemin hazırlamaktadır. Çalışma alandaki eksikliğin giderilebilmesi açısından önem taşımaktadır.

Kaynakça

Aleksić, D. (2017). The development and validation of a scale to measure ethical blindness at work. *Academy Of Management Annual Meeting Proceedings*, 1, ss. 1-6.

- Ashforth, B. E., Anand, V. (2003). The normalization of corruption in organizations. *Research in Organizational Behavior*, 25, ss. 1–52.
- Aydın, İ. (2010). *Etik*, Ankara: Pegem.
- Bandura, A. (1999). Moral disengagement in the perpetration of inhumanities. *Personality and Social Psychology Review*, 3, ss. 193–209.
- Bandura, A. (2002). Selective moral disengagement in the exercise of moral agency. *Journal of Moral Education*, 31, ss. 101–119.
- Başpınar, N. Ö. (2021). *Etik körlük*. Ankara: Detay.
- Başpınar, N. Ö., Çakıroğlu, D. (2014). *Meslek etiği*, Ankara: Nobel.
- Bazerman, M., Francesca, G. (2012). Behavioral ethics: Toward a deeper understanding of moral judgment and dishonesty. *Annual Review of Law and Social Science*, 8, ss. 85–104.
- Bazerman, M. H., Moore, D. A. (2008). *Judgment in managerial decision making* (7th ed.). New York: Wiley.
- Berger, P., Luckmann, T. (1966). *The social construction of reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*, Harmondsworth: Penguin Book.
- Brief, A. P., Buttram, R. T., Dukerich, J. M. (2000). Collective corruption in the corporate world: Toward a process model. In M. E. Turner (Ed.), *Groups at work: Advances in theory and research* (pp. 471–499). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Chugh, D., Banaji, M. R., Bazerman, M. H. (2005). Bounded ethicality as a psychological barrier to recognizing conflicts of interest. In D. A. Moore, D. M. Cain, G. Loewenstein, & M. Bazerman (Eds.), *Conflicts of interest: Challenges and solutions in business, law, medicine, and public policy* (pp. 74–95). New York: Cambridge University Press.
- Chugh, D., Bazerman, M. (2007). Bounded awareness: What you fail to see can hurt you. *Mind & Society*, 6, ss. 1–18.
- DeTienne, K. B., Agle, B. R., Phillips, J. C., Ingerson, M.-C. (2012). The impact of moral stress compared to other stressors on employee fatigue, job satisfaction, and turnover: An empirical investigation. *Journal of Business Ethics*, 110, ss. 377–391.

- Demir, Z. G. (2010). Çerçevelemenin karar verme sürecine etkisi, *Akdeniz İletişim Dergisi*, 13, ss. 161-180.
- Eldred, T. (2012). Prescriptions for ethical blindness: Improving advocacy for indigent defendants in criminal cases. (N.D). *Rutgers Law Review*, 65(2), ss. 333- 394.
- Ferrell, O. C., Fraedrich, J., Ferrell, L. (2013). *Business ethics: Ethical decision making and cases* (9th ed.). Mason, OH: South-Western Cengage Learning.
- Gigerenzer, G. (2008). Moral intuition = Fast and frugal heuristics? In W. Sinnott-Armstrong (Ed.), *Moral psychology: Vol. 2. The cognitive science of morality: Intuition and diversity* (pp. 1–26). Cambridge, MA: MIT Press.
- Gino, F., Margolis, J. D. (2011). Bringing ethics into focus: how regulatory focus and risk preferences influence (un) ethical behavior. *Organ Behav Hum Decis Process*, 115, ss. 145-156.
- Gioia, D. A. (1992). Pinto fires and personal ethics: A script analysis of missed opportunities. *Journal of Business Ethics*, 11, ss. 379–389.
- Goebel, S., Weißenberger, B.E. (2017). The relationship between informal controls, ethical work climates and organizational performance. *J Bus Ethics*, 141(3), ss. 505-528.
- Gonin, M., Palazzo, G., Hoffrage, U. (2012). Neither bad apple nor bad barrel: how the societal context impacts unethical behavior in organizations. *Bus Ethics Eur Rev*, 21, ss. 31–46.
- Haidt, J. (2001). The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgement. *Psychological Review*, 108, ss. 814–834.
- Haşiloğlu, S. B., Baran, T., Aydın, O. (2015). Pazarlama araştırmalarındaki potansiyel problemlere yönelik bir araştırma: Kolayda örnekleme ve sıklık ifadeli ölçek maddeleri, *PIBYD*, 2(1), ss. 19-28.
- Heugens, P., Scherer, A. (2010). When organization theory met business ethics. *Business Ethics Quarterly*, 20 (4), ss. 643-672. 10.5840/beq201020441

- Hoffrage, U. (2011). How people can behave irresponsibly and unethically without noticing it. In G. Palazzo & M. Wentland (Eds.), *Practising responsible management in the 21st century*. Paris: Pearson Education.
- Jones, A. (2009). *Madoff speaks: The plea allocution*. The Wall Street Journal: Law Blog. Retrieved from blogs.wsj.com/law/2009/03/12/madoff-speaks-the-plea-allocution/
- Kesgin, A. (2009). Etik üstüne. *Dini Araştırmalar*, 12 (35), ss. 143-160.
- Köprü, B. (2007). *Türk kamu yönetiminde etik değerlerden sapma ve yönetsel yozlaşma*, (Yükseklisans Tezi) Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Lakoff, G. (2004). *Don't think of an elephant!*. Vermont: Chelsea Green Publishing.
- Mahmutoğlu, A. (2009). *Etik ve ahlak; benzerlikler, farklılıklar ve ilişkiler*, 8(463-464), ss. 225-249.
- Mazar, N., Amir, O., Ariely, D. (2008). The dishonesty of honest people: A theory of self concept maintenance, *Journal of Marketing Research*, 45(6), ss. 633–644.
- Mazar, N., Zhong, C. B. (2010). Do green products make us better people? *Psychol Sci*, 21, ss. 494-498.
- McKay, R., Whitehouse, H. (2015). Religion and morality. *Psychological bulletin*, 141(2), ss. 447–473. <https://doi.org/10.1037/a0038455>.
- Misangyi, V. F., Weaver, G. R., Elms, H. (2008). Ending corruption: The interplay among institutional logics, resources, and institutional entrepreneurs. *Academy of Management Review*, 33, ss. 750–770.
- Mislevy, R. J. (2018). *Sociocognitive foundations of educational measurement*. New York, NY: Routledge.
- Özdamar, B. (2018). *The influence of ethical blindness on organizational citizenship behavior in organizations* (Yükseklisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Palazzo, G., Krings, F., Hoffrage, U. (2012). Ethical blindness. *J Bus Ethics*, 109, ss. 323–338 DOI 10.1007/s10551-011-1130-4.

- Petersen, L. E., Dietz, J. (2000). Social discrimination in a personnel selection context: The effects of an authority's instruction to discriminate and followers' authoritarianism. *Journal of Applied Social Psychology*, 30, ss. 206–220.
- Petersen, L. E., Dietz, J. (2005). Prejudice and enforcement of workforce homogeneity as explanations for employment discrimination. *Journal of Applied Social Psychology*, 35, ss. 144–159.
- Reynolds, S. J. (2006). A neurocognitive model of the ethical decision-making process: Implications for study and practice. *Journal of Applied Psychology*, 91, ss. 737–748.
- Russo, J. E., Schoemaker, P. J. H. (2004). *Winning decisions: Getting it right the first time*. New York: Doubleday.
- Saban, A., Çelik, G. (2020). Sınıf öğretmenlerinin yaşadığı etik ikilemler. *Milli Eğitim Dergisi*, 49 (228), ss. 39-70.
- Schoemaker, P. J. H., Russo, J. E. (2001). Managing frames to make better decisions. In S. Hoch & H. Kunreuther (Eds.), *Wharton on making decisions* (pp. 131–155). Ort: Wiley.
- Schweitzer, M. E., Ordóñez, L., Douma, B. (2004). Goal setting as a motivator of unethical behavior. *Acad Manage*, 47, ss. 422-432.
- Sezer, O., Gino, F., Bazerman, M. H. (2015). Ethical blind spots: explaining unintentional unethical behavior. *Current Opinion in Psychology*, 6, ss. 77–81.
- Shu, L. L., Gino, F., Bazerman, M. H. (2011). Dishonest deed, clear conscience: when cheating leads to moral disengagement, *Personal Soc Psychol Bull*, 37, ss. 330-349.
- Shu, L. L., Mazar, N., Gino, F., Ariely, D., Bazerman, M. H. (2012). Signing at the beginning makes ethics salient and decreases dishonest self-reports in comparison to signing at the end. *Proc Natl Acad Sci*, 109, ss. 15197-15200.
- Slomp, D., Broad, B. (2020). Monsters, Inc.: Curing ethical blindness in an era of test-based accountability, *Journal of Adolescent&Adult Literacy*, 64 (2), ss. 232-235.

- Smith-Crowe, K., Tenbrunsel, A., Chan-Serafin, S., Brief, A., Umphress, E., Joseph, J. (2014). The ethics “fix”: when formal systems make a difference. *J Business Ethics*, 131(4), ss. 791-801.
- Sonenshein, S. (2007). The role of construction, intuition, and justification in responding to ethical issues at work: The sensemaking-intuition model. *Academy of Management Review*, 32, ss. 1022–1040.
- Stevens, B. (2008). Corporate ethical codes: effective instruments for influencing behavior. *J Business Ethics*, 78, ss. 601-609.
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics*. Boston: Pearson.
- Tenbrunsel, A. E., Messick, D. M. (2004). Ethical fading: The role of self-deception in unethical behavior. *Social Justice Research*, 17, ss. 223–236.
- Tenbrunsel, A. E., Smith-Crowe, K. (2008). Ethical decision making: Where we’ve been and where we’re going. *Academy of Management Annals*, 2, ss. 545–607.
- Toft, K. H. (2020). Ethical blindness and business legitimacy. In J. D. Rendtorff (Ed.), *Handbook of business legitimacy: responsibility, ethics and society* (pp. 311- 322). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-14622-1_33.
- Tomlin, K. A, Metzger, M. L., Bradley-Geist, J., Gonzalez-Padron, T. (2017). Are students blind to their ethical blind spots? An exploration of why ethics education should focus on self-perception biases, *Journal of Management Education*, 41(4), ss. 539–574.
- Usta, A. (2011). Kuramdan uygulamaya kamu yönetiminde etik ve ahlak. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), ss. 39-50.
- Weick, K. E. (1995). *Sensemaking in organizations*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Welzer, H. (2008). *Klimakriege*. Frankfurt: S. Fischer.
- Vatandaş, S. (2017). Felsefenin kadim bir konusu olarak ahlâk ve ahlaki eylemin amacı olarak “mutluluk”. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(7), ss. 1-9.

Yükçü, S., Alkan, G.İ. (2020). *Senaryolarla denetimde etik*. Ankara: Detay.

Zimbardo, P. (2007). *The Lucifer effect. Understanding how good people turn evil*. New York: Random House.

Extended Abstract

The temporary inability to see the ethical dimension while individuals make decisions is called ethical blindness (Palazzo, Krings& Hoffrage, 2012: 324). Ethical blindness has always existed since ethics existed. However, the concept of ethical blindness was refined by Palazzo, Krings, and Hoffrage (2012) and entered literature recently (Palazzo et al, 2012: 334). Ethical blindness can occur when individuals fail to perceive the ethical dimension of a decision, possibly when there is a lack of awareness of ethical issues.

The phenomenon of ethical blindness is explained in three different ways (Zimbardo, 2007: 195; Bandura, 2002). The first perspective assumes that individuals deviate from their own values and principles. This kind of ethical blindness stems in principle from the inability of individuals to access ethical values or prototypes. From a second perspective, ethical blindness is context-dependent and temporary. Honest, even very honest and moral reasoning individuals cannot use this capacity in decision making due to some contextual reasons (Reynolds, 2006; Gioia, 1992; Chugh & Bazerman, 2007). According to the third perspective, ethical blindness is an unconscious behavior. Individuals exhibiting ethical blindness; They are not aware that they deviate from their own values and principles and/or do not comply with these values and principles while making decisions, and if those around them believe that they are doing wrong unconsciously/involuntarily, they ignore it (Misangyi et al., 2008).

The main purpose of this study was to determine the ethical blindness levels of academicians and whether these levels differ according to demographic variables. In order to find an answer to the research question, a survey was conducted with the instructors. The research scale, which is a toll in quantitative research, was developed by Aleksić (2017). In the study and in which the convenience sampling method was used, three case studies were presented to measure ethical blindness, including each of the factors of (1) rationalization, (2) routinization, and (3) ambiguity of ethical blindness. Participants were asked to put themselves in the place of the main character in the case study and respond accordingly to the statements in the scale. As a result of the validity and reliability analyzes of the scale, which was adapted into Turkish by Özdamar (2018), the 4th, 7th and 9th statements were removed from the scale and analyzes were made on a total of nine statements.

Data analysis was performed using the statistical package program. The Cronbach Alpha reliability coefficients for the three factors of the scale were obtained as 0.708 for rationalization, 0.874 for routinization sub-scale,

and 0.763 for uncertainty sub-scale, respectively. Sub-scales were found to be reliable since they had higher values than 0.70. In the study, it was determined that the ethical blindness scale scores showed a normal distribution. Accordingly, independent groups t-test method was used in pairwise comparisons, and one-way analysis of variance was used in multiple comparisons. The difference between the groups was analyzed with the Bonferroni method, which is one of the most used multiple comparison tests. Comparisons were tested at the $p < 0.05$ significance level.

The findings showed that the levels of routinization and ambiguity that constitute ethical blindness were the same in all age groups regardless of the fact that the faculty members within the scope of the research undertook administrative duties or not. However, the rationalization levels of the lecturers who were in the 30-39 age group and the lecturers who had a working experience of 1-5 years and 11-15 years, and the participants who had the title of lecturer and research assistant, were higher than the participants who had the title of professor and those who did not have administrative duties.

A part of the life stage (30-39 years old), which is called the first adulthood stage, is the period of criticizing, evaluating and reshaping life. This phase is the period in which promotions and awards are received, according to sociological roles and acquired status. For this reason, by applying strategies for institutional design (Sezer, Gino & Bazerman, 2015: 79), faculty members who are at the beginning of their working life and academic career should be encouraged to make more ethical choices.

Some studies in the literature suggest that introducing ethical codes is an effective remedy to prevent ethical blindness (Mazar, Amir & Ariely, 2008; Shu, Gino, Bazerman, 2011; Stevens, 2008). According to some researchers, another factor in preventing ethical blindness is that institutions avoid setting unrealistically high goals. According to the studies in the literature; unrealistically high goals may cause individuals to feel pressured to engage in unethical behavior despite having a code of honor (Schweitzer, Ordóñez & Douma, 2004), an increase in unethical behavior in terms of goals to be achieved (Gino & Margolis, 2011) and lead to unethical behavior in the future. (Mazar & Zhong, 2010; Smith-Crowe, Tenbrunsel, Chan-Serafin, Brief, Umphress & Joseph, 2014). According to some researchers; in order to prevent ethical blindness in organizations, it is necessary to focus on situations where individuals involuntarily deviate from their values and unwittingly exhibit unethical behaviors (ie, are ethically blind). Therefore, it can be recommended to design and disseminate ethics education programs for professionals that include experiential and active learning. In this way, academics can have a strong awareness and sensitivity about the general importance of ethics, realize unethical behaviors, recognize ethical dilemmas, and have the opportunity to confront and correct them.

Little theoretical and empirical work has been done to understand ethical blindness and its connection to related structures. Few studies in the

literature are mostly about the relationship between ethical awareness and ethical blindness, ethical blindness and conflict of interest, ethical blindness and framing theory, ethical blindness and corruption. This study, on the other hand, showed that academics in the first stage of academic life had differences in the rationalization dimension of ethical blindness. As a result, this study lays the groundwork for both conceptual and applied studies on ethical blindness, which is a newly established concept in the literature, and is important in terms of eliminating a deficiency in the field.

21. YÜZYILDA TARİHYAZIMI VE TARİHÇİLİK ÜZERİNE BİR İNCELEME*

Hazal PAPUÇÇULAR**

Öz

Popülizm, otoriterleşme ve sağın yükselişiyyle dünya siyasetinde gerçekleşen dönüşümler, günümüzde sosyal bilimcilerin en sık tartıştığı meseleler haline gelmiştir. Öyle ki, sosyal bilimcilerin birçoğu dünya siyasetinin, iktisadının, toplumlarının ve dolayısıyla da bunları inceleyen bilimlerin yeni bir paradigmanın eşliğinde olduğu konusunda hem fikir görünmektedir. Buradan hareketle bu makale böylesi bir dönemde ortaya çıkan veya önem kazanan tarihyazımı akımlarını analiz etmektedir. Bu bakımdan, bu çalışma küresel düzen ve tarihyazımı arasındaki bir tezadı da ortaya koymaktadır. Zira, son on yıllık dönemde tarih yazımı, dünyaya damgasını vurmakta olan ideolojilerin aksine, parçalanmadan ziyade 1990'larda dahi görülmeyen bir globalleşme trendi göstermektedir. Küresel tarih (global history) ve ulus-ötesi tarih (transnational history) alanında verilen eserler giderek artarken, bu alanlar uluslararası ilişkiler tarihi (international history) ve/veya diplomasi tarihi (diplomatic history) gibi geleneksel alanları da dönüştürmektedir. Tarihçiler bir taraftan bir devleti, toplumları ya da devletler arasındaki ilişkileri ortaya koymaya devam ederken, diğer taraftan giderek daha fazla araştırmacı daha geniş kavramlarla ve sınırları aşan meselelerle uğraşmaya başlamıştır. Çevre tarihi (environmental history), duygular tarihi (emotional history) ve nöro-tarih (neuro-history) de son dönemde daha çok önem kazanan alanları oluşturmaktadır. Bu çalışma, tüm bu alanların gelişimini mevcut literatür üzerinden aktarırken aynı zamanda son yıllardaki teknolojideki ilerlemelerle tarihin yönteminde de birtakım değişiklikler olduğunu belirtmektedir. Bu gelişmelerin yanında, gerçek sonrası dönem olarak adlandırılan bu dönemin ve içinde bulunulan Covid-19 pandemisinin tarihyazımına ne derece etki edebileceği analiz edilmektedir. Sonuç olarak bu makale, tarihyazımı literatüründeki dönüşümleri ve yeni tartışmaları ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarihyazımı, Küresel Tarih, Uluslararası İlişkiler Tarihi, Çevre Tarihi, Dijital Tarih.

* Bu makale 26-28 Kasım 2019 tarihlerinde Türk Sosyal Bilimler Derneği, 16. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi sunulan "21. Yüzyılın Dönüşen Dünyasında Tarihçilik ve Tarihyazımı" başlıklı bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş hâlidir.

** Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Kültür Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, h.papucular@iku.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-2035-133X>.

AN ANALYSIS OF THE TWENTY-FIRST CENTURY HISTORIOGRAPHY

Abstract

In the recent period, the transformations in the world, especially as a result of rising populisms, authoritarianism and the right-wing ideologies, have been popularly discussed by the social scientists. Majority of them agree with the idea that the politics, economics, and societies as well as the sciences are on the eve of new paradigms. In this respect, this article analyzes the new approaches in historiography that emerged or gained popularity in the 21st century. It actually puts forward a paradox. Despite the rise of the aforementioned ideologies, historiography has globalized in the last decade rather than showing the signs of fragmentation, on a level that could not been experienced even in the 1990s as the golden years of globalization debates. As a result, in the 21st century, the number of the academic works on global history and transnational history have been increased. Likewise, these two areas have influenced the most traditional fields in the discipline such as diplomatic history and/or international history. Historians, while keeping on writing the states, societies and the relations between them, also deal with broader concepts and issues transcending the borders. For instance, the fields such as environmental history, history of emotions and neuro-history have gained importance in historiography. This article explains these areas based on the existing literature. It also draws attention to the changing methodology in history writing as a result of the developing technologies. Besides, it analyzes the possible impacts of the post-truth age as well as the Covid-19 pandemic on historiography. Thus, this study aims to show the transformation and new debates on historiography.

Keywords: *Historiography, Global History, History of International Relations, Environmental History, Digital History.*

Giriş

Ünlü tarihçi Eric Hobsbawm, Birinci Dünya Savaşı ile başlayıp Sovyetler Birliği'nin yıkılışı ile biten “kısa” 20. yüzyıl anlatısına *Aşırılıklar Çağı* ismini koymuştu (Hobsbawm, 2008). Tarihçiler, Hobsbawm'ın deyimiyle aşırılıkların ve felaketlerin yaşandığı 20. yüzyıla karşılaştırdıklarında 21. yüzyılın ilk yirmi yılını nasıl adlandıracakları konusunda henüz hem fikir değiller. Buna rağmen, yeni milenyumun ilk iki on yılının tuhafılık, karışıklık ya da bir nevi delilik çağı olmaya aday olduğu söylenebilir. Bir taraftan teknolojiadaki gelişmeler; dijitalleşme, yapay zekâ ve uzay çalışmaları diğer taraftan bu yüzyılın özellikle ikinci on yılına damgasını vuran artan popülizm ile gerçek sonrası (*post-truth*) olarak adlandırılan olgu, bize 21. yüzyılın öncülünden daha zor bir biçimde adlandırılabilceğine dair işaretler vermektedir.

Modern bir disiplin olarak geçmişi 19. yüzyıla giden Tarih, 20. yüzyıl boyunca dünyada gerçekleşen büyük siyasi, ekonomik ve sosyal dönüşümlerden etkilendiği gibi, 21. yüzyılın getirdiği yenilik ve yapısal değişimlerden de etkilenmektedir. Bu bağlamda bu makale, bu etkileşimi, bir

başka deyişle, 21. yüzyılda tarihyazımında ortaya çıkan değişimleri inceleyecektir.

Öncelikle, 21. yüzyılın ikinci on yılında kendisini tüm dünyada hissettiren popülizm dalgasına ve henüz bilimsel olarak ortaya tam olarak koyulmasa da yükseldiği düşünölen milliyetçiliklere rağmen tarihyazımı ele aldığı konular bakımından globalleşme trendine girmiştir. Globalleşmenin geleceğinin ciddiyetle tartışıldığı böylesi bir dönemde, küresel tarih (*global history*) ve ulus-ötesi tarih (*transnational history*) giderek popüler hale gelmektedir. Bu değişim, disiplinin en geleneksel alanı olarak uluslararası ilişkiler/diplomasi tarihini (*diplomatic history*) de değiştirmiştir. Bu bakımdan küresel tarih bu çalışmanın önemli bir alt başlığını teşkil etmektedir.

İkinci olarak bu bölüm, ortaya çıkışı 20. yüzyıl olsa da 21. yüzyılda önem kazanmış bazı alanların tarihyazımındaki yükselen yerini ortaya koyacaktır. Kuşkusuz bunun en önemli örneğini, hem küresel ısınma tartışmalarının hem de insan-sonrası teorinin (*post-human theory*) önem kazandığı günümüzde çevre tarihi (*environmental history*) oluşturmaktadır. Buna nöro-tarih (*neuro-history*) ve buna bağlı olarak gelişen hislerin tarihi (*history of the emotions*) de eklenebilir. Bu çalışma ayrıca, dijital tarihin, (*digital history*) internet teknolojilerinin günlük hayatın ayrılmaz bir parçası oluşuyla tarihsel kaynak ve bilginin yayılmasına ivme kazandırışını da inceleyecektir. Bu durumun tarihin ve özellikle tarihsel kaynakların daha geniş kitlelere ulaşımında kolaylıklar sağlaması kadar, gerçek sonrası dönem (*post-turth age*) koşullarında yalan bilginin dolaşıma sokulmasını da beraberinde getirdiği vurgulanacaktır. Böylece kökeni çok eskiye giden “sözde tarih”in (*pseudo-history*) eskisinden daha hızlı bir nitelik kazandığı belirtilecektir. Çalışmanın son bölümünde ise, Aralık 2019’da başlayarak tüm dünyaya yayılan Covid-19’un tarihyazımına olabilecek etkileri incelenecektir. Sonuç olarak tarih disiplininin 20. yüzyılda olduğu gibi, 21. yüzyılda da paradigmatik değişikliklerden geçtiği ortaya konacaktır.

1. 20. YÜZYIL TARİHYAZIMINA KISA BİR BAKIŞ

21. yüzyıl tarihyazımında ne gibi değişiklikler meydana geldiğini daha iyi kavramak için disiplinin 20. yüzyılda deneyimlediği evreleri gözden geçirmek gerekir. Tarih, farklı geleneklerle yüzyıllardır yazılmakla beraber akademik ve deyim yerindeyse “profesyonel” bir disiplin oluşunu 19. yüzyıla borçludur. Bunda kuşkusuz bu yüzyıla damgasını vuran pozitivizm ve buna bağlı olarak tarihin de “bilimsel” bir metodoloji ile incelenmesi, yani çoğunlukla birincil kaynaklar üzerinden şekillendirilmesi gerektiğini savunan görüş oldukça önemlidir (Iggers ve Wang, 2013: 120-122). Alman tarihçi Leopold von Ranke’nin adıyla – *Rankeci tarih anlayışı* olarak anılan bu tarihyazımı biçimi çoğunlukla olaylara bakan, liderlerin tarihini önemseyen ve (ulus) devlet birimi üzerinden analiz yapan geleneksel Avrupa-merkezci bir siyasi tarih anlatısıydı.

Sadece devleti ve olayları anlatan bu anlayış tarihyazımına hâkim olmaya uzun yıllar devam etti ancak 20. yüzyılla birlikte çokça eleştiriyeye uğradı. Bu eleştirilere göre, çoğunlukla devletler arası olayları ele alan siyasi tarihin odak noktası çok dardı ve tarihsel dönüm noktaları için çok önemli bazı iktisadi ve sosyal yapıları gözden kaçıırıyordu (Iggers ve Wang, 2013: 158-159). Oysaki Rankeci tarihin de savunduğu nesnel bilim için sebep-sonuç ilişkilerini analiz etmek de yöntem kadar önemliydi. Bu düşünce özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra farklı anlayışları beraberinde getirdi ancak tarihyazımındaki en belirgin paradigma değişikliği İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşti.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki iki eğilim tarihyazımı açısından oldukça önemlidir. Bunlardan bir tanesi nicel çalışmaların tarihyazımında, özellikle tarihsel nüfusbilim ve iktisadi tarih gibi alanlarda artan rolüydü (Iggers, 2000: 44-45). Bu dönemde, tarihin giderek bir sosyal bilim niteliği kazanması gerektiği birçok tarihçi tarafından savunuldu. Bu noktada siyasi tarihe karşı çıkan sosyal tarihin yükselişine paralel olarak, geleneksel sosyolojiye karşı çıkan tarihsel sosyolojinin de tarih çalışmalarına katkı sunduğu belirtilmelidir (bkz. Skocpol, 1987).

Bir diğer eğilim ise, metodolojiden ziyade içeriğe ilişkindi. Artık sadece olaylara, kişilere ve devletlerarası ilişkilere odaklanan siyasi tarih yerine, büyük anlatılara yönelen toplumsal ve iktisadi tarih de tarihyazımında hâkim konuma erişmeye başlamıştı. Bu bağlamda iki ekolü özellikle zikretmek gerekiyor. Bunlardan biri adını ünlü Fransız dergisi *Annales: Economies, Sociétés, Civilisations*'dan alan Annales ekolüydü. Aralarında Febvre, Bloch, Braudel gibi önemli tarihçilerin bulunduğu ekol birkaç jenerasyondan oluşuyordu. Bu sebeple jenerasyonlar arasında belirgin farklılıklar ve hatta çatışmalar vardı (bkz. Burke, 1990: 109). Ancak tüm bu farklılıklarına rağmen Annales, siyasi tarihe meydan okuyarak coğrafi ve iktisadi yapıların önemine vurgu yapmış, modernitenin çizgisel zaman anlayışına karşı çıkmıştı. Annales kadar önemli bir başka akım ise Marksist tarihyazımıydı. Avrupa düzeyinde düşünüldüğünde bu ekol Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku ülkelerinin dışında özellikle İngiltere'de önemliydi. Maurice Dobb, Christopher Hill, Eric Hobsbawm ve E. P. Thompson gibi tarihçiler *İngiliz Marxist Tarihçiler* ekolü olarak üretici güçlerin, kapitalizm ve sınıfın tarihin belirleyicileri olduğunu savunup sosyal ve iktisadi tarih alanında önemli eserler verdiler (bkz. Kaye, 1995). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan toplumsal tarih ve büyük anlatı 1970'lerden itibaren kültüre ve insan etmenine (*agency*) yönelmeye başladı. Bu, yeni paradigmanın ayak sesleriydi ve hem Annales hem de Marksist tarih yazımı bu dönüşümden etkilenmeye başlamıştı. Örneğin, İngiliz Marksist tarihçi E.P. Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'nda kültürün ve aynı zamanda insani süreçlerin de altını çiziyordu (Thompson, 2012).

1980 sonrasında ise tarihyazımı önemli ölçüde post-modern teorilerden etkilendi. Post-modernizm ve post-yapısalcılık tarih disiplinine önemli değişiklikler getirdi. Bunlardan bir tanesi, 19. yüzyıldan itibaren

disipline hâkim olan bilimsel yaklaşımın reddiydi. Lawrence Stone, 1979 yılında yazdığı çok ses getiren makalesi “The Revival of the Narrative”de (Anlatının Dirilişi) devlet arşivlerinden yararlanan Rankeci tarih anlayışını da sosyal bilim metodolojisi uygulayan toplumsal tarih anlayışını da eleştirerek hem insan hem de küçük grupların zihniyetinin geçmişi oluşturmada önemli olduğuna dikkat çekmişti (Stone, 1979: 4-8). Tarih geçmişi nesnel bir gerçeklik olarak anlatamazdı zira tamamen metinseldi (Thompson, 2004: 72-73). Benzer şekilde, tarihin öznesi büyük toplumsal yapılardan sıradan insanlara, kültürlere ve sesi daha az çıkan gruplara doğru bir değişim gösterdi. Mikro tarih, cinsiyet ve madun çalışmaları (*subaltern studies*) disiplindeki ağırlığını arttırdı.

Burada incelenen tarihyazımı gelenekleri farklı dönemlerde disiplinde hâkim paradigma hâline gelse bile, hiçbirini ortadan kaldırmadı. Sadece, belirli dönemlerde dünya çapında ortaya çıkan dönüşümler bazı alanları diğerlerinden daha çok öne çıkardı. Tarihciler, farklı geleneklerde eserler vermeye devam ederken bazıları aynı çalışmada farklı yaklaşımlardan belirli ölçüde yararlandılar.

2. 21. YÜZYILDA KÜRESELLEŞME OLGUSU VE TARİHYAZIMI

2.1. 21. Yüzyılda Küreselleşme Tartışmaları

1980’lerden itibaren sıklıkla zikredilen küreselleşme olgusu Soğuk Savaş’ın bitimiyle beraber sosyal ve beşerî bilimlere neredeyse damgasını vurdu. 2006 yılında küreselleşme tarihi üzerine yazdığı makalede Michael Lang, küreselleşme ile ilgili yazının ve bu yazına verilen atıfların hızla artmaya devam ettiğini fakat hiçbirinin kavramı açık olarak tanımlamadığını, küreselleşmenin deyim yerindeyse karmaşa ifade ettiğini söylemektedir (Lang, 2006: 899). Ancak tüm bu karmaşaya rağmen, genel ifadeyle insanların, metaların ve düşüncelerin dünya çapında serbestçe dolaşımına işaret eden küreselleşme, artan iletişim ve ulaşım araçları, çok uluslu şirketlerin yükselişi, Sovyetler Birliği’nin çöküşünden sonra kapitalist ekonominin mutlak galip bir konuma erişmesi ve İngilizcenin dünya dili olarak yayılması gibi birçok farklı etmenle analiz edildi (Stearns, 2010: 128-136).

Sınırları ortadan kaldırdığı düşünülen ve ulus-devlete de yeni ve daha ikincil bir rol biçen bu anlayışın 21. yüzyılın ikinci on yılındaki durumu, ilgili literatürde tartışılmaktadır. Bazı akademisyen ve ekonomistler küreselleşmenin sonuna gelindiğine dair düşünceleri sıklıkla dile getirmeye başlamıştır (bkz. King, 2017). Bazıları ise, küreselleşmenin sona erme bile yavaşladığını kabullenmektedir (Olive ve Gracia, 2020). Benzer şekilde birçok araştırmacı, dünyadaki birtakım değişikliklerin küreselleşmenin ortaya çıkardığı problemlerle bağlantısını analiz etme eğilimindedir. Örneğin Andrew Gamble, Dani Rodrik’in *The Globalization Paradox* (Küreselleşme Paradoksu) isimli eserine atıfla, küreselleşme ve neo-liberal ekonomik

politikaların kazananlar ve kaybedenler yarattığını belirtip 2008 krizinden sonra yükselen popülist dalganın kaybedenlerle bağlantısına işaret etmektedir (Gamble, 2019: 32-33). Kuşkusuz küreselleşmenin geleceği ve artan popülizmle bağıyla ilgili tüm savların ilerleyen dönemde daha detaylı analizleri yapılacaktır. Fakat bu çalışmanın konusu açısından söylenmelidir ki 21. yüzyılın ikinci on yıllık döneminde “küreselleşmenin meşruiyeti azalmıştır” (Dimanond, 2019: 6). Bu durum, Mart 2020’den itibaren tüm dünyayı sarsan Covid-19 pandemisinden sonra ise daha da tartışılmalı hâle gelmiştir. Sınırların ve kendi kendine yeterliliğin öneminin vurgulandığı bu dönemde küreselleşmeye duyulan güvensizliğin ve eleştirilerin giderek arttığı söylenebilir (Thangavel, Pathak ve Chandra, 2021: 1-4).

2.2. 21. Yüzyılda Küresel Tarihin Yükselişi

Küreselleşmenin meşruiyetini yitirdiği ve sınırların yeniden önem kazandığı son on yıllık dönemde tarihyazımında gerçekleşen en büyük değişim küresel tarih (*global history*) alanında verilen eserlerin artmasıydı. Aslında alana duyulan ilginin artmaya başladığı dönem küreselleşmenin ivme kazandığı 1990’lardı. Ancak tarihçiler küreselleşmenin ortaya attığı sorularla ilgilenme hususunda sosyal bilimcilerden daha ağırdı (Middell ve Naumann, 2010: 152). Ulus-devletin giderek sorgulandığı bu dönemde ulus-devleti aşan anlatılar yazılsa da küresel tarihin atılım yapması için 21. yüzyılı beklemek gerekecekti. Küreselleşmenin sona erip ermediğinin tartışıldığı günümüzde ise küresel tarih konjonktüre tezat bir biçimde altın çağını yaşamaktadır.

Küresel tarihi nasıl tanımlamak gerekir? Küreselleşme gibi küresel tarihin de tam bir tanımını yapmak oldukça zor görünmektedir. Ancak alanın önemli isimlerinden Akira Iriye, küresel tarihin ulusal sınırları aşarak birbirleriyle bağlantılı meseleleri analiz ettiğini, sadece bir ülke ya da bölge değil dünyanın tümüne ilişkin olguları incelediğini belirtmektedir (Iriye, 2013: 11). Iriye aynı zamanda küresel tarih ile ulusötesi/ulusaşırı tarihin (*transnational history*) küçük farklılıkları olsa da genellikle benzer olduklarını ve birçok akademisyenin iki kavramı birbirinin yerine kullandığını vurgulamaktadır (Iriye, 2013: 11). Bu bağlamda, ulusötesi tarihin de içinde bulunduğumuz dönemde önemli ölçüde geliştiğini söylemek mümkün görünmektedir.

21. yüzyılda küresel tarih üzerine birçok kitap, dergi ve makale basıldı. Alanın önem kazanmaya başladığını gösteren bir başka olgu ise yeni dergilerin ortaya çıkmasıydı. 2006 yılında kurulan *Journal of Global History* ve 2007’de kurulan *New Global Studies* gibi akademik dergiler insanlığın ortak tarihini analiz etmek ya da küresel değişiklikleri ve eşitsizlikleri incelemek gibi hedefler koymuşlardı.¹ Tarihçiler bu dergilerde yaptıkları çalışmalarında ulus-devlet anlatısından uzaklaştı, Avrupa-merkezciliği ya da Avrupa’nın biricikliğini sorguladı, farklı coğrafi bölgeleri karşılaştırdı ve

¹ Bu dergiler için bkz: *Journal of Global History*; <<https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-global-history>> , *New Global Studies* <<https://www.degruyter.com/view/j/ngs>> (ET: 30 Eylül 2019).

göç, nüfus, ekonomi ya da çevre gibi temalar üzerinden dünyanın tümüne ya da büyük çoğunluğuna bakmaya çalıştı (Osterhammel, 2011: 109-111).

Örneğin, alanın en önemli isimlerinden olan Osterhammel, 2014'te yayımladığı kitabı *The Transformation of the World*'de (Dünyanın Dönüşümü) 19. yüzyıl dünyasını – ki bu dünya Avrupa, Amerika ve Asya'yı da içine almaktadır – savaşlar, işçiler, şehirler, ideolojiler ve dinler üzerinden inceleyerek dünyadaki paralel ilerlemelere vurgu yapmıştır (Osterhammel, 2014). Yazarın, Motadel ve Dejung ile 2019'da derlediği bir başka eser *The Global Bourgeoisie* (Küresel Burjuvazi) de imparatorluklar çağında burjuva sınıfının oluşumunu farklı coğrafi örnekleri ile inceleyerek küresel tarihe karşılaştırmalı bir yaklaşımla bakmaktadır (Motadel, Dejung ve Osterhammel, 2019). Tek olgu ya da tek bir tema üzerinden dünyayı inceleyebilen bu yaklaşım aynı zamanda tek bir ürün üzerinden de dünyadaki dönüşümü anlama çabasıdır. *A Thirst for Empire*, (İmparatorluğa Susamışlık) çay endüstrisinin dünyanın küresel zevk ve alışkanlıklarını nasıl şekillendirdiğini ortaya koyarak hem küresel tarih hem de kültür tarihini aynı potada eritmektedir (Rappaport, 2017). Benzer bir biçimde, savaş tarihi de artık küresel tarih yaklaşımı ile ele alınmaktadır. Örneğin Mikaberidze, Fransız İhtilali'nden sonra ortaya çıkan Napolyon Savaşları'nın genel olarak Avrupa açısından ele alındığını ancak bu savaşların etkisinin Amerika'dan Güney Afrika'ya, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Endonezya'ya kadar birçok bölgede görüldüğünü anlatan *The Napoleonic Wars: A Global History* (Napolyon Savaşları: Küresel Tarih) başlıklı kitabında Napolyon Savaşları'nın dünya tarihindeki yerinin ancak böyle bir perspektifle anlaşılabileceğini vurgulamaktadır (Mikaberidze, 2020).

Kuşkusuz küresel tarihin özellikle eğildiği konulardan başka bir tanesini de göç olgusu oluşturmaktadır. Örneğin, Lucassen'lerin yazdığı *Globalising Migration History*, (Göç Tarihini Küreselleştirmek) yaklaşık 500 yıllık zaman diliminde hem küresel göç modelleri ortaya çıkarmaya çalışmakta hem de karşılaştırmalar yapmaktadır (Lucassen ve Lucassen, 2014). Benzer şekilde Hoerder'in geniş çaplı çalışması *Cultures in Contact* (Temas Halindeki Kültürler) da göçü anlamadan toplumdaki değişimin anlaşılamayacağını aktarmaktadır (Hoerder, 2002). İki kadar geniş çaplı olmasa da tarihçiler göç alanında daha fazla eser vermeye başlamıştır. Bu trendde küresel tarih yaklaşımının olduğu kadar günümüz dünyasında yaşanan göç dalgalarının da etkisi olduğu açıktır. Küresel tarihin konjonktürel olarak etkilendiği bir diğer alan ise çevre tarihidir. Bu alan bir sonraki bölümde biraz daha ayrıntılı incelenecektir.

Alandaki bu gelişim, küresel tarihyazımına ilgiyi arttırdığı gibi eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Conrad'a (2016) göre, küresel tarihin güçlü yönleri olduğu kadar zayıf tarafları da bulunmaktadır. Öncelikle, küresel tarih küreselleşmenin siyasi savunusu değildir. Bir başka deyişle alan, küreselleşmenin methedildiği ya da savunulduğu bir tarih anlatısı olarak düşünülmemelidir. İkincisi, sınırları ortadan kaldıran bir alan olarak küresel

tarihyazını olaylar ya da coğrafyalar arasındaki bağlantıları veya insanların ya da ürünlerin devinimini sıkça olumlamaktadır. Ancak savaşlar ya da zorunlu göçler örneğinde olduğu gibi her bağlantı ya da hareket olumlu bir yöne işaret etmemektedir. Son olarak, bazı çalışmalar sınırsızlaştırma (*deterritorialization*) çabası içinde yazını fazlaca genelleştirmektedir ki bu da ayrıntıların gözden kaçmasına sebep olmaktadır (Conrad, 2016: 223-228). Kısacası, küresel tarih tarihyazımına yenilik getirirse de birçok farklı noktadan eleştirilebilir görülmektedir.

2.3. Küresel ve Ulus-ötesi Tarihin Farklı Alanlara Etkisi: Diplomasi Tarihi Örneği

Son on yıllık dönemde, başlığında “küresel” sözcüğü geçen makale ve kitap sayısında muazzam bir artış olmuştur. Alanın günümüzdeki popülerliği göz önünde tutulduğunda, bu eserlerin sayısının daha da artacağı düşünülebilir. Aynı durum Iriye'nin küresel ile “neredeyse” aynı anlamda kullandığı ulus-ötesi sözcüğü için de geçerlidir. Küresel ve ulus-ötesi kavramları özellikle uluslararası ilişkiler alanında çalışan akademisyenler ve uluslararası ilişkiler/diplomasi tarihçileri tarafından sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. İçinde bulunduğumuz yüzyılda uluslararası ilişkiler alanında giderek daha fazla akademisyen disiplindeki batı hâkimiyetini sorgulamaktadır. Örneğin, Acharya “Küresel Uluslararası İlişkiler” yaklaşımı ile ilgili disiplinin farklı teorik, epistemolojik ve metodolojik yönelimleri gizlemek yerine öne çıkarması gerektiğinin altını çizmektedir (Acharya, 2014: 656). Benzer bir biçimde bu anlayış, sadece batı merkezli kavramsal çerçevelere dayanarak yazılmayan – örneğin Westphalia düzeni – daha küresel bir uluslararası ilişkiler tarihini de savunmaktadır (Acharya, 2014: 652-653).

Fakat küresel ya da ulus-ötesi dinamiklerin uluslararası ilişkiler ya da diplomasi tarihine izdüşümü sadece küresel uluslararası ilişkiler yaklaşımı ile sınırlı değildir. Ulusötesi aktörler (*transnational actors*) ve bu aktörlerin uluslararası ilişkilerdeki etkinliği (*transnational relations*) de (Clavin, 2005), son dönemde uluslararası ilişkiler ve diplomasi tarihi literatüründe değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Bir başka deyişle, artık diplomasi tarihi, sadece devletler arası ilişkilerin ele alındığı bir alan olmaktan çıkmıştır. Bu bağlamda, *New Diplomatic History* (Yeni Diplomasi Tarihi) gibi yeni çalışma grupları kurulmuştur.² Günümüzde diplomasi tarihini geleneksel çerçevenin dışında çalışan akademisyenler ulus-ötesi aktörlerin - örneğin tüccarların, dini gruplar, çok uluslu şirketlerin ya da diasporaların – etkinlikleri ile ilgili eserler vermektedir. Ulus-devletin uluslararası ilişkiler tarihindeki önemini yadsımayan ama yeni anlatılar da oluşturarak diplomasi tarihi/uluslararası ilişkiler tarihi gibi alanları zenginleştirmektedir (Bkz. Papuççular ve Kuru, 2020; Kaiser, Leucht ve Gehler, 2010). Bu bağlamda 21. yüzyılda çokça konuşulan küresel yönetim gibi konuların da yine tarihyazımında yer almaya başladığı görülmektedir. Davies'in “A ‘Great

² *New Diplomatic History*, <<https://newdiplomachistory.org/>> (ET: 30 Eylül 2019).

Experiment' of the League of Nations Era" (Milletler Cemiyeti Döneminin Büyük Deneyi) isimli makalesi 20. yüzyıl dinamiklerinde küresel yönetişimin nasıl ele alınabileceği konusunda iyi bir örnek sunmaktadır. (Davies, 2012). İçeriğindeki tüm bu yenilikler sonucunda diplomasi tarihinin 20. yüzyılda kaybettiği ivmeyi yeniden yakaladığı ve yükselişe geçtiği araştırmacılar tarafından sıklıkla dile getirilmektedir (Schweizer ve Schumann, 2008).

Sonuç olarak, küresel tarih 21. yüzyılda, özellikle de 2000'lerin ikinci on yılında dünya tarihine ve uluslararası ilişkiler/diplomasi tarihine birçok yenilik getirdi. 1990'lardan başlayan bu değişim küreselleşme olgusu ile paralel giderken, alanın tarihyazımındaki bugünkü ivmesi konjonktürel tartışmalardan farklı bir yol izlemektedir. Zira yukarıda da belirttiği üzere, 21. yüzyılın ikinci on yıllık döneminde konjonktür küreselleşmenin aleyhine değişirken, tarihyazımında küresel ve ulusötesi kavramsallaştırmaların yükselişine tanıklık edilmektedir. Kuşkusuz, önümüzdeki yıllarda bu durum sosyal ve beşerî bilimciler tarafından daha çok tartışılacak ve tarihyazımının bugünkü durumunun değişip değişmeyeceği görülecektir.

3. YENİ GEREKLİLİKLER: ÇEVRE TARİHİ, DUYGULAR TARİHİ VE NÖRO-TARİH

21. yüzyılda çevre meseleleri insanların hayatlarında daha büyük bir yer kaplamaya başladı. İnsanların çevre ile olan ilişkisinin daha çok sorgulanması dünyanın bugün içinde bulunduğu durum düşünüldüğünde pek de sürpriz görünmemektedir. Küresel ısınma son yıllarda dünyaya dair en çok konuşulan meselelerden biri hâline geldi. Sadece 2019 yılında, buzullardaki sıcaklığın olması gerekenden çok daha yüksek olduğu ve böyle giderse tahmin edilen erimenin beklenenden daha çabuk gerçekleşeceğine dair sayısız haber yayımlandı (Euronews Türkçe, 2019). Canlı türlerinin karşı karşıya kaldığı yok olma tehlikesine ek olarak bilim insanları, 2050 yılında milyonlarca insanın çevre ve su krizi sebebiyle "iklim mültecisi" olacağını tahmin etmektedir (Açık Radyo, 2017). Acil çözüm bekleyen bu sorunlar için kapsayıcı önlemlerin alınması gerekliliğine rağmen dünya ekonomisini yönlendiren devletlerin bu konuda isteksiz olduğu görülmektedir.

Siyasetin ve sıradan insanların gündeminde böylesi yer tutan ekolojinin, 21. yüzyılda tarihyazımını da derinden etkilediği söylenmelidir. Öyle ki, gerek yukarıda ayrıntılı bir şekilde incelenen küresel tarihin bir parçası olarak gerekse de daha sınırlı coğrafi eğilimlerle yapılan çevre tarihi (*environmental history*) çalışmalarının sayısı giderek artmaktadır. Aslında bu alanın ilk ortaya çıkışı 1960'lara kadar gitmektedir. Bu dönemde çevre tarihi çalışmaları büyük oranda "çevrecilik" düşüncesiyle ve dönemin ruhunu yansıtan aktivizmle bağlantılı bir şekilde ilerlemiştir (Locher ve Quenet, 2009). Günümüzdeki çevre tarihinin yükselişinde de ekolojik hassasiyetlerin önemli rolü olduğu söylenmelidir.

Çevre tarihi farklı şekillerde ele alınmaktadır. Örneğin, J.R. McNeill ve Peter Engelke *The Great Acceleration*'da (Büyük İvme) insanın doğayı nasıl şekillendirdiğini küresel bir tarih anlayışıyla aktarırken (McNeill ve Engelke, 2014), Jared Diamond'ın çokça eleştirilen ve çevre tarihçilerini türü ile ilgili ikiye bölen kitabı *Çöküş*, çevrenin toplumları ve medeniyetleri nasıl şekillendirdiğini analiz etmektedir (Diamond, 2019). Farklı söylemlerine ek olarak çevre tarihi, aynı zamanda kültür tarihi, siyasi tarih ve savaş tarihi gibi alanları da şekillendirmektedir. Özellikle savaş tarihinde çevre, çarpışmaların kurbanı olarak resmedildiği gibi aktif katılımcısı ya da belirleyicisi olarak da anlatılmaktadır (Keller, 2009; Gutmann, 2015; Brown, 2013). Uluslararası ilişkiler tarihi açısından bakıldığında ise, daha fazla araştırmacının çevrenin devletlerin diplomatik müzakerelerindeki yerini tarihsel perspektiften incelediği görülmektedir (bkz. Wöbse, 2008; Flippen, 2008). Kısacası çevre tarihi ayrı bir alan olarak hızla geliştiği gibi, tarihyazımının diğer alanlarını da etkiler vaziyettedir.

Çevre tarihine dair yazın birçok farklı açıdan eleştirilmektedir. Farklı yazarlar, çevre tarihinin az da olsa referans noktası olarak ulus-devleti ele almasını, yazında genel olarak hep insan eliyle ortaya çıkan olumsuzluklara odaklanılmasını ya da tam tersi bir şekilde aktörlerin eyleminin görmezden gelinerek coğrafi ya da çevresel determinizmin vurgulanmasını tenkit etmektedirler (McNeill, 2010: 164-166). Bu noktada, özellikle yine son dönemde çokça konuşulan insan-sonrası teoriden (*post-human theory*) bahsetmek gerekir. İnsan-sonrası teori içinde çok farklı düşünceleri barındıran kuramlar bütünüdür. Bu sebeple insan-sonrasının burada derin bir analizini yapmak bu çalışmanın sınırları dışında kalmaktadır. Ancak, insan-sonrası kuramın insanı dünyanın merkezine koyan ve biricik gören anlayışı ve toplum ve doğa ikiliğini reddetmesi, yine mevcut çevre tarihinin de eleştirilmesini beraberinde getirmektedir (bkz. Phillips, 2015). Bu duruş henüz somut bir yazın üretmemiş olsa da insan sonrası kuramın çevre tarihine ne gibi değişiklikler getireceği sonraki on yıllarda ortaya çıkacak gibi görünmektedir.

Geçmiş çevre tarihi gibi 20. yüzyıla giden ancak 21. yüzyılda yeni yaklaşımlar ile artan şekilde çalışılan bir başka alan ise duygular tarihidir (*history of emotions*). Acı, korku ya da tiksinti gibi duyguların tarihi yazılırken, bu duyguların her toplumda var olduğu, ancak toplumların bu duyguları farklı yaşadığı, yani duyguların biyolojik olduğu kadar kültürel de olduğu öne sürülmektedir (Smail, 2008: 114-115). Duygular tarihi, bazı olguları tam olarak açıklayamasa da o olgulara dair farklı perspektifler ortaya koymaktadır. Örneğin, korku üzerine yazdığı makalesinde Boddice, günümüzde genel olarak her toplumda bulunan aşırı korkusunun – ve hatta buna bağlı karşıtlığının – geçmişte aşırı tam olarak işe yarayınca kadar yapılan uygulamalarla ve bu uygulamaların çok fazla kişinin ölümüne sebep olmasıyla ilişkili olduğunu savunmaktadır (Boddice, 2016). Bunun tarihsel ve kültürel aktarımla aşırı korkusuna sebep olduğunu öne sürmektedir (Boddice, 2016). Vurgulardan da anlaşılacağı üzere, duygular tarihi

kültür kavramı ile yakından ilişkilidir. Ancak, alanı salt kültür tarihi olarak da nitelememek gerekir. Zira duygular tarihi, yahut korku ya da utanç gibi duygular, uluslararası ilişkiler ve uluslararası ilişkiler tarihi yazınında da yer edinmeye başlamıştır (örnek için bkz. Fattah ve Fierke, 2009).

Duygular tarihiyle birlikte gelişen bir alanı ise nöro-tarih (neuro-history) oluşturuyor. Bilişsel ve hormonal süreçler ile evrimsel biyolojinin insan davranışına etki ederek hem insanların hem de toplumların davranışlarına farklı açıdan bakan nöro-tarih anlayışı da tarihi, siyaseti ve toplumları farklı bir biçimde incelemeye çalışmaktadır. Nöro-tarihle ilgilenen yazarlar, 20. yüzyılın ikinci yarısında ABD’de artan şiddetin geleneksel bir tarih anlatısında sosyo-ekonomik olarak açıklanacağını, ancak uyarıcıların insan davranışını etkilediğini dikkate alan bir nöro-tarihçi için o dönemde su, hava ve toprakta artan kurşun oranlarının yükselen öfkeyi anlamak için ek bir girdi olacağını söylemektedir (Boddice, 2017: 13). Hem nöro-tarih hem de duygular tarihi ilerleyen dönemde tarihyazınında gelişmesi daha çok beklenen alanları oluşturmaktadır. Biyolojiye, insan davranışına ve toplumsal duygulara odaklanmak, siyasetten ekonomiye bilinen olguları farklı yaklaşımla okumayı beraberinde getirecektir.

4. ÇAĞIN GETİRDİKLERİ (VE GÖTÜRDÜKLERİ): DİJİTAL TARİH VE SÖZDE TARİH (PSEUDO-HISTORY)

21. yüzyılda tarihyazımı küresel ölçekte değişip disiplinin alt alanları giderek genişlerken tarihin metodolojisinde ve kaynaklarında da birtakım değişiklik yaşandı. Bu bağlamda yaşanan en büyük dönüşüm dünyanın dijital çağa giriş yapmasıyla oluştu. Dijital çağ eğitim kurumlarının ve programlarının çehresini değiştirdi. Böylece dijital beşerî bilimler (*digital humanities*) ve dijital tarih (*digital history*) de kurumsal bir kimlik kazandı; üniversitelerde araştırma merkezlerine ve anabilim dallarına dönüştü (Battershill vd, 2017: 8). Günümüzde alana dair projelere verilen fonlar ve iş ilanları giderek artış göstermektedir.

Dijitalleşmenin tarih disiplinine yaptığı en önemli katkı arşivlerin dijital ortama aktarılması ya da tamamen dijital arşivlerin oluşturulmasıdır. Bugün bir tarihçi herhangi bir konu üzerine araştırma yapmak istediğinde başvurduğu ilk kaynak internet, kütüphane ve arşivlerin kataloglarıdır. Bu, tarihçiye arşivde ne bulabileceği ile ilgili bilgi verdiğinden araştırmacının işini bir hayli kolaylaştırmaktadır. Bazı arşivlerin sadece kataloglarına değil, belgelerin kendisine de online olarak ulaşılmaktadır. Örneğin, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri de araştırmacıya belgelerin bir kısmına çevrimiçi ulaşım sağlanmasını olanağı tanımaktadır. Benzer bir yaklaşım, dijitalleştirilmeleri tamamlanmış klasörler için İngiliz Ulusal Arşivleri’nde görülebilmektedir. Bu şekilde ulaşılabilen belge sayısı ve çeşitliliği giderek artmaktadır. Aynı zamanda, dijital sözlük ve çeviri ekipmanlarının da yaygınlaşması tarihçilere – tam anlamıyla olmasa bile – dil konusunda yardımcı olabilmektedir. Fakat özellikle bir arşivin sadece dijital ortamda bulunması bilgi/belgenin gelecekte de ulaşılabilirliğine dair

birtakım kuşkuları da beraberinde getirmektedir (Brennan, 2018: 5). 2018 yılında *Resmî Gazete*'nin kâğıda basımından vazgeçen Türkiye'de de benzer bir tartışma yaşanmış ve siber saldırı ya da internette yaşanacak bir sorunun tehlikelerine dikkat çekilmişti (Cumhuriyet, 2018).

Dijital dönüşüm ile tarihçilerin başvurduğu kaynakların sayısında da artış oldu. Sadece dijital arşiv belgeleri değil, sosyal medya kanalları da tarih çalışmaları için referans noktası olmaya başladı. Fakat dijital tarih sadece dijital ortamdaki veri ve bilgilerin kullanılmasından sınırlanamaz. Zira tarihsel bilgi de artık dijital ortamda üretilip yayılmaya başlamıştır. Dijital tarih platformları ve içerikleri tarih disiplininin daha çok insana yayılmasını sağlamakta ve tarih geçmişe kıyasla daha büyük bir sosyal etki bırakmaktadır (Brennan, 2018: 3). Daha çok insanın tarihle ilgilenmesi, disiplinin küçük ve geleneksel bir grup insanın tekelinden çıkıp demokratikleşmesi anlamına da gelmektedir.

Dijital tarih, dijital arşivler ve internet ortamında hazırlanan yazın kadar, bilgisayar programları ve yazılımlarından da yararlanmakta; kliometri çalışmaları veya interaktif haritalar bu şekilde yapılmaktadır (Brennan, 2018: 4). Dijital dönüşümün tarih disipliniyle olan ilişkisinde tartışılan bir başka mesele de video/bilgisayar oyunlarıdır.³ Bu konuda tarihçiler iki farklı fikre sahiptir. Bir kısmı, oyunların sadece efsanelerden oluştuğunu ve bu sebeple “gerçek” tarih bilgisinin öğrenilmesinde böyle bir yöntemden yararlanılamayacağını belirtmektedir (Kapell ve Elliot, 2013: 360). Diğer tarihçiler ise bu oyunlardan nesnel tarihsel bilgi öğrenilemeye bile, kişinin geçmişin deneyimlerini ve beklentilerini doğru kavrayacağını söylemektedir (Kapell ve Elliot, 2013: 361). Kamunun zihnindeki geçmişle tarihçilerin ürettiği geçmiş arasında bir uçurum olduğu ve oyunların bu uçurumu kapatabileceğine dair iddia bu alanda çalışan akademisyenler tarafından ciddi bir biçimde sorgulanmaktadır (Champion, 2015: 76). Bu sorgulama gayet yerinde görünmektedir, zira çalışmanın başında da belirtildiği gibi, yaşanan çağ aynı anda birçok karşıtlığı içinde barındırmaktadır. Bilgisayar oyunları kişiyi geçmişi deneyimledikten sonra o geçmişi araştırmaya da itebilir, ancak tam tersine, oyunun içinde bulunan efsaneye de inandırabilir. Bu mesele, bugün tarihin en önemli problemlerinden birini oluşturuyor.

Oxford Sözlükleri 2016'da “gerçek sonrası”nı (*post-truth*) yılın sözcüğü olarak ilan etti. Kamunun düşüncelerinin hakikat yerine duygu ve inançlarla şekillenmeye daha yatkın olduğunu anlatmaya yarayan sıfat sıklıkla siyaset için kullanılsa da içinde bulunduğumuz çağ da niteler hâle geldi. Bu bağlamda tarih disiplini de gerçek sonrası dönemden oldukça etkilendi.

Aslında sözde tarih denilen ve nesnel tarihle bağı olmayan olgunun varlığı, 21. yüzyıldan çok daha gerilere gitmektedir: Sözde tarih modern dönemin başlangıcından beri vardır (Fritze, 2009: 13-14). Hatta, sözde tarihin insanlık tarihi kadar eski olduğu da söylenebilir. Sözde tarihçiyi nesnel tarihçilik yapan bir araştırmacıdan ayıran birçok özellik vardır.

³ Örneğin; *Age of Empires, Valiant Hearts: The Great War, Civilization*.

Gerçek bir tarihçi çoğu zaman tüm kanıt ve belgeleri inceleyerek bir çıkarımda bulunurken, sahte tarihçi tek bir kanıt ya da belgeden yararlanıp düşüncesine uymayan bilgi ile çalışmaz (Fritze, 2009: 12). Kısacası, sadece bulmayı umduğu ile ilgilenir. Ciddi tarihçiler yorumlar konusunda anlayamayıp tartışır, ancak temel bilgiler konusunda çoğu zaman hem fikirlerdir, sözde tarihçiler gibi kesinkes olan bir şeyi ya da yaşadığı kayıtlardan görülen bir kişinin varlığını reddetmezler (Fritze, 2009: 15). Ve sözde tarihçiler genellikle ırkçılık ve fanatizmle uyumlu çalışırlar (Fritze, 2009: 11).

Sözde tarihin varlığı çok eskilere dayansa da dijital dünyanın gerçek sonrası döneminde etkisini arttırmıştır. Zira sözde tarihsel bilginin önceki çağlardaki ve hatta modern dönemdeki yayılma hızıyla, bugünkü yayılma hızının çok farklı olduğunu iddia etmek abartılı olmayacaktır. Sosyal medyanın kütüphanenin olmadığı köylere ulaşabildiği bir çağda yanlış bilginin yayılma hızına, gerçek sonrası dönemin sıradan insanının hakikatle olan zayıf bağı eklendiğinde, 21. yüzyıl tarihçisinin zorlu görevi ortaya çıkmaktadır. Tarihciler, yukarıda da bahsedilen ve disipline oldukça katkı sağlayan dijital dönüşümün aynı zamanda sözde tarihe de katkı sağlayabildiği, yine karşıtlıkların aynı anda yaşandığı bir dönemi deneyimlemektedir.

5. COVID-19 PANDEMİSİ VE TARİHYAZIMI

Bu çalışmanın yazım süreci, Covid-19 pandemisi ile aynı döneme denk geldi. Aralık 2019'da Çin'in Wuhan eyaletinde ortaya çıkan yeni koronavirus hastalığı Mart 2020 yılında Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi ilan edildi. Devam eden pandeminin gidişatı ya da bitişi 2021 yılı itibariyle bilinmezliğini koruyor. Ancak herkes pandeminin önemli toplumsal, siyasal ve iktisadi sonuçlarının olduğu ve olacağı konusunda hemfikir görünüyor. Bu sebeple, pandeminin sosyal ve beşerî bilimlere de etkisinin olacağı öngörülebilir. Peki pandemi ve tarihyazımı için ne söylenebilir?

Tarihyazımındaki paradigmatik değişimler nispeten uzun sürede gerçekleşmektedir. Bu çalışmada da görülebileceği gibi, örneğin, küresel tarihin yükselişe geçtiği dönem küreselleşme olgusunun hız kazandığı dönem ile örtüşmemektedir. Bu bağlamda, Covid-19 pandemisinin siyasal, toplumsal ve iktisadi alanda ortaya çıkaracağı dönüşümlerin tarihyazımına kısa sürede yansımayaacağı iddia edilebilir. Zaten, pandeminin kısa süreli ve öngörülebilir sonuçlarının yanında, daha uzun süreli ve daha az tahmin edilebilecek tarafları da olacaktır.

Ancak, tarihyazımındaki paradigmatik değişimler bir tarafa bırakıldığında, pandeminin 2020 Mart'ının hemen sonrasında tıp tarihi ya da bilim tarihi gibi alanları öne çıkardığı da söylenmelidir. Mayıs 2020'de *Centaurus* 'ta çıkan "Histories of Epidemics in the Time of Covid-19" (Covid-19 Döneminde Epidemilerin Tarihi) özel sayısı da Covid-19 pandemisinin şokuyla insanların tarihten bazı pratik bilgiler kazanmak için

geçmişte yaşanan pandemilerle ilgilenmeye başladığının altını çizmektedir (Charters ve McKay, 2020: 224). Pandeminin bir süre daha yaşantıları etkileyeceği hesaba katıldığında, geçmiş pandemilerin tarihinin farklı düzlemdeki sonuçları ile birlikte incelenmeye devam etmesi kaçınılmaz görünmektedir. Bir başka deyişle hem tarihçiler hem de pandemiye farklı şekillerde ele alan sosyal ve beşerî bilimciler, örneğin, kara veba, kolera ya da İspanyol gribiyle ilgili bilgi birikiminden yararlanacak ve hatta bu bilgi birikimini de dönüştürecektir. Bu bağlamda geçmiş pandemilerin tarihyazımının diğer alanlarda çalışan sosyal bilimciler için de – örneğin iktisatçılar ve siyaset bilimciler – veri sağladığını söylemek gerekir. Fakat Nühket Varlık'ın da belirttiği gibi, Covid-19'un zorlu koşullarında sadece günümüz için “analojiler” oluşturma çabası geçmişin yanlış kullanımı tehlikesini de beraberinde getirmektedir ki bu da tarihçilerin özellikle dikkat etmesi gereken bir hususu teşkil etmektedir (Varlık, 2020: 178). Benzer şekilde, Covid-19 pandemisinin disiplinle olan tek bağlantısının “tarihten ders alma” isteği olamayacağını, aksine pandeminin insanın doğayla ve diğer canlılarla olan ilişkisini ele alan yazını da ön plana çıkarması gerektiğini savunan araştırmacılar da bulunmaktadır (bkz. Sivasundaram, 2020).

Pandeminin tarihyazımına olabilecek etkileri hakkında tahminde bulunmak şu an için kolay olmasa da küreselleşme ve ulus-devlet olgusunun olabileceği şekil bu konuda önemli rol oynayacaktır. Ancak pandemi ve tarihyazımından bahsedilirken ele alınması gereken bir başka husus daha bulunmaktadır: Araştırma yöntemleri. Pandeminin tarihçiler için yukarıda bahsedilen dijital imkânları hızlandırdığını söylemek mümkündür. Kuşkusuz, yurtiçi ve yurtdışı hareketliliklerin azaldığı böylesi bir dönemde arşivlere ulaşım zorlaşmıştır. Ancak dijitalleşme ile bu durumun tarihçiliğe olabilecek ağır etkileri de bir nebze hafiflemiştir. İçinde arşiv materyallerini de barındıran birçok veritabanı araştırmacılara belirli sürelerle bedelsiz sunulurken Türkiye’de de devlet arşivleri dijital belgelerini araştırmacılara ücretsiz okuma fırsatı vermiştir. Yurtdışındaki arşivlerin de bu dönemde hem dijitalleşme inisiyatiflerini hızlandırdığı hem de mevcut dijital malzemeyi okura ücretsiz bir biçimde sağladığı görülmüştür. Kısacası, arşivlere “yerinden” erişimin zorlaştığı bu dönemde, dijital belge, veritabanı ve arşivlerin ulaşılabilirliği kolaylaşmıştır.

Sonuç

Bu makalede ele alınan konuların kökeni çoğunlukla 21. yüzyıldan öncesine dayanmaktadır. Fakat oluşum aşaması hangi izleğe denk gelirse gelsin, hepsinin bu denli önemli kazanması 21. yüzyıla tekabül etmektedir. Küreselleşme ile önem kazanmış küresel ve ulusötesi tarih son on yıldaki siyasi konjonktürün aksine değerli bir ivme kazanmış gibi görünmektedir. Bu alanda verilen derslerin ve basılan kitap sayısının arttığı, alanın popülerleşmesiyle beraber konu ile ilgili uluslararası dergilerin yayımlandığı ve tarihçilere verilen araştırma bursu ve fonlarında bu alanların öne çıktığını söylemek mümkündür.

Küresel ve ulusötesi tarih popüler alanlar olarak yükselirken tarihin diğeri bazı alt alanlarına da etki etmiştir. Örneğin, tarih disiplininin en geleneksel alanlarından biri olan diplomasi tarihi bu gelişmeyle beraber dönüşmeye başlamıştır. Yeni diplomasi tarihi/yeni siyasi tarih adı altında yapılan çalışmalarda devletler arasındaki ilişkilere ek olarak farklı aktörlerin de ele alındığı bir literatür hızla gelişmektedir. Benzer şekilde, çevre tarihi gibi alanlar da hem bu değişimden hem de konjonktürün gerekliliklerinden etkilenecek yeni bir ivme kazanmıştır.

21. yüzyılın bu dinamikleri içerisinde tarihyazımının geçirdiği dönüşümlere ek olarak tarihinin durduğu yer de önem kazanmaktadır. Geleneksel tarihcilik ve dijital dönüşüm arasında iyi bir denge kurması gereken tarihinin sadece üniversite değil üniversite dışındaki dünyada da görevlerinin olduğu bir zaman dilimi yaşanmaktadır. Zira dijitalleşme bir taraftan tarihinin kaynaklara ulaşmasını kolaylaştırmaktadır ki bu araştırma açısından oldukça olumlu bir gelişmedir. Ancak diğer taraftan internet teknolojileri “sözde tarih”in yaygınlaşma hızını da arttırmaktadır. Böylece tarihcilerin günümüzde bu durumla mücadele etme gibi bir misyonu da ortaya çıkmıştır.

Son olarak, tarih disiplinde yapılmış bir çalışma, tarihyazımının nereye doğru gideceğini, ya da geleceğin konjonktürünü tahmin edemez. Bu durum içinden geçilmekte olan pandemi dönemi açısından da geçerlidir. Bu bakımdan gerek küresel tarihin gerekse de diğer alanların tam olarak nereye doğru gidebileceği konusunda fikir yürütmek bu çalışma açısından imkânsızdır. O yüzden çalışmayı bitirirken, tarihinin asıl ilgisini çekenin birkaç on yıl içinde bu çalışmanın nasıl revize edilebileceğini düşünmek olduğunu söylemek gerekmektedir.

Kaynakça

- Acharya, A. (2014). “Global International Relations (IR) and Regional Worlds: A New Agenda for International Studies”. *International Studies Quarterly*. 58 (4). ss. 647–659.
- Açık R. (2017). *İklim Göçmenleri*, 22 Kasım. Erişim Tarihi: 1 Ekim 2019. <http://acikradyo.com.tr/acik-gazete/iklim-gocmenleri>
- Battershill, C. vd. (2017). *Scholarly Adventures in the Digital Humanities: Making the Modernist Archives Publishing Project*. New York: Palgrave Macmillan.
- Boddice, R. (2007). “The History of Emotions: Past, Present and Future”. *Revista de Estudios Sociales*. 62, ss.10-15.
- Boddice, R. (2016). “Vaccination, Fear and Historical Relevance”. *History Compass*. 14 (2). ss. 71-78.

- Brennan, C. (2018). “Digital Humanities, Digital Methods, Digital History, and Digital Outputs: History Writing and the Digital Revolution”. *History Compass*. 16 (10). ss. 1-12.
- Brown, K. (2013). *Plutopia: Nuclear Families, Atomic Cities, and the Great Soviet and American Plutonium Disasters*. New York: Oxford University Press.
- Burke, P. (1990). *The French Historical Revolution, Annales School, 1929 - 1989*. Cambridge: Polity Press.
- Champion, E. (2015). *Critical Gaming: Interactive History and Virtual Heritage*. Surrey: Ashgate.
- Charters, E. M. Richard A. (2020). “The History of Science and Medicine in the Context of COVID-19”. *Centaurus*. 62. ss. 223– 233.
- Clavin, P. (2005). “Defining Transnationalism”. *Contemporary European History*. 14 (4). ss. 421-439.
- Conrad, S. (2016). *What is Global History?* Oxford & Princeton: Princeton University Press.
- Cumhuriyet. (2018). *98 Yıllık Resmi Gazete Artık Basılmayacak*, 17 Eylül. Erişim Tarihi: 3 Ekim 2019. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/1085451/98_yillik_Resmi_Gazete_artik_basilmayacak.html.
- Davies, T. (2012). “A "Great Experiment" of the League of Nations Era: International Nongovernmental Organizations, Global Governance, and Democracy Beyond the State”. *Global Governance*. 18 (4). ss. 405-423.
- Diamond, J. (2019). *Çöküş*. İstanbul: Pegasus.
- Diamond, P. (der.). (2018). *The Crisis of Globalization, Democracy, Capitalism and Inequality in the Twenty First Century*. London, New York: I.B. Tauris.
- Euronews Türkçe. (2019). *Grönland’da Rekor Buzul Erimesi Tespit Edildi*, 16 Haziran. Erişim Tarihi: 1 Ekim 2019. <https://tr.euronews.com/2019/06/16/gronland-da-rekor-buzul-erimesi-tespit-edildi>.

- Fattah, K. F. K. M. (2009). "A Clash of Emotions: The Politics of Humiliation and Political Violence in the Middle East". *European Journal of International Relations*. 15(1). ss. 67–93.
- Flippen, J. B. (2008). "Richard Nixon, Russell Train, and the Birth of Modern American Environmental Diplomacy". *Diplomatic History*. 32. ss. 613-638.
- Fritze, R. H. (2009). *Invented Knowledge: False History, Fake Science and Pseudo-Religions*. London: Reaktion Books.
- Gutmann, M. (2015). "The Nature of Total War: Grasping the Global Environmental Dimensions of World War II". *History Compass*. 13 (5). ss. 251-261.
- Hobsbawm, E. (2008). *Kısa 20. Yüzyıl, 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*. İstanbul: Everest.
- Hoerder, D. (2002). *Cultures in Contact, World Migrations in the Second Millenium*. Durham: Duke University Press.
- Iggers, G. G., Wang, E. (2013). *A Global History of Modern Historiography*. New York: Routledge.
- Iggers, G. G. (2000). *Bilimsel Nesnellikten Post-Modernizme, Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Iriye, A. (2013). *Global and Transnational History, The Past, Present and Future*. New York: Palgrave Macmillan.
- Kaiser, W. vd (der.) (2010). *Transnational Networks in Regional Integration. Governing Europe 1945-1983*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Kapell, M. W., Elliot A. B. R. (der.) (2013). *Playing with the Past, Digital Games and the Simulation of History*. New York, London: Bloomsbury Academic.
- Kaye, H. J. (1995). *The British Marxist Historians, An Introductory Analysis*. New York: St. Martins Press.
- Keller, T. (2009). "The Mountains Roar: The Alps during the Great War". *Environmental History*. 14 (2). ss. 253–74.

- King, S. D. (2017). *Grave New World, The End of Globalization, The Return of History*. New Haven, London: Yale University Press.
- Lang, M. (2006). "Globalization and Its History". *Journal of Modern History*. 78 (4). ss. 899-931.
- Locher, F., Quenet, G. (2009). "Environmental History: The Origins, Stakes, and Perspectives of a New Site for Research". *Revue d'histoire Moderne et Contemporaine*. 59 (4). ss. 7-38.
- Lucassen J., Lucassen L. (2014). *Globalising Migration History, The Euroasian Experience (16th-21st centuries)*. Leiden, Boston: Brill.
- McNeill J. R., Engelke, P. (2014). *The Great Acceleration: An Environmental History of the Anthropocene since 1945*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press.
- McNeill, J. R. (2010). "The Historiography of Environmental History", *The Oxford History of Historical Writing*. (der. D. Woolf). Oxford: Oxford University Press, ss. 159-176.
- Middell, M., Nauman, K. (2010). "Global History and the Spatial Turn: From the Impact of Area Studies to the Study of Critical Junctures of Globalization". *Journal of Global History*. 5 (1). ss. 149-170.
- Mikaberidze, A. (2020). *The Napoleonic Wars: A Global History*. New York: Oxford University Press.
- Motadel, D. vd. (der.) (2019). *The Global Bourgeoisie: The Rise of the Middle Classes in the Age of Empire*. Princeton: Princeton University Press.
- Olivié, I., Gracia, M. (2020). "Is This the End of Globalization (As We Know It)?" *Globalizations*. 17 (6). ss. 990-100.
- Osterhammel, J. (2014). *The Transformation of the World: A Global History of the Nineteenth Century*. Princeton: Princeton University Press.
- Phillips, D. (2015). "Posthumanism, Environmental History, and Narratives of Collapse". *ISLE: Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*. 22 (1). ss. 63-79.
- Rappaport, E. (2017). *A Thirst for Empire, How Tea Shaped the Modern World*. Princeton: Princeton University Press.

- Schneider, A., Woolf, D. (der.) (2011). *The Oxford History of Historical Writing, 1945 to the Present*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- Schweizer, K. W., Schumann, M. J. (2008). "The Revitalization of Diplomatic History: Renewed Reflections". *Diplomacy & Statecraft*. 19 (2). ss. 149-186.
- Sivasundaram, S. (2020). "The Human, The Animal and the Prehistory of COVID-19". *Past & Present*. 249 (1). ss. 295-316.
- Skocpol, T. (1987). "Social History and Historical Sociology: Contrasts and Complementarities". *Social Science History*. 11 (1). ss. 17-30.
- Smail, D. L. (2008). *On Deep History and the Brain*. Berkeley, LA, London: University of California Press.
- Stearns, P. N. (2010). *Globalization in World History*. New York: Routledge.
- Stone, L. (1979). "The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History". *Past & Present*. 85. ss. 3-24.
- Thangavel, P. vd. (2021). "Covid-19: Globalization—Will the Course Change?". *Vision*, ss. 1-4.
- Thompson, E. P. (2012). *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Thompson, W. (2004). *Postmodernism and History*. New York: Palgrave Macmillan.
- Varlık, N. (2020). "The Plague That Never Left: Restoring the Second Pandemic to Ottoman and Turkish History in the Time of COVID-19". *New Perspectives on Turkey*. 63. ss. 176–89.
- Wöbse, A. K. (2008). "Oil on Troubled Waters? Environmental Diplomacy in the League of Nations". *Diplomatic History*. 32 (4). ss. 519-53.

Extended Abstract

This article discusses the historiographical patterns in the 21st century and puts forward some insights about history writing. First, it argues that despite the increasing debates about the future of globalization and rising importance of the borders in the second decade of the 21st century, global history has started to experience its golden age. Global history which

transcends the histories restricted to the borders of nation-states and mostly challenges Eurocentric narratives of the world history deals with the issues such as migration, population, economy, environment etc. The term global history is sometimes used interchangeably with transnational history. Although there are some criticisms against global history such as the alleged overgeneralization of the facts, the number of the works produced in this field lately has increased significantly. This situation applies to transnational history as well. This article shows that the rise of global history – and transnational history as well – has affected the other sub-fields in history. For example, the history of international relations and diplomatic history, as one of the most traditional fields of history, have started to experience some changes in the 21st century parallel to the notions of global and transnational history. While transnational actors such as diasporas and multi-national corporations have started to be dealt with as influential actors in diplomatic history, the idea of global governance such as the history of international organizations have been increasingly analyzed recently, transcending the nation-state centric narratives in the field.

In addition to the rise of the global history, this article also shows that both the transformation and the necessities of the world in the 21st century have pushed several sub-fields to gain influence in historiography. One of these fields has been environmental history. It can be suggested that one of the reasons for the rise of environmental history has been the rising ecological concerns. How people shaped the environment and how the environment shaped the civilizations and the lives of the people have become two important themes that the environmental historians highlighted. Very similar to global history, environmental history has progressively influenced cultural history, war history and diplomatic history. For instance, some narratives about war includes the environment as the active participant to clash, or from another perspective, determinant of it. This article also focuses on the history of emotions the popularity of which have increased in the 21st century. It is important to note that although this field seems to remain on the confines of cultural history, the feelings of the “nations” have also been analyzed, showing new examples in the history of international relations. Last but not least, this article discusses neuro-history which is related to distant research fields such as evolutionary biology and is expected to gain influence in historiography in the near future.

Furthermore, this study emphasizes that the methodology and the resources of history has experienced several changes in the 21st century. The most important turning point in this respect came with the digital transformation. Digital history and digital humanities gained an institutional recognition in a way that related research centers and research funds have been established. Furthermore, the digital transformation has also brought about a transformation in the historical archives as many traditional archives have made attempts to digitize their sources. Searching online catalogs or even reaching the sources online without going to the archives in person

immensely assist the historians. However, the transformation of the world in the 21st century have also posed some challenges to the historians. This age, which has been called by many as the post truth era, has exacerbated pseudo-history. As a result, internet technologies have played a negative role as it eased the circulation of pseudo-history. Therefore, this article suggests that digital era and internet technologies have many positive and negative effects on history and history writing.

The last point that this article deals with is about the current situation that world experience, namely Covid-19 pandemic. Since the outbreak of the pandemic academics have problematized their own fields. They try to analyze the kinds of effects that the pandemic may have on their discipline. In this respect, this study emphasizes that it is difficult to foresee the exact results of the pandemic on historiography since paradigmatic shifts in history does not occur in the short term. However, it may well be suggested that the political, economic and social transformations related to the pandemic are likely to create some changes in history. What is observable in the short run, on the other hand, has been the interest of the historians in the former pandemics in order to understand the situation by linking the past with the present.

KIBRIS TÜRK BASININDA 1960 KIBRIS CUMHURİYETİ: BOZKURT GAZETESİ

Eren Ekin ERCAN*

Öz

Kıbrıs adasındaki en önemli olaylardan biri olan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasıdır. Üç yıl süren iki toplumlu devlet deneyiminin bu kadar kısa sürmesinin nedeni, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasından önce ve sonra yaşanan gelişmelerdir. Bu bağlamda adadaki gazeteler ise tüm bu değişim ve dönüşüm sürecini siyasi ve düşünsel düzeyde ele alması bakımından oldukça önemlidir. Dolayısıyla bu çalışmada, 1960 tarihinde kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Bozkurt gazetesi tarafından nasıl ele alındığı incelenmektedir. Bu kapsamda, Kıbrıs Türk basın tarihinin temel özelliklerine kısaca değinilmiş, Bozkurt gazetesi tanıtılmış ve 1960 yılına giderken yaşanan önemli olayların Bozkurt gazetesine nasıl yansıtıldığı tartışılmıştır. Araştırmanın amacı, Bozkurt gazetesi özelinde Kıbrıs Cumhuriyeti'nin tarihsel olarak basında nasıl yorumlandığının ortaya konmasıdır. Çalışmada betimleyici yöntem kullanılmaktadır. 13, 14, 15, 16 Ağustos 1960 tarihli gazeteler çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Çalışmanın en önemli bulgusu, iki toplumlu olarak kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Türk askerinin adaya gelişiyle ilişkili olarak yorumlanmasıdır. Başka bir deyişle, Kıbrıs Cumhuriyeti'yle sonucunda Türk askerinin adaya gelmesi, yeni kurulan devletin en önemli kazanımı olarak öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: KKTC, Kıbrıs, Kıbrıs Cumhuriyeti, Basın, Bozkurt Gazetesi

CYPRUS TURKISH PRESS IN 1960 CYPRUS REPUBLIC: BOZKURT NEWSPAPER

Abstract

One of the most important events on the island of Cyprus is the establishment of the Republic of Cyprus. The reason for the short duration of the three-year bi-communal state experience is the developments before and after the establishment of the Republic of Cyprus. In this context, the newspapers on the island are very important in terms of revealing all this process of change and transformation at a political and intellectual level. Therefore, this study examines how the Republic of Cyprus, founded in 1960, was interpreted by Bozkurt newspaper. In the study, the main features of the Turkish Cypriot press history were briefly mentioned, Bozkurt

* Dr. Öğr. Üyesi, Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik, erenkin.ercan@uskudar.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0643-6270>.

newspaper was introduced, and how the important events that took place in 1960 were reflected on the *Bozkurt* newspaper was pointed out. The aim of this study is to reveal how the Republic of Cyprus was interpreted in the press, especially in *Bozkurt* newspaper, historically. Descriptive method was used in the study. The newspapers dated 13, 14, 15, 16 August 1960 constituted the limitation of the study. The most important finding of the study was that the Republic of Cyprus, which was established as a bi-communal, was interpreted in relation to the arrival of Turkish soldiers on the island. In other words, the arrival of Turkish soldiers on the island as a result of the Republic of Cyprus stood out as the most important achievement of the newly established state.

Keywords: TRNC, Cyprus, Republic of Cyprus, Press, *Bozkurt* Newspaper

Giriş

Kıbrıs Türk siyasal hayatı ile iç içe geçmiş bir yapıya sahip olan Kıbrıs Türk basını, Kıbrıs Türk siyasetinde önemli bir rol oynamıştır. Adadaki siyasi aktörlerin aynı zamanda doğrudan gazete sahibi olmaları bu anlamda önemli bir göstergedir. Günümüzde halen yayımlanmakta olan ve Dr. Fazıl Küçük tarafından 14 Mart 1942 tarihinde yayımlanmaya başlayan *Halkın Sesi* (KTGB, 2012: 225) ile Rauf Raif Denktaş'ın Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu (K.T.K.F.) adına 1959-1963 tarihleri arasında sahipliğini yürüttüğü *Nacak* (KTGB, 2012: 106) gazeteleri bu durumu yansıtan örneklerdir. Öte yandan, barış yanlısı bir siyaseti desteklemesi nedeniyle *Nacak* gazetesi ile çeşitli tartışmalara giren *Cumhuriyet* (1960-1962) gazetesi de yine bu anlamda önemlidir.¹ Dolayısıyla Kıbrıs Türk toplumunda gazeteler, adadaki siyasetlerin sonucu olduğu gibi, o siyasetleri yeniden tanımlayan ve kuran, bu yönüyle kitleler üzerinde etki gücü yüksek bir aygıt görevini üstlenmiştir.

Bu bağlamda çalışmada, Kıbrıs Türk basın hayatının en uzun soluklu gazetelerinden biri olan *Bozkurt* (1951-1988) gazetesinde 16 Ağustos 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin nasıl ele alındığı irdelenmektedir. Çalışmanın amacı, *Bozkurt* gazetesinde Kıbrıs Cumhuriyeti'nin hemen öncesinde ve Cumhuriyet'in ilan edildiği gün nasıl karşılandığının ortaya konulmasıdır. Çalışmada betimleyici yöntem kullanılmış ve 13-16 Ağustos 1960 tarihlerinde *Bozkurt* gazetesinde konuya dair yayımlanmış olan tüm haber ve köşe yazıları incelenmiştir. Çalışmanın kuramsal kısmında Kıbrıs Türk basınının tarihsel özellikleri ilk gazeteler ışığında kısaca tartışılmış, ardından *Bozkurt* gazetesi tanıtılmış ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasından önce gerçekleşen bir dizi önemli olayın *Bozkurt* gazetesince nasıl yansıtıldığı ortaya konulmuştur. Çalışmanın bulgular ve yorum kısmında ise incelenen gazetelerden konuya dair elde edilen veriler paylaşılmış ve betimlenmiştir.

---

¹ Bu konuyla ilgili olarak bkz. Münevver Kata, *Kıbrıs'ta Nacak-Cumhuriyet Çatışması (1960-1962)*, 2016.

1. KIBRIS TÜRK BASINININ TARİHSEL ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE

Kıbrıs Türk basın tarihi ile siyasi tarihi arasına net bir çizgi çekmek pek mümkün görünmemekle birlikte bu durum iki temel izleğe yaslanmaktadır. Bunlardan ilki, Kıbrıs Türkleri tarafından çıkarılan ilk Türkçe gazetelerden itibaren hem yayın politikasında hem de gazetelerin içeriklerinde siyasal mücadele ve karşı cevap verme kültürünün yerleşmiş olmasıdır (Kata, 2016: 25). Bu kapsamda, adada bir Türk tarafından Osmanlı Türkçesi ile çıkarılan ilk gazete olma özelliğini taşıyan *Saded*'in ortaya çıkışı dahi önemli bir göstergedir. 11 Temmuz 1889 tarihinde yayın hayatına başladığı bilinen *Saded* gazetesinin sahibi Ahmet Emin Efendi'dir. Ahmet Emin Efendi aynı zamanda İngilizler ada idaresini almadan önce Limasol Malmüdürlüğü'nde çalışmaktadır. İlerleyen süreçte İngilizlerin Kıbrıs idaresini almaları sonrasında memurların yerlerinin değiştirilmesi ve kimi kurumların kapatılması söz konusu olmuştur. Bunun sonucunda 1 Nisan 1889 tarihinde Limasol Malmüdürlüğü kaldırılmış ve Ahmet Emin Efendi de bu duruma tepki olarak *Saded* gazetesini yayımlamıştır. Yalnızca 16 sayı süren *Saded*, 14 Kasım 1889 tarihinde yayın hayatından çekilmiştir (Ünlü, 1982: 15-16).

Kıbrıs'ta gazeteler ile siyasetin, siyasal mücadelenin basınla doğrudan ilişkisine örnek olarak verilebilecek ilk önemli gazete² *Zaman* gazetesidir. 25 Aralık 1891 ve 2 Eylül 1900 tarihleri arasında 423 sayı haftalık olarak yayımlanan gazetenin sahipliğini Tüccarbaşı Hacı Derviş Efendi yapmıştır. Lefkoşa merkezli gazetenin isminin altında ise "Siyaset, Edebiyat ve Fünun'dan bahseder" yazmaktadır (KTGB, 2012: 24). *Zaman*'ın ilk sayısında yer alan yayın amaçları, sonrasında pek çok gazetede yıllarca sürecek olan dava ya da milli dava anlayışının da ilk çerçevesini çizmektedir.

- 1) İngiliz sömürgeciliği ile savaşmak.
- 2) Ulusal bilinci ayakta tutmak, anavatana güven ve bağlılığı devam ettirmek.
- 3) Kıbrıs sorununu yalnız Rumların bakışı açısından dünyaya duyurmaya çalışan kalabalık Rum gazeteleri ile savaşmak.
- 4) ENOSİS'e karşı durmak.
- 5) Dünya kamuoyuna Kıbrıs Türklerinin sesini duyurmak.
- 6) Türk dilini, yazı dili olarak da Ada'da ayakta tutmak.
- 7) Türk toplumunu her alanda kalkındırmak, Türk esnaf ve işçisinin haklarını korumak (Ünlü, 1982: 18).

Gazetenin yayın politikasında belirtilen tüm bu siyasal gayeler, gazetenin öncesinde kurulan Osmanlı Kırathanesi'ne (Kırathane-i Osmanlı) dayanmaktaydı. Osmanlı Kırathanesi'nin ortaya çıkmasına ise

---

² Kıbrıs Türk basın tarihindeki ikinci gazetedir.

daha önce Rumlar tarafından kurulan Rum Kıraathanesi (Kipriyakos Silligos) neden olmuştur. Farklı bir deyişle, *Zaman* gazetesinin yayın hayatına başlamasından önce siyasal anlamda bir çekişme söz konusudur ve *Zaman* gazetesi bu çekişmenin bir ürünüdür (Mert, 2003: 63). Bu bağlamda Kıbrıs Türk basınının en önemli özelliklerinden birisi, gazetelerin mevcut siyasal koşullarla iç içe geçmiş olmasıdır. Kaldı ki dava siyasetinin bir uzantısı olan dava gazeteciliği³ Kıbrıs Türk basınında daha sonraki yıllarda da devam eden ve belirli düzeylerde günümüze kadar sürmüş olan bir kavrayıştır (Ercan, 2019: 206; İrvan, 2006: 11). Öte yandan *Zaman* gazetesi, adada gazetelerin siyaseti değil, siyasetin gazeteleri yarattığını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bu durum, Kıbrıs Türk basınında gazetelere yüklenen toplumsal ve siyasal işlevi/misyonu yansıması açısından da ayrıca öne çıkan bir göstergedir.

Kıbrıs Türk basınının tarihsel özelliklerinden bir diğerini ise Türkiye ile ilişkiler oluşturmaktadır. Bu bağlamda Kıbrıs Türk basınındaki ilk ayrılık oldukça önemlidir. Tüccarbaşı Hacı Derviş Efendi'nin *Zaman* gazetesinde Rum basınıyla girilen tartışmalarda, Osmanlı'da yükselmekte olan Jön Türk hareketinin de etkisiyle hukuki haklara, özgürlüğe ve hatta anayasaya ilişkin çeşitli vurguların öne çıktığı görülmektedir. Bu düşünsel hareketlilik, Osmanlı tarafından bir fermanla durdurulmaya çalışılır ve daha önce "Paşa" ünvanı verilen Tüccarbaşı Hacı Derviş Efendi'nin bu ünvanı geri alınır. Bunun üzerine *Zaman* gazetesi içeriklerine müdahaleye girişen Hacı Derviş Efendi'nin bu yaklaşımına gazetede Jön Türkçü yazarlardan Küfızade Asım Bey, Muzaferüddin Galip ve Mehmet Faik Bey ve Mehmet İrfan Bey karşı çıkarlar (Ünlü, 1982: 22). Böylelikle Osmanlı Kıraathanesi'nde ikilik kendini gösterir ve Jön Türkçü yazarlar *Zaman* gazetesinden ayrılarak 22 Ağustos 1892 tarihinde *Yeni Zaman* adında başka bir gazete kurarlar. *Yeni Zaman*'ın sahibi Küfızade Asım Bey, başyazarı ise Muzaferüddin Galip'tir (KTGB, 2012: 28). Gazetenin yayın politikasında Osmanlı'ya sadakat vurguları öne çıksa da, gazetenin Jön Türkçü bir çizgide olması *Yeni Zaman*'ın muhalif tavrının önemli bir göstergesidir. Ancak tüm bu ikiliklere karşın *Yeni Zaman* gazetesi de Osmanlı Kıraathanesi matbaasında basılmıştır. Eş deyişle, aynı kıraathane altında iki farklı siyasal anlayış bir arada bulunmaktadır (Azgın, 2009: 17). Dolayısıyla bu durum, muhalif bir basın anlayışı içinde olsun ya da olmasın, Kıbrıs Türk basınındaki siyasal eğilimlerin ve düşünce hareketliliklerinin büyük oranda Türkiye'yle etkileşim içinde olduğunu göstermektedir. Tüm bu kavrayışların veya kavrayış farklılıklarının yansımasını bulduğu saha ise gazetelerdir (Akgün, 2011: 20). Daha sonra yayımlanan *Kıbrıs* (1893-1898), ilk mizah gazetesi olan *Kokonoz* (1896-1897), *Feryad* (1899-1900), *Mirat-ı Zaman* (1900-1910), *İslam* (1907-1909), *Vatan* (1911-1912) gibi pek çok gazetenin yayın

³ "Dava gazeteciliği" olgusu, milliyetçi bir misyona dayalı Kıbrıs Türk siyasetinin sonucu olarak ilk gazetelerle birlikte kendini göstermiş olan bir basın anlayışıdır. İçeride dönük ve dışarıya dönük olmak üzere iki yönlü işleve sahip olan dava gazeteciliğinin içeride dönük çehresini Türkçü bir çerçevede siyasetin oluşturulması ve birlik ve beraberliğin sağlanması oluştururken, dışarıya dönük çehresini ise Rum basınına cevap vermek oluşturmuştur (Ercan, 2019: 197).

anlayışında ve içeriklerinde bunun izleri görülmektedir (KTGB, 2012: 30-44;). Kurtuluş Savaşı'nı yakından takip eden ve gazete bünyesinde destek için çeşitli yardımlar düzenleyen *Söz* (1921-1946) gazetesi de yine bu anlamda oldukça önemlidir (KTGB, 2012: 55). Dahası, sonraki süreçte Türkiye Cumhuriyeti ile devam eden ilişkilerin ve kurulan kültürel ve siyasal bağların sonucunda "Anavatan Türkiye" söyleminin artarak vurgulanması da bu duruma bir diğer örnektir (Kızılyürek, 2011: 214-223).⁴

2. KIBRIS TÜRK BASININDA UZUN SOLUKLU BİR GAZETE: BOZKURT

26 Ekim 1951 tarihinde Lefkoşa'da yayın hayatına başlayan *Bozkurt* gazetesi, Kıbrıs Türk basın tarihindeki uzun soluklu gazetelerden biridir. 20 Ağustos 1988 tarihine kadar yayımlanan gazetenin tarih aralığına bakıldığında, Kıbrıs adasındaki önemli tarihsel kırılma anlarında yayınlarını sürdürdüğü görülmektedir. Önceleri dört sayfa ve büyük boy olarak yayımlanan gazete daha sonra sayfa sayısını altıya çıkarmıştır. Gazetenin sahibi olan Cemal Toğan aynı zamanda gazetenin başyazarıdır. Günlük olarak yayımlanan *Bozkurt*'ta Mim Varoğlu, Cemal Toğan, Sadi Toğan, Cevdet A. Ertürk, Ahmet C. Gazioğlu, Z. Nuri Dağtaş, Özker Yaşın, Ahmet Alper, Ahmet Tolgay, Bener Hakkı Hakeri, Osman Türkay, Bilbay Eminoğlu, Salih Çelebioğlu ve Eşref Çetinel gibi isimler köşe yazıları yazmıştır. Gazetenin adı ise halka sunulan bir anket sonucunda belirlenmiştir (KTGB, 2012: 98).

"Günlük Tarafsız Türk Gazetesi" sloganıyla çıkan gazetenin sol üst kısmında uluyan bir kurt sembolü bulunmaktadır. İlerleyen sayılarda kurt sembolünün altında "Yarım Bizimdir" ibaresine yer verilmiştir. Cemal Toğan tarafından gazetenin ilk sayısında "Çıkarken" başlığıyla yayımlanan başyazıda, gazetenin temellerinin gazete yayımlanmadan beş yıl önce kurulan Bozkurt Basımevi'ne yaslandığı ve son teknoloji ürünü olan intertype makinesiyle basıldığı yazmaktadır. "Bugün elinizde tuttuğunuz gazete sizin kendi eserinizdir" ifadesine de yer verilen başyazıda gazetenin yayın anlayışından ise şöyle bahsedilmektedir: "Gazetemizi hiçbir vakit kirli ellere teslim etmeyecek, kin ve garaz mahsulü yazılara sütunlarımızda yer vermeyeceğiz. İyi niyetle yazılmış ve cemaati ilgilendiren yazılar kimin tarafından yazılmış olursa olsun memnuniyetle neşredilecektir." Adanın her yerinde muhabiri olduğuna değinilen yazıda, ek olarak Türkiye'deki büyük şehirlerde de muhabirlerinin bulunduğu belirtilmektedir. Yurttaş gazeteciliği olgusunu da hayata geçiren gazetede, Ahmet Cemal Gazioğlu tarafından Türk köylüleri ile haftada bir gerçekleştirilecek röportajlara gazetede yer verileceği, yine haftada bir Türk müesseselerinden görüşler alınacağı ve "Adada iktisaden kalkınmamız nasıl mümkündür?" sorusu üzerine

---

⁴ Bu anlamda, kısa süreli olarak yayımlanan ve Kemal Deniz'in sahibi olduğu *Vatan* (1952) ile Fazıl Önder tarafından çıkarılan ve gazetenin adının Atatürk'ten alınan ilhamla konulduğu *İnkılapçı* (1955) gazeteleri oldukça önemlidir. *İnkılapçı* gazetesinin yalnızca 14 sayı çıktığını ve İngiliz Sömürge Yönetimi tarafından kapatıldığını da ayrıca belirtmek gerekmektedir (Fedai ve An, 2012: 144).

okuyuculardan gelecek anket yanıtlarını gazetede yayımlayacakları ifade edilmektedir (Bozkurt, 26 Ekim 1951: 1).

Görsel 1. Bozkurt gazetesinin ilk sayısı

Kaynak: Bozkurt, 26 Ekim 1951.

Gazetenin ilk sayısının ikinci sayfasında Mustafa Özker Yaşın tarafından "Tarihimizde Üç Bozkurt" başlığıyla kaleme alınan yazı ise gazetenin yüklendiği tarihsel ve siyasal misyonu açıklayan önemli yazılardan biridir. Yazıda, Ergenekon ve Bozkurt Destanlarına değinen Yaşın, ilk bozkurtun bu destanlarda adı geçen ve Türkleri kurtuluşa götüren bozkurt olduğunu dile getirmekte, ikinci bozkurtun "yüce kurtarıcı" Atatürk olduğuna vurgu yapmaktadır. Yazının sonunda "Diyelim ki gazetemiz Kıbrıs Türklerini bu kritik durumdan kurtaracak üçüncü bir Bozkurt olsun" diyen Yaşın, böylelikle *Bozkurt* gazetesinin siyasal tavrını da açıklıkla ortaya koymaktadır (Bozkurt, 26 Ekim 1951: 2).

Yine ilk sayıda Ahmet Cemal Gazioğlu'nun "Aradaki Fark" başlıklı yazısı ise *Bozkurt* gazetesi özelinde dönemin gazetecilik anlayışına ve gazetelere yüklenen misyona ışık tutması açısından oldukça önemlidir. Kıbrıs'taki Türkçe gazetelerin tirajının artması gerektiğine dikkat çekilen yazıda gazeteler, "mensup olduğu cemaatin sesini dünyaya duyuran, onun hürriyet ve haklarını koruyan en önemli bir organdılar" şeklinde tanımlanmaktadır.

Her gün bir gazete satın alıp okumak ihtiyacını hissetmeyen insan henüz en basit bir medeni tekâmüle uğramamış demektir... Böyleleri bir an olsun düşünebilmelidirler ki, her gün bir buçuk kuruş vererek alacakları kendilerinden olan bir gazete, her türlü maddi ve manevi fedakârlığı göze alarak sırf halka faydalı olabilmek, onların hak ve hürriyetlerini korumak, haklı seslerini ve şikâyetlerini gereken makama duyurabilmek için çıkmaktadır... Zira biz Kıbrıs Türkleri bu ada üzerinde bir ölüm kalım mücadelesi içerisindeyiz. Rumların ilhak için bütün bu çalışmalarını akamete ve Kıbrıs Türklerini müdafaa etmek Kıbrıs Türk Halkının dili olan Kıbrıs'taki Türk gazetelerine düşer (Bozkurt, 26 Ekim 1951: 2).

Dönemin siyasal atmosferi içerisinde, Kıbrıs'taki Türk gazetelerini gazete olmanın da ötesinde birer siyasal mücadele aracı olarak yorumlayan Gazioğlu, yazısının sonunda Kıbrıs Türk halkına seslenmekte ve "Rum baskısı altında ezilmek istemiyorsan seni daima koruyacak olan Türk gazetelerini destekle, satın al ve oku" demektedir.

Gazetenin ilk sayısının üçüncü sayfasında "Niçin Çıkıyoruz?" başlığıyla Mim Varoğlu tarafından kaleme alınan yazıda *Bozkurt* gazetesinin çıkarılmasındaki amaç şöyle açıklanmaktadır: "Ötekini ve berikini çekiştirme çerçevesi dışında kalarak ve her sınıf halkımızın muhtelif ihtiyaçlarını belirtirken bu ada üzerindeki benliğimizi hissettirerek haklarımızı korumaktadır." Tarafsız bir yayıncılık anlayışı içerisinde "hiçbir partinin alet ve organı olunmayacağı"na işaret eden Varoğlu, *Bozkurt* gazetesinin bir ihtiyaçtan doğduğunu dile getirmektedir: "Biz şu kanaatteyiz ki, halkımız adada olup biten birçok hadiselerden habersiz kalıyor ve bu eksiklik dolayısıyla gençlerimiz varlığını ilgilendiren pek çok ana konular ile baş başa kalmak fırsatını elde edemiyor." Yazısını bitirirken hem Kıbrıs'ta hem de Türkiye'de olup biten olaylardan haberdar olmanın önemine değinen Varoğlu, bu durumun şuurulu bir gençliği yaratmadaki önemine atıfta bulunmaktadır. Gazetenin ilk sayısının dördüncü ve son sayfası ise tamamen reklamlara ayrılmıştır (Bozkurt, 26 Ekim 1951: 3).

3. 1960 KIBRIS CUMHURİYETİ ÖNCESİNDE *BOZKURT*'TA YAŞANAN ÇEŞİTLİ OLAYLAR

16 Ağustos 1960 tarihinde kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin hemen öncesinde çeşitli olaylar gerçekleşmiştir. Bunlardan biri, 27-28 Ocak 1958 tarihlerinde Kıbrıslı Türkler tarafından gerçekleştirilen yürüyüş ve eylemlerdir. Bunun arkasında ise 27 Ocak 1958 tarihinde *Bozkurt* gazetesi tarafından manşete taşınan "İngiltere 'Taksimi' Kabul Etti" yalan haberi bulunmaktadır (Bozkurt, 27 Ocak 1958: 1). Resmi olarak ilk kez 28 Aralık 1956 yılında dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Adnan Menderes tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) yaptığı konuşmada açıklanan "taksim tezi", adanın tamamen Türkiye'ye verilmesinin uluslararası hukukla bağdaşmamasından ve o dönem itibarıyla 120.000 kişilik Kıbrıs Türk nüfusunun içinde bulunduğu durumdan dolayı Kıbrıs'ın kuzeyinin Türkiye'ye bağlanmasını ve "ileri karakol" olarak adada bir askeri birlik bulundurulmasını önermekteydi. İlerleyen süreçte Türk Mukavemet Teşkilatı'nın (TMT) kurulması, İngiltere tarafından 19 Haziran 1958 tarihinde önerilen Macmillan Planı'nın gerçekleşmemesi ve Bağdat Paketi'nden da sonuç alınmamasına koşut olarak ada içinde günden güne artan çatışma ortamı, taksim tezini giderek güçlendirmiştir (Tuncer, 2012: 55-60). Bu bağlamda *Bozkurt*'un yalan haberi, etik habercilik tartışmalarının ötesinde, Kıbrıs Türk toplumunda gazetelerin kitleler üzerindeki etki gücünü ortaya koymasından oldukça önemlidir. İki gün boyunca süren

eylemlerde çeşitli olaylar yaşanmış ve Kıbrıslı Türkler mitingler gerçekleştirmişler.

Görsel 2. 27 Ocak 1958 tarihli *Bozkurt* gazetesi

Bozkurt
YARIN BİZİMDİR
GÜNLÜK MUSTAKİL SİYASİ GAZETE
Mikröz ve İmtiyaz Sahibi: ÖZMAL TOĞAN Kuruluş: 1951

Pazartesi
27
OCAK 1958
FİYATI: 10 MİLMİR
SAYI : 618 YIL : 7
Haftalık Yayıncı: "BOZKURT" Basım ve Yayıncılık Şirketi
Anadoluhisari No: 78 - P. B. 234 - Tel: 2051
L E F K O Ş A - K I B R I S

Dişileri Bakanımız Fatin Rüştü Zorlu'nun çok mühim beyanatı

İNGİLTERE "TAKSİMİ" KABUL ETTİ
Haberin burada duyulması üzerine geç vakitlerde binlerce halk «TAKSİM TAKSİM» nidalarıyla Lefkoşa sokaklarında dolaştı

AMERİKALI SENATÖR KIBRIS

Türkiye Foot'u Şikâyet etti

VALİ ANKARA'YA ÇAĞRILDI

HARDING'İN FIKRI

Kaynak: *Bozkurt*, 27 Ocak 1958.

Diğer bir önemli olay, 1 Mayıs 1958 tarihinde İşçi Bayramı vesilesiyle adadaki Türkler ile Rumların birlikte yürüyüş gerçekleştirmeleridir. *Bozkurt* gazetesi, 3 Mayıs 1958 tarihli sayısında "Bahar Bayramında Türk Bayrağının Taşınması İnfial Uyandırdı" başlığıyla olayı manşetten vermiş, manşetin hemen altında ise "Bizden Olmayanlar Bizim Bayrağımızı Taşıyamazlar" şeklinde olayı yorumlamıştır. Habere göre, Türk Bayrağını taşıyanlar "bazı satılmışlar"dır. Olaya dair "çizmeden yukarı çıkmayınız" şeklinde uyarılarda da bulunulan haberde, bu durum karşısında halkın galeyana geldiği vurgulanmaktadır: "Halkın kabaran kanı, kızılılara karşı duyduğu isyan gittikçe büyümüş, köpürmüş ve milli hislerini galeyana getirmiştir" (*Bozkurt*, 3 Mayıs 1958: 1).

Diğer yandan, Kasım 1957'de ilk bildirisini yayımlayan ve 1 Ağustos 1958 tarihinde de Türkiye'den subayların örgüt üzerindeki kontrolü ele aldığı Türk Mukavemet Teşkilatı'nın (TMT) kurulması (An, 2003: 145), her ne kadar 1960 tarihinde iki toplumlu bir devlet kurulacak olsa da, adadaki siyasal atmosferin gerginliğini yansıtmaları bakımından önemlidir. 2 Ağustos 1958 tarihinde yayımlanan *Bozkurt* gazetesinin ilk sayfasında, yaşanan çatışmalardan ve ölümlerden haberlere yer verilmiş ve mevcut durum "Türkiye Müdahalesini Geciktirmemelidir", "Türkiye'nin Müdahalesi Zaruridir" şeklindeki başlıklarla yorumlanmıştır (*Bozkurt*, 2 Ağustos 1958: 1).

Kıbrıs Cumhuriyeti'ne zemin hazırlayan Zürih ve Londra Antlaşmaları (6-19 Şubat 1959), İngiltere'nin ada idaresinden çekilmesi ve adada iki toplumlu bir idarenin kurulması bakımından önem taşımaktadır (Keser, 2019: 25). Buna göre; başkanlık sistemine dayalı olarak kurulacak yeni devletin Cumhurbaşkanı'nı Rumlar seçerken, Cumhurbaşkanı Yardımcısı'nı Türkler seçecekti. Bakanlar Konseyi 7 Rum ve 3 Türk'ten oluşacak, yasama yetkisini ise ayrı ayrı Cemaat Meclislerinden gelen ve 50 üyeden oluşan Temsilciler Meclisi kullanacaktı. 50 üyeli Temsilciler Meclisi'nin %70'i Rumlardan, %30'u Türklerden oluşacaktı. Kentlerde ise iki toplumun ayrı belediyeleri bulunacak, kamu görevlilerinin %70'i Rum, %30'u Türk olacak ve kurulacak ordunun da %60'ı Rumlardan %40'ı ise Türklerden meydana gelecekti. Öte yandan garantör ülkeler adada birer karargâha sahip olacak; Yunanistan'ın 950, Türkiye'nin ise 650 asker bulundurma hakkı bulunacaktı (Tuncer, 2012: 63-65). 14 Şubat 1959 tarihli *Bozkurt* gazetesi, anlaşmanın gerçekleşmesini "Aziz Atatürk ile Venizelos'un Başlattığı Dostluk Tekrar Yaşayacaktır" şeklinde manşete taşıırken, alınan kararı "memnuniyetle karşılamıştır". Ek olarak gazetede şunlar kaydedilmiştir: "Kıbrıs adası sakinlerine gelince, bu adada yaşayan Türk ve Rum cemaatlerinin bütün mensupları artık kanlı ve kavgalı bir devrin tamamı ile kapanmış olduğuna emin olabilirler" (Bozkurt, 14 Şubat 1959: 1).

Ancak tüm bu olumlu gelişmelere karşın 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nde kendini gösteren yönetsel çekişmeler, iletişimsel kopukluklar ve esas olarak uzun süren çatışmaların toplumsal bellek üzerindeki izleri, iki toplum arasındaki uzlaşımın giderek kağıt üzerinde kalmasına neden olmuştur. Tarihsel olarak Kıbrıs Cumhuriyeti'nin üzerine kurulduğu Kıbrıslı Rumların Yunanistan'la, Kıbrıslı Türklerin ise Türkiye'yle birleşme arzularının baş gösteren her sorunda su yüzüne çıkmasıyla da, iki toplumlu devlet fikri giderek çökmüş ve 1963 yılı sonlarıyla birlikte yerini Kıbrıs Cumhuriyeti öncesine benzer bir atmosfere bırakmıştır (Stelya, 2013: 106-108; Keser, 2019: 36-40).

4. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmada betimleyici (descriptive) yöntem kullanılmıştır. Betimleyici yöntemde temel amaç, ele alınan sahanın ya da olgunun serimlenmesi ve okuyucuya olgunun belli bir çerçeve içinde sunulmasıdır (Williams, 2007: 66). Kaynak taraması yaparak olgunun öne çıkan boyutlarını irdeleyen betimleyici yöntem (Köksalan, 2007: 10), sorunsalın kendisine dair doğrudan "neden" ve "nasıl"a odaklanmayan fakat sorunsaldaki "neden" ve "nasıl"ı araştırmanın verilerinde arayan, verileri alabildiğine olduğu şekliyle aktarmaya çalışan bir yaklaşıma sahiptir (Kümbetoğlu, 2008: 147). Dolayısıyla betimleyici yöntemde, neden-sonuç ilişkisi yorumlanmakta, bu yorumlama sırasında sıkça alıntılara yer verilmekte ve destekleyici unsurlar olarak fotoğraf, resim, tablo, grafik ve illüstrasyonlar kullanılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 224).

Araştırmanın sınırlılığını Kıbrıs Türk basın tarihinde önemli bir yeri olan *Bozkurt* gazetesi oluşturmaktadır. Bu bağlamda, 16 Ağustos 1960 tarihinde kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nden hareketle, 13-16 Ağustos 1960 tarihli *Bozkurt* gazeteleri odağa alınmıştır. Böylelikle Kıbrıs Cumhuriyeti'nin öncesinde nasıl karşılandığı ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilan edildiği gün nasıl ele alındığının ortaya konması amaçlanmıştır. Dolayısıyla 13, 14, 15 ve 16 Ağustos 1960 tarihli olmak üzere toplam 4 gazetede konuya dair haber ve yazıların tamamı incelenmiştir. Makalede, tarihsel belge niteliği taşımalarının yanı sıra ele alınan konuya ilişkin destekleyici nitelikte olmaları nedeniyle gazetelerden fotoğraflara ve görsellere de yer verilmiştir.

5. BULGULAR VE YORUM

Çalışmanın bu bölümünde Kıbrıs Cumhuriyeti'nin *Bozkurt* gazetesinde nasıl betimlendiği/yorumlandığı üzerinde durulmaktadır. Bu kapsamda çalışmanın bulguları iki kategoride/başlıkta değerlendirilmiştir. Bunlar; a) Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasından önceki günlerde Kıbrıs Cumhuriyeti'nin nasıl ele alındığı ile b) Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilan edildiği gün olan 16 Ağustos 1960 tarihli gazetede "Kıbrıs Cumhuriyeti" kavrayışlarıdır.

5.1. Kıbrıs Cumhuriyeti Öncesinde *Bozkurt* Gazetesi: 13-14-15 Ağustos 1960

Kıbrıs Cumhuriyeti'ne ilişkin 13 Ağustos 1960 tarihli *Bozkurt* gazetesinde 2 haber çıkmıştır. Ek olarak, "Bozkurt'un Görüşü" başlığıyla ve "Bozkurt" imzasıyla bir başyazı yazılmış, Osman Türkay tarafından gazetenin ikinci sayfasında da bir köşe yazısı kaleme alınmıştır.

13 Ağustos 1960 tarihli haberlere bakılacak olursa, "Bir Türk Heyeti Kıbrıs'a Geliyor" ana başlığıyla manşetten girilen haberde, 16 Ağustos'ta Lefkoşa'da gerçekleşecek törenlerde Türkiye'den bir heyetin bulunacağına ve Kıbrıs'a gelecek olup İskenderun'da son hazırlıklarını yapan Türk alayına yer verilmektedir. Türk heyeti şu isimlerden oluşmaktadır: "Milli Birlik Komitesi üyelerinden Tümgeneral Cemal Madanoğlu, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekanı Profesör Doktor Öner Özek, Ankara Üniversitesi'nden Profesör Süheyl Derbil, Kıbrıs Türk Kültür Derneği'nden Kemal Oran bulunmaktadır" (Bozkurt, 13 Ağustos 1960: 1).

Aynı haberde "Yunan Birliği Hareket Etti" ara başlığıyla ise 950 kişilik Yunan askeri birliğinin 15 Ağustos gecesi Kıbrıs'a geleceği ve birliği Albay Dionisios Arbuzis'in komuta edeceği bilgilerine yer verilmiştir. "Memurin Raporu" alt başlığıyla verilen kısımda da, %70'i Rumlardan %30'u Türklerden oluşacak memur kadroları için hazırlıkların tamamlandığı ve Cumhurbaşkanı ile Cumhurbaşkanı Yardımcısı'na sunulduğu yazılmıştır. "Kıbrısın Bütçesi" ara başlığında, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk yılındaki ekonomik bütçeye dair bilgiler paylaşılmıştır. Buna göre, Kıbrıs Cumhuriyeti bütçesinin 19 milyon liradan oluştuğu ve bunun 18 milyon

lirasının "mutad işler" için kullanılacağı, 1 milyon lirasının ise "kalkınma projeleri için harcanacağı açıklanmıştır" (Bozkurt, 13 Ağustos 1960: 1).

İlk sayfada yer alan ikinci haber, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması öncesinde İngiliz Vali Sir Hugh Foot'un adadan ayrılma hazırlıklarını konu edinmektedir. Haberde, Sir Foot'un önce Lefkoşa Komiserliği'ni ziyaret ettiği, ardından yeni Lefkoşa Kaza Memuru Mr. Chr. L. Kitreotis'le görüştüğü ve Maronit Kilisesi'ne uğradığı bilgisi paylaşılmıştır. Haberde son olarak, Sir Foot'un 16 Ağustos sabahı vilayet konağında düzenlenecek bir "veda partisi"yle uğurlanacağı, bu veda partisine Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı'nın da katılacağı, ardından Vali Sir Foot'un eşi ve oğullarıyla birlikte Mağusa'ya hareket ederek Chiechester donanma gemisiyle adadan ayrılacağı kaydedilmiştir (Bozkurt, 13 Ağustos 1960: 1).

13 Ağustos tarihli gazetenin ilk sayfasında "Onlar da Hürriyet İster" başlıklı başyazıda, Lefkoşa Merkezi Hapishanesi'nde yatmakta olan 220 mahkûm konu edilmiştir. Yazıda, siyasi mahkûmların Zürih ve Londra Antlaşmalarına müteakip serbest bırakılmasının yerinde olduğu ancak 220 kişinin siyasi suçlu olmamasına karşın yeni bir sayfa açılması gerektiği vurgulanmaktadır. Başyazıda mahkûmlardan gelen mektuplardan birindeki şu ifadeler alıntılanmıştır: "Biz de işlemiş olduğumuz suçları İngiliz İdaresi altında olduğumuz sırada işledik. Acaba bu suçlarına işlenmesine en büyük sebep ne idi? İşsizlik, açlık değil midir?" (Bozkurt, 13 Ağustos 1960: 1).

Aynı sayının ikinci sayfasında Osman Türkay tarafından "Savaş Kundakçıları" başlığıyla yayımlanan köşe yazısında, 16 Ağustos 1960 günü gerçekleşecek olan kutlamalar öncesi adada ortaya çıkması muhtemel çeşitli "komplo" girişimlerine değinilmektedir. Bununla ilgili olarak EOKA'cılar⁵ suçlayan Türkay, iddiasını ise EOKA'cıların duvarlara yapıştırdıkları ve halkı "ihtilale" davet eden "tedhişçi"⁶ beyannamelerine dayandırmaktadır. Türkay yazısında, böyleleri girişimlerin doğuracağı sonuçlara ilişkin ise şunları kaydetmektedir:

Kıbrıs'ta korkunç bir sivil harp çıkarmak için daha şimdiden hazırlık yapanlar, bu adayı felaket uçurumlarının en derinlerine sürükleyebilirler. Bunlara karşı esaslı tedbirler almak gerekiyor. Aksi takdirde, yeni devir kanlı bir macera ile sona erecek ve kim bilir belki de bundan Türklere ziyade Rumlar ve genel olarak Kıbrıs adası zarara uğrayacaktır (Bozkurt, 13 Ağustos 1960: 2).

Öte yandan adanın 82 yıl sonra "hürriyetine ve bağımsızlığına" kavuşacağını belirten Türkay, İngiliz İdaresi altında geçen süreyi ise "sömürge" olarak değerlendirmektedir. "82 yıllık bir ayrılıktan sonra şanlı Mehmetçik tekrar Kıbrıs topraklarına ayak basacak" diyen Türkay, ayrıca "Türk ve Rum bütün barışsever ada halkı büyük bayram gününe hazırlanmaktadır" diye de eklemektedir.

⁵ "Ethniki Organosi Kiprion Agoniston"ın kısaltılmış hali olan EOKA, "Kıbrıslı Savaşçıların Ulusal Birliği" anlamına gelmektedir (Tuncer, 2012: 50).

⁶ "Terörist" anlamına gelmektedir.

14 Ağustos 1960 tarihli *Bozkurt* gazetesinde Kıbrıs Cumhuriyeti'ne dair 3 haber, 1 başyazı ve Osman Türkay tarafından yazılmış bir köşe yazısı bulunmaktadır.

Gazetenin manşetinde "Kıbrıs Tarihi Güne Gittikçe Yaklaşıyor" yazmakta ve başlığın altında "Türk ve Yunan Askerleri Adaya Aynı Saatte Ayak Basacak" denilmektedir. Bunun hemen altında daha küçük bir başlık atılmış ve "Türk Halkı Mehmetçiğin Gölgesinin Kıbrıs Ufuklarına Düşmesini Bekliyor" ifadeleri kullanılmıştır. Haberde, Türk askerlerinin ilkin Mağusa'ya ayak basacağı ardından kendi araçlarıyla Lefkoşa'ya gelerek Cıkko Kampı'na hareket edecekleri yazmaktadır. Yunan Birliği ise Whittington Kampı'na yerleşecektir. Diğer yandan, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilanına ilişkin törenlerde İngiliz Silahlı Kuvvetleri'nden üç askeri birliğin de bulunacağı, çeşitli hava ve bando gösterilerinin yapılacağı, Vali Sir Hugh Foot'un nutkunu okuyacağı ve 94. Yeni Zellanda Sahra Topçuları tarafından namluları Baf Kapısı'na çevrilmiş olan toplardan 21 pare top atılacağı kaydedilmektedir (*Bozkurt*, 14 Ağustos 1960: 1).

Görsel 3. Kıbrıs'ın son İngiliz Valisi Sir Hugh Foot'un veda ziyaretinden bir kare

Kaynak: *Bozkurt*, 14 Ağustos 1960.

Yine ilk sayfada yer alan diğer haber ise Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden yolda Rum kesimindeki muhalif girişimleri konu edinmektedir. Bu haberlerden ilki manşetin hemen yanında "Tedhişçiler Cumhuriyet'i Tehdide Devam Ediyor" üst başlığıyla yayımlanmıştır. Başlığın hemen altında "Dün Akşam Rum Kesiminde Dağıtılan Beyannamelerde Rum Liderlerine Saldırıldı" alt başlığı bulunmaktadır. Habere göre, "Kıbrıs'ın Birleşik Muharipleri" imzasıyla yayınlanan

beyannamede, Rum halkı kurulacak olan Kıbrıs Cumhuriyeti'ne ve Rum liderlere karşı kışkırtılmakta ve 16 Ağustos 1960 gününün "Kıbrıs Rumları için yeni bir savaş günü olması" istenmektedir (Bozkurt, 14 Ağustos 1960: 1). Haberde dağıtılan beyannameden bir bölüm şöyledir:

Rumlar, liderlerimiz şimdi EOKA'nın aleyhine gitmektedir. Onlar liderimiz olan Digenis'i sürgüne göndererek bütün mesuliyeti ona yüklemişlerdir. Onlar bütün adanın katilidirler. Dini bayrağımız şimdi ölü bir bez haline gelmiştir. Dini sempatilerimiz şimdi başımızda lider olarak bulunan hainlerin hükmü altındadır... Liderimiz Kıbrıs halkını 16 Ağustos bağımsızlık günü törenlerine davet etmektedir. Halk bilmiyor ki onlar sadece ananevi bir toplantıya katılacaklardır. Biz bu toplantıya katılmayacağız. Kahramanca vazifelerin başarmakta kendilerine yardımda bulunmak üzere biz Afsentiu, Matsis, Karaolis ve diğer bütün ölü muhariplere iltihak edeceğiz. Ve hepimiz şunu söylemekteyiz: Yunan Kıbrıs yaşıyor ve yaşayacaktır. Masum Yunan Kıbrıs halkı, 16 Ağustos'u Kıbrıs için yeni savaşların yeni bir günü yap (Bozkurt, 14 Ağustos 1960: 4).

Beyannameye yer verilen haber şu satırlarla sonlandırılmıştır: "EOKA'nın kalıntıları tarafından sarf edilen bu sinsî gayretler hiçbir netice veremez ve vermeyecektir de. Bu memleketin halkına mezar hazırlayan tedhişçiler bir gün kendilerini kazdıkları mezarın içinde bulacaklardır" (Bozkurt, 14 Ağustos 1960: 4).

Bir diğer haber "Grivas⁷ Yunan Hükümetini ve Makarios'u Suçlandırdı" başlığıyla yayımlanmıştır. Alt başlıkta "Eski EOKA Lideri Kıbrıs'ın Baştan Başa İngiliz Üssü Olduğunu İddia Etti" denilmiştir. Habere göre, Atina'da yayımlanmakta olan "liberal" gazete *VIMA*'da bir yazı kaleme alan Grivas, yazısında Kıbrıs adasının bir İngiliz üssü olduğunu iddia etmektedir. Aynı yazıda Grivas, İngilizlerin adayı yönettiği dönemde daha fazla üssünün bulunduğunu ve kurulacak Kıbrıs Cumhuriyeti'nde İngilizlerin verilecek üslerle yetinmesinin nedeninin bir "emrivaki" olduğunu vurgulamaktadır (Bozkurt, 14 Ağustos 1960: 1).

14 Ocak 1960 tarihli gazetede "Bozkurt" imzasıyla "Bozkurt'un Görüşü" köşesinde yayımlanan yazının başlığı "Tarihi Gün Yaklaşırken"dir. Yazıda "yarınki günün gece yarısından hemen sonra yeni bir devir başlayacak" denmekte ve "Kıbrıs o andan itibaren kendini bağımsız devletler safında bulacaktır" ifadelerine yer verilmektedir. Yapılacak törene garantör ülkelerden heyetlerin yanı sıra dünyadan basın mensuplarının katılacağı, "16 Ağustos adada yaşayan Türk ve Rum toplumlarının en büyük bayram günlerinden biri olacaktır" görüşleri yer almaktadır. Bu durumu her iki toplum için parlak bir istikbal olarak yorumlayan *Bozkurt*, Türk toplumunun duyduğu heyecanın Rumlarca yanlış yorumlanmaması gerektiğini, kendilerinin de aynı duygularla hareket etmelerinin barış ve huzur için

⁷ Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu'daki Yunan işgal ordusunda teğmen olarak görev yapan Yeoryos Grivas (1897-1974) aynı zamanda EOKA'nın da komutanıdır (Tuncer, 2012: 49).

önemli olduğunu aktarmaktadır. Öte yandan, daha önce Kıbrıs'tan sürgün edilen EOKA üyelerinin garantör askeri Yunan birliklerine kıyasla Rum toplumu tarafından daha büyük coşkuyla karşılanmasını ise gazete şöyle yorumlamaktadır:

Kıbrıs'a üslendirilecek olan askeri birlikler adanın güvenliği ve Cumhuriyet'in payidar olması bakımından elzendir. Böyle olmakla beraber, Rumların bu garanti kuvvetlerinden ziyade Kıbrıs'tan sürgün edilen eski EOKA mensuplarına önem vermeleri ve mübalağalı karşılama törenleri tertiplemeleri, onların hala daha mazide yaşadıklarının bir delili değil midir? (Bozkurt, 14 Ağustos 1960: 1).

14 Ağustos 1960 tarihli *Bozkurt* gazetesinin ikinci sayfasında yer alan Osman Türkay'ın yazısı "Barış ve Birlikte Var Olma" başlığını taşımaktadır. Yazının konusunu ise adada Zürih ve Londra Antlaşmaları sonucunda doğacak olan iki toplumlu Kıbrıs Cumhuriyeti'ni istemeyen Rum gruplar oluşturmaktadır. Yazıda, sayıları az da olsa Kıbrıs Cumhuriyeti'ne karşı olan aşırı sağ ve aşırı sol Rumların olduğu ifade edilmekte ve bu grupların karşısına Makarios taraftarları yerleştirilmektedir. Bu bağlamda, adada yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin Rum Demokratik Partisi tarafından boykot edildiğine, son ana kadar Rum solcuların destek verdiği ancak seçime doğru Rum solcuların boykottan vazgeçtiğine değinilmektedir. Öte yandan, Rum Demokrat Partisi'nin sözcüsü konumunda olan *Etniki* gazetesinin seçimler sonrasında da Kıbrıs Cumhuriyeti karşıtı bir kampanya yürüttüğünü dile getiren Türkay, gazetenin aldığı bu tavrın barışı zedelediğini, her ne kadar *Etniki* gazetesi kadar olmasa da ara sıra *Elefteria*, *Etnos*, *Filelefteros* gazetelerinin de yayınlarında Enosis yanlısı söylemlerde bulunduğu dikkat çekmektedir. Türkay yazısını ise şöyle bitirmektedir:

Kıbrıs eski medeniyetlerin izleri ve anıtları ile doludur. Türklerden sonra İngilizler de bu memlekette birçok medeniyet eserleri bırakmışlardır. Cumhuriyet rejimi ile açılmakta olan yeni devirde, barış içinde birlikte var olacak, birlikte yaşayacak ve çalışacak olan iki toplum bu ada üzerinde yeni bir medeniyet kurarak, memleketi refah, saadet ve aydınlığın doruklarına yükseltebilir. Şayet, şer kuvvetleri faaliyetlerini durdurmaz ve adayı felâkete düşürmeye muvaffak olursa, o zaman bu adada medeniyet eseri değil, baykuş utması bile kalmayacaktır! (Bozkurt, 14 Ağustos 1960: 2).

15 Ağustos 1960 tarihli *Bozkurt* gazetesinde Kıbrıs Cumhuriyeti'yle ilgili ilk sayfada 3 haber, 1 başyazı ve Osman Türkay'ın kaleme aldığı bir köşe yazısı bulunmaktadır.

Manşetten girilen haberin başlığı "Törenlere Davetli Türk Heyeti Kıbrıs'ta"dır. Başlığın hemen altında "Tümgeneral Madanoğlu Yeni Devletin Uğurlu Olmasını Dilemeğe Geldiklerini Söyledi" yazmaktadır. Haberde, Dr. Fazıl Küçük tarafından davetli olarak Türkiye Milli Birlik Komitesi üyelerinden Tümgeneral Cemal Madanoğlu'nun, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekanı Profesör Öner Özek'in, Kıbrıs Türk Kültür Derneği'nden Kemal Oran'ın, Cemal Madanoğlu'nun yaveri Binbaşı Kayıhan Batur'un,

Ankara Üniversitesi'nden Profesör Süheyl Derbil'in uçakla adaya geldikleri vurgulanmaktadır. Davetlileri karşılayanlar arasında "Türkiye'nin Kıbrıs Başkonsolosu Vecdi Türel, Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu Başkanı Rauf R. Denктаş, Türk Öncü Birliği Komutanı Turgut Sunalp, Dr. Fazıl Küçük'ü temsilen Cemal Müftüzade, Savunma Bakanı Osman Örek, Tarım ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fazıl Plümer, Sağlık Bakanı Niyazi Manyera, Basın Bürosu mensupları, Gençlik Teşkilatı ileri gelenleri ve basın mensupları" bulunmaktadır (Bozkurt, 15 Ağustos 1960: 1).

Görsel 4. Rauf R. Denктаş Türkiye'den gelen misafirleri karşılar

Kaynak: Bozkurt, 15 Ağustos 1960.

Haberde yer verilen Tümgeneral Madanoğlu'nun demeci ise şöyledir: "Akdeniz'in bu çok kritik köşesinde bir emniyet, huzur ve istikrar unsuru olmasını beklediğimiz yeni bir devletin uğurlu olmasını dilemeğe gelmiş bulunuyoruz. Sizlere Türkiye'den hasret, selam ve sevgiler getirdik." Haberde ayrıca Kıbrıs'a gelecek olan Türk Birliğinin İskenderun'da hazır beklediği belirtilmiştir (Bozkurt, 15 Ağustos 1960: 1).

Görsel 5. Tümgeneral Madanoğlu Lefkoşa Havaalanı'nda karşılanırken

Kaynak: Bozkurt, 15 Ağustos 1960.

Gazetenin ilk sayfasında yer alan ve dördüncü sayfada devam eden diğer haber "Makaros ile Grivas'ın Görüşmeleri Teklif Ediliyor" başlığını

taşımakta, alt başlıkta ise "*Etnos* gazetesi Grivas'ın Kıbrıs'ta bulunan bazı dostlarının arabuluculuk yapmasını istedi" denmektedir *Bozkurt*'un bir gün önceki (14 Ağustos 1960: 1) sayısında Grivas'ın *VİMA* gazetesine yazdığı yazıdan hareket edilen ve *Etniki* gazetesine dayandırılan haberde, halen Kıbrıs'ta bulunan eski EOKA lideri Grivas ile Makarios'un bir görüşme gerçekleştirdiği, görüşmeye Grivas'ın yakın dostlarından Amiral Sakellarid ve Bay Zaferios Valvis'in de katıldığı, Sakellarid ve Valvis'in Grivas ile Makarios arasında arabuluculuk yaptığı işlenmektedir. Haberde, Makarios karşıtı *Etniki* gazetesinde yazan şu satırlara yer verilmiştir: "Grivas'ın sesi bağımsızlığın ilan edilmesinden ancak üç gün önce işitilmiştir. Grivas Kıbrıslıların ne törenlere katılmalarını ne de esareti şenlikle karşılamalarını emretmektedir" (Bozkurt, 15 Ağustos 1960: 1, 4).

14 Ağustos 1960 tarihli gazetenin ilk sayfasında bulunan son haber, yapılacak "muazzam şenlikler"e dair hazırlıkları ele almaktadır. Lefkoşa'daki Girne Caddesi'nin taklarla ve Atatürk Meydanı'nın ışıklarla süslenmesine değinilmekte, gece yarısından sonra ilan edilecek olan Kıbrıs Cumhuriyeti'ne "hummalı hazırlıklar"ın sürdüğü belirtilmektedir (Bozkurt, 15 Ağustos 1960: 1).

15 Ağustos 1960 tarihli *Bozkurt* gazetesinin ilk sayfasında yer alan başyazının başlığı "Bir Devlet Doğuyor"dur. Başyazıda, yeni bir devletin kurulduğu vurgulanmakta ve gece yarısından sonra Lefkoşa'daki Millet Bahçesi'nde 21 pare top atışı yapılarak Kıbrıs Cumhuriyeti'nin doğuşunun ilan edileceği ifade edilmektedir. 16 Ağustos 1960 gününün "mutlu bir gün" olarak tanımlandığı yazıda, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin "karşılıklı anlayış ve samimiyet temellerine" dayanması gerektiğine işaret edilmektedir. Diğer yandan, yeni devletin arifesinde "bazı Rum asilerin bozguncu hareketleri"ne şahit olduğu ve "geçmiş hortlatmak isteyenlere artık hiçbir surette fırsat verilmemesi" gerektiği belirtilmektedir. Başyazının son paragrafı ise "Bugün sömürge idaresinin son günüdür" diye başlamakta ve adaya gelecek olan Türk askeri birliğine atıfta bulunularak şöyle devam edilmektedir: "Bu devletin en kuvvetli bekçilerinden biri de şanlı Mehmetçik olacaktır. Yarın onları hasretle bağrımıza basacak ve 82 yıllık ayrılığın acısını unutmaya çalışacağız" (Bozkurt, 15 Ağustos 1960: 1).

Osman Türkay'ın 15 Ağustos 1960 tarihli *Bozkurt* gazetesinin ikinci sayfasında yer alan köşe yazısının başlığı "Grivas ve Ötekiler"dir. Türkay'ın yazısında işlediği konunun odağını "tedriş lideri" dediği Grivas'ın Rum siyasetindeki etkinliği ve dolayısıyla Kıbrıs Cumhuriyeti üzerindeki olası tehdidi oluşturmaktadır. Grivas'ın Rum basınında "milli kahraman", "milli sembol" gibi ele alındığını ve kendisine partiler üstü bir şekilde sunulduğunu dile getiren Türkay, Başpiskopos Makarios'un önlemlerinin yetersiz olduğunu ve sokaklarda hala Kıbrıs Cumhuriyeti karşıtı beyannamelerin dağıtıldığını vurgulamaktadır. Tüm bu olup bitenleri "Grivas'ın bir parmağı vardır" diyerek yorumlayan Türkay, Grivas'ın bu "yıkıcı siyaseti" durdurulmadıkça adada barış ve huzurun tam manasıyla inşa edilemeyeceğini söylemektedir (Bozkurt, 15 Ağustos 1960: 2).

5.2. Kıbrıs Cumhuriyeti ve Bozkurt: 16 Ağustos 1960

Dört sayfa yayımlanan *Bozkurt* gazetesi, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilan edildiği gün sekiz sayfa olarak çıkmıştır. Gazetenin büyük bölümü Cumhuriyet'in ilanı ile ilgili haberlere, resmi düzeydeki tebrik mesajlarına, şiirlere ve köşe yazılarına ayrılmıştır.

Gazetenin manşeti "Cumhuriyetin Kahraman Koruyucuları HOŞ GELDİNİZ"dir. Manşetin hemen altında "Hürriyet, Barış ve Güvenliğimiz Size Emanettir" yazmakta ve ardından "Bu Topraklar Sizinle Bir Kere Daha Vatanlaşıyor / 120.000 Kişilik Türk Kitleleri Olarak Sizi Bağrımıza Basmanın Heyecanı İçindeyiz" denmektedir. Haberin görseli ise bir ayağı Türkiye'nin güneyinde diğer ayağı Kıbrıs'ta olan ve elinde tüfekle hazır halde bulunan bir Türk askeri illüstrasyonudur. Arka fonda Türk Bayrağı bulunmakta ve ciddi bir yüz ifadesiyle bekleyiş içinde görünmektedir.

Görsel 6. 16 Ağustos 1960 tarihli *Bozkurt* gazetesinin ilk sayfası

Haberde, 16 Ağustos 1960 günü saat 12.00'da Yarbay Remzi Tırpan komutasında Mağusa'ya varacak olan 650 kişilik Türk askeri birliği ele alınmaktadır. Yunan askeri birliği ile aynı anda adaya varacağı belirtilen Türk askeri birliğinin adanın kuzeyine, Yunan askeri birliğinin ise adanın güneyine demirleyeceği bilgisi verilmekte ve törenler için askeri araçlarla Lefkoşa'ya geçecekleri yazılmaktadır. "Kıbrıs Türkleri Mehmetçiği bağırmasına basmak için sabırsızlanmaktadır" denilen haberde, bu durumun "büyük heyecan yarattığı" vurgulanmaktadır. Manşetin sağ tarafında yer alan "Türk ve Yunan Askerlerinin Gelişleriyle İlgili Olarak Alınan Tertibat" başlıklı haber ise askerlerin gelişi sonrasında hareket edecekleri

güzergâhlarda hangi yolların kapalı olacağına ve alınan önlemlere ilişkin bilgileri içermektedir (Bozkurt, 16 Ağustos 1960: 1).

İlk sayfada yer verilen diğer haber, Eski Kıbrıs Başsavcısı Sir James Henry'nin "Tebrik ve Teşekkür Telgrafları"dır. Haberde, Sir Henry'nin yeni kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti Başsavcısı Kriton Tornaridis'e "tebrik ve iyi temennilerini" telgrafla bildirdiği, Tornaridis'in de kendisine teşekkür ettiği yazmaktadır.

İlk sayfadaki diğer önemli yazılar "Bozkurt'un Görüşü" başyazısı, Muhsin Şeref Kök tarafından kaleme alınan kısa "methiye" yazısı ve Osman Türkay tarafından yazılmış olan şiiirdir.

Başyazının başlığı "Mehmetçiğin Gölgesi"dir. Yazı, "389 yıl sonra şanlı Mehmetçiğin gölgesi Kıbrıs ufuklarına bir kere daha düşmüştür" diye başlamakta ve Osmanlı İmparatorluğu'nun 1570'te Lala Mustafa Paşa komutasındaki donanmayla Limasol'a çıkarma yaparak Kıbrıs'ı fethi ele alınmaktadır. Devamında ise fethin üzerinden yaklaşık dört asır geçtiği ve "o tarihten bu yana ada Anadolu'nun bir parçası haline gelmiştir" denmektedir. Adanın İngiliz idaresine geçişini de hatırlatan başyazıda, İngiltere'nin 82 yıl önce adaya "Osmanlı Devleti'ni Rus tecavüzünden korumak için üs olarak kiralayarak" geldiğine ve "korumak şöyle dursun, anlaşmaların mürekkebi bile kurumadan Osmanlı Devleti'nin bir parçası olan Mısır'ı işgale başladıkları"na vurgu yapılmaktadır. Tüm bu yaşananlar sonunda Mehmetçiğin tekrar adaya ayak basmasının ve "bu memlekette barış ve kardeşliğin bekçiliğini yapacak" olmasının önemine değinilmekte ve yazı şöyle sonlandırılmaktadır: "Kıbrıs bugün yeni bir devre giriyor. Artık bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin vatandaşlarıyız. Kendi kendimizi idare edeceğiz. Başlarımız her zamankinden diktir. İstikbale güvenle bakıyoruz. Çünkü zaferlerin şanlı kartalı kahraman Mehmetçik aramızdadır" (Bozkurt, 16 Ağustos 1960: 1).

Başyazıyla paralel çizgide olan Muhsin Şeref Kök'ün yazısının başlığı "Yollarına Kalplerimizi Serdik"tir. 82 yıllık hasretin bittiğine atıfta bulunulan yazı şöyle başlamaktadır: "Ne Kerem Aslı'sını ne Mecnun Leyla'sını bizim seni beklediğimiz gibi beklemedi, seni özlediğimiz gibi özlemedi Mehmet." Daha sonrasında Mehmetçiğin adaya ayak basmasının "ümit ve heyecan" verdiği belirtilmekte ve devamında ise şu satırlar yer almaktadır: "Kıbrıs topraklarına sen bir güneş gibi doğdun Mehmet! Tam 650 parça güneş! Anayurttan bize senden daha makbul bir armağan gönderilemezdi. Bastığın Kıbrıs yollarına 120 bin Türkün kalbini çiçek yerine serdik. Gözlerimizdeki yaş sevinçten. Hoş geldin Arslan Mehmetçik" (Bozkurt, 16 Ağustos 1960: 1).

İlk sayfada yer alan Osman Türkay'ın şiiiri de yine Mehmetçiğe yazılmıştır. Başlığı "İkinci Doğuş" olan şiiirin konusu, şiiirde de bahsi geçtiği üzere, 389 yıl önce adayı fetheden Osmanlı'nın 1878'de adayı İngiliz idaresine bırakması (Hill, 2016: 227) ve 1914 yılında da adanın İngilizler tarafından ilhak edilmesi sonrasında (Hill, 2016: 446) Türk askerinin "ikinci" kez adaya ayak basmasıdır. "Tam 82 yıl geçti aradan / Gittin gideli özleminle

/ Kaleler ah çekti, hisarlar gerindi, esnedi burçlar / Kurudu pınarlar, yas tuttu dağlar / Kısır kaldı şu ana toprak" diye başlayan şiir şöyle son bulmaktadır:

İşte buluştuk, kutluyor bizi bir daha
Akkulede Lala Mustafa Paşa
İşte buluştuk, kelle koltuğunda doğruldu bir daha
Kapı önünde Canbulat Bey
İşte buluştuk, özgürlük bayrağı dalgalandı bir daha

Namık Kemal'in⁸ tunca şekillenen büstünden
İşte buluştuk surlar sarıldı bir daha
389 yıl önce patlayan toprakların gümbürtüsünden (Bozkurt, 16 Ağustos 1960: 1).

16 Ağustos 1960 tarihli gazetenin ikinci sayfasının üstünde büyük harflerle "KIBRIS - BİRLİĞİN KÖPRÜSÜ" başlığı atılmıştır. Bunun altında ise "Bugün Bir Millet Doğmaktadır..." başlığı yer almaktadır. Haberde, 41 devletten gelen kutlama ve tebrik mesajlarına değinilmektedir: "Kıbrıs'ı seven bütün dostlar bağımsızlığa kavuştuğu için bugün şenlik yapmakta ve onun istikbaline, Orta Doğu ve Dünya birliği için bir köprü olarak bakmaktadırlar." Tebrik mesajına yer verilenler arasında Britanya Parlamentosu Muhafazakâr Parti mebuslarından Sir Hamilton Herr, Mahatma Gandhi'nin torunu gazeteci Rajmohan Gandhi, Yunanistan Başbakanı General Metaxas'ın yeğeni İngiliz gazeteci Peter Howard, İsveç Kral Mabeyncisi ve Parlamento Üyesi James Dickson, İngiliz mebuslarından Patrick Wolridge Gordon ve Oxford Grub'u kuran ve daha sonra bunu Manevi Silahlanma (Moral Re-armament) adıyla devam ettiren Frank N. D. Buchman bulunmaktadır. Tebrik mesajlarının yayımlandığı ikinci sayfanın en altında ise şu satırlara yer verilmiştir: "Bu sayfa, Kıbrıs istikbalinin Birliğin Köprüsü olacağına inanan Kıbrıslılar ve Kıbrıslıların dostları tarafından hazırlanmıştır" (Bozkurt, 16 Ağustos 1960: 2).

Gazetenin üçüncü sayfasında yer alan başlık "Cumhuriyet İlan Edildi"dir. Bunun altında "Valinin Açış Konuşmasından Sonra İmza Töreni Yapıldı" yazmakta ve bunun da altında "Dr. Küçük, Makarios, Vecdi Türel ve Hristopulos Birer Söylev Verdiler" başlığı bulunmaktadır. Haberde, Vali Sir Hugh Foot'un iki yüz kadar davetliye Lidra Palas'ta verdiği veda yemeğine değinilmekte, davetliler arasında Dr. Küçük, Makarios, Türkiye ve Yunanistan Başkonsoloslarının bulunduğu belirtilmektedir. Veda yemeğinin sonunda 21 pare top atışı yapılmış ve Kıbrıs Cumhuriyeti'ni resmiyete

---

⁸ Özellikle 1878 tarihi sonrasında Kıbrıs Türk basınında Namık Kemal ve Jön Türkçü düşünce/siyaset önemli bir yere sahiptir. Nisan-1873 ile Haziran-1876 tarihleri arasında Mağusa'da zindanda mahkûm edilen Namık Kemal'in görüşlerinin Kıbrıs'taki Türklerin sosyolojisinde belirleyici bir niteliğe sahip olmasının nedeni, "Osmanlı'nın adayı terk etmesi ve gerek adanın durumuna gerekse de Osmanlı'nın durumuna ilişkin olarak doğan kaygı ve öfkelerin karşılığını Jön Türkler'in muhalefesinde bulmuş olmasıdır" (Ercan, 2019b: 175). Kaldı ki, Kıbrıslı olan Niyazi Berkes'in (2016: 17) çocukluk anılarından hareketle vurguladığı enstantaneler de bunu doğrulamaktadır.

kavuşturan imzalar atılmıştır. Saat 10.00'da Mağusa'ya hareket eden Sir Foot'un ayrılışına ithafen 17 pare daha top atılarak selamlanacağı ve sonrasında mebusların yemin törenlerinin gerçekleştirileceği de yine haberde öne çıkan vurgulardır. Haberin solunda Dr. Fazıl Küçük ve eşi Bayan Süheyla Küçük'ün Vali Sir Foot'un da veda yemeğine teşrif ederken ki fotoğrafına, sağında ise yemek öncesi Vali Sir Foot ile Makarios'un sohbet fotoğrafına yer verilmiştir. Haberin sağ alt kısmında da imza töreninden bir fotoğrafa paylaşılmıştır. (Bozkurt, 16 Ağustos 1960: 3).

Görsel 7. Kıbrıs Cumhuriyeti imza töreni

Kaynak: Bozkurt, 16 Ağustos 1960.

Gazetenin üçüncü sayfasındaki haberlerden biri "Orgeneral Cemal Gürsel'in Kıbrıs Cumhuriyeti'ne Başarı Mesajı" başlığıyla yayımlanmıştır. "Türkiye Devlet ve Hükümet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel" in mesajı şöyledir:

Şu anda imzalanmış bulunan anlaşmaların tesis etmiş olduğu sağlam ve adil temeller üzerinde kurulmuş olan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin, adadaki Türk ve Rum cemaatlerinin ve bütün Kıbrıslıların bu anlaşmalara uygun bir şekilde ve karşılıklı hak ve menfaatlerine riayetkâr bir kardeşlik ve iş birliği zihniyeti dâhilinde çalışmalarını ile kültürel, siyasal ve sosyal alanlarda mesut gelişmeler kaydedeceği şüphesizdir (Bozkurt, 16 Ağustos 1960: 3).

Üçüncü sayfada çok kısa şekilde yer alan diğer önemli haber "Mahpuslar Affolundu" başlığıyla yayımlanmıştır. Haberde, 13 Haziran 1960 tarihli *Bozkurt* gazetesinin başyazısına da konu olan mahkûmlardan 106'sının affedildiğine, 83'ünün cezalarının da bir ay ile bir yıl arasına düşürülerek hafifletildiğine değinilmiştir (Bozkurt, 16 Ağustos 1960: 3). "Batı Almanya Kıbrıs Cumhuriyeti'ni Tanıdı" başlığıyla verilen diğer haber; Batı Almanya Başbakanı Dr. Adenauer'in bir telgraf göndererek Kıbrıs Cumhuriyeti'ni tanıgını bildirdiğini ve bu durumun dünya barışı için önemli bir adım olduğunu belirttiğini konu edinmektedir (Bozkurt, 16 Ağustos 1960: 3).

Üçüncü sayfada yer alan bir başka kısa haber "EOKA'cı Rum Tabanca İle Yakalandı" başlığını taşımaktadır. Haberde, 15 Ağustos 1960 günü öğleden sonra eski EOKA'cılardan bir Rum'un kendisine ait bir tabanca ve beş mermi ile yakalandığı belirtilmektedir (Bozkurt, 16 Ağustos 1960: 3).

Aynı sayfadaki diğer kısa haber, Türkiye'nin Kıbrıs Büyükelçiliğine atanan Emin Dirvana'nın Kıbrıs'a geleceğini ve itimatnamesini Cumhurbaşkanı Makarios'a sunacağını ele almaktadır (Bozkurt, 16 Ağustos 1960: 3).

Üçüncü sayfada Kıbrıs Cumhuriyeti'ne ilişkin tebrik mesajı yayımlanan diğer isimler İngiltere Kraliçesi II. Elizabeth, Fransa Cumhurbaşkanı de Gaulle, Çin Cumhurbaşkanı Çan Kay Şek ve Avusturya Kıbrıs Başkonsolosu Dr. G. N. Marangoz'dur (Bozkurt, 16 Ağustos 1960: 3).

16 Ağustos 1960 tarihli *Bozkurt*'un dördüncü sayfasında Osman Türkay tarafından yazılmış köşe yazısı ve Sedat Törel'in yazdığı bir şiir bulunmaktadır. Türkay'ın yazısının başlığı "Başlayan Yeni Çağ"dır. Türkay yazısına "82 yıl 2 aylık İngiliz sömürge idaresi sona ermiştir" diyerek başlamakta ve Kıbrıs Türklerinin hem İngilizlerin yanlış siyasetinden hem de Rumların "imha siyasetinden" dolayı çok yıprandığına ancak "Türklük azim ve şuurunu" kaybetmediğine değinmektedir. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin "Anayurdun himayesi altında" kurulduğuna dikkat çeken Türkay, "Kıbrıs ufuklarındaki kara bulutlar henüz dağılmamıştır" demekte ve Kıbrıs Türklerine şu mesajı vermektedir: "Türk toplumu olarak yeni çağa ihtiyatla gireceğiz. Daima uyanık olacağız. Haklarımızdan feragat ve fedakârlıkta bulunmayacağız. Barışçı gayemizde başarı sağlamamız için mücadelenin henüz başladığını her zaman hatırlamamız gerekmektedir." Yazısının sonunda "Bugün her zamankinden heyecanlıyız" diyen Türkay'ın heyecanının asıl nedeni Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmuş olması değildir: "Çünkü artık Mehmetçiklere kavuşmuş bulunuyoruz. Sevincimizin, mutluluğumuzun tek sebebi de işte budur" (Bozkurt, 16 Ağustos 1960: 4).

Sedat Törel tarafından yazılan şiirin başlığı "Hasret Sonu: 16 Ağustos 1960"tır. Şiirin konusu, Mehmetçiklerin seneler sonra adaya ayak basması ve Kıbrıs Türklerinin Mehmetçikle kavuşmasıdır. İlk mısraları "Coşmak da / Sevinçten hüngür hüngür ağlamak da / Hakkıdır Kıbrıs Türkünün" diye başlayan Törel'in şiiri şöyle sonlanmaktadır: "Hoş geldin seksen iki yıldan sonra! / Hoş geldin sen Mehmetçğim! / Gel sarmaş dolaş öpüşelim, / Gel ağlaşıp dertleşelim!..." (Bozkurt, 16 Ağustos 1960: 4).

Bozkurt'un beşinci sayfasında Ahmet Alper tarafından kaleme alınmış olan köşe yazısı "Cumhuriyet'e Girerken" başlığını taşımaktadır. "Kıbrıs Türklüğü!" diye başlayan yazıda, özlenen günlerin geldiğine, hürriyete kavuşulduğuna dikkat çekilmekte ve hemen ardından İstiklal Marşı'nın ilk mısrasına yer verilmektedir. Şiirsel bir dille yazılmış olan Alper'in yazısı, Mehmetçğin adaya gelişinin yarattığı coşkuyu anlatmaktadır. Yazısında Kıbrıs Türklerine seslenen Alper "Bütün hayallerin gerçekleşti. Yağız Mehmetçiklerinin gölgesinde rahat uykularına dalabilirsin" demektedir. 389 yıl önce surlardan yükselen "Allah Allah" sesleriyle fethedilen Kıbrıs'a ve

Kubilay gibi Türk tarihinden önemli isimlere yer veren Alper, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulduğu gün olan 16 Ağustos 1960 tarihinin önemini ise şöyle vurgulamaktadır: "Ne mutlu sana Kıbrıs Türkü! Mehmetlerine kavuşuyorsun. Onları bağrına basıyorsun. 16 Ağustos senin en mesut günün oluyor" (Bozkurt, 16 Ağustos 1960: 5).

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşuna ilişkin tarihsel anlamda önem taşıyan son yazı imzasız olarak altıncı sayfada "Kıbrıs İngiltere'ye Nasıl Terk Edilmişti?" başlığıyla yayımlanmıştır. Yazıda, Osmanlı'nın 1878'de Rusya'ya savaşı kaybetmesinin sonucunda gerçekleştirilen Berlin Konferansı'nda İngiltere'nin Rusya'nın Akdeniz'e inmesinden kaygı duyarak Osmanlı'ya Kıbrıs'ı "koruma" talebiyle müracaat ettiği ve böylelikle adada bir askeri üsse sahip olduğu belirtilmektedir. Osmanlı'nın bu noktada çıkarı ise Rusya'nın anlaşma maddelerine uymaması sonucunda İngiltere'nin Osmanlı'ya askeri açıdan destek vereceğidir. Yazıda ayrıca, adanın İngiltere'ye geçici olarak bırakıldığı ancak Osmanlı'nın üst üste kayıplar yaşaması sonucunda İngiltere'nin Kıbrıs'ı ilhak ettiğine değinilmektedir. Yazının sonunda İngiltere'nin adadan çekilmesi "dünya sulhuna karşı samimi hislerle bağlı oluşunun bir ifadesi olarak" yorumlanmaktadır (Bozkurt, 16 Ağustos 1960: 6).

Sonuç

16 Ağustos 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'ne giden üç günlük süreçte ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilan edildiği günde *Bozkurt* gazetesinde yayımlanan haber ve yazılar, her ne kadar İngiliz idaresi altındaki "sömürge"den kurtulmuş olduğuna ve barışa, özgürlüğe yönelik vurgular taşısa da yeni kurulan iki toplumlu devlet Türk askerinin adaya ayak basmasıyla ilişkili olarak ele alınmıştır. Farklı bir ifadeyle, Türk askerinin adaya gelişi Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kıyasla daha belirleyicidir.

Bu durum tarihsel açıdan iç içe geçmiş iki bağlama sahiptir. Bunlardan ilki, *Bozkurt*'un Türk askerinin adaya gelmesini, adanın "aslına kavuşması" söylemselliği etrafında inşa etmesidir. Bu söylem ise adanın bir anlamda "Türk toprağı" olduğu vurgusunu içinde taşımaktadır. Eş deyişle böylesi bir vurgu Kıbrıs Cumhuriyeti'nin henüz kuruluş aşamasında dahi barındırdığı siyasal ardalanı göstermesi bakımından önemlidir.

Öte yandan, gazetelerde ele alınan bu bağlam tarihsel süreçle de doğru orantılıdır. Retrospektif bir şekilde bakacak olursak, Kıbrıs Cumhuriyeti'nde beliren yönetsel çekişmelerin, iletişimsel kopuklukların ve esas olarak - Kıbrıs Cumhuriyeti öncesinde gerçekleşen- çatışmaların toplumsal bellekte yarattığı kırılmalar, Kıbrıs Cumhuriyeti kurulurken dahi kendi içinde çeşitli dinamiklerin varlığına işaret etmektedir. Görünürde barışa dayalı olarak iki toplumlu bir devletin kurulduğu imajının altında, askeri ve siyasi çekişmelerin izleri *Bozkurt* gazetesindeki haberlerde ve o haberlerin geri planında önemli bir yer tutmaktadır. Bu, 1960 yılında kurulan ve 1963 yılında yıkılan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kısa süren ömrünü açıklayan önemli göstergelerden biridir. Kaldı ki, Kıbrıs Cumhuriyeti'ne giden süreçte Kıbrıslı

Rumların Yunanistan'la, Kıbrıslı Türklerin ise Türkiye'yle uluslararası arenada garantörlük başta olmak üzere kurdukları sıkı ilişkiler, iki toplum arasında yaşanan hemen her sorunda iki toplumlu devlet fikrinin çözülmesine ve 1963 yılıyla birlikte de yerini Kıbrıs Cumhuriyeti öncesindeki atmosfere bırakmasına neden olmuştur. Özetle, kültürel ve siyasal bağlar kurumsal bağlara kıyasla tarihsel süreç içerisinde baskın gelmiştir.

Kaynakça

- Akgün, S. (2011). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Geçiş Sürecinde Kıbrıs Türk Aydınları ve Jön Türk Hareketi ile Olan İlişkileri (1865-1918). *History Studies*. 3 (3). ss. 1-22.
- Azgın, B. (2009). Geçmişten Günümüze Kıbrıslı Türk Basını. içinde *Kuzey Kıbrıs'ta Medya ve Temsil*. (Ed. H. Aliefendioğlu ve N. Kara), Ankara: Dipnot. ss. 15-38.
- Berkes, N. (2016). *Atatürk ve Devrimler*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Bozkurt*. 26 Ekim 1951.
- Bozkurt*. 27 Ocak 1958.
- Bozkurt*. 3 Mayıs 1958.
- Bozkurt*. 2 Ağustos 1958.
- Bozkurt*. 14 Şubat 1959.
- Bozkurt*. 13 Ağustos 1960.
- Bozkurt*. 14 Ağustos 1960.
- Bozkurt*. 15 Ağustos 1960.
- Bozkurt*. 16 Ağustos 1960.
- Ercan, E. E. (2019). KKTC Basınında Dava ve Barış Politikalarının Günümüzdeki Durumu, *İletişim*. 30. Sayı. ss. 193-214.
- Ercan, E. E. (2019b). Kıbrıs Türk Toplumunda Milliyetçiliğin Tarihsel Dinamikleri ve Basın. *Etkileşim*, 4. Sayı. ss. 168-185.

- Fedai, H. ve An, A. (2012). *Örnekleriyle Kıbrıs Türk Basın Tarihi: I.* Lefkoşa: TipografArt Basım Yayın LTD.
- Hill, G. (2016). *Kıbrıs Tarihi: Osmanlı ve İngiliz İdaresi Dönemi 1571-1948.* (Çev. N. C. Serbest). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İrvan, S. (2006). Kıbrıslı Türk Gazetecilerin Mesleki ve Etik Değerleri, *Küresel İletişim Dergisi*. 1. Sayı. ss. 1-14.
- Kata, M. (2016). *Kıbrıs'ta Nacak-Cumhuriyet Çatışması (1960-1962).* İstanbul: Hiperlink.
- Keser, U. (2019). *Kıbrıs Türk Mücadele Tarihinde İletişim 1955-1974.* İstanbul: Hiper Yayın.
- Kıbrıs Türk Gazeteciler Birliği (KTGB). (2012). *Kıbrıs Türk Basın Tarihi.* Lefkoşa: Söylem Matbaacılık.
- Kızılyürek, N. (2011). *Milliyetçilik Kıskaçında Kıbrıs.* İstanbul: İletişim.
- Köksalan, M. E. (2007). *Moderniteden Postmoderniteye Geçiş Sürecinde Günümüz Televizyonunun Dönüşümü.* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Kümbetoğlu, B. (2008). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma* (İkinci Baskı). İstanbul: Bağlam.
- Mert, Ö. (2003). Osmanlı Belgelerine Göre Bir Kıbrıs Gazetesi: Zaman. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 4. Sayı. ss. 61-88.
- Stelya, N. (2013). *İstenmeyen Bebek Kıbrıs Cumhuriyeti: Kıbrıs Sorununu Yeniden Okumak-Kıbrıslı Türk Basını, Eoka ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1955-1959).* Lefkoşa: Khora.
- Tuncer, H. (2012). *Kıbrıs Sarmalı: Nasıl Bir Çözüm?* İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ünlü, C. (1982). *Kıbrıs'ta Basın Olayı (1878-1981).* Ankara: Basın-Yayın Genel Müdürlüğü Yayını.
- Williams, C. (2007). Research Methods. *Journal of Business and Economic Research*. 5(3). ss. 65-72.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Altıncı Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Extended Abstract

The Turkish Cypriot press, which has a structure intertwined with the Turkish Cypriot political life, has played an important role in Turkish Cypriot politics. The fact that the political actors on the island also directly own newspapers is an important indicator in this sense. *Halkın Sesi*, which was published by Fazıl Küçük on 14 March 1942, and *Nacak* owned by Rauf Raif Denктаş on behalf of the Cyprus Turkish Institutions Federation (K.T.K.F.) between 1959-1963 are examples of this situation. On the other hand, *Cumhuriyet* (1960-1962), which got into various discussions with the *Nacak* because of its support for a peaceful politics, is also important in this sense. Therefore, newspapers in the Turkish Cypriot community, as well as the result of the politics on the island, have undertaken the task of redefining and establishing those policies, and in this respect, they have assumed the role of a highly influential device on the masses.

Bozkurt newspaper, which started its publication life in Nicosia on October 26, 1951, is one of the longest-running newspapers in the history of the Turkish Cypriot press. The date range of the newspaper, which was published until August 20, 1988, shows that it continued to be published during the important historical breaking moments in the island of Cyprus. The newspaper, which was originally published as four pages and in large size, later increased the number of pages to six. Cemal Toğan, the owner of the newspaper, was also the editor-in-chief of the newspaper. In *Bozkurt*, which was published daily, Mim Varoğlu, Cemal Toğan, Sadi Toğan, Cevdet A. Ertürk, Ahmet C. Gazioğlu, Z. Nuri Dağtaş, Özker Yaşın, Ahmet Alper, Ahmet Tolgay, Bener Hakkı Hakeri, Osman Türkay, Bilbay Eminoğlu, Salih Çelebioğlu and Eşref Çetinel wrote columns. The name of the newspaper was determined by means of a public survey.

The newspaper, published with the slogan "Daily Neutral Turkish Newspaper", had a howling wolf symbol on the upper left. In the following issues, the phrase "Tomorrow is Ours" was used under the wolf symbol. In the editorial published by Cemal Toğan in the first issue of the newspaper with the title "While Releasing", it was written that the foundations of the newspaper were based on the Bozkurt Printing House, which was established five years before the newspaper was published, and was printed with a state-of-the-art intertype machine. "The newspaper you are holding today is your own work", and the editorial understanding of the newspaper was mentioned as follows: "We will never hand over our newspaper to dirty hands, we will never include articles of grudges and grudges in our columns."

In this context, the present study examines how the Republic of Cyprus, which was founded on August 16, 1960, was interpreted in *Bozkurt* (1951-1988), one of the longest running newspapers of the Turkish Cypriot press life. The aim of the study is to reveal how *Bozkurt* newspaper was

greeted just before the Republic of Cyprus and on the day the Republic was declared. The descriptive method was used in the study and all news and columns published on the subject in *Bozkurt* newspaper on 13-16 August 1960 were examined. In the theoretical part of the study, the historical features of the Turkish Cypriot press were briefly discussed in the light of the first newspapers, then *Bozkurt* newspaper was introduced and how a series of important events that took place before the establishment of the Republic of Cyprus were reflected in the *Bozkurt* newspaper. In the findings and interpretation part of the study, the data obtained from the examined newspapers were shared and described.

Although the news and articles published in *Bozkurt* newspaper during the three-day process leading to the Republic of Cyprus on 16 August 1960 and on the day the Republic of Cyprus was proclaimed, emphasizing the liberation from the "colonial" under British rule and emphasizing peace and freedom, the newly established The bi-communal state was discussed in connection with the Turkish soldier's landing on the island. This discourse emphasizes that the island is, in a sense, "Turkish land". In other words, such an emphasis is important in terms of showing the political background that the Republic of Cyprus hosted even at the foundation stage. This is one of the important indicators explaining the short life of the Republic of Cyprus, which was founded in 1960 and collapsed in 1963. This situation caused the idea of a bi-communal state to be resolved in almost every problem between the two communities, and by 1963 it gave its place to the atmosphere before the Republic of Cyprus. In sum, cultural and political ties prevailed over the historical process compared to institutional ties.

CIVIL-MILITARY RELATIONS IN THE AK PARTY ERA (2002–2021): SO-CALLED EFFORTS FOR DEPOLITICISATION

Hakkı Göker ÖNEN*

Abstract

The Turkish army's role in politics has always been a controversial case for democratisation. Yet, the events of the AK Party rule (2002–2021) have witnessed unprecedented developments in this regard. In its first term, the AK Party carried out important civil–military reforms that were essential for a democratic civil–military framework. However, the optimistic environment that existed in the very beginning was later broken through a number of events, including the 2007 'e-memorandum', the Ergenekon trials and the 15 July attempted coup by the Gülenist religious community (FETÖ). Some measures were taken following these developments, such as adopting the presidential system in a referendum that was carried out in 2017. Also, the state of emergency rules (OHAL – Olağanüstü Hal Kararları) were introduced, which brought important amendments regarding civil–military relations to increase a civilian monitoring over the military to eliminate Gülenists. Yet, several claims are made about the gradual penetration of other Islamist groups replacing the vacated positions of the Gülenists as well as excessive civilian control by denying Huntington's objective and professional model. At this point, by relying on the above-mentioned allegations, this paper aims to understand if there is democratic depoliticisation in the military as assumed by Huntington's objective model. Or rather, is there an increasing Islamisation within the military that enables the AK Party to subordinate it into its reputed partisan interests by making it a mirror of the ruling party as assumed by the subjective model of Huntington.

Keywords: Civil-Military Relations in Turkey, AK Party Rule, 15 July, Subjective Control, Depoliticisation

AK PARTİ DÖNEMİNDE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ (2002-2021) DEPOLİTİKLEŞME ÇABALARI

Öz

Türk ordusunun siyaset üzerindeki etkisi demokratikleşme açısından daima tartışılan bir konu olmuştur. Bu bağlamda, AK Parti (2002-2021) döneminde daha önce görülmemiş bazı gelişmeler meydana gelmiştir. İlk döneminde, AK Parti, demokratik bir sivil-asker modeli oluşturmak adına önemli reformlar yaptı. Fakat,

* Dr. Öğr. Üyesi., Ondokuzmayıs Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Samsun, Türkiye. goker.onen_fb@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7927-0238>

en başlardaki bu iyimser gelişmeler, daha sonra yaşanan bir dizi olayın -2007 'e-muhıtıra', Ergenekon soruşturmaları ve Fetullah Gülen cemaatinin darbe teşebbüsü-yaşanmasıyla kesintiye uğradı. Bu olayları müteakip sivillerin askerler üzerindeki denetimini arttırabilmek ve Gülen örgütüne mensup olan kişileri ordudan temizleyebilmek için bir dizi önlem alındı. 2017 referandumuyla başkanlık sistemine geçilmesini ve Olağanüstü Hal Kararları (OHAL) uygulamalarını bu bağlamda değerlendirebiliriz. Fakat, Gülencilerden boşalan yerlerin, aşamalı olarak, diğer İslami gruplar tarafından doldurulmakta olduğu ve ayrıca OHAL uygulamalarının da gereğinden fazla bir sivil denetim sağlama yoluna giderek Huntington'ın nesnel modelini ve profesyonellik tanımlamasını ihlal ettiği yolunda eleştiriler vardır. Bu bağlamda, bahsedilen noktalardan hareketle, bu makalede Huntington'ın tanımladığı gibi demokratik bir nesnel kontrole yani bir depolitikleşmeye mi gidilmekte olduğu; yoksa artan bir İslamileşme yoluyla, Huntington'ın öznel modelinde iddia edildiği gibi, ordunun AK Parti'ye tümüyle bağımlı bir parti ordusu haline mi getirilmeye çalışıldığı tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye'de Sivil-Asker İlişkileri, AK Parti Yönetimi, 15 Temmuz, Öznel Kontrol, Depolitikleşme*

Introduction

The Turkish military is generally referred to as a reformist army because of the role that it played during the foundation of secular Turkey. The basis of this reformist identity dates back to the latter years of the Ottoman Empire, especially after the opening of modern military schools and academies, where new officers were trained in a more positivist and secular environment. Periodically, the young officers were sent to Europe, and European officers were hired by the Turkish military academies. This would bring about a mental transformation among the young officers. They became critical of the current regime by becoming aware that a secular transformation was needed to adapt the empire to global politics. Indeed, many believed that this line of secularisation could only be achieved under the leadership of the military. This would bring increased politicisation. The officer class played a leading role in the 1908 Young Turk Revolution when the monarchical regime was replaced with a constitutional one. As the guardians of the regime, the military's influence in politics would continue. Between the years 1919 and 1922, under the leadership of General Mustafa Kemal Atatürk, the Turkish Army organised the Turkish Liberation War and established present-day Turkey. Until Atatürk's death in 1938, a series of reforms officially made Turkey a secular state that directed her face to modern liberal Western regimes. After Atatürk's death, the military claimed a protective role for the secular regime, especially against potential religious fundamentalism (İrtica) by making periodic coup d'états in 1960, 1971, 1980 and 1997. (For the impact of conservatism on the Turkish people, for instance see Karagül, 2019, p. 12-13). However, with the AK Party rule (2002–2021) and the course of various events, the Turkish military's current situation regarding depoliticisation or Islamisation became controversial. Indeed, the failed coup attempt on 15 July, 2016, by the Fethullah Terrorist

Organisation (FETÖ) or Parallel State Structure (PYD)¹ indicated that the secular dynamics of the army had already been eroded and a considerable number of Islamist (in this case, Gülenist) officers had penetrated the army. Although, the AK Party government removed a significant number of Gülenists, there were claims that the vacant positions were filled with AK Party sympathisers or the officers who were members of other religious communities (cemaat). If this assumption is true, the military's depoliticisation goes hand-in-hand with increasing Islamisation. At this point, to understand whether the assumption is correct or not, the military's recent past, current status and possible future outcomes should be broadly analysed. When I observed the literature, I considered that there are not enough articles that analysed the Turkish military's current status between depoliticisation and Islamisation. Thus, this article aims to discuss what the possible impacts of the current situation might be.

At this point, we should note that normally, to understand the Turkish military's ongoing relationship with Turkish politics, one should indeed start the analysis from the latter centuries of the Ottoman Empire. Although the limited scope of this paper does not allow us to conduct a broad analysis, it should be necessary to explain the military's politicisation process before the AK Party's era to understand why organisations, such as the FETÖ, were tolerated. Hence, in the very beginning, the Turkish military's former perennial role as the founder of the republic and the guardian of secularism should be considered. After emphasising this essential point, we will analyse key events of the AK Party by asking did it aim to depoliticise the army or did it try to eliminate the officers who were against its political views by replacing left-secular-oriented officers with Islamist ones? Could this be the main reason behind the AK Party's former tolerance of the FETÖ infiltration and the emergence of other Islamist groups? At this point, we may suggest two different hypotheses. If the first scenario is true, the AK Party's purpose is to depoliticise the army. If this happens, Turkey may strengthen its democracy through military depoliticisation as assumed by Huntington's objective control model, and the military's secular dynamics will be preserved. In this way, the military becomes professionalised and maintains its political neutrality, which will also increase its combat prowess. If the second scenario is true, the AK Party's purpose is to eliminate opposing officers by replacing them with ones closer to the Islamist groups. This would naturally have very negative outcomes, as happened in the 15 July attempted coup. Although that attempt failed, it is assumed that the AK Party maintains a similar strategy this time by tolerating other Islamist groups. We aim to explain the risks of this strategy with Huntington's subjective control model, which divides the army, erodes its professionalisation and makes it a

---

¹ In further sections of the paper, we occasionally refer to this terrorist organisation as the Fethullah Organisation or the Gülenist Organisation. The examples on the following pages, especially the attempted coup on 15 July, are sufficient to understand the terrorist intentions of this organisation.

mirror of the ruling party. This situation does not only reduce the military's combat prowess but makes the regime vulnerable to threats by the emergence of non-hierarchical juntaist establishments, again, as happened in the 15 July attempted coup. In the following sections, I will discuss these two different scenarios and their different dimensions. To give the analysis a theoretical framework, again, the key events will be argued in the analysis section using Huntington's objective and subjective control models.² After discussing the possibilities by avoiding sharp judgments, we will make our main inferences in the conclusion.

1. THE TURKISH MILITARY AS THE SO-CALLED PIONEER OF MODERNISM AND SECULARISM

In this section of the paper, we aim to give a very short summary of civil–military relations. As mentioned previously in the introduction, the military culturally absorbed a reformist identity, especially after the foundation of modern military schools during the Ottoman Empire in the nineteenth century (Zürcher, 2017, p. 38). This modernist trend encouraged officers to become involved in politics by finally forcing the Sultan to declare a constitutional monarchy in 1908 (Berkes, 2018, p. 404). After suppressing the 31 March riot by the monarchists, the military became 'the guardian of constitutional regime and liberation' (Nigeşbanı Meşrutiyet ve Hürriyet) (see Köseoğlu, 2013).³ Even during that period, the military was deeply politicised with the emergence of different groups, such as Mektepli (officers from school) and Alaylı (officers from rank) and İttihatçı (supporters of Union and Progress – İttihat ve Terakki) and İtilafçı (supporters of Freedom and Accord – Hürriyet ve İtilaf) (Zürcher, 2017, p. 76; Dünya Bülteni, 2012; Aydemir, 1971, p. 339–340). One of the main reasons for the defeats in the Balkan Wars was the collapse of discipline because of this strong politicisation (Dünya Bülteni, 2012; Aydemir, 1971, p. 347; for collapsed discipline, see Çakmak, 2018, p. 166). Some officers, such as Mustafa Kemal, objected to the politicisation of the military by demanding that they quit political parties (Bayar, 2018, p. 517). Similar divisions within the military continued to exist during the Republican era. Naturally, during the AK Party's term, we might observe examples of these divisions as discussed in detail in further sections.

At any case, this guardianship duty later evolved into the 'guardianship of secularism' after the foundation of the secular Turkish Republic. The Republic of Turkey was founded after the War of Liberation in the remaining lands of the Ottoman Empire (1919–1922) under the leadership of the abovementioned officer (later Marshal and Commander in Chief), Mustafa Kemal Atatürk. The founder of Republic Kemal Atatürk's

---

² After explaining events up to the 15 July attempted coup, the current situation and possible future scenarios are outlined in section 3, 'Analysis: Subjective Model and the AK Party's Policies'. The analysis section is intentionally linked to later parts of the paper to connect pre-, during and post-15 July events using Huntington's subjective model.

³ Page number is not available.

secular reforms included equality of men and women before the law, the adoption of a Western style of dress, the adoption of the Latin alphabet and the replacement of the words ‘the state religion is Islam’ in the constitution with a new article stipulating that ‘Turkey is a secular state’. Voting rights for women and a number of other secular and Western-orientated reforms were introduced, and Turkish military culture was deeply embedded with secularism principles. Therefore, after Atatürk, the military intervened in the regime with coup d’états by claiming guardianship for the secular regime (or guardianship of Kemalism).⁴ The interventions include the 1960, 1971, 1980 and 1997 interventions. During these interventions, the military authorities created two constitutions in 1961 and 1982 and implemented further instructions to ostensibly protect the secular regime.

With constitutional amendments, the military gained a strong monitoring power over state affairs. The creation of the National Security Council (NSC) as a civilian–military mixed institution resulted in the military being a consultative body to the government who would give them information regarding issues based on national security (Ahmad, 2017, p. 156). However, after each intervention, the military increased its legal powers in its favour. Eventually, the NSC became a military-dominated body that made vital decisions regarding the future of the state, as could be seen in the 28 February incident (for the power of the NSC after the 1980 interventions, see Karpat, 2015, p. 299). Furthermore, the military made a new regulation in its Internal Service Law by adding Article 35, which stipulates: ‘The duty of the military is to safeguard the territorial integrity and the nature of the Republic, which is defined by the Constitution’ (CNN Türk, 2013). In 1961, the Turkish Armed Forces Assistance and Pension Fund (OYAK) was founded to give military personnel some priorities in the Turkish social insurance system, to provide social security to military personnel and to enable the military to become involved in the business and industry sectors (Jacoby, 2003, p. 676–677). The OYAK became one of the largest conglomerates in the country by providing high shares to military investors. The generals became a privileged, elite group in Turkish society, and their destiny was no longer connected to the party leaders but to the regime itself (Ahmad, 2017, p. 22). While the military was increasing its influence with these regulations, there was an observable division within the military between more leftist anti-Americanist and status-quoist (NATO supporters and Americanist) officers (for a discussion on this division, see Akyaz, 2009, p. 234, 287–301; also, see Bilbilik, 2013, p. 150–151). On 9 March 1971 left-orientated officers intended to execute a coup d’état, but they were unsuccessful (Bilbilik, 2013, p. 144–145). Three days after the

---

⁴ Kemalism, or Kemalist ideology (sometimes referred to as Atatürkism), refers to the protection and continuation of the progressive ideals of Atatürk and his regime. (For instance see Hürriyet, 2020). The military’s role in the guardianship of secularism was sometimes defined as the guardianship of Kemalism. (Topçu, 2008). Throughout the text, we occasionally use the expression ‘Kemalism’, but we mostly use ‘guardianship of secularism’.

unsuccessful coup attempt, on 12 March 1971, the other NATO-favoured (status-quo) group issued a communiqué to the president demanding that the government resign. If he refused, the military would resort to non-democratic measures, leaving prime minister Süleyman Demirel with no other choice but to retire (Ahmad, 2017, p. 176). Therefore, the 1971 intervention can be defined as more indirect compared to the previous one in 1960. Following the 1971 intervention, several leftist officers were eliminated from the military (Akyaz, 2009, p. 298–299; Kayalı, 2015, p. 185). Indeed, starting with the 1971 intervention, the military adopted a more oppressive and intolerant attitude towards individual rights and freedoms (Aydemir, 2014, p. 50; Zürcher, 2017, p. 262–263). This attitude came to its peak with the 1980 coup d'état when the military directly took over and went to a junta period, which would continue until 1983. By creating the aforementioned 1982 Constitution, the military limited most of the individual rights that had been given to the people in the 1961 Constitution and increased the authoritarian character of the state (Tachau and Heper, 1983, p. 28–29; Zürcher, 2017, p. 286). Additionally, the junta leaders' decision to assign Turgut Özal, the designer of liberal 24 January decisions who was known as a politician favouring liberalisation in the economy, proved the military's intention of creating a more capitalist economy in parallel with American policies (Özçelik, 2009, p. 77–78).

Indeed, the ostensible reason for all of the military interventions was to protect Atatürk's principles and secularism; but the results of the intervention were different. For instance, during the 1980–83 junta, the junta leaders promoted Turkish–Islam synthesis to presumably counterbalance the increasing leftist movement (Zürcher, 2017, p. 293). Compulsory religious courses were added to the curriculum, and the leader of the junta, Kenan Evren, publicly read passages from the Quran (Zürcher, 2017, p. 293; KESK, 2015). All of these implementations were made under the guardianship of secularism. Nevertheless, especially after the end of the Cold War and with the rise of political Islam and the Kurdistan Workers Party (PKK) terrorist organisation, the military adopted more sensitive rhetoric regarding the protection of secularism and national unity (Cansever and Kiriş, 2015, p. 375). It appears that the 28 February 1997 coup was the result of the military's secular concerns because, after the NSC meeting on 28 February 1997, the military issued the government an ultimatum (officially 'advice') demanding the implementation of a long list of decisions, all of which were taken to stop the rise of political Islam and protect the secular regime (Zürcher, 2017, p. 323–324). Therefore, Zürcher titled this event 'Kemalist restoration' (Zürcher, 2017, p. 323). Similar to 1971, this coup seemed indirect but caused the government to dissolve and eventually resign (Zürcher, 1997, p. 324). Therefore, the intervention was also defined as a 'post-modern coup' as the military did not take over directly (Vatan, 2021). The assumed representative of political Islam, the Refah (Welfare) Party, was closed down by the Constitutional Court in 1998

(Vatan, 2021). Forty-one former Refah Party deputies founded the Fazilet (Virtue) Party, but this was also closed down because it was accused of being a direct continuation of the Refah Party. After the two parties were closed down, the Islamist movement was divided into two separate sects as conservatives and modernists. The AK Party (Adalet ve Kalkınma Partisi - Justice and Development Party) was founded by this so-called modernist wing that aimed to adopt a more centre-right line by leaving its Islamist rhetoric (Zürcher, 1997, p. 325–327). The AK Party founder and leader, Recep Tayyip Erdoğan, had been in prison in 1999 for inciting antagonism by considering religious differences (Milliyet, 1998). Therefore, while the AK Party came to power after the 2002 elections, the military had an unchallenged image regarding the guardianship of secularism. Naturally, from the very beginning, the AK Party's Islamist origins obliged people to question whether the secular military and the Islamist AK Party could work in harmony or not. The civil–military events before the AK Party era, the coup d'états and the military's traditional rhetoric as the guardians of secularism (or Kemalism) give us an idea about post-2002 events and the tolerance of the infiltration of congregations, such as the FETÖ. These implementations also oblige us to question the AK Party's intentions to depoliticise the army (objective control) or eliminate officers who were against its political view by replacing left-secular-oriented military ideology with the ideology of Islamist groups (subjective control). In the following sections, we discuss this problem by analysing the key events in civil–military relations during the AK Party's rule.

1.1 AK Party's Earlier Periods and the EU Reforms (2002–2007)

After it came to rule, the AK Party drew a picture that was entirely different from its successor, the RP; its members presented themselves as liberal, democratic, committed to secularism principles and supporting Atatürk's revolutions. It declared its first foreign policy target to be European Union membership (Kurt & Toktaş, 2010, p. 393). The changing discourse of the party enabled it to get support from almost every section of society, including secular businessmen and the enlightened liberal class (Somer, 2007, p. 1272). However, the more secular groups, especially the Kemalists and a dominant element of the military general staff, remained suspicious. Some Kemalists accused the AK Party of making *Takiyye* (acting tactfully) to hide its real Islamist intentions (Faltas, 2012, p. 136). The Kemalists claimed that the AK Party put forward the EU card to reduce the military's ongoing role as the guardian of secularism (Misrahi, 2004, p. 24; Mütercimler, 2014, p. 522). Accordingly, one of the fundamental obstacles against Turkey's European Union (EU) membership was the military's autonomy and supervision over politics. EU authorities strictly objected to this. On the other hand, the Turkish military had always stated that EU membership should be one of the main goals of Turkey because it would be the ultimate point of Atatürk's Westernisation goal (Bardakçı, 2008, p. 23).

Additionally, the military authorities believed that EU membership would help liberal ideals, such as equality, freedom of speech and other major aspects of human rights among citizens, to prevail. Eventually, that would lead Turkey to complete its democratisation process. In a completely democratised Turkey, there would not be any need for the military to intervene in politics to protect the secular democratic regime. In this way, the military would adopt a more professional role by staying out of politics (Heper, 2005b, p. 215–31).

In the following process, the AK Party government issued a number of reform packages for achieving EU membership (Gürsoy, 2011, p. 296). These earlier packages involved major changes regarding civil–military relations, such as reducing the military’s influence in the National Security Council and increased civilian monitoring over the military’s defence expenditures, reforms in the military courts (Heper, 2005a, p. 37–38). During Hilmi Özkök’s term in office as the Chief of the Turkish General Staff (2002–2006) in particular, the military appeared to have a more harmonious relationship with the government (Kurt & Toktaş, 2010, p. 393–394). Indeed, the military authorities did not want to be an obstacle against the EU membership in the eyes of people, because that kind of situation would leave the military in a position that conflicted with its own westernist ideals (Misrahi, 2004, p. 24). The military rhetoric against a possible Islamic resurgence further increased, especially during Yaşar Büyükanıt’s (Özkök’s successor) term of office as the chief of the Turkish general staff (2006–2008) (Akyürek et al., 2014, p. 159–161). It is fair to say that earlier AK Party reforms were more consistent with Huntington’s objective theory. As discussed in detail in further sections, an objective model requires an autonomous area for the military by which civilian and military domains are clearly separated and do not interfere in each other’s domains. In this way, the military increases its professionalism both normatively (obedient to civilians, remaining politically passive, neutral and impartial) and technically (combat expertise).⁵

1.2 E-Memorandum (2007)

As mentioned previously, Büyükanıt was more insistent in the protection of secularism from the beginning of his term in 2006. Büyükanıt’s strengthened emphasis on secularism prevailed after the issuing of the 2007 e-memorandum. In the evening of the first round of the 2007 presidential elections, the military released a formal statement on its website that declared the military’s objection to the AK Party’s candidate, Abdullah Gül, by referring to his Islamist past. It stated that the military would fulfil its task of protecting the major principles of the constitution referred in the Article 35 of its Internal Service Act (BBC News, 2007). This event can be seen a development in favour of civilian rule against the military. In the past, the

---

⁵ See section 3, ‘Analysis: Subjective Model and the AK Party’s Policies’.

civilian governments had always stepped back after these types of military statements. But the AK Party government did not do that. The government spokesperson, Cemil Çiçek, stated that ‘the primary duty regarding protection of the state’s basic principles belonged to the government... Turkey’s every problem would be solved within rule of law and democracy... Any idea or policy other than that would never be accepted’ (Çelik, 2020). Eventually, Abdullah Gül was chosen as the next president and the military did not show any resistance. In the 2007 general elections, the AK Party increased its votes to 46.5 percent (Haber Türk, 2007). Perhaps the e-memorandum caused an increase in the AK Party votes. Both the AKP supporters and the Kemalists showed their resistance to the military interventions during that era (Aydınlı, 2009, p. 595).

The e-memorandum can be seen as a turning point regarding the involvement of FETÖ members in the military. Until then, the military still appeared staunchly committed to secularism and Kemalist principles. Although the military had avoided direct interference in governmental affairs, it occasionally objected to potential anti-secular practices, such as reacting to the wearing of headscarves or turbans and the opening of Imam-Hatip (religious) schools (see Hürriyet, 2004; Milliyet, 2003). As previously mentioned, Büyükanıt’s emphasis on secularism was further strengthened. The context of the e-memorandum was explicitly against political Islam and claimed the protection of the secularism principle. Although different scenarios were later drawn, especially after the Dolmabahçe meetings on 5 May 2007, the external appearance of the event shows that Islamist congregations, such as the FETÖ, were not strong at that level or, at least, were hiding (CNN Türk, 2019). Furthermore, both the government’s and the people’s reactions to the e-memorandum were harsher than expected, especially when compared to previous civil–military tensions. Even people who were known as leftist or from the opposition parties reacted to the e-memorandum (Aydınlı, 2009, p. 595). In previous interventions, the military had benefitted from huge public support, but this time, they could not garner the same support, and Abdullah Gül was chosen as the next President (Yeni Şafak, 2007). Additionally, on 21 October 2007, the referendum for constitutional change was accepted by the people with a majority of 68 per cent (Dirlik, 2016). On 22 July 2007, the AK Party won the general election with a majority of 46 per cent (Birand, 2007). All of these developments gave the impression that the people supported civilian authority against military intervention. However, there are claims that the e-memorandum increased the AK Party’s votes (Vatan, 2007; Birand, 2007). Naturally, these developments were discouraging for the secular–nationalist wing of the military and broke their resistance to the forthcoming Ergenekon accusations, which was the key event that enabled the FETÖ infiltration into the military high command, as will be argued in the following section. Therefore, we may suggest that the results of the e-memorandum strengthened Islamist groups (primarily FETÖ) within the military (for the

critical role that the e-memorandum played in this regard, see Başbuğ, 2016, p. 37). Comments about the 22 July 2007 elections and the analysis of the relationship between the e-memorandum and the AK Party's rising votes from the famous journalist Mehmet Ali Birand are remarkable at this point: 'The results of the 2007 elections started a very fresh term in Turkey. The period of absolute secular approach and secular discourse, which have been familiar for 80 years, was closed' (Birand, 2007).

1.3 Ergenekon Trials (2008–2011)

The military's weakening influence in politics increased significantly after the beginning of the Ergenekon trials. Ergenekon became the name of a so-called operation that allegedly aimed to overthrow the AK Party government. The operation plan was allegedly prepared by some generals and intellectuals who were opposed to the AK Party government (Aydınlı, 2009, p. 592). Ergenekon (2008) was followed by other so-called operation plans, such as Kafes (2009) and Balyoz (2010). During these trials, many officers and generals in key positions, including the Chief of the Turkish General Staff, İlker Başbuğ (2008–2010), and the Head Commanders of Land, Navy and Air were charged and arrested (Hürriyet, 2012). One main characteristic of the accused during the Ergenekon trials was that most of them were known for their opposition to the AK Party government (Faltas, 2012, p. 135). As a result of the trials, the Chief of the General Staff, Işık Koşaner (İlker Başbuğ's successor), handed in his resignation, along with the commanders of Navy, Air and Land by stating that they felt guilty because they could not defend the military's rights during these prosecutions (BBC News, 2011). Basically, the following stage causes one to assume that the whole Ergenekon process could indeed be a 'plot' (kumpas) designed by the Gülen organisation to install its members in vacated positions to capture the military (Mütercimler, 2014, p. 230; Özçelik, 2019, p. 10; Petek, 2017, p. 41, 71; Sputnik, 2019; Orakoğlu, 2020; Sözcü, 2016; Sirmen, 2020, p. 187–189; Bingöl and Varlık, 2017, p. 25).⁶ All of those who were charged during Ergenekon were acquitted of all crimes. (T24 Bağımsız İnternet Gazetesi, 2019).⁷ Some key members of the 15 July, 2016, coup attempt, indeed, had obtained vacated positions from the arrested military personnel in the post-Ergenekon process (Hürriyet, 2016; Şık, 2016; Başbuğ, 2016, p. 92–93; Öztürk, 2016, p. 219).⁸ As discussed in the following sections, the Ergenekon process and the suggestions that it was a plot by the Gülenists to

---

⁶ There are a plethora of resources claiming that Ergenekon was a plot by the FETÖ to infiltrate the army by removing Kemalist-secular officers. However, the majority of these claims still come from origins closer to the left-secular wing, such as the newspaper, Sözcü. Even several authors and media closer to the AK Party currently accept that Ergenekon was a plot (for instance, see Orakoğlu, 2020 in the Yeni Şafak newspaper, which is known to be close to the AK Party).

⁷ Excluding the four suspects who were found guilty of attacking the Council of State.

⁸ İlker Başbuğ was the Chief of General Staff from 2008–2010 who became an Ergenekon suspect and was later proven innocent. Bekir Öztürk is a former Ergenekon suspect who was proven innocent. Hürriyet's news provides a list of the promoted personnel in Supreme Military Council (YAS) meetings from 2011 to 2015 who were later involved in the coup attempt. (See Hürriyet, 2016).

infiltrate the military’s higher command provides an important example of a subjective model because it aims to increase civilian control by dividing and weakening it. In other words, the subjective model achieves civilian control over the military by civilianising the military and making it ‘the mirror of the state’ (Huntington, 1983, p. 59). Several methods can be used for this purpose, including secret police, border guards, paramilitary forces, militias and presidential guards as can be seen in the Ergenekon process and the following FETÖ penetration into the high command (see Feaver, 1999, p. 225)⁹. As argued below, during the Ergenekon trials, the assumed AK Party–Gülen alliance remained. Hence, the AK Party perhaps remained passive because it saw this case as an opportunity to take the military on-side.¹⁰

1.4 The So-Called ‘Depoliticisation Process’ (2011–2016)

The resignations of Işık Koşaner and the other commanders pushed the military through an ostensible depoliticisation that continued until the 15 July, 2016, attempted coup. During Necdet Özel’s term of office as the Chief of the Turkish General Staff (2011–2015), the military appeared to be in harmony with the government by abstaining from any type of political action. The military seemed obedient to the government in every policy. Özel was awarded a ‘medal of honour’. While giving the medal, President Erdoğan thanked Özel for his co-operation with the government in various fields. Erdoğan also praised Özel’s sensitivity regarding the principles of the constitution and rule of law (Hürriyet, 2015).

Indeed, some might associate the Turkish military’s depoliticisation from 2011 to 2016 with Samuel Huntington’s definition of ‘professionalism’ and the ‘Objective Control Model’ (Ayvaz, 2015; Heper, 2011, p. 242). As aforementioned briefly, this theory is based on the arguments in Huntington’s work, *The Soldier and The State*, which was published in 1957 and has been employed as the main approach for describing democratic/liberal civil–military relations among scholars. According to this theory, professionalism refers to a case in which there is a certain line between military and civilian obligations and both sides do not interfere in each other’s spheres. In other words, the military stays out of politics, remains politically impartial and does not interfere in politicians’ domains. This general isolation allows the military to focus on its professional duties, such as combat, training units and preparing for warfare; it can follow political events and submit opinions – particularly in security matters – when this is demanded of it, but the last word is left to civilians. (Huntington, 1957, p. 83). Nevertheless, the attempted coup on the 15 July, 2016, indicated that this type of professionalism was not absorbed by all units of the military. Also, much like in Özel’s term of office, there were serious

---

⁹ See the discussion about the paramilitary forces in footnote 11.

¹⁰ See section 2.1, ‘The AK Party and the Gülen Organisation’, and section 3, ‘Analysis: Subjective Model and the AK Party’s Policies’.

claims that the Gülen organisation was gaining power within the military and it could attempt to a coup d'état in the near future (Erkin, 28 May, 2020, p. 109–110; Önsel, 2020, p. 118). On the one hand, if we look at the case from this perspective, the process becomes another example of subjective control in which a civilian-based terrorism-oriented paramilitary organisation¹¹ aimed to make the military its own tool. On the other hand, the Gülen–AK Party conflict had already started, so the AK Party's previous putative efforts to bring the military onside partly failed and a rival group in the military was developed.

2. WHO IS FETULLAH GÜLEN AND WHAT IS THE PURPOSE OF THE GÜLENIST CONGREGATION?

The founder of the Gülen organisation, Fetullah Gülen, was born in Erzurum in 1941. When he was 14, he became a religious preacher. Later, Gülen was appointed to Edirne as an Imam (religious leader) and continued his preaching (Öztürk, 2016, p. 29). One of his earliest activities was to establish the Association for the Struggle Against Communism (Komünizmle Mücadele Derneği). By the end of the 1960s, the people who came together to listen to him preaching began to organise the first brotherhood (cemaat or hizmet) establishments. The Fetullah Gülen Brotherhood (Tarikat or Cemaat) Movement rapidly gained disciples and grew quickly. The organisation established strong connections with every institution of the state, including the police, military, the assembly, media, sport and business. The organisation applied every method to gain disciples, including oppression, extortion and plotting. (Şahin et al., 2018, p. 18).

Fetullah Gülen's private schools raised a so-called new, elite younger generation who were intellectual and Islam-oriented (altın nesil or golden generation). It is reported that the first penetration of the Gülenists to the military came in 1977 (Gümüş, 2021, p. 131). During the 1980s, the penetration gained momentum. Occasionally, some measures were taken to eliminate Gülenist members from the military. Nevertheless, it could not stop the organisation's growth (Demirağ, 2015, p. 45). There were several methods used by the organisation to penetrate the military. The most frequent method was stealing exam papers and giving them to its members several days before the exams (Demirağ, 2015, p. 56–58). Sometimes, some of its members refused to take the exam papers, arguing that it was sinful behaviour. The leaders of the organisation told them that this was not a sin because 'there were many traitors within the military who attempt to enter in the military such as Christians, Jews and Masons' (Öztürk, 2016, p. 123–124). Another method used by the organisation was to mob, bully and harass the non-Gülenist members in the military schools and force them to quit

---

¹¹ Normally, paramilitary refers to a group organised like an army, but it is neither official nor legal (<https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/paramilitary>). In this case, although the FETÖ penetrated the military, their methods were similar to that of a paramilitary organisation, which is not suited to an obey and command structure and applies terrorist methods, such as bombing civilians, oppression, extortion and plotting. It is also officially illegal.

(Gümüş, 2021, p. 145; Özçelik, 2019, p. 92–93). The organisation particularly deceived lonely or poor officer candidates by promising them housing and the opportunity to gain new friends. The houses were known as ‘light houses’ (Işık Evleri). In these houses, the leaders of the organisation brainwashed fresh officer candidates to convince them to join the organisation. (Demirağ, 2015, p. 61)

The leaders brainwashed the officers by forcing them to read Fetullah Gülen’s books and to listen his teachings. The newcomers were also warned that they should be careful when performing their rituals or prayers and should hide their real identities (Gümüş, 2021, p. 33). They were even told that they should drink alcohol if necessary (Başbuğ, 2016, p. 33). One effective method by the organisation was to give ‘fake health reports’ to eliminate the non-Gülenist officers. The fake health reports were prepared by the Gülenist members in the GATA (Gülhane Military Medical Academy) (Gümüş, 2021, p. 151; Özçelik, 2019, p. 126; Petek, 2017, p. 124). The Gülenist disciples are convinced that Atatürk was the ‘deccal’, (the greatest enemy of Islam, who, according to the Islamic resources, will come before the judgement day) (Çağlar et al., 2017, p. 108; Gümüş, 2021, p. 57). Indeed, Fetullah Gülen’s several speeches that were leaked to the media gave clues about his real intentions. In a video recorded in 1995, Gülen told his disciples: ‘Until the right time comes, you will coil in the state’s capillary without making them feel’ (Petek, 2017, p. 61).

2.1 The AK Party and the Gülen Organisation

It is fair to say that in the beginning, the AK Party remained tolerant toward the Gülen organisation (see Pehlivan & Terkoğlu, 2019, p. 62; Başbuğ, 2016, p. 37). This tolerance put the Gülenists in a better position to penetrate the military (Özdağ, 2019, p. 26; Demirağ, 2015, p. 107). Indeed, the Gülen organisation was allegedly giving support to the AK Party, perhaps, due to the latter’s Islamic background. The party benefitted from the Gülenists’ support, especially during elections (Bozdağ, 2016, p. 118–119; Demirağ, 2015, p. 123; Petek, 2017, p. 34). Additionally, Gülenist media provided steady support for the AK Party until the conflict (Pehlivan & Terkoğlu, 2019, p. 196). Certainly, the Ergenekon trials accelerated the Gülenists’ penetration of the military. Gülenist officers were rapidly promoted to higher ranks and filled the empty positions that had been left by the arrested personnel (Bingöl and Varlık, 2017, p. 25; Çağlar et al., 2017, p. 182; Özçelik, 2019, p. 129; Petek, 2017, p. 71).

Indeed, the AK Party was generally supportive of the Ergenekon trials. Prime minister Erdoğan once associated the Ergenekon trials with the ‘Clean Hands Operation’ in Italy, stating, ‘there will be no more gangs and mafias in Turkey, we are decisive on that matter’ (CNN Türk, 2018). Erdoğan also stated that he was the ‘prosecutor’ involved in the Ergenekon trials (Vatan, 2008). Accordingly, the deputy prime minister of the AK Party, Bülent Arınç, stated, ‘[the] whole [of] Turkey mainly owe[s] to them

[the prosecutors of Ergenekon] in the name of democracy’ and that ‘Turkey is cleansing her guts’ (Sputnik Türkiye, 2017). Indeed, the Taraf newspaper – which was later shut down due to its relationship with the Gülen organisation – defined the Ergenekon plan as an attempt to ‘finish the AK Party and the Gülen congregation’ (Başbuğ, 2016, p. 163–164). Eventually, all those arrested during the Ergenekon trials were acquitted from all charges (Hürriyet, 2019). As aforementioned, it might be assumed that the whole process could be a plot designed by the Gülenists to replace their own sympathisers with Kemalist officers (Mütercimler, 2014, p. 230; Özçelik, 2019, p. 10; Petek, 2017, p. 41, 71; Sputnik, 2019; Orakoğlu, 2020; Sözcü, 2016; Sirmen, 2020, p. 187–189; Bingöl and Varlı, 2017, p. 25). Also, the chief prosecutor involved in the Ergenekon trials, Zekeriya Öz, was later found guilty of ‘attempting to establish [a criminal] organisation and to destroy the Republic of Turkey by applying vandalism’. After being found guilty, Öz escaped from Turkey (Anadolu Ajansı, 2015).

2.2 AK Party – Gülen Conflict

The first conflicts between the AK Party and the Gülenists began after the 2010 referendum. The conflict became apparent following a number of events, such as Erdoğan’s declarations against Gülenist schools (dershaneler), the Gülen–Erdoğan collision in the Blue Marmara (Mavi Marmara) incident of 2010, the MİT (Turkish Intelligent Service) trucks crisis of 2012 and the 17–25 December investigations of 2013 (Cumhuriyet, 2018). Erdoğan referred to the Gülenists as having a ‘parallel structure/parallel state structure – PYD’ and as being a ‘state within the state’ (BBC News, 2016; Daily Sabah, 2016). Although certain dates are contested, particularly since 2013, the Gülen organisation was more often referred to as ‘the Fetullah Gülen Terrorist Organisation’ (FETÖ) (Evrensel, 2016). In any case, the organisation has currently been declared a ‘terrorist’ organisation (see Habertürk, 2017). Erdoğan once admitted having previously supported the Gülenists, asking, ‘is there anything that you demanded from us and you could not have?’ (Cumhuriyet, 2019). The former AK Party’s deputy prime minister, Cemil Çiçek (2007–2011), referred to the Gülenists’ penetration when he stated that ‘since the 1970s, everyone has [had] responsibility if things [got] to [a certain] point; perhaps my mistake [makes up] 90 percent [of the problem], others’ [five] percent [or] one percent, but even [one] percent is enough [to poison] [the state]’ (Hürriyet, 2016). Even during the so-called depoliticisation in Necdet Özel’s term of office (2011–2015), there were strong indicators of the Gülenists’ penetration of the military. For instance, one Ergenekon (Balyoz) victim, retired officer Mustafa Önsel, warned the authorities against a possible Gülenist coup d’état just four months before it occurred (Önsel, 2016; Önsel, 2020, p. 118). Indeed, Özel once angrily denied Gülenist penetration, stating, ‘there [are] not any Gülenist[s] in the headquarters’ (Erkin, 2020, p. 109).

Yet, following his resignation, Özel admitted negligence with regard to taking necessary measures against the Gülenists (Sözcü, 2016).

2.3 15 July 2016: Attempted Coup D'état

In any case, the Gülenists attempted a coup d'état on the 15 July 2016, but they encountered strong – and perhaps unexpected – resistance from the government, opposition parties, citizens and the media. Indeed, the juntaists captured the Turkish Radio and Television (TRT), the state's main news institution, by presenting themselves as the 'Peace at Home Council' (Yurtta Sulh Konseyi). They forced a TRT newsreader to read a coup declaration, which stated that the military had taken control. Yet, strong resistance crushed the juntaists' morale and caused them to fail. Indeed, an important portion of the military did not obey the Gülenist junta and resisted (Anadolu Ajansı, 2017). Some of these resisters were arrested during the Ergenekon trials (Yanardağ, 2019, p. 52). It has also been suggested that many of the resisters came from the Kemalist wing of the military or were republicans (Yanardağ, 2019, p. 53).

During the challenge, the Gülenists attacked civilians at the National Assembly (Cumhuriyet, 2017; Hürriyet, 2018). Among the juntaists were officers and generals who were rapidly promoted during the Ergenekon process and took the places of those who had been arrested (Başaran, 2016). For instance, one of the leading figures in the coup d'état attempt, Akın Öztürk, had quickly been promoted after the Balyoz Trials, and he became Head Commander of the Air Forces following the arrests of many commanders. Öztürk retained this role for two years until 2015, when he was tried and arrested. (Hürriyet, 2016). There are many other similar examples of individuals who were promoted during the post-Ergenekon process but were later involved in the 15 July 2016 attempted coup (Hürriyet, 2016; Şık, 2016; Başbuğ, 2016, p. 92-93; Öztürk, 2016, p. 219).

It is fair to say that the 15 July 2016 attempted coup d'état indicated that the Ergenekon practice had negative impacts on the military and the nation. Indeed, President Erdoğan once admitted that a mistake had been made in tolerating this organisation, stating: 'I do not refuse that the FETÖ (Fetullah Terrorist Organisation) [had] grown during our rule, they were a big betrayal network, we were deceived' (BBC News Türkçe, 2018). In any case, both the AK Party and opponent parties harshly condemned the Gülenists' attempt at a coup d'état. In the aftermath of the attempt, President Erdoğan announced a State of Emergency Rule (OHAL) to eliminate Gülenist members from every section of the state (Hürriyet, 2016). Also, further decisions were made to eliminate Gülenists from the military. The Chief of the Turkish General Staff and the Commanders of Land, Air and Naval Forces were subordinated to the Ministry of National Defence (Haber Türk, 2018). All of the military colleges and academies were subordinated to the newly established National Defence University, while the rector of this university was subordinated to the president (Anadolu Ajansı, 2016). The

Kuleli Military High School was closed (Sputnik Türkiye, 2017). Military hospitals were subordinated to the Ministry of Health (Cumhuriyet, 2016). The Military Supreme Administrative Court and the Military Court of Appeals (AYİM) were both dissolved. The structure of the Supreme Military Council (YAŞ) was redesigned in the civilians' favour (Bayramoğlu, 2020). The Gendarmerie Command and the Coast Guard Command were subordinated to the Ministry of Home Affairs (Yeni Şafak, 2016).

Under normal conditions, these regulations by the government would be seen as necessary for democratisation. Indeed, civilianisation in civil–military relations has always been required in Turkey due to the ongoing military tutelage. This requirement provided a significant obstacle to democratisation. In the current framework, the military is completely subordinated to the civilians. The current shape of civil–military relations perhaps could be assumed to be closer to those of advanced, liberal democracies. Yet, despite these regulations, there is always the risk that juntaist establishments, such as the Gülen organisation, may re-emerge. Since this type of organisation generally emerges to oppose an obey and command structure, formal measures may not be adequate enough to prevent this. Furthermore, there are suggestions that the OHAL implementations are indeed another effort at subjective control because there was too much civilian interference into the military's educational, health and justice systems (see Özdağ, 2019, p. 34–44; Bingöl and Varlık, 2017, p. 61–82; Başbuğ, 2016, p. 63–88). The issue is also discussed in the following sections.

In the next section, we analyse the attempted coup d'état on 15 July 2016. However, before the analysis, we briefly make the following suggestions: the AK Party made essential reforms to subordinate the military in their earlier years. Their efforts ostensibly portrayed a democratic image that is consistent with Huntington's objective control model. Yet, the memorandum and the military's weakening in the eyes of people, the FETÖ's penetration during the Ergenekon trials, the AK Party's tolerance, the beginning of AK Party–Gülen conflict and the AK Party's weakening supervision over the military cause one to question whether the AK Party aimed to replace left-secular military ideology with Islamist ideology or not? In other words, did the AK Party try to depoliticise the army or did it try to eliminate the officers who were against its political views? These questions naturally oblige us to consider the possibility that the AK Party failed to achieve this purpose, at least partly, after starting to conflict with the FETÖ. The ultimate result of this failure was FETÖ's coup attempt against the government. Yet, as discussed in the following sections, the AK Party still could be trying to make the military its 'mirror' by supporting the infiltration of other Islamist groups as illustrated by the subjective model.

3. ANALYSIS: SUBJECTIVE MODEL AND THE AK PARTY’S POLICIES

In previous sections, we briefly defined the subjective model by associating it with several cases that occurred during the AK Party’s era. In this section, we aim to give a more detailed definition of the model by comparing it to its opposite theory: the objective model. We will then broadly analyse civil–military relations by observing past events and making assumptions about possible outcomes in the future. According to Huntington, there are two methods of implementing civilian control over the military: *subjective* and *objective* models. The subjective model is based on maximising civilian power. Subjective control enables civilian supremacy by minimising military power and maximising civilian power. Civilian groups can include governmental institutions, social classes and constitutional forms. There are several difficulties in this model because the conflicting interests of civilian groups can prevent them from combining their powers against the military; for example, the AK Party–Gülen discord provided this type of conflicting interest. According to Huntington, the solution to the problem is to enhance the power of one civilian group at the expense of other civilian groups (Huntington, 1957, p. 80–81).

Objective control is based on maximising military professionalism by adopting professional behaviour and attitudes and accepting soldiery as a profession. In its autonomous area, the military remains politically passive, neutral and impartial (depoliticisation). Certainly, civilians remain masters by giving orders to the military who obey these orders without objection or hesitation, but they can also give advice when required, especially on matters regarding security. Huntington defines this model as the opposite of the subjective model. He argues that the subjective model achieves civilian control over the military by civilianising the military and making it ‘the mirror of the state’, while the objective model achieves it by militarising the military and making it a ‘tool of the state’ (Huntington, 1957, p. 83). From this framework, we may argue that Huntington’s objective control model offers a civil–military separation in which both civilians and the military have its own autonomous areas. Therefore, while supervising the military, civilians should be careful to avoid interfering in the military’s autonomous zone. This is because if civilians were to interfere in the military’s internal matters too much, it would cause the military to be politicised and to be divided into different political sects. This would also cause civilians to indoctrinate their ideology into the military so that it becomes a party army (Cottey et al., 2002, p. 33; Perlmutter, 1977, p. 13). Huntington argues that the German military gradually became a party army through methods of ‘reducing, dividing, limiting’ the authority of military institutions. The level of German General Staff, which normally should be the centre of professionalism, was steadily lowered, and eventually, the military was divided into three different groups. (For details see Huntington, 1957, p. 121). Hitler assumed the position of Supreme Commander and appointed

Nazi sympathisers to key positions in the military (Huntington, 1957, p. 113–119). Hitler's other tactics, Huntington argues, were methods of slander and plotting, such as falsely accusing Commander-in-Chief Werner von Fritsch of being a homosexual and removing him from position, an event that contributed to Hitler's increasing control over the military (Huntington, 1957, p. 120). Werner von Blomberg, another professional general who resisted Hitler's policies, was removed from his position with similar methods, assuming his wife was a 'prostitute' (Huntington, 1957, p. 120). As mentioned before, using secret police, border guards, paramilitary forces, militias and presidential guards can be seen as methods of subjective control (see Feaver, 1999, p. 225). Although not exactly the same, similar methods, such as oppression, extortion and plotting were applied by the FETÖ as mentioned previously (Şahin et al., 2018, p. 18). According to Huntington, the subjective model is more widespread than the objective model as, most often, civilians attempt to indoctrinate their ideals into the military to increase their power. This type of model is more common in new democracies. At this point, we may suggest that subjective control could involve three risks. First, it damages democracy. Second, it weakens the military's combat prowess, for the appointments of officers and generals are made according to ideological concerns and not according to competence. Third, the subjective model politicises the military by dividing it into different political sects. Therefore, in this type of control, juntaist establishments can emerge, which is what occurred in the Gülenists' case.

Accordingly, there are suggestions that the AK Party's rule should be defined as subjective control rather than objective control. The earliest suggestion of this was implied by Ergenekon victim and former chief of the Turkish general staff, İlker Başbuğ. Başbuğ once stated, 'In civil[–]military relations, there is objective control and the subjective control. In the subjective control, politicians aim to control everything and aim to maintain by dividing' (Başbuğ, 2016, p. 74; also see Özdağ's arguments in Özdağ, 2019, p. 34–37). Currently, there is a claim that the AK Party is aiming to create a 'party army' (for instance, see Özdağ, 2017). According to these suggestions, the above-mentioned state of emergency regulations were indeed made for this purpose (see Özdağ, 2019, p. 34–37). Additionally, the Supreme Military Council produced some unexpected decisions. Some officers who had connections with the Gülenists were promoted to higher ranks, while officers who had resisted the Gülenists were forced to retire. For example, two-star general Nerim Bitlisioğlu, who had submitted two reports to eliminate the Gülenists, was forced to retire (Erkin, 2019, p. 141–142). Similarly, Colonel Aziz Yılmaz and Colonel Güven Şağban, who fought with the juntaists on the 15 July, 2016, were later forced to retire (Erkin, 2020). Some others who, according to critics, were forced to retire in a similar way were two-star generals Şevki Gençtürk, Mehmet Okkan, Hakan Atınç and Sevinç Şaşmaz, four-star general Abdullah Recep and one-star generals Atilla Şirin, Celalettin Bacanlı, Ufuk Demirkılıç, Sırrı Yılmaz,

Erdal Şener, Süleyman Ertizman, Hançeri Sayat, Erkan Olgay, Erdoğan Baykal and Mustafa Barut (Önsel, 2020, p. 217-227).

Furthermore, some critics accuse the government of creating a ‘controlled coup’ (kontrollü darbe), which means that the government learned of the coup before it occurred and allowed it to happen to increase the government’s popularity (Önsel, 2020, p. 177–178; Öztürk, 2016, p. 203–204; Yanardağ, 2019, p. 36–39, 43, 47, 80) However, other critics have put forward the case of a ‘counter coup’ (karşı darbe), which means that the government provided an advantage in the situation by declaring a state of emergency in order to eliminate its opponents (Yanardağ, 2019, p. 7, 33, 80, 89). This case is also described as ‘the 20 July counter-coup’ (Yanardağ, 2019, p. 88). Nevertheless, many have objected to these speculations, including the opponents.

When we observe the whole process from the beginning of the AK Party’s rule, we should distinctly analyse different periods. In their earlier period, the AK Party’s reforms to subordinate the military were ostensibly consistent with objective control. But even during that period, left-wing Kemalists, military commanders and the judiciary remained strongly susceptible to the AK Party’s liberal and secular discourse by accusing them of aforementioned *Takiyye* (i.e. acting tactfully). As mentioned previously, the word *Takiyye* became very famous during this time to define the AK Party’s assumed ‘insincerity’; see Özbudun & Hale, 2010, p. 61). Hence, we may ask the question: did the AK Party really intend to create military depoliticisation or did it aim to eliminate the officers who were against its political ideology by replacing the left-secular-oriented officers with Islamist groups? If the second possibility is true, the aforementioned Gülen–AK Party alliance in the earlier periods of AK Party rule can be considered an effort to achieve this purpose. After the failure of the e-memorandum in 2007 and the people’s support for a civilian government, the military’s confidence regarding its influence in society was weakened. Perhaps because of this, the military could not show a serious reaction to the Ergenekon trials because many people already believed they were guilty. The Ergenekon process, following the e-memorandum, accelerated the FETÖ penetration into the military using methods very similar to the ones associated with the subjective model. Among the alleged methods used by the FETÖ, the most common were cheating in exams and interviews during officer recruitment, stealing exam questions and giving them to their members before the exam, preparing fake digital documents, fake signatures, recording secret videos inside the chief of the general staff’s office, preparing fake health reports to eliminate non-Gülenists and recruiting their own members by oppression, extortion, slander, plotting and mobbing the officers who were not members of the organisation (Şahin et al., 2018, p. 18; Bozdağ, 2016, p. 91, 123–124; Gümü, 2021, p. 145, 151; Özçelik, 2019, p. 92–93, 126–127; Petek, 2017, p. 124; Demirağ, 2015, p. 56–58). These methods have already been explained in previous sections, but there are many more examples in the

aforementioned resources. Here, we recalled these examples to show the similarity between the subjective model and the FETÖ penetration as observed in the aforementioned Nazi case.

The AK Party's tolerance to the Ergenekon investigations can also be defined with the subjective model. The AK Party could have been expected to increase its influence in the military through the penetration of these Islamist groups, in this case by the Gülenists. Yet, as argued by Huntington, in the subjective model, civilian groups tend to battle with each other because of their conflicting interests (Huntington, 1957, p. 80–81). Naturally, the Gülen–AK Party conflict prevented the AK Party from its putative intention to control the army (at least partly). Although both the Gülen and AK Party came from Islamist rhetoric, we may suggest that most disciples of the FETÖ preferred to obey Fethullah Gülen during this conflict because the AK Party's weakened control over the military became apparent in the 15 July attempted coup. Therefore, explaining the military's ostensible depoliticisation from 2011–2016 with the objective model would be a wrong assumption. Indeed, these years were perhaps the most active period of subjective control because FETÖ members insidiously captured the higher positions (see *Hürriyet*, 2016; Şık, 2016; Başbuğ, 2016, p. 92–93; Öztürk, 2016, p. 219).¹² However, the AK Party's post-15 July practices could be interpreted as another attempt at subjective control (see Özdağ's analysis of the OHAL decisions in Özdağ, 2019, p. 34–41). The amendments during the OHAL could pose the risk of interfering in the military's area of expertise, which, according to Huntington, should also be autonomous for a democratic civil–military relationship (Özdağ, 2019, p. 34–41). This is also necessary for effective combat power and professionalism. For instance, Furlan makes a categorisation by dividing work tasks between military and civilian authorities under the titles of: 'mission and tasks', 'strategic guidance', 'personnel management', 'equipping', 'financing', 'training and education', 'readiness' and 'operations' (see Furlan, 2012, p. 435–445). Also, Feaver uses the explanation "proper division of labour between 'military matters' and 'civilian matters...'" (Feaver, 1999, p. 219). Therefore, civilians should be careful when interfering in these areas to preserve the military's professional structure.

When we return to the question of whether the AK Party tries to eliminate officers who are against its political ideology, we should also examine recent developments to give a better answer. There are strong suggestions that other religious congregations are replacing the FETÖ and spreading their members throughout the military. Even former FETÖ members hide by joining other Islamist groups to remain in the military. The same suggestions also criticise the AK Party because of its tolerance to these organisations. If these suggestions are true, this is another bid for subjective control with the AK Party promoting or condoning the infiltration of these groups to subordinate the military to its own will. As discussed below, most

---

¹² See footnote 8.

of these groups currently support the AK Party, but in the future, they could also be involved in attempts, such as the 15 July attempted coup. Therefore, before the conclusion section, it would be beneficial to analyse the putative emergence of these groups as well as the reaction to these events by retired Kemalist officers.

4. CLAIMS OF OTHER RELIGIOUS CONGREGATIONS

Indeed, there are suggestions that the Gülenists maintain their existence by penetrating other groups or congregations (Önsel, 2020, p. 185). Normally, entry into military academies and colleges for non-commissioned officers required that applicants were ‘not absorbing any excessive religious (irtica) and separatist view (irtica) or not being involved in these type of activities’. With new regulations, this condition was abolished (Independent Türkçe, 2021). Some critics argue that the abolishment of this regulation opened the path for religious groups to enter the military. Indeed, there are suggestions that the Gülenists are not the only religious community within the military (Özçelik, 2019, p. 81; Pehlivan & Terkoğlu, 2019, p. 32). For instance, a lieutenant colonel, Deniz Ç., became a witness in the Burdur Chief Public Prosecutor’s Office on the 5 August, 2016. Deniz declared that he belonged to the ‘Meşveret’ congregation, another religious group within the military that is separate to the Gülenists but that also follows the teachings of Saidi Nursi. Deniz maintained that until 2012, there had been no conflict between the Meşverets and the Gülenists. Nevertheless, following the 17–25 December corruption allegations, the Meşverets sided with the AK Party and supported it in the local elections (Özçelik, 2019, p. 82).

Another assumed congregation is the ‘Menzilciler’, which comes from the Halidiyye branch of the Nakşibendiler congregation. This congregation is known for its supportive policies in relation to the AK Party (Balancar, 2019, p. 29). Some now argue that the Menzilciler congregation is the most powerful organisation (congregation) in the state since it filled the positions left empty by the Gülenists (Pehlivan & Terkoğlu, 2019, p. 19, 23). There are even suggestions that former Gülenists now conceal themselves by joining the Menzilciler group, preserving their positions in state departments. According to these assertions, the Menzilciler group began to penetrate the military (Çiçek, 2018). Ümit Özdağ claimed that once students entered the military academy, they argued with each other regarding whose congregation’s Imam would lead the Friday prayer (Özdağ, 2018). Another report suggested that a group of ten soldiers, one of whom was a colonel, entered a mosque. They wore green Islamic caps and were making ‘zikir’, a religious ritual of repeating sacred words – sometimes with shaking and shouting. It was reported that the group belonged to the Süleymanlılar congregation, another Nakşi-orientated common religious community in Turkey (Cumhuriyet, 2021).

In January 2019, Bitlis City-Governor İsmail Ustaoglu, city-Gendarmerie Commander Colonel Erhan Demir and Chief of Police Yamın Açarlar together visited the Nurs Village of the Hizan county, which is Saidi Nursi's city of birth. Vali Ustaoglu, who was welcomed by the villagers, observed the Nurs Village of Hizan county wherein Saidi Nursi was born. Ustaoglu said that 'almost two years ago, [one thousand] people, from every corner of the state, were coming and attending Saidi Nursi's commemoration communities. We will make [the] effort to return back to those days. We believe that this place, again, will be a tourism [centre]' (Pehlivan & Terkoğlu, 2019, p. 63). Indeed, there are assertions that a short while ago, Minister of Home Affairs Bülent Soylu visited the Saidi Nursi village (Pehlivan & Terkoğlu, 2019, p. 63). After the Gülenists' coup d'état attempt, the government's efforts to legitimise the Nurculuk congregation meant that soldiers may attend these Islamic communion (sohbet) meetings in the Nurs Village. In the Nurs Village's social media account, it was emphasised that 'from this moment, Nurs Village sit[s] in the Medrese (religious-orientated schools) and [is] talking with our soldier brothers from the Turkish Armed Forces' (Pehlivan & Terkoğlu, 2019, p. 63). We do not know exactly which of these claims are exaggerated or which, to some extent, have some inconsistencies. Yet, if the government does not take decisive action against these attempts, most of which are directly inspired by the Nurculuk movement, just as the Gülenists were, it is likely to encounter new religious-based juntaist establishments within the military (see Öztürk, 2019, p. 232-233; Pehlivan and Terkoğlu, 2019, p. 61). At this point, the suggestions of aforementioned former Ergenekon (Balyoz) victim, retired Colonel Mustafa Önsel, are remarkable. He assumes that the AK Party government tries to eliminate the FETÖ members by taking other Islamist groups as its alternative. In other words, these Islamist groups (or congregations) are considered the 'antidote' to the FETÖ (Önsel, 2020, p. 184-185). Yet, Önsel claims that a considerable number of FETÖ members remain in the military (Önsel, 2019, p. 183). He also emphasises the claims that at least 10 per cent of eliminated military personnel were mistakenly accused and were not even members of FETÖ (Önsel, 2019, p. 183). If we consider these experts' views as true, we continue to see other examples of subjective control.

4.1 The 104 Admiral Event

Aside from these cases, we should emphasise that an important development in this regard was the '104 Admiral Event'. According to the declaration known as the 'Montreux Declaration' or the '4 April Declaration', 104 retired admirals issued a warning letter. That letter referred to an event in which a general from the Naval Forces, Mehmet Sarı, appeared with a turban and robe in a congregated house. The letter criticised that event by declaring that 'in recent days, some unacceptable views, news and discussions in the press and social media have been deeply painful for us as [those] who [have] dedicated their life to this profession'. The statement

also declared that ‘it is mandatory that the personnel of [the] Naval Forces Commandership should be trained according to Atatürk’s principles and revolutions’. (Cumhuriyet, 2021). Naturally, the AK Party and the government condemned this declaration. For example, the Labour Minister of Family, Zehra Zümrüt Selçuk, stated in her twitter account that the ‘period of intervening (ayar vermek) in national will has passed’, implying the involvement of former military coups and junta regimes. The Yenişafak newspaper, which is known for favouring the AK Party, created the headline, ‘a declaration which crossed the lines from 103 admirals’ (Yenişafak, 2021). The 104 Admiral Event can be seen as evidence that the claims about the penetration of other Islamist congregations reached a serious point. Although the declaration of Admirals can be contested regarding its suitability for democratic ethics, the warning tone in the statement should not be disregarded, especially after witnessing a coup attempt only five years ago by an alleged Islamist organisation.

Conclusion

In summary, we began by analysing military politicisation with a brief summary of the pre-AK Party period, which can be extended to the latest centuries of the Ottoman Empire. Yet, because of the limited scope of this paper, we focused on key events, such as the military’s role in the 1908 Revolution and the suppression of the counter-revolutionary movement on 31 March as well as the divisions within the military as Mektepli/Alaylı and İttihatçı/İtilafçı. Then, the paper explained the military’s interventions in 1960, 1971, 1980 and 1997 according to the assumption of the guardianship of secularism. However, as was the case in the 1980 intervention, this guardianship duty sometimes portrayed an ostensible image. Especially after the Cold War with the rise of political Islam and Kurdish separatist movements, the secular–nationalist discourse of the military seemed to be strengthened. The 28 February 1997 post-modern coup, the military’s earlier objections against several AK Party policies and the 2007 e-memorandum evidence this. At this point, the paper wanted to understand if the AK Party aimed to achieve military depoliticisation as assumed by the objective model or if it tried to eliminate officers against its party ideology by replacing left-orientated officers with Islamist officers. To approach the question from a theoretical perspective, the paper employed the subjective control model of Huntington. Subjective control aims to subordinate the military by civilising it, dividing it into different groups, eroding its professionalism and indoctrinating it with civilian political ideologies. The methods of subjective control can sometimes include plotting and slander using false evidence, as in the Nazi example, or using secret police, border guards, paramilitary forces, militias and presidential guards. The ultimate purpose, according to Huntington, is to make the military a mirror of the state. In this regard, FETÖ’s aforementioned methods for infiltrating the military, such as cheating in exams and interviews during officer recruitment, stealing exam

questions and giving them to their members before the exam, preparing fake digital documents, fake signatures, recording videos inside the chief of general staff's office, preparing fake health reports to eliminate non-Gülenists and recruiting their own members by oppression, extortion, plotting, slander and mobbing officers who are not members, provide examples of the subjective model.

The critical point here is the AK Party's attitude during the FETÖ infiltration. Until the e-memorandum in 2007, the military had a coercive and deterrent image as the guardian of secularism. However, after the memorandum, the civil authority refused to step back and showed decisive resistance. This attitude benefitted from huge public support by increasing the AK Party's votes to 46 per cent. The military's retreat after witnessing this huge reaction, perhaps, facilitated the Islamist groups' penetration into the army. In this regard, the Ergenekon trials began. Many officers in key positions were accused of preparing a plan to overthrow the AK Party's government. The investigation process and subsequent arrests vacated many positions in the military, and these positions were quickly filled by members of the FETÖ. During the process, the AK Party's government seemed supportive of the Ergenekon investigations and tolerant of the developments while these changes were happening in the military. The main purpose of the Ergenekon investigations only became apparent after the Gülen–AK Party conflict began. The suspects in Ergenekon were gradually acquitted of all charges and were proved innocent. From the end of the Ergenekon trials (2011) to the 15 July attempted coup (2016), the military appeared silent and obedient to the ruling party, which is normally consistent with the military depoliticisation depicted by Huntington's objective model. Nevertheless, the attempted coup d'état by FETÖ members on 15 July 2016 disproved this. The coup attempt proved that Ergenekon was a plot by FETÖ members to replace left-secular officers with their members. Some of the officers involved in the 15 July coup attempt had been rapidly promoted during (or post-) Ergenekon and had filled the positions vacated by Ergenekon suspects.

If we look at the case from a theoretical perspective, until the 15 July attempted coup, the process provides a clear example of the subjective model. The AK Party aimed to replace left-secular-orientated officers with Islamist officers and seemed to be tolerant to the FETÖ penetration. The main purpose here was to make the military a party army (or mirror of the party) by supporting Islamist groups as assumed by the subjective model. But later, the AK Party–Gülen conflict began, and the AK Party's control over the military was weakened. Indeed, this scenario is assumed by Huntington because, in subjective control, the conflicting interests of civilian groups sometimes prevent them from enabling full control over the military. The AK Party's situation after the Gülen–AK Party conflict can be explained with this situation. The strengthened FETÖ members attempted a coup to take control of the state but failed; this should normally have educated the

AK Party on the risks of politicising the army. Therefore, the AK Party's subsequent OHAL decisions should normally be considered an attempt at depoliticisation to prevent new occurrences of 15 July. Nevertheless, there might be some risk of subjective control in the OHAL decision because the structure of military schools, military hospitals and military courts changed and an increased civilian influence over these institutions was observed. A further risk was the strong suggestion of putative penetrations of other Islamist groups, such as the Menzilciler and Meşveret. The aforementioned 104 Admiral event can be considered a reaction to these developments. At this point, if the government remains tolerant of these groups, we might witness further problems; even perhaps attempted coups, such as on 15 July. Perhaps these groups currently seem supportive of the government, but the Gülenist organisation had also been supportive in the very beginning. Finally, as we initially assumed, this process can be evaluated in different ways. First, the AK Party aims to depoliticise the army as assumed by Huntington's objective model. Second, the AK Party aims to make the military its mirror by replacing left-orientated officers with Islamist groups. If the first possibility is true, it would be a positive development for democratisation. If the second possibility is true, it would bring further risks against the regime, as happened in the 15 July attempted coup, by reducing military professionalism and combat prowess assumed by the subjective model. The evidence presented in the paper suggests that the second scenario is more likely.

Bibliography

- 28 Şubat'ta Ne Oldu? 28 Şubat Süreci Nasıl Başladı? 28 Şubat Bildirisinde Neler Yazıyordu?. (2021) *Vatan*. <http://www.gazetevatan.com/28-subat-ta-ne-oldu-28-subat-sureci-nasil-basladi-28-subat-bild-1376019-gundem/> [accessed: 28 February 2021]
- 103 Emekli Amiralden Haddini Aşan Bildiri. (2021). *Yeni Şafak*. <https://www.yenisafak.com/gundem/103-emekli-amiralin-bildirisi-3616770> [accessed: 04 April 2021]
- 103 Emekli Amiralden Montrö ve Atatürk Devrimleri Bildirisi. (2021). *Cumhuriyet*. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/103-amiralden-montro-ve-ataturk-devrimleri-bildirisi-1825515> [accessed: 04 April 2021]
- Abdullah Gül, 339 Oyla Cumhurbaşkanı Seçildi. (2007). *Yeni Şafak*. <https://www.yenisafak.com/politika/abdullah-gul-339-oyla-cumhurbaskani-secildi-64827> [accessed: 28 August 2007]
- Ahmad, F. (2017). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Kaynak Yayınları.

AKP'nin Oyları Neden Patladı? (2007). *Vatan*.
<http://www.gazetevatan.com/akp-nin-oylari-neden-patladi--129177-gundem/> [accessed: 27 July 2007]

Akyaz, D. (2009). *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi: Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine*, Kaynak Yayınları.

Akyürek, S., Koydemir, F. S., Atalay, E., & Bıçaksız, A. (2014). *Sivil-Asker İlişkileri ve Ordu-Toplum Mesafesi*. BİLGESAM Yayınları.

Askerden İmam Hatip Çıkışı. (2003). *Milliyet*.
<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/2003/10/14> [accessed: 14 October 2003]

Askeri Hastaneler Sağlık Bakanlığına Bağlandı. (2016). *Cumhuriyet*.
<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/askeri-hastaneler-saglik-bakanligina-baglandi-591513#:~:text=Bakanl%C4%B1k%20taraf%C4%B1ndan%20yap%C4%B1lan%20a%C3%A7%C4%B1klama%20C5%9F%C3%B6yle,na%20ba%C4%9Fl%C4%B1%20olarak%20hizmet%20verecek.> [accessed: 27 August 2016]

Askeri Okulların Giriş Şartlarında Değişiklik: “İrticai, Bölücü Görüş” yerine “İltisak ya da İrtibat” geldi. (2021). *Independent Türkçe*.
<https://www.indyrturk.com/node/334796/askeri-okullar%C4%B1ngiri%C5%9F-%C5%9Fartlar%C4%B1nda-de%C4%9Fi%C5%9Fiklik-i-CC%87rticai-b%C3%B6l%C3%BCc%C3%BC-g%C3%B6r%C3%BC%C5%9F-yerine-i-CC%87ltisak-ya> [accessed: 24 March 2021]

Aydemir, S. S. (2014). '12 Mart 1971 Askeri Muhtırasına Giden Süreçte Üniversite Olayları'. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 3. Sayı: 5.

Aydemir, Ş.S. (1971). *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa Cilt II 1908 – 1914*, Remzi Kitabevi.

Aydın, E. (2009). A Paradigmatic Shift for the Turkish Generals and an End to the Coup Era in Turkey. *Middle East Journal*, 63(4). DOI: 10.3751/63.4.13

Ayvaz, M. E. (2015). Sivil-Asker İlişkileri Açısından Necdet Özel Dönemi. *SETA*. <https://www.setav.org/sivil-asker-iliskileri-acisindan-necdet-ozel-donemi/> [accessed: 16 August 2015]

- Balancar, F. (2019). *Politics and Religious Order in Turkey*. Democratic Progress Institute.
- Balkan Bozgununun Sebebi: Ordu İçinde Siyaset. (2012). *Dünya Bülteni*. <https://www.dunyabulteni.net/tarihten-olaylar/balkan-bozgununun-sebebi-ordu-icinde-siyaset-h231925.html> [accessed: 21 October 2012]
- Bardakçı, M. (2008). *Civil-Military Relations in Turkey under the AKP Government*. Südosteuropa Mitteilungen.
- Başaran, E. (2016). Thinking Gülen is a Peaceful Scholar is a Huge Mischaracterization. *Hürriyet Daily News*. <https://www.hurriyetdailynews.com/opinion/ezgi-basaran/thinking-gulen-is-a-peaceful-scholar-is-a-huge-mischaracterization-102173> [accessed: 28 July 2016]
- Başbuğ: Ergenekon Komplosunda Bush Yönetimi FETÖ'ye Destek Verdi. (2019). *Sputnik*. <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201902151037678595-basbug-ergenekon-kompla-bush-feto-destek/> [accessed: 15 February 2019]
- Başbuğ, İ. (2016). *15 Temmuz Öncesi ve Sonrası*. Doğan Kitap.
- Bayar, C. (2018). *Ben de Yazdım Cilt – I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*.
- Bayramoğlu, A. (2020). 15 Temmuz ve Asker-Sivil İlişkileri. *Perspektif*. <https://www.perspektif.online/15-temmuz-ve-asker-sivil-iliskileri-2/> [accessed: 5 August 2020]
- Berkes, N. (2018). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları.
- Bilbilik, E. (2013). *Öncesiyle ve Sonrasıyla 9 Mart 12 Mart Süreci*, Profil.
- Bingöl, O., & Varlık, A. B. (2017). *15 Temmuz Sonrası Türk Ordusu Kriz ve Çıkış*. Barış Kitap.
- Birand, M.A. (2007). 22 Temmuz Seçimleri Dengeleri Değiştirdi. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/22-temmuz-secimleri-dengeleri-degistirdi-7921144> [accessed: 26 December 2007]
- Bozdağ, B. (2016). *Diyalog'tan Darbeye: 15 Temmuz'un Kodları*, Altaylı.

- Bu 23 Nisan'da Türban Krizi Yok. (2004). *Hürriyet*.
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/bu-23-nisan-da-turban-krizi-yok-219894> [accessed: 22 April 2004]
- Cottey, A., Edmunds, T., Forster, A. (2002). 'The Second Generation Problematic: Rethinking Democracy and Civil-Military Relations', *Armed Forces & Society*, 29, No. 1.
- Çağlar, İ., Memmi, M. A., & Altun, F. (2017). *15 Temmuz'da Medya: Darbe ve Direnişin Mecrası*. SETA.
- Çakmak, F. (2018). *Batı Rumeli'yi Nasık Kaybettik?*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Cansever, N., Kiriş, M, H. (2015). 'Türkiye'de Ordu-Siyaset İlişkileri Çerçevesinde AK Parti – TSK Etkileşimine Bakış', *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 3.
- Çelik, M. M. (2020). Türk Demokrasisinde Kara Bir Gün: 27 Nisan E-Muhtırası. *Independent Türkçe*.
<https://www.indytrk.com/node/169886/siyaset/t%C3%BCrk-demokrasisinde-kara-bir-g%C3%BCn-27-nisan-e-muht%C4%B1ras%C4%B1> [accessed: 27 April 2020]
- Cemil Çiçek: Hepimizin Günahı Var, Belki Benim Vebalim Yüzde 90. (2016). *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/cemil-cicek-hepimizin-gunahi-var-belki-benim-vebalim-yuzde-90-40191482> [accessed: 12 August 2016]
- 'Ceza Muhakemesi Kanunu'. (2004). Resmi Gazete. No. 5271, Tarih: 17.12.2004, Sayı: 25685.
- Çiçek, H. (2019). TSK İçinde Hangi Örgütler Nasıl Örgütleniyor. *Odatv*.
<https://odatv4.com/tsk-icinde-hangi-tarikatlar-nasil-orgutleniyor-10081902.html> [accessed: 10 August 2019]
- Demirağ, Y. S. (2015). *İmamların Öcü*. Kırmızı Kedi.
- Denizden Sonra Kara'da Benzer Tablo: Darbe 2013'ten (2016). *Hürriyet*.
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/denizden-sonra-karada-da-benzer-tablo-darbe-2013ten-40171048> [accessed: 27 July 2016]
- Dirlik, S. (2016). 21 Ekim 2007'de Ne Olmuştu? *Yeni Düzen*.
<https://www.yeniduzen.com/21-ekim-2007de-ne-olmustu-8624yy.htm>

[accessed: 7 May 2016]

Erdoğan'a 10 Ay Hapis. (1998). *Milliyet*.
<https://www.milliyet.com.tr/siyaset/erdogana-10-ay-hapis-5358830>
[accessed: 22 April 1998]

Erdoğan Ergenekon'u Temiz Ellere Benzetti. (2018). *CNN Türk*.
<https://www.cnntrk.com/2008/turkiye/03/21/erdogan.ergenekonu.temiz.ellere.benzetti/440462.0/index.html> [accessed: 11 December 2018]

Erdoğan Gülen'e Neden Elçi Gönderdi? (2018). *Cumhuriyet*.
<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/erdogan-gulene-neden-elci-gonderdi-956301> [accessed: 10 April 2018]

Erdoğan, Org. Necdet Özel için Düzenlenen Madalya Töreninde Konuştu. (2015). *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-org-necdet-ozel-icin-duzenlenen-madalya-torende-konustu-29785921>
[accessed: 11 August 2015]

Erdoğan: FETÖ'nün Bizim Zamanımızda Büyüdüğü İddiasını Reddetmem. (2018). *BBC News Türkçe*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-44408020> [accessed: 8 June 2018]

Ergenekon Davasında 12 Yıl Sonra Karar: 235 Sanığa Beraat, 4 Sanığa ise Müebbet Hapis Cezası. (2019). *T24 Bağımsız İnternet Gazetesi*.
<https://t24.com.tr/haber/ergenekon-davasinda-karar-tum-saniklar-orgut-uyeliginden-beraat-etti,828539> [accessed: 1 July 2019]

Ergenekon savcısına FETÖ davasında 6 yıl 10 ay hapis. (2021). *TRT Haber*.
<https://www.trthaber.com/haber/gundem/ergenekon-savcisina-feto-davasinda-6-yil-10-ay-hapis-574280.html> [accessed: 20 April 2021]

Ergenekon'dan çıktılar. (2019). *Hürriyet*.
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ergenekondan-ciktilar-41261081>
[accessed: 2 July 2019]

Ergenekon'un Savcısıyım. (2008). *Vatan*. <http://www.gazetevatan.com/-evet-ergenekon-un-savcisiyim--189246-siyaset/> [accessed: 16 July 2018]

Erkin, A. (2020). 2012, 2013, 2014 ve 2015'teki YAŞ'ların Hesabı Kime Kesilmeli? *Sözcü*. <https://www.sozcu.com.tr/2020/yazarlar/aytunc-erkin/2012-2013-2014-ve-2015teki-yaslarin-hesabi-kime-kesilmeli-5840525/> [accessed: 28 May 2020]

Erkin, A. (2019). *Dayının Casusları*. Kırmızı Kedi.

Eski Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ Tutuklandı. (2012). *Hürriyet*.
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/eski-genelkurmay-baskani-ilker-basbug-tutuklandi-19615243> [accessed: 6 January 2012]

Eski savcılar Zekeriya Öz ile Celal Kara yurt dışına kaçtı. (2015). *Anadolu Ajansı*.
<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/eski-savcilar-zekeriya-oz-ile-celal-kara-yurt-disina-kacti/17808> [accessed: 10 August 2015]

Excerpts of Turkish Army Statement. (2007). *BBC News*.
<http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/6602775.stm> [accessed: 28 April 2007]

Faltas, S. (2012). The General, the Prime Minister and the Imam: Civil-Military Relations in Turkey Today. *Turkish Politics Quarterly*, 11(1).

Feaver, P. D. (1999). ‘Civil-Military Relations 1’, *Annu. Rev. Pol. Sci.*, 2.

Furlan, B. (1999). ‘Civilian Control and Military Effectiveness: Slovenian Case’, *Armed Forces and Society*, 39(3) 439-449.

FETÖ’nün Silahlı Terör Örgütü Olduğuna Dair Değerlendirme. (2017). *Habertürk*.
<https://www.haberturk.com/gundem/haber/1509084-fetonun-silahli-teror-orgutu-olduguna-iliskin-degerlendirme> [accessed: 26 May 2017]

FETÖ Önce Cemaat; 2013’ten Sonra Terör Örgütü. (2016). *Evrensel*.
<https://www.evrensel.net/haber/300877/feto-once-cemaat-2013ten-sonra-teror-orgutu> [accessed: 22 December 2016]

Genel Seçim 2007. (2007). *Haber Türk*.
<https://www.haberturk.com/secim2007> [accessed: 23 July 2007]

Gülenist Parallel Structure under Spotlight at High Level Meeting. (2016). *Daily Sabah*.
<https://www.dailysabah.com/politics/2016/03/31/gulenist-parallel-structure-under-spotlight-at-high-level-meeting> [accessed: 31 March 2016]

Gümüş, K. (2021). *Takiye, Kumpas, Tasfiye*. Kopernik.

- Gürsoy, Y. (2011). The Impact of EU-Driven Reforms on the Political Autonomy of the Turkish Military, *South European Society and Politics*, 2(1). DOI: 10.1080/13608746.2011.577950.
- Heper, M. (2005a). The European Union, the Turkish Military and Democracy. *South European Society and Politics*, 10(1). DOI: 10.1080/13608740500037924.
- Heper, M. (2005b). The Justice and Development Party Government and the Military in Turkey. *Turkish Studies*, 6(2). DOI: 10.1080/14683840500119544.
- Heper, M. (2011). Civil-Military Relations in Turkey: Toward a Liberal Model. *Turkish Studies*, 12, 2. DOI: 10.1080/14683849.2011.572631.
- <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/paramilitary>
- Huntington, S. (1957). *The Soldier and the State*. The Belknap Press of Harvard University Press.
- Işık Koşaner Neden İstifa Ettiğini Açıkladı. (2016). *Sözcü*. <https://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/isik-kosaner-neden-istifa-ettiligini-acikladi-2-1471134/> [accessed: 27 October 2016]
- İşte Darbe Girişiminin Perde Arkası. (2016). *Hürriyet*. <https://archive.is/20160716203059/http://www.hurriyet.com.tr/iste-darbe-girisiminin-perde-arkasi-40149376> [accessed: 16 July 2016]
- Jacoby, T. (2003). 'For the People, Of the People and By the Military: The Regime Structure of Modern Turkey', *Political Studies*, Vol. 51, 2003.
- Jandarma ve Sahil Güvenlik İçişlerine Bağlandı. (2016). *Yeni Şafak*. <https://www.yenisafak.com/gundem/jandarma-ve-sahil-guvenlik-icislerine-baglandi-2500565> [accessed: 27 July 2016]
- Jenkins, G. (2013). *Context and Circumstance: The Turkish Military and Politics*. Routledge.
- Kan Donduran Darbe İfadesi: Kobra Helikopteriyle Sivillere Seri Ateş Açıldı. (2017). *Cumhuriyet*. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/kan-donduran-darbe-ifadesi-kobra-helikopteriyle-sivillere-seri-ates-acildi-688410>. [accessed: 1 March 2017]

- Karanlık Gecenin Gizli Kahramanları. (2017). *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/karanlik-gecenin-gizli-kahramanlari/780418> [accessed: 27 March 2017]
- Karagül, V. (2019). People's Preferences and Attitudes about Spiritual Leadership Values in Public Organization: The Case of Turkey. *Journal of Management Research*, 11(4). DOI: 10.5296/jmr.v11i4.15118.
- Karpat, K. (2015). *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, Timaş Yayınları.
- Kayalı, K. (2015). *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs – 12 Mart*. İletişim Yayınları.
- Kemalizm nedir? Kemalist ne demek? Atatürkçülük ilkeleri ve özellikleri hakkında bilgi. (2020). *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/egitim/kemalizm-nedir-kemalist-ne-demek-ataturkculuk-ilkeleri-ve-ozellikleri-hakkinda-bilgi-41653065> [accessed: 3 November 2020]
- Kenan Evren Öldü ama Fikri İktidarda!. (2015). *KESK*. <https://kesk.org.tr/2015/05/12/kenan-evren-oldu-ama-fikri-iktidarda/> [accessed: 12 May 2015]
- Köseoğlu, N. (2013). *Şehit Enver Pasha*. Ötüken.
- Kuleli Askeri Lisesi'nin Akıbeti Belli Oldu. (2017). *Sputnik Türkiye*. <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201712121031362786-kuleli-askeri-lisesi-akibeti-belli-oldu/> [accessed: 12 December 2017]
- Meclisi Bombalayan Darbeci Pilot Cezaevinde de Rahat Durmadı. (2018). *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/meclisi-bombalayan-darbeci-pilot-cezaevinde-de-rahat-durmadi-40904727> [accessed: 22 July 2018]
- Milli Savunma Bakanlığı bünyesinde Milli Savunma Üniversitesi Kuruldu. (2016). *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/milli-savunma-bakanligi-bunyesinde-milli-savunma-universitesi-kuruldu/618791> [accessed: 31 July 2016]
- Misrahi, F (2004). The EU and the Civil Democratic Control of Armed Forces: An Analysis of Recent Developments in Turkey. *Perspectives: Review of International Affairs*, No. 22.

- Mütercimler, E. (2014). *Büyük Kumpas Ergenekon*. Alfa.
- Ne İstediler de Vermedik? (2019). *Cumhuriyet*.
<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ne-istediler-de-vermedik-gerilimi-1489295> [accessed: 15 July 2019]
- Necdet Özel'den Tarihi 15 Temmuz İtirafları. (2016). *Sözcü*.
<https://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/necdet-ozelden-15-temmuz-aciklamasi-1349287/> [accessed: 12 August 2016]
- OHAL Dün Gece İlan Edildi. (2016). *Hürriyet*.
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-haberi-tum-ulkede-ohal-ilan-edildi-40156536> [accessed: 21 July 2016]
- Orakoğlu, B. (2020). İkinci FETÖ Darbesi mi Geliyor? *Yeni Şafak*.
<https://www.yenisafak.com/yazarlar/bulent-orakoglu/ikinci-ergenekon-darbesi-mi-geliyor-2055287> [accessed: 3 June 2020]
- Önkibar, S. (2016). *Mehdi'nin Darbesi*. Kırmızı Kedi.
- Önsel, M. (2016). Mustafa Önsel: Cemaatçi Cunta Darbeye mi Hazırlanıyor. *Oda TV*. <https://odatv4.com/cemaatci-cunta-darbeye-mi-hazirlaniyor-0802161200.html> [accessed: 8 February 2016]
- Önsel, M. (2020). *Bellek*. Kırmızı Kedi.
- Özçelik, C. (2019). *Fetö Borsası*. Kırmızı Kedi.
- Özçelik, P. K. (2009). '12 Eylül'ü Anlamak' (Hegemonya sorunsalı açısından din-devlet ilişkisi isimli yayınlanmamış doktora tezinin bir alt bölümü). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özdağ, Ü. (2018). AKP'nin Parti Ordusu Girişimi. *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*. <https://www.21yyte.org/tr/merkezler/akpnin-parti-ordusu-girisimi> [accessed: 3 July 2017]
- Özdağ, Ü. (2019). *Kendi Ülkesinde Kuşatılan ve Bölünen Ordu Türk Silahlı Kuvvetleri*. Kripto.
- Özdağ, Ü. (2018). Türk Silahlı Kuvvetlerinde Neler Oluyor? *Yeniçağ*.
<https://www.yenicaggazetesi.com.tr/yazi-arsivi-399136h.htm>
[accessed: 7 October 2018]
- Öztürk, B. (2016). *Diyalog'dan Darbeye: 15 Temmuz'un Kodları*. Altaylı.

- Öztürk, S. (2019). *Menzil*. Doğan Kitap.
- Pehlivan, B., & Terkoğlu, B. (2019). *Metastaz*. Kırmızı Kedi.
- Perlmutter, A. (1977). *The Military and Politics in Modern Times: On Professionals, Praetorians, and Revolutionary Soldiers*, New Haven, CT: Yale University Press.
- Petek, R. (2017). *Kukla: Küresel Güçlerin Yeni Oyuncağı*. Turkuvaz Kitap.
- Sirmen, A. (2020). *Cüppeli Vesayet*. Kırmızı Kedi.
- Somer, M. (2007). Moderate Islam and Secularist Opposition in Turkey: Implications for the World, Muslims and Secular Democracy. *Third World Quarterly*, 28(7). DOI: 10.1080/01436590701604888.
- Son Dakika: Genelkurmay Başkanlığı, Milli Savunma Bakanlığına Bağlandı. (2018). *Haber Türk*. <https://www.haberturk.com/son-dakika-genelkurmay-baskanligi-milli-savunma-bakanligina-baglandi-2059351> [accessed: 15 July 2018]
- Şahin, M., Tınas, M., Sarı, B., İrdem, İ., Şahin Y., Kıyıcı, H., Öztürk, M. (2018). *Uluslararası Bir Tehdit Olarak FETÖ Polis Akademisi II. Uluslararası Güvenlik Sempozyumu Raporu*, Rapor No: 20, Polis Akademisi Yayınları: 67
- Şık, A. (2016). Cemaat Orduyu Nasıl Ele Geçirdi? *Cumhuriyet*. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/cemaat-orduyu-nasil-ele-gecirdi-642397> [accessed: 8 December 2016]
- Tachau, F. and Heper, M. (1983). 'The State, Politics, and the Military in Turkey', *Comparative Politics*, 16, No. 1.
- Toktaş, Ş., & Kurt, Ü. (2010). The Turkish Military's Autonomy, JDP Rule and the EU Reform Process in the 2000s: An Assessment of the Turkish Version of Democratic Control of Armed Forces (DECAF). *Turkish Studies*, 11(3). DOI: 10.1080/14683849.2010.506.737.
- Topçu, C. (2008) 'Self-Appointed Guardians of Secularism'. Development and Cooperation. <https://www.dandc.eu/en/article/turkeys-military-self-appointed-guardians-secularism> [accessed: 18 September 2008]
- TSK'de bu kez yeşil takkeliiler: Cami'de olay çıkardılar. (2021). *Cumhuriyet*. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/tskde-bu-kez-yesil-takkeliiler-camide-olay-cikardilar-1829278> [accessed: 19 April 2021]

- TSK İç Hizmet Kanunu'nun 35. Maddesi Değiştii. (2013). *CNN Türk*.
<https://www.cnnturk.com/2013/turkiye/07/13/tsk.ic.hizmet.kanununun.35.maddesi.degisti/715269.0/index.html> [accessed: 13.07.2013]
- Turkey Coup: What is Gulen Movement and What Does it Want. (2016).
BBC News. <https://www.bbc.com/news/world-europe-36855846>
[accessed: 21 July 2016]
- Turkey: Military Chiefs Resign En Masse. (2011). *BBC News*.
<http://www.bbc.co.uk/new/world-europe-14346325> [accessed: 29 July 2011]
- Yanardağ, M. (2019). *Darbe İçinde Darbe*. Kırmızı Kedi.
- Yaşar Büyükanıt: 'E-muhtıra', Dolmabahçe görüşmesi ve Şemdinli Olayıyla tartışılan eski genelkurmay başkanı. (2019). *BBC NEWS TÜRKÇE*.
<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-50494175> [accessed: 21 November 2019]
- Yücel, G . (2020). İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İdeolojik Terkibinde Üç Tarz-I Siyaset: Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük . *Akademik Hassasiyetler* , 7 (14) , 493-518.
- Zürcher, E. J. (2017) *Turkey a Modern History*, I.B.Tauris.

ENGELLİ KADIN İSTİHDAMI: İŞKUR AKTİF İSTİHDAM POLİTİKALARI ÜZERİNE BİR ANALİZ

Hülya ÇAKIR*

Öz

Engellilerin sosyal hayata katılımı, kendi geçimlerini sağlayabilmeleri ve öz yeterli bilincini geliştirebilmeleri için politikalar belirlenmesi ve bu politikaların aktif bir şekilde uygulanması dünyada ve ülkemizde önemle üzerinde durulan konu başlıklarındandır. Özellikle dezavantajlı grupların sosyal hayata katılımı için son yıllarda medikal modelden sosyal modele geçen yaklaşım sosyal politikaların pasif, sürece yayılan politikalardan uzaklaşarak daha çözüm odaklı, süreç yönetimine odaklanan, katılımcı ve aktif olmasını gerektirmiştir. İstihdamın birey ve ülke kalkınmasına etkisi düşünüldüğünde sürecin hızlandırılmasının önemi artmaktadır. Bu çalışmada Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün "Engelli ve Yaşlı İstatistik Bültenleri" verileri ile Türkiye İş Kurumu'nun yıllık yayınladığı "Türkiye İş Kurumu Faaliyet Raporları"nın verileri doğrultusunda programların başlangıç tarihlerine göre değişimle birlikte çoğunlukla 2009-2019 yılları arasındaki sürecin hizmet sunumu ve hedef kitleye erişimi boyutunda değerlendirmek amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda Türkiye İş Kurumu'nun aktif istihdam politikalarından her biri kendi özellikleri bağlamında ele alınırken, bütüncül olarak da programların engelli kadın istihdamını nasıl etkilediği ve engelli kadınların programlardan yararlanma durumları üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İstihdam, Aktif İstihdam Politikaları, Engelli Kadın.

EMPLOYMENT OF WOMEN WITH DISABILITIES: AN ANALYSIS ON İŞKUR'S ACTIVE EMPLOYMENT POLICIES

Abstract

The determination of policies for the participation of the disabled in social life, their own livelihood and the development of self-efficacy awareness and the active implementation of these policies are among the topics that are emphasized both in the world and in Turkey. Especially for the participation of disadvantaged groups in social life, the approach that has transformed from the medical care model to the social model in recent years has required social policies to be

* Doç. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
hulya.cakir@yobu.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0001-8115-4076>.

participatory and active, focusing on more solution-oriented process management by moving away from the policies that spread into the process. Considering the effect of employment on individual and country development, the importance of accelerating the process becomes even more important. In this study, in line with the data of the “Statistics Bulletins for the Disabled and the Elderly” of the General Directorate of Services for the Disabled and Elderly, and the data of the “Turkish Employment Agency Activity Reports” published annually by the Turkish Employment Agency, it is aimed to evaluate the presentation and access to the target group mostly between 2009-2019 the service period though it varies according to the start dates of the programs. In this direction, each of the active employment policies of the Turkish Employment Agency is discussed in the context of its own characteristics, while holistically, how the programs affect the employment of women with disabilities and the benefits of disabled women from the programs are emphasized.

Keywords: *Employment, Active Employment Policies, Women with Disabilities.*

Giriş

Her dönem ve çağda engellilik var olsa da toplumsal değişimle birlikte algılanmasında, değerlendirilmesinde ve yaklaşımlarda süreç içerisinde farklılaşmalar yaşanmıştır. Toplumsal değişimin ileri ya da geri yönlü olması gerçekliği engellilikte de etkili olmuştur. Özellikle engelli kadınlara ilişkin süreçler toplumsal yapının cinsiyetlere attığı cinsiyet rolleriyle toplumsal yapıdan bağımsız değildir. Geleneksel toplumlarda toplumsal cinsiyet kalıp yargıları cinsiyet rollerini, toplumsal statüleri, işbölümünü etkileyip şekillendirebilmektedir.

Sağlıklı yaşama, eğitim hakkı gibi öncelikle insan hakları bağlamında değerlendirilmesi gereken üretime katılma yani çalışma hakkı engelli kadınlar için engel durumlarına göre değişebilmektedir. Engelin türü, oranı, sosyal çevresinin tavrı, yaklaşımı eğitim hayatlarını ve dolayısıyla eğitim seviyelerini belirlemektedir. Eğitim seviyesinin düşük olması kayıtlı, güvenceli, nitelikli işlerde çalışmayı olumsuz yönde etkilemektedir. Ancak insan özneli diğer alanlarda olduğu gibi engelliliğe de determinist yaklaşılammakta, koşulların iyileştirilmesi için sürekli revizeler gerçekleştirilmektedir.

Mesleki eğitim ve rehabilitasyon programlarının engelli kadınların yeteneklerine uygun veya piyasa ekonomisinde gelir garantili işler için beceri geliştirmelerine yardımcı olması, kısa vadede getirileri, katılımcılığı arttırması gibi olumlu özelliklere sahip olması engelli kadınların yaşamlarından getirebilecekleri olumsuzlukların işgücü piyasasına yansımaları önlemektedir. Katılımcı sayısı da bu durumu destekler niteliktedir.

İşbaşı eğitim, toplum yararına çalışma programları, ücret sübvansiyonu ve kendi işini kuranlara yönelik hibe desteği programları İŞKUR aktif istihdam politikalarındandır. Doğrudan engelliler için oluşturulmayan bu programlarda dezavantajlı gruplar arasında yer alan engelliler önceliklendirilmektedir. İşbaşı eğitim ve toplum yararına çalışma

programları engelli kadınların çalışma hayatına katılımını arttırmayı hedefleyen, devlet ve kişilerin karşılıklı katılımıyla gerçekleştirilen programlar; ücret sübvansiyonu ve kendi işini kuranlara yönelik hibe desteği programları devlet teşvikleriyle etkililiğini arttırmaktadır. Bu çalışmada amaçları ve işlevleriyle farklılaşan ancak istihdama katılımı arttırma ortak paydasında birleşen programların toplumsal cinsiyet perspektifinde engelli kadın istihdamına etkileri TÜİK istatistikleriyle İŞKUR ve EYHGM bülten verileri üzerinden değerlendirilmektedir. Engelli kadın istihdamını sadece kalkınma ve iktisadi açıdan değil toplumsal cinsiyet perspektifinde mevcut istihdam politikalarının istatistiki verileri ve engelli kadınların iş piyasasında karşılaştıkları sorunlar bağlamında işgücü ve istihdamına yönelik bir çalışma olması ve bu alanda gerçekleştirilecek çalışmalara bütüncül veri sunması açısından önem taşımaktadır.

1. ENGELLİLİK

Engelli olmak, bedensel ve ruhsal aktiviteleri yerine getirmedeki yeti yetersizliği olarak ifade edilmektedir. Engellilik, doğuştan olabileceği gibi doğduktan sonra da karşılaşılabilen potansiyel bir durumu ortaya koymaktadır (Küçükali, 2015:10). Engelliliği sağlıklı beden baz alınarak bedenin işlevlerini yerine getirip, getirememesi üzerinden tanımlayan medikal model kendi içerisinde normal-normal olmayan, güçlü-zayıf ikilemleri yaratmış ve engellilik olgusunun bu bağlamda değerlendirilmesine neden olmuştur (Orhan ve Özkan, 2020:4).

İnsanların toplumsal varlık olduğu gerçeğini göz ardı ettiği gerekçesiyle eleştirilen bu yaklaşımın yarattığı ikilem de basit düzeyde bir ayırımın ötesindedir. Foucault (2001:137-142) “normal insan” tanımının iktidar ve sistemler tarafından kurgulandığını belirterek, modern toplumlarda iktidarlar tarafından normal olmayan bedenlerin “farklı”, “öteki” olarak dışlanması ve denetlenmesinin kurumsallaşması üzerinde durur. Özellikle 17. yüzyılda kapitalizmin iktisadi işleyişinin doğrudan sonucu olarak ve üretken düzene uygun olmamaları dolayısıyla suçlu, işsiz, sarhoş, dilenci, yoksul, deli-meczip ve hastalardan oluşan heterojen kitlenin özel mekanlara kapatılmasını “büyük kapatılma” terimiyle ifade etmekte ve aslında bu durumun normal olmayanların sosyal hayattan öteki olarak dışlanması sürecinin işletilmesine hizmet ettiğini belirtmektedir. Literatürde medikal model eleştirisi üzerinden engelliliğin ele alınması oldukça yaygınken Amartya K. Sen’in iktisadi açıdan yoksulluk analizi odaklı “yapabilirlik yaklaşımı”nın engelliliği istihdam, kalkınma, yoksulluk gibi iktisadi kavramlarla ilişkilendirerek ele alması yenilikçi ve önemlidir. Engellilik “yapabilirlik yaklaşımı”nın doğrudan konu başlığını oluşturmasa da yaş ve cinsiyetle birlikte kişinin hedeflediği işlevleri gerçekleştirebilmesinin belirleyicilerinden biri olarak değerlendirilmekte ve toplumsal hayatta bireylerin hedeflediği yaşam standardına ulaşabilmesinde özgürlükleri kısıtlayan, sınırlılıklar yaratan bir olgu olarak tanımlanmaktadır.

Engelli bir kişi, temel ihtiyaçlarını karşılayacak yüklü miktarda mal sepetine sahip olabilir. Ancak; normal bir hayat sürdürmek için, ondan daha az miktarda mal sepetine sahip olan engelli olmayan kişiden daha az şansı olabilir (Sen, 2004).

Alışılabilen, şaşılacak bir yönü bulunmayan, olağan, doğal anlamlarını bünyesinde ihtiva eden “normal”i heterojen yapıya sahip modern toplumlar bazı durumlarda şablon olarak kullansa da normal olmayan için de politikalar geliştirerek varlıklarını korumayı hedeflemiştir. Biyolojik, fizyolojik analizler sonucu varılan “normal olmayan” ve “zayıf” değerlendirmeleri engellilerin iktisadi, sosyal, siyasi değişimlerin getirdiği yeni düzende yer almasını olumsuz etkileyerek birçok alanın dışında kalmalarına neden olmuştur.

Sosyal dışlanma; birey veya grupların işsizlik, yoksulluk, eğitimsizlik, engellilik, yaşlılık gibi nedenlerden dolayı eğitim, sağlık ve kültürel imkânlardan yararlanamaması, üretim etkinlikleri içinde yer alamaması ve karar alma süreçlerine katılamaması şeklinde tanımlanabilecek kapsamlı ve çok boyutlu bir kavramdır (Seyyar ve Genç, 2010:645).

Medikal modelin sosyal dışlanma yaratması ve engelliğin sosyal yönünü ihmal etmesi dolayısıyla sosyal modele gereksinim artmıştır. Geçmiş dönemlerden itibaren dezavantajlı grupların bireysel veya toplumsal nedenlerle sosyal bütünleşmenin aksine izole yaşamaları sosyal politikaların, sosyal hizmetlerin ve kentlerde gündelik hayata ilişkin hizmet sunumu dolayısıyla yerel yönetimlerin çözüm geliştirmeleri gereken sorunların başında gelmektedir. Bu sebeple sosyal dışlanma yerine sosyal içerme odaklı sosyal politikalar, sosyal model odaklı sosyal hizmetler ve engelli dostu kentler geliştirilmesi hedeflenmiştir.

1.1. İstatistiklerle Engellilik ve Engelli Kadın

Türkiye’de yıllara göre engelli nüfus oranına bakıldığında; ilk kez 2002 yılında T. C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü ve Özürlüler İdaresi Başkanlığı tarafından yapılan “Türkiye Özürlüler Araştırması”nda, toplam nüfus içindeki engelli nüfus oranının %12,29 olduğu tespit edilmiştir (DİE, 2002). Türkiye İstatistik Kurumu 2011 “Nüfus ve Konut Araştırması”na göre; nüfus içerisindeki toplam engelli sayısı 4 milyon 882 bin 841, nüfusa oranı %6,6 olarak belirtilmiş ve buna göre erkek engelli oranı %42,8 ve kadın engelli oranı %57,2’dir (TÜİK, 2011). 2015 nüfus sayımında Türkiye’de 5 Milyon 196 bin 95 kişinin engelli bireylerden oluştuğu görülmektedir. 2020 yılında Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nın yayınladığı Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni’nde “Ulusal Engelli Veri Sistemi”nde yer alan kayıtlı ve hayatta olan engelli sayısı; 1.423.334’ü erkek, 1.109.875’i kadın olmak üzere 2.533.209’dur. Ağır

engeli olan kişi sayısı 777.569'dur. Oransal olarak %44'ü kadın, %56'sı erkektir (AÇSHB). Bu veriler başvuru veya herhangi bir sebeple sisteme erişimi dolayısıyla kaydı alınan engellilere ilişkindir. Kadınların sistem ve kaynaklara erişimi parametresi göz önüne alındığında engelli kadın oranının farklılaşabileceği dikkate alınmalıdır. Ülke genelinde kapsamlı araştırma yapılmadığı için güncellenememekte, veriler de mevcut durum analizine yardımcı olamamaktadır.

Türkiye'deki oranlar incelendiğinde; 2002-2020 yıllarında sürekli değil, aralıklı gerçekleştirilen geniş kapsamlı nüfus araştırmalarında kadın engelli yüzdesinin erkek engellilerden daha fazla olduğu görülmektedir, istihdam açısından ele alındığında bu durum kadınların istihdama katılım oranının düşük olduğu ülkemizde engelli kadın istihdamının da beklentinin çok altında olması olumsuz sonucunu doğurmaktadır.

2. Engelli Kadın İstihdamı

İşgücü piyasasında istihdam edilebilirlikleri düşük olan engelliler, kadınlar, gençler, yaşlılar ve emekliler istihdam politikası açısından korunması gereken hedef gruplar içinde sayılmaktadır (DPT, 1982:26). İstihdama katılım oranlarının düşüklüğü gerçekleştirilmiş çalışmalar ve mevcut istatistiklerle bilindiğinden bu konunun özel düzenlemelere ihtiyaç duyduğu gerçeği de göz önüne alınmalıdır.

Birçok sebepten ötürü engelli kişiler işgücüne katılımında onlar için oldukça önemli olan ek koruyucu önlemler de olsa farklı engellerle karşılaşmaktadır. Bu kişilere kendi ihtiyaçlarını karşılayacak imkânlar sunmak ve öz saygısını inşa etmek yoluyla onlara topluma aidiyet duygusunu vermek mümkündür (Galarneau ve Radulescu, 2009:5).

Kapitalizm ve ataerkil sistem analizlerinde Marksist feministler ücretli işe sahip olmayı "kadınların özgürleşme yolu" olarak değerlendirmektedir (Vural, 2019:31). Engelliler işgücü piyasasında ilki işsizlik oranının işgücü piyasasında çok fazla olması ve diğeri de eksik istihdam gibi işgücü piyasasına girdikleri işgücü türü (Thornton ve Lunt, 1995:2) olmak üzere iki temel sorunla karşılaşmaları Marksist feminizm açısından kadınların özgürleşme yolunun kapatılmasıdır.

Tablo 1. İŞKUR'un Engelli Faaliyetleri (1972 - 2010 Yılları)

		Kadın	Erkek	Toplam
Kuruma Yapılan Başvuru		38.831	274.942	334.123
İşe Yerleştirilen	Kamu	4.668	39.990	56.852
	Özel	34.163	234.952	277.271

Kaynak: (Akt. Orhan, 2013:83, 1980 yılından istatistiki verilerde genel sayı verildiği için toplam farklı çıkmıştır)

Çalışma yaşamında engelli kadınların çalışma oranının engelli erkeklere göre çok daha düşük olması, hem engelli kadınların yeterli eğitim alamamasının hem de ataerkil düzenin kadını kamusal alandan dışlayıp özel alana kapatmasının bir sonucudur. Yani, her ne kadar işyerlerinin fiziki erişilebilirliği sağlansa da, makul uyumlaştırma yapılsa da, belki çalışma hakkından faydalanan engelli erkek sayısı artabilir ama toplumsal cinsiyet eşitsizliği ortadan kaldırılmadan bu haktan faydalanan engelli kadın sayısı yeterince artmaz (Aksaç, 2017:57).

Ülkemizde henüz engellileri de gözetilen sistemli bir iş analizi ve meslek tanımlaması çalışması yapılmamıştır. Bugün engellilerin, sahip oldukları engelden kaynaklanan özellikleri ve nitelikleri de dikkate alınarak, hangi işlerde çalışabilecekleri konusunda elde ciddi bir araştırma ve çalışma bulunmamaktadır (Öztürk, 2011:29). Bu durum ihtiyaç analiziyle ortaya çıkmış olsa da mikro analizler neticesinde sosyal politikaların düzenlenmesinin çok daha verimli olacağını göstermesi açısından da önemlidir.

Yapabilirlik yaklaşımına göre engellilik bir kalkınma sorunudur, çünkü yoksullukla iki yönlü bir ilişkisi vardır: engellilik yoksulluk riskini artırabilir ve yoksulluk engellilik riskini artırabilir (Sen, 2009:248-252). Yoksul ülkelerin engelli sayısının daha fazla olması da bu durumun önemli bir kanıtıdır. Bu sebeple engelli istihdamında devlet, işveren ve engelli işbirliği yapılmalıdır. Genel olarak dünyada ve özelde Türkiye’de engellilerin istihdamına ilişkin çözüm odaklı süreç yönetimi *aktif istihdam politikalarıyla* sağlanmaya çalışılmaktadır.

3. İŞKUR Aktif İstihdam Politikaları

Toplumun her kesiminden bireylerin istihdama katılımını sağlayarak işgücüne katılan nüfus oranını ve dolayısıyla üretimi arttırmayı hedefleyen aktif istihdam politikaları kapsamında kullanılan iki temel araç bulunmaktadır. İlki, işsizlerin tümünü hedef alan genel nitelikli programlar, ikincisi ise gençler, kadınlar, yaşlılar, engelliler, uzun dönem işsizler ve göçmenler vb. dezavantajlı kesimlere yönelik özel nitelikteki programlardır (Uşen, 2007:70). Aktif istihdam politikaları sosyal olarak dışlanmış kişilerin yeniden topluma ve piyasaya entegre edilmesi odaklı geliştirilmiştir.

Aktif istihdam politikaları kamu istihdam hizmetleri, işgücü eğitim programları ve iş yaratma programları olmak üzere üç ana başlık altında toplanabilir. Bu çalışmada İŞKUR tarafından yürütülen aktif işgücü programlarından mesleki eğitim ve rehabilitasyon programları, toplum yararına çalışma programları, sübvansiyonlu istihdam programları, işbaşı eğitim programı ve kendi işini kuranlara yönelik hibe desteği programları engelli kadınların istihdam süreçlerine etkisi açısından değerlendirilmiştir.

3.1. Engellilere Yönelik Mesleki Eğitim ve Rehabilitasyon Programları

Mesleki eğitim programları, uzun süredir işsiz olup mesleki vasfı eskiyenler ile bir işte çalışacak düzeyde mesleki vasfı bulunmayan işsizlere mesleki vasıf kazandırmak için uygulanmaktadır. Programın sonunda, katılımcının sahip olduğu yeni mesleki vasıf düzeyinin istihdam edilebilirliği artırması öngörülmektedir (Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi Raporu, 2010:31).

Engelli işsizlere yönelik tasarlanan programlarda mesleki eğitime ağırlık verilmekte ve çoğu durumda programların kapsamına iş arama yardımları dâhil edilmektedir (Delsen, 1996:15). Engel durumlarının farklılaşması da göz önüne alındığında mesleki eğitim programlarının diğer programlara göre daha genel ve kapsayıcı olduğu söylenebilir. Mesleki eğitim kurslarındaki engelli kursiyer sayıları da bu durumu doğrular niteliktedir. İstihdam odaklı ve engel durumlarına uygun meslekler için düzenlenen mesleki eğitim programları genelde engelli istihdamında özelde de kadınlar için işlevseldir.

Tablo 2. Mesleki Eğitim Kursları Engelli Kursiyer Sayıları (2007-2019)

Yıllar	Engelli Kadın	Engelli Erkek	Toplam
2007	731	1.402	2.133
2008	1.504	2.673	4.177
2009	905	1.714	2.619
2010	1.386	2.252	3.638
2011	1.592	2.648	4.240
2012	2.519	3.753	6.272
2013	2.147	3.326	5.473
2014	772	1.064	1.836
2015	1.242	1.570	2.812
2016	558	802	1.360
2017	425	494	919
2018	824	1.091	1.915
2019	997	1.102	2.099

Kaynak: İŞKUR Faaliyet Raporları

Tablo-2 incelendiğinde geçmiş 2007 yılına kadar uzanan mesleki eğitim ve rehabilitasyon kurslarının engelli kadın kursiyer sayısının her

dönemde engelli erkek sayısından daha az olduğu ve yıllara göre katılımda değişkenliğin engelli kadınlarda daha yoğun olduğu görülmektedir. Engelli kadınların psiko-sosyal gelişimleri açısından da büyük önem taşıyan mesleki eğitim ve rehabilitasyon programları katılımcı sayısı yoğunluğuyla da işlevselliğini ve katma değerini arttırmaktadır.

3.2. Toplum Yararına Çalışma Programları

Aktif istihdam politikalarından toplum yararına çalışma programları da dezavantajlı grupların istihdama aktif katılımını hedeflemektedir.

Hedef kitlesi işgücü piyasasının en dezavantajlı grupları içinde yer alan işsizlerden oluşan kamu yararına çalışma programları, kamuda yaratılan işlerde işsizlerin belirli bir süre çalışmaları sağlanarak, işsizlere çalışma deneyimi kazandırmak, onları çalışmanın gerektirdiği disiplin ve işleyişe alıştırmak, düzenli bir istihdama geçişlerini kolaylaştırmak amacıyla geliştirilmiş programlardır (Meager-Evans, 1998:41).

TYP kapsamındaki işlerin nitelik gerektirmeyen (getir-götür vb.) işler olması, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin sürekliliğini sağlaması, bu roller dolayısıyla kadın işi olarak nitelendirilen iş türlerinin (temizlik, yiyecek, içecek servisi vb.) yoğunluklu olması ve iş sürecinin kısa süreli olmasının da istihdama katkısı olmadığı şeklinde eleştirilmiştir.

Bu programın işleyişinde istihdamında güçlük çekilen kadınlar, engelliler, 35 yaş üstü bireyler, eski hükümlüler vb. dezavantajlı gruplar birinci liste, bunlar dışında kalanlar ise ikinci liste olacak şekilde tasnif edilmektedir. Dezavantajlı grup içerisinde öncelik sıralaması yapılmamakla birlikte ilk listede yer alan bireylerin istihdam süreçleri tamamlanmadan ikinci listeye geçiş yapılmamaktadır (Url-1). Katılımcıların seçiminde noter kurası yöntemi, liste yöntemi ve %80 noter kurası, %20 liste yöntemi olmak üzere 3 ayrı yöntem bulunmaktadır. Her programın niteliğine göre bu yöntemlerden hangisinin kullanılacağı Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü tarafından belirlenmektedir (İŞKUR).

Tablo 3. Toplum Yararına Programlar (2016-2019)

Yıllar	Kadın	Erkek	Toplam
2016	81.100	91.895	172.995
2017	144.131	122.793	266.924
2018	202.480	153.002	355.482
2019	182.306	127.068	309.373

Kaynak: İŞKUR Faaliyet Raporları, 2020

Tablo-3 incelendiğinde toplum yararına çalışma programlarına ilişkin İŞKUR istatistiklerinin sadece cinsiyet bazlı bütüncül tasnif (kadın-erkek)

şeklinde sunulması dolayısıyla engelli kadınlara ilişkin doğrudan sayısal veriler yer almamaktadır. Doğrudan engelli istihdamını hedefleyen bir program olmaması dolayısıyla verilerin ayrıştırılmamış olabileceği düşünülmektedir.

Program cinsiyet açısından değerlendirildiğinde kadınların katılım oranlarının yüksek olduğu görülmektedir. Kadın sayısındaki artışta teşviklerin etkili olmasının yanında program kapsamında yapılan işlerin ağırlıklı olarak toplumsal cinsiyet gereği “geleneksel kadın işi” şeklinde seçilmesi (Gün, 2013:88) de etkili olmaktadır. Ancak programın etkililiğini arttırmaya dair yeni model önerisi sunan Işık (2019:15-16) çalışmasında eğitim, sağlık ve sosyal bakım hizmetleri gibi alanların program kapsamına alınması durumunda yaratılan iş çeşitliliğiyle kadınlar için düzenli istihdam ve alternatiflerde artış sağlayabilir önerisini sunmuştur ki bu şekilde iş çeşitliliği yaratılması engelli kadın istihdamına da olumlu katkı sunacaktır.

3.3. Sübvansiyonlu İstihdam Programları: “Ücret Sübvansiyonu”

Özellikle kadınların işgücüne katılımının düşük olduğu ülkelerde uygulanan ücret ve istihdam destekli programlar (BETAM, 2010:4) da aktif istihdam politikaları arasında yer almaktadır ve çalışma hayatında bu desteklerin kadınların işgücüne katılımını arttırdığı görülmektedir.

Ücret sübvansiyonu, iş tecrübesi olmayan veya düşük eğitim seviyesine sahip gençlerin, uzun süreli işsizlerin, engellilerin veya dezavantajlı grupta yer alan diğer işsizlerin istihdam edilmeleri durumunda işveren tarafından ödenen ücretin bir kısmını karşılayarak bu kişilerin istihdam edilebilirliklerini artırmak amacıyla uygulanan önemli bir aktif iş gücü piyasası politika aracıdır (ILO, 2007:46).

Bu politika, kapsayıcı çalışma ortamlarında ana akım mesleklere erişmelerine izin verirken, engelli insanların daha fazla işe alınmasını teşvik etme (engelli işçilerin daha az saat çalışmasına izin vermek ancak işverenler için sübvansiyonlarla tam ücret almak vb.) potansiyeline sahiptir (ILO ve OECD, 2018:7-8). Kadın istihdamını arttırmak için ücret sübvansiyonu ülkemizde de geliştirilmeli, yaygınlaştırılmalıdır. Çünkü desteklenen işveren daha çok kişiyi istihdam etmekte, sayısal artış işgücü piyasasında teşviği arttırmakta ve hedeflere yaklaşılmaktadır.

3.4. İşbaşı Eğitim Programı

İşbaşında eğitim, bir yandan engellilerin mesleki vasıflarının gelişmesine hizmet ederken diğer yandan her iki tarafında birbirini tanımaya ve engelin iş performansını düşürebileceğine dair kaygıların ortadan kalkmasını sağlayıp engellilerin istihdam edilme olasılıklarını arttırmaktadır (Delsen, 1996:14).

İşbaşı eğitim programına katılacak kişi sayısı belirlenirken -engelli ve eski hükümlü kotalarının hesaplamasında baz alınan kriterlere paralel şekilde- aynı tüzel kişilik ve aynı vergi numarası altındaki değişik sigorta sicil numaralarına sahip bütün işyerlerinin anlaşılması gerekmektedir. Ayrıca yönetmeliğin 53/2. maddesine göre, engelliler için işbaşı eğitim programının süresi yirmi dört ay içerisinde üç yüz yirmi fiili gün olarak uygulanabilmektedir (Url-2).

Tablo 4. İşbaşı Eğitim Programı (2009-2019)

Yıllar	Kadın	Erkek	Toplam
2009	558	727	1.285
2010	2.028	2.643	4.671
2011	5.919	10.474	16.393
2012	13.762	18.011	31.773
2013	33.417	30.243	63.660
2014	26.225	27.175	53.400
2015	77.246	81.830	159.076
2016	107.205	131.000	238.205
2017	151.388	145.867	297.255
2018	159.206	141.306	300.512
2019	193.646	208.747	402.393

Kaynak: İŞKUR Faaliyet Raporları, 2020

Tablo-4 incelendiğinde işbaşı eğitim programında katılımcı olarak yer alan engelli ve eski hükümlü kişilerin sayısı İŞKUR veri tabanında tasnif edilmemiş, bir arada sayısal veri sunulmuştur. Bütüncül verinin dahi oranının düşük olması engelli kadınların bu programa katılımının diğer programlara göre çok düşük oranlarda olduğu tahminini beslemektedir. Toplumsal cinsiyet kalıp yargılarından beslenen ve kalıp yargıların da sürekliliğini sağlayan bir döngü yaratan cinsiyetlere ilişkin önyargıların aşılmasına hizmet etme potansiyeline sahip olan işbaşı eğitim programına kadınların katılımındaki görece istikrarlı artış dikkate alınmalı, kadın istihdamına kanal oluşturmak adına iç ve dış paydaş görüşleri doğrultusunda süreç iyileştirmeleri gerçekleştirilmelidir.

3.5. Kendi İşini Kuranlara Yönelik Programlar: “Engellilere Yönelik Kendi İşini Kurma Hibe Desteği”

Teknik yardım, kredi ve diğer desteklerin sağlanması yoluyla küçük ölçekli işletmelerin kurulması ve/veya geliştirilmesi ile işsizlerin kendi işini kurmalarına yardımcı olmayı içerir. Bu programlar genellikle işgücü piyasasının dışındaki piyasalardaki aksaklıkların giderilmesini hedefler (Dar ve ark. 1999:4). İŞKUR’un KOSGEB ile yürüttüğü girişimcilik programlarında da KOSGEB engelli vatandaşlara % 10 daha fazla destek sağlamaktadır. Söz konusu programlar kadın, genç ve engelli girişiminin de artmasını sağlayacağı için, sosyal açılarından da önem taşımaktadır. Ancak,

uygulamada engelli bireylerin bu desteklerden yararlanma oranları düşük seviyelerde kalmaktadır (Güneri, 2014:61).

Tablo 5. Girişimcilik Eğitim Programı (2009-2019)

Yıllar	Kadın	Erkek	Toplam
2009	4.184	2.490	6.674
2010	3.599	4.707	8.306
2011	10.540	13.605	24.145
2012	12.348	13.127	25.475
2013	12.143	13.023	25.166
2014	15.192	16.456	31.648
2015	20.002	21.905	41.907
2016	27.752	35.509	63.261
2017	46.301	47.715	94.016
2018	40.377	40.806	81.183
2019	19.405	21.702	41.107

Kaynak: İŞKUR Faaliyet Raporları, 2020

Tablo-5 incelendiğinde toplum yararına çalışma programlarında olduğu gibi, alt parametre değerlendirmesinde sayısal veri paylaşımı yapılmamıştır. Tablo-5’de engelli ve eski hükümlü ayrımı yapılmaksızın girişimcilik eğitim programlarından yararlanan sayısına yer verilmiştir. Girişimcilik eğitim programlarında katılımcı olarak yer alan engelli ve eski hükümlü kişilerin sayısı ile ilgili İŞKUR faaliyet raporlarında net bir bilgi bulunmamaktadır. Özellikle bu alanda istatistiklerin ayrıştırılması kadın girişimciliğinin gelişimi konusunda da veri sağlayacaktır. Ancak diğer programlarla karşılaştırıldığında girişimcilikte katılımın çok daha düşük olması ülkemizde girişimciliğe ilişkin bilinç ve farkındalık geliştirilmesi gerekliliğini de göstermektedir.

4. TOPLUMSAL CİNSİYET PERSPEKTİFİNDEN ENGELLİ KADINLARIN ÇALIŞMA HAYATINDA KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR

Toplumsal cinsiyet, içerisinde yaşanan toplumun kültürünün de etkisiyle cinsiyetlere ilişkin beklentileri, rolleri, statüleri, kalıp yargıları oluşturmaktadır. Cinsiyetlerin kadınlık ve erkeklik inşası bu doğrultuda gerçekleşmekte, devamlılığına da hizmet etmektedir.

Engelliğin bedenle ilgili üretilmiş olan kültürel bir durum ve ırk ya da toplumsal cinsiyet olarak adlandırılan kavramlara benzetilmesi (Garland-Thomson, 2011:525) engelli bireylerin toplumsal kaynaklara erişimde zorluk yaşadıkları genel kabulüne, yaşanan zorluğun boyutunun içerisinde yaşanan topluma göre değişiklik gösterebilmesini de eklemiştir. Özellikle ataerkil düzenin hâkim olduğu toplumlarda kadın olmak zor iken engelli kadın olmanın daha da zor olması durumu ne yazık ki yaşanabilmekte, güçlükler artabilmektedir (Aksaç, 2017:56).

Bireysel olarak engelin türü, oranı, toplumsal boyutta aile ve sosyal çevrenin yaklaşımı eğitim hayatlarını ve dolayısıyla eğitim seviyelerini belirlemektedir. Özellikle işe girmeden önce aranılan nitelik ve yeterlilik noktasında belirleyici olan eğitimi engelli kadınlar açısından değerlendirecek olursak; toplumdaki engelli algısı, eğitim öğretime eşit olmayan katılım, kullanılmayan binalar, ulaşımda yaşanan sorunlar, destekleyici malzeme ve yardım hizmetlerinin eksikliği, okulların ve ders materyallerinin erişilebilir olmamasına kadar birçok nedenle açıklanabilirken (Aksaç, 2017:56, Heron ve Murray, 2003:2) sonucu 2011'de okuma yazma bilmeyen engelli kadın oranının % 54.9 olmasıdır. Engelli erkeklerle karşılaştırdığımızda ise engelli erkeklerde bu oran % 32.1'dir. Bu oranlar engelli kız çocuklarının okullaşma oranının engelli erkek çocuklarına göre çok daha düşük olması gerçekliğinin yanı sıra cinsiyet eşitsizliğinin eğitime yansması olarak da okunabilir. Eğitim seviyesinin düşük olması kayıtlı, güvenceli, nitelikli işlerde çalışmayı olumsuz yönde etkilemektedir.

Tablo 6. Engelli Bireylerin İşteki Durumu, Çalışma Durumu

Yıllar	İşteki ve Çalışma Durumu		Engelli Kadın %
2016	İşteki Durumu	Ücretli, maaşlı, yevmiyeli	%49,7
		İşveren	%0,7
		Kendi hesabına çalışan	%8,8
		Ücretsiz ev içi emek	%40,8
	Çalışma Durumu	Çalışıyor	%13,5
		Çalışmıyor	%86,5
2018	İşteki Durumu	Ücretsiz ev içi emek	%49,4

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, (2016, 2018b,2018e)

Feminist engellilik araştırmalarında engelli kadınların gelir, istihdam ve eğitim alanında çifte dezavantaj yaşamaları ifade edilirken; yoksulluk ve yoksullukla mücadeleleri vurgulanmaktadır (Emmett ve Alant, 2006:445-460; Hanna ve Rogovsky, 1991:49-63; Lonsdale, 1990). Bu durum engelli kadınların eğitim düzeylerinin de düşük olmasıyla bağlantılı olarak çalışma hayatında seçici davranmalarına engel olmaktadır. Engellilerin işe girmeden önce, çalışma hayatına girerken ve işe yerleştikten sonra olmak üzere çeşitli aşamalarda farklılaşan sorunlarla karşılaşmaları durumu söz konusudur.

“Türkiye İş Kurumu Faaliyet Raporları”nın verileri doğrultusunda programların başlangıç tarihlerine göre değişmekle birlikte çoğunlukla 2009-2019 yılları arasındaki sürecin hizmet sunumu ve hedef kitleye erişimi boyutunda değerlendirmeyi amaçlayan bu çalışmada Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)’nin “Engelli Bireylerin İşteki Durumu, Çalışma Durumu

ve Cinsiyete Göre Dağılımı (2016)” verileri araştırmanın tarihi itibarıyla ve toplumsal cinsiyetin engelliğe yansımalarını göstermesi açısından önemlidir.

İstatistiksel veriler incelendiğinde; kadının statüsünün atfedilen roller ve beklentilerle şekillendiği, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinden kadınlara atfedilen ev içi ücretsiz emek (yemek, ütü, bulaşık, çocuk bakımı vb.) ve çalış(a)mama oranlarının yüksek olmasının kadın istihdamında ve engelli kadın istihdamında benzerlik gösterdiği görülmektedir. 2016-2018 yılları arasında ev içi emeğin %40,8’den %49,4’e yükselmesi engelli kadınların çocuk doğurma, bakımı, ev içi diğer işler vb. yeniden üretim rollerini üstlenmek zorunda kalması dolayısıyla üretimden uzaklaştığının önemli bir göstergesidir. Cinsiyet rollerine bağlı olarak gelişen ve toplumsal hayatta varlık gösteren kadın işi olarak nitelendirilen işlerin sınırlılığı veya kadınları sınırlayan kadın işi/erkek işi tasnifi de istihdamı olumsuz etkilemektedir. İş tasnifine bağlı olarak işverenlerin aradıkları nitelikler de kadınların sürecin en başında elenmesine neden olmaktadır. İstatistiki verilere de yansıyan engelli erkek istihdam oranının engelli kadınlardan yüksek olması da bu durumun sonucu olarak değerlendirilebilir.

Toplumsal cinsiyet kalıp yargıları tıpkı bir kalıbın sınır çizmesi, içinde tutması gibi toplumsal hayatta cinsiyetlere oluşturduğu alan içerisinde hareket özgürlüğü sunmaktadır. Ön yargı ve kalıp yargı birbirinden farklı, ama birbirini tamamlayan kavramlardır. Olumsuz kalıp yargılar ön yargıları oluşturur (Url-3). Özellikle çalışma hayatında engelli kadınlara ilişkin oluşturulan ön yargılar (düşük iş performansı, engeli veya anne, eş olmasının zorluk yaratabileceği vb.) işverenlerin tercihlerinde etkili olabilmektedir. Ancak toplumsal gruplar arasında ön yargı ile mücadelenin “toplumsal temas” ile mümkün olduğunu aksi durumdaysa ön yargının artacağını belirten Gürkaynak (2013:257)’in da ifade ettiği üzere ön yargılardan arınabilmek için engellilerin sosyal hayata katılımları arttırılarak yani sosyal dışlanma riski önlenerek doğrudan bağlar kurulması sağlanmalıdır. Bu süreç işletilmezse hem işverenin hem de engellinin mevcut potansiyelin farkına varamaması durumu yaşanabilmekte, istihdama katılım oranları çok düşük seviyelerde kalmaktadır.

4.1. İŞKUR Aktif İstihdam Politikalarının Engelli Kadın İstihdamına Etkisi

Engelli kadınların çalışma hayatında çok sayıda sorunla karşılaşmaları çözüm odaklı yaklaşımlar ve politikalar geliştirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Özellikle çalışma hayatına katıl(a)mama sorunu Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)’nin “Engelli Bireylerin İşteki Durumu, Çalışma Durumu ve Cinsiyete Göre Dağılımı (2016)” verilerinde de karşımıza çıkmaktadır. Engelli kadınların %86,5’inin çalışmıyor olması sadece niceliksel veri olmanın ötesinde niteliksel analize ihtiyaç duymaktadır. “Çalışmıyor olmak” bireysel anlamda özel alanla sınırlandırılan yaşamlar dışında istihdamın yarattığı kendi ayakları üzerinde durma, karar alma

mekanizmasında aktif özne olma, gündelik hayatı ve geleceği tesis etme yeterliliklerinden; toplumsal anlamda ise kamusal hayatta varlık gösterme, sosyal hayata katılım ve bütünleşme, işgücü vb. kazanımlarından mahrum kalınması demektir. Yapabilirlik yaklaşımının da ifade ettiği şekilde hem bireysel hem de toplumsal kalkınmaya engel teşkil eden bu durum engelliğin yoksulluk, yoksulluğun engellilik döngüsü yaratmasına da sebebiyet vermektedir. Foucault'nun ifade ettiği şekilde kapitalizmin iktisadi işleyişinin doğrudan sonucu olarak ve üretken düzene uygun olmamaları dolayısıyla sosyal hayattan öteki olarak dışlanan engellilerin aktif işgücü olarak değerlendirilmesinin önündeki engeller kaldırılmalıdır.

İŞKUR'un doğrudan veya dolaylı olarak dezavantajlı grupların sosyal hayata katılımı odaklı program çeşitliliği ve hizmet sunumunda aktif olması, politikalarında geçmiş dönemlere göre etkililiğinin artması engelli kadınların işe yerleşme oranlarında artış yaratsa da programların uygulandığı yıllarda gerçekleştirilen araştırma verileri istihdam oranlarının hala çok düşük düzeyde olduğunu göstermektedir. Bunun için de engel durumlarına göre iş analizi yapılmalı, çalışma hayatlarına katılımlarını arttıracak şekilde programlar çeşitlendirilmeli, engelli personelin sigorta priminin hazinece karşılanması gibi devlet desteklerinin ve engelli çalıştırmayan işverenlere para cezası verilmesi gibi denetimlerin sürdürülmesi ve çeşitlendirilmesi gerekmektedir.

Engelli kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları sorunlar arasında yer alan mesleki donanım kazanmasını sağlayacak eğitim ve rehabilitasyon yetersizliği sorununa eğitim, rehabilitasyon ve beceri geliştirme odaklı mesleki eğitim ve rehabilitasyon programları işlevsel bir çözüm getirmektedir. Engelli kadınların bu programa katılım oranlarının yüksek olması da işlevselliğini doğrular niteliktedir. Engelli kadınların mesleki beceri ve rehabilitasyon programlarına gösterdikleri ilgi hem sosyal hayatta hem de çalışma hayatında yer alma gayretlerini göstermesi açısından da büyük önem taşımaktadır. Toplum yararına çalışma programlarında kadınların yüksek oranda katılımı korunarak, iş çeşitliliği yaratılmalıdır. Bu programa yönelik eleştirilerin odak noktası kadınların geleneksel toplumsal cinsiyet rolleriyle bağlantılı işlere yerleştirilmeleri ve bu şekilde kadın işi/erkek işi tasnifini beslemesidir. Bu program için engellilere yönelik iş analizi süreçleri işletilmeli, engelli kadınların potansiyellerini ortaya çıkaran güncel sektörler dâhil edilerek iş çeşitliliği yaratılmalıdır. Sübvansiyonlu istihdam programları kapsamında nitelikli, kayıtlı, güvenceli iş/işyerleri desteklerinin arttırılması bu işlerde çalışan engelli kadın sayısını da arttıracaktır. Kayıtlı, güvenceli istihdam artışı kamusal alanda varlık göstermenin yanı sıra çalışma hayatında engelli kadımlara ilişkin oluşturulan ön yargıların aşılmasına da doğrudan ve dolaylı açıdan hizmet edecektir. Türkiye'de kadınların ücretli çalışan olarak dâhil olma sorunu yaşadığı işgücü piyasasına girişimci, kendi işini kuran ve işveren pozisyonunda katılım sağlamasını hedefleyen kendi işini kuranlara yönelik hibe desteği programları ise diğer programlara göre daha zorlu bir sürece hizmet

etmektedir. Mevcut durumda katılımın düşük oranlara sahip olması beklenti dâhilinde olan bu programa engelli kadınların katılımlarının arttırılmasına ilişkin görece uzun vadede planlı gelişim süreci izlenmeli, farklı sektörler için girişimcilik teşvik paketleri oluşturulmalıdır. Programların tamamında özellikle engelli kadın istihdamının arttırılabilmesi için cinsiyet odaklı ihtiyaç analizi gerçekleştirilmesi gerekliliği de söz konusudur.

İŞKUR gelecek dönem planlamasında ulusal istihdam stratejisini eğitim-istihdam ilişkisinin güçlendirilmesi, işgücü piyasasında güvence ve esnekliğin sağlanması, özel politika gerektiren grupların istihdamının artırılması ve istihdam-sosyal koruma ilişkisinin güçlendirilmesi şeklinde dört politika eksenini üzerine inşa edeceğini; kadınların işgücüne katılım oranının ise %35'in üzerine çıkarılmasının (Url-4) hedeflendiğini belirtmektedir. İstihdam hedefleri politika ilişkisi göz önüne alınarak gelecek dönemde aktif istihdam politikalarını engelli kadın istihdamında daha etkin hale getirmek için her bir başlığı değerlendirecek olursak; eğitim-istihdam ilişkisinin güçlendirilmesi başlığında sektörel değişimlerin engelli kadın istihdamına etkisi bağlamında güncellenen eğitim programlarıyla iş piyasasında engelli kadınlara donanım kazandırılmalıdır. Mesleki eğitim ve rehabilitasyon programı da bu doğrultuda revize edilmelidir. İşgücü piyasasında güvence ve esnekliğin sağlanması başlığında kayıt dışı, güvencesiz istihdam oranının azaltılması öncelikli hedef olmalı, engelli kadınların eğitim seviyesinin düşük, deneyimsiz olmaları vb. sebeplerle bu şekilde çalışmayı kabul etmek zorunda kaldıkları da göz önüne alınarak bu iki başlıkta birbiriyle entegre süreç yönetimi gerçekleştirilmeli, ücret sübvansiyonunun kapsamı genişletilmelidir. Özel politika gerektiren grupların istihdamının artırılması başlığı dezavantajlı gruplar için doğrudan açılmış bir başlık olması açısından önemlidir. Bu başlıkta özellikle engellilere yönelik sosyal politikaların temel felsefesinin “engellilerin aktif katılımlarının sağlanması” olduğundan aktif istihdam politikalarına da fiziksel, sosyal vb. engellerden arınmış, bağımsız yaşamlarına imkân yaratan, toplumsal değişime açık, yenilikçi, ayrımcılığı bünyesinde barındırmayan ve hedef kitlesine alternatifler sunan bir yapı kazandırılmalıdır. Tüm programlarda somutlaştırılabilir. Sosyal koruma en genel anlamda, devletin yurttaşlarına sağladığı tüm koruma mekanizmaları olarak tanımlandığından (Zeybek, 2012:22) bu yapısal özellikler aynı zamanda dördüncü politika eksenini olan istihdam-sosyal koruma ilişkisinin güçlendirilmesi hedefinin de gerçekleştirilmesine yardımcı olacaktır.

Sonuç

Türkiye geneli detaylı engelli nüfus sayımı 2002 yılında gerçekleştirilmiş ancak sonrasında aynı düzeyde ve detaylandırılmış sayım gerçekleştirilmemiş, veritabanları üzerinden engelli nüfus istatistikleri oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu durum güncel istatistiklerin oluşmamasına neden olmakla birlikte engellilere yönelik geliştirilecek yaklaşım ve

politikaları da olumsuz etkilemektedir. Bunun için Türkiye geneli tüm engellilerin sisteme kayıtlı olduğu, bilgi güncellemelerine imkân tanıyan veritabanının oluşturulması gerekmektedir. Bu şekilde kadın, erkek, çocuk, istihdama katılan, işsiz, sosyal hizmet ve yardımlardan yararlanan, hizmet modeli ihtiyacı olan vb. alt parametrelerde değerlendirmelere imkân sağlayabilecektir. Konumuz açısından değerlendirdiğimizde ise engelli istihdamı düzleminde işe yerleşen, programlara kayıtlı olan, hizmet erişimi sağlanamayan vb. veriler ışığında engelli bireylere ilişkin süreçlerin izlenmesi, denetlenmesi ve iyileştirilmesi noktasında yardımcı olacaktır.

Aktif istihdam politikalarının engelli kadın istihdamında etki düzeyini olumlu yönde arttırabilmesi için engellilere yönelik mesleki eğitim ve rehabilitasyon programlarının hem mesleki eğitim hem de rehabilitasyonu kapsayan iki yönlü işlevi göz önüne alınmalı, iyileştirmeler her iki alanda da gerçekleştirilmelidir. Programın katılımcı sayısındaki yıllara göre dalgalanmalar daha kontrollü bir noktaya çekilerek, programdan faydalanan kişi sayısını arttırmak hedeflenmelidir. Toplum yararına çalışma programlarında engelli kadınların işsizlik oranının, engelli erkeklerden daha yüksek olduğu gerçekliğinden hareketle kadınların katılım oranlarının yüksek olması durumunu genelde kadın istihdamı özelde ise engelli kadın istihdamı açısından avantaja dönüştürmek için iş çeşitliliği, istihdam süresi vb. konular revize edilmektedir. İşbaşı eğitim programı hem mesleki eğitim hem de işçi işveren ilişki ve iletişim sürecini geliştirebilmelerine imkân tanınması açısından engelli kadınlar için önemli bir istihdam kanalı olarak yaygınlaştırılmalıdır. Kendi işini kurma hibe desteğinde diğer programlardan farklı olarak öncelikle katılımcı sayısını arttırabilmek için başarılı girişimcilik örneklerinin sunumu, girişimcilik süreç yönetimi desteği vb. güncellemelere ihtiyaç duyulmaktadır. Ülkemizde istihdama katılım oranı düşük olan kadınlar için girişimcilik ayrıca teşvik ve destek gerektirmektedir bu durumun bilincinde psiko-sosyal destek mekanizmaları güçlendirilmelidir. Mesleki eğitim ve rehabilitasyon programları dışında toplum yararına çalışma programı, işbaşı ve kendi işini kurmaya yönelik programlarda hükümlü ve engelli arasında bağlantı olmamasına rağmen dezavantajlı grup verileri bütüncül tutulmuştur, her grup için işlevsel yaklaşımlar geliştirilebilmesi için ayrıştırılmalıdır.

İŞKUR aktif istihdam politikaları engelli kadın istihdamı açısından değerlendirildiğinde her bir program kendi özelinde dezavantajlı grupların çalışma hayatına katılarak aktif işgücü oluşturmasını hedeflese de programların yapısal özellikler bağlamında revize edilmesine ve iş analizi sürecinin işletilmesine gereksinim duyulmaktadır. Engelli istihdamının arttırılması için İŞKUR'un işverenlerin engelli birey çalıştırma konusundaki ön yargı ve çekincelerini giderecek danışmanlık ve bilgilendirme hizmeti sunması gerekmektedir. Engelin türü ve cinsiyete göre ihtiyaç analizleri yapılmalı ve işyerlerinde uygulanmalıdır. Sosyal dışlanmayı engellemek için sosyal içerme odaklı politikalar geliştirilmelidir. Çalışma hayatına katılım engelli kadınların kamusal alanda var olmalarını sağlarken bu konuda

atılacak adımlar kadınların maddi kazanç sağlamalarının yanı sıra sosyal güvenlik, sosyal çevre inşası ve toplumsal bütünleşmelerine katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Aksaç, G. (2017). Yaşamın İçindeyiz! (İçinde: Beyond.İstanbul: Mekanda Adalet ve Sakatlık). İstanbul: Mart Matbaacılık.
- Dar, A., Tzannatos, Z. (1999). Active Labor Market Programs: A Review of the Evidence from Evaluations, DB.
- Emmett, T. ve Alant, E. (2006). Women and Disability: Exploring the Interface of Multiple Disadvantage. Development Southern Africa, Cilt: 23, Sayı: 4.
- Foucault, M. (2001). *The Birth of Social Medicine”, Power: The Essential Works of Foucault 1954-1984*. Penguin.
- Foucault, M. (2020). *Büyük Kapatılma. Seçme Yazılar:3*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Galarneau, D. ve Radulescu, M. (2009). “Employment among the disabled”, Statistics Canada, Perspectives, Catalogue no. 75-001-X, 5-15.
- Garland-Thomson, R. (2011). “Sakatlığın Dâhil Edilmesi, Feminist Kuramın Dönüştürülmesi.” (Der: B. Dikmen, Sibel Y ve Ş. Yıldırım). (İçinde: Sakatlık Çalışmaları- Sosyal Bilimlerden Bakmak, 521-548). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Gün, S. (2013). Toplum Yararına Çalışma Programı: İşsizlikle Mücadelede Yeni Bir Yöntem mi?. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 2, 76- 95.
- Güneri, H. (2014). Türkiye’de Engelli İstihdamı: 4857 Sayılı İş Kanunu’nda Yer Alan Engellilere İlişkin Kota Uygulaması. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Uzmanlık Tezi.
- Gürkaynak, E. Ç. (2013). Toplumsal Temas: Önyargı ve Ayrımcılığı Önlemek İçin Bir Sosyal Değişim Aracı Olarak Kullanılabilir mi? Çayır K. ve Ceyhan M.A.(Der.). Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Hanna, W. J. ve Rogovsky, B. (1991). Women with Disabilities: Two Handicaps Plus. Disability. *Handicap and Society*, Cilt: 6, Sayı: 1.

- Heron, R. ve Murray, B. (2003). *Assisting Disabled Persons in Finding Employment A Practical Guide*. International Labour Office.
- Işık, V. (2019). Toplum Yararına Program (TYP) Yeni Bir Model Önerisi. *SETA Analiz*. Sayı:279.
- Küçükali, A. (2015). Engellilere Uygulanan Sosyal Yardımlar. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, no:35,100-115.
- Lonsdale, S. (1990). *Women and Disability: The Experience of Physical Disability among Women*. London: Palgrave Macmillan.
- Meager, N. ve Evans, C. (1998). The Evaluation of Active Labour Market Measures for the Long-Term Unemployed., *Employment and Training Papers*, ILO, 16.
- Orhan, S. (2013). *Türkiye’de Özürlü Dostu İstihdam Politikaları (Durum Analizi ve Öneriler)*. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- Orhan, S. ve Özkan, E. (2020). Engelli Kadın Olmak. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: 1.
- Öztürk, M. (2011). *Türkiye’de Engelli Gerçeği*. MÜSİAD Cep Kitapları:30. İstanbul: Ajansvısta Matbaacılık.
- Sen, A. (2004). *Özgürlükle Kalkınma*. (Çev. Y. Alogan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sen A. (2009). *The Idea of Justice*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Seyyar, A. ve Genç, Y. (2010). *Sosyal Hizmet Terimleri (Ansiklopedik “Sosyal Pedagojik Çalışma” Sözlüğü)*. Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- Thornton, P. ve Lunt, N. (1995). Employment for Disabled People: Social Obligation or Individual Responsibility?, *Social Policy Reports Number 2*, York: Social Policy Research Unit, University of York.
- Uşen, Ş. (2007). Aktif Emek Piyasası Politikaları, *Çalışma ve Toplum*, 2, 65-94.
- Vural, H. (2019). *Engelli Çocuğa Sahip Kadınlar Üzerinden Kadınlara Yönelik Ayrımcılığa Toplumsal Bir Bakış: Marx ve Foucault*

Bağlamında Niteliksel Bir Araştırma. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Zeybek, E. A. (2012). *G-20 Platformunda Sosyal Koruma ve Türkiye'de Sosyal Koruma Tabanının Genişletilmesine Yönelik Öneriler.* Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi.

Raporlar:

Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi (BETAM) (2010). *İstihdamda Dezavantajlı Grupların İşgücüne Katılımını Artırmak.* BETAM Research Report Series, 04.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (1982). *Türkiye'de İnsan Gücü ve İstihdam Raporu,* Sosyal Planlama Dairesi Başkanlığı, Ankara.

International Labour Organization (ILO) (1998). *Employability in the Global Economy-How Training Matters,* World Employment Report 1998-99, International Labour Office, Geneva.

International Labour Organization (ILO) (2007). *Evaluation of The Implications of Introducing A Wage Subsidy Scheme in South Africa,* Geneva.

International Labour Organization (ILO) ve Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (2018). *Labour Market Inclusion of People With Disabilities,* Paper presented at the 1st Meeting of the G20 Employment Working Group, Buenos Aires, Arjantin.

İnternet Kaynakları:

Delsen, L. (1996). *Employment Opportunities for the Disabled.* Working Paper 96.02
https://www.researchgate.net/publication/260388839_Employment_Opportunities_For_The_Disabled, (Erişim Tarihi: 15.03.2021).

Url-1: İŞKUR Toplum Yararına Programlar <https://www.iskur.gov.tr/is-arayan/aktif-isgucu-programlari/toplum-yararına-programlar-typ/>, (Erişim Tarihi: 20.03.2021).

Url-2: İşkur İşbaşı Eğitim Programı ve Programı Tamamlayanlar İçin SGK Prim Teşviki Uygulaması <https://www.gulbenkmusavirlik.com/iskur->

isbasi-e-itim-programi-ve-programi-tamamlayanlar-icin-sgk-prim-tesviki-uygulamasi-5800.html, (Erişim Tarihi: 20.03.2021).

Url-3: Ön yargılar, Kalıp yargılar ve Ayrımcılığa Karşı Kapsayıcı ve Hak Temelli Yaklaşım
https://resources.finalsite.net/images/v1584008880/hisar/tnplgfkun9aoameohchf/OnyargilarKalpyargilarveAyrmlclgaKarsKapsaycveHakTemeIliYaklasm-Mart_2020.pdf (Erişim Tarihi: 20.03.2021).

Url-4: İşkur' un Aktif İstihdam Politikaları ve Mesleki Eğitim Hizmetleri
<http://archive.ismmmo.org.tr/docs/seminernotlar/05032013/iskur.pdf>
(Erişim Tarihi: 26.06.2021).

İŞKUR Faaliyet Raporları (2009-2019) <https://www.iskur.gov.tr/kurumsal-bilgi/raporlar/>, (Erişim Tarihi: 06.02.2021).

TÜİK (2011). Nüfus ve Konut Araştırması İstatistikleri.
<https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=15843>, (Erişim Tarihi: 03.01.2021).

TÜİK (2015). Nüfus Araştırması İstatistikleri. [Erişim: https://ec.europa.eu/eurostat/documents/7330775/7339623/Turkey+_i_n_statistics_2015.pdf/317c6386-e51c-45de-85b0-ff671e3760f8, Erişim Tarihi: 10.01.2021].

TÜİK (2018b); Hanehalkı İşgücü Anketi İstatistikleri. http://tuik.gov.tr/jsp/arama/konu_arama_tem.jsp;jsession=9jp!158452952?metod=search&d-5442-p=80, (Erişim Tarihi: 06.02.2021).

TÜİK (2018e); "Bölgesel İstatistikler" http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007, (Erişim Tarihi: 06.02.2021).

Extended Abstract

In this study, in line with the data of the "Disabled and Elderly Statistics Bulletins" from the General Directorate of Services for the Disabled and the Elderly and the data of the "Turkish Employment Agency Activity Reports" published annually by the Turkish Employment Agency, the focus is on how the active employment policies of the Turkish Employment Agency, affect the employment of women with disabilities and the status of disabled women benefiting from the programs in terms of service provision and

reaching the masses mainly between 2009-2019 although it varies according to the starting dates of the programs.

Although disability exists in every period and age, there have been differences, along with social change, in its perception, evaluation and approaches. The right to participate in production, i.e., the right to work, which should be evaluated primarily in the context of human rights, just like the right to a healthy life and education, may vary for disabled women according to their disability. The type and rate of the disability, the attitude and approach of the social environment determine their education life and thus their education level. Low level of education negatively affects working in registered, secure and qualified jobs. However, disability cannot be approached in a deterministic way as in other human-related fields, and continuous revisions are made to improve the conditions.

The fact that disabled women encounter many problems in working life reveals the necessity of developing solution-oriented approaches and policies. In particular, the problem of not being able to, or wishing to, participate in working life appears in the data of the Turkish Statistical Institute (TURKSTAT) "The Status of Persons with Disabilities at Work, Their Employment Status and their Distribution by Gender (2016)". The fact that 86.5% of disabled women are unemployed requires qualitative analysis beyond just quantitative data. "Being not working" means being destitute of standing on one's own feet, being an active subject in the decision-making mechanism, establishing daily life and the future created by employment, apart from the lives limited to the private sphere in individual terms; and being destitute of gains such as having a presence in public life, participation and integration in social life, workforce etc. in social terms. As stated by the actualization approach, this situation, which constitutes an obstacle to both individual and social development, causes the disability to create a cycle of poverty and poverty to disability. As put by Foucault, performance analysis should be made according to the disability of the disabled people who are excluded from social life as a direct result of the economic functioning of capitalism and therefore not being suitable for the productive order, and the programs should be diversified in a way to increase their participation in working life.

The inadequacy of education and rehabilitation, which are among the problems faced by disabled women in working life and that will enable them to gain vocational training, has been brought to a

better position with the provision of education and skill development-oriented services of vocational education and rehabilitation programs, which are among active employment policies. The high participation rate of women with disabilities confirms the improvement. The interest of disabled women in acquiring professional skills is also promising in terms of their efforts to take part in working life. By preserving the high participation of women in social work programs, traditional gender roles and the structure that fosters the classification of women's jobs/men's jobs must be removed. For this program, job analysis processes for the disabled persons should be operated, and job diversity should be created by including current sectors. Increasing the support of subsidized employment programs for qualified, registered, secure jobs will also increase the number of women working in these jobs. The increase in registered, secure employment will serve to overcome the prejudices against women with disabilities in working life, directly and indirectly, in addition to their presence in the public sphere. Grant support programs for women who, start their own business, aiming to participate in the labor market in Turkey as entrepreneurs although they struggle to take part in the labor force as employees, establishing their own businesses and employers, serve a more challenging process compared to other programs. The planned development process regarding increasing the participation of women with disabilities in the program, which is expected to have low rates in the current situation, should be followed in the relatively long term and entrepreneurship incentive packages should be created for different sectors. Although each program aims at creating an active workforce by participating in the working life of disadvantaged groups in its particular program, when İŞKUR's active employment policies are evaluated in a holistic manner, it becomes necessary to conduct a gender-focused needs analysis in order to increase the employment of women with disabilities.

As a result, in order to increase the employment of disabled people, disabled women who are able to work should be prioritized and new employment areas should be created. İŞKUR is required to provide consultancy and information services in order to eliminate the prejudices and reservations of employers about employing disabled individuals. Needs analysis should be made according to the type of disability and gender, and it should be applied in workplaces. Policies need to be focused on social inclusion to prevent social exclusion. Access to services is as important as the provision of services; accessible services, equal opportunities, gender equality, employment-

oriented programs serve social inclusion by ensuring active participation in social life. While participation in working life ensures women's existence in the public sphere, employment of disabled women will contribute to social security, social environment building and social integration as well as providing financial gain.

NÂZİM HİKMET ŞİİRLERİNDE TARİHİN YENİDEN KURULMASINDA TASAVVUFİ SÖYLEMİN DÖNÜŞÜMÜ*

Aybige BAŞEĞMEZ ÇETİN**

Öz

Mistisizm ve onun İslam düşüncesi çerçevesindeki yorumu olan tasavvuf, bireyin beşerî benliğinden, nefsinden vazgeçerek mutlak birliğe kavuşulabileceği inancına dayanmaktadır. Dinî ve manevi alana dâhil olan tasavvuf sadece ilahi varlığa kavuşma arzusu bağlamında kalmamış, toplumsal hayatı da etkilemiştir. Türk edebiyatında modernleşme döneminden önce kopmaz bağlarla sürmüş olan tasavvufî etki, Tanzimat döneminden itibaren edebiyatın dünyevileşmesi ile azalmıştır. Böylelikle toplumsal hafızada büyük izler bırakan tasavvuf, yaygın eğilim olma özelliğini kaybetse de modernleşme devri Türk edebiyatı içinde kültürel kopuştan sonra yorumlanarak dönüşmüş ve yeniden inşa edilmiştir. Bu açıdan tasavvufî söylemin; kültürel ilişkiler, geleneğin yorumlanması ve kültürel kimlik gibi konuların ortak noktası olan toplumsal hafıza ve kültürel bellek kavramlarıyla ilişkilendirilerek değerlendirilmesi uygundur. Bu kavramlar ışığında, şiirlerdeki tasavvufî etkinin gelenekten büyük oranda değiştiği, dönüştüğü ve farklı yaklaşımlara göre tekrar tekrar yorumlandığı görülmektedir. Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatında tasavvufun en dikkat çekici dönüşümlerinden biri, tasavvufu en ilgisiz görülen eğilim olan Toplumcu Gerçekçilikte gerçekleşmektedir. Bu çalışmada Toplumcu Gerçekçiliğin önder ismi Nâzım Hikmet Ran'ın şiirlerindeki tasavvufî/mistik eğilimin sebepleri ve yansımaları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri, Toplumsal Hafıza, Nâzım Hikmet, Toplumcu Gerçekçilik.

THE TRANSFORMATION OF THE DISCOURSE OF SUFISM IN THE RECREATION OF THE HISTORY IN NÂZİM HİKMET'S POETRY

Abstract

Mysticism and its interpretation within Islam, Sufism, are based on the belief that people can reach absolute unity by giving up their personal selves and desires. Sufism, which is included in the religious and spiritual field, is not only in the context of the desire to reach divine existence, but has maintained its existence in the personal and social fields for centuries. This influence of Sufism, which continued

* Bu çalışma Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Doç. Dr. Erdoğan Kul tarafından yönetilen "Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Tasavvufî/Mistik Söylem" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Öğr. Gör. Dr., Bandırma On Yedi Eylül Üniversitesi Manyas Meslek Yüksek Okulu, acetin@bandirma.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6852-392X>.

with strong ties in the pre-modernization period, decreased with the secularization of literature as of the Tanzimat period. Although Sufism, which had major traces in the social memory, lost its characteristic of being a widespread trend, the modernization period was transformed and reconstructed after the cultural rupture in Turkish literature. Therefore, the discourse of Sufism is suitable to be interpreted by associating them with the concepts of social memory and cultural memory that are at the center of cultural relations, interpretation of tradition and cultural identity. In the light of these concepts, it is seen that the effect of Sufism in the poems differs majorly from the tradition, transforms and is interpreted again according to different approaches. One of the most notable transformations of Sufism in the Turkish literature of the Republican era takes place in Socialist Realism, which is the most unrelated trend to Sufism. In this study, the reasons and reflections of the sufistic/mystical tendency in the poems of Nâzım Hikmet Ran, the leading name of Socialist Realism, are examined.

Keywords Sufism, Turkish poetry in the Republican era, social memory, Nâzım Hikmet, Social Realism.

Giriş

Resmî olarak 1839 yılında başlayan ve bundan çok daha gerilere götürmenin mümkün olduğu toplumsal değişim ve dönüşümün son perdesi olan Cumhuriyet, hem yeniden doğuşu hem de kültürel bir kopuşu temsil etmektedir. Bu süreç içinde yapılan toplumsal değişiklikler, özellikle Cumhuriyet'in ilanından kısa süre sonra yürürlüğe giren 677 sayılı kanun ile tekke ve zaviyelerin kapatılması neticesinde, tasavvufun kurumsal yönü sonlanmış, bu da tasavvufi hayat tarzı için zorlayıcı ve dönüştürücü olmuştur. Buna rağmen yüzyıllar boyunca toplumsal aygıtlar sayesinde önemli bir kültürel birikim sunan tasavvuf, bireysel ve toplumsal boyutta büyük izler bırakmıştır.

Cumhuriyet döneminde kültürel kopuştan sonra hatırlanarak devam eden tasavvufi söylem, kültürel değişim sürecinde “kopukluk ve yabancılaşma” duygusunu engelleyen faktörlerden biri olarak toplumun hafızasında ikincil sözlü kültür ve yazılı kültürle varlığını devam ettirmiştir. Bu süreçte tasavvuf, gelenekten farklılaşarak dönüşmüş, farklı bireysel ve toplumsal faktörlerle yeniden inşa edilmiştir. Cumhuriyet döneminde tasavvufun bu şekilde yeniden konumlandırılması toplumsal hafıza ve kültürel bellek için de önemli olmaktadır. Jan Assman, toplumsal ve kültürel bellek alanı için “kopuş”un önemine değinerek “Bu anlatılar bugünü bambaşka bir şekilde: Eksik olan, kaybolan, yok olan ve kenara itileni vurgular ve “bir zamanlar” ile “şimdi” arasındaki kopmayı bilince çıkarırlar.” (Assman, 2001:81) demektedir. Böylece geçmişten farklılaşarak dönüşen tasavvufi söylemi, bu bağlamda değerlendirmek mümkün olmaktadır.

Cumhuriyet dönemi Türk şiirinde tasavvuf, genellikle gelenekle ilişkisi kurularak ele alınmaktadır. Geleneğin yaşatılması ve gelenekten yararlanma açısından da toplumsal hafıza ve kültürel bellek faydalı

olmaktadır. Jan Assman “Gelenekler, kültürel anlamın devredilme ve canlandırma biçimi olarak kültürel belleğin alanına girer.” (Assman, 2001: 26) ifadeleriyle gelenek ve kültürel bellek bağına değinir. Ayrıca Assman “gelenekğin oluşumu”, “geçmişle ilişki” ve “politik kimlik ya da imgelem” ifadeleriyle tanımlayabileceğimiz işlevsel çerçeve için kültürel bellek kavramına ihtiyacımız olduğunu belirtmektedir (Assman, 2001: 28). Cumhuriyet dönemi Türk şiirinde değışen, dönüşen tasavvufun, sadece manevi alanın değil, dünya problemlerinin de ele alınışında bir araç hâline gelmesi tasavvufun şekillendirilmiş bir hafıza alanı üzerinde duran toplumsal hafıza ve kültürel bellek bağlamında ele alınmasına imkân tanımaktadır.

Jan Assman’ın, Maurice Halbwachs’tan yararlanarak “Bir olayın bir grubun belleğinde kalabilmesi için de anlamlı bir gerçekle zenginleşmesi gerekir.” (Assman, 2001: 42) ifadeleriyle önemsedığı hatırlama figürleri için de tasavvuf önemli bir kaynak olmaktadır. Assman, hatırlamayı sağlayan bu figürlerin “gruba bağlılık”, “zaman ve mekânla bağlılık” ve “tarihin yeniden kurulması” olmak üzere üç özellik taşıması gerektiğini belirtir (Assman, 2001: 42). Bu bakımdan kültürel kopuştan sonra ele alınan tasavvufta yüzyıllardır uygulanan âyinler, toplanılan mekânlar, yapılan törenler ve tasavvuf geleneğindeki önemli kişiler hatırlama için figürlere dönüşmektedir.

1. TOPLUMCU GERÇEKÇİLİK BAĞLAMINDA TASAVVUFİ SÖYLEM DÖNÜŞÜMÜ İLE İLGİLİ BİR ÇERÇEVE

Cumhuriyet dönemi edebiyatı içindeki en güçlü edebî yönelişlerden biri olan Toplumcu Gerçekçilik ile tasavvufî duyarlılığın ilişkisi, ilk bakışta birbirine aykırı gibi görünse de Toplumcu Gerçekçilikte, tasavvufun geleneksel bağlamından farklılaştığı Toplumcu Gerçekçi bakış açısına uygun bir yorumla dönüştürülerek yeniden kurgulandığı dikkat çekmektedir.

Özellikle 1940’lı yıllardan itibaren Türk edebiyatının en belirgin yönelişlerinden biri olan Toplumcu Gerçekçilikte, kitlelerin kolektif bir anlayışla hareket etmeleri hedeflenmektedir. 1934 yılında yapılan Sovyet Yazarlar Birliği Kongresi’nde sınırları çizilen Toplumcu Gerçekçiliğın en önemli özelliklerinden biri, halk için örnek ve rol model olabilecek bir “olumlu kahraman” ve “yeni insan” oluşturma eğilimidir. Toplumcu Gerçekçilikle oluşturulması istenen yeni toplum ve yeni insan modelinin önemine değinen İsmail Tunalı, Marksist estetik içinde oluşturulan yeni insan tablosunda en ileri sınıf için ahlâki, tinsel kuralları, proletarya dayanışması ve enternasyonalizm eylemi, bilinci ve bireysel-toplumsal ilgililerin uyumuna çabalamanın ölçüt edinildiğini ifade eder (Tunalı, 2003: 119). Bu yeni insan tipi için emekçi ve halkçı söylemden yararlanan Toplumcu Gerçekçilerin, toplumun hafızasında yer alan önemli kişilerden de yararlandıkları dikkat çekmektedir. Halkın tanıdığı, bildiği kahramanlarla kendi ideolojilerini anlatma yolunu seçen Toplumcu Gerçekçilerin toplumsal bellekten yararlanmasının başlıca sebebi, kendi ideolojilerini yabancı olarak gören insanlara bu hareketin yerliliğini,

eskiliğini ve haklılığını gösterme çabası olmaktadır. Böylece tarihsel bağlamından koparılan kişi ve olaylar, hatırlama bağlamında dönüşmekte ve yeni bir bellek alanı oluşturmaktadır.

Halbswach her hatırlama işleminin aslında bir dönüştürme olduğunu ifade ederek “Hatıra, çok büyük ölçüde, şimdiki zamandan ödünç alınan veriler yardımıyla yapılan, geçmişin bir yeniden inşasıdır ve bu yeniden inşa da zaten, eskinin imgesinin epey değişmiş olarak yeniden çıktığı önceki zamanlara aittir.” demektedir (Halbswachs, 2018: 66). Halbswachs’la benzer görüşleri benimsemekle birlikte belleğin alanını çok daha geçmişlere götüren Jan Assman’a göre geçmiş; bellekteki “hatırlama figürleri”yle hayat bulabilir ama bu geri gelen geçmişin kendisi değildir. Assman, belleğin bu özelliğini “bellek yeniden kurmaya dayanır” (Assman, 2001: 45) ifadeleriyle belirtir. Böylece geçmişin, bellekte olduğu gibi kalmadığını, “İlerleyen şimdiki zamanın değişken ilişkileri çerçevesinde yeniden örgütlen”diğini (Assman, 2001: 46) ifade ederek Halbswachs’ın görüşlerini ileri taşır.

Toplumcu Gerçekçi şiirde de tasavvuf tarihi içinde yer alan Şeyh Bedreddin, Yunus Emre, Pir Sultan Abdal, Hacı Bektaş-ı Veli gibi isimlere birlikte yer verilerek bu isimler haksızlığa, eşitsizliğe boyun eğmeyen önderler olarak kabul edilmektedir. Böylece 20.yüzyıl ile bu isimlerin yaşadığı dönemlerin ortak özelliği de haksızlığa ve eşitsizliğe karşı mücadele olur (Gökalp Alparslan, 2012: 77). Bu doğrultuda tasavvuf için önemli isimlerin vahdet-i vücûd mücadelelerinin menzili, öte dünyadan bu dünyaya taşınır. Bazen de bu isimlerin tasavvufi görüşlerine karşı çıkılarak tasavvufun hedeflediği öte âleme bağlılık eleştirilir. Tasavvufi terimler de aynı doğrultuda değişerek öte âlemden uzaklaştırılır.

2. NÂZIM HİKMET RAN ŞİİRLERİNDE TARİHİN YENİDEN KURULMASINDA TASAVVUFİ SÖYLEMİN DÖNÜŞÜMÜ

Cumhuriyet döneminde siyasi düşünceleriyle dikkat çeken Toplumcu Gerçekçiliğin bayrak ismi **Nâzım Hikmet Ran** (1902-1963), Türk şiirinde serbest şiir, Rus fütürizmi gibi modern şiir tekniklerini başarılı bir şekilde kullanmasıyla ve kendine has bir şiir oluşturmadaki yetkinliğiyle adından söz ettiren şairlerden biridir.

Dinî- tasavvufi arka plan açısından bakıldığında Nâzım Hikmet’in dedesi sayesinde Mevlevî kültürü ile büyüdüğü ve bu etkiyi ilk şiirlerinde yansıttığı görülmektedir. Nâzım Hikmet’in ilk dönem şiirlerinde dinî-tasavvufî mısralar ve Allah, mâbed, câmî, dergâh, vecd, pir, veli, ilâhî, evliyâ, ahiret, şefâat, namaz, mucize, din gibi kavramların varlığı (Kara, 2000) bu etkiye dayanmaktadır. Buna rağmen Nâzım Hikmet’in özellikle 1920’li yıllardan itibaren manevî âleme karşı maddî âlemin savunuculuğunu yaptığı ve bu mesafe ile şiirlerinde din ve tasavvufu geri plana attığı hatta yer yer karşı durduğu görülür. Sadık Yalsızuçanlar da bu doğrultuda Nâzım Hikmet’in şiirlerindeki tasavvufi etkiyi ele aldığı yazısının girişinde “Kendi ifadesiyle ‘materyalist’ bir şair olan Nâzım Hikmet’in tasavvufu ilişkisi ilk bakışta gereksiz, anlamsız ve tutarsız bir sorun, bir başlık olarak görülebilir

ve görüldüğü kadar da anlamsızdır.” (Yalsızuçanlar, 2007: 100) diyerek Nâzım Hikmet ve manevî âlem arasındaki mesafeye dikkat çekmektedir.

İlk bakışta anlamsız görünmesine karşın Nâzım Hikmet’in şiirlerindeki tasavvufî etkiyi daha iyi analiz edebilmek için onun şiirlerindeki genel eğilimle tasavvufî etkinin ilişkisini kurmak gerekmektedir. Kitleleri kendi ideolojik görüşleri etrafında toplamayı hedefleyen Nâzım Hikmet, bu yönleyle şiirlerinde bu dünyayı önemseyen evrensel değerleri ön plana çıkarmaktadır. Bu kavramları şiirlerinde yansıtırken de toplumun hafızasında yer alan olaylar, kişiler ve terimlerden yararlanmaktadır. Nâzım Hikmet, şiirlerinde tasavvufu da bu yönleyle ele alarak halkın tasavvufî görüşleriyle tanıdığı isimleri dönüştürmektedir. Bunun yanı sıra tasavvufun vahdet-i vücûd anlayışıyla mutlak varlığa yönelişine itiraz eden Nâzım Hikmet, şiirlerinde tasavvuf ontolojisine karşı çıkmasına rağmen tasavvufî terimleri de Toplumcu Gerçekçi bakış açısını aktarabilmek için dönüşüme uğratmaktadır.

2.1. Şeyh Bedreddin’in Dönüşümü

Nâzım Hikmet’in tasavvufî söylem açısından yaptığı en önemli dönüşüm aslen bir mutasavvıf da olan Şeyh Bedreddin hakkında oluşturduğu algıdır. Nâzım Hikmet’in açtığı yolda Şeyh Bedreddin bir ekol hâline gelmiş, 20. yüzyıldaki Marksizmin 15. yüzyıldan altyapısını hazırlayan devrimci ve öncü bir karakter (Akteş, 2003b: 13) olarak yansıtılmıştır.

Şeyh Bedreddin, 15. yüzyılda Fetret Devri’nde Mehmet Çelebi ve Musa Çelebi’nin mücadelesi sırasında tarih sahnesine çıkmış, çok yönlü bir insan olarak fakih, mutasavvıf, siyasetçi yönü ve ayrıca aksiyoner kişiliğiyle hem döneminde hem de sonrasında dikkat çeken bir isim olagelmıştır. İbn-i Arabşah’ın *Ukûdü’n Nasîha* ile Taşköprülüzade Ahmet Efendi’nin *Şakâyıık-ı Numâniye* adlı eserleri dışında Şeyh Bedreddin’in tasavvuf ve fıkıh alanındaki derin bilgisine tarihî kaynaklarda değinilse de Şeyh Bedreddin’in genellikle olumsuz bir bakış açısıyla ele alındığı dikkat çekmektedir (Yalçın, 2000: 64). Gölpınarlı bu olumsuz görüşlerin ana kaynağının *Aşıkpaşaoğlu Tarihi* olduğunu belirtir ve bu kitaptan sonra Şeyh Bedreddin hakkındaki değerlendirmelerin bu eser çerçevesinde oluştuğunu ifade eder (Gölpınarlı, 1966b: 5). Ahmet Yaşar Ocak da *Vâridât*’ın Osmanlı entelektüel dünyasında Şeyh Bedreddin’in zındıklığını kanıtlayan kendisi küçük ama cürmü büyük bir eser olduğunu belirterek resmî tarihteki algıya değinir (Ocak, 2013: 217).

Şeyh Bedreddin’in etki alanı hakkında bilgiler veren Ahmet Güner Sayar, 1850’ler sonrasında *Varidât*’ın okunduğunu ve Arapça ve Türkçe şerh edildiğini hatta Musa Kazım Efendi tarafından *Varidât*’ın Türkçeye kazandırıldığını ifade eder. 19. yüzyılla birlikte Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi’nin resmî görüş ile Şeyh Bedreddin’i ele aldığını ama Mizancı Murat’ın, Şeyh Bedreddin’de Materyalizm ve Komünizm fikrini arayanlar için âdeta bir milat olduğunu belirtir (Sayar, 2018: 46). Osmanlı Devleti’ndeki çeşitli isimler sayesinde oluşan Şeyh Bedreddin algısının genellikle siyasi bakış açısıyla şekillendiği, *Varidât*’taki görüşlerin özüne

bakılmaksızın değerdendirildiği araştırmalarda tespit edilmektedir. (Ceyhan ve Koç, 2018: 235). Osmanlı'daki bu eğilim, Cumhuriyet döneminde de devam etmektedir. Şeyh Bedreddin'le ilgili yapılan değerdendirmeler ve bu değerdendirmelerin gerçek payının olup olmadığı bu çalışmanın kapsamı dışında kalmasına rağmen onunla ilgili yorumlarda genel olarak Şeyh Bedreddin'in panteistliği ve mülkiyet hakkındaki düşünceleri üzerinde durulmaktadır (Sayar, 2018). Nâzım Hikmet'in de Şeyh Bedreddin'in panteist bir Materyalist olduğu görüşünden hareket ettiği, bu doğrudunda Şeyh Bedreddin hakkındaki toplumsal bellek algısından yararlanarak Şeyh Bedreddin'i yeni insan modeli için bir önder olarak konumlandırığı söylelenebilir.

İlk baskısı 1936 yılında yapılan "Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı", gerçek zaman dilimli bir çerçeve hikâye ve on dört bölümlük destan kısmından oluşmaktadır. Buna ek olarak Nâzım Hikmet, "Şefiğın Gömleği" ve "Ahmedin Hikâyesi" bölümleriyle de destanı desteklemektedir. Nesir ile nazmın karışık yazıldığı bu destan, Şeyh Bedreddin'in hayatının bir bölümüne odaklanır ve Nâzım Hikmet de şiir öznesi olarak destanda yer alır. Epik bir üslûbun hâkim olduğu eserin modern bir destan örneği olması yanında şiirde Şeyh Bedreddin'i kendi ideolojisi çerçevesinde ele alan Nâzım Hikmet, Şeyh Bedreddin üzerinden siyasal düşüncelerini aktarmayı hedeflemektedir (Kacıroğlu, 2011: 245). Böylelikle Nâzım Hikmet, tarihin sınırlarından edebiyatın sınırlarına taşıdığı Şeyh Bedreddin'i, kurmaca içinde konumlandırarak ideolojik bir söylemle Marksizm ve Komünizmin Anadolu'daki ilk temsilcilerinden biri hâline getirmektedir. Bu doğrudunda resmî tarih açısından düşman ve hain olarak ilan edilen Şeyh Bedreddin, mevcut düzene karşı yeni bir düzen fikri ile ortaya çıkan Nâzım Hikmet başta olmak üzere Toplumcu Gerçekçilik için uygun bir nesne pozisyonuna gelmiştir.

Toplumcu Gerçekçilerdeki bu tutum, hem tarih-edebiyat ilişkisi hem de toplumsal bellek açısından ele alınmaya müsaittir. Tarih ve edebiyat ilişkisi açısından yaklaşıldığında, öncelikle tarihin ne olduğu sorusu akla gelmektedir. 20. yüzyıldan itibaren Barthes, Foucault gibi pek çok ismin katkılarıyla şekil değiştirdiği görülen tarih algısına göre tarihin değişmez, nesnel gerçeklerden ziyade, yorumlamaya dayandığı görüşü doğmakta, tarih ve tarihî olana bakış açısı bu görüş ışığında yeni bir yöneliş kazanmaktadır. Böylelikle tarih, tarihçi ile olguları arasında kesintisiz bir karşılıklı etkileşim süreci, bugün ile geçmiş arasında bir diyalog olarak (Carr, 2011: 35) kabul edilmektedir. Bu açıdan tarih ve geçmiş arasında bir mesafe doğmaktadır. Tarihle ilgili görüşlerini dile getirirken geçmişle tarihin farklarına değinen Jenkins de "geçmiş gitmiştir, tarih ise geçmiş değil, tarihçilerin geçmişten ne anladığıdır." (Jenkins, 2011: 29) ifadeleriyle görüşlerini açıklamaktadır. Tarihin nesnel değil, öznel olduğunu ifade eden Jenkins, tarih diye okuyup kabul edilen kitapların, aslında yazarların kendi fikirlerinden ibaret olduğunu belirtmektedir. Ayrıca tarih algısında merkezî ve ikincil dereceye düşen milletler, toplumlar yer değiştirdiğinde, aslında bambaşka bir tarihin

olacağına dikkat çekmektedir (Jenkins, 2011: 30). Bunun sonucu olarak da tarihin, gerçeklerden hareket ederek olay ve belgelere dayandığı için nesnel olgularla hareket ettiğini vurgulayan görüşlerin yanında, devam eden bir diyalog ve aslında tartışılabilir olduğu fikrinin ileri sürüldüğü anlaşılmaktadır. Böylece tarih ve edebiyatın sınırları da bulanıklaşmakta, tarihin edebiyatla ilişkisi ya da tarihin edebiyata nasıl yansiyebileceği sorusu doğmaktadır. Sıdıka Dilek Yalçın, Nâzım Hikmet'in Şeyh Bedreddin algısını ele aldığı makalesinde bu sorulara yönelmektedir. Yalçın, tarih ve edebiyatın her ikisinin de anahtar kavramlarının "insan" ve "zaman" olmasına rağmen edebiyatın, tarihten farklı olarak insana nesnel ve mesafeli değil, doğrudan yaklaştığını belirtir. Ayrıca Orhan Asena'nın tarihin iki boyutlu, edebiyatın ise üç boyutlu olduğunu ifade eden görüşlerinden de yararlanarak tarihte, edebiyata göre can boyutunun eksik olduğunu vurgular (Yalçın, 2000: 161). Ayrıca edebiyat yazarının, trajik, dramatik ya da komik unsurlardan seçmeler, ayıklamalar yaparak bunu dilin imkânlarına göre düzenlediğini de ifade eder. Bunun sonucunda da "edebiyat yapıtlarındaki gerçek kavramı, tarih biliminde olduğu gibi genel doğruları içermez. Öyleyse bir edebiyat yazarı, tarih yazarına göre daha özgürdür." (Yalçın, 2000: 161) diyerek edebiyatın tarihî gerçeklerle arasındaki mesafeyi dile getirir. Bu görüşler ışığında, Nâzım Hikmet'ten itibaren Toplumcu Gerçekçi şairlerin, tasavvufî kişileri ele alırken kendilerine göre yorumlamalarını, tarihî kaynakları kendilerine göre seçerek ideolojik bakış açısı ile tarihî gerçekleri yeni insan modeline uygun bir şekilde dönüştürmelerini, edebiyat dâhilinde bir girişim olarak yorumlamak mümkündür.

Nâzım Hikmet'in destanında tarihsel bilgidan yararlanırken kendisini ve Şeyh Bedreddin'le ilgili kitapları bilinen isimleri kurgunun içine katması toplumsal hafızanın etkisini arttırması bakımından önemlidir. Böylelikle Nâzım Hikmet, Şeyh Bedreddin'i tarihsel hafızadan toplumsal hafızanın sınırlarına taşır. Toplumsal hafızanın "Öğrenilmiş tarihten çok yaşanmış tarihe dayandığını" (Halbswachs, 2018: 53) belirten Halbswachs, tarih kitaplarında yer alan tarihsel bilgilerin hafızadan farkına değinir. Tarihin hafızalaşması için de "nesillerle canlı bağı" önemser (Halbswachs, 2018: 59) ve kurulan bağı toplumsal belleğe dahil olmasa da "ödünç alınmış" bir hafıza oluşturduğundan bahseder. Bu doğrultuda tanık olmasa da bireyin tanık olanlarla girdiği irtibat, bir olay hakkındaki düşüncelerin oluşmasında etkili olmaktadır. Nâzım Hikmet'in de şiirinde tarihsel bilgiyi, yaşayan ve yaşayanların tanıklıkları ile ilişkilendirmesi onun Şeyh Bedreddin algısında sağladığı başarının kaynaklarından biri olarak değerlendirilebilir.

Nâzım Hikmet, şiirinin kaynağını "Darülfünun İlahiyat Fakültesi tarihi kelâm müderrisi Mehmed Şerafeddin Efendinin 1925/1341 senesinde Evkafı İslâmiye Matbaasında basılan 'Simavne Kadısı oğlu Şeyh Bedreddin' isimli risalesini okuyordum." (Ran, 2018b: 475) ifadeleriyle yansıtır. Böylelikle Şeyh Bedreddin ile ilgili oluşturduğu kurgusal âlemin aslında gerçekle irtibatlı olduğunu ispat etmeye çalışır. Nâzım Hikmet bu kitaptan hareketle Şeyh Bedreddin hakkında araştırmalar yapan diğer isimler

Âşıkpaşazâde (Aşıkpaşaoğlu), Neşri, İdrisi Bitlisi ve Dukas'tan da yararlanır. (Ran, 2018b: 475) Bu isimlerden yaptığı alıntılarla da okuyucuya Şeyh Bedreddin'i tanıtır: "Diyordu ki: 'Ben senin emlakine tasarruf edebildiğim gibi sen de benim emlakime aynı suretle tasarruf edebilirsin.' Köylü avam halkı bu nevi sözlerle kendi tarafına celp ve cezb ettikten sonra hristiyanlar ile dostluk tesisine çalıştı..." (Ran, 2018b: 477). Benzeri alıntılarla Şeyh Bedreddin hakkında olumlu ve olumsuz yorumları okuyucuya sunarak edebî eserin sınırlarını zorlayan Nâzım Hikmet, hem kurmacayı hem de verdiği bilgileri toplumsal hafızaya bağlayarak daha da kuvvetlendirmek için şiir boyunca kendisinin yanında Börklüce Mustafa'nın müridini de şiirine ekleyerek şiir öznesi yapar:

"İlahiyat Fakültesi tarihi kelâm müderrisinin altmış beşinci sayfasını açtım yine.. Cenevizlilerin sırkâtibinden bir iki satır ancak okumuştum ki başımın ağırları içinde kulağıma bir ses geldi bu ses:

-Gürültü etmeksizin denizin dalgalarını aşarak senin yanında bulunuyorum, diyordu." (Ran, 2018b: 479).

Böylelikle okuyucuyu isyanın yaşandığı günlere götürmek için hapishanenin parmaklarında asılı duran müritle serüvenini anlatmaya başlayan Nâzım Hikmet, "Ve işte size anlatmak istediğim macera bu yolculuktur. Bu yolculukta gördüğüm ses, renk, hareket, şekil manzaralarını parça parça ve çoğunu- eski bir itiyat yüzünden- bir çeşit uzunlu kısıklı ve arasına kafiyelerle tesbit etmeğe çalışacağım. Şöyle ki:" (Ran, 2018b: 480) ifadeleriyle destanın nesir bölümünden nazım bölümüne geçer ve kendisini 15. yüzyıldaki olayların tanıklarından biri konumuna getirerek anlattıklarını tarihin sınırlarından hafızanın sınırlarına taşır.

Destanda tarihî çerçevenin verildiği birinci bölümde, Çelebi Mehmet'in, kardeşi Musa Çelebi'yi boğdurduktan sonraki tarihî döneme odaklanılır. Nâzım Hikmet, şehzadelerin rekabetindeki tarafını da hissettirerek "Öz kardeşi Musayı ok kirişiyle boğup/ yani bir altın leğende kardeşinin kanıyla aptest alarak/Çelebi Sultan Memet tahta çıkmış hünkâr idi" (Ran, 2018b: 481) ifadelerine yer verir. Nâzım Hikmet Osmanlı tarihine de bakışını yansıtan bu mısralardan sonra ikinci bölümden itibaren Şeyh Bedreddin, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'i tanıtmaya başlayarak onların isyanını ele alır. Öncelikle Şeyh Bedreddin'in fiziksel özellikleri üzerinde durur:

"Boyu küçük
sakalı büyük
sakalı ak.
Çekik çocuk gözleri kurnaz
ve sarı parmakları saz gibi.
Bedreddin
ak bir koyun postu üstüne
oturmuş." (Ran, 2018b: 482-483)

Torlak Kemal ve Börklüce Mustafa'yı da Şeyh Bedreddin'in yanında konumlandıran Nâzım Hikmet, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'i "Karşısında diz çökmüşler/Ve karşıdan/Bir dağa bakar gibi bakıyorlar ona./Bakıyor:/Başı tıraşlı/ Kalın kaşlı ince uzun boylu Börklüce Mustafa./bakıyor:/ kartal gagalı Torlak Kemâl../Bakmaktan bıkip usanmayıp/bakmağa doymıyarak/ İznik sürgünü Bedreddine bakıyorlar.." (Ran, 2018b: 482-483) mısralarıyla tanıtır.

Şeyh Bedreddin'i baskılara karşı direnen bir özgürlük savaşçısı olarak tanıtan Nâzım Hikmet, onu hem mülkiyet hakkındaki düşünceleri uğruna mücadele eden bir kahraman hem de aynı zamanda bir sufi olarak tanımlayarak Şeyh Bedreddin'in ilahi aşkı ile hak ve eşitlik mücadelesini vurgulayan mısralara yer verir:

“- O âteş ki kalbimin içindedir
tutuşmuştur
günden güne artıyor.
Dövülmüş demir olsa dayanmaz buna
eriyecek yüreğim... (Ran, 2018b: 484)

Şeyh Bedreddin'in "o âteş ki" diye ifade ettiği yakıcı his, hem isyan ateşi hem de ilahi aşka düşmenin sembolü olarak değerlendirilebilecek bir anlamla verilmektedir. Yüreğini yakan bir ateş olan bu his, Şeyh Bedreddin'i hem ilahi aşka hem de hak mücadelesine davet eder. Şiirin önceki mısralarında yer alan "İznik gölünde akşam oldu./ Bedreddin eğildi suya/ avuçlayıp doğruldu./Ve sular/Parmaklarımdan dökülüp/ tekrar göle dönerken/.." (Ran, 2018b: 484) dizeleriyle de tasavvuf için önemli terimlerden biri olan "devir", tasavvufî anlamının yanında ideolojik anlamla da ele alınır. Tasavvufta "Manevi âlemden maddî âleme gelen ruhların ilk ve asli vatanlarına geri gitmelerini açıklayan tasavvufî görüş" (Uludağ, 2012: 106) anlamına gelen devir, şiirde bir döngü içinde bütünden koparak asıl vatandan uzaklaşıp yeniden bütüne kavuşan İznik Gölü'nün suları üzerinden ele alınır. Bu bağlamda tasavvufta vahdet-i vücûd içinde önemli olan "vahdet" ve "kesret" algısına da değinilir. Böylelikle İznik'in suları, bütünden ayrılarak kesrete düşer ve bütüne geri dönerek tekrar vahdete kavuşur. Şeyh Bedreddin'i bir Hak aşığı olarak gösteren bu mısralar, aynı zamanda onun mülkiyet hakkındaki görüşlerine de işaret eder. Sular bir gölü, yani birlik hâlini temsil ederek kolektif mülkiyetle doğan birlikteliğin gücünü imlemektedir. Şeyh Bedreddin'in isyana karar anını aktaran: "“Ben gayrı zuhur ve huruç edeceğim!'/ Toprak adamları toprağı fethedeceğiz. / Ve Kuvveti ilmi, sırrı tevhidi gerçekleştirip/ Biz milletlerin ve mezheplerin kanunlarını/ iptâl edeceğiz..." (Ran, 2018b: 484- 485) mısraları da onun mülkiyet hakları için ayaklandığını yansıtmaktadır. Bu anda söylediği "toprak adamları" ile toprağın tamamında söz sahibi olmayı ve kolektif mülkiyeti savunduğu söylenen Şeyh Bedreddin'in, özel mülkiyete karşı bir başkaldırı yaptığının altı çizilir. Ayrıca "sırrı tevhid"i gerçekleştirmeyi

amaçladığı ifade edilerek de Şeyh Bedreddin'in amacı "vahdet-i vücûd" felsefesine dayandırılır. Böylece vahdeti, hem tasavvufî anlamda hem de ideolojik anlamda değerlendirmek mümkün olmaktadır. Tasavvufta sâlikin hedefi, kesretten uzaklaşarak vahdete kavuşmak olarak şekillenmekteyken Toplumcu Gerçekçi bakış açısına göreyse toprak, hak eşitliği ve kolektif bilinç olmaktadır. Bu açıdan Nâzım Hikmet, hem Şeyh Bedreddin isyanını hem de vahdet-i vücûd inancını ideolojik bir dönüştürmeye uğratmaktadır.

Kurgusal gerçekliğe tarihî gerçeklik boyutunu da ekleyen Nâzım Hikmet, Torlak Kemal'in ve Börklüce Mustafa'nın Aydın ve Manisa civarına gidişleriyle ilgili tarihî gerçeklerden yararlanırken kendisi de şiirsel ben olarak eşlikçisiyle birlikte Konya'ya doğru yola çıkar (Ran, 2018b: 487). Bu şekilde de tarihî bilginin içinden tekrar kurgunun sınırlarına geçilir ve şiirsel ben, Haymana'ya ulaştığında Mustafa'nın "huruç" haberini alır:

"Duyduk ki Mustafa huruç eylemiş
Aydın elinde Karaburunda.
Bedreddin kelâmını söylemiş
köylünün huzurunda." (Ran, 2018b: 486)

Bu haberle birlikte Börklüce'nin isyanına katılmak için yola çıkmaya karar veren şiirsel ben, "Varalım./ dedik./ görelim/ dedik./ Yapışıp/ sapanın/ sapına/ şol kardeş toprağını biz de bir yol/sürelim, dedik" (Ran, 2018b: 486) ifadeleriyle yapılan mücadelenin toprak üzerine olduğunu vurgular. Bu daha önce de belirtildiği gibi tanıklıkla kurulan toplumsal hafıza ilişkisini sağlaması bakımından önemli olmaktadır.

Nâzım Hikmet, Şeyh Bedreddin'in resmî tarih içinde hainliğini göstermek için yararlanan, Hristiyanlarla ilişki kurarak İslam dairesinden çıktığına dair bilgilerden de faydalanır. Bu manada Börklüce Mustafa'nın diyarına girince onları karşılayan üç gencin farklı dinlerden gelip Börklüce Mustafa'nın dolayısıyla da Şeyh Bedreddin'in dinine katıldıklarını vurgular. Kıvrıcık, abanoz gibi siyah sakallı olan tanıtılırken "eskiden Musanın dinindenmiş" denilerek bir Musevi olduğu ama yeni bir inanç yoluna girdiği "şimdi Börklücenin yiğitlerindedir" ifadelerine yer verilir (Ran, 2018: 488). Şiirdeki tutum Toplumcu Gerçekçilik içindeki evrenselliği vurgulayan görüşlerle ilişkilendirilmeye uygundur. Bu görüşten hareket eden Nâzım Hikmet, resmî tarih içinde Şeyh Bedreddin'in hainliğini kanıtlayan gayrimüslimlerle ilişki kurduğu iddiasını, resmî tarihin tam aksine Şeyh Bedreddin'i övmek için kullanır. Ayrıca onun yaptığı mistik mücadeleyi İslam tasavvufunun sınırlarından çıkarır.

Şeyh Bedreddin'in isyanının başladığı yer olan "Deliorman"dan da bahseden Nâzım Hikmet, şiirde Şeyh Bedreddin hakkında araştırma yapan Aşıkpaşaoğlu, Neşri, Şukrullah ve Mehmed Şerafettin Efendi'yi de şiirsel özne hâline getirerek kurgusunun içine "(...) Sohbet eden dört çelebiye rastladık" (Ran, 2018b: 493) ifadeleriyle dâhil eder. Bu dört kişiden biri olan Neşri "Halkı ibahet mezhebine davet eden Börklücenin üzerine Sultan

Mehemmed Bayezid Paşayı gönderir” (Ran, 2018b: 493) ifadeleriyle ikinci kişi Şukrullah “Bu sofinin başına birçok kimseler toplandı. Ve bunların dahi şer’i Muhammediye muhalif nice işler âşikar oldu.” denilerek Âşıkpaşazâde ise “-Sual: Ahir Börklüce paralanırsa imanla mı gidecek, imansız mı?/ -Cevap: Allah bilir anınçünkü biz anın mevdi halini bilmezüz.” (Ran, 2018b: 493) mısralarıyla şiire taşınır. Bu isimlerin eserlerindeki görüşlerinden faydalanarak Börklüce’nin üzerine gelen Bayezid Paşa ve şehzadenin bilgisi de verilir. Börklüce ile Bayezid Paşa’nın karşılaşmasında birbirinden farklı etnik ve dinî unsurların hepsinin özgürlük ve eşitlik mücadelesinde Börklüce’nin yanında yer almak için topyekûn mücadele ettiği savını sık sık tekrarlayan Nâzım Hikmet “Aydının Türk köylüleri,/ Sakızlı Rum gemiciler,/ Yahudi esnafları,/ on bin mühlid yoldaşı Börklüce Mustafanın” (Ran, 2018b: 498) dizelerine yer verir. Bayezid Paşa’nın Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal’i idam ettikten sonra Şeyh Bedreddin’e doğru harekete geçmesini ve bu sırada yakalanan Şeyh Bedreddin’in idam edilmesini de şiirine taşıyan Nâzım Hikmet, Aşıkpaşaoğlu tarihinde Şeyh Bedreddin’in yanındakiler tarafından tutularak Sultan Mehmet’e getirildiğini ve Sultan’ın da yanında bulunan Mevlânâ Hayder’e danışarak Şeyh Bedreddin’i pazar yerinde astırıldığını (Aşıkpaşaoğlu, 2008: 94-95) belirten bilgilerden yararlanır. Bu bilgiden hareketle şiirde idam fermanının açıklanma anına yer verilir: “Hazır bilmeclis/ Mevlânâ Hayder derler/ Mülkü acemden henüz gelmiş/.../ Bir ulu danışmend kişi/ Kınalı sakalını ilhamı ilâhiye eğip,/ “Malı haramdır amma bunun/.../ Kanı helâldir” deyip/.../Halletti işi...” (Ran, 2018b: 508).

Destan kısmından sonra gelen “Tornacı Şefiğin Gömleği” ve “Ahmedin Hikâyesi” bölümlerinden ilki olan “Tornacı Şefiğin Gömleği”nde, Nâzım Hikmet öncelikle kendine tarihî serüvenindeki eşlikçisinin Börklüce’nin müridi değil de aslında hapisane arkadaşı Tornacı Şefik’in gömleği olduğunu açıklar. Sonraki bölüm “Ahmedin Hikâyesi”ndeki olaylar da şiirsel benin hapisane arkadaşı Ahmed’in hatıralarıdır ve bölüm onun ağzından aktarılır. Halkın gözündeki Şeyh Bedreddin’i yansıtan bu anlatıda Bedreddin’in naaşının müritleri tarafından bulunmasına ve Rumeli’de halkın bir gün Şeyh Bedreddin’in dirileceğine dair inançlarına da yer verilir. Rumeli’deki köylülerle konuşan Ahmed’in dedesinin köylülerin inancıyla ilgili görüşleri, Şeyh Bedreddin’in Hristiyanlıkta ve bunun yanında İslam’da da yer alan “Mesih” inancını hatırlattığını tespit etmesi bakımından önemlidir: “-Sizin bu itikadınız, diyor. Hristiyanların itikadına benziyor. Onlar da, İsa peygamber tekrar dünyaya gelecektir, derler. Hattâ müslümanların içinde bile İsa peygamberin günün birinde Şamı şerifte gözükeceğine inananlar vardır.” (Ran, 2018b: 517). Köylü ise “Biz Bedreddinin kuluyuz, ahrete, kıyamete inanmayız ki, dağılan, fenâ bulan bedenim yine bir araya toplanıp dirileceğine inanalım. Bedreddin yine gelecek diyorsak, sözü, bakışı soluğu bizim aramızdan çıkıp gelecektir, diyoruz.” (Ran, 2018b: 517) ifadeleriyle aslında bir mutasavvıf da olan Şeyh Bedreddin’in görüşlerinin tasavvuf boyutuyla değil de toprak ve kolektif

mülkiyetle ilgili görüşleri ile halk arasında yaşadığını belirtir. Halkın Şeyh Bedreddin gibi mülkiyet hakkıyla ilgili reform yapacak, onun gibi düşünenlere ihtiyaç duyduğunu ifade eder. Bu açıdan da kolektif mülkiyeti savunan Marksizm ve Komünizm ideolojisini gerçekleştirme konusunda Şeyh Bedreddin'i ilk önderlerden biri olarak görür. Onun gibi kolektif mülkiyeti savunan Marksistler ve Komünistler de bir anlamda onun müritleri olurlar. Aynı zamanda Şeyh Bedreddin'in tasavvufi kişiliğine işaret eden bir gün dirileceği inancıyla da Şeyh Bedreddin'in dinî ve tasavvufi kültürdeki yerinden yararlandığı görülür. Bu bağlamda Nâzım Hikmet'in, Anadolu ve Rumeli'de yaşayan Şeyh Bedreddin'le ilgili inanışlara da yer vermek için hapisane arkadaşı Ahmed'in hikâyesinden hareket etmesi nesiller arasındaki canlı bağlardan yararlanarak Şeyh Bedreddin algısını oluşturduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bu açıdan Nâzım Hikmet, özellikle bu bölümle hiç kopmadan dededen toruna geçen anlatıların sağladığı imkânı kullanarak tarih kitaplarının ve resmî tarih algısının dışına çıkar. Halk içinde yaşayan inanç ve belleğe yer vererek kendi davasına bir köken oluşturur. Bu köken içinde halk belleğinde yaşamayı sürdüren tasavvuf da bir araç işlevi görerek dönüşür. Böylelikle ideolojik anlamda dönüşen tasavvufi söylemle gruba bağlılık sağlanır. 15. yüzyıldan 20. yüzyıla uzanan bir bellek ile Toplumcu Gerçekçiliğin haklılığı ve eskiliğine değinilmiş olur.

Nâzım Hikmet'in yeniden kurguladığı Şeyh Bedreddin'e başka şiirlerinde de rastlamak mümkündür. Bu şiirlerinden biri *Kuvâyi Milliye* isimli eserinin İstanbul bölümünde bulunmaktadır. Şiirde Nâzım Hikmet "Memleketim: Şeyh Bedreddin, Yunus, Mimar Sinan" (Ran, 2018b: 646) diyerek kendi memleket tanımının içindeki kahramanları sayar. Bu "olumlu kahraman"ların toplumsal hafızadaki yerlerinden yararlanarak memleket tanımını gerçekleştirir. Özellikle Yunus Emre ve Şeyh Bedreddin'in tasavvufi kişilikleriyle yer aldıkları toplumsal hafızaya yaslanılır. Nâzım Hikmet, "Yatar Bursa Kalesinde" ise "Memleket toprağındadır kökü,/ Bedreddin gibi taşır yükü,/ yatar Bursa kalesinde" (Ran, 2018b: 889) mısralarıyla kendisini Şeyh Bedreddin'le ilişkilendirir. Bu noktada Şeyh Bedreddin'in bir mutasavvıf olarak yaşadığı yükün ne olduğu sorusuna verilebilecek ilk cevap "ilahi aşk" olarak akla gelmekteyken Nâzım Hikmet'in görüşleri ve hapishaneye girme sebepleri düşünüldüğünde Şeyh Bedreddin'in de mülkiyet hakkındaki görüşleri açısından ele alındığı anlaşılır. "23 Sentlik Askere Dair" isimli şiirinde ise "Dövüştü zulme karşı o,/ ve istiklâl ve hürriyet uğruna/ ve milletleri kardeş sofrasına dâvet ederek,/ ve yârin yanağından gayrı her yerde,/ her şeyde,/ hep beraber/ diyebilmek için / yürüdü peşince Bedreddin'in" (Ran, 2018b: 1529) dizeleriyle Şeyh Bedreddin'i bir rehber, bir lider konumunda ele alır. Nâzım Hikmet, Şeyh Bedreddin'in tasavvufi görüşlerinden yararlanırken bu görüşler aslında İslam dini dışında bir mistik eğilimi işaret etmektedir. Onun mistik temayülünün yansıtıldığı mısralarda, kolektif mülkiyet isteğinden doğan bir mistik algının hedeflendiği hissedilir. Hatta "vahdet" inancı ile kolektif mülkiyet arasında

bir ilişkinin kurulmasıyla mistisizm ile Marksizm ve Komünizm arasındaki irtibat Şeyh Bedreddin üzerinden kurulmuş olur.

2.2. Yunus Emre'nin Dönüşümü

Nâzım Hikmet, Şeyh Bedreddin dışındaki tasavvufî kişilere de şiirinde benzer maksatlarla yer vermektedir. Bu isimlerden biri olan Yunus Emre'den *Kuvâyı Milliye* destanının dördüncü bölümü olan “Nurettin Eşfak’ın Bir Mektubu ve Bir Şiirde”de bahsedilmektedir:

“Yine birdenbire Yunus Emre geldi aklıma.
Başka türlü anlıyorum ben Yunus’u:
Bence onda bütün bir devir dile gelmiş Türk köylüsü:
öte dünyaya dair değil,
bu dünyaya dair kaygılarıyla... (Ran, 2018b: 570)

“Bana seni gerek seni” (Yunus Emre, 1972:153) diyerek yaratıcıya kavuşma isteğini dile getiren Yunus Emre'nin kaygılarının öte dünyaya değil, bu dünyaya ait olduğu düşüncesini dile getiren Nâzım Hikmet'in bu iddiası “Türk köylüsü” ifadesinde toplanır. Bu bağlamda Nâzım Hikmet'in, Yunus Emre'yi Türk köylüsünün, proleterin duygu dünyasını yansıtan bir düşünür olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Bu bakış açısıyla Yunus Emre'nin çabasının bu dünya ile ilgili olduğunu ifade eder. Aynı bölümde yer alan “Türk Köylüsü”nde de Türk köylüleri için “o, “Yûnusû biçâredir/ Baştan ayağa yâredir” (Ran, 2018b: 571) denilerek Yunus'un bu açıdan önemi vurgulanır. Böylelikle tarih yeniden kurularak tasavvufî kişiliğiyle tanınan Yunus Emre'nin mücadelesi bu dünyaya taşınır.

2.3. Mevlânâ'nın Dönüşümü

Daha önce de değinildiği gibi büyükbabasının etkisiyle Mevlevî kültürüne hâkim olan Nâzım Hikmet, ilk dönem şiirlerinde Mevlânâ'ya bu etkiyle yer vermektedir. Nâzım Hikmet, daha sonraki yıllarda hapisteyken Mevlânâ'ya ilk gençlik yıllarındaki bakış açısından farklı bir tutum geliştirse de ömrünün son yıllarında Mevlânâ'ya tekrar olumlu bir şekilde yönelmektedir (Aktaş, 2002a: 45). Nâzım Hikmet'in ilk şiirlerinden biri olan “Mevlânâ”da ona karşı beslediği derin sevgi ve bağlılık hissedilir:

“Mevlânâ
Sararken alınımı yokluğun tacı
Gönülden silindi neşeyle acı
Kalbe muhabbette buldum ilacı
Ben de müridinim işte Mevlânâ” (Ran, 2018b: 1964)

“Ben de müridinim işte Mevlânâ” diyerek seslendiği Mevlânâ'ya bağlılığın ötesinde bir muhabbet duyduğunu gösteren bu mısralar, Nâzım Hikmet'in tasavvufun amacına uygun bir hayatı arzuladığını yansıtmaktadır.

Nâzım Hikmet'in bu şiiri, daha sonraki şiirleriyle karşılaştırıldığında onun zamanla tesiri azalan tasavvufi bakış açısı dikkat çeker.

Özellikle klasik Türk şiirinde şairin dünya görüşünü, felsefesini, tasavvufi düşüncelerini, maddi ve manevi aşkını özlü bir şekilde anlatan rubai (Dilçin, 2007: 208) nazım şeklini kullanarak kaleme aldığı şiirlerinde Nâzım Hikmet, Toplumcu Gerçekçiliğe göre yorumlarda bulunarak tasavvufi bakış açısına ve geleneğe karşı çıkmaktadır. Nedim Gürsel de Nâzım Hikmet'in hapishanedeyken kaleme aldığı rubaileri diyalektik materyalist dünya görüşünü yansıtması ve Marksist bir şairin geçmişin kültürel mirasını hangi yöntemlerle özümlediğini göstermeleri açısından önemser (Gürsel, 1976: 6). Ayrıca Gürsel, Nâzım Hikmet'in rubaileri kaleme alırken bilinçli bir şekilde tasavvuf geleneğine karşı geldiğini ve bu hedefini eşine yazdığı mektupta kendisinin dile getirdiğini belirtir: “Şimdi Piraye’ye rubâiler adıyla yeni bir kitaba başladım. 40 tane rubâi olacak. Senin aşkına güvenerek şimdiye kadar yapılmamış bir şeye, yani rubailere Diyalektik Materyalizmi vermeye çalışacağım.” (Ran, 1991a: 256). Nâzım Hikmet ifade ettiği bu arzuya özellikle Mevlânâ şiirlerine karşı bir duruş geliştirdiğini de mektubun devamında “Mevlânâ’nın Tanrı aşkına güvenerek ve ondan kuvvet alarak yaptığı şeyi ben senin aşkına güvenerek ve onun yaptığının tamamen tersini, yani gerçeğini yapacağım.” (Ran, 1991a: 256) ifadeleriyle yansıtır. Bu yönelişle Nâzım Hikmet’in, Mevlânâ’yı ve onun temsil ettiği tasavvufi bakış açısını doğrudan eleştirdiği söylenebilir.

Rubailerin ilkinde Mevlânâ’ya “Celâleddin” diyerek ikinci tekil kişi olarak seslenen Nâzım Hikmet, onun hayata ve mutlak hakikate yönelik bakış açısının yanlışlığını savunur:

“Bir gerçek alemdi gördüğün ey Celâleddin, heyûlâ filân değil,
Uçsuz bucaksız ve yaratılmadı, ressamı illetî-ülâ değil.
Ve senin kızgın etinden kalan rubailerin en muhteşemi:
‘Suret hemî zıllıst...’ filân diye başlayan değil...” (Ran, 2018b: 731)

Yusuf Turan Günaydın bu şiiri Mevlânâ’ya yazılmış bir reddiye olarak değerlendirir (Günaydın, 2007: 330). Nedim Gürsel de rubailerin ilkinin Mevlânâ’nın görüş ve inançlarını yıkmaya yönelik acımasız bir eleştiri olduğunu ifade eder (Gürsel, 1976: 12). Rubaide Nâzım Hikmet, “illet-i ülâ” ve “heyûla” kavramlarına yönelerek onların yanlışlığına değinir. Bu doğrultuda Nâzım Hikmet, Mevlânâ’nın “Sen, Heyûlâyı, bütün sûretleri, şekilleri benimser, kabul eder bil. Sûreleri sûret eden, şekillere şekil veren de bil ki illet-i ulâdır... Lâhut, nâsüt âleminde inmez amma nâsüt âleminin, lâhût âleminden görüldüğünü bil.” (Mevlânâ, 1991a: 1158) gibi mısralarda değindiği tasavvuf ontolojisi ile ilgili görüşlerine karşı çıkar. İlk mısradaki tasavvuftaki “heyûlâ” yani kendisinde suretlerin zuhur ettiği şey ve ilk madde (Uludağ, 2012: 165) olarak yorumlanan özün aslında var olmadığı, gerçek yani “görülen, tek” varlığın maddi âlem olduğu belirtilerek mutlak töz algısına karşı çıkmaktadır. Bu manada “yaratılış” a da karşı gelen Nâzım

Hikmet, şiirin ikinci mısraında bu görüşünü daha da açarak “uçsuz bucaksız ve yaratılmadı” ve “ressamı illetî-ülâ değil” ifadelerini kullanır. Bu ifadelerle yaratılıştaki “yüce sebep” fikrine de itiraz edilmektedir. Fakat “illet-i ulâ”nın oldukça geniş bir anlam değeri bulunması sebebiyle kavramın üzerinde durmak gerekmektedir. Varlığı illet-i ulâ, yani illeyet bağı ile açıklayan görüşe göre yaratılış, bir sebep-sonuç ilişkisine bağlıdır. Farklı açılımları olan bu kavram içinde Aristo’dan itibaren felsefecilere göre mutlak sebep, dış bir faktör olarak görülmektedir. İslâm filozoflarının düşüncesinde ise Allah yalnızca “kendisi hareket etmeyen ilk hareket ettirici” olmakla kalmaz, bundan da önce varlığın ve var oluşun ilkesi kabul edilir. Bu açıdan Aristo’dan itibaren görülen illet-i ulâ fikri eleştirilmesine rağmen İbn Sina, Kındî gibi isimler illet-i ulâyı İslam inancına göre yorumlayarak üzerinde durmuşlardır (Kutluer, 2000: 121). Bu sebeple Mevlânâ *Mesnevi*’de illet-i ulâyı “Ben dört tabiat ve illet-i alâ değilim. Her şeyi tasarruf etmede Baki ve Daimiyim” (Mevlânâ, 2007b: 1627) gibi mısralarla karşı çıksa da burada eleştirdiği illet-i ulânın, İslam dışı illet-i ulâ kavramı olduğu anlaşılmaktadır. Nâzım Hikmet’in ise şiirinde Mevlânâ’nın “şekillere şekil veren illet-i ulâdır” diyerek değindiği görüşe itiraz ettiği görülmektedir. Bu açıdan Nâzım Hikmet’in karşı geldiği illet-i ulânın, İslam felsefesinde yer alan illet-i ulâ yorumu olduğu anlaşılmaktadır. Rubainin üçüncü mısraında ise tasavvufta bilginin ve ilahi aşkın saklandığı yer olan kalbe “senin kızgın etin” denilmesi de tasavvuf ontolojisine bir itiraz olmaktadır. Tasavvufta “gönül” olarak ele alınan kalp, *Fusûsu’l- Hikem*’de, Kaf Suresi’ndeki “Şüphesiz bunda kalb sahibi olanlar veya hazır bulunup kulak verenler için öğüt vardır.” ayetinden hareketle akıldan daha önemli bir pozisyonda yer almaktadır (İbn Arabî, 2016: 173). Bu yaklaşımla tasavvufta önemsenen kalbin sadece bir et ve kas yığını olarak kabul edilmesi dinî ve tasavvufî geleneğe aykırılık göstermektedir.

Şiirlerinden hareketle Nazım Hikmet’in Mevlânâ’dan yararlanma sebebinin tasavvuf ontolojisine itiraz etmek ve varlığın kökenini ilahi varlıkla ilişkilendiren görüşlere karşı gelmek olduğu anlaşılmaktadır. Bu açıdan Nazım Hikmet’in, Şeyh Bedreddin ve Yunus Emre’nin temsil ettikleri toplumsal hafıza alanını kendi bakış açısına göre dönüştürdüğü, Mevlânâ’yı ise bu iki isimden farklı bir yönelişle ele aldığı ortaya çıkmaktadır.

2.4. Tasavvufî Kavramların Dönüşümü

Nâzım Hikmet rubailerinde tasavvufî terimlere de tasavvufun önemli isimleri gibi dönüştürerek ya da karşı çıkararak yer verildiği görülmektedir. Bu şiirlerde tasavvufî kültür bir yandan eleştirel bir gözle ele alınırken bir yandan da geleneksel edebiyattaki tasavvufî temayülden beslenilmektedir. Nâzım Hikmet’in tasavvufî terimleri ele alan şiirlerinde tasavvufla ilgili ontolojik problemlere değinilir:

“Ne nurdan
Ne çamurdan,
Sevgilim, kedisi ve kedinin boynundaki boncuk
Yuğrumlarındaki farkla hepsi aynı hamurdan...” (Ran, 2018b:
736)

İslam’da insanların topraktan yaratılmış olduğu inancı bulunmaktadır. Bu inanç doğrudan *Kur’an-ı Kerim*’deki pek çok sureye atıf yapılarak açıklanabilir. Bu surelerden biri olan Rahmân Suresi’nde “O, insanı ateşte pişirilmiş toprak kaplar gibi kurutulmuş çamurdan yarattı. Cinleri de yalın ateşten yarattı.” (Rahmân Suresi, 27/14-15) denilmektedir. Nâzım Hikmet ise “Ne nurdan ne çamurdan” diyerek İslam dini ve tasavvuf kültüründeki bu farklılığa karşı çıkar ve aralarındaki tek farkın şekillendirmeden kaynaklandığını belirtir. Böylelikle bir yaratıcı fikrine doğrudan itiraz edilmese de İslam dini içindeki bilgiye karşı gelindiği görülür. Bununla birlikte bütün kâinat unsurlarının bir yaratıcı tarafından şekillendirildiğine dair inanca doğrudan itiraz edilmez.

Nâzım Hikmet tasavvufi bakış açısındaki kavramları onların anlam değerinin dışında kullanarak beşerî aşka yöneltir. “Ruhum ne ondan önce vardı, ne ondan ayrı bir sırrın kemâlidir” bu açıdan önemlidir:

“Ruhum ne ondan önce vardı, ne ondan ayrı bir sırrın kemâlidir,
Ruhum onun, o dışımdaki âlemin bende akseden hayâlidir.
Ve aslından en azından en uzak ve aslına en yakın hayâl
bana ışığı vuran yârimin cemâlidir..” (Ran, 2018b: 731)

Sadık Yalsızuçanlar’ın, Nâzım Hikmet’in en ilginç rubaisi olarak gördüğü bu rubai, tasavvufun içerisinde yer alan bütün yaratılmışların yaratıcının birer gölgesi olduğu inancı göz önünde bulundurulduğunda gerçekten ilgi çekici görünmektedir. Çünkü şiirde “ruhum ne ondan önce vardı, ne ondan ayrı bir sırrın kemâlidir” mısraıyla ruhun varlığının bir ana kaynağa bağlandığı görülür ve bu kaynağın bir “sır” olduğuna da dikkat çekilir. Bu noktada tasavvufta kâinatın yaratılma sebebi olarak geçen “ben bir gizli hazine idim, bilinmek istedim.” hadisine gönderme yapılmaktadır (İbn Arabî, 2016: 45). Buna göre mutlak hakikat, bilinmek ve sevmek istemektedir. Bu amaçla da kâinatın mutlak bir sevgi ve muhabbetle yaratıldığı tasavvufta pek çok kez yinelenmektedir. “Sırrın kemaliyim” ifadesiyle de tasavvufta sıklıkla vurgulanan insanın yaratılanların en üstünü ve yaratıcıdan en üst mertebede faydalanan olması hatırlatılmaktadır. “Ruhum onun (...) hayalidir” diyerek de tasavvufta yaratılanların Allah’ın birer gölgesi olduğu inancından yaralanan Nâzım Hikmet, şiirin son iki mısraında ise mutlak gerçeğin kendisinde yansımalarının beşerî aşk boyutunda olduğunu hissettirerek “Ve aslında en uzak ve aslına en yakın hayâl/ bana ışığı vuran yârimin cemâlidir.” der. Bu açıdan kâinatın, Allah’ın yansımaları yerine yârinin yansımaları olduğu dile getirilen şiirde, ilahi aşktan ziyade bir beşerî aşkın varlığı hissedilir. Rubailerini kaleme alırken eşi

Piraye'ye gönderdiği mektupta yazdığı gibi eşine duyduğu aşktan kuvvet alan Nâzım Hikmet, kendisi için ilahi aşk yerine beşerî aşkın önemli olduğuna değinir. Nâzım Hikmet tasavvufî aşkı beşerî aşka çevirdiği bir rubaisinde de tasavvufta büyük önem verilen “ayna” ve “hayal”e yer vermektedir:

“Sevgilimim hayâli dile geldi aynanın üzerinde:
“-O, yok, ben varım.” – dedi bana günün birinde.
Vurdum, düştü parçalandı ayna, kayboldu hayâl
ve lâkin çok şükür sevgilim duruyor yerli yerinde” (Ran, 2018b:
732)

Tasavvufta İbn Arabî “Hakk ayna konumundadır ve kul da Hakk’ın aynasında beliren bir görüntüdür.” (İbn Arabî, 2016: 37) diyerek âlem ve ayna arasındaki ilişkiye değinir. Bu irtibat yanında tasavvufta aynanın genellikle iki yönüyle varlığından bahsedilmektedir. Öncelikle ayna “insan-ı kâmil kalbi” olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple kâmil insana “mir’ât-ı Hak” denilir. Diğer bir yönden aynanın mahiyeti “Mümin müminin aynasıdır.” ifadesi ile anlaşılmaktadır (Uludağ, 2012: 56). Buna göre mümin kullar birbirlerine bakarak hem kendilerini hem de karşılıklarını değiştirebilir ve “insan-ı kâmil” olabilirler. Bu genel bilgi ışığında şiire bakıldığında “ayna” iminin bu anlamların dışında, “gerçekten uzaklaştırıcı” olarak yer aldığı dikkat çekmektedir. Bu yanıltıcı, yalancı nesnenin içinden kendisine seslenen sevgilinin hayali, tasavvufta gerçekle kul arasına giren “kesreti” de hatırlatmaktadır. Aynayı kırarak yalanı ortadan kaldıran şiirsel benin sevgilisini, yani mutlak olanı orada görmesi de farklı değerlendirmelere açık olmakla birlikte mutlak aşktan ziyade beşerî aşkla ilgili çağrışımlar yapmaktadır. Nâzım Hikmet şiirlerinde kâinat ve yaratıcının özdeşleştiği de dikkat çekmektedir:

“Öptü beni: “-Bunlar, kâinat gibi gerçek dudaklardır,’ dedi.
‘Bu ıtır senin icâdın değil, saçlarımdan uçan bahardır,’ - dedi.
‘İster gökyüzünde seyret, ister gözlerimde:
‘Körler onları görmese de, yıldızlar vardır.’- dedi...” (Ran,
2018b: 733)

Rubaide “‘Körler görmese de, yıldızlar vardır.’ dedi..” şiir cümlesiyle yaratılanların yaratıcıyı göremeseler de yaratıcının mutlak var olduğu hatırlatılmaktadır. Sevgilinin şiirsel beni öperek bunlar kâinatın dudaklarıdır demesi de Nâzım Hikmet’te doğaya yaratıcı pozisyonu verme düşüncesine yaklaşan bir duyarlılığı hissettirmektedir. Nâzım Hikmet’in yine aynı bakış açısını yansıtan bir şiiri de “Ayrılık yaklaşıyor her gün biraz daha,/ güzelim dünya elvedâ/ ve merhaba/ kâinat”tır (Ran, 2018b: 735). Bu mısralarla görüngeler dünyasından ayrılmanın acısını çeken şiirsel ben, ölünce kâinata karışacak olmanın umudunu taşımaktadır. Böylelikle mutlak yaratıcı fikrinden mutlak kâinat fikrine geçiş yapmaktadır.

Sonuç

Dedesinden aldığı eğitimle tasavvufi kültüre, özellikle de Mevlânâ'ya aşına olan Nâzım Hikmet Ran'ın ilk şiirlerinde dinî-tasavvufi etkiyi görmek mümkün olsa da zamanla bu yönelişin etkisini kaybettiği dikkat çekmektedir. Özellikle 1920'li yıllardan itibaren Toplumcu Gerçekçilik ile dinî-tasavvufi tesirden uzaklaşan Nâzım Hikmet, kitleleri arkasından sürükleyen bir şiir oluşturarak kendi ideolojisini benimseyen kitlelerce bir önder konumuna yükselmektedir. Onun bu başarısında toplumsal hafıza ve kültürel belleğe verdiği önem de etkili olmaktadır. Bu açıdan Nâzım Hikmet, Toplumcu Gerçekçilikte kitlelerin yönlendirilmesi için önemsenen “olumlu kahraman” oluşturma eğilimi içinde halkın yakından tanıdığı isimlere ve olaylara yer vermekte, nesiller arası canlı bağa önem vererek tanıklığı önemsemektedir. Tasavvuf ve tasavvuf dâhilinde önemsenen isimlerin de Nâzım Hikmet için bu bakımdan birer araca dönüştüğü görülmektedir. Şeyh Bedreddin ve Yunus Emre, Nazım Hikmet için oluşturulmak istenen yeni insanın ilk önderleri olurken Mevlânâ tasavvuf ontolojisine karşı gelmek için araç hâline dönüşür. Buna ek olarak tasavvuf içinde önemli olan “vahdet”, “kesret” ve “devir” gibi kavramlar da Toplumcu Gerçekçiliğe göre bir dönüşüme uğramakta, tasavvufi kavramlar üzerinden toplum hafızasında varlığını sürdüren tasavvufi bakış açısı dönüştürülmektedir.

Kaynakça

- Aktaş, H. (2002a). *Yeni Türk Şiirinde Mevlânâ Okulu ve Misyonu*. Rize: Yort Savul Yayınları.
- Aktaş, H. (2003b). *Yeni Türk Şiirinde Şeyh Bedreddin Arkeolojisi ve Doktrini*. Rize: Yort Savul Yayınları.
- Assman, J. (2001). *Kültürel Bellek*. (Çev. Ayşe Tekin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Aşıkpaşaoğlu, (2007). *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*. (Haz. Nihal Atsız). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Carr, E. H. (2011). *Tarih Nedir?*. (Çev. Gizem Gürtürk). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dilçin, C. (2005). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (1966). *Simavne Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin*. İstanbul: Eti Yayınevi.

- Gökâl Alpaslan, G. (2012). 1940 Sonrası Toplumcu Türk Şiirinde Hacı Bektaş Velî ve Pir Sultan Abdal İmgesi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. 62.Sayı. ss. 45-82.
- Günaydın, Y. T. (2007). Mevlevî Geçmiş, Maddecî Dünya Görüşü ve Nâzım Hikmet'in Şiirinde Tasavvuf, *Hece Türkçenin Sürgün Şairi Nâzım Hikmet Özel Sayısı*, 121(11). ss. 323-337.
- Gürsel, N. (1976). Nâzım Hikmet'in Rubaileri. *Birikim*. Mayıs. ss. 6-20.
- Halbswachs, M. (2018). *Kolektif Hafıza*. (Çev. Banu Barış). Ankara: Heretik Yayınları.
- Jenkins, K. (2017). *Tarihi Yeniden Düşünürken*. (Çev. Ayhan Şahin). Ankara: Birleşik Yayınları.
- Kacıroğlu, M. (2011). Tarihî Nesnesinden Kurmacanın Öznesine Şeyh Bedreddin Yahut Tarihsel Bir Kimliğin Yeniden İnşası Üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. S. 30. ss. 239-274.
- Kara, M. (2000). Tasavvufî Şiirin Gücü Nâzım Hikmet, Sabahattin Ali, Samih Rifat, Hasan Ali Yücel Tekke Şairi midir?. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1).
- Koç, M, Ceyhan, S. (2020). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şeyh Bedreddin Vâridât'ı: Bir Literatür Denemesi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 16 (31-32). ss. 233-331
- Kur'an-ı Kerim Meâlî*. (2003). (Çev. Kolektif). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kutluer, İ. (2000). İlliyet. TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: 22. İstanbul: İslam Araştırmaları Yayınları.
- Mevlânâ (1991a). *Hız. Mevlânâ'nın Rubaileri*. (Çev. Şefik Can). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Mevlânâ (2007b). *Mesnevi*. (Çev. Veled İzbudak). Cilt: 2. İstanbul: Doğan Kitap.
- Muhyiddin İbn Arabî. (2016). *Günümüz İnsanına Fusûsu'l- Hikem*, (Haz. Hamza Kılıç). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2013). *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Ran, N. H. (1991a). *Nâzım ile Piraye*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Ran, N. H. (2008b). *Bütün Şiirleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sayar, A. G. (2018). *Şeyh Bedreddin*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Tunalı. İ. (2003). *Marksist Estetik*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Uludağ, S. (2012). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Yalçın, S. D. (2000). Şeyh Bedreddin ya da Tarihsel Gerçeklikten Kurgusal Söyleme. *Türk Bilig*. 1. ss.45-82.
- Yalsızuçanlar, S. (2007) Nâzım Hikmet'in Türk Şiirine Katkıları, *Hece Türkçenin Sürgün Şairi Nâzım Hikmet Özel Sayısı*, 121. Sayı. ss.100-105.
- Yunus Emre (1972). *Yunus Emre Divanı*. (Haz. Faruk K. Timurtaş), İstanbul: Tercüman Kitapçılık.

Extended Abstract

Sufism is the interpretation of mysticism in Islam that it is necessary to reach absolute existence and to give up one's own self for this goal, and it is based on the belief that absolute unity can be reached by achieving various states and positions. Since the adoption of Islam, the sufistic approach has been effective in both personal and social life. As a result of the decline in the social structure with the deterioration in Islamic societies since the 18th century, the social and personal structure based on religious and sufistic perspectives also declined significantly. As a result of the modernization effort to prevent this decline and regression, the sufistic influence, which continued to affect every aspect of life until this period, was greatly shaken, the lifestyle shaped by the religious and sufistic world perception changed and lost its influence.

It is observed in the literature that there is a similar situation. While literature in the traditional period continued with experience and sufistic perception that developed around the dervish lodge, it is seen that poets resorted to sufistic tendency in the modernization period for personal reasons such as nostalgia, religious sensitivity or artistic concern. On the other hand, it is significant that the poets also benefited from the sufistic viewpoint to escape from the problems arising from the rapid change of modernity or as a shelter against the problems experienced in social life. Therefore, the sufistic belief continues to exist by being differentiated, even if it reduces its influence. In order to examine the reasons for this differentiation, it is possible to benefit from the recollection after a social rupture, and the

relationship between this recollection and concepts such as social memory and cultural memory. After the rupture, Sufism also becomes a tool for social memory and cultural memory, which enables the past to be handled with a systematic and transformed recollection. In this context, Sufism gains a “functional” and “aesthetic” value by being differentiated within the Turkish poetry that preserves the tradition, although it has majorly broken away from the tradition due to the innovations in the political and social fields that began with the Tanzimat period and completed with the Republican era.

Socialist Realist Turkish poetry, which adopts a world perception formed on a world of ideas shaped around opinions such as equality and propertylessness in Turkish poetry of the Republican era, is the trend that is the most distant from the religious and sufistic worldview in general. Since the 1940s, one of the most significant goals has been to ensure the adaptation of the masses to the socialist perspective in Social Realism, which is one of the leading trends in Turkish literature. For this reason, with the decision taken at the Congress of the Union of Soviet Writers held in 1934, it is important to include the “positive hero” and the hero who should be an example for the society. Therefore, fictional heroes were included, as well as people in social memory and cultural memory were transformed as positive heroes, interpreted and reconstructed according to values that were important for the Socialist Realist perspective. Sufistic terms are also reconstructed according to the Socialist Realist point of view in order to benefit from the memory figures necessary for a social memory space for the re-establishment of history, commitment to time and place as particularly emphasized by Jan Assman.

The most important name in the construction of this memory space created within Socialist Realism is undoubtedly Nâzım Hikmet, the leading name of Socialist Realism. The presence of religious and sufistic influence in Nâzım Hikmet's poems, which touches upon concepts such as justice, property equality and freedom that are important for Socialist Realism, seems rather irrelevant at first glance. Despite this, the presence of important names in the poems of Nâzım Hikmet is noteworthy especially in terms of religion and Sufism. Nâzım Hikmet, who mentions Sheikh Bedreddin, Mevlânâ and Yunus Emre in this respect, makes use of the present places of these names in the memory of the people through Sufism, and states the “positive hero”, which is important for Social Realism. In this respect, Nâzım Hikmet, who deals with Sheikh Bedreddin and Yunus Emre in his poems, mentions Sheikh Bedreddin in “Sheikh Bedreddin Epic, Son of Simavne Kadi”. Nâzım Hikmet benefits from the marginalization of Sheikh Bedreddin, who is also accepted as a mystic in the public memory by official history, opposes the knowledge of official history and elevates Sheikh Bedreddin to the position of a first leader who struggles to achieve goals such as rights, propertylessness and internationalism. In this context, it is seen that Nâzım Hikmet, who also benefits from the memory of the society,

also makes use of the narratives of his prison friends and cares about the lively bond between the generations as emphasized by Halbswachs. This perception of Sheikh Bedreddin, which Nâzım Hikmet also includes in his different poems and has been highly sought after by different poets and writers in Turkish literature with different genres such as theatre, novel, and poetry, is an important sign that reflects Nâzım Hikmet's success in this respect. Yunus Emre, whom he mentions less than Sheikh Bedreddin, gains a new position besides his sufistic identity by becoming the representative of the “Turkish peasant” in Nâzım Hikmet's poems. The name that Nâzım Hikmet dealt with by opposing his political thoughts and his views is Mevlânâ. Nâzım Hikmet, who included Mevlânâ with great and deep respect in his first poems, later handles a Socialist Realist perspective. Especially in his rubais, he criticizes Mevlânâ's viewpoint by making use of his poems.

**PEYAMİ SAFA, 27 MAYIS 1960 VE MİLLÎ BİRLİK KOMİTESİ:
“ORGANİK AYDIN VE YASA-KOYUCU ENTELEKTÜEL OLARAK
PEYAMİ SAFA’NIN HAVADİS YAZILARI
(15 TEMMUZ 1960- 14 KASIM 1960)”**

Ferit Salim SANLI*

Öz

Peyami Safa 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra Havadis gazetesinde yazmaya başlamıştı. Safa bu gazetede yazılarında 27 Mayıs'a fikrî istikamet vermek isteyen bir “organik aydın” ve/veya “yasa-koyucu” entelektüel hüviyetini temsil ediyordu. Yazılarında 27 Mayıs hadisesini öven ve bu hadiseyi “inkılap” olarak mütalaa eden Safa'ya göre Millî Birlik Komitesi çok önemli bir görevi üstlenmişti. Komite üyeleri İkinci Cumhuriyeti kurmak için yüksek bir idealizmle iktidara el koymuştu ve Türkiye'yi gerçek bir hukuk düzenine götürme yolunda ülkeyi yeniden inşa yoluna gitmeliydi. Safa'ya göre MBK ilk açıklamasından itibaren tarafsızlığını ilan etmişti ve hiçbir partinin ayrıcalığı yoktu. Geçmiş dönemde yapılan hatalar Demokrat Parti dönemine inhisar edilemezdi, tek parti dönemini temsilen CHP de sorumluydu. Safa'nın yazılarında girmiş olduğu polemikler ile MBK içinde yaşanan ihtilaflar arasında zaman ve zemin ortaklığı vardı. Safa komitede Türkeş ve arkadaşlarının tezlerinin kamuoyundaki yansımaları olmuştu. Bundan ötürü Türkeş ve arkadaşları 13 Kasım 1960'da komiteden tasfiye edilince, Safa'nın Havadis gazetesindeki yazılarına da son verildi.

Anahtar Kelimeler: *Peyami Safa, 27 Mayıs 1960, Millî Birlik Komitesi, Havadis Gazetesi, İnkılap*

**PEYAMI SAFA, MAY 27, 1960 COUP AND NATIONAL UNION
COMMITTEE: “HAVADIS NEWSPAPER ARTICLES OF PEYAMI
SAFA AS AN ORGANIC INTELLECTUAL AND LEGISLATOR”**

Abstract

Peyami Safa started writing in “Havadis” newspaper after the coup of May 27 in 1960. Safa represented the intellectual identity of “organic intellectual” and/or “legislator” who wanted to give an intellectual direction to “May 27” in his articles in this newspaper. According to Safa, who glorified “May 27” in his writings and considered it as “revolution”, the National Unity Committee had undertaken an essential duty. Committee members who were highly motivated and idealistic seized control of administration to establish the second republic, and they should have taken step to reconstruct Turkey as a country having an efficient rule of law.

* Dr. Araştırma Görevlisi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, feritalimisanli@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9010-5620>.

According to Safa, NUC declared its neutrality from its first statement and no party was privileged. The only guilty for the mistakes made previously was not Democratic Party period, but also the Republican People's Party as the representative of the single-party period. There was the commonality of time and ground between the polemics mentioned in Safa's writings and the controversies within the NUC. Safa became representative of the arguments of Türkes and his team in public opinion. Therefore, writings of Safa in "Havadis" newspaper came to an end after Türkes and his friends were purged from the NUC on November 13, 1960.

Keywords: Peyami Safa, May 27, 1960, National Unity Committee, "Havadis," Newspaper, Revolution

Giriş

27 Mayıs 1960 günü ordu siyasete müdahale ederek iktidara el koymuştu. Darbe ile iktidardan indirilen DP yetkililerinin kahir ekseriyeti yargılanmak üzere tutuklanırken, ordu Millî Birlik Komitesi'ni ihdas etmiş ve ülkeyi yönetmeye başlamıştı. Siyasette yaşanan bu süreç kamuoyu organlarına da sirayet etmiş ve DP'ye müzahir muhtelif gazeteler kapanırken, birçok gazeteci de ya tutuklanmış ya da köşe yazılarına son vermek zorunda kalmıştı. DP döneminde iktidara yakın görünen Peyami Safa biyografilerine müracaat edildiğinde ise Safa'nın 27 Mayıs sonrasında nasıl bir akıbete duçar olduğu konusunda ikircikli bir tutuma rastlanır. Kendisi hakkında ilk biyografilerden birisini çıkaran Ergun Göze, "27 Mayıs Sonrası Peyami Safa Babiali bütünüyle ve bilhassa solcularıyla Peyami Safa'ya karşı ayaklanmıştı. Her gazetede onun karikatürleri çıkıyor, aleyhinde haberler konuyordu. Gazetesinden atılmıştı. Maişet derdi yine başında idi." (Göze, 1987: 15) sözlerini sarf ederken karşımızda 27 Mayıs sebebiyle işinden atılmış bir gazeteci görürüz. Safa üzerine biyografi kaleme alan Beşir Ayvazoğlu da Göze'den ictibasla aynı cümleleri kurar (Ayvazoğlu, 2017: 37). Hâlbuki Ayvazoğlu biyografisinin devamında Safa'nın aslında 27 Mayıs'tan önce gazetesinden kovulduğunu belirtir (Ayvazoğlu, 2017: 508). Bu ikircikli tutum iki eserin diğer kısımlarında da devam etmiştir zira 27 Mayıs öncesi işsiz kalan Peyami Safa, 27 Mayıs döneminde Havadis gazetesinde yazmaya başlayacaktır ve her iki yazar da eserleriyle mütenasip olmayacak derecede az da olsa bu sürece dair bilgiler aktarmıştır.

Safa biyografilerinde ilgi çekici olan diğer husus onun 27 Mayıs sonrası süreçte münfesiş DP ile olan ilişkisine rağmen "nasıl yazabildiği" sorusunun ihmal edilmesidir. Mesela Nevzat Kösoğlu, "Peyami Safa'nın güncel gazetecilik tarafının çok önem kazandığı bir dönemi 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında çok kısa zamandır. Bu devrede solcu ve Cumhuriyet Halk Partililerin darbeye dayanarak basında ve halk içinde estirdikleri teröre karşı Türk milliyetçilerinin ve demokrat kitlelerin koruyucu kalkanı gibi olmuştur" (Kösoğlu, 2011:17) sözlerini sarf eder. Ancak Kösoğlu Safa'nın nasıl yazabildiği ya da yazılarına niçin son verildiği sorularına cevap aramaz.

Buna mukabil Ergun Göze’den iktibasla; “Türkeş çıldırmış olmalı, tam bir devrimbaz gibi konuşuyor” sözlerini aktarırken (Kösoğlu, 2011: 119) Göze’nin 13 Kasım 1960 günü; “Havadis gazetesine gittim. Peyami Safa orada idi ve ağlıyordu. Türkeş’te Türk’ün kaderinin girdiği ve o gün için pek dehşetengiz gelen karanlık devreye, Türk’ün kara bahtına ağlıyordu” (Göze, 1972: 59) iktibasına eserinde yer vermez. Göze’nin verdiği bilgi oldukça önemlidir zira Türkeş ve arkadaşları 13 Kasım 1960 MBK tasfiyesinden sonra sürgüne giderken Safa da Havadis gazetesinden kovulmuştur. Safa’ya dair biyografilerde onun 27 Mayıs 1960 hadisesini kamuoyunda nasıl yorumladığına dair bilgiler verilmemekle birlikte, kendisinin kaderi ile Türkeş grubunun akıbetinin aynı şekilde sonuçlanmasına dair herhangi bir değerlendirme de bulunmaz. Safa’nın gazete yazılarının derlendiği “Objektif” serisinde de 27 Mayıs’a, MBK’ye dair yazılarının yer olmadığı burada not edilmesi lazım gelen bir diğer noktadır.

Safa’ya dair bu eserlerde ikircikli tutumu anlayabilmek için aslında kendisinin 27 Mayıs sonrası dönemde, Havadis gazetesindeki yazıları mercek altına tutulmalıdır. Zira Safa 27 Mayıs hadisesini “inkılap” olarak yorumlayarak övmüş hatta bu “inkılaba” fikrî önder olarak istikamet vermek istemiştir. Bu minvalde 27 Mayıs’a “organik aydın” ya da “yasa- koyucu entelektüel” olarak hizmet etmeye çalışmıştır. Gramsci tarafından teorileştirilen ve daha önce Kadro dergisinin ve yazarlarının da tasnif edildiği “organik aydın” kavramı Peyami Safa’nın 27 Mayıs sonraki süreçte oynamak istediği role uygun bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Gramsci’ye göre yöneten ve yönetilenler arasındaki ikna ve rıza süreçleriyle bağlantılı olarak, ideolojik hegemonyanın kurulması yönetici kadroyla organik bağı olan eğitilmiş aydınlar vasıtasıyla mümkün olacaktır (Halifeoğlu-Kuzgun, 2016: 69). Baumann tarafından formüle edilen “yasa-koyucu entelektüel” kavramına ise Türk sağ ve aydınlarının değerlendirdiği eserlerde rastlamak mümkündür. Mesela Yüksel Taşkın Kemalizmin kültüralizmini, kendi çeviri tercihiyle, “yasa-yapıcı” entelektüel bağlamında değerlendirirken, milliyetçi-muhafazakâr aydınların da mezkûr yönden mülhem olarak “yasa-yapıcı entelektüel” olarak resmeder (Taşkın, 2007: 41-48). Entelektüellerin “yasayıcı” işlev gördüğünü dile getiren Bauman, entelektüelin modernite döneminde “bilgi-iktidar” birleşmesine ortaya çıktığı düşüncesindedir. Yasa koyucu entelektüeller adlandırılan kesim ise insanları biçim verilmesi gereken bir malzeme gibi gördüğünden, onlar Bauman tarafından “modern bahçeci devletin kadrolu bahçıvanı” olarak tarif edilir (Bauman, 2003:8-9). Bauman’ın burada vurgulamak istediği şey, bilgi-iktidar ilişkisi içerisinde, bilgiye sahip olanlar olarak entelektüellerin iktidara yol gösteren ya da iktidarın gerçekleştirebileceği programlar sunma yetisidir.

Yukarıda bahsedilen iki kavramın arasındaki farklar ya da kavramlara dair tartışmalar bu makalenin konusunu teşkil etmemektedir. Makale, 27 Mayıs sonrası süreçte Peyami Safa’nın yazılarında temsil ettiği entelektüelin söz konusu iki kavrama da tekabül ettiği düşüncesindedir. Bundan ötürü

makalede ilk önce 27 Mayıs öncesinde Peyami Safa'nın fikrî hayatına temas edilecek ve daha sonra 27 Mayıs sonrası süreçte kendisinin hangi koşullar altında Havadis gazetesinde köşe yazarı olduğu hususu irdelenecektir. Havadis gazetesindeki köşe yazılarının mercek altına alınacağı diğer bölümlerde ise kendisinin 27 Mayıs 1960 hadisesine ve Millî Birlik Komitesi'ne dair tutumu, münfesiş DP, CHP merkezinde mevcut partilere dair bakışı, anti-komünizm çıkışları ve bu dönemde basında girmiş olduğu polemikler tahlil edilecektir. Makalenin sonunda ise Peyami Safa'nın “neden 27 Mayıs sonrası sürece organik aydın ya da yasa-koyucu entelektüel” olarak hizmet etmek istediği, söz konusu bağlamda “ niçin Türkeş ve arkadaşlarının kamuoyundaki sesi” olarak işlev gördüğü ve Safa'nın bu dönem “DP ve DP'lilere yönelik tutumun nasıl addedilmesi gerektiği” sorularına yanıt verilmeye çalışılacaktır.

1- 27 MAYIS'A GİDEN SÜREÇTE PEYAMİ SAFA VE FİKİRLERİ

Peyami Safa hem Türk edebiyatının hem de Türk fikir hayatının en velut yazarlarından birisi olmuştur. İsmi Tevfik Fikret'ten alan (Ayvazoğlu,2017:101), daha 2 yaşında babasını kaybedip 9 yaşında geçirdiği veremden ötürü ölüm tehlikesi atlatan Safa bu olumsuz koşullar altında klasik bir tahsil görememiş (Erdem, 1962:5) ve bir oto-didakt bir düşünür olarak kendisini yetiştirmiştir (Ülken, 2005: 447). Safa bu yıllarını; “dokuz yaşında başlayan bir hastalık ve on üç yaşında başlayan hayatımı kazanmak zarureti beni edebiyattan evvel, kendimi anlamaya ve yetiştirmeye mecbur bir küçük insanın tamamıyla hayatı zaruretlerden doğma bir terbiye, psikoloji ve felsefe tecessüsü ile doldurdu. On dokuz yaşına kadar hem kendime hem de muallimlik ettiğim mekteplerde çocuklara bir rehber olarak yaşadım” sözleriyle tasvir etmişti (Göze, 1987: 12).

Zor koşullar altında geçen çocukluğu Peyami Safa'nın kalemine sirayet etmiş ve hayatla olan mücadelesini bir yerde de eserleriyle vermişti. Türk fikir hayatı ve ona istikamet verme iştiyakı da eserlerinin önemli bir kısmını meşgul etmişti. Kendisi her ne kadar Faruk Kadri Timurtaş tarafından “günlük politika faaliyetlerinin, parti menfaat ve görüşlerinin üstünde” mütalaa edilmesi gereken bir fikir adamı olarak değerlendirilse de (Göze, 1987: 122) güncel politika ile oldukça ilgiliydi. Hilmi Ziya Ülken'in “modern araştırmanın derin köklerine kadar inmeye sabredemeyen ve her şeyden önce günün ihtiyacına cevap vermek isteyen bürokratik zihniyet” (Ülken, 2005: 35) olarak nitelemesinden ve Şerif Mardin'in; “Türkiye'de aydın, ülke konularıyla ilgilenen ve bu sorunları düzeltmeye uğraşan nizam-ı âlemciye verilen addır. Düzeltme işini de Osmanlı'dan beri genellikle bürokrasi içinde yaptığından; Türk aydını kendini devletin ilerisi için sorumlu gören yöneticilerden biri saymayı sürdürür” (Mardin, 1992: 144) sözlerinden hareketle, Safa da Türkiye'de güncel politikaya reçete üretme faaliyetini yürütmüştü. Ayvazoğlu'nun tespitiyle Safa'nın temel fikrî istikameti milliyetçilikti ve Galip Erdem, “diğer vasıflarından maada gerçek

bir milliyetçiydi" diye takdim ettiği Safa'nın "en büyük mücadelesinin" komünizme karşı olduğunu zikretmekteydi (Erdem, 1962: 7). Buna mukabil yine Ayvazoğlu'nun teşhisiyle Safa; 30'lu yıllarda Kemalist milliyetçi, 40'lu yıllarda "belirli ölçüde" faşizm, 50'li yıllarda demokrat ve 60'a doğru "iyiden iyiye" muhafazakâr olan yani fikirleri kolayca değiştirip tashih edebilen bir aydın karakteri çizmişti (Ayvazoğlu, 2017: 30).

Peyami Safa'nın fikirleri kolayca tashih edebilen aydın karakteri çizmesi, devletin "organik aydını" ya da "yasa koyucu entelektüel" olarak tasnif edilen kavramlarla tahlil edilebilmesini mümkün kılıyor. Nitekim Cumhuriyetin kuruluşunun 15.yılında "muasırlaşma" ve "millileşme" temalı birçok kitap yayımlanırken, Safa en önemli eserlerinden birisi olan "Türk İnkılabına Bakışlar" kitabını kaleme aldı (Birkan, 2019: 123). Safa'ya göre büyük bir mucize olan Türk İnkılabı hakkında "yapılanların çokluğu ve harikuladeliği karşısında yazılanların azlığı ve aleladediği" mazur görülemezdi. Almanya'da ve Fransa'da bile Kemalizm üzerine yazılanların eserlerin miktarı ve derinliği "yerli düşüncenin kıtlığı ve yoksulluğu" aleyhine utanç verici bir nispeteydi (Safa, 1938: 8-11). Hatırlanacağı üzere daha önce 1932 yılında "Kadro" hareketi inkılabı önderlik ve öncülük etmek amacıyla bir aydın hareketi olarak ortaya çıkmış ancak 1935 yılına kadar yaşayabilmişti. Türk İnkılabına Bakışlar eseri ise Kadroculardan boşalan "inkılap ideolojüsü" makamına oturma iddiasını taşımaktaydı (Birkan, 2019:180). Türk İnkılabına Bakışlar, Kadrocuların tezlerine karşı bir anti-tezdi çünkü Safa'ya göre Kemalist "milliyetçilik sosyalistlerin düşündüğü gibi" yarı-sömürgelikten kurtuluş mücadelesi değildi (Ayvazoğlu, 2017: 384). Safa'ya göre "Atatürk'ten evvel, Tanzimat ve Meşrutiyet gibi bütün inkılap hareketleri, yarım adamların yarım adımlarıydı. Milletın başına bütün belaları üşüştüren bu yarımlikti; Türk bünyesini hem şark ve hem garb hem de din ve milliyet arasında, yarımşar ve sakat iki parçaya bölüyordu. Bu noktada Kemal Paşa'ya 'bir ameliyat' düşüyordu." (Safa, 1938: 54).

Şüphesiz Safa dönemin iktidarına eklemelenmek istiyordu. Bundan ötürü de mezkûr eseri yayımladığı dönemde arkadaşları tarafından tenkide uğruyordu. Mesela Ahmet Ağaoğlu, evladı Samet'e yazdığı bir mektupta Peyami'nin iki seneden beri tedrici bir değişiklik içerisinde olduğunu ve milletvekili olmayı tahayyül ettiğini ifade ederken; "politika memlekette en kuvvetli adamları bile düşürebilir" tespitinde bulunuyordu (Ayvazoğlu, 2017: 367). Safa bu dönemde aktif politikaya girmese de tek parti dönemiyle münasebetlerine itina göstererek hareket etti. Daha önceden Hümanizm ve Latince üzerine polemiklere girdiği Hasan Âli Yücel'in (Birkan, 2019: 380-381) listesinde meşhur "İrkçı-Turancı" davasına müdahil edilmek istense de İnönü'nün "İrkçı-Turancı" olarak yargılanan 3 Mayıs 1944 davası mevkuflarını telin ettiği ve Turancılık fikrini "vatan hainliği" olarak resmettiği 19 Mayıs nutkunu alkışladı ve kendisini mezkûr davadan soyutlamayı başardı (Ercilasun, 2018: 78).

Türkiye'nin çok partili hayata girdiği 1945 sonrasında ise önce CHP'nin yarı-resmî organı Ulus gazetesinde köşe yazarı olurken 1950 seçimlerinde CHP'den Bursa'dan milletvekili adayı oldu ancak seçilemedi (Göze, 1987: 14-15). Kendisine sempatik bir nazarla yaklaşan arkadaşı Vecdi Gürün'e göre Safa İnönü'nün kendisine birkaç defa teklifte bulunmasından ve ısrar etmesinden sonra CHP'den aday olmayı kabul etmiş ayrıca “demokratik düzenin Türkiye için erken” olduğunu düşündüğü için de memleketi “tecrübesiz bir parti kadrosundan uzak tutmanın gerektiği” kanaatini taşımıştı. Bundan ötürü yakınları da kendisinin CHP'den adaylığını memnuniyetle karşılamıştı (Gürün, 1978: 91). Ayvazoğlu ise İsmet İnönü'nün herhangi bir teklifinden ya da yakınların “memnuniyetinden” bahsetmezken bilakis milliyetçi-muhafazakâr camianın önemli isimlerinden Osman Yüksel Serdengeçti'nin “Peyami'nin Açılan Cebi, Kapanan Ağzı” başlıklı bir yazı kaleme aldığını belirtmektedir (Ayvazoğlu, 2017: 422). Son tahlilde Safa'nın CHP adaylığı aslında sürpriz değildi çünkü kendisi yarı-resmî Ulus gazetesinde yazıyor olması haricinde Türkiye'nin çok partili hayata geçişini 1908 inkılabı referansıya eleştiriyor, “sanayii burjuvazisi oluşmamış, aydınlanmayı yaşamamış, hasretini çektiği düzenin filozoflarını doğurmamış, sosyal sınıfları belirginleşmemiş” bir ülkede liberal demokrasinin yaşamayacağını iddia ediyordu. Nasıl ki kalbinde rahatsızlık olan kalp uzmanına, yüzünde sivilce çıkan cildiyeceye gidiyorsa memleketin idaresindeki aksakları da çözecek olan kişi bu işin uzmanlarıydı (Ayvazoğlu, 2017: 417-418).

1950 seçimleri sonucunda DP iktidara gelmiş ve CHP'den aday olan Safa milletvekili seçilememişti. Hilmi Ziya kendisi için “hararetili CHP'li iken 1951 yılında DP'nin sözcüsü oldu” tespitinde bulunsa da (Ülken, 2005: 441) Safa'nın 1953 yılına kadar Ulus gazetesinde yazdığı müşahede edilmektedir. Ancak 1953 ile birlikte Safa yeni bir döneme girmiş ve DP'ye yakınlaşmıştı. Göze bu durumu; “ne var ki CHP'nin sağ kanadında fazla kalması mümkün olmadı ve kaleminin politik çizgisi de değişti” şeklinde beyan ederken DP'nin anti-komünist tutumunun bu değişimde belirleyici rol oynadığını ifade eder. (Göze, 1987: 16). Aynı yıl Peyami Safa milliyetçi-muhafazakâr nitelikli dönüşümünü gerçekleştireceği ve 1950'li yılların fikir hayatına damga vuran Türk Düşüncesi dergisini neşretmeye başladı. Dergi, Türk inkılabını yeniden yorumlamak ve sol düşünceye karşı bir alternatif geliştirmek amacına hizmet ediyordu. Safa'ya göre “inkılâb iki aşırılık arasında sıkışmıştı”, bunlardan ilki “devrim yobazlığı” ikincisi ise “irtica” idi. Nuray Mert “devrim yobazlığı” kavramının sadece mezkûr Kadro dergisi çevresinin tezlerine değil cumhuriyet devriminin “aşırı” olarak nitelendirilen “Batıcı” ve “seküler” vurgusuna karşı bir ifade olduğunu ifade eder. Bu kavram dairesinde cumhuriyet, tarihin doğal seyrinin bir sonucuydu ancak Batı medeniyetini materyalizmden ibaret görmek tarihî, kültürel değerlere sırt çevirme hatasını beraberinde getirmişti (Mert, 2009: 316).

Türk İnkılabına Bakışlar eserinin ilk yayımındaki temel motivasyonla tezat teşkil eden mezkûr yaklaşım beraberinde yeni bir Peyami Safa'yı

ortaya çıkarır. Nitekim mezkûr eserin 1959 yılında yayımlanan ikinci baskısının önsözünde kitaptaki temel değişimin sebebinin; "o devre mahsus yazı disiplini, eserin Kemalizm'e, altı oka, tarih ve dil anlayışına ait son fasıllarında resmî teze uymak zoruyla muharririn düşünce hürriyetinden bazı kısıntılara katlanmasını zaruri kıliyordu" sözleriyle açıklar. Kitabın yeni baskısında sabık eserdeki Kemalizm ve Halk Partisi övgülü kısımlar çıkarılır (Ayvazoğlu, 2017: 369). Hilmi Ziya da, Safa'nın ölümünden sonra geçmiş yazılarından derlenen "Doğu- Batı Sentezi" eseriyle Türk İnkılabına Bakışlar kitabının ilk baskısının mukayesesini yaparak; birinci kitapta "inkılabın eskiye hiçbir şey borçlu olmadığını söylerken burada "inkılab bir tekâmül hamlesidir" her şey eskiden hazırlanmıştır diyerek bu öncülük şerefini 1908 Meşrutiyetinde buluyor. Hatta Türkiye'de millî hâkimiyet 1923'te değil 1908'de başlar diyecek kadar ileri gidiyor" tespitinde bulunmuştur (Ülken, 2005: 449-450). Bu dönemde Safa'nın literatüründe "devrimbaz", "mahut" ve "gafil" sözcükleri oldukça rastlanılan tabirlerdir. Galip Erdem Safa'nın "inkılab prensiplerini işlerine geldiği gibi tefsir eden" ve "milletimize ait bütün kıymetleri "gericilik" olarak nitelendirilenleri "devrimbaz" olarak gördüğünü ve devrimbazları "yobazlar" kadar tehlikeli addettiğini ileri sürerken, komünistler ile "komünist olmayıp komünist oyunlarına alet olanları" iki kavramda tasnif ettiğini ileri sürer. Bunlardan ilki gerçek komünist olan "mahutlar" ikinci kategori ise "gafillerdir" (Erdem, 1962: 8-11). Ziya Hacaloğlu da bu üç kavramı ele aldığı yazıda, Safa'nın yalnızca "mahutlarla" değil, devrimbaz olarak "manalandırdığı" grupla ciddi mücadele ettiğini zira bu grubun "kızılılara hizmet yolunda" gafiller olduğunu dile getirir (Hacaloğlu, 1962: 64).

Peyami Safa, kurulduğu süreçte eleştirdiği DP ve bilhassa Menderesle iktidar döneminde iyi ilişkiler geliştirmişti. Hatta 1959 tarihinde Tercüman'da Menderes'i "kabına sığmayan ve daima yaratan büyük enerji" diye nitelemiş ve on yıl içindeki ilerlemenin önceki 27 yıla mukayese edilemeyecek derecede büyük olduğunu iddia etmişti (Ayvazoğlu, 2017: 515). Menderes'i komünizmle mücadele konusunda uyarın ve milliyetçi gençlerle iştiğal etmesini telkin eden Safa ayrıca başvekile "Gençlik Bakanlığı" kurmasını tavsiye etmişti (Ayvazoğlu, 2017: 486). 27 Mayıs'tan kısa bir süre önce, çalıştığı gazete olan Tercüman'dan çıkarılan Safa'ya Menderes, gazete kurmasını tavsiye etmiş ancak proje 27 Mayıs sebebiyle akamete uğramıştı (Ayvazoğlu, 2017: 508). Menderes'in yakın çevresine giren Peyami Safa, darbeden bir gün önce, 26 Mayıs 1960'da Menderesle beraber Eskişehir'de bulunmuş ancak Göze'nin aktarımına göre "o gece çok sıkılmış, kimseye haber vermeden İstanbul'a dönmüştü". Göze bu durumu Peyami Safa'nın isprizma seansları ile açıklarken, bu metafizik durum sayesinde Yassıada'ya sadece şahit olarak gidebildiğini ileri sürer (Göze, 1972: 54).

2- PEYAMİ SAFA VE HAVADİS GAZETESİ

Hem Beşir Ayvazoğlu hem de Ergün Göze, Peyami Safa'nın 27 Mayıs darbesinden sonra işsiz kaldığını ve maişet sıkıntısı çektiğini iddia etmektedir (Ayvazoğlu, 2017: 37; Göze, 1987: 15). Hâlbuki Peyami Safa aslında darbe olmadan önce gazetesinden atılmıştı. Darbe ile birlikte ise 1953'ten beri çıkardığı Türk Düşüncesi ise artık yayınlanmayacaktı.

Peyami Safa ihtilalden kısa bir süre sonra Havadis Gazetesinde çalışmaya başladı. Beşir Ayvazoğlu ihtilal sürecinde işsiz olan Safa'nın "genç dostlarının MBK'ya rağmen" çıkardıkları Havadis gazetesinde yazmaya başladığını belirtir (Ayvazoğlu, 2017: 37). Aslında Havadis gazetesi 27 Mayıs sonrası sürecin en ilginç yayın organlarından birisi olmuştu ve MBK'ya rağmen çıkan bir gazete değildi. Bilindiği üzere 27 Mayıs'tan sonra ülke yönetimini Millî Birlik Komitesi ele almış ancak darbeden kısa bir süre sonra komite içerisinde ihtilaflar yaşanmaya başlamıştı. Heterojen yapıdan müteşekkil komite kabaca Başbakanlık Müsteşarı Alparslan Türkeş ile General Cemal Madanoğlu önderliğinde iki ana merkeze bölünmüştü. Birinci grup darbeyi, Türk inkılabının "gerçekleştirilemeyen reformlarını" gerçekleştirme fırsatı olarak görerek, iktidarı sivillere "hemen" teslim etmeyi savunmazken ikinci grup komitenin mümkün mertebe en kısa sürede iktidarı sivillere teslim etmesini müdafaa etmişti (Sanlı, 2019: 135). MBK üyeleri söz konusu ihtilafı yaşarken MBK içerisindeki Türkeş grubu, Havadis gazetesinden oldukça destek görmüştü. Gazete 27 Mayıs sonrasında Yassıada'da yargılanan ama Türkeş'in desteğiyle kısa bir sürede tahliye olduğu ileri sürülen İsmail Hami Tezkan (Örtülü, 1966: 80) ve yine DP ile yakın ilişkide olan Gökhan Evliyaoğlu tarafından çıkarılmaktaydı. Gazetenin de Türkeş'in inayetiyle çıkarıldığı iddia ediliyor (Evliyaoğlu, 14 Şubat 1963) ve hem Tezkan'ın hem de Evliyaoğlu'nun Türkeş'in Başbakanlık Müsteşarlığı sürecinde "odasından çıkmadıkları" belirtiliyordu (Altuğ, 1991: 71). Nitekim gazetenin yazarlarından Orhan Seyfi Orhon, Havadis gazetesinde yazarların düşüncelerini söyleyebilmek için Türkeş'ten cesaret aldıklarını söylemişti (Kim, 6 Mart 1963). Türkçü camianın önde gelen isimlerinden Nejdet Sevinç'e göre Peyami Safa "artık ümitsiz değildi, etrafında mukaddes meşaleyi ebediyete götürecek idealist gençler vardı." (Okçuoğlu, 1962: 67).

İhtilalin hemen akabinde, "komitede bizimkiler ekseriyette mi" diye sorduğu iddia edilen Peyami Safa'nın (Durum, 28 Ekim 1965) Türkeş ve arkadaşlarına gönderme yaptığı açıktı. "O günlerde milliyetçi olup da Türkeş'ten bahsetmeyen hatta Türkeş'le arkadaş çıkmayan, ahbab olmayan azdı" sözlerini sarf eden Ergün Göze de Safa'nın da bu "ahbab grubu" içerisinde olduğunu zikreder. (Göze, 1972, 57). Safa'ya göre MBK içerisinde ülke yararına aralarında Türkeş ve birkaç arkadaşı müstesna beylik sözler dışında tek kelime söyleyebilecek bir zekâ yoktu (Gürün, 1978: 344). Daha önce müteaddit defa Türk inkılabına öncülük etmek isteyen Peyami Safa, Türkeş ve grubuna hem fikrî destek verecek hem de MBK'ye istikamet tayin etme faaliyetine girişecekti. 27 Mayıs'a bir nevi "organik aydın" ya da

“yasa koyucu entelektüel” olmak isteyen Safa'nın bu teşebbüsleri ise Türkes ve arkadaşlarının 13 Kasım'da tasfiye edilmesiyle son bulacak, tasfiyenin hemen akabinde Havadis gazetesinden kovulacak, köşesinin olduğu sütunda “bu ceset kimin” başlıklı bir polisiye romanının reklamı verilecekti (Havadis, 16 Kasım 1960).

Peyami Safa, Havadis gazetesinde yazmaya başladığı 15 Temmuz 1960'dan, kalemını bırakmak zorunda kaldığı 14 Kasım 1960'a kadar olan süreçte, 27 Mayıs'ın felsefesini, Millî Birlik Komitesi'nin misyonunu, MBK dönemi faaliyetlerini sadece resmeden değil onlara istikamet vermek isteyen “organik aydın” ve/veya “yasa koyucu entelektüel” olma rolünü üstlenmek istedi.

3-HAVADİS GAZETESİNDE PEYAMİ SAFA'NIN YAZILARI

3.1- 27 Mayıs 1960 Hadisesi ve Millî Birlik Komitesi

Peyami Safa'ya göre 27 Mayıs, ihtilal tabiri ile değil “inkılap” olarak değerlendirilmeliydi. İnkılap yahut devrim nitelemesine itiraz edenlere göre, bu iki kavram ancak devletin bir rejimden başka bir rejime geçerse mümkün olabilirdi. Buna mukabil 27 Mayıs söz konusu gaye ile yapılmamıştı. Peyami Safa ise bu itirazlara katılmamış, “bir devleti toptan yıkıp yerine daha adil bir devlet ve hukuk düzeni emeliyle yapılan 27 Mayıs hareketi elbette bir inkılaptır” tespitinde bulunmuştu (Safa, 4 Ekim 1960). Safa “devrim” nitelemesine de karşı çıkmış, bu ifadeyi kullananların Atatürk inkılaplarına kendi yorumlarına göre mana verdiği ve Kemalizmin gerçek mahiyetinden uzaklaştığı fikrini paylaşmıştı (Safa, 22 Temmuz 1960). 27 Mayıs İnkılabı ise “tatbik şeklinde ve tekniğinde ustalık bakımından parmak ısırtıcı bir maharet ve şaheserdi”. Hareketi hayata geçiren ordu mensupları, “hiçbir partiye ve zümreye üstünlük hakkı tanımayan” dürüst ve idealist isimlerden müteşekkil olup yüksek bir idealizme istinat etmekteydi (Safa, 21 Temmuz 1960).

Safa Millî Birlik Komitesi'ni değerlendirirken “millî” vasfını taşıyan her hareketin müspet bir zihniyeti taşıdığını, MBK'nın da kurulduğundan itibaren hiçbir parti ya da zümreye karşı yapılmadığını ya da onların menfaatlerine çalışmadığını sarahatle bildirdiğini beyan etti. Safa'ya göre “bir kardeş kavgasını önlemek için Türk milletinin kaderine el koyduğunu bildiren Millî Birlik Komitesinin vatansever, idealist subayları, Tanrının elçileri gibi bir ilahi misyon kudreti ve şuuruyla tehlikeyi önlediler ve her inanç sahibine vicdan huzuru veren, tarafsız ve adil bir Millî Birlik ruhu içinde İkinci Cumhuriyeti kurmak yoluna gittiler” (Safa, 28 Temmuz 1960). “Daha radyodan çıkan ilk ses” (burada hem metin hem de metni seslendiren Türkes'e atıf var, y.n.) memleketin mukadderatının “hırslı politikacılar elinde tehlikeye düşmüş ve komite partiler arasındaki “kin ve nefreti” bertaraf ederek, milletin gücünü israf etmemek için müdahalede bulunmuştu (Safa, 15 Temmuz 1960). Millî birlik kavramı da “gelişigüzel” seçilmemişti,

millî birlik “otobüste yan yana gelenlerin geçici ve mekanik birliği değil, organik ve canlı bir bütündü”. Safa okuyucularını, “MBK etrafında her türlü grup, sınıf, inanç ayrılıklarını silerek, tam bir sosyal dayanışma etrafında” birleşmeye çağırıyordu (Safa, 14 Ağustos 1960).

27 Mayıs’ı “Yeni Türk Devleti” yolunda önemli bir adım olarak gören Safa, MBK’nın “kırk yıldan beri yeniden kurulması gereken Türk Devleti’nin yeni baştan inşası gibi ağır ve şerefli bir vazifeye” sahip olduğu düşüncesindeydi. Yeniden inşa ihtiyacı ve şuuru doğmadıkça “elli yıldır devam eden, yıkıp yeniden yapma” döngüsü kırılmayacaktı. Bundan ötürü “bu sefer öyle sağlam yapalım ki bir daha yıkılmasına hacet kalmasın” diyordu (Safa, 16 Eylül 1960). Birinci Cumhuriyet genç nesillere ümitler verse de bunların içerisinde gerçekleşenler ve gerçekleşmeyenler vardı. 27 Mayıs İnkılabı Türk milletinin ve aydınlarının “içini boşaltmalarına müsaade eden” bir Batı medeniyeti kurmayı vaat ediyordu (Safa, 29 Ekim 1960). Safa’ya göre 27 Mayıs Türkiye’yi, “gerçek bir hukuk düzenine oturtmak için”, gerçekleştirdiği dördüncü hamle olmuştu. Birincisi 1908 inkılabı, ikincisi Serbest Cumhuriyet Fırkası tecrübesi, üçüncüsü ise dürüst bir seçimle DP’nin 1950’de iktidara gelebilmesi hadisesiydi ancak bu üç hamle de başarısız olmuştu. Zira Türkiye’de aydınlar sağlam bir anayasa, murakabeli seçim sistemi, çok partili hayat ve özgür basın yeterli olduğu düşüncesindeydi oysa bu sayılan gerekli ama yeterli olmayan şartları haizdi. Dörtte üçü okuma yazma bilmeyen bir ülkede, hürriyet nizamı “bir hayal” olarak kalmaya mahkûmdu. Bundan ötürü “dördüncü hamlenin” başarılı olması için, “alelacele seçime gitmenin”; “yarım yamalak partilerle” daha feodalitesini tasfiye edememiş, fakir ve ekseriyeti okuma yazma bilmeyen bir memlekette aynı sonucu vereceği idrak edilmeliydi. Önce “geriliği telafi etmek için” inkılaplar yapılmalı daha sonra demokrasiye geçilmeliydi (Safa, 21 Temmuz 1960).

Hiç şüphesiz Safa’nın bu yazıları, Millî Birlik Komitesi içerisindeki ihtilaflardan ve güncel tartışmalardan bağımsız değildi. Mesela bir yazısında kendisi gibi 27 Mayıs öncesi aşamaları Cumhuriyet öncesine kadar götüren ve komite içerisinde Türkeş ile hareket eden Muzaffer Özdağ’ın; “son 50 yıldır parti çekişmelerinin sebep olduğu felaketleri anlatıp, nifak tohumları köylere kadar girmişti. İnkılap memleketi sokak politikacılarının elinden kurtarmak, kardeş kavgasını düzeltmek ve milletin kaderini düzenlemek için yapılmıştır, başka türlü düşünenler hata içindedir” sözlerini alıntılamış ve alkışlamıştı (Safa, 17 Eylül 1960). Özdağ söz konusu konuşmada 1876, 1908 ve 1919’un muasır medeniyetlere ulaşma çabası olduğunu ancak muvaffak olamadıklarını ileri sürerek “Atatürk inkılapları halen tamamlanamamış” tespitini yapmış ve 27 Mayıs’a “İkinci Kuva-yı Millî” misyonu yüklemişti (Havadis, 16 Eylül 1960). Bu sözlere İnönü ile yakın ilişkide olan ve Türkeş grubunun düşüncelerini paylaşmayan Nadir Nadi cevap vermiş; DP döneminde Atatürk’e karşı tehlikeli hücumlar varken, Atatürk’ü muhalefetin koruduğunu, II. Kuva-yı Milliye eğer ilkinin devamı ise onun gerçek temsilcisinin İnönü olduğunu ileri sürmüştü. Nadi’ye göre

Özdağ'ın MBK için “bağımsız ve yansız karakter taşıdığı” noktasındaki itirazının kendisini “biraz da babasına omuz silken evlat” durumuna düşürürken, bu sözlerin Atatürk ve “devrim düşmanlarına” cesaret verdiğini zikretmişti (Nadi, 17 Eylül 1960).

Nevzat Kösoğlu 27 Mayıs'tan sonra komitecilerin Peyami Safa'ya bakışının “elbette dostça” olmadığını ve ona karşı “kabul edilemez bir bayağı” tutum olduğunu ileri sürerken, Türkeş'e dair Ergün Göze'den iktibasla; “Türkeş çıldırmış olmalı, tam bir devrimbaz gibi konuşuyor” sözlerini sarf ettiğini iddia eder (Kösoğlu, 2011:17). Kuşkusuz yukarıda da zikredildiği üzere ne Safa'nın o dönemki yazınında “komitecilere” bakışı menfiydi ne de Safa'nın Türkeş'e eleştirel bir tutumu söz konusu değildi. Bilakis Alparslan Türkeş üzerine basında zımnen ya da alenen yazılan eleştirilere karşı Safa, Türkeş'in kamuoyundaki sesi olarak cevaplar vermişti. Dönemin basınında 3 Mayıs 1944 “İrkçılık-Turancılık” davası ve Türkeş'in bu hadiseden dolayı tutuklu kaldığı üzerine çıkan haberler üzere Safa; “İma yoluyla bazen de açıkça Alparslan Türkeş'e ve fikirdaşlarına saldıranlar baltalarını hangi taşa çarptıklarını bilmelidirler. Türk milletinin tarihini Orta Asya'da arayarak onun dünya medeniyetlerine katkısını tespit etmek bir milliyetçilik ödevidir” tepkisinde bulunmuştu (Safa, 8 Ekim 1960). Safa'ya göre “İrkçılık-Turancılık” meselesinin zikredilmeye başlanmasının esas sebebi MBK üyelerini yıpratmak ve komitede ikililik yaratmaktı (Safa, 6 Ekim 1960). Mesela 3 Mayıs 1944 tutuklularından Reha Oğuz Türkkân Cumhuriyet gazetesine bir mektup yollayarak MBK içerisinde Alparslan Türkeş'i gördüğünü ve Türkeş'in aynı kendisi gibi 15 sene önce bizzat CHP ve İnönü'nün darbesine uğradığını zikretmişti. Safa bu noktada, 27 Mayıs'ın ve MBK'nın nazik koşulları altında böyle bir mektubun Cumhuriyet gazetesinde nasıl yayımlanabildiğini sorguluyordu (Safa, 27 Temmuz 1960). Ayrıca basında bir “tezvir şebekesi” komite içerisinde sanki “totaliter bir rejim isteyenler” varmış gibi hareket edip, MBK'nın “aydın ve uyanık bütün üyeleri arasında tezvir şebekesi dolaştırıp” nifak sokmak istiyordu (Safa, 3 Ekim 1960). Buna mukabil Türkeş'in Safa başta olmak üzere Havadis gazetesi yazarları tarafında övülmesi kendisine muhalif basın tarafından eleştiri konusu olmuştu. Mesela Akis dergisinde, “Menderes sonrasında hamisiz kalan DP'lilerin” kendilerine kudret aradıklarını ve “İnönü düşmanı” belledikleri Türkeş'e sarıldıkları ileri sürülmüştü. Oysa artık devir Menderes devri değildi ve “kudretleri birbirinin tıpatıp eşi olan otuz sekiz üyeden müteşekkil” bir komite mevcuttu (Sanlı, 2017: 151).

3.2. Türkiye'de Siyasî Partiler

27 Mayıs sonrası süreçte Peyami Safa'nın başını en çok ağrıtan konuların başında, kendisinin DP dönemindeki faaliyetleri geliyordu. Safa'ya oldukça sempatik yaklaşan Kösoğlu onun bu devrede “solcu ve CHP'lilerin darbeye dayanarak basında ve halk içinde estirdikleri teröre” karşı Türk milliyetçilerinin ve demokratların koruyucu kalkanı gibi

olduğunu iddia eder (Safa, 2011:17). Kösoğlu'nun “demokratlar” derken DP'yi kast ettiği açıktır ancak Safa'nın bu dönemde, devrin olağan şartları dâhilinde, DP'yi müdafaa eden herhangi bir yazısı bulunmamaktadır. Bilakis hem DP'yi tenkit eden hem de kendisinin DP ile ünsiyetinin olmadığını ileri süren yazıları müşahede edilmektedir. Mesela Safa kendisinin DP döneminde hükümete çok yakın olduğu ve neşrettiği Türk Düşüncesi dergisinin DP döneminde “örtülü ödenekten” yararlandığı ithamlarına karşın sert cevaplar vermiştir (Cumhuriyet, 16 Ağustos 1960). Kendisinin DP'ye yönelik “sert tenkit ve muhalefet yazılarının” ortada olduğunu ileri sürerken (Safa, 19 Eylül 1960) DP döneminde çıkarmış olduğu ve artık yayınlanamayan Türk Düşüncesi dergisinde “eski iktidarı öven bir tek partizan yazının” çıkmadığını hatta dergide iktidara yönelik “acı tenkitlerin” yer aldığını iddia etmişti (Safa, 17 Ağustos 1960). Yine bir başka yazısında Safa, geçmiş dönem iktidarına “en ağır tenkitlerde” bulunduğu için 6 yıl hapis istemiyle ağır ceza mahkemelerinde yargıldığını belirtirken, kendisine Menderes “şakşakçısı” diyenlerin aksine Menderes ile hiçbir yakınlığının olmadığını ama bu iddiayı ortaya atanların DP döneminde mebus olduğunu ileri sürmüştü (Safa, 1 Ekim 1960). Kuşkusuz Safa burada Cumhuriyet yazarı Nadir Nadi'yi hedef alıyordu zira Nadi kendisini “her devrin şakşakçılığını yapan modern kapı kulu” olarak tarif etmişti (Nadi, 31 Ağustos 1960).

Safa DP dönemini, o dönemde ve daha sonraki dönemlerde birçok milliyetçi-muhafazakârın dile getireceği itirazlar minvalinde kültürel anlamda eleştiriyordu. DP'ye “bakın İttihat ve Terakki Türk Ocaklarını, CHP ise Halkevlerini kurdu siz ise bunlara benzer bir kurum kuracağınıza Halkevleri ile Milliyetçiler Derneği'ni kapattınız” diyerek serzenişte bulunduğunu belirtir. Buna mukabil iktidar yetkilisi kendisine; “biz fabrikalar açıyoruz, baraj açıyoruz, kültür kendiliğinden gelir” şeklinde tepki verince, teknik seviyenin manevî seviyeyi tayin ettiği iddiasının “yanıltıcı” olduğunu, kültüresiz tekniğin, idealsiz de milletin olamayacağını savunduğunu ifade eder (Safa, 18 Ağustos 1960). Safa'ya göre DP'nin “en büyük hatası” ise CHP'nin “keyfi” idaresini zincirleme devam ettiren hüviyeti olmuştur. DP millete CHP dönemindeki anti-demokratik uygulamaları ortadan kaldırmayı taahhüt etmiş ancak iktidara geçtikten sonra taahhütlerini rafa kaldırmıştı. DP “oy ile iktidardan düşmeden başka mesuliyetleri olmadıklarını” düşündü hâlbuki iktidar partileri “sorusuz bir icraat yatağı” olamaz, bu sorumsuzluğa da ordu sessiz kalamazdı (Safa, 16 Temmuz 1960). Safa makalenin önceki safhalarında da görüldüğünün hilafına DP dönemindeki faaliyetlerini inkâr ederken önemli bir stratejik hamle yapıyor ve DP'yi “tek parti dönemi CHP'sinin” devamı olmakla suçluyordu. Böylece geçmiş dönem “suçları” menziline 1950'den önceye götürerek, CHP'yi de DP'nin yanına çekmeye çalışıyordu. Nitekim Safa MBK'ya seslenerek DP ve CHP'nin müşterek bir hesap sorulma ameliyesine tutulması ve Türk siyasi hayatının tertemiz siyasi teşekküllere bırakılması gerektiğini ilan ediyordu (Safa, 16 Temmuz 1960).

Peyami Safa’nın DP konusunda ikinci stratejisi parti ile partiye oy veren kitleyi ayırmak olmuştur. DP sanıkları ile DP’ye oy veren “masumların” karışmamasının lazım geldiğini ifade eden Safa, Yassıada’da bulunanların suçlarını bütün DP’ye teşmil eden resmî, yarı-resmî ya da şahsî iddia sahibinin olmadığını belirtmişti. Nitekim MBK de 27 Mayıs hareketinin hiçbir partiye karşı yapılmadığını ilan etmişti (Safa, 27 Eylül 1960). Bu noktada Yakup Kadri’nin; “Demokrat Partililer kendi haline bırakıldığı takdirde eskiden daha tehlikeli bir huzursuzluk kaynağı teşkil etmesi ihtimali pek çoktur” sözlerini sert bir şekilde eleştirdi. Münfesiş DP’nin “kirli işlere ellerini sürmemiş milyonlarca masum ve lekesiz mensubuna” karşı intikam duygularını alevlendirecek her şiddet tedbirinin, yalnız kanuna değil vicdana, emniyet ve asayiş prensibine, millî birlik ve muvazeneye de aykırı bir yol olacağını söyleyerek müesses nizamı ikaz etti (Safa, 18 Ekim 1960).

Safa’nın 27 Mayıs hareketinin “hiçbir partiye karşı yapılmadığı” tezini vurgulamasının üzerinde de durmak gerekmektedir. Safa daha önce de zikredildiği üzere “geçmiş dönem kabahatleri” menziline CHP’ye götürme arzusunda olmuştur. “Habil-Kabil” dramında suçun iki kardeşten yalnız birine ait olamayacağını herkesin takdir edeceğini zikreden Safa, 27 Mayıs’ın sabık iktidarın suçlarından hesap soracağını ancak gelecekte anayasaya aykırı kanun ve hareketler bağlamında 1950’den evvelki devirlere ait bilançoğu da gündeme getirebileceğini dile getirmişti (Safa, 14 Eylül 1960). Safa burada da bir önceki bahiste olduğu gibi MBK içerisindeki ihtilafa ve CHP ile olan tartışmaya dışarıdan müdahil olarak Türk grubunun sesi oluyordu. Mesela Muzaffer Özdağ, ihtilal döneminde Mersin’de yaptığı bir konuşmada; “biz 27 Mayıs’ı muhalif-muvafık, politika adı altında geçim kapısı yapan zümreye karşı yaptık” demek suretiyle ihtilalin salt DP’ye karşı gerçekleşmediğini ima ediyordu. “Seviyesi böyle olan bir ortamda demokratik nizam fanteziye, oynanan oyun da komediye benzer” diyerek de seçimlerin hemen yapılmasını isteyen MBK içerisindeki diğer kliğe ve CHP’li çevrelere mesaj veriyordu. Diğer yandan yine Türk’in en yakınındaki isimlerden Numan Esin; “yalnız menfaat kapılarını çalan politika simsarlarının elinden milleti kurtarmak adına bu ihtilali yaptık. Memlekette taraflı, gayrı adil bir idare vardı. Sadece 1950-1960 değil” diyerek şimşekleri üstüne çekmişti. Bilhassa İnönü’nün; “27 Mayıs’ı millet içinde siyasi partilerin birbirleriyle çekişerek halkı saç saça, baş başa getirmeleri üzerine ordunun kavgaya tutuşanları ayırması suretinde görmek çok yanlış ve zararlı bir teşhistir” sözleri oldukça sert bir mesajı haizdi (Sanlı, 2019: 146). Safa’nın yazılarının tarihine bakıldığı zaman aslında bu tartışmada MBK içerisindeki bir grubun kamuoyundaki sesi olduğu fark edilmektedir.

Peyami Safa’nın DP- CHP ve müstakbel seçimler noktasında gündeme getirdiği konulardan birisi de Türkiye’de partiler meselesi olmuştur. Türkiye’de siyasî fikir hayatının rüşeym halinde olduğunu, fikir

hayatı gelişmeden, fikre istinat etmeyen partiler bulunmadan demokrasiden ve parlamentarizmde bahsetmenin “manasız” olduğunu ileri sürerken, halkın siyasi “olgunluğundan” önce aydınların “olgunluğunu” tartışmaya açmıştı (Safa, 9 Eylül 1960). Safa’ya göre Türkiye’de batı manasında bir siyasi parti mevcut değildi, CHP tek parti düzenine göre kurulmuştu ve “6 ok eklektizminin” neyi savunduğu sarıh değildi. Millet Partisi (Safa gazete yazılarında Millet Partisi derken o dönemde mevcut olan CKMP’yi kastetmektedir, y.n) bir ideolojiye dayanmıyordu bundan ötürü farklı sosyal ve siyasal fikirlere istinat eden partiler kurulmalıydı. (Safa, 10 Eylül 1960) Türkiye’deki mevcut partilerin programları hep birbirine benzerken, umumi prensipleri bir partiyi diğerinden ayıracak vasıfları haiz değildi, doktrin, ideoloji farkı olmadığı için de programlar değil ihtiraslar yarıştıyordu. Akıl ve fikir hâkim olmayınca ve aklın yerine ihtiras geçince hakem “acı bir tecrübe” oluyordu ve MBK Türkiye’yi “50 yıllık fasit dairesinden” çıkarmalıydı (Safa, 11 Eylül 1960). Söz konusu görüşler ekseninde aslında Peyami Safa, Türkes kliğinin MBK içerisinde temsil ettiği, komitenin memleket idaresini devam ettirmesi görüşünü tasdikliyor ya da onlar tarafından bir üçüncü parti kurulması beklentisine destek oluyordu. Zira Türkes ve arkadaşlarının DP’nin kapatılması hadisesi esnasında DP’ye oy veren 4 milyon seçmene de istinat eden bir parti kurma tahayyülü bulunmaktaydı ve bu mesele dönemin basınına yansımış; Türkes “ordudan ayrılıp parti kuracak mısınız” sorusuna, “böyle bir parti kuracak olursak arkadaşlarla karar veririz” yanıtını vermişti. Numan Esin de “partisiz demokrasi” olmayacağını bundan ötürü “üçüncü bir partinin” kurulması gerektiğini çünkü partisiz kalan büyük bir kitlenin mevcut olduğunu belirtmişti (Sanlı, 2019: 156).

MBK içerisinde yaşanan hadiseler ve seçimlerin 15 Ekim 1961 tarihinde yapılacağını dair Cemal Gürsel’in beyanati, Safa’yı başka bir stratejiye doğru sevk etti. Safa bu sefer Türkiye’de halen iki partinin olduğunu bunlardan birincisinin teşkilatlı, aydın kadrosu ve tecrübesi olan CHP, diğerinin ise teşkilatlanmasını tam sağlayamamış Millet Partisi olduğunu dile getirirken, “bu iki partinin mensubundan daha fazlasına tekabül eden halk kitlesinin” muhafazakâr bir partinin kurulmasını talep ettiklerini iddia ediyordu (Safa, 7 Ekim 1960). Hâlbuki bazı gazeteler sadece iki parti olduğundan ötürü seçimlerin hemen yapıp iktidarın CHP’ye geçmesini istiyordu ve bu durum demokrasiye “paydos manasına” gelirdi. Böyle bir düzlemde CHP’nin Mecliste ezici bir çoğunluğa sahip olacağını düşünen Safa, “zihniyeti, kadrosu ve programı” değişmemiş CHP’nin “Meclis diktası ve tek parti diktatörlüğü” tesis edeceği kanısındaydı (Safa, 21 Eylül 1960). Safa’ya göre Türkiye 50 yıldan beri rejim buhranı içindeydi ve “feodal bir toplum yapısında gerçek bir demokrasiye geçemeyen, muhtelif fikirlerden her birine öteki kadar saygı göstermesini bilmeyen her fikir grubunun kendi inancının diktasını kurmak istemesi” doğaldı. Buna mukabil şayet Batı manasında “inkılap düşman olmayan”, “muhafazakâr çoğunluğun şans yolunu kapamayan” tarafsız ve serbest seçim yoluna

gidilmez, memleketin kaderi bir azınlık diktasına teslim edilirse, 50 yıllık rejim buhranı “şiddetlenerek” devam ederdi (Safa, 17 Ekim 1960). Bundan ötürü üçüncü bir parti kurulmalı ve bu parti “memleketin muazzam” çoğunluğunu teşkil eden muhafazakârları temsil etmeliydi. MBK’nın memleketi demokratik bir seçime hazırlama sorumluluğunu hatırlatan Safa, kahir ekseriyetin oyların bölme tertipleri olduğunu ve buna müsaade edilmemesi gerektiğini söylüyordu (Safa, 7 Ekim 1960).

Peyami Safa’nın bu dönemde siyasi partilere dair tutumlarını ve yorumlarını tahlil ederken bir hususun da altını çizmek gerekir. Peyami Safa’nın DP’yi eleştirirken partiye kendisine oy veren kitleyi ayırma stratejisinin yanı sıra kendisinin Yassıada Mahkemeleri konusunda, dönemin nazik koşulları düşünüldüğünde, hatırı sayılır derecede bu konuya temas ettiği görülmektedir. Safa öncelikle gazetelerde yer alan “Yassıada’da birçok ismin idam edileceği söyleniyor” haberlerine karşı çıkararak, henüz sanık mevkiinde bulunanlar için “haksız infazın” yapılmaması lazım geldiğini, Yassıada’da bulunan suçluların cezalandırılmasını bütün kamuoyunun beklediğini ama birçok masum için de “şeref katliamı” yapıldığını öne sürmüştü (Safa, 15 Eylül 1960). Duruşmaların başladığı safhada ise, “artık dünyanın en şöhretli yerlerinden birisi” olarak nitelediği Yassıada’da on yıl boyunca “koca memleketi idare etmiş bir devletin bütün yüksek kademe temsilcilerinin” muhakeme edileceğini ve bu insanların artık kendilerini “müdafaa etme hakkını” bulacaklarını söylemişti. Safa mahkemenin tarafsızlığı noktasında tahmin ve temenni ile karışık olarak muhakemeyi “partizanlar değil kılı kırk yaran divanın tarafsız hâkimleri” yapacak tespitinde bulunmuştu. Safa mahkemeden “27 Mayıs İnkılabının eksizsiz ve imkânsız başarısı kadar” dünyayı kendisine hayran bırakacağı bir adalet beklemiş ve mahkemede temsilcilerine Hazret-i Ömer ve Kanuni Süleyman’dan referanslar vermişti (Safa, 14 Ekim 1960). Safa bu yazıdan bir gün sonra cesaretini daha da arttırarak, muhakemelerde “sanığın ammeye karşı işlediği suç kadar memleket menfaatine ifa ettiği hizmetlerin de nazarı dikkat alınması lazım gelir” telkininde bulunmuştu. Alınacak kararların sadece adli tarihe değil siyasî tarihe de geçeceğini ve gelecek nesillerin takdir ve tenkitlerinin olacağını söylemek suretiyle de mahkemeyi ikaz etmişti (Safa, 15 Ekim 1960). Mahkemeden gelen haberler ve açılan “köpek davası” meselesinin içeriği karşısında ise Sokratik bir diyalog yazarak; “susalım ve adaleti rahat bırakalım” demek zorunda kalmıştı (16 Ekim 1960). Belki de Kösoğlu kendisi için; “O kısa dönem içerisindeki mücadeleyle başka bir Peyami Safa tanınmıştı. Galip Erdem’in deyimiyle mücahit Peyami” ifade ederken bu köşe yazılarını ima ediyordu (Kösoğlu, 2011: 118).

3.3- Anti-Komünizm

Peyami Safa’nın fikrî hayatında “anti-komünizm” onun milliyetçilikle birlikte fikrî istikametini belirleyen mefhumların başında geliyordu.

Bununla birlikte anti-komünizm, ordunun iktidarda olduğu, Atatürk inkılabının restore edilme idealinin olduğu 27 Mayıs döneminde milliyetçi-muhafazakâr aydınlar için kullanışlıydı zira anti-komünizmle milliyetçiliğin kaynaştırılması, milliyetçi-muhafazakârlarla, ordunun ideolojik kesişim zeminini oluşturuyordu (Altınay- Bora, 2008: 152). Safa da bu dönemde yazılarında şiddetli bir anti-komünizm vurgusu yapmıştı.

Safa DP döneminde Menderes’i “kardeş kavgası” yönünde ikaz ettiğini ve “iç savaşı fitilleyen” ve Bizim Radyo gibi “kızıl istasyonlardan” gelen propagandalara dikkat çektiğini belirterek, MBK’nın “kardeş kavgasına” müdahale ettiğini belirtir. Buna mukabil ona göre MBK döneminde de “mahut” diye adlandırdığı komünistler devreye girmiş, bütün cemiyet, dernek ve teşekküllerin idare heyetine girmişlerdi ve Türkiye bir “kızıl taarruz” altındaydı. Beyoğlu’nda bir vitrine büyük milliyetçi ve anti-komünist Atatürk’ün Lenin ile çektiği fotoğraf koyuluyor, Cumhuriyet ve Akşam yazarlarının Rusçaya tercüme edilmiş kitapları teşhir ediliyor ve yıllarca hapiste yatmış komünistler gazetelerde yer alıyordu. Bundan dolayı “Türk ruhunun özü” olan MBK etrafında “halis Türk ve Müslüman” çoğunluğun sımsıkı halkalanması gerekiyordu (Safa, 28 Temmuz 1960). Yazının zamanlaması manidardı zira hem Peyami Safa’nın ve hem de Havadis gazetesinin, 27 Mayıs sürecinde yazabilmeleri muhtelif mahfillerce eleştiriliyordu. Peyami bu eleştirilere ilk önce “mahut propagandaya karşı MBK’nın açtığı yolda azimle savaşıcağımı” belirtirken (Safa, 24 Temmuz 1960) sular durulmuyordu. Safa ve Havadis’e muhalif üniversite öğrencileri “Havadis Kovadis”, “Peyami Safa Sulanmış Kafa”, “Hürriyet Savaşında Neredeydiniz” gibi sloganlar, dövizler eşliğinde protesto ederken, başka bir öğrenci grubu “komünizme paydos”, “Milliyetçi Peyami Safa” gibi karşı sloganlarla karşılık vermişti (Cumhuriyet, 29 Temmuz 1960). CHP’ye yakınlığı ile bilinen Özcan Ergüder karşı yürüyüş için; “bu 27 Mayıs’a ufak çaplı bir mukabeleden başka bir şey değildir” derken (Ayvazoğlu, 2017: 522) Havadis gazetesi “vatanseverlik” başlığıyla imzasız bir manşet atıyordu. Hadiselerin komünistlerin milleti birbirine düşürmeye teşebbüsü olarak yorumlayan yazıda, komünisti tanımak kadar “görüldüğü yerde ezmenin” metodunun, millî birliğe sımsıkı sarılmak ve “bizi saran hava-i nesimiye” aklın bütün cevherlerini doldurmak olduğu bildiriliyordu (Havadis, 29 Temmuz 1960). Yazıda bulunan “hava-i nesimiye” kavramı, yazının Safa’nın kaleminden çıktığını hissettirmektedir çünkü Safa bu kavramı Türk İnkılabına Bakışlar eserinde de kullanmıştı (Safa, 1938: 30).

Safa bu dönemde anti-komünizmi vurgularken Atatürk’e müracaat eder ve onun milliyetçi kimliği ve komünizme karşı mesafesini sürekli zikrederken Atatürk “devrimbazların ifade ettiği gibi maddeci ve solcu” değildi ifadesini kullanır (Safa, 30 Ağustos 1960). Atatürk’e isnat edilen “komünizm görüldüğü yerde ezilmelidir” sözünü iktibas eden Safa, “Atatürkçü geçinenlerin” ise onun milliyetçilik tarafını unutturmak istediğini iddia eder (Safa, 18 Ağustos 1960). Komünizmi “habis bir ruh” olarak niteleyen Safa, bu ruhun her türlü millî, manevî, dinî değer düşmanı

olduğunu ve bu ruhu haiz olanların hem Atatürk’ün adına sığınıp hem de onun milliyetçi şahsını dokuyan unsurları “ezmeye” çalıştığını ileri sürer. Ona göre Atatürk’ün sağlığında “komünizmle mücadele” yarım kalmış ve ondan sonra budaklanarak daha da serpilmişti (Safa, 25 Eylül 1960). Bu noktada MBK’nin tesis ettiği Türk Kültür Derneklerine özel bir parantez açan ve sözlerine Atatürk’e isnat edilen “komünizm her görüldüğü yerde ezilmelidir” referansı ile başlayan Safa; TKD’nin “Atatürk’ün unutturulmak istenen milliyetçilik aşkının hedefi istikametinde millî kültürü diriltme” misyonu olduğunu ve bütün Türk milliyetçilerinin de bu teşkilatın en tabii üyesi olduğunu ilan eder (Safa, 18 Ağustos 1960). Türk Kültür Derneği’ne anti-komünizm vurgulu bu destek Safa’yı tekraren MBK içerisindeki Türkçe klüğünün kamuoyundaki sesi olma hüviyetini hatırlatmaktaydı. Zira dernek Türkçe’in tasarrufuyla açılmış, başkanlığına müstakbel akrabası Şahap Homriş getirilmiş ve 13 Kasım 1960 tasfiyesinin ardından “Türkçe’in arka bahçesi” olarak nitelendirilen derneğin bütün şubelerine buldukları bölgenin mülki amirleri tarafından el konulurken, Şahap Homriş görevden alınmıştır (Sanlı, 2019: 174).

Safa o dönemde çok yaygın bir tartışma olduğu üzere sosyalizm-komünizm ayrımına vurgu yapıyor ve sosyalizmin ne olduğu noktasında fikirler ileri sürüyordu. “Sosyalizmi en geniş manasıyla ele alırsak hepimiz sosyalistiz, ancak bazı sosyalizm tariflerine göre hiçbirimiz sosyalist değiliz hükmü de müspeti kadar doğruya benziyor.” (Safa, 22 Ekim 1960) şeklinde afakî bir tanım getiren Safa, kendisini sosyalizmin her çeşidine kapalı olmayan birisi olarak tarif ederken en liberal rejimlerde dahi sosyalist kanun ve talimatname maddeleri olduğunu söylüyordu (Safa, 2 Ekim 1960). Safa’nın nezdinde amme menfaatini fert menfaatinden üstün tutmak olan sosyalizmin, ferdiyetçiliğin en fazla derecesinden cemiyetçiliğin en fazla derecesine kadar çeşitleri vardı. Mesela komünizm sosyalizmin en koyusu olup her sosyalist komünist addedilemezdi (Safa, 3 Eylül 1960). Buna mukabil sosyalizmin “bütün meseleleri halledeceği düşüncesi” sathi bir fikir olup, hangi neviden olursa olsun sosyalizm “yedi derde deva olamazdı” (Safa, 31 Ağustos 1960). Safa’ya göre Batı bu konuyu yüz sene önceden tartışmaya başlamıştı oysa Türkiye’de sosyalizm hakkında “doğru düzgün” eser dahi yoktu. Sosyalizm adına kurulan partiler ise “maskelenmiş komünizmin” izdüşümü konumundaydı (Safa, 3 Eylül 1960). Ayrıca her alanda kullanılmaya başlanan “sosyal” kelimesi, “iktidarı alabildiğine sola doğru itmek isteyenlerin kaleminde asıl maksatlarını perdeleyen bir göz boyayıcı sıfat haline gelmişti”. Sosyalizm kelimesi ilme intikal etmezse ve “işporta fikriyatı” halinde kalırsa, “açıkgözlerin kaleminde ve ağzında komünizmin oltası olmaya” devam edecekti (Safa, 2 Ekim 1960). Nitekim Safa 1961 yılında “sosyalizm” başlıklı bir eser meydana getirecek ancak bu eseri takdim ettiği kitle dönemin müesses nizamı değil milliyetçi-muhafazakâr kitle olacaktı.

Peyami Safa bu dönemde sosyalizm/komünizm meselesini, Türk milliyetçilerinin yaygın yorumu dairesinde anti-Sovyetizm bağlamında değerlendiriyordu. Sovyetlerin, Türkiye'yi Batı blokundan ayırmak için Millî Mücadele döneminde Türk-Rus münasebeti referansı verdiğini ifade eden Safa'ya göre, "o dönemde Batı bizim düşmanımızdı, Batı Sovyetlere de düşmandı bundan ötürü Batıya cephe alan Sovyetler de bizim tabii müttefikimizdi". Mevcut durumun tersine döndüğünü düşünen Safa, batının artık müttefik, Sovyetlerin ise düşman olduğu düşüncesindeydi (Safa, 31 Ekim 1960). Sovyet lider Kruşçev'in Türkiye'ye yönelik "nötralizm-tarafsızlık" politikası tavsiyesini irdelerken ise Türkiye'nin Sovyetlerle olan dostluğunun iktisadî planda kalması gerektiği fikrini dile getiren Safa bu noktada Rusların Türkiye üzerinde "ideolojik tesir ve telkinlerine vasıta olması tehlikesine" dikkat çekiyordu. Söz konusu bağlamda Atatürk'ün politikasını hatırlatırken ise onun Ruslarla dostluğu ne zaman arttırdıysa "komünizmle mücadeleyi de şiddetlendirdiği" ve böylece "iki rejim arasında yangın duvarı çekebildiği" tezini gündeme getiriyordu (Safa, 2 Eylül 1960). 1960'lı yıllara damga vuran Küba meselesi ve Castro fenomeni üzerine de yazılar kaleme alan Safa, MBK üyelerinden birisinin 27 Mayıs'ı Castro hareketi gibi Amerikan sömürgeciliğine karşı yapılmış bir hareket gibi tasvir ettiğini iletirken, Amerikan düşmanlığı ve Castro "güzellemelerini" eleştirmişti (Safa, 10 Ekim 1960). Safa'ya göre Rusya'nın Soğuk Savaş hedeflerinden birisi Latin Amerika'yı ötekisi ise Ortadoğu'yu Sovyetleştirmektir ve Castro hareketi emirlerini Moskova'dan alıyor, Moskova ise onlara ciddi maddi yardımlarda bulunuyordu. Zira Soğuk Savaşta Rusya, "gözüne koyduğu memleketleri kendi nüfuz ve hâkimiyetleri" altına almak için iktisadî ve mali yardımlar yapar, memleketleri kalkındırma "bahanesi" ile onların politikalarını ellerine geçirirlerdi (Safa, 28 Ekim 1960). Vulger bir Soğuk Savaş dilinin tesirinin gözlemlendiği bu yorumlardan da bekleneceği üzere Safa Türkiye'nin NATO ittifakını ve Amerika ile münasebetlerini oldukça önemsiyordu. Gazetede işine son verilmeden bir gün önceki yazısı Amerika'nın yeni başkanı Kennedy'ye dair ve Amerikan'ın Soğuk Savaş konusunda Ruslara göre pasif kaldığını ileri sürerek, yeni başkandan daha enerjik bir anti-komünizm politikası beklediğini ifade ediyor ve müstakbel Ortadoğu politikasında, "barışı korumak yolunda" Türkiye'nin oynayabileceği "büyük rolü" hatırlatıyordu (Safa, 13 Kasım 1960).

6- PEYAMİ SAFA'NIN HAVADİS GAZETESİNDE GİRDİĞİ POLEMİKLER

Yazı hayatı boyunca polemiklere girmekten çekinmeyen Safa 27 Mayıs döneminde de hem komünizm hem basın hürriyeti hem de Atatürk meselesi üzerinden polemiklere girmekten imtina etmemişti. Mesela Nadir Nadi kendisini ima eden yazısında; "bizim gericiler beğenmedikleri düşüncelerin sahiplerine karşı komünist isnadı savururlar. Komünizme karşı cephe alan hiçbir ülkede fikir olarak Marksizm yasaklanmış değildir.

Mccarthyizmin savaş metodu iflas etmiştir" (Nadi, 14 Ağustos 1960) sözlerine cevaben Türkiye'de Marksizm üzerine ilmî eser yazmanın yasal olduğunu ancak propaganda amacı taşırırsa bunun gayrı-hukuki olduğunu beyan eder (Safa, 15 Ağustos 1960). Safa Türkiye'de millî ve dinî tezahürleri "gerici" olarak suçlandırmadıkları takdirde "irticaa" karşı mücadeleyi desteklediğini ancak bu mahfillerden aynı hassasiyeti komünizm hususunda beklediklerini belirtir. Ona göre "kahrolsun irticaa" derken "kahrolsun komünizm" demeyenler, sanki Rusya'nın Türkiye üzerindeki "emellerinden" bihaberdir ve gaflet içerisinde. "Menengokok gibi beyne dayanan ve menenjit hastalığı gibi vaktinde tedbir alınmazsa cana kıyan mikrobu gözleriyle görmedikleri için onun tehlikesine inanmayanların saflıkları o tehlikenin en büyük yardımcısıdır" (Safa, 11 Ekim 1960).

Safa bu dönemde Atatürk meselesi üzweinsw eski CHP milletvekili Ferda Güley ile de polemige girişmişti. Ferda Güley'in "Türk milletinin bütün talihi Atatürk'e sahip olmak değil. İnönü'nün yanında Atatürk'e sahip" olmak sözlerini alıntıl原因 Safa, "İnönü olmasaydı Atatürk olmazdı" demenin "İnönü olmasaydı, Sakarya, Büyük Taarruz, inkılaplarımız" olmazdı anlamına geleceğini ifade etmişti. Safa'ya göre "Atatürk olmasaydı İnönü olmazdı" ve "Atatürk'ün resmini indirip kendi resmini koyan İnönü", on yıldan beri "millî şeflik için yanıp tutuşuyordu." (Safa, 28 Eylül 1960) Ferda Güley ise Safa'ya cevaben o sözün mürettip hatası olduğunu yazısındaki temel gayenin "İnönü'nün bir elmada tat gibi, koku gibi nasıl Atatürk'ün eserinde mevcut olduğunu" izah ettiğini söyleyerek Safa'ya tekzip metni yollamıştı (Güley, 29 Eylül 1960). Safa ise Ferda Güley'e yeniden cevap verirken tekzip metninde yer aldığı şekliyle "Türk milletinin bütün talihi Atatürk'e ve yanında İnönü'ye sahip olmaktır" ifadesi ile bir önceki ifade arasındaki farkın mürettip hatası olmasının teknik olarak mümkün olmadığını ileri sürmüştü (Safa, 30 Eylül 1960). Bu polemikte esas bahis, Safa'nın DP döneminden itibaren savunageldiği Atatürk-İnönü ayrımını savunması ve Atatürk'ün esasında İnönü ve taraftarları tarafından değil, milliyetçi cenah tarafından sahiplenilebileceği tezidir. Nitekim Atatürk'e dair yazdığı 10 Kasım anması yazısında, Atatürk'ün en büyük vasfının milleti "millî imana" sahip kılması olarak takdim ederken, Atatürk'ü yaşatacak olan duygunun "onun millî ve milliyetçi hüviyetini, millî tarihe bağlı şahsiyetini unutturmak isteyenlerin" değil "millî inanç" sahibi zümreler olacağını iddia etmişti (Safa, 10 Kasım 1960).

Safa, Havadis gazetesi üzerinden dönen tartışmalar ve kendisine yönelik imalar karşısında DP döneminde "basın hürriyeti" hususunda mağdur olanların, mevcut dönemde aynı şeyi kendileri gibi düşünmeyenlere yapıldığı kanısındadır (Safa, 16 Ağustos 1960). Buna karşın Nadir Nadi ise devrim gibi "nazik bir dönemde"; "nerede hürriyet", "niçin ağzımızı açamıyoruz", "hani gazete kapatılmayacaktı" gibi şikâyetlerin anlamsız olduğunu çünkü "halen saman altından su yürüten propagandacıların" mevcut olduğunu ileri sürer. Nadi'ye göre "devrime karşı gelenlerin",

“dünkü idarenin partizanları ve şakşakçılarının” içinde bulunan intikal sürecinde susması lazım gelir. Bunlara söz hakkı tanımak, Yassıada’dakilere söz hakkı tanımak gerekmektedir ve sahipleri ve başyazarı tutuklu olan gazetenin “dışarıda kalmış uşakları günün kuvvetlerine yaslanarak ötüşüne devam ederse” bu durumu “devrim mantığına ve devrim amaçlarına” yakıştırmak güç olacaktır (Nadi, 18 Ağustos 1960). Nadi’nin oldukça sert olan yazısında, zımnen de olsa Havadis ve başta Peyami Safa olmak üzere yazarlarının hedef aldığı açıktır. Nadi bununla da kalmamış, “günün kuvvetleri” demek suretiyle MBK içerisindeki Türkes kliğini ima ederek açık bir tenkitte bulunmuştur. Safa ise cevaben Nadi’yi zikretmeyerek 27 Mayıs’tan itibaren basında MBK’nın “kahraman, feragatli ve mütevazı” üyelerine “söylenmeyen sözün” kalmadığını, gazete kurmak istediği için Başbakanlık Müsteşarına (Alparslan Türkes, y.n)¹ ağır hücumlar yapıldığını dile getirerek; MBK’ye ve “inkılap aydınlarına” yobaz denmek suretiyle en ağır hücumların engellenmesi için Fransız İnkılabından mülhem “İnkılap Mahkemesi” kurulmasını talep etmişti. Zira ona göre “MBK’ye dil uzatanların hürriyet istemeye hakları ve liyakati” yoktu ve 27 Mayıs inkılapçılarının “yüksek emelleri” gerçekleşinceye kadar, örfi idare ile inkılap mahkemeleri zaruridi (Safa, 21 Ağustos 1960). Burada çok kısa bir süre içerisinde iki farklı cenahın aynı isteği, aynı merciden ancak yekdiğerine karşı kullanmak istediği görülmektedir.

Peyami Safa’ya dair hatıratlarda kendisine dair örfi idareye sürekli tezviratın yağdığını ve bu süreçte kendisinin iki defa örfi idareye celp edildiği bilgisi bulunmaktadır. Göze, Peyami Safa nezarete alındığını sırada kendisini sorguya alan subayların davranışlarını sorduğunda ise; “konuşmayan sadece sevgiye, aşkla bakan bir grup subay var ki görmeliydiniz” cevabını alır. Göze ’ye göre bu subaylar Safa’nın yani “Türk fikir hayatının, Türk milliyetçiliğinin kızıl sola karşı stratejisinin değerli kurmayının” serbest bırakılmasını sağlamak için yardımcı olmuşlardı (Göze, 1972: 56). Ayvazoğlu ise bu sorgu esnasında salonda Faruk Güventürk ve Ahmet Er’in bulunduğunu hatta sorgu gittikten sonra Ahmet Er’in “hocam lütfen elinizi öpebilir miyim” dediğini iddia etmektedir (Ayvazoğlu, 2017: 526). Bu bilgi doğru olduğu takdirde tahlile muhtaçtır. 9 Subay olayından ötürü MBK ’ye giremeyen ancak bu dönemde oldukça etkin bir kurmay olan Faruk Güventürk ile Peyami Safa, İsmail Hami Danişmend’in evindeki mutat sohbet toplantılarında birçok kere bir araya gelmişti ve arkadaşlıkları bulunmaktaydı (Göze, 1972: 16). Ahmet Er’in sorgulamadaki mevcudiyeti hatta bahsedilen taltif edici tutumu daha da ilgi çekicidir zira o dönemde MBK’nın 38 üyesinden birisi olan Er, Alparslan Türkes’in en yakınındaki

¹ 27 Mayıs’tan 13 Kasım’a giden süreçte, Türkes grubu, girişilecek reformların anlatılması ve “komiteye sözcülük edilmesi” için bir gazeteyi kurmak üzere Ziya Tansu’yu görevlendirmiş ve Öncü adında bir gazete kurulmuştur. Ancak gazetenin ne yazar kadrosu ne de fikri istikameti Türkes’in istediği ölçüde olmayacak ve Türkes 13 Kasım 1960’da tasfiye edildikten sonra bambaşka bir yayın politikası izleyecektir (Sanlı, 2017: 201). 27 Mayıs ve Alparslan Türkes meselesinde Öncü gazetesi çok zikredilmektedir. Hâlbuki bu makalede de görüleceği üzere bu dönemde Türkes ve arkadaşlarının faaliyetlerini, fikirlerini ve planlarını takip etme noktasında Havadis gazetesinin irdelenmesi çok daha isabetli olacaktır.

isimlerden birisidir ve beraberlikleri Türkeş'in siyasi hayata atılmasından sonra da devam edecektir. Bundan ötürü söz konusu sorguya MBK içerisindeki Türkeş kliğinin müdahil olması mümkün görünmektedir.

Sonuç

Makalede görüldüğü üzere Peyami Safa 27 Mayıs'ı kendi fikirlerinin iktidara taşınması bağlamında fırsat olarak görmüş ve Millî Birlik Komitesi'ne bu hususta istikamet tayin etmeye çalışmıştı. Peki, Safa'nın bir "organik aydın" ve/veya yasa-koyucu entelektüel olarak hayatının her döneminde iktidara eklenme ve iktidarı yönlendirme çabası nasıl açıklanmalı? Belki de bu sorunun gerçek cevabı psikolojik bir tahlille yani daha küçük yaşta babasını kaybeden, oto-didakt ve 13 yaşından beri geçimini sağlamak için yazmak durumunda kalan birisinin hayatta kalma çabası, ya da hayatla kavgası olarak yorumlamak mümkün. Meselenin düşünce tarihçiliği bağlamında tahlilinde ise Safa'da hem Türk aydınında 19.yüzyıldan beri süregelen "memleket nasıl kurtulur" sorusunda cevap arama pratiği hem de "kendi fikrim iktidara gelirse memleket kurtulur" düşüncesinin mevcut olduğu müşahede ediliyor. Bununla birlikte kendisini bir aydın olarak öncü gören, sivil siyasetçiyi vasat telakki eden ve ordunun memleketin "selameti" için müdahalesini doğal karşılayan bir geleneğin de bu dönemde birçok münevverde olduğu gibi Safa'da da tezahürleri görülüyor. Ayrıca Safa'yı 1960'lı yılların mütehakkim ruhunu ihtiva edecek olan fikrî iklimin "sağ versiyonu" olarak okuyabilmek de mümkündür. Mesela Necmettin Erbakan İstanbul Teknik Üniversitesi'nin genç bir asistanı olarak 1961 yılında Talat Aydemir'i konferansa davet edecektir (Taşkın, 2007: 132). Türk sağını temsil etme iddiasında olan üniversite gençliği ise 27 Mayıs'ın yarattığı psikolojik ortamın da etkisiyle kendisine lider olarak "milliyetçi subay" arayacak ve bu arayışa Alparslan Türkeş cevap verecekti (Akyol, 1997: 24).

Peyami Safa biyografilerinde her ne kadar kendisinin nasıl 27 Mayıs ve MBK'ye olan iltifatı gözden kaçırılıyorsa, o dönemde Türkeş ve temsil ettiği zümre ile olan organik ilişkisine de fazlaca değinilmiyor. Buna mukabil makalede açıkça Safa'nın yazıları ve Türkeş grubunun faaliyetleri arasında tesadüf olamayacak kadar illiyet bağı görülüyor. Ayrıca Safa'nın hem Türkeş'e hem de Türkeş'in arkadaşlarına beslediği muhabbet de yazılarında açık bir şekilde müşahede ediliyor. Burada esas soru şu olabilir? Peyami Safa, Türkeş ve arkadaşlarını sadece kendisinin ve gazetesinin çıkabilmesini temin ettiği için mi ya da Yassıada'da yargılanmamak için mi destekledi? Muhtemelen bu sorunun yanıtı da mezkûr iki önermede olduğu kadar sathi olmasa gerekir. Safa ve Türkeş'in fikrî ortaklıkları mevcuttu. İkisinin de fikrî istikametinde milliyetçilik değişmeyen bir motivasyondur ve ikisinin de hem Atatürk'e hem de Türk İnkılabına dair benzer düşünceleri vardı. Bununla birlikte ve belki de esas belirleyici nokta ise ikisinin de mazisinde İnönü'nün menfî bir yeri vardı. Bundan ötürü Türkeş,

Başbakanlık Müsteşarlığı döneminde dahi MBK içerisinde kendisiyle benzer düşünmeyenler ve CHP’li mahfiller tarafından “sakıncalı piyade” olarak görünüyordu. Safa ise zaten DP ile yakın ilişki içerisinde olan bir gazeteciydi. MBK içerisindeki kamplaşmalar ve 27 Mayıs sonrası gelişen siyasî süreç, bu ikiliyi ve bu ikilinin temsil ettiği cenahları doğal olarak yaklaştırdı. MBK içinde yaşanan 13 Kasım 1960 tasfiyesiyle de süreç sona ererken hem Türkeş grubu hem Safa hem de kendileriyle aynı gemide olanlar aynı akıbeti farklı tezahürlerde de olsa yaşadılar.

Peyami Safa’nın daha 26 Mayıs’ta Menderesle beraber olacak kadar yakınken, 27 Mayıs ile birlikte saf değiştirmesi ve 27 Mayıs ve MBK’yı eleştirirken DP’yi tenkit etmesi nasıl yorumlanabilir? Makalede de görüldüğü üzere Safa, ikna edici olmasa da, DP ile olan geçmişini yadsıdığı gibi o dönemde en ağır tenkitleri kendisinin yaptığını iddia ediyordu. DP’lilerin Yassıada’da yargılandığı darbe ortamında bir gazetecinin aksini yazması zaten mümkün değildi. Ayrıca kendisinin de Yassıada’da yargılanması muhtemeldi. Hayatı boyunca da iktidara eklemelenmek ve Türk inkılabına yön vermek iştiyakı taşıyan Peyami Safa’dan ise köşeye çekilmesini beklemek ise kolay değildi. Buna mukabil kendisi için “mücahit” sıfatı fazlasıyla abartılı görünse de Safa’nın bu dönemde DP’liler ve DP’ye oy verenler ayrımı yapması hatta Yassıada Mahkemeleri’ne dair yazdıkları ise dönemin koşullarına göre oldukça cesaret isteyen yazılardı ve bunun bedelini ödeyecekti.

Kaynakça

_____ (29 Temmuz 1960). “Gençlik Dün Havadis Gazetesini ve Peyami Safa’yı Protesto Etti”, *Cumhuriyet*.

_____ (29 Temmuz 1960). “Vatanseverlik”. *Havadis*.

_____ (16 Ağustos 1960). “Peyami Safa’nın Dergisine Devlet Aboneleri Durduruldu”. *Cumhuriyet*.

_____ (16 Eylül 1960). “Muzaffer Özdağ Dün de İnkılabın Mana ve Maksudını Anlattı”. *Havadis*.

_____ (16 Kasım 1960). “Bu Ceset Kimin”. *Havadis*.

_____ (6 Mart 1963). “AP’de Türkeş Fırtınası”. *Kim*.

_____ (28 Mart 1965). “Cesaret ve Politika). *Durum*.

Akyol, T. (1997). *Hayat Yolunda: Gençler İçin Anılar*. İstanbul: Doğan Kitap.

- Altuğ, K. (1991). *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*. İstanbul: Yılmaz Yayınları.
- Altunay, A. G.- Bora, T. (2008). “Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik”. *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce 4: Milliyetçilik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ayvazoğlu, B. (2017). *Peyami*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Bauman, Z. (2003). *Yasa Koyucular ve Yorumcular*, (Çev. Kemal Atakay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Birkan, T. (2019). *Dünya ile Devlet Arasında Türk Muharriri (1930- 1960)*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2018). *Atsız: Türkçülüğün Mistik Önderi*. Ankara: Panama Yayıncılık.
- Erdem, G. (1962). “Çileli Bir Hayat”. *Sevenlerin Kaleminden Peyami Safa* (Haz. Yücel Hacaloğlu). İstanbul: Toprak Yayınları.
- Evliyaoğlu, K. (14 Şubat 1963). “Çıkar Yol”. *Milliyet*.
- Güley, F. (29 Eylül 1960). “Peyami Safa’ya Cevap”. *Havadis*.
- Hacaloğlu, Z. (1962). “Peyami Safa, Mahutlar, Devrimbazlar”. *Sevenlerin Kaleminden Peyami Safa* (Haz. Yücel Hacaloğlu). İstanbul: Toprak Yayınları.
- Halifeoğlu, H. - Kuzgun, M. (Aralık 2016). Kadro Hareketinin Organik Aydın Yaratma ‘Ülküsü’. *Amme İdaresi Dergisi*, 49(4), 65-84.
- Kösoğlu, N. (2011). *Peyami Bey*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Göze, E. (1987). *Peyami Safa: Hayatı, Şahsiyeti, Tesiri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- _____ (1972). *Peyami Safa Nazım Hikmet Kavgası*. İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Gürün, V. (1978). *Peyami Safa ile 25 Yıl*. İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Mardin, Ş. (1992). *İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mert, N. (2009). “Muhafazakârlık ve Laiklik”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 5: Muhafazakârlık*. (Ed. Tanıl Bora- Murat Gültekingil). İstanbul: İletişim Yayınları.

Nadi, N. (14 Ağustos 1960). “Kara Metot”. *Cumhuriyet*.

_____ (18 Ağustos 1960). “Tatlı Sert”. *Cumhuriyet*.

_____ (31 Ağustos 1960). “Şakşakçının Acelesi Var”. *Cumhuriyet*.

_____ (17 Eylül 1960). “İki Kuvayı Milliye”. *Cumhuriyet*.

Okçuoğlu, A. (1962). “Örnek Bir İnsan”. *Sevenlerin Kaleminden Peyami Safa* (Haz. Yücel Hacaloğlu). İstanbul: Toprak Yayınları.

Sanlı, F. S. (2019). *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi’nden Milliyetçi Hareket Partisi’ne Tarihi Süreç, İdeoloji, Politika (1960-1969)*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Taşkın, Y. (2007). *Anti-Komünizmden Küreselleşme Karşıtlığına Milliyetçi Muhafazakâr Entelijensiya*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Ülken, H. Z. (2005). *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları.

Safa, P. (1938). *Türk İnkılabına Bakışlar*. İstanbul: Kanaat Kitabevi.

_____ (15 Temmuz 1960). “Millî Birlik Devri”. *Havadis*.

_____ (16 Temmuz 1960). “Devr-i Sabık”. *Havadis*.

_____ (21 Temmuz 1960). “Dördüncü Hamle”. *Havadis*.

_____ (22 Temmuz 1960). “İnkılap ve Devrim”. *Havadis*.

_____ (24 Temmuz 1960). “Vefalı Okuyucularıma Candan Teşekkür”. *Havadis*.

_____ (27 Temmuz 1960). “Amerika’dan Gelen Mektup”. *Havadis*.

_____ (28 Temmuz 1960). “Millî Birlik Ruhu”. *Havadis*.

_____ (14 Ağustos 1960). “Millî Birlik Kavramı ve Komitesi”. *Havadis*.

_____ (15 Ağustos 1960). “Bir Zavallının Çırpınışları”. *Havadis*.

- _____ (16 Ağustos 1960). "Basınımızın Hali". *Havadis*.
- _____ (17 Ağustos 1960). "Cumhuriyet Gazetesi Yazı İşleri Müdürlüğü'ne". *Havadis*.
- _____ (18 Ağustos 1960). "Türk Kültür Dernekleri". *Havadis*.
- _____ (21 Ağustos 1960). "İnkılap Mahkemeleri". *Havadis*.
- _____ (30 Ağustos 1960). "30 Ağustos Zaferinin Unutulmazlığı". *Havadis*.
- _____ (31 Ağustos 1960). "Metotlu Düşünceye Doğru". *Havadis*.
- _____ (2 Eylül 1960). "Türk-Sovyet Münasebetleri". *Havadis*.
- _____ (3 Eylül 1960). "Evet, Sosyalizm". *Havadis*.
- _____ (9 Eylül 1960). "Siyasî ve Sosyal Fikir Sistemi". *Havadis*.
- _____ (10 Eylül 1960). "Parti Lazım". *Havadis*.
- _____ (11 Eylül 1960). "Alaturka Demokrasi". *Havadis*.
- _____ (14 Eylül 1960). "Kardeş Kavgası ve 27 Mayıs". *Havadis*.
- _____ (15 Eylül 1960). "Bazı Gazetelerimiz". *Havadis*.
- _____ (16 Eylül 1960). "Yeni Türk Devleti". *Havadis*.
- _____ (17 Eylül 1960). "Anadolu Nasıl Tetkik Edilir". *Havadis*.
- _____ (19 Eylül 1960). "Vicdan Radyografisi". *Havadis*.
- _____ (21 Eylül 1960). "Yine Tek Parti Rejimi mi?". *Havadis*.
- _____ (25 Eylül 1960). "Habis Ruh". *Havadis*.
- _____ (27 Eylül 1960). "Demokrat Partinin Durumu". *Havadis*.
- _____ (28 Eylül 1960). "Atatürk ve İnönü". *Havadis*.
- _____ (30 Eylül 1960). "Cevaba Cevap". *Havadis*.
- _____ (1 Ekim 1960). "Dostluklar ve Düşmanlıklar". *Havadis*.

- _____ (2 Ekim 1960). “Sosyal ve Sosyalizm”. *Havadis*.
- _____ (3 Ekim 1960). “Tezvir Şebekesi”. *Havadis*.
- _____ (4 Ekim 1960). “6-7 Eylül Hadiselerinin Adı”. *Havadis*.
- _____ (6 Ekim 1960). “İrkçılık- Turancılık”. *Havadis*.
- _____ (7 Ekim 1960). “Üçüncü Parti”. *Havadis*.
- _____ (8 Ekim 1960). “Türkiye’de İrkçılık”. *Havadis*.
- _____ (10 Ekim 1960). “Türkiye’de Castroculuk”. *Havadis*.
- _____ (11 Ekim 1960). “İki Tehlike Arasında”. *Havadis*.
- _____ (14 Ekim 1960). “Büyük Gün”. *Havadis*.
- _____ (15 Ekim 1960). “Beklediğimiz Adalet”. *Havadis*.
- _____ (16 Ekim 1960). “Büyük Muhakeme ve Tesirleri”. *Havadis*.
- _____ (17 Ekim 1960). “Münevver Azınlık Hâkimiyeti”. *Havadis*.
- _____ (18 Ekim 1960). “Bir Kavga ve Bir Yazı”. *Havadis*.
- _____ (22 Ekim 1960). “Hepimiz Sosyalist miyiz? ”. *Havadis*.
- _____ (28 Ekim 1960). “Castro’nun Düşünceleri”. *Havadis*.
- _____ (29 Ekim 1960). “37.Yıl”. *Havadis*.
- _____ (31 Ekim 1960). “Dışarıya Bakışlar”. *Havadis*.
- _____ (10 Kasım 1960). “Unutulmaz Adam”. *Havadis*.
- _____ (13 Kasım 1960). “Kennedy ve Soğuk Harp”. *Havadis*.

Extended Abstract

Peyami Safa started to write for the *Havadis* newspaper after the coup of May 27, 1960. His articles in this newspaper, Safa represented the intellectual identity of an "organic intellectual" and / or "legislator" who wanted to give an intellectual direction to May 27th. The concept of "organic intellectual", theorized by Gramsci and previously classified by Kadro

magazine and its authors, emerges as a concept suitable for the role Peyami Safa wanted to play in the period after May 27. According to Gramsci, the establishment of ideological hegemony in connection with the persuasion and consent processes between the rulers and the ruled will be possible through educated intellectuals who have organic ties with the ruling staff. Stating that intellectuals function as "legislator", Bauman thinks that the intellectual emerged from the "knowledge-power" union in the modernity period. The so-called legislative intellectuals, on the other hand, are described by Bauman as "the tenured gardeners of the modern horticultural state", as they see people as a material to be shaped.

According to Safa, who praised the May 27 incident in his writings and considered this event as a "revolution", the National Unity Committee had undertaken a very important mission. The concept of national unity was not chosen "randomly" either, it was not "the temporary and mechanical unity of those who came side by side on the bus, but an organic and living whole. Safa called on its readers to unite around "complete social solidarity, erasing all kinds of differences of groups, classes, and beliefs around MBK." The 27 May Revolution was a "masterpiece in terms of application and technique". The members of the army who put the movement into action, consisted of honest and idealist names who "did not give any party or group the right to rule over" and were based on a high idealism. The members of the Committee had seized power with a high idealism to establish the Second Republic. should go the way of building.

According to Safa, the MBK had declared its neutrality since its first statement and no party had any privileges. The mistakes made in the past period could not be excluded from the Democratic Party (DP) period, representing the one-party period, the Republican People's Party (CHP) was also responsible. Safa culturally criticized the DP era for the objections of many nationalist-conservatives in that period and later. DP said, "Look, the Committee of Union and Progress established the Turkish Hearths and the CHP established the People's Houses, and you have closed the People's Houses and the Nationalists Association instead of establishing a similar institution". On the other hand, the ruling authority himself; When he reacts as "we open factories, we open dams, culture comes on its own", he expresses that the claim that the technical level determines the spiritual level is "misleading" and that he defends that the technique without culture and the nation without the ideal cannot exist. According to Safa, DP's "biggest mistake" was the CHP's identity that continued its "arbitrary" rule. DP committed to the nation to abolish anti-democratic practices during the CHP period, but shelved its commitments after taking power. DP thought that "they have no other responsibility than being overthrown by vote", whereas

ruling parties cannot be an “irresponsible action bed”, and the army could not remain silent due to this irresponsibility. Contrary to what was seen in the previous stages of the article, Safa was making an important strategic move while denying its activities during the DP period and accusing the DP of being the continuation of the "one-party-era CHP". Thus, he was trying to bring the CHP to the side of the DP by taking the range of past "crimes" back before 1950. As a matter of fact, Safa called out to the MBK and declared that the DP and CHP should be held to a joint accountability and Turkish political life should be left to clean political entities.

There was a time and ground commonality between the polemics that Safa entered in his writings and the conflicts within the MBK. Safa had the public reflection of the theses of Türkeş and his friends in the committee. Although Peyami Safa's compliments to May 27 and MBK are overlooked in his biographies, his organic relationship with Türkeş and the group he represents is not mentioned much at that time. On the other hand, in the article, there is clearly a link of causality between Safa's writings and the activities of the Türkeş group, which cannot be coincidental. In addition, the fondness that Safa has for both Türkeş and his friends is clearly observed in his articles. The main question here might be: Did Peyami Safa support Türkeş and his friends just because he and his newspaper could be published or not to be tried in Yassıada? Probably the answer to this question should not be as superficial as the two aforementioned propositions. Safa and Türkeş had intellectual partnerships. Both had an unchanging motivation for nationalism in the intellectual direction, and both had similar thoughts about both Atatürk and the Turkish Revolution. However, and perhaps the main decisive point is that İnönü had a negative place in the past of both. For this reason, Türkeş was seen as "objectionable infantry" by those who did not think similarly with him and the members of the CHP, even during the period of the Prime Ministry Undersecretariat. Safa, on the other hand, was a journalist who was in close contact with DP. The polarization within the MBK and the political process that developed after May 27 naturally brought this couple and the flanks represented by this couple closer. As the process ended with the liquidation of the MBK on 13 November 1960, both the Türkeş group and Safa and those who were on the same ship experienced the same fate, albeit in different manifestations.

PANDORA'S BOX: UPDATING THE LIBYAN CONFLICT MAP**Fatma Aml ÖZTOP*****Abstract**

This study examines the second Libyan conflict by using the conflict mapping technique that was introduced by Paul Wehr. At this point, the study analyses the Libyan conflict within the framework of context, issue, actor, and dynamic of the conflict. The reason for analyzing Libya in the research is that it is one of the complex conflicts of the last period, and thus deeply affects the regional dynamics. The significance of the research arises from its contribution to the literature by presenting an alternative road map of the conflict in Libya. The study conducted using secondary data sources is based on the qualitative research design. The results of the study reveals that the way to end the conflict is through reaching the root causes of the conflict and a solution acceptable to both sides. Besides, the necessary pre-condition for a peaceful, fair, and lasting solution to the conflict in Libya supports a democratic process. Accordingly, the success of United Nations (U.N)-led reconciliation is quite significant to stability in Libya.

Keywords: Conflict, Conflict mapping, Libya

PANDORA'NIN KUTUSU: LİBYA ÇATIŞMA HARİTASININ GÜNCELLENMESİ**Öz**

Bu çalışma, Paul Wehr tarafından ileri sürülen çatışma haritalama tekniğini kullanarak ikinci Libya çatışmasını incelemektedir. Bu noktada çalışma, Libya çatışmasını, bağlamı, konusu, aktörü ve dinamiği çerçevesinde ele almaktadır. Çalışmada, Libya sahasının analiz edilmesinin nedeni, Libya'nın son dönemin en karmaşık çatışmalarından biri olması ve dolayısıyla bölgesel dinamiklerini derinden etkilemesinden ileri gelmektedir. Çalışmanın önemi, Libya'daki çatışma sahasına alternatif bir analiz haritası sunarak literatüre katkı sunmasından ileri gelmektedir. İkincil veri kaynakları üzerinde yapılan çalışma, nitel araştırma tasarımına dayanmaktadır. Çalışmanın sonuçlarına göre, çatışmayı sona erdirmenin yolu, çatışmanın temel nedenlerine ve her iki tarafın da kabul edebileceği siyasi bir çözüme ulaşmaktan geçmektedir. Ayrıca Libya'daki çatışmaya barışçıl, adil ve kalıcı bir çözüm için gerekli ön koşul, demokratik bir sürecin desteklenmesidir. Buna göre, Birleşmiş Milletler (BM) öncülüğündeki uzlaşmanın başarısı, Libya'daki istikrar için oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Çatışma, Çatışma haritalama, Libya

* Assist. Prof., Kocaeli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations, faoztop@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6755-2876>.

Introduction

“War then, is a relation – not between man and man but between State and State and individuals are enemies only accidentally not as men, nor even as citizens but as soldiers not as members of their country, but as its defenders...”

Jean-Jacques Rousseau

The change in Libya's regime after Gaddafi's rule did not provide an optimistic atmosphere, on the contrary, it gave to increasing conflicts between armed groups, the existence of radical terrorist organizations, refugee issues, and uncontrollable border problems. In this context, the conflicts becoming visible rapidly progressed to a process that all struggle against with all. Ultimately, this process reached such a point that in Libya, in which the second civil war broke out in 2014, there has been a fragmented structure. Libya, in which was divided in an unprecedented form, was far from democracy and much closer to chaos than before (Droz-Vincen, 2018:435). At this point, the second Libyan civil war that claimed tens of thousands of lives, not only created instability in its region but also became the focus of competition, especially in geostrategic terms (Megerisi, 2020). These competing groups have also struggled for influence and power, in an environment of zero-sum, with the support of external actors (Blanchard, 2020). In this way, the conflict in Libya, in which problems inherited from the Gaddafi era prevail, such as the weakness of institutional structures and the absence of democracy, presents a complex issue that is localized on the one hand and internationalized on the other (al-Shadeedi, Veen, and Harchaoui, 2020).

From this general perspective, the research analyzes the Libyan conflict by using the Conflict Mapping technique of Paul Wehr. The reason for analyzing Libya in the present study is that it is one of the complex conflicts of the last period, and thus deeply affects the regional dynamics. The significance of the research arises from its contribution to the literature by presenting an alternative road map of the conflict in Libya. In this context, the main research questions of the study are as follows: a) What are the issues of the Libyan conflict? (b) How do the actors affect the overall situation in Libya? (c) When the regional interests are concerned, possible to achieve peace in Libya?

In this context, this study, in which qualitative research design was used over secondary data sources, is structured as follows: firstly, brief information about the conflict mapping technique will be given in the study. Following the presentation of the conflict context and actors, the issues will be described in fact-based, interest-based, and value-based. Finally, after determining the dynamics regarding the conflict, the study will be ended with the conclusion part.

1. CONFLICT MAPPING AS A TECHNIQUE

As Wehr (Wehr and Bartos, 2002:67) emphasized in his study, "*even the simplest conflict has many elements and a conflict that involves multiple parties, large numbers of people, and complex organizations can become enormously complicated.*" Thus, the "conflict mapping" provides assistance to clarify the complex arising from the conflict. More clearly, the main purpose of using the mapping technique in the research is to provide a clearer understanding of the context, actors, issues, and dynamics of the conflict. The steps of Wehr's map that has developed a tool to respond to social and international conflicts. Accordingly, the steps of the mapping, which also visualizes the conflict, are identified into:

The first step in analyzing a conflict is to consider the historical background of the conflict. Accordingly, it is necessary to analyze its historical development, in order to understand the nature of a conflict and states it properly. When analyzing a conflict, it is important to know that the conflict does not occur in any vacuum. At this point, the cases, in which one conflict is intertwined with another are also possible. In such cases that the "facts" are not what they seem, defining the context of the conflict is quite significant (Wehr and Bartos, 2002:68). Another critical step in mapping is determining the parties. Accordingly, Paul Wehr characterized the parties as primary, secondary, and third. At this point, it can be noted that the primary actors are the direct parties to the conflict, as well as having a direct interest in the outcome of the conflict. While the secondary parties, which are generally allies of the primary parties have a direct utility from the result. the third parties, are actors that intervene to facilitate resolution drawing attention to the difficulty of specifying the issues of conflict (Wehr and Bartos, 2002:68).

Wehr states that as conflict progress, the causes and consequences of conflict can get more complicated. Accordingly, issues are specified as facts-based, values-based, interests-based, and nonrealistic. Facts-based issues are about what is because of how parties perceive what is. While values-based issues are about what should be, interest-based issues are over who will get what in the distribution of resources. Finally, nonrealistic issues include the interaction style used by the parties (Greco, 2008). Conflict incorporating the process of change and transformation exhibits a dynamic structure. Accordingly, the dynamics of the conflict consist not only of the actions and reactions of the parties but also of the events that result from these actions. Determining alternative routes to solve the problem in the mapping of the Wehr is another point (Wehr and Bartos, 2002: 68).

2. CONFLICT CONTEXT

After the Arab Uprisings spread to Benghazi in February 2011, Gaddafi's 42-year-rule of Libya has come to an end, and a new era began in Libya. Considering the developments in Libya since this period, it can be stated that the general phases have emerged as follows (Blanchard, 2020):

- The period from October 2011 to July 2012 was the focus on determining interim leaders and get over the challenges of the 2011 conflict.
- The transition period, in which it is determined interim institutions could be legitimized, and whether they could be maintained or not, from July 2012 to May 2014.
- It is the period from May 2014 to the present, when multi-faceted conflicts occurred between parties, and third parties mediated.

In this context, following the ending of Gaddafi's rule, the National Transitional Council (NTC) became the de facto government of Libya for a period of ten months, between 2011 and 2012 (Willcoxon, 2017).

Even though low-intensity conflicts between rival groups occasionally occurred in this phase, these events did not more than the element of pressure. Thereby, the political process that has not yet reached the turning point continued to progress.

From this perspective, it can be emphasized that there was a fragile structure in the region before the July 2012 elections, and NTC performed a substantial role in providing relative balance in this blurred period. For instance, even if some regional disputes turned into small-scale armed conflict in a few of the ballot boxes, the interim government of Libya explained that 94 percent of boxes opened normally, and voter turnout is the percentage of 62 percent. In this way, the NTC handed over power to the General National Congress (GNC) in August 2012., and this was the first peaceful transition in Libya's modern history (Molesworth and Newton, 2015:29).

On the other hand, the NTC focusing primarily on the transition period, issued a constitutional declaration to govern this process and called to the appointment of 60 experts for the constitutional committee (Mezran, 2014:22). Although initially it has been decided that 20 experts were assigned from each of the three historical providences of the west, east, and south, this decision was changed afterward to appease the federalist movements. The NTC, which did not also fulfill this decision, re-changed the declaration before the election, and this time announced that the members of the constitutional committee would be elected by the public (Pickard, 2012).

However, the process for a new constitution, starting with great hopes and expectations that the democratic order would be constructed, did not sustain, and a range of political and social problems emerged soon after. Accordingly, the various groups in a political setting have led to competition and polarization increase, and the political atmosphere gradually deteriorated by the effect of rising tensions in Libya. The disputes between groups have deepened after the escalate of the political unrest across the country during 2013. The elections executing to delegate the GNC's task to a House of Representatives (HoR) failed, and the results of elections have not been accepted by all members of the GNC (Droz-Vincen, 2018).

On the other hand, the Political Isolation Law (PIL), which was prohibited commanders or bureaucrats of Gaddafi's regime from the political scene, was passed by the GNC in May 2013 and was presented to the whole world in English on 14 May (GNA, 2013). At this point, as a result of the GNC's failure to re-establish the layout and built consensus, one of the wings of the political spectrum formed of the jihadists, while the other constituted of fractions that distance-standing to jihadists (Eriksson, 2016:822). Ultimately, Libya has become a country in which subsisted intensify conflicts, was divided politically, and had two governments and legislative by early 2014 (Morana, 2019).

Besides, in the post-Gaddafi period, in which radical jihadist movements have increased their effectiveness in the region due to the vacuum of authority and mistrust, the conflicts have started between terrorist organizations, such as Ansar al-Sharia and ISIS, which are radical jihadist groups having settled in Benghazi in the insecure atmosphere of Libya, and law-enforcement officers. These developments indicated the darkness to fell over Libya and the country's political future (Aliboni, Ben Salem, El Sagezli, Dias, and Nabli, 2017).

After the conflict in Benghazi has expanded and spread to Tripoli and the number of assassination and suicide bombs has increased in the country, the failure of the present power to provide security has led the country to instability. In this way, as a result of the elections held within the roadmap that has been drawn up by the National Transition Council, many different local actors that were supported by armed militias emerged in Libya (Gartenstein-Ross and Barr, 2015).

One of the most important events in the conflicts is the challenge to the Libyan administration by Haftar within this period. Accordingly, Haftar's challenge¹ by declaring that he derecognized the GNC in February 2014, increased the level of polarization between the opposing groups (Shennib, 2014). The division and political polarization increased in Libya that unable to turn the transition period into a stable and inclusive process, and then turned into open armed conflict in the second half of 2014, leading to rival governance. In addition, Libya is also divided into three main geographical regions: Tripolitania in the west, Fazzan in the southwest, and Cyrenaica in the east. This division of Libya was based not only at the point of geographically in the "western" and "eastern", but also on ideology within the framework of Islamism and nationalism (al-Shadeedi, Veen, and Harchaoui, 2020).

In the period between late 2014 and early 2015, one country's two governments emerged because of one failed election in Libya. Accordingly, the government that supported by the vast majority of the HoR, remained in

---

¹ Haftar forces and allied tribes entered Tripoli on May 18, 2014, and declared that the parliament was suspended. Although Haftar announced that this was not a coup, there were some who did not interpret the situation in this way. In response to Haftar's announcements, while some Libyans considered these assaults as a military coup, the others suggested that this definition would lend more legitimacy. (Elumami and Laessing, 2014)

Tobruk, while members recognizing the GNC remained in Tripoli (Eriksson, 2016: 822-823). As Droz-Vincent argues that "the transition in Libya did not lead to a compromise between the new revolutionary forces and the remnants of the old system, but instead led to polarization" (Droz-Vincent, 2018:449)

Although the Libyan Political Agreement (LPA) indicated unity amid the external actors that were supporting the agreement, the failure of political institutions to reach consensus has also led to the support of external actors being more superficial. At this point, external actors focused more on their interests rather than seeking a comprehensive solution to the crisis.

During this period of conflict, the UN also attempted to initiatives, and after the dialogue process, the agreement was signed by members of the GNC, and the HoR in Skhirat in December 2015 mediated by the United Nations Support Mission in Libya (UNSMIL). In this agreement, it was decided to establish a unity government consisting of representatives of Libya's rival factions under the presidency of Fayez al-Sarraj, and the majority of the GNC deputies should be integrated into the High State Council (HSC) (Watanabe, 2019). It can be stated here that the existence of radical organizations triggered international concerns and accelerated the formation of GNA. After this, the GNA quickly focused on the struggle against radical organizations (al-Shadeedi, Veen, and Harchaoui, 2020:11-12). However, the LPA² - due to failure to ratify the LPA by HoR- failed to satisfy the expectations in Libya facing threats, such as radical organizations, and international migration (Tekir, 2020:196).

After the radical organizations expanded their influence in the region, Egypt, Russia, France, and the UAE supported the LNA forces. As a result of international support, radical organizations such as ISIS were expelled from the country, and the Libyan National Army/Libyan Arab Armed Forces (LNA/LAAF) expanded its control in the east of Libya. Similarly, it is noted that the GNA led by al-Sarraj also exerted various struggles against militant groups operating in its field. While the GNA received substantial backing from Turkey and Qatar at this stage, it also received limited from Italy, and this situation has been decisive in expanding the GNA's influence in western of Libya. On the other hand, in the southern parts, where the population is much less, there were groups that supported both sides, as well as groups who were in favor of maintaining autonomy. As of the end of 2016, conflicts have intensified again because of various reasons such as internal divisions, tribal differences, and the proliferation of militias (Quamar, 2020: 2).

On the other hand, while fighting continued in 2016, al-Sarraj's government crossed to Tripoli on an Italian naval ship in March 2016, but had difficulty operating in one city controlled by the militia. The abstention policies of international actors to support the GNA, and the preference for

---

² It is also noteworthy that LPA, which emerged as a result of the prolongation of the negotiations and the deepening of the crisis in Libya, has little local legitimacy and has a minimal level of structural ability (Megerisi, 2020, p. 6).

policies regarding non-state actors has weakened the GNA's status³ (Megerisi, 2020: 4-5). In Libya, in which the political process is progressing in its current form, Haftar's forces, which was on the rise during this period, owning the oil terminals without resorting to violence between Sidra and Brega, enabled them to be further strengthened their position. As of 2017, Haftar's forces expanded their control area to include Benghazi. In 2018, Haftar forces launching an offensive on Derna against the Islamist coalition, and then assaulted Fezzan in January 2019 after inflicting heavy losses on the Islamist coalition. Haftar forces that sustained progress during this period, launched a large-scale attack on Tripoli in April 2019 (Harchaoui and Lazib, 2019: 6-7).

Besides, during 2018-2019, a new inclusive process-reflecting the fragmented structure of Libya- started under the mediation of the UN Special Representative Ghassan Salamét, and then an agreement was signed between Haftar and al-Sarraj in Abu Dhabi at the end of February 2019. However, the lack of extensive support of groups in Libya to this agreement, which includes a power-sharing, led the current situation to be controversial. Haftar, who desired to take power because of all these developments, attacked Tripoli in March 2019 (Megerisi, 2020:5-6). The western Libyan wing united to defeat Haftar's forces and forced these forces to withdraw from northwestern Libya in 2020. After 18 months of conflict, a ceasefire was signed in October 2020. The United Nations has launched a new round of negotiations aimed at a political solution to the civil war in Libya (Fener, 2021).

The Libyan Political Dialogue Forum (LPDF), consisting of 75 representatives, conducted the negotiations between November 2020 and February 2021. Libya's parliament which divided into two since 2014, has approved the interim government as part of the UN-backed peace plan for gathered the fragmented country together (al-Warfali, 2021). In this way, the UN decelerated a new National Unity Provisional Government (GNU), which will rule the country until the elections on December 24, 2021 and adopted Resolution 2570 inviting the parties to prepare the ground for national elections (United Nations Security Council, 2021).

3. WHO IS WHO IN THE LIBYAN CONFLICT?

It can be noted that to define Libya as a field of struggle for internal/local actors, is a quite reductionist approach. When the conflict zone is examined, today's Libya is in pieces, and factions are so divided (Combaz, 2014). However, this issue does not constitute an obstacle to determining the main/major actors. Accordingly, there are main parties and a few smaller groups within this conflict.

---

³ This situation became more visible in the Haftar-al Sarraj meeting hosted by France in 2018. More clearly, this conference is important as it demonstrated the creation of equivalence between the country's legitimate civilian leader and the commander of many armed groups. It is also a noteworthy development over shaping Libya's future that al-Sarraj was forced to negotiate with Haftar (Megerisi, 2020, p. 5).

At this point, the primary actors of the Libyan conflict are as follows (Blanchard, 2020): The Government of National Accord (GNA), the High State Council (HSC), the House of Representatives (HoR), and the LNA/LAAF.

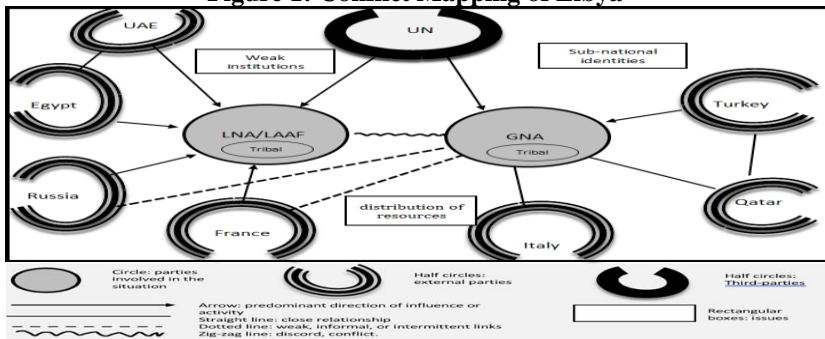
The GNA led by Fayez al-Sarraj in Tripoli that the UN assisted to establish to consolidate opponent groups emerging as a result of the 2014 elections and approved officially is the national government in Libya⁴ (Libyan Political Agreement, 2015). The armed forces of the GNA, which controls sections in the west of Libya, consists of Libya's Official army, as well as local militias (al-Shadeedi et al., 2020).

The HSC, which is a consultative body established by the LPA provisions in 2016, can provide advice to the HoR and the GNA, as well as can make the necessary consultations with them (Representatives, 2016).

The political block of the HoR, which is headquartered in Tobruk, consists of different groups. This block supporters believe that the 2014 election was legitimate, and Hafter is the reasonable leader for Libya (Blanchard, 2020).

The LNA/LAAF, which has been operating since 2014, is based in Benghazi and Beyda, and consists of approximately twenty-five thousand fighters. Haftar, the leader of LNA/LAAF, declared his aim as relieving the country from jihadists groups and militias, and taking control of Tripoli. Besides, it is known that Haftar, assigned members of the Ferjani and Zway tribes, who supported his family, to elite units of the LNA/LAAF (Pusztai, 2019; Harchaoui and Lazib, 2019).

Figure 1: Conflict Mapping of Libya⁵

On the other hand, the secondary actors of the Libyan conflict are as follows: Egypt, United Arab Emirates (UAE), Russia, France, Italy, Turkey, Qatar.

Following this, the countries such as Egypt, UAE, Russia, and France are backers of the LNA/LAAF, while the countries such as Turkey and Qatar

⁴ The GNA became operational on 30 March 2016, after the LPA was signed in December 2015.

⁵ Tip Sheet1 summaries of Simon Mason and Sandra Rychard have been used in shaping this mapping (Mason and Rychard, 2005:5).

also supported the GNA. However, while Libya has been the focus of the regional conflict between the various camps, these groups do not define as alliances, because of each country has its unique justifications.

From this perspective, to understand the nature of conflict more clearly, it is necessary to set the interests of the secondary parties. Accordingly, first, if one examines the secondary actors supporting Haftar's forces, it can be said that Egypt considered the civil war as critical security, economic and ideological issue. In this context, it evaluates the region as a fragile structure due to the possibility of radical jihadists getting power, terrorist attacks, and the revolt on the Sinai Peninsula. After Egypt evaluated that the political process in Libya is to its disadvantage, it has been more involved in the civil war and supported Haftar's forces, which has been a natural ally of Cairo due to the existing border.⁶ However, as of 2019, Egypt became gradually to expands its perspective through its interests. The point to be emphasized herein is that Cairo, which was cautious about Haftar's rapprochement with France, Russia, and the UAE, tried to established ties with the GNA. At this stage, Egypt, which was attentive to create the dynamics of its politics via the African Union, tried to be in contact with both sides and hoped to create an alternative process to the UN. However, Haftar's attack on Tripoli was an obstacle to Egypt's expectations from being realized. In the atmosphere created by Haftar's forces acting with the perceptive of "you're either with us or against us", Egypt sided with Haftar's forces as a result of its interest-otherwise it would have been more costly (Megerisi, 2020: 5).

The UAE, -another pro-Haftar country- like Egypt, was also concerned about similar political developments in Libya, and became more active in the intervention in the conflict. The UAE has also viewed Libya as a struggling area against extremist jihadists. Nevertheless, the UAE that also prioritized its economic interests in the region, considered Libya as the epicenter of the Mediterranean route, and aimed to benefit from the rich resources of the country. On the other hand, it was alleged that the UAE was backing Haftar's forces in terms of military equipment and economy, despite the UN Security Council's embargo.⁷ At this point, the logistics and financial support of the UAE, and the strong military and political support of Egypt have strengthened the hand of LNA/LAAF (The National Interest Foundation, 2020).

When examined Russia supporting Haftar's forces, it can be said that Russia aimed to regain the commercial privileges that were lost after Gaddafi's rule, and to penetrate the country through local actors. Russia tries to fill the gap left by the USA by supporting Haftar (Colombo and Varvelli,

---

⁶ Egypt, which provided military and diplomatic backing to Haftar after Operation Dignity, in 2014, even provided airstrikes to displace the jihadists out of the region.

⁷ As mentioned above, UAE hosted one of the rare meetings in May 2017 and facilitated Haftar and al-Sarraj to meet in Abu Dhabi for direct discussions. However, the expectation, which peace might be possible after talks in Abu Dhabi, remained inconclusive (Fayez al-Sarraj meets Khalifa Haftar in UAE for talks", 2017).

2020). It constitutes an instance of this is that Russia was invited to Libya by the Tobruk-based government of Abdullah Et-Tini in 2015, and by this, Russia has been demanded to be more active and provide financial support. In addition to providing military and technical support to Haftar's forces, Russia also stated supporting the GNA that is internationally recognized. In this context, Russia's assets in the country are prominent within the framework of Russian-Libyan economic relations. Accordingly, outputs that are in the gas and oil industries, and transportation or military field are crucial in maintaining Russia's influence in the region (Votradovcová, 2017:111).

As for France and Italy, they also force their main agendas in terms of energy sources in Libya. Accordingly, the rich natural gas and oil fields in Libya have been a competitive factor for both countries. Thus, it can be said that both countries consider each other as rivals in the region. As it is known, while France is another important backer of Haftar's forces, Italy⁸ took a side with the GNA. At this point, it can be said that both countries consider each other as rivals in the region. Italy⁹ drawing attention to instability and irregular immigration, criticizes France's support to Haftar instead of seeking solutions for immigration and terrorism issues (Megerisi, 2020). When evaluated in terms of France, it is observed that French authorities made statements stating that they are closely interested in the region in order to reconcile both sides (Ghilès, 2020:3). On the other hand, France's political strategy priority -on the pro-LNA/LAAF side- is to limit Turkey's influence in the Mediterranean (Irish and Pennetier, 2020), and to have an influential position on the region against Italy (Pusztai, 2019:6). The economic priority of France is to gain a high share in energy and to profit from its investments (Abderrahmane, 2018).

To look the other side, it seems that Turkey and Qatar did not to be indifferent to the zone and supported the GNA. From this perspective, it is known that Turkey is officially recognized the GNA that is one of the main actors in Libya, and supported the UN-led LPA. Turkey, which realized military intervention in the conflict in Libya in January, helped forces of the UN-backed government of Tripoli, and thus it prevented the defeat of the forces loyal to the Tripoli government against the forces led by Haftar. The significant factor, herein, for Turkey to support the Tripoli government arises from the struggle for influence with rival powers like Egypt, UAE, and Greece intending to limit its economic and strategic influence of the Mediterranean and the Middle East (International Crisis Group, 2020). It is also a fact that Turkey is aware of Italy's interests regarding the town of

---

⁸ However, after Turkey's intervention, the position of Italy's main backer of the GNA has weakened (Colombo and Varvelli, 2020:87).

⁹ Italy's attitude to becoming one of the first countries to open an embassy in Libya, during the transition period in the post-Gaddafi, can be understood more clearly. However, Italy had to close the Libyan embassy in February 2015, because the conflicts continued without slowing down throughout 2014 (Colombo and Varvelli, 2020).

Mistara and its interests in the pipeline that is named Green Stream. (Ghilès, 2020).

One of the key regional actors-like Turkey- in post-Gaddafi Libya is Qatar. Qatar is in line with the UN's policies on Libya. At this point, Qatar did not want its regional rivals such as Egypt and the UAE to gain strength, increased its backing for al-Sarraj (Megerisi, 2020:16). On the other hand, this situation is not unique to Turkey or Qatar. When looking at the conflict zone, it is obvious that the other external actors supporting Hafter, such as Egypt, UAE, and Russia, also consider Libya as a critical geopolitical struggle area.

When examined the third-party actors intervening to resolve the Libyan conflict, it is encountered that the UN has been actively operating involved in the region. In this context, the UN established the UNSML to seek compromises between the various groups (Mezran and Varvelli, 2017:18). In this respect, it can be stated that the UN's approach to ending the civil war process in Libya is based on finding a political solution. Although it is critical to find a viable political solution to the conflict in Libya, the UN continues to be at the forefront of its mediation efforts. The ultimate goal of the UN's efforts is to unite Libya and build peace. At this point, the UN's priority is to reapproximate rival parliaments and associated governments, and thus, agree on a political order acceptable to all (Watanabe, 2019).

4. ISSUES

The issues of the Libyan conflict are fact-based, value-based, and interest-based. However, it is also necessary to say that the grouping does not mean that these issues are not related. From this perspective, when one of the issues in the Libyan conflict is examined, firstly, the facts-based issue is encountered. Accordingly, the lack of consensus on how the political institutions should be organized or based on what principles have led the democratic transition process to become difficult and deadlocked. The fact that Libyans, who were ruled by an authoritarian regime during the Gaddafi period, failed to experience the democratic process also affected on the development of the situation in this way (Iftikhar, 2012:54). The failure to establish institutions with democratic infrastructure had also attended to the creation of a fragile structure in Libya. This circumstance threatens the ability of the state that respond to the country's needs and leads to a weakening of the public's confidence in the system (Molesworth and Newton, 2015:22-25).

Another issue of the Libyan conflict is value-based. More clearly, the division of Libya along with ideological lines, including cultural, ethnic, tribal, and geographical aspects, has caused to fill the power gap in the country by armed groups. In Libya, in which sub-national societal identities have always been determinant, tribes have played a critical role, especially in the geography of Eastern, while the town origin was a unifying element in

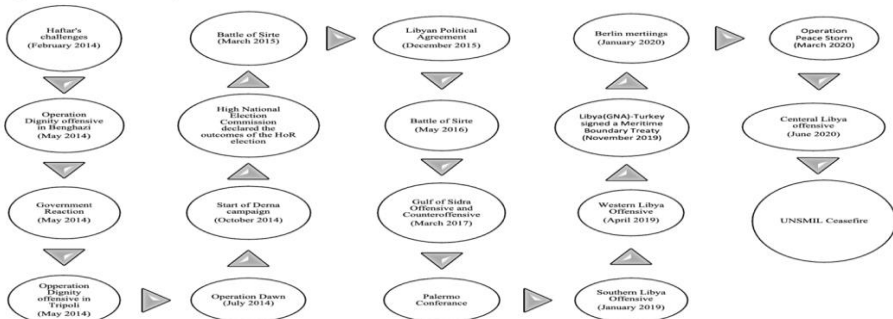
the Western wing. From this point, it is known that these groups gradually gained stronger in the post-Gaddafi period. Tribes tried to address disputes in the inner and outer of the ring in order to ensure security. Those who see the source of instability in the eastern region in the weakness of the tribal structures have also claimed that the city has a more determinant identity in the West. However, there are also political divisions between groups in cities such as Misrata, Bayda, and Zawiya. The unstable structure in Libya, in which insecurity prevails, has led to the political competition between the tribes on the future of the country, and this has also contributed to increasing the role of the sub-national identities (Molesworth and Newton, 2015:52).

Finally, when looking at interest-based issues, both local and external actors are prominent. Accordingly, it can be noted that the unequal distribution of resources has played an important role in experiencing the conflict in Libya (Falk, 2015). Thus, the unequal distribution of resources, which has damaged the rights and preferences of some communities, has felt anger, and promoted unfavorable dynamics between Libyan ethnic-tribal communities (Joffé, 2020:2-4). On the other hand, herein, not only the interests of local actors have, but also of external actors have been decisive. More clearly, it is known that external actors try to establish strategic alliances with different local actors in order to protect their interests. Therefore, this attitude of actors also has been contributed to the breakdown of Libya's political system (Combaz, 2014; Pusztai, 2019).

5. DYNAMICS

When looking at the scenario of the civil war that has been going on since 2014, a dynamic cycle of “a pause in certain periods, re-grouping, political meetings, armed group alliances, and another conflict”, is encountered. As can be seen the Figure 2, the action of Hafter's LNA towards the Tripoli government also determined the responding action of the Tripoli government. Herein, it can be said that the parties acted to influence and direct the course of the conflict to their advantage. Besides, the reaction of the parties to the conflict, and the roads by which they preferred to gain their goal, were extremely critical. Parties.

Figure 2: Conflict Dynamics 2014-2020

Source: (Rowan, 2019; BBC News, 2021)

On the other hand, it is seen that after the intensification of violence, political solutions and stabilization were also sought through conferences such as Palermo and Berlin by external actors. The point to be emphasized here is that even if the parties were in a deadlock, or the intensity of violence increased, the dynamic of the conflict has kept on shifting within itself. At this point, when the general course of the conflict is examined since the Libyan conflict began in 2014, Libya has witnessed a rise in violence, and this has also had destructive effects for all sides. However, in January 2021, the intensity of the conflict was decreased as a result of Haftar repulsion from Tripoli. By mid-2021, the process proceeds to progress under control. Before addressing this part, it is useful to briefly look at the dynamics that are effective at the beginning of the conflict.

Figure 3: Main manifestations of fragility, conflict and violence in Libya

Source: (Wood, 2019, p. 4)

As mentioned above, firstly, the conflict that started on a small scale in the post-Gaddafi period, progressed to the point, in which the country was actually de facto divided into two separate blocs, and from that moment on, its intensity varied periodically. Herein, one of the prominent factors is that groups competing for control of the state institutions, faced the risk of being liquidated from the “new” Libya by the Political Isolation Law. Another critical factor is that the violent clashes after the election results in 2014, also led to the failure to realize the reforms. In this context, the paralysis of the division and the transition state also led to the economic crisis, and thus the economy gradually contracted. Thus, this predicament encouraged competition on Libyan resources, and the groups-benefiting from the conflict economy-have been in favor of preserving the current situation. The ongoing turmoil in Libya has not only weakened the potential for civic and democratic governance, but also has worsened the situation by creating sub-national conflicts (Wood, 2019:4-7). (see Figure 3)

On the other hand, the Libyan civil war offers a complex mix of both international intervention and highly localized conflict factors. While the present conflict has formed between the GNA and the LNA/LAAF, in fact, the issue is a much more fragmented structure. Considering the

fragmentation of the local actors, it is seen that there are small structures from the Tripoli militia forces to the Salafist armed groups, and some towns and tribes of Libya have also been positioned in the de facto divided structure. In addition to these groups that have been allied due to the lack of military power, there have also been those, who have allied for providing an advantage over rivals (Hamada, Sökmen, and Zaki, 2020). Moreover, the polarization of the groups has also created an opportunity for external intervention, and a new environment, in which countries that intend to intervene in Libya support any side (Güneş, 2018:282). In fact, the prominent phenomenon here is the internal and external groups, have been acting in their interests- to gain power and rich resources in the Libyan state, in which the regional power struggle has escalated (Kirkpatrick and Schmitt, 2014).

Therefore, when the external actors involved in the fragmented structure of the domestic political scene in Libya are examined, different external actors have engaged in struggles for influence on the accompaniment of opponent fractions in Libya, in which the witness of the conflicts that were exitance from the ashes of Arab Uprisings. Hence, one can be said that the protracted civil war between the government of Tripoli and the LNA/LAAF eventually occurred into a multi-sided civil war that was effective by foreign funding and equipment, and by groups of mercenaries (Kharief, 2020). Accordingly, Egypt, Saudi Arabia, Russia, and the UAE have supported the side that has been tied with Haftar, while the western wing in Libya has been affiliated with Qatar and Turkey (Megerisi, 2020:2).

From this point, when considering the dynamics in the last period, it is encountered Haftar and militias' attack on Tripoli first, and then the UN-backed peace plan. More clearly, following the attack of Haftar and militias-conducting assaults against jihadist groups from 2014 to 2019- in Tripoli in April 2019, the civil war in Libya reached another round. Well, when the question asked, "on what grounds Haftar bases these attacks", it is encountered the allegation to save the country from criminal militias and extremists (Blanchard, 2020:4).

Conclusion

This study analyzes the Libyan conflict based on Wehr's technique because of helping to understand the nature of the conflict, in terms of context, actor, issue, and dynamic. From this, as of 2021, although the Libyan conflict has inserted into a pause period, given the actors involved in the conflict and the fluidity of events, it can be said that the region still has a quite fragile structure. It is known that the fragilities, herein, are shaped by the framework of the weakness of the institutions, the questioning of the legality of the actors, sub-national conflicts, distribution of resources, and results of the elections. Besides, it is also noted that there have been not only internal but also external actors have been played a decisive role in the conflict, and this circumstance has arisen from a mixture of foreign

intervention, divisions in Libyan society, and weak state institutions (al-Shadeedi, Veen, and Harchaoui, 2020:7).

Therefore, Libya reveals to pose serious security problems not only in its territory but also on regional and global levels. For instance, it may create opportunities for terrorist groups to improve their positions or for the transit of illegal migrants. More clearly, the prominent points—herein—are not only Libya's economic potential and/or geographical position but also the existence of threats from civil war, such as people smugglers and the formation of military actors (Megerisi, 2020:3).

At this general framework, it is possible to make certain inferences in line with the information obtained from this research which the conflict mapping technique is used. Accordingly, the implementation of international norms is important in stopping the conflict. Thus, all external actors in the region must comply with the mandatory rules of the UN and dispose of the allegations of the violations of the arms embargo.

In the present process of negotiations between the parties, it is pointed out several scenarios such as the political process is agreed, the political process is contested, fragmentation is increased, and the political process is disrupted. There are various situations, from the establishment of the New Executive Authority to the rejection of this institution. While all of them make a solution possible, it is clear that a solution that ignores Libya's multi-ethnic and tribal nature will always lead to a superficial peace. Therefore, another primary for Libya is to establish a ceasefire between local groups, and thereby solidify the foundations of the national ceasefire. What is long-felt needed in Libya is not only to end enmities but also to provide the conditions, which forms the basis for a wave of sustainable peace in the whole region? It is clear that the way to achieve this pass is reaching the root causes of the conflicts and a solution acceptable to both sides. Accordingly, the necessary pre-condition for a peaceful, fair, and lasting solution to the conflict in Libya requires a democratic process. In this context, the potential success of the U.N.-led reconciliation is quite critical. Achieving this reconciliation could provide a new basis for improving stability and new opportunities for security and the economy.

References

- Abderrahmane, A. (2018, 11 21). *Eurafrique: new paradigms, but old ideas, for France in the Sahel*, Retrieved 05 16, 2021, from The Broker: <https://www.thebrokeronline.eu/eurafrique-new-paradigms-but-old-ideas-for-france-in-the-sahel/>.
- Aliboni, R., Ben Salem, H., El Sagezli, M., Dias, A. M., Nabli, B. (2017). *Conflict in Libya: a multidimensional crisis State of Play and Paths towards a Sustainable Peace*, Barcelona: Publisher IEMed.

- al-Shadeedi, H., Veen, E. v., Harchaoui, J. (2020). *One thousand and one failings Security sector stabilisation and development in Libya*, Netherlands: CRU Report.
- al-Warfali, A. (2021, March 10). *Libyan parliament backs unity government, advancing peace plan*, Retrieved 05 11, 2021, from Reuters: <https://www.reuters.com/article/us-libya-security-idUSKBN2B21BF>.
- BBC News. (2021, 03 15). *Libya profile - Timeline*. Retrieved 05 13, 2021, from BBC: <https://www.bbc.com/news/world-africa-13755445>.
- Blanchard, C. M. (2020). *Libya: Conflict, Transition, and U.S. Policy*, Washington, DC: Congressional Research Service.
- Colombo, M., Varvelli, A. (2020). *Libya: A Failed State in the Middle of the Mediterranean*, IEMED.
- Combaz, E. (2014). *Key actors, dynamics and issues of Libyan political economy*, GSDRC.
- Droz-Vincen, P. (2018). Competitive Statehood in Libya: Governing Differently a Specific Setting or Deconstructing its Weak Sovereign State with a Fateful Drift Toward Chaos?, *Small Wars & Insurgencies*, 29(3), pp.434-455.
- Elumami, A., Laessing, U. (2014, 05 18). *Gunmen loyal to ex-general storm Libyan parliament, demand suspension*, Retrieved 05 09, 2021, from Reuters: <https://www.reuters.com/article/us-libya-violence-idUSBREA4G04A20140518>
- Eriksson, M. (2016). A Fratricidal Libya: Making Sense of a Conflict, *Small Wars & Insurgencies*, 27(5), pp.817-836.
- Falk, R. A. (2015). *Chaos and counterrevolution: after the Arab Spring*, Just World Books.
- “Fayez al-Sarraj meets Khalifa Haftar in UAE for talks”. (2017, 05 02). Retrieved 05 13, 2021, from Reuters: <https://www.aljazeera.com/news/2017/5/2/fayez-al-sarraj-meets-khalifa-haftar-in-uae-for-talks>
- Fener, S. (2021). *A Unified Government in Libya: Potential Regional Implications*, INSS Insight.
- Fraihat, İ. (2016). *Unfinished revolutions: Yemen, Libya, and Tunisia after the Arab Spring*, London: Yale University Press.

- Güneş, B. (2018). *Libya İç Savaşı ve Kriz Yönetimi, Güvenlik Bilimleri Dergisi*, pp.263-291.
- Gartenstein-Ross, D., & Barr, N. (2015). *Dignity and Dawn: Libya's Escalating Civil War*, The Hague: ICCT.
- Ghilès, F. (2020). *Some International Players Have a Strategy in Libya, Others Not*, CIDOB Notes.
- GNA. (2013, 05 08). *Legislation No.13*, Retrieved 04 21, 2021, from Libyan Security Sector Legislation: https://security-legislation.ly/sites/default/files/lois/315-Law%20No.%20%2813%29%20of%202013_EN.pdf
- Greco, S. (2008). The Ontology of Conflict, *Pragmatics&Cognition*, 16(3), pp.540-557.
- Hamada, A., Sökmen, M., Zaki, C. (2020). *The Libyan Conflict and Peace-Building Process: Past Causes and Future Prospects*, ERF Working Paper Series.
- Harchaoui, J., Lazib, M.-E. (2019). *Proxy War Dynamics in Libya*, PWP Conflict Studies.
- Iftikhar, M. H. (2012). Post-Qaddafi Libya: What Went Wrong? *Muslim Perspectives*, 2(2), 42-73.
- International Crisis Group. (2020). *Turkey Wades into Libya's Troubled Waters*, Brussels: Crisis Group.
- Irish, J., & Pannetier, M. (2020, 06 22). *France 'will not tolerate' Turkey's role in Libya, Macron says*, Retrieved 05 12, 2021, from Reuters: <https://www.reuters.com/article/us-libya-security-france-turkey-idUSKBN23T2US>
- Joffé, G. (2020). Where does Libya go now?, *The Journal of North African Studies*, 25(1), pp.1-7.
- Khariief, A. (2020, 09). *Libya's proxy war*, Retrieved 05 11, 2021, from Le Monde diplomatique: <https://mondediplo.com/2020/09/04libya>
- Kirkpatrick, D. D., Schmitt, E. (2014, 08 25). *Arab Nations Strike in Libya, Surprising U.S.*, Retrieved 05 12, 2021, from The New York Times:

<https://www.nytimes.com/2014/08/26/world/africa/egypt-and-united-arab-emirates-said-to-have-secretly-carried-out-libya-airstrikes.html>

Libyan Political Agreement. (2015, 12 17). *Skhirat*, Retrieved from Libyan Political Agreement, 17.12.2015, https://menarights.org/sites/default/files/2016-12/LBY_Political%20Agreement_ENG_0.pdf (accessed: 05.05.2021)

Mason, S., Rychard, S. (2005). *Conflict Analysis Tools*, Bern: SDC, COPRET.

Megerisi, T. (2020). *Geostrategic Dimensions of Libya's Civil War*, Washington, DC: Africa Security Brief.

Mezran, K. (22, 04 2014). *The Political Process in Libya*, Middle East Institute, Retrieved 05 2021, from <https://www.mei.edu/publications/political-process-libya>

Mezran, K., & Varvelli, A. (2017). *Foreign Actors in Libya's Crisis*, Milano: Ledizioni LediPublishing.

Molesworth, T., & Newton, D. (2015, March-September). *Instability and Insecurity in Libya Analysis*, UNDP

Morana, W. (2019). The OSCE and the Libyan Crisis, *Security and Human Rights*, pp.23-38.

Pickard, D. (2012, 09 15). *Libya's constitution controversy*. Retrieved May 2021, from Foreign Policy: <https://foreignpolicy.com/2012/09/05/libyas-constitution-controversy/>

Pusztai, W. (2019). *Libya's Conflict, A very short introduction*, Paris: EUISS.

Quamar, M. (2020). Turkey and the Regional Flashpoint in Libya. *Strategic Analysis*, pp.1-6.

Representatives, H. O. (2016). *About HCS*, Retrieved from <https://hcs.gov.ly/en/about/>

Rowan, M. (2019, 07 01). *Libya Timeline: Since Qaddafi's Ouster*, Retrieved 05 18, 2021, from United States Institute of Peace: <https://www.usip.org/libya-timeline-qaddafis-ouster>

- Shennib, G. (2014, 02 14). *Libyan Government should be suspended, says military commander*, Retrieved 03 04, 2021, from The Independent: <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/libyan-government-should-be-suspended-says-military-commander-9127861.html>
- Tekir, G. (2020). Russian-Turkish Involvement in the Civil War in Libya. *Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi*, 3, pp.190-215.
- The National Interest Foundation. (2020, 06 24). *A Case Study on Libya: How External Actors Play a Major Role in Domestic Instability*, Retrieved 05 12, 2021, from The National Interest Foundation: <https://www.nifusa.org/a-case-study-on-libya-how-external-actors-play-a-major-role-in-domestic-instability/>
- United Nations Security Council. (2021). *Resolution 2570*, UN.
- Votradovcová, H. (2017). Beyond the Revolution External Actors in Pre- & Post-Revolutionary Libya. *Obrana a strategie (Defence & Strategy)*, 17(2), pp.101-116.
- Watanabe, L. (2019). *UN Mediation in Libya: Peace Still a Distant Prospect*, Zurich: CCS.
- Wehr, P., and Bartos, O. J. (2002). *Using Conflict Theory*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Willcoxon, G. F. (2017). Contention, Violence and Stalemate in Post-War Libya. *Mediterranean Politics*, 22(1), pp.91-114.
- Wood, D. (2019). *Peace and Conflict Assessment of Libya*, Seton Hall University/German Federal Ministry for Economic Cooperation and Development.

COVID-19 AS AN OTHERING PRACTICE: DONALD TRUMP'S ANTI-CHINESE DISCOURSE

Fatih Fuat TUNCER* & Elif ŞAHİN**

Abstract

Since the beginning of 2020, cases of the COVID-19 have risen rapidly, more than 150 million people have been affected and more than 2,5 million people have lost their lives. In addition to its impact on global health systems, social life, and the economy, the virus has had impact on the global political discourse. In the United States, change in the discourse has resonated with United States' former President Donald Trump's use of the phrase "Chinese virus" in a posted tweet on March 17, 2020. Trump's association of the virus with a certain nationality had broad repercussion on social media. Following Trump, some conservative politicians and pro-Trump media outlets have used words such as China virus, Chinese virus or Wuhan virus. This study aims to reveal that COVID-19 pandemic has become a practice of "othering" through anti-Chinese discourses that are heavily prominent in the media. Hypothesis is that President Trump has been trying to build a new "othering" discourse against China and he instrumentalized COVID-19 pandemic for the re-construction of the othering discourse. Social constructivist theoretical perspective is used in the study to provide a more extensive perspective to debates that includes social and political discourses emerging from practices.

Keywords: Othering, COVID-19, Social Constructivism, Donald Trump, Discourse

BİR ÖTEKİLEŞTİRME PRATIĞI OLARAK COVID-19: DONALD TRUMP'IN ÇİN KARŞITI SÖYLEMİ

Öz

2020 yılının başından itibaren tüm dünyada COVID-19 vakaları hızla artış göstermiş, dünya genelinde 100 milyondan fazla insan bu salgından etkilenmiş ve 2 milyona yakın insan hayatını kaybetmiştir. Koronavirüsün, küresel sağlık sistemleri, sosyal yaşam ve ekonomi üzerindeki etkili olmasının yanı sıra küresel siyasal söylem üzerinde de etkili olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nde siyasal söylemdeki değişiklik eski Başkan Donald Trump'ın 17 Mart 2020'de yayınladığı bir tweet'te "Çin virüsü" ifadesini kullanması ile yankılanmıştır. Trump'ın virüsü belirli bir milliyetle ilişkilendirmesi sosyal medyada geniş yankı bulmuştur. Trump'ın ardından bazı muhafazakar politikacılar ve Trump yanlısı medya kuruluşları da

* Doç. Dr., İstanbul Gelişim Üniversitesi İİSBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
fftuncer@gelisim.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4034-5949>.

** Arş. Gör. İstanbul Gelişim Üniversitesi İİSBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü,
esahin@gelisim.edu.tr, <https://orcid.org/000-0001-6119-9250>.

“Çin virüsü” veya “Wuhan virüsü” gibi ifadeleri kullanmışlardır. Bu çalışma COVID-19 salgınının medyada yoğun bir şekilde öne çıkan Çin karşıtı söylemler üzerinden bir “ötekileştirme pratiği” haline geldiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmanın hipotezi, Başkan Trump’ın Çin’e karşı yeni bir “ötekileştirme” söylem inşa etmeye çalıştığı ve COVID-19 salgınının ötekileştirme söyleminin yeniden inşası için araçsallaştırıldığıdır. Pratiklerden ortaya çıkan sosyal ve politik söylemleri içeren tartışmalara daha kapsamlı bir bakış açısı kazandırmayı amaçlayan bu çalışmada kuramsal bakış açısı olarak sosyal inşacılık kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ötekileştirme, COVID-19, Sosyal İnşacılık, Donald Trump, Söylem

Introduction

2020 was a year that the world was shaken by an epidemic that had not been expected. Since March, 2020 174,413,956 million people have been affected by COVID-19 virus, more than 25,000,000 million people are currently infected and death tolls has become more than 3, 500,000 (Worldometer, 2021). Its rapid and uncontrollable spread across countries led to huge amount of life losses with negative social, political and economic effects. As the virus continues to spread quickly, governments around the world have been encouraging people to stay at home to keep themselves safe and to protect health services and save lives (BBC,2020). For the last few months, people all around the world have been experiencing a continuous fear and anxiety as COVID-19 is threatening the globe. Although the story of the emergence of this unexpected virus is clear, there is still a matter of discussion going on. After the first reported COVID-19 case in Wuhan, China, there has been an argument putting blame on Chinese people for production and the spread of the virus in the social media. Many countries, predominantly United States held China responsible for the spread of the virus and accused it for not being transparent and responsible. President Donald Trump considered measures against Beijing for its responsibility of the coronavirus in the position that China could have done more to handle, warn and slow down the spread of the virus. He continued to use the term “Chin virus” until the final days of his presidency. What is more striking was the U.S President Donald Trump’s tweet using the phrase “Chinese virus” posted on March 17, 2020. After giving an address on March 16 Monday, he later tweeted his trust and support for various sectors affected by the pandemic:

“The United States will be powerfully supporting those industries, like Airlines and others, that are particularly affected by the Chinese Virus. We will be stronger than ever before! (Twitter, 2020).

Beginning on the December 27th, coronavirus first emerged in Wuhan district of China. It was apparently associated with a market selling wild animals. Wuhan authorities started investigating and at the end Chinese

scientists identified a novel coronavirus that led to Coronavirus disease (COVID-19). However, Chinese authorities are blamed to mismanage the process of the informing public about deadly risks of disease. The worse thing is that China is blamed for the fact that it did not immediately inform World Health Organization (WHO) and at the beginning of the spread of the pandemic Chinese health authorities prohibited any statement of disclosure by doctors and researchers and reported no new cases for two weeks. According to Pew Research Center's Survey (2020), negative opinion of China increased in recent months with the spread of the virus, and Americans were critical about China's role on spreading COVID-19 (Devlin and Huang, 2020). Report (2020:6) also showed that around three quarters (73%) of Americans had an unfavorable view of China and indicated that "Republicans are much more critical of China's handling of COVID-19 and had more negative views of the country. In the late winter of 2020, the rates of hate crimes directed at Asian American people surged immediately. In the week following President Trump's press conference, not yet published report in the website of the Stop AAPI Hate (referring to Asian American Pacific Islander) was released. According to the report, between March 19th and 25th, "673 incidents of coronavirus discrimination" were recorded (AAPIC, 2020).

It is believed that, overall, China's immediate and earlier measures and transparency might have slowed the spread of the virus down and save lives. According to a study, if China had taken precautions three weeks before Wuhan's lockdown, infections could have been reduced by 66%, 86% and 95%, if measures could be taken one week, two weeks or three weeks earlier before three millions of people departed Wuhan for Chinese New Year (Lai et.al.,2020). In relation to putting blame on China for the spread of the virus, United States decided to punish Beijing over the outbreak. Small businesses and states filed different suits against China based on its culpability of the causing pandemic (Sean and Anderson, 2020). The accusations against China increased day by day at the public opinion level and increased a wave of biased opinions about Asian people. By the United States, East and South Asian communities were exposed to racial blame, attacks and abuses both discursively and physically. According to Al Jazeera, more than 10,000 tweets were posted on Twitter included term "kung-flu" on March alone (Al-Jazeera, 2020). Many officials from China, U.S and people all around the world criticized and condemned the phrase as wrong, identifying a global pandemic by ethnicity or a geography likely damaging in provoking racist associations between the coronavirus and China. While the threat to the efficiency of public health sectors and economy of COVID-19 pandemic was very challenging, phrases as "Kung-flu, Wuhan virus and China virus" added fuel to the fire by discriminating Chinese people and Asian communities. The clarity in discrimination and hate discourses during COVID-19 pandemic has shed a light on the concept that is not new in politics at all; it is the issue of "othering".

This study aims to reveal that COVID-19 pandemic has become a practice of “othering” through anti-Chinese discourses that are heavily prominent in the media. In the light of the aim of the study, the hypothesis of the study is that President Trump has been trying to build a new “othering” discourse against Chinese people and he instrumentalized COVID-19 pandemic for the re-construction of the othering discourse. Critical discourse analysis method is used to analyze Trump’s anti-Chinese rhetoric. As the “critical discourse analysis deals with the relationship between discourse and power “by focusing on the use of language (Van Dijk, 2020:363), they play an important role for the construction of knowledge and how we rationalize it. The theoretical background of the study is the constructivist approach that considers the world we live in as a socially constructed and as a social context. It is aimed to provide a more extensive perspective to the debates that includes social and political practice and discourses emerging from those practices. Hence, the discourse and its influence, which rationalists only consider in relation to the strategic interaction or ignore constitutes the main theme of this study. Constructivist approach argues that the ideas and norms formed as a result of the interaction between actors (states, non-state actors, individuals) and the international environment affect the interests, identities, attitudes and behaviors of states their foreign policies and even the structure of the international system. Against the “primordialist” debates in the nationalist literature, constructivism argues that modern national identities are built within current-historical cultural developments or invented as Hobsbawm says. According to Alexander Wendt one of the main theorists of the constructivist approach, identity is the key concept to examine international relations from a constructivist perspective. According to Wendt, studies to be carried out within the scope of international relations should start reading of culture and identity and then turn to power and interests (Kaya, 2008: 107). Debates such as “Clash of Civilizations” and the post-Cold War change in the world have increased the interest in constructivism. It is seen that the norms and that were assumed to be fixed and given in the international system during the Cold War period are re-constructed today. The COVID-19 pandemic and the “new discourse” that emerged during pandemic period is one of the best examples of this construction process.

Primary data of this study was collected from media sources such as Twitter, Instagram and Republican-Conservative online magazines/websites. Donald Trump’s tweets including China virus or Chinese virus hashtags and coronavirus that were posted during pandemic period and pro-Trump bureaucrats’ tweets about coronavirus using China virus or Chinese virus expressions were analyzed. The study has two limitations. First limitation is time period limitation. Although anti-Chinese rhetoric of Trump can be analyzed in military and trade dimensions, this study limits the unit of analysis as the anti-Chinese discourse during COVID-19 pandemic. Second limitation is related to the sources. As the study discusses a current affair, the

richest data comes from visual and printed media as being easily accessible and available to analyze practical discourse. Potential significance of the study comes from the analysis of the “othering” discourse of United States’ president. Since 19th and 20th century, negative effects of the practice of othering in discourse in world politics were observed e.g. Milosevic against Bosnians, Hitler against Jew people etc. United States’ role is undeniable as leading global politics, infusing the promotion of liberal international order, freedom, democratic values and so on. Therefore, every word that the U.S president uses has a significant impact on world politics. As the world is going through harsh times the words of the United States president are undeniably matter and directory for the world politics and public opinion.

Although a number of studies have been carried out on COVID-19 in a short period of time, studies on discourse (Reny and Barreto, 2020) produced in pandemic period is limited. Taking this, the present study on Donald Trump’s anti-Chinese discourse during pandemic period is expected to contribute to COVID-19 and discourse studies literature. The study contains two parts. In the first part, the concept of othering is addressed by referring to “construction of the other in discourse”; in the second part, President Trump’s anti-Chinese discourse during COVID-19 is analyzed with reference to the construction of COVID-19 pandemic as an othering practice.

1. THE CONCEPT OF OTHERING

The concept of other can be called as “being the one who does not belong to us”. The basis of the concept of “other” can be explained in general terms as the members of a certain group is seen as “different” and/or negated by another group due to their belonging (Bezirgan and Bilgin, 2009). Besides, in any society, groups with few numbers of members with regards to religious and ethnic identity are also perceived as others by the members of the rest of the society (Gölcü and Dağlı, 2017:15). The subject defines himself/herself through the “other”; more precisely, the other is indispensable for the subject. The existence of the other becomes an indispensable necessity for the subject to define his/her existence. Moreover, a social structure or formation also needs the other in order to define itself. In this way, the social structure or formation determines its own position regarding the existence of the other formation. As a result, the other is not only a subject, but can also be a belief, an idea or any group (a certain ethnic group in a society or a nation as a whole) that carry different attributes from the self.

Othering is a concept that is useful for understanding the prejudice; when certain groups of people may be marginalized, hated, discriminated and oppressed by the others. Throughout the history humans have witnessed different accounts of the marginalization of certain groups of people; as the enslavement of the African people, engenderment of women, and oppression of ethnic or religious minorities that mostly included disgust, hate and fear.

In psychology, othering refers to the ordinary process as everyone experiences; othering is only possible through the nexus of self and the other in discourse; however, in sociology othering refers to discourses that lead to political and moral judgments about superiority or inferiority of one group over another that leads to us versus them distinction (Dervin, 2015). That is mostly described through a framework that he/she not good as “we” which leads to differentiated and marginalized type of representations of the other individual or the out-group. For example, Edward Said in his seminal work *Orientalism* (1978) demonstrated how the representations of the Orient (as mysterious and inferior) helped the Occidentals to define themselves with positive attributes and characteristics.

The concept of othering becomes critical to understand those behaviors and feelings towards the people that are perceived and called as different and totally the “other”. In the process of building the other, the other is disgraced by the “self or the subject”, therefore, being the “other” is the state of being different from the “self” as the self carries all the good attributes. The act of “othering” brings the process of building the existence of the “self” as higher than the other in its train. In this case, “the other” is not constructed equally with the “self” and is seen below the self. Self’s own rules and ideals constitute the different other, therefore, the self/subject creates the other. Powell and Menendian (2016: 17) define the process of othering as following:

“We define “othering” as a set of dynamics, and processes, and structures that engender marginality and persistent inequality across any of the full range of human differences based on group identities”.

So Powell and Menendian (2016:17) define “othering” as a group based marginalization process through the individuals’ group belonging identity and they also describe it as a set of practices that spread inequality and marginality. According to Dervin (2015:2), the practice of othering comes along with the idea of disparaging the other as bad and evil:

“Othering is often accompanied by the idea that some groups are dehumanized or demonized as they are deemed to be inferior”.

The process of othering involves negative attributions to the characteristics of the other individuals or groups of people that are represented as opposite to “the self or to us” (Rohleder, 2014). More specifically, in the process of othering of a certain group and/or individual, the other or the out-group is identified by having some characteristics that the self lacks and some characteristics that the self or in-group is having but the other or out-group lacks. Consequently, the construction of the othering is a process to develop a social representation of an out-group by attributing negative characteristics. It is the process of creating a representation of an image, belief, discourse and prejudices against the out-group and all these

practices are formed and reinforced through mass communication channels, in media as well as in daily speech.

According to Van Dijk, in order to maintain the mental control in the society it is necessary to control the discourse or to produce it (İnceoğlu and Çoban, 2014). The words used in “othering” process, speeches, sentences and expressions are the factors that consolidate the construction of a certain discourse. Riggins (1997) states that a person maintains two types of practices in the society to identify oneself; discourse of difference and discourse of similarity. In this context, the role of the media in developing “othering” discourse is very important. When media organs develop a number of linguistic and semiotic codes in line with the dominant socio-cultural and economic-political structure, it determines patterns of definition called 'normal' and 'other' behavior and discourses existing in the social structure (Gölcü and Dağlı, 2017:16). Therefore, the process of othering and representation of others in the form of “us versus them” is consolidated by discourses of othering, differentiating and marginalizing. As the media plays a decisive role in exhibiting and presenting existing relations and structures in the society, the texts, sentences and expressions used by media that include us versus them, enemies and friends, in group versus out groups etc. patterns bring along othering and marginalization in presentation process. Construction of othering in discourse is to utter negative attributes and certain prejudices against a group and to exclude themselves (the self or the in-group) from equating themselves with the “other”.

With rapid globalization, the role of mass media in shaping and influencing the perceptions and attitudes of people towards each other is quite significant. Especially the way of constructing the discourse about an out-group and the representation of the out-group in the media via this discourse reinforces the weakening of the relations between in and out groups, in other words, between the self and the other. In today's world, in addition to television and radio as the most effective transmitters of information, printed media; newspapers and of course social media also play predominant role. In that sense, media fulfills its importance as a space where the dominant ideology is reproduced and consolidated every day, therefore, media is considered as one of the greatest tool that is used by the sovereign or “us” against the “other” (İnceoğlu and Çoban, 2014).

In the case of COVID-19 pandemic, Chinese people are expressed as the “other” that does not belong to “us” by causing the virus. In the process of constructing Chinese as “other” in discourse, they are represented as racially dehumanized and demonized by the “self”; namely the U.S. Thus, “self” is constructed as “superior” to the other with the use of elite rhetoric by media and political leaders. In our case, it is claimed that othering discourse is used by President Donald Trump by racializing COVID-19 pandemic in its early stages; represented the virus as entirely Chinese. In the next section, there will be examples gathered from websites and newspapers

that show the rise of anti-Chinese attitude that kindled the flames of the rise of othering discourses during pandemic period.

2. PRESIDENT TRUMP'S ANTI-CHINESE RHETORIC DURING COVID-19 PROCESS

After first reported case of COVID-19 was in Wuhan city of China, Trump and other officials' anti-Chinese attitudes started to be flamed by referring to the virus as Chinese virus, China virus and Wuhan virus. According to the numbers of a database website Factbase, President Trump used the expression of "Chinese virus" at least 34 times in the social media between March 18 and October 27 (Factbase, 2020). After his first tweet including the word "Chinese Virus" that is mentioned in the previous section, Trump used the term so many times in his tweets. On March 18, 2020, against the criticisms towards him he posted another tweet saying that he treated the China virus very seriously from the very beginning of the process:

"I always treated the Chinese Virus very seriously, and have done a very good job from the beginning, including my very early decision to close the "borders" from China against the wishes of almost all. Many lives were saved" (Twitter, 2020).

In another tweet on July 21 Tuesday with a black-and-white photograph of himself with a mask on his face, U.S President Donald Trump used the word China Virus:

"We are United in our effort to defeat the Invisible China Virus, and many people say it is Patriotic to wear a face mask when you can't socially distance. There is nobody more patriotic than me, your favorite President!" (Twitter, 2020).

In a tweet he posted in March 17, the US President repeated "Chinese Virus" word as a response to the criticism from Governor of New York, Andrew Cuomo:

"Cuomo wants "all states to be treated the same." But all states aren't the same. Some are hit hard by the Chinese Virus, some are being hit practically not at all. New York is a very big "hotspot", West Virginia has, thus far, zero cases. Andrew, keep politics out of it..." (Twitter, 2020).

The word "Chinese Virus" in this tweet is used by referring to a certain geographical location and identity of a nationality that provokes a racist association between the virus and China. Pro-Trump political discourse in the United States during COVID-19 pandemic is based on stigmatization by the xenophobic terms. The same attitude is reflected to Twitter account of President Trump. U.S President's expression of the coronavirus pandemic in his social media account by equating it to a certain national identity (Chinese) and using a discriminatory language also led to

the use of those othering expressions with hashtags in social media (#Chinavirus, #Wuhanvirus, #Kungflu) by public users. Therefore, anti-Chinese discourse of othering is reproduced and constructed by President Trump by directing a certain nationality as the “other” for the coronavirus pandemic

In a press conference on March 18, 2020, Trump also defended his words and criticisms after a journalist directly asked him why he called the virus as the “Chinese flu” and about reports of discriminated and prejudiced acts in the United States against Asian communities:

“Because it comes from China. It’s not racist at all, not at all. It comes from China. That’s why. It comes from China. I want to be accurate” (VOX,2020).

Another example of Trump’s othering approach is when he held his press briefing (Youtube, 2020) in White House garden. When White House correspondent of CBS reporter Weijia Jiang who has a Chinese origin asked him about why he sees dealing with COVID-19 as a matter for the global competition when everyday Americans still losing their lives and more cases are seen. Although Trump did not directly respond the question by using any of the words as Chinese virus, China virus or Wuhan virus, he replied that the journalist should ask this question China:

“Well, they are losing their lives everywhere in the world and maybe that’s a question you should ask China. Don’t ask me, ask China that question...”.

When the president then called on another reporter to ask a question, CBS reporter interrupted and said;

“Sir, why are you saying that to me, specifically?”,

The president replied as:

“I am not saying that it specifically to anybody, I am saying to anybody who specifically ask a nasty question like that”.

Jiang continued:

“That’s not a nasty question, why does it matter”.

Considering the dialogue between the Asian American reporter and President Trump, he accused for being racist with such attitudes that leads to dangerous scapegoating that feeds a racist prejudice and a widespread ignorance of Asian communities (The Guardian, 2020). In addition to Trump’s use of word Chinese virus, it’s seen some of his defenders refer to the history of naming pandemics that relied on disease’s place or origin. Another example of the use of discriminatory and othering word is of Senator Chuck Grassley from Republican Party. In March 18, 2020, he tweeted as:

“I don’t understand why China gets upset but we refer to the virus that originated there the “Chinese virus”, Spain never got upset when we referred to the Spanish flu in 1918&1919” (Twitter, 2020).

Another example of using the phrase “China virus” was seen in a more interesting incident; in final 2020 United States debate as President Donald Trump and Joe Biden faced off and discussed over the coronavirus pandemic, immigration and foreign policy. The matter was Trump’s claim on Biden’s handling of swine flu. Attacking on Joe Biden over his handling of H1N1 epidemic “poorly for the Obama administration” as he called as a “total disaster” (Cnn,2020). After the debate he again posted a new tweets including the phrase “China virus”. On September 3, he criticized Joe Biden for sitting back in his basement and doing nothing:

“Sleepy Joe Hiden’ was acknowledged by his own people to have done a terrible job on a much easier situation, H1N1 Swine Flu. The OBiden Administration failed badly on this, &now he sits back in his basement and criticizes every move me make on the China virus. DOING GREAT JOB!” (Twitter, 2020).

On September 18,2020, he tweeted that he did a “very incredible job” with the “China virus” than Biden did with the Swine Flu pandemic in 2009:

“Biden FAILED BADLY with the Swine Flu. It was the Gang That Couldn’t Shoot Straight”. He did not have a clue. We have a done an incredible job with the much tougher China Virus!” (New York Times, 2021).

As the term China virus reflects a “geopolitical hostility” of president Trump, anti-Asian sentiment is used for the presidential election campaign to applaud the Trump’s administration response to the coronavirus pandemic; a damaging rhetoric leading to unfair perceptions towards Asian Americans.

One of the latest example of the power of media about the consolidation of Trump’s anti- Chinese discourse was right after presidential debate that took place in September 30, 2020, when President Donald Trump and the former Vice President Joe Biden Jr., the democratic nominee faced off their electoral campaign. After two days of electoral campaign debate of two rivals, President Trump revealed that he and first lady Melania Trump had tested positive for the coronavirus (New York Times, 2020). More strikingly, according to a report by a civil right association, Anti-Defamation League Center on Extremism, there was eighty-five percent increase in anti-Chinese rhetoric and conspiracy theories on Twitter were observed right after Trump announced his and first lady Melania Trump’s COVID-19 diagnosis on twitter (The Washington Post, 2020). Following this, since COVID-19 is portrayed as a disease that belongs to the “other”, just right after disease’s diagnosis on President Trump, Asian-American people were exposed to the discourse of “paying the price of the virus”. Asian American

people were held responsible and became the other one who is damaging the rest, the “self”.

As the role of media influence is critical as an empirical assessment of the prejudice and othering practice, increasing use of discriminatory terminology particularly in conservative media representatives were surging. A famous example of a pronounced use of the othering language directing Chinese people exists in *The Federalist*, an American, conservative online magazine. The online magazine which publishes various opinion writings on culture, politics and religion used statements in line with President Trump's anti-Chinese discourse of COVID-19 pandemic. Although almost eight months passed since the beginning of the spread of the virus, continuing use of the words China virus, Wuhan virus or Chinese virus in this magazine's articles reflects the power of mass media in re-constructing “othering” rhetoric. In all the title examples, the discourse is constructed on blaming a certain nationality (Chinese) via discriminating the “other” one who is distant and damaging. Here, Wuhan and China are distant places and they have potential to harm the “self”; vis-a-vis the United States. Othering rhetoric via China virus and Wuhan virus statements are constructed through directing against people of Asian geography. The term “novel Wuhan virus” was used in many of the articles written on coronavirus from March 2020 to October 2020 in *The Federalist* magazine. As is seen in Figure 1, the article titles taken from *The Federalist's* website the subject of coronavirus was described as Wuhan virus and Chinese virus words.

Figure 1: The Federalist's titles of using the words Wuhan Virus and Chinese Virus

Anti-Chinese discourse does not only take form in using the words Kung Flu, Chinese virus or Wuhan virus. The narrative is also represented in the form of conspiracy theories about the claim that virus is “laboratory-made” in China. Following figure is taken from American Action News, a pro-Trump, conservative news website.

Figure 5: China’s “Secret” Biolab in Wuhan

American Action News

Inside China’s Secret Biolab in Wuhan

[Home](#) / [Foreign Affairs, Opinion](#) / [Inside China's Secret Biolab in Wuhan](#)

Source: American Action News, 2020

Throughout the article of the picture above, high level security and biological weapon production potential of BioSafety Level-4 (BSL-4) laboratories in Wuhan is mentioned (American Action News, 2020). In the end of the article, anti-Chinese discourse takes a narration form with supporting the opinion of President Trump about the Chinese origin of the virus:

President Trump is right to emphasize the Chinese origins of this novel coronavirus. The world needs to demand openness and transparency from the Chinese regime, and much more oversight and investigation into the Wuhan biolab, and its planned network of sister labs (American Action News, 2020).

Another example is from “*Big League Politics*”, a news site that is also using a likely Trump rhetoric when it comes to coronavirus. Instead of using a neutral language, news about coronavirus in the website is posted with the words China virus and Wuhan virus. Three of the articles published in Big League Politics used the terms “China virus outbreak, contracting China virus and Wuhan virus malfeasance” (Big League Politics, 2020). Not only, Trump, but also pro-Trump conservative media have instrumentalized the virus by appealing to racializing language conspiracy theories.

A latest result of Trump’s othering and divisive rhetoric is the insurrection at U.S Capitol that took place at January 6th 2021. It was the storming of the United States Capitol that was a riot and attack against the United States Congress at the U.S Capitol. The riot was carried out pro-Trump supporters as a part of 2020-2021 US Presidential elections. The incidents were mainly caused by the opposition to the results of the 2020 United States Presidential Elections. The chaos occurred just right after Trump repeated his claims that the election had been rigged (The Guardian, 2021). A large crowd gathered at the Capitol in Washington DC on the day that lawmakers were about to sign Joe Biden’s electoral victory. More interestingly, riots at U.S Capitol had sinister symbols as “a man walking the halls of Congress carrying a Confederate flag (AP News, 2021). The riots of U.S Capitol on January 6 was framed around the concepts of white Supremacy and far right-extremism that open up a way towards an ethno-nationalist ideological stance regarding not directly Donald Trump, but that he appealed to. In that case, Trump becomes the expression of the attitudes of loyalty and preference to a particular ethnic group and holding views from nativism to xenophobic attitudes.

Conclusion

The fact that the world has been continuing to be deadly affected by novel coronavirus that first came out of Wuhan city of China and the fact that the virus was attributed to the Chinese people by putting a blame on a certain nationality through a discriminatory discourse brought the re-construction of self/other distinction back to the agenda. This process of re-construction manifested itself as “the people who suffered and died during the pandemic period (the self or in group) and the damaging and hostile China and Chinese people who caused the virus (the other or out-group). At this point, the role of the media was an important variable. On social media, tags such as #ChineseVirus, #Chinavirus, #Wuhanvirus and #Kungflu became trend topics. Using these tags and sending discriminatory tweets by targeting Chinese people reinforced the re-construction of the othering

discourse. The expression of “China virus” was first used by the United States President Donald Trump. This statement spread to the masses through the media, and by using Chinese virus phrase Trump constructed a negative discourse of COVID-19 pandemic. It is not only president Trump but also his supporters from conservative media used the othering rhetoric by racializing COVID-19 as Chinese virus. The main purpose of this paper is to reveal that COVID-19 pandemic was instrumentalized by the president Trump for the re-construction of othering discourse. China virus rhetoric of Trump portrayed COVID-19 as a virus that comes from a damaging other (China), emphasizing to develop a social representation of an out-group as us vs. them, self vs. other. Negative attributions and stereotypes in different societies are provoked in the time a pandemic crisis and Trump obviously has jumped on the chance to build a new discourse against China by racializing a world pandemic.

In addition to the reinforcement of othering discourse in social media, marginalizing rhetoric also updated its influence on the international agenda. Such that, according to Fernand de Varennes, the UN Special Reporter on minority issues, in addition to the health crisis that COVID-19 pandemic, racism and marginalization especially towards Asian communities have intensified exclusion and hatred. Although the epidemic empirically increased racist and discriminatory discourse, it was also observed that xenophobia, discrimination and marginalization experienced by individuals and communities with different language, religion and culture in different countries of the world, especially during the pandemic increased. However, othering rhetoric by world leaders and attacks on social media is not limited to Asian communities or Asian descent people. The use of Islamophobic hashtags in Twitter as #Coronajihad which first posted by Indian users became a targeted harassment against Muslims and used and allowed by India’s governing party and spread to other social media platforms. Combining the spread of a universal fear of coronavirus with a tension that is a subject of race, nationality and religion continues to unleash a wave of hate, scapegoating and at the end a practice of othering. As Donald Trump and his administration regularly used a rhetoric that put a blame on Chinese communities, this othering practice had consequences for US politics. In general, the fact that COVID-19 pandemic became a practice of marginalizing and discrimination through discourse indicates that not only Asian descent societies, but also the identities that are exposed to discrimination in different geographies of the world are going to be continuing to be stigmatized through a riveted marginalizing rhetoric.

The most obvious and expected result of the use of othering language by Donald Trump targeting Asian communities has already been reinforced with his loss of U.S presidential election. The current US President Joe Biden has already flashed a light on banning the use of abusive and discriminatory language against Asian-American communities with reference to COVID-19 pandemic. Biden’s approach and directives to

combat discriminatory practices and racism against Asian communities regarding COVID-19 is resulted with an assigned executive action directing federal agencies to struggle with xenophobia against Asian-American communities. It is also obvious that Trump's use of racist and othering language related to COVID-19, has encouraged vigilantes and police violence, and led to insurrection at the end of his term in White House. Unlike his predecessor, President Joe Biden, has already put an emphasis on combatting racism, xenophobia, and intolerance against Asian Americans including references to COVID-19 pandemic. Biden's move to deal with Trump's legacy of othering discourse and practices against Asian-American communities during COVID-19 pandemic signs an important step to decrease already existing polarization and more focus on civil right protections.

References

- Al Jazeera (2020). Anti Asian Hate Continues to spread online amid COVID-19 Pandemic, Retrieved from: <https://www.aljazeera.com/news/2020/4/5/anti-asian-hate-continues-to-spread-online-amid-covid-19-pandemic> (last accessed: November 20, 2020).
- American Action News (2020). Inside China's Secret Biolab in Wuhan, Retrieved from: <https://americanactionnews.com/foreign-affairs/2020/03/20/inside-chinas-secret-biolab-in-wuhan/>, (last accessed: November 20,2020).
- AP News (2021). Years of White Supremacy Threats Culminated in Capitol Riots, Retrieved from: <https://apnews.com/article/white-supremacy-threats-capitol-riots-2d4ba4d1a3d55197489d773b3e0b0f32>, (last accessed: May 17, 2020).
- Arar Bezirgan, Y., & Bilgin, N. (2009). Gazete haber başlıklarında öteki'nin inşası. *Kültür ve İletişim*, 12(2), pp.133-157.
- Asian Pacific American Cultural Center (2020), Statement on Ching Chong House, Retrieved from:<https://apacc.colostate.edu/> (last accessed: November 10, 2020).
- Asian American Pacific Islander Communities (2020). Incidents of Coronavirus Discrimination Report, Retrieved from: <https://stopaapihate.org> (last accessed: November 15, 2020).

- BBC (2020). Information Saves Lives: COVID-19, Retrieved from: <https://www.bbc.co.uk/mediaaction/our-work/covid-19> (last accessed: July 15, 2020).
- Big League Politics (2020). <https://bigleaguepolitics.com/?s=china+virus>, (Retrieved: November 15, 2020).
- Cnn (2020). Presidential Debate Fact Check, Retrieved from: <https://edition.cnn.com/politics/live-news/presidential-debate-coverage-fact-check-10-22-> (last accessed: July 5, 2021).
- Dervin, F. (2015). Discourses of othering. *The international encyclopedia of language and social interaction*, pp.1-9.
- Devlin, K., Silver, L., and Huang, C. (2020). US Views of China increasingly negative amid coronavirus outbreak. *Pew Research Center*, 21.
- Factbase (2020). Retrieved from: <https://factba.se/search#china%2Bvirus>, (last accessed: December 12,2020).
- Gölcü, A., & Dağlı, A. N. (2017). Haber söyleminde ‘Öteki’yi aramak: Suriyeli mülteciler örneği. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (28), p.11-38.
- Ivic, S. and Petrovic R.,(2020). The Rhetoric of Othering In A Time Of Pandemic: Labeling COVID-19 As A" Foreign Virus" In Public Discourse, 351.77:351.78, pp. 421-433.
- İnceoğlu, Y., ve Çoban, S. (Eds.). (2014). *Azınlıklar, ötekiler ve medya*. İstanbul:Ayrıntı Yayınları.
- Kaya S. (2008), Uluslararası İlişkilerde Konstrüktivist Yaklaşımlar,. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(03), pp.83-111.
- Lai, S., Ruktanonchai, N. W., Zhou, L., Prosper, O., Luo, W., Floyd, J. R., ... and Yu, H. (2020). Effect of non-pharmaceutical interventions for containing the COVID-19 outbreak in China. Retrieved from: <https://www.nature.com/articles/s41586-020-2293-x> (last accessed: October 20, 2020).

- M. Sean and Anderson S., (2020). What' in the Many Coronavirus Relates Lawsuits Against China, Lawfare, Retrieved from: <https://www.lawfareblog.com/whats-many-coronavirus-related-lawsuits-against-china>, (last accessed: November 30, 2020).
- New York Times (2020). Trump Tests Positive fort he Coronaivrus, Retrieved from: <https://www.nytimes.com/2020/10/02/us/politics/trump-covid.html>, (last accessed: October 10, 2020).
- New York Times (2021). Trump's Complete Insult List, Retrieved from: <https://www.nytimes.com/interactive/2021/01/19/upshot/trump-complete-insult-list.html>, (last accessed: July 5, 2021).
- Powell, J. A., and Menendian, S. (2018). The problem of othering: Towards inclusiveness and belonging. *Othering & Belonging: Expanding the Circle of Human Concern*, (3), pp.14-41.
- Reny, T. T., and Barreto, M. A. (2020). Xenophobia in the time of pandemic: othering, anti-Asian attitudes, and COVID-19. *Politics, Groups, and Identities*, pp. 1-24.
- Riggins, S. H. (Ed.). (1997). *Communication and human values, Vol. 24. The language and politics of exclusion: Others in discourse*. Sage Publications, Inc.
- Rohleder P. (2014). Othering. In: Teo T. (eds) *Encyclopedia of Critical Psychology*. Springer, New York, NY.
- Roberto, K. J., Johnson, A. F., and Rauhaus, B. M. (2020). Stigmatization and prejudice during the COVID-19 pandemic. *Administrative Theory & Praxis*, 42(3), pp.364-378.
- Said, E. (1978). Introduction to Orientalism. *Media Studies: A Reader*. London:Routledge.
- Silver, L., Devlin, K., & Huang, C. (2020). Americans Fault China for Its Role in the Spread of COVID-19. *PEW Research Center*.

The Federalist (2020). Retrieved from
<https://thefederalist.com/?s=china+virus>, (last accessed: October 10, 2020).

The Guardian (2020). Trump Accused for Racism after clash with Asian American Reporter, Retrieved from:
<https://www.theguardian.com/world/2020/may/12/trump-weijia-jiang-china-attack-racism-accusations> (last accessed: December 7, 2020).

The Washington Post (2020). When Trump gets coronavirus, Chinese Americans pay a price, Retrieved from:
<https://www.washingtonpost.com/technology/2020/10/09/twitter-asian-americans-discrimination/>, (last accessed: October 10, 2020).

Twitter (2020). Retrieved from:
<https://twitter.com/realdonaldtrump/status/1239889767267008512?lang=tr>, (last accessed: December 15 ,2020).

Twitter (2020). Retrieved from:
<https://twitter.com/realdonaldtrump/status/1240243188708839424>
(last accessed: July 20, 2020).

Twitter (2020). Retrieved from:
<https://twitter.com/chuckgrassley/status/1240245244169420800?lang=ga> (last accessed: November 15, 2020).

Twitter (2020). Retrieved from:
<https://twitter.com/realDonaldTrump/status/1285299379746811915?>
(last accessed: August 25, 2020).

Twitter (2020). Retrieved from:
<https://twitter.com/djjudd/status/1321151805515091972> (last accessed : July 5,2021).

Van Dijk, T. A. (2001). Critical discourse analysis. *The handbook of discourse analysis*, pp.349-371.

VOX (2020). Trump's new fixation on using a racist name fort he coronavirus is dagerous March 18, 2020,

<https://www.vox.com/2020/3/18/21185478/coronavirus-usa-trump-chinese-virus>, (Retrieved: November 30, 2020).

Worldometer (2021).Coronavirus Outbreak.[http://
https://www.worldometers.info/coronavirus/](http://https://www.worldometers.info/coronavirus/), (Retrieved: June 8,
2021).

Youtube (2020). Don't ask me, ask China: Donald Trump ends press meet
after spat with reporter, May 11, Retrieved from:
<https://www.youtube.com/watch?v=7iqjfq3CKnI>, (last accessed:
January 20, 2021).

INVESTIGATION OF THE SOCIAL POLICIES IN TERMS OF ELDERLY HEALTH

Aydan Eda URVAYLIOĞLU* & Esra GEDİK**

Abstract

Many countries in the world are experiencing rapid demographic change with the aging population. As in the rest of the world, Turkey has also been experiencing the transformation in the structure of the population depending on the developments in the field of health. Since demographic aging affects many health, social, economic, and family-related factors, it necessitates the development and implementation of policies to meet emerging needs. This rapid change in the world and in Turkey does not leave much time for nation states to act against the consequences of this situation. In this review, it was tried to draw attention to the importance of the issue and to raise awareness by reviewing and critically evaluating health and social policies with the current changes from the past to the present in Turkey regarding the aging population.

Despite the rapid increase in aging population in Turkey, the implementation of social policies for the elderly is insufficient. For this reason, there is a need to increase, improve and develop institutional care services for the elderly and to overcome the health problems there is a need to provide services by health professionals whose expertise is elderly. In addition, it should be ensured that the rapidly increasing elderly population is integrated into the society and positioned as active individuals contributing to the society to eliminate their invisibility in the private and public spheres, and that educations preventing negative opinions and behaviors in the society against elderly reach wider masses.

Keywords: Social policies, Elderly, Health, Sociology

YAŞLI SAĞLIĞI AÇISINDAN SOSYAL POLİTİKA İNCELEMESİ

Öz

Dünyadaki birçok ülke, nüfusun yaşlanması ile hızlı bir demografik değişim yaşamaktadır. Türkiye de tüm dünyada yaşandığı gibi sağlık alanındaki gelişmelere bağlı olarak nüfus yapısındaki dönüşümü deneyimlemektedir. Demografik yaşlanma sağlık, sosyal, ekonomik ve aile hayatı ile ilişkili olarak pek çok unsuru etkilediği için ortaya çıkan ihtiyaçları karşılayacak politikaların geliştirilmesini ve

* Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşirelik, aydan.urvaylioglu@yobu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3520-2011>.

** Doç. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, esra.gedik@bozok.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3192-2107>.

uygulamaya konulmasını zorunlu kılmaktadır. Dünyada ve Türkiye’de yaşanan bu hızlı değişim, ulus devletlere bu durumun sonuçlarına karşı önlem almak için çok fazla zaman bırakmamaktadır. Bu derlemede yaşanan nüfusa ilişkin olarak Türkiye de geçmişten günümüze güncel değişikliklerle birlikte sağlık ve sosyal politikalar gözden geçirilerek ve eleştirel biçimde değerlendirilerek konunun önemine dikkat çekmeye ve farkındalık yaratmaya çalışılmıştır. Türkiye’de yaşlı nüfusun hızla artmasına karşın, yaşlılara yönelik kurumsal bakım hizmetlerinin artırılmasına, iyileştirilmesine ve geliştirilmesine ve sağlık ile ilgili yaşanan problemlerin üstesinden gelinebilmesi için uzmanlığı yaşlılık olan profesyonel sağlık çalışanları tarafından hizmet sunulmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Yani sıra hızla artan yaşlı nüfusun topluma entegre edilmesi, özel ve kamusal alanda görünmezliklerinin ortadan kaldırılması için topluma katkı sağlayan aktif bireyler olarak konumlanmaları, yaşlılığa karşı toplumdaki negatif tutum ve davranışların önlenmesine yönelik eğitimlerin daha geniş kitlelere ulaşması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal politikalar, Yaşlı, Sağlık, Sosyoloji

Introduction

Although there is no universal definition of the concept of aging, scientific studies define the aging concepts and theories on a biological, physiological, and sociological basis. Those definitions generally consider aging as a process and mention about the changes in the physical and social functions of the individual in this process. After the World War II, the "baby boom" was experienced in the 1950s with the increase in the fertility rate in America and Europe. This generation, much larger than its predecessors, had fewer children as it grew up. This has led to an unprecedented aging of the population since the 2000s. In the "demographic transformation" process, which is expressed as the "global aging process" all over the world, there were 727 million individuals aged 65 and over in 2020. It is reported that the global number of elderly people will exceed 1.5 billion by 2050 and that approximately 80% of all elderly people will be in low- and middle-income countries (United Nations, 2020). According to the French Demographic Research Institute, the proportion of the population over 60 years old, which was 22% in 2004, will reach 35% in 2040. In high-income countries, increases in life expectancy are mainly due to falling mortality among the elderly. In contrast, in low- and middle-income countries, this is mostly the result of decreases in maternal and child mortality and deaths from communicable diseases (WHO, 2015).

As in all countries of the world, Turkey is experiencing a demographic transformation because of developments in the field of health, increase in life expectancy at birth, and decrease in fertility and death rates (Bilgili, 2017: 24). Although Turkey still has relatively a young population compared to other countries, the proportion of the elderly in the total population is increasing rapidly. According to TUIK Address-Based Population Registration System 2020 data, the number of individuals aged 65 and over

reached 7.953.555 and the proportion of the elderly in the total population reached 9.5% (TÜİK, 2021a). Additionally, according to TÜİK population projections, the proportion of elderly population is expected to be 11% in 2025 (TÜİK, 2021b). The United Nations states that a country with more than 10% of its population over 60 or 7% over 65 is an aging society (Pichat, 1956: 15). Therefore, according to the available data, it is understood that Turkey will take place among the countries with elderly population in the next four years.

The gradual transformation of the population structure into an elderly population affects every aspect of society, including health, social security, job opportunities and family life (Bilgili, 2017: 24). With the rapid aging of the global population, socio-cultural and economic problems such as loneliness, poverty, chronic diseases, and the increase in the need for long-term care require special social policies that address the medical care and social support needs of the aging population. However, it leaves little time for governments to react and implement political, social, economic, and health-related strategies (WHO, 2015). In this respect, while the elderly population in need of care increases, the state's shrinking in line with the needs of the neo-liberal era and the weakening of the social government role poses a problem. These problems, which are shaped by the financial burden discourse frequently expressed in economic analysis, require sophisticated solutions. According to Terakye and Güner (1997: 98) "Developing countries do not have preparations to meet the health problems of the future. However, there is a rapid social change in these countries, and some reasons such as migration to big cities cause a change in the traditional family type. These conditions make it difficult for the elderly to live with their children, resulting in loneliness and a decrease in social and economic support." Developed countries with aging populations in a longer period of time have relatively done the necessary works and regulations in line with the health, social and economic needs and expectations of the elderly and the changing needs of the society and have made significant progress in solving the problems (Bilgili, 2017: 24). High-income countries such as Japan and European countries, especially France, have time to adapt to this situation due to the slower demographic change, while developing countries where the transition to older population is faster have very limited time. In this sense, it is necessary to develop and implement the required policies urgently to handle the changes that societies will experience in the coming years in relation to the demographic transition. In the World Aging and Health Report published by the World Health Organization (WHO), it is also emphasized that the increase in the elderly population requires a radical social change (WHO, 2015). Preparing for social, economic, and health-related changes with the aging population is especially important in making progress towards achieving sustainable development goals. To the best of our knowledge, there is no current study examining social policies in terms of elderly health in Turkey. Therefore, in this review, the main social policy

issue regarding the population aging, with current changes, was reviewed: health services and care policies, socio-cultural and economic strategies regarding the aging population.

1. CHANGES IN THE UNDERSTANDING OF SOCIAL POLICY

With its most basic definition, social policy is to provide and maintain the conditions for meeting the basic needs of individuals or groups, which change from period to period, and to produce policies that include preventions and interventions for this purpose. Thus, elements such as employment, health, education, housing, and income supports, and social security are included in this policy production. Individuals or groups do not always acquire the resources by their own efforts, that affect their lives. For this reason, social policy has always been among the main problems of the governments. From this perspective, social policy is historically associated with three developments: Industrialization, capitalization, and the birth of the modern state (Vural, 2016).

With the industrialization process, there has been a transition from a self-sufficient agricultural society to a capitalist society. The people, who previously cultivated their own land, began to sell their labor for a living in the capitalist system, and this turned them into the working class. The bourgeois class, which owns the means of production, has also taken social power. The birth of the modern state inevitably took place because of industrialization and capitalization in England in the 16th century. Modern states have created bureaucracies that will control and regulate even the smallest part of the society. This is the period when the hand of the state is felt everywhere. Therefore, the main welfare provider was also positioned as the state and the most fundamental role and duty of the state was to provide welfare to its citizens in the fields of health, education, and housing, etc.

The modern state began to change in the late 18th and early 19th centuries. With the transition from liberal policies to neo-liberal politics, global capitalism has caused a change in the understanding of welfare. The control and supervision mentioned above have started to hinder the functioning of the free market economy. For this reason, the state had to shrink, which means that the state left some of its roles to non-governmental organizations or the family. Similarly, the individuality of liberalism came to the fore in the understanding of social policy and the concept of self-care citizen began to gain importance. As a result, we can say that there has been a transition from a rights-based social policy understanding to a social policy understanding based on individual responsibility. With the crisis of global capitalism in the late 1970s and 1980s, the state's sole and central element in providing welfare has changed and privatization has increased as well as shrinking. For example, family support for child, elderly, disabled and patient care services, voluntary work of non-governmental organizations,

and social responsibility projects of private institutions have come to the fore.

2. HEALTH SERVICES AND CARE POLICIES

Since most of the elderly population in developing countries live in traditional extended families in rural areas, this group of elderly population has less social, economic, and care-related problems. On the other hand, in developed countries, most of the elderly population lives in urban areas. With the transformation of extended families into nuclear families in urban areas, the shrinkage of living spaces, the greater participation of women who play the main role in the care of the elderly, economic difficulties, intergenerational conflicts, and the need for care bring along many problems, especially the problem of care (Karadakovan, 2014: 17).

The trend in social security policies in Turkey is family-centered in accordance with the global understanding, and instead of allocating a budget for care services, it is possible to increase the support given to the caregiver in the family. However, elderly care services require expertise. In Turkey, care for elderly individuals is provided by women depending on the division of labor based on gender roles in the family (Özmete ve Hussein, 2017). Non-professional home care practice instead of institutional care reduces the quality of social work and pushes women into the background in both employment and education. However, as a result of sociodemographic, cultural and economic transformations in Turkey, especially in recent years, the role of the family in the care of elderly individuals is gradually weakening. In this process, institutionalized elderly care services and state support are more needed due to the high dependency level of the elderly who need long-term care, the lack of opportunities and/or skills of family members to provide long-term care, or the absence of a family member who can provide care. (Seyyar, 2013; Özmete ve Hussein, 2017). In relation to these listed reasons, the inability of the elderly with chronic diseases to receive adequate care, treatment and economic assistance for their physiological, psychological, and socio-economic problems is an important problem that arises. All these problems make it necessary to reveal the chronic diseases (cardiovascular, cerebro vascular, diabetes, malignant and mental diseases etc.) expected in advanced age groups, problems related to institutional care and home care, and to plan early diagnosis, treatment, and rehabilitation services as well as preventive health services for the elderly (Karadakovan, 2014: 59).

The increase in life expectancy brings with it multiple chronic degenerative diseases, polypharmacy, complex treatments, difficult symptom management, various psychosocial problems and easily overlooked mental distress. These situations lead to the complexity of elderly care (Evers, et al. 2002). It is difficult for older individuals and families to manage these complex situations (Voumard ve ark. 2018; Yüksel, 2021: 152). However, it is the personal right of the elderly to live in a desirable social environment

with a high quality of life until the last moment of their lives (Yüksel, 2021: 152). Therefore, the necessity of geriatric palliative care has gained importance, especially in relation to the increase in the number of individuals living in nursing homes or assisted living facilities. Palliative care is the approach of early diagnosis, evaluation, and treatment of the physical, psychosocial, and spiritual problems of individuals and families who have problems due to a life-threatening illness, reducing pain, reducing suffering, and increasing the quality of life (Voumard ve ark. 2018). In the history of palliative care, while the target population was only cancer patients, palliative care services have also been offered to the geriatric patients in recent years. Hospital palliative care programs include palliative care consultation teams and inpatient palliative care units. Out-of-hospital community-based palliative care programs include hospice and home-based palliative care programs. Palliative care service should be provided with a multidisciplinary team approach, with the individual and family in the center, no matter in which environment it is given. With the enactment of the Directive on Implementation Procedures and Principles of Palliative Care Services in our country in 2015, the number of units providing hospital-based palliative care services has been increased. (Directive on the application procedures and principles of palliative care services, 2015; <https://khgmozellikli.saglik.gov.tr/svg/palyatif.php>). In addition, the community-based “PALLIA-TURK” project, initiated by the Cancer Control Department of the Ministry of Health in 2010, was expanded with nurses, family physicians and KETEM (Cancer Early Diagnosis Screening and Education Center) staff, and palliative care delivery was carried out through primary, secondary, and tertiary health units. (Özgül, et al. 2011). Although studies on palliative care in the geriatric population are increasing, they are not sufficient yet. In order to better meet the needs of elderly patients with many diseases, it is necessary to establish geriatric palliative care, to provide health personnel equipped with knowledge and skills, to develop service delivery according to the needs of the society and to expand it all over the world. (Erol and Ergin 2019).

The aging of the population also affects the disease profile, with a shift from communicable and acute diseases that are relatively inexpensive to treat, to chronic diseases that are expensive to manage. Therefore, many policy makers assume that population aging is associated with increased use of health services and higher health expenditures. Therefore, governments are trying to slow down the growth of health expenditures by finding new ways to finance and organize health care in the most effective ways to produce the best health outcomes (Lum and Wong, 2016). In our country, whose population is rapidly aging, action plans and policies have been produced to ensure that the elderly continue their lives in a healthy and active manner and social participation with rights-based approaches by considering the changes brought about by the demographic transformation (Özgöbek and Yazıcıoğlu, 2017).

“Turkey Healthy Aging Action Plan and Implementation Program (2015-2020)” was prepared by the Ministry of Health, Public Health Institution of Turkey in 2015. In this program, basic strategies such as “(i) promoting lifelong health and healthy aging, (ii) protecting society from health risks, (iii) improving health services for the elderly and ensuring full access to health services (iv) strengthening monitoring and evaluation” and priority interventions within the scope of these strategies have been identified (Turkey Healthy Aging Action Plan and Implementation Program, 2015). The strategies included in the Action Plan are in line with the priority targets set by the World Health Organization for the years 2018-2019 at the 70th World Health Assembly: “(i) improving the quality of life of the elderly and coordinating individual-centered integrated care services, (ii) strengthening the elderly/age-friendly environment, and (iii) monitoring and evaluating healthy aging policies” (WHO, 2017). However, compared to developed countries, there are deficiencies in the implementation of the strategies included in the action plans in all developing countries, including Turkey.

The increase in the elderly population and in the frequency of chronic diseases, and the inadequacies in self-care have been risen the needs of the elderly for institutional care (Kaptan, 2013: 109). The organization of long-term institutional care services for the elderly in our country is under the responsibility of the Ministry of Health, the Ministry of Family and Social Policies and the Ministry of Labor and Social Security. The Ministry of Health is responsible for the execution of health services such as hospital and home care within the scope of institutional long-term care. The "Department of Chronic Diseases, Elderly Health and Disabled People" within the body of the Ministry of Health carries out activities such as prevention and control of chronic diseases, prevention of disability, development of programs for the implementation of elderly health services. The Ministry of Family and Social Policies, on the other hand, "General Directorate of Services for the Disabled and Elderly" is responsible for the organization and execution of long-term care institutions such as elderly care and rehabilitation centers and nursing homes (Özmete and Hussein, 2017). When the care services carried out by the relevant institutions for the elderly are examined, the institutions that provide service are as follows.

- Nursing homes, elderly care and rehabilitation centers
- Home care and day care services
- Community based services
- Elderly living homes

2.1. Nursing Homes, Elderly Care and Rehabilitation Centers

Services offered to the elderly in nursing homes and elderly care and rehabilitation centers are health care, accommodation, nutrition, psycho-social support, cleaning, and social activities. Most of the elderly prefer living in nursing homes in bigger cities for the reasons such as getting better

health services and meeting social needs. Since there are few care homes in our country, nursing homes have started to serve as care homes in time. In addition, the number of private care institutions have been increasing. However, with the increase in the number of these institutions, it is also necessary to develop them in conditions suitable for the needs of the elderly individuals (Kaptan, 2013:110).

In the Elderly Care Services Report published by the Ministry of Family and Social Policies in 2017, the elderly individual is defined as “an individual who is at least 55 years old, in need of social, physical, and spiritual support, in good mental health and in need of institutional care”. On the other hand, the elderly in need of special care is defined as “a person who does not have a contagious or disease that requires continuous medical care, and who needs the support of another person in cases that require special care such as dementia, Alzheimer, and paralysis. Besides, while the age of admission to official nursing home care and rehabilitation centers is 60, it is 55 in private centers (Özmete and Hussein, 2017). Within the framework of these definitions, admission conditions to nursing homes and rehabilitation centers are determined by the “Regulation on Nursing Homes and Nursing Homes Elderly Care and Rehabilitation Centers” (Regulation on nursing homes and elderly care homes and rehabilitation centers, 2001). However, all the elderly individuals who need partial, full or continuous care and who meet or do not comply with the conditions specified in the regulation should be able to benefit from nursing homes. In other countries, although the elderly with mental health problems such as dementia and Parkinson's receive care in health care institutions with medical care and therapy facilities, the elderly with these problems receive service in a limited number of care and rehabilitation centers in our country. However, there are very few geriatric outpatient clinics and limited-service areas of these polyclinics in the health institutions. For this reason, it is necessary to establish nursing homes for the elderly in or near hospitals, to provide living and care opportunities for them in units separated according to the health problems in these nursing homes, and to employ the necessary health professionals (Kaptan, 2013:110).

2.2. Home Care and Day Care Services

With the change that started in the 19th century in the social policy, we have seen the shrinking of the government with the policies based on individual responsibility and social policy discussions related to the understanding of "philanthropy" and doing what is good for oneself from an ethical point of view (Altan, 2006: 272). In this context, it shows that the responsibility is not only left to the government, but also moral to help people. In this framework, the care of the elderly has begun to be handled from a moral framework such as charity and tolerance for the elderly.

The scope of corporate home health care services carried out by the Ministry of Health in Turkey is determined by the "Regulation on the

Delivery of Home Health Services by the Ministry of Health and its Affiliates". In this regulation, home care services to be provided include "medical service-oriented short-term care services (generally limited to 30 days) for individuals who have difficulty in accessing health care services due to their disease and/or old age that severely impair their quality of life and who request health care services; and social care based long-term care services provided in case of need for care longer than six months" (Özmete and Hussein, 2017). These services are provided by specialist or semi-expert professionals (formal care). widerIn European countries, informal caregivers also play an important role in long-term home care. In the "Long-Term Care for the Elderly" report published by the European Commission in 2012, it was stated that institutional care and home care of elderly in Europe are of equal importance, however, these services are of greater importance for women, as women carry a higher risk of dependence in the old ages and benefit from institutional care services twice as much as men (European Commision, 2012). However, informal care given at home is seen as a woman's job with a low income and status due to the low education level of women who undertake this task and living in low-income families. In this situation, which is one of the manifestations of gender inequality, it is necessary to plan and implement the necessary improvements urgently, considering the heavy burden of long-term care. In this respect, it is especially important to be sensitive to the issues exposed to discrimination due to care responsibility and to ensure that they benefit effectively from health, education, and social assistance opportunities for those who care for their elderly relatives at home (Espen, 2009).

In addition, if the elderly in our country needs home health care and there is no family member who can provide it, external caregivers are also applied. Institutional care services are preferred if the support of the caregiver from within or outside the family is not sufficient (Özmete and Hussein, 2017). It is reported by Hazer (2007) that the elderly people who need care and their family members are left alone with their care problems, since no professional support is provided to the elderly who are cared for at home in Turkey. This care, which includes intense effort, causes health problems and family tensions can arise many times. Home care and home support services are organized and carried out by the Ministry of Family and Social Policies within the scope of "Regulation on Day Care and Home Care Services to be Provided in Elderly Service Centers". Within the scope of this regulation, home care service is expressed as follows "when the household alone or despite other supports such as neighbors and relatives is insufficient in the care of the elderly who are in good mental health, do not need medical care, and do not have any disability, it is the unit/service that carries out social, physical and psychological support services offered to the elderly with the aim of improving the living environment and helping with their daily living activities so that they can continue their lives at home". Day care services, on the other hand, are defined as "the services for healthy elderly

living at home with their family, relatives or alone, and the elderly with diseases such as dementia and Alzheimer's to improve living environment, make use of free time, help meet the social, psychological and health needs, provide guidance and vocational counseling, support daily life activities, enrich social relations by establishing activity groups according to interests, increase activities and improve the quality of life by collaborating with families from time to time” (Regulation on day care and home care services to be provided in elderly service centers, 2008). However, today there are no centers offering day care services. In addition, a service such as requesting a caregiver from the nearest nursing home in case of need for a home caregiver has just been launched. Considering factors such as the number of nursing homes, the proportion of the elderly population, and the number of caregivers, a limited number of elderly individuals can benefit from those long-term care services (Özmete and Hussein, 2017).

2.3. Community Based Services

Community-based services include support services such as food, transportation, cleaning, and daily care provided to both the elderly in need of long-term care and those who care for them at home (European Commission, 2013). In terms of community-based care services in our country, municipalities in local governments are assigned to carry out services such as carrying out social and cultural services, establishing social facilities, opening vocational and skill training courses for certain groups such as the elderly, disabled people, and women, within the scope of the Metropolitan Municipality Law. In this context, some services such as home health and social care and support services are provided by some municipalities as long-term care support. For instance, in Ankara, the "Life Support Center" model is implemented in the Service Center for the Elderly, which is run and financed by the governor's office. In this model, it is aimed to reach the elderly, disabled, bedridden and lonely individuals in emergencies such as falls, injuries, heart attacks, and hypertension, by reaching them as soon as possible. For this purpose, a device that can be worn around the neck is designed for communication. When the button of the device is pressed, the individual's diseases, medications, relatives, and neighbors are reflected on the computer screen in the call center. If the elderly cannot speak, help is directed, and a patient transport vehicle is provided (Ankara Metropolitan Municipality Service Center for the Elderly, 2021; Özmete and Hussein, 2017). In order to reach the elderly and the disabled people, home health services are provided by the Istanbul Metropolitan Municipality Health and Social Services Department. By means of these services, it is aimed to contribute to the country's economy by making patients and their relatives as independent as possible regarding their current illnesses, preventing complications and hospitalizations, and reducing the costs and care and medical treatments (Istanbul Metropolitan Municipality Health Department, 2021; Özmete and Hussein, 2017). Izmir

Metropolitan Municipality also provides "home care" services to the elderly, patients and orphans with a team consisting of physicians, nurses, caregivers, sociologists, and cleaning staff, who only perform wound care, dressing, distribution of patient beds and cleaning practices at home, with daily visits a week (İzmir Metropolitan Municipality, 2021; Özmete and Hussein, 2017). In addition to these municipalities, services such as general health care, psychological support, day care services, house cleaning and personal care are provided by Konya, Diyarbakır, Gaziantep and Samsun Metropolitan Municipalities (Özmete and Hussein, 2017).

These social services offered by municipalities are especially important in terms of supporting the social inclusion and social participation of the elderly. However, these services have limitations such as mainly cleaning and assistance services, being dependent on the level of need of individuals, and often carried out by support personnel. Hence, it is necessary to expand care services by employing physicians and nurses as well as other professional members such as psychologists, social workers, sociologists, and taking part in practices that will support healthy and active life within the scope of day care. Due to the large number of elderly people who need home care services, local governments need to increase these services for the elderly and caregivers.

2.4. Elderly Living Homes

In 2012, within the scope of day care, living houses have been established to support the active life and social participation of three or four individuals of the same gender in one residence. Elderly people staying in these houses are frequently visited by managers and professionals, and support for the personal care of the elderly and daily household chores are carried out by the care staff. For this reason, the elderly living homes are generally established at close distances to the nursing homes to benefit from their personnel and facilities. However, in this case, these houses, which are based on the idea of living in the social environment that the individual is used to, move away from the purpose of aging in the place of the elderly. Therefore, there is a need to meet the staffing requirements of the elderly living homes (Özmete and Hussein, 2017).

3. SOCIO-CULTURAL PROCESSES: MENTAL HEALTH OF THE ELDERLY

When aging is evaluated from a socio-cultural point of view, unlike the discussions about the body's health and biological aging, it is observed that the studies are focused on changes such as social relations, social participation, routines in social life, social roles, etc. (Krause, 2004: 1217). However, it is emphasized that the studies should not focus only on terms of the care of the elderly, but also in the development of adequate services that will meet their bio-psycho-social needs. Taşkesen (2017: 94) describes the social life of this period as follows, "due to the fact that the old age is the last

period of the life, the pressure of the approaching death on the elderly individuals, as well as the pressure of being partially withdrawn from the social life can be easily felt.”

In addition to socio-cultural, economic, and psychological problems, other important issues to be discussed for the elderly are “abuse and neglect”. In addition to these, the inability to perceive old age adequately, the distance between the elderly and other generations, and the evaluation of daily life are among the problems have seen in old ages. Therefore, it is necessary to make living arrangements for the period old ages. The purpose of these arrangements is to provide “positive aging” (Canatan, 2008). In this sense, policies should be developed to improve the welfare of the elderly without seeing the elderly as an obstacle in front of the society. In this direction, what is expected from social policies is not only the provision of physical care, but also the implementation of activities aimed at meeting social needs. It should be aimed to provide personal satisfaction by underlining that the elderly has different interests, needs and activities, not to push the elderly out of the society, but to keep them in a productive position and to take part in social activities (Demirbilek, 2005: 233). It is important that the social policies have a positive perception of aging for the elderly in the following respects: the elderly population, which is rapidly increasing in the world and especially in developed societies should be integrated into the society, removed from extinction for the family and society and positioned as active individuals who makes some contributions. For this pupose, the mental health of the elderly should also be improved, because it will be harder and harder for the young and productive population to meet the social and emotional needs of the increasing elderly population (Şener, 2009: 3). Social policies and initiatives going to be prepared in this direction may have been strengthen the social support network and create a healthy sense of belonging and social life patterns based on cooperation between the elderly and the society.

For instance, it is necessary to ensure the life satisfaction of the elderly through initiatives and practices such as increasing the number and quality of nursing homes and nursing homes to meet the housing needs of the elderly, health problems are met by health professionals who have special training on elderly, preparation of opportunities that will enable the elderly to participate actively in the society. In addition, education programs should be focused on preventing negative opinions and behaviors in the society against aging, and education should be provided to reach wider masses by taking the support of the media in this direction.

Conclusion

The effects of population aging at the national and global level are becoming increasingly evident in many industrialized countries. However, the importance of social policies for the elderly has also been increasing day by day in the face of changing and increasing needs. Since the population

aging is a problem that everyone will face in near future, the services for the elderly are accepted as a social problem. Although the care of the elderly in Turkey has met within the traditional family structure, the changing conditions, the fact of aging and the increase in the need for care in older ages affect family members negatively not only with its financial dimension but also due to many psycho-social factors. This situation reveals the necessity of care insurance with the increasing need of the elderly for state support and professional services (Hekimler, 2015, s. 71-72). In countries such as Germany, Japan, Belgium, Denmark, and the Netherlands, some regulations that can be considered pioneering in the context of long-term care insurance have been made. The first of the leading countries in terms of care insurance is Germany, which legally implements care insurance within the social security system (European Commission, 2017, p. 1-2). Through compulsory care insurance, which is divided into two as public and private care insurance, financial support is provided along with the care needs of the elderly population (Kocabaş and Kol, 2020). The main purpose of establishing this insurance branch is to ensure that individuals in need of care in cases such as illness, accident, unemployment, etc. can lead an independent life as much as possible and do not need social assistance (Ökem ve Can, 2014, s. 14). Through the care insurance, medical and social care, home care, day-night care, nursing home, elderly care home, and rehabilitation services, supply of tools and equipments, support of care personnel and other social support services are provided (Hekimler, 2015, s. 61). The most important condition for benefiting from this insurance is to need care. Therefore, first, the concept of "need for care", which can occur not only in old age, but also in all ages, should be well defined by countries. With the "Social Care Insurance Law" adopted in 1995, Germany supports both the individual and the family within the legal framework in case of need for care, which is considered as a social problem (Caniklioğlu ve Ünal, 2011, s. 2272-2274).

Japan, which is one of the fastest aging countries in the world and where the need for care is increasing rapidly, is the second country to establish its own care insurance system within the social security system, taking advantage of the example of Germany. However, between these two country care systems there are some differences in terms of determining the need for care, the beneficiary, financing, institutional care services and care providers. Initially, while in Germany the determination of need for care is done by a multidisciplinary medical committee, in Japan it is done by a special care coordinator. As a second difference, there is no financial allocation for people in need of care in Japan. Third, the Japanese long-term care insurance system is narrower than Germany's, only covering individuals aged 65 and over in need of care and excluding family members from the system. The fourth difference is that institutional care services are not completely free in Japan, 10% of the care service expense is taken from the

person receiving the care service (Seyyar ve Oğlak, 2011, s. 742-755; Gibson; 2003; 15-16).

It is difficult to say that national and inclusive care policies have been established for the aging population in Turkey. The Ministry of Family, Labor and Social Services and the General Directorate of Services for the Disabled and Elderly continue to work on the implementation of care insurance that covers everyone regardless of income. The establishment of care insurance in our country, whose population is rapidly aging, will be an important prevention for the future (Oğlak, 2014, s. 222-223). To establish a sustainable care insurance in Turkey, first, the number of people in need of care should be well determined. The correct determination of the number of individuals in need of care is also related to the correct definition of the concept of need for care. In addition, although there has been progress in care services for the elderly in Turkey in the recent years, it is also necessary to develop care services that will offer alternative solutions to emerging and future problems, especially the problem of need for care (Cengiz, 2018, s. 26). Active aging policies in Turkey should be also developed within the scope of a holistic strategy and the services for the elderly should be considered as a sector. The phenomenon of aging in Turkey should be urgently evaluated in the context of an active social policy and result-oriented policies should be developed. In this direction, the participation of the elderly in social life should be ensured and appropriate environments should be prepared. As a result, it is revealed that discussing the various aspects of the elderly care and seeking solutions are necessary for economic and social life. With the transition from a 'rights-based and state-centered' understanding of welfare to a 'market, volunteering, work and poor-based' understanding of welfare, the basic idea about the elderly care in Turkey is to care for and accommodate the elderly within the family. The importance of the institutions and organizations that respond to the needs of the elderly who in need of protection and preparing a safe living place for them in the situation where the family members are insufficient are becoming much more important.

Kaynakça

Altan, Ö. Z. (2006). *Sosyal politika dersleri*. Anadolu Üniversitesi Basımevi.

Ankara Büyükşehir Belediyesi Yaşlı Hizmetleri ve Şefkat Evleri-Yaşlılara Hizmet Merkezi. <https://www.ankara.bel.tr/sosyal-hizmetler/yasli-hizmetleri/yasli-lara-hizmet-merkezi>. Erişim: 7 Mayıs 2021.

Bilgili, N. (2017). *Yaşlılık ve yaşlı sağlığı*. İçinde: Yaşlı Nüfus, Yaşlılıkla İlgili Temel Kavram Ve Yaklaşımlar: Dünya'da ve ülkemizde yaşlı nüfus. Editörler: Bilgili N., Kitiş Y. Vize Yayıncılık.

- Canatan, A. (2008). Sosyal yönleriyle yaşlılık. Palme Yayıncılık.
- Caniklioğlu, N., Ünal, C. (2011). *Karşılaştırmalı Hukuk Işığında Türk Hukukunda Bakım Sigortasının Kurulmasının Gerekliliği*. S. Başterzi (Ed.), Prof. Dr. Sarper Süzek'e Armağan, III, içinde (s. 2267-2297). İstanbul: Beta.
- Cengiz, İ. (2018). Türk Sosyal Güvenlik Sistemi İçerisinde Yaşlılara Yönelik Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmetler. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 8(2), 23-58.
- Demirbilek, S. S. D. (2005). *Sosyal Güvenlik Sosyolojisi: Çeşitli Yönleriyle Sosyal Güvenlik, Sosyal Sorun Kavramı, Sosyal Sorun Alanları Ve Sosyal Güvenlik; Sağlık, Aile, Yaşlılık, Yoksulluk*. Legal.
- Erol, S., Ergün, A. (2019). Geriatrik palyatif bakım: neden, nerede, ne zaman, nasıl ve kim tarafından verilmeli. *Halk Sağlığı Hemşireliği Dergisi*, 1(2), 38-48.
- Esplen, E. (2009). Bridge: gender and care overview report. *Institute of Development Studies*.
- European Commission. (2012). *Long term care for the elderly: provisions and providers in 33 european countries*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- European Commission (2017). Peer review on Germany's latest reforms of the long-term care system, Germany. Erişim adresi: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=89&newsId=9008> (05.07.2019).
- Evers, M. M., Meier, D. E., Morrison, R. S. (2002). Assessing differences in care needs and service utilization in geriatric palliative care patients. *J Pain Symptom Manage*, 23:424-432.
- Gibson, M. J., Gregory, S.R., Pandya, S.M. Long-term care in developed nations: a brief overview, AARP Policy Institute, October 2003.
- Hazer, O. (2007). *Ailede Yaşlıların Bakımı ve Karşılaşılan Sorunlar*, IV. Ulusal Yaşlılık Kongresi, Ankara, s.222-235.
- Hekimler, A. (2015). Federal Almanya'da Sosyal Bakım Sigortasının Temel Esasları, *Çalışma ve Toplum*, 44 (1), 45-76.

Huzurevleri ile Huzurevi Yaşlı Bakım ve Rehabilitasyon Merkezleri Yönetmeliği. Resmî Gazete Tarih: 21.02.2001, Sayı: 24325.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Sağlık Daire Başkanlığı. <https://sağlik.ibb.istanbul/evde-saglik-hizmeti-2/>. Erişim: 7 Mayıs 2021.

İzmir Büyükşehir Belediyesi. <https://www.izmir.bel.tr/tr/evde-saglik-ve-bakim-hizmeti/907/4088>. Erişim: 7 Mayıs 2021.

Kaptan, G. (2013). *Yaşlı Bireylerin Bakım Sorunları Ve Alternatif Sağlık Bakım Kurumları*. İçinde: Geriatrik bakım ilkeleri. Nobel Tıp Kitabevleri.

Karadakovan, A. (2014). *Yaşlı ile ilgili sorunlar ve politikalar*. İçinde: Yaşlı Sağlığı ve Bakım. Akademisyen Tıp Kitabevi.

Krause, N. (2004). Lifetime trauma, emotional support, and life satisfaction among older adults. *The Gerontologist*, 44(5), 615-623.

Kocabaş, F., Kol, E. (2020). Almanya ve Türkiye’de Karşılaştırmalı Olarak Bakım Hizmetleri: Türkiye’de Bakım Sigortası Kurulmasına Yönelik Bir Öneri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(4), 283-310.

Lum, T. Y., Wong, G. H. Y. (2016). Social policies for aging societies. N.A. Pachana (ed.), *Encyclopedia of Geropsychology*, Springer Science+Business Media, Singapore.

Oğlak, S. (2014). Türkiye’de yaşlının uzun süreli bakımında bakım politikaları. N. Korkmaz, S. Yazıcı (Ed.), *Küreselleşme ve Yaşlılık* içinde (s. 215-234), Ankara: Ütopya.

OECD, European Commission. A good life in old age: monitoring and improving quality in long-term care. OECD Health Policy Studies, OECD Publishing, 2013. <https://www.oecd.org/els/health-systems/a-good-life-in-old-age-9789264194564-en.htm>. Erişim: 6 Mayıs 2021.

Ökem, G. Z., Can, M. (2014). *Avrupa Birliği Ülkelerinde Yaşlılara Yönelik Uzun Süreli Bakım Sistemleri ve Uygulamaları*. Ankara: Nobel.

Özgöbek, R., Yazıcıoğlu, T. (2017). *Yaşlılık ve yaşlı sağlığı*. İçinde: Yaşlı Nüfus, Yaşlılıkla İlgili Temel Kavram ve Yaklaşımlar: Ulusal Ve Uluslararası Yaşlılık Politikaları. Editörler: Bilgili N., Kitiş Y. Vize Yayıncılık.

Özgül, N., Koç, O., Gültekin, M., Göksel, F., Kerman, S., Tanyeri, P., Ekinci, H., Tuncer, M.A., Sencan, I. (2011). *Opioids for cancer pain: availability, accessibility, and regulatory barriers in Turkey and Pallia-Turk Project*. J Pediatr Hematol Oncol, 33(1):29-32.

Özmete, E., Hussein, S. (2017). Türkiye’de yaşlı bakım hizmetleri raporu- Avrupa’dan en iyi uygulama örnekleri ve türkiye için bir model tasarımı. *T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Sosyal İçerme Politikaları Alanında Kurumsal Kapasitenin Artırılması Projesi*.

Pichat, B. (1956). *Population aging and its social economic implication*. United Nations: New York.

Seyyar, A. (2013). *Engelli ve Yaşlı Hizmetlerinde Sosyal Bakım*. Rağbet Yayınları, İstanbul.

Seyyar, A, Oğlak, S. (2011). Almanya ve Japonya’da bakım sigortası uygulamaları (mukayeseli bir değerlendirme). *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 55(1), 735-757.

Şener, A. (2009). Yaşlılık, Yaşam Doyumu ve Boş Zaman Faaliyetleri. *Çağın Polisi Dergisi*, 93(04).

T.C. Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğü

<https://khgmozellikli.saglik.gov.tr/svg/palyatif.php>. Erişim Tarihi: 20.08.2021.

TC Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü. Palyatif bakım hizmetlerinin uygulama usul ve esasları hakkında yönergesi <https://dosyamerkez.saglik.gov.tr/Eklenti/2817,palyatif-bakim-hizmetleri-yonergesipdf.pdf?0> Erişim tarihi: 20.08.2018.

T.C. Sağlık Bakanlığı Türkiye Halk Sağlığı Kurumu Kronik Hastalıklar, Yaşlı Sağlığı ve Özürlüler Daire Başkanlığı. Türkiye sağlıklı yaşlanma eylem planı ve uygulama programı 2015-2020. T.C. Sağlık Bakanlığı Yayın No: 960, Ankara, 2015.

Taşkesen, C. G. (2017). Kırsal ve Kentsel Alanlarda Yaşlanma, Yaşlılık ve Yaşlılar: Denizli İli Örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 92-124.

Terakye, G., Güner, P. (1997). Kriz Potansiyeli Taşıyan Bir Dönem: Yaşlılık, Kriz Dergisi, 5, 95-101.

Türkiye İstatistik Kurumu-TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2020. Türkiye İstatistik kurumu haber bülteni, Sayı: 37227, 18 Mart 2021a. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yaslılar-2020-37227>. Erişim: 17.04.2021.

Türkiye İstatistik Kurumu-TÜİK, 2018 Nüfus Projeksiyonları 2025-2080. Türkiye İstatistik kurumu haber bülteni, Sayı: 37227, 18 Mart 2021b. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yaslılar-2020-37227>. Erişim: 17.04.2021.

United Nations World Population Ageing 2020 Highlights. United Nations Department of Economic and Social Affairs. Newyork, 2020. <https://www.un.org/development/desa/pd/news/world-population-ageing-2020-highlights>. Erişim: 17.04.2021

Voumard, R., Rubli Truchard, E., Benaroyo, L., Borasi, G. D., Büla, C., Jox, R J. (2018). Geriatric palliative care: a view of its concept, challenges and strategies. BMC Geriatrics, 18:220.

Vural, N. (2016). Sosyal Politika ve Toplumsal Cinsiyet. *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*, 101-117.

World Health Organisation-WHO. Seventieth world health assembly proposed programme budget 2018–2019. 10 Nisan 2017.

World Health Organization-WHO. World Report on Ageing and Health. Geneva, 2015. <https://www.who.int/ageing/events/world-report-2015-launch/en/>. Erişim: 17.04.2021

Yaşlı hizmet merkezlerinde sunulacak gündüzlü bakım ile evde bakım hizmetleri hakkında yönetmelik. T.C. Cumhurbaşkanlığı mevzuat bilgi sistemi. Resmî Gazete Tarih: 07.08.2008, Sayı: 26960. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=12318&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>. Erişim: 20.04.2021.

Yüksel A. (2021). Geriatrik hastada palyatif bakımın önemi ve öncelikli durumlar. Tazelenme Üniversitesi Ders Kitabı. US Akademi. ISBN: 978-605-06275-4-1.

INTERNATIONAL RELATIONS, RELIGION AND RELIGIOUS CONCEPTS*

Mustafa YILDIZ**

Abstract

The field of International Relations gained popularity after the First World War as the need for security policies and means to ensure peace emerged and different issues around international relations started to be discussed. In addition to the debates on the legitimacy of the Vietnam war, various issues such as post-80's emigration, global poverty and separation began to be addressed, even though differences in the level of welfare among various regions of the world and issues such as separatism have been subjects scholars in this field regularly avoid. Religion, which had been tried to be abstracted from the lives of people in the process of secularism and its role in shaping global politics was practically ignored in the analyses these scholars made. In this work, we will examine the reasons behind this and focus on religion and religious concepts in International Relations since the last quarter of the 20th century.

Keywords: *International Politics, Theopolitics, Religion, Secularism Theory, Religious Concepts.*

ULUSLARARASI İLİŞKİLER, DİN OLGUSU VE DİNİ KAVRAMLAR

Öz

Birinci Dünya Harbi sonrası ihtiyaç duyulan güvenlik politikaları ve barışın temini çalışmaları ile de popülerite kazandığı ifade edilebilecek olan Uluslararası ilişkilerin farklı yönleri ile alakalı tartışmalar yirminci asrın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkmışlardır. Vietnam savaşının meşruiyeti üzerine başlayan tartışmaların yanında 80 sonrası göç, küresel fakirlik ve ayrılma gibi farklı konular da ele alınmaya başlanmıştır. Dünyanın çeşitli bölgeleri arasındaki refah seviyesinin farklılıkları ve bölücülük faaliyetleri gibi konular ise klasik yazarların işlemekten kaçındıkları konular olmuştur. Sekülerizm kavramı altında kamusal alan olarak tarif edilebilecek bütün sahalardan uzaklaştırılmaya çalışılan din olgusu ve uluslararası politika üzerindeki etkisi Uluslararası İlişkiler çalışmalarında genel anlamda göz ardı tutulmuştur. Bu çalışmada bunun sebeplerine yer vererek yirminci

* This article is the expanded version of the paper presented at the USBIK 2018, International Social Sciences Congress held at Kayseri Erciyes University between 31 January and 3 February 2018, under the title of "International Relations, Religion, Religious Concepts".

** Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, mustafa.yildiz@bozok.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3990-6275>.

asrın son çeyreğinden beri Uluslararası İlişkilerde din ve din olgusu gibi kavramlar ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Uluslararası Politika, Teopolitika, Din, Sekülerizm teorisi, Dini Kavramlar*

Introduction

The Peace of Westphalia caused religion and the Church in the West to leave their place of influence to ideology and the nation state, requiring individuals to shift their loyalty to the side of their nation states rather than to a deity. Religion was tried to be isolated from the political and social life of people and in some places to be removed from the public sphere altogether. Even without an active secularization process, it was assumed that technological developments and modernization would naturally reduce the influence of religion in societies. International Relations research has been one of the fields where this 'secularization bias' was held and as a result scholars failed to consider the role of religion in global politics. As this belief did not materialize as expected, it became evident that analyses of various events and developments in the world were incomplete at best and blatantly wrong at worst.

In this study, we will focus on religion and religious concepts in International Relations without which we believe a correct analysis of the events that took place after the Cold War and after 9/11 is not possible. While investigating the subject, we will first examine the period before the Cold War in which religion was practically ignored in international relations. We will briefly mention the role of religion in international relations during the Cold War period and its effect on the understanding of the new world order that was shaped by the dissolution of the Soviet Union. We will then focus on religious concepts that entered the scene of international relations with the clash of civilizations debate and the events after 9/11.

It cannot be said that there are enough studies in this field, which we begin to encounter in the literature under the name of Theopolitics. Even though Mehmet Şahin's "Relation of Religion and Foreign Policy: USA Case" draws attention as a study that concentrates on the place of religion in international politics and its effect on foreign policy with the USA as example, we have no doubt that this study will contribute to the field as well.

1. SECULARITY BIAS IN INTERNATIONAL RELATIONS (PRE-COLD WAR PERIOD)

Living beings can live alone or in groups. In terms of groups one should not automatically think about large crowds. Human beings live in groups, but they do not lose their individuality. Even though their production is collective, they are entitled to consumption in proportion to their contribution to the common production, and they do so as individuals. Thus, they preserve their individuality. Neither does the individual exist only for society, nor does society exist only for the individual. Although they have

different characteristics, they need and protect each other. The vitality of one depends on the existence of the other. Establishing the balance between the two has been one of the most occupying subjects in the history of humanity (Arslantürk and Amman, 2001: 160). Religion plays an important role in maintaining this balance. Before, religion covered the entirety of the social system, all other institutions that made up society existed within religion and progressed side by side with it. The development of humanity caused changes in religion and the social structure and society became stronger (Başgil, 1991: 27). Over time, religion and the system separated and the dominance passed from religion to the system. Revolutions and rebellions took place on behalf of both, and the individual was oppressed in between.

The field of International Relations, which is accepted as an important field of political science, is still a young discipline, but as historic as the concepts of war, peace, and conflict. Even though on the surface it may seem to be the same as International Politics or Foreign Policy, the differences should not be overlooked. While Foreign Policy covers the policies of a state with its external environment, International Politics covers the mutually developed and variable policy of many states and actors in relation to each other and also their reactions to movements abroad (Ari, 2011: 61).

International Relations, on the other hand, focuses on states, international organizations, non-governmental organizations, security, welfare and dominance in general rather than political actors and content. In this context, religious leaders, companies, parties, underground organizations and terrorist groups are also subjects of the field. As such, it can be said that International Relations essentially refers to political relations protected by the states in the international system, because everything that originates from a state and happens outside or in the international system is attributed to it. It would not be wrong to evaluate issues such as foreign country research, the formation of underground resources and scarcity, international environmental problems and international tourism as within the scope of International Relations (Ari, 2011: 62).

Conventional understandings of International Relations assume that religion was privatized during modernization and is therefore absent in the sphere of power, excluding from the start the possibility that religion could be a fundamental force in the international system. This assumption is also referred to as the ‘secularization thesis’ or “secularization bias” and has been debated in the social sciences for decades, but have only just begun to enter the field of International Relations (Hurd, 2007). The secularist reading assumed that “in the long run, religious views will inevitably melt under the sun of scientific criticism and that religious communities will not be able to withstand the pressures of some unstoppable cultural and social modernization” (Habermas, 2006:15).

The process of secularization in the West can be traced back to the Reformation and Enlightenment period, manifesting different forms of secularism after the Peace of Westphalia. This process led to mainly two

forms of secularism represented in the West: laicism and the Judeo-Christian secularism. Laicism rejects religion in public life as dangerous, but in order to ensure the exclusion of religion from public life it has to constantly define what religion is and where the line between public and private has to be drawn (Hurd, 2008). The discussions around the issue of the French ban on the veil could be seen as an example for this. Hurd argues that laicism is therefore “not the opposite of theological discourse. It enacts a particular kind of theological discourse in its own right” and has to be analyzed in International Relations as a form of political authority itself (Hurd, 2008:35).

Judeo-Christian secularism, or passive secularism on the other hand, informs and sustains secular order whilst trying to regulate and limit its intrusion in public discourse (Hurd, 2008).

The common narrative, which holds that the Westphalian peace treaty ended decades of religious wars was challenged by Cavanaugh stating that violence and bloodshed had increased since. He saw as the issue behind the sectarian wars the wish to privatize the Church by “creating religion as a private set of beliefs that could exist separately from one’s loyalty to the State” (Cavanaugh, 1995: 403). He thought that it is important to see that “the principal promoters of the wars in France and Germany were in fact not pastors and peasants, but kings and nobles with a stake in the outcome of the movement toward the centralized, hegemonic State” (Cavanaugh, 1995:403).

Wilson argues that another shortcoming of International Relations with regard to its view on religion has been the kind of limited definition of religion it operates with. This definition focuses on the institutional, individual, and irrational dimensions of religion and ignores the ideational, communal, and rational dimensions (Wilson, 2012). It is commonplace to describe the West as secular, but this claim is usually based on one of three observations that result from this kind of limited definition: first, that institutional Christianity is in decline; second, that public discussions and debates are rarely religion related and religion is generally treated as a matter of private opinion rather than public truth; third, that its social and cultural state is often the target of critical comments from religious bodies, Western and Eastern alike (Smith, 2008).

However, it cannot be said that the religion-state relationship has completely disappeared in Western societies. Moreover, it is not possible to talk about a uniform relationship between the state and the church, because of the existence of different systems for different states: a single system that could be expressed as the state church in countries where Protestantism is dominant; an agreement system, also called Concordat, in countries with a predominantly Catholic population; and separatist systems in secular states (Ferrari, 2003).

A growing number of data suggests that religious beliefs and practices on an individual level are from diminishing as well. According to the Atlas of European Values from 2017, 18 percent of UK’s population equate being European with being Christian, 48 percent believe in God, 23 percent believe

in a personal God and 20 percent do not believe in any god. When it comes to membership in religious or church organizations France scores 4 percent, UK 14 percent and Germany 33 percent¹. In the USA, Christianity is considered a major social and political force, made evident in the so called culture wars (Smith: 2008).

If religion still plays a role in the lives of Western and Eastern societies alike, it is clear that politics will also be affected albeit to various degrees in different countries. Since International Relations is a discipline of political science, its relation with religion cannot be perceived differently. As belief systems direct the actions of individuals and societies, religion has the power of influencing, limiting, or justifying politics and the influence of religious groups and institutions on actors in global politics is undeniable (Sandler and Fox, 2004).

Religion continues to have a direct impact on Western politics through political discourses, narratives, and constructions of national identity (Wilson, 2012:9) and as such has to be included in analyses of International Relations. The establishment of Israel after the Second World War, the revolution by Khomeini in 1979, the Green Belt policy developed by the USA, and the religion-oriented approaches of governance that developed in the Arab world strengthen the argument that religion had an active role in the political sphere during the Cold War period, even though the concepts that occupied the public were mostly concepts such as capitalism, communism and nationalism.

2. INTERNATIONAL RELATIONS AND RELIGION (POST-COLD WAR PERIOD)

The collapse of the Berlin Wall in 1989, which is also accepted as the end of the Cold War period, the dissolution of the Warsaw Pact in 1991, and the dissolution of the Soviet Union in 1991 are voiced by many thinkers as the catalyzing events of the New World Order. It was assumed that the ideological war ended with the end of the East-West conflict and that Liberalism began to come to the fore not only for the security and determination of Europe, but for the whole world.

Religious concepts which did not occupy the public's opinion until this period, came to the forefront during NATO's search for a new enemy after the disappearance of the Warsaw Pact and were spoken about openly and openly. The ideological separation between the East and the West, which manifested itself in the form of Communism and Liberalism, started to give the signals of a transition into a new era.

American philosopher Francis Fukuyama (1992) states in his book titled "The End of History and the Last Man" that the ideological evolution of humanity has come to an end with the end of Communism. From now on,

---

¹ Atlas of European Values, <https://www.atlasofeuropeanvalues.eu/maptool.html>, last accessed 17.08.2021

the war will focus on the solution of economic and technical problems and this will cover not only Europe but the whole world. According to him, the ideological war is over. Although this understanding of universality was accepted as a good idea by many people at first, it was not found that grand later on when events took place that seemed to contradict it, such as the Serbian attacks of 1991 that took place in Slovenia and then in Croatia and Bosnia and Herzegovina. Although the attacks on Slovenia and Croatia were ended in a short time due to the pressure from the EU, Bosnia and Herzegovina was forced to endure the Serbian attacks until 1995. The massacre of 8,000 Muslims in Srebrenica, under the auspices of UN soldiers, revealed an atrocity not seen in Europe since 1945. Tens of thousands of Muslims were brutally murdered both in Bosnia and Herzegovina and in Kosovo without hesitation.

Samuel Huntington disagreed with Fukuyama's very optimistic predictions about universality and the future. He hypothesized that the leading source of conflicts in the future will not be primarily ideological or economic but cultural and that the clash of civilizations will dominate global politics (Huntington, 1998). Huntington, who categorizes civilizations under eight main groups, states that after the Cold War, people would search for identity; they would match their identity with the culture that expresses them and this would make the conflict between civilizations inevitable. Civilizations that are not compatible with Western values will become religion-oriented and this will form the backbone of conflicts. According to him, the most obvious conflict will be seen between Western and Islamic civilizations (Huntington, 1998: 515). He formulated this as a risk rather than a certainty and suggested that the West had to take this risk into consideration to minimize it (Rose, 2013:2). He saw "the failure of the West to provide meaningful support to the Bosnian Muslims or to denounce Croat atrocities in the same way as Serb atrocities were denounced" and other events around that time as examples in line with his theory (Huntington, 1993:188).

Margaret Thatcher pressed the need for the West to stand together and indicated a shift of focus in terms of military threats in her speech at the North Atlantic Council at Turnberry in June 1990 saying

"Stability in Europe depends upon the Western countries standing together. ... Ought NATO to give more thought to possible threats to our security from other directions? There is no guarantee that threats to our security will stop at some imaginary line across the mid-Atlantic. ... With the spread of sophisticated weapons and military technology to areas like the Middle East, potential threats to NATO territory may originate more from outside Europe" (Thatcher, 1990).

This is the period when Turkey's membership in NATO as the only Muslim country began to be questioned. While Jaques Delors, the president of the EU Commission described the EU as a "Christian club", the Belgian

prime minister Jean Claude Juncker, who would later become the head of the EU commission said "Turkey's culture is not suitable, it cannot become a full member". The German chancellor Helmut Kohl stated that Turkey, as an Asian country, could not be in the EU. And finally, the following statement of Wilfried Martens, the former Prime Minister of Belgium "the European Union is a civilization project and it is not possible for Turkey to become a full member of this community" were all in line with Huntington's thesis of the clash of civilizations (Akan, 2018: 170).

Former NATO secretary general Willy Claes told the German *Süddeutsche Zeitung* on February 12, 1995:

“Fundamentalism is just as dangerous as Communism. Please do not underestimate this danger. After the collapse of Communism, the biggest threat is Islam. The new mission is the fight against fundamentalism in Islamic countries and even military intervention can be considered if necessary”.

Emphasizing that NATO is more than just a military alliance, Claes adopted the principle of preserving the values that connect North America and Europe. NATO's classic color associations of blue-friendly, red-enemy were transformed into blue-friendly, green-enemy formulas after the collapse of the Soviet Union, thus manifesting the attitude towards the Islamic world (Akan, 2018: 169).

Nixon, a former US president stated:

"Some think the USSR poses a threat in the Middle East, while others say the real danger comes from the Palestinians. I say that the real danger are the Muslims who want to establish a state that unites the whole Islamic world from North Africa to Indonesia and take their people back to ancient times” (Gengerlioglu, 2017).

After the collapse of Soviet Communism, the world became unipolar and the collapse of the "religion is an opium"-thesis was confirmed by the fact that people filled the churches after the decline of Russia, while politicians competed with each other to be with the clergy in order to appear appealing to the public. The day Ceausescu was executed was declared as the day when Christianity was reborn in Romania. All these were clear indications that religion still played a role in societies and thus was affecting politics. Also the attitude of the West when it comes to Islamic countries and Islam confirms Huntington's thesis that it is again the turn of openly religion-oriented assessments and confrontations.

3. INTERNATIONAL RELATIONS AND RELIGION (SEPTEMBER 11)

The attacks on the World Trade Center and the Pentagon on September 11, 2001 are perceived as a breaking point as they added a new

dimension to the international arena and required International Relations to reconsider the position of religion in global politics.

Georg W. Bush, the USA President of the time, openly acknowledged that religion played an important role in his leadership vision and policy decisions. As such he is not a laicist but a Judeo-Christian secularist who does not support the exclusion of religion from the spheres of power and sees the US “as a secular republic that is realizing (a Christian) God’s will” (Hurd, 2008:37-38). This is made evident in his 2003 speech to the National Endowment for Democracy where he said “liberty is both the plan of Heaven for humanity and the best hope for progress here on earth” (Hurd, 2008:37-38).

After 9/11, Bush indicated that the new crusades had started and made the bold statement of "you are either on our side or on the side of terrorism", forcing the world to take his side. Arguing that the attacks targeted not only the USA, but the modern world as a whole, he tried to get the support of not only the public opinion in the USA, but also the North Atlantic nations and he was successful in this (Kissinger, 2003: 355).

It should be noted that the coalition here went beyond the Cold War partnerships. India due to its large Muslim population, Russia because of its neighbors with dense Muslim populations and China considering its western regions revealed their intention to work together against Islamic Terrorism (Kissinger, 2003: 356).

On October 2, Bush signed the plan for ‘Operation Enduring Freedom’ in Afghanistan using the 9/11 attacks and the fact that al-Qaeda’s leader Osama bin Laden’s presence as pretext. Acting on the legitimacy it received from the UN, the USA caused the death of thousands of Muslims in Afghanistan leaving nothing but turmoil and tears behind instead of the freedom that was declared to be brought to the country (Sommer, 2012: 44).

Using its alleged relations to al-Qaeda as an excuse, Bush declared the War on Iraq in March 2003, which “defense intellectuals” Paul Wolfowitz and Richard Perle were dreaming about for years. The invasion resulted in the murder of hundreds of thousands of Muslims. The ‘War of Choice’, which should have been completed in a few months, continued until December 18, 2011², leaving behind an Iraq completely destroyed, fragmented and more easily exploitable. Saddam Hussein was gone and this was expressed as a source of pride for the USA (Sommer, 2012: 42).

The statements of the former CIA Director James Woolsey in the article he published at The Guardian during that time are important in terms of understanding USA's approach towards the war:

“America and the western world are at war with 'fascist' Middle East governments and totalitarian Islamists. The freedoms we stand for are

---

² It should be noted that the newspaper Le Monde compared the American army that had to leave Iraq after 3196 days, to "night thieves" (Sommer, 2012: 42).

loathed and our vulnerable systems under attack. Liberty and security will be in conflict as we line up behind the new march of democracy. The war is, essentially, similar to the Cold War. ... Those parallels are: that it will last a very long time - decades; that it will sporadically involve the use of military force, as did the Cold War in Korea for example; but that an important component would be ideological.

To exactly the same degree, we will surely be successful in this long war if we convince the hundreds of millions of reasonable and decent Muslims around the world who do not want to be terrorists (The Guardian, 20 July 2003).

The language used by William Kristol, editor of the Weekly Standard, addressing President Bush, seems to confirm Huntington's thesis:

“It would be easier to act sooner rather than later. Yes, there would be repercussions - and they would be healthy ones, showing a strong America that has rejected further appeasement. But such a military strike would take a while to organize. In the meantime, perhaps President Bush can fly from the silly G8 summit in St. Petersburg - a summit that will most likely convey a message of moral confusion and political indecision - to Jerusalem, the capital of a nation that stands with us, and is willing to fight with us, against our common enemies. This is our war, too” (Kristol, 2006).

The chaotic situation in Libya, which was exposed to NATO's newest intervention after the events of the Arab Spring that broke out in 2011, also clearly shows that what is targeted in this region is not democracy but Islam.

All these are indications that the period of interregnum, which expresses the state of peace experienced by the countries that sided with the superpowers due to the bipolarity during the Cold War, had come to an end (or perhaps made come to an end). A world without the balance resulting from the bipolarity like in the Cold War period, should be evaluated differently in terms of the form and techniques of war. Considering that it is not clear who is being fought and geographically identifying the enemy is getting harder by the day, the problem becomes both larger and more complex.

4. RELIGIOUS CONCEPTS IN THE CLASH OF CIVILIZATIONS AND THOUGHTS THEY INSPIRE

Despite the efforts to be isolated from social life, religious concepts gained an unmissable role in international relations and it becomes necessary to mention the dimension that these concepts add to it. From the perspective of the Western world, the concepts of ‘jihad’, ‘fundamentalism’, ‘Islamic terrorism’, ‘political Islam’, and ‘moderate Islam’ have been widely used since the beginning of the new century and have influenced the world’s public opinion. From the Eastern front, we see that the main concept that can be considered religion-oriented and that has been used throughout history is

the concept of ‘crusades’. Concepts such as ‘evangelicalism’ and ‘Christian Zionists’ are also being spoken about.

The invasion and occupation intensifying in Muslim countries after 9/11, which we stated as a breaking point earlier, had a negative impact on both the people of the countries that were targeted and the whole group of people who shared the same belief, causing reactions. In this context, the Western public has been constantly warned using various concepts to be alert about. The first of these is the concept of ‘jihad’. Despite its non-aggressive and non-confrontational understanding in religion and history, this concept is generally used as negative in international relations by Western thinkers.³

After the Cold War and the Gulf War of 1990/91, the pressures intensifying in the Middle East and especially on Muslim countries caused diverse reactions. The occupation of Afghanistan by the Soviets, the Gulf War that started after the Iran-Iraq War that lasted for about ten years and the Bosnian War, were factors that triggered these reactions. Jihad was presented as a ‘holy war’ and the attacks against Muslims were thus justified in order to show Islam, which was placed in new enemy patterns by NATO, as bad in the eyes of the public and to be constantly vigilant against.

Al-Qaeda and organizations such as the Taliban, which were supported against the Soviets but were touted as fundamentalist organizations after 9/11, became the new face of religion in International Relations affecting the perceptions within the field. Just as the attack on the Twin Towers was used to legitimize the invasion of Iraq, the reason for entering Afghanistan was stated to be that of Osama bin Laden’s hiding there. Events and organizations were used to ensure the acceptance of many military operations by the international public opinion.

It is clear that the wars that continued from the First Crusade with Pope II. Urban in 1096-1099 on (though it was planned by Pope VII. Gregor after the defeat of Manzikert in 1071) up until the conquest of Istanbul in 1453, were religion-oriented. G. W. Bush’s mention of the crusades after 9/11, is an important indicator that he views international relations and the Islamic world through a religious lens.

The search for Muslims behind every negative event that takes place in the West and continuously making their lives more difficult has led to reactions in several places. Subjects and personalities considered holy by Muslims were ridiculed in a way that would offend them causing outrages. The 2004 Madrid bomb attack can be considered one of the first in terms of alerting the Western public. The murder of Dutch filmmaker Theo van Gogh for offending Islamic values changed the Western view of Islam a little

---

³ For more information on the word jihad, which in Arabic derives from the root word ‘jahl’ meaning ‘to exert strength and effort, to use all means in order to accomplish a task’ and is understood in Islamic literature as ‘learning religious orders and living according to them and to teach others, trying to enjoin good and forbid evil, convey Islam, struggling against your own ego and external enemies’ and in fiqh “to fight against non-Muslims” and in Sufism “to fight against the ego”, see <https://islamencyclopedia.org.tr/jihad>, last accessed on: 25.06.2021

more. With the cartoon crisis in Denmark in 2005, where insulting the Prophet was considered within the framework of freedom of the press, the events gained an international dimension, causing attacks on embassies and consulates of Denmark and other Western states in countries where Muslims are concentrated. Pope Benedict XVI.'s statements in 2006, in which he insulted Islam and the prophet Muhammad, show that the scale of this kind of events do not remain national but can affect the whole world. The attack on Charlie Hebdo in Paris in May 2015 gathered Western politicians in one photo and became the symbol of the fight against Islamic terrorism. These are just a few of the events that have caused controversy and outrage in the Islamic world as a response. The western world connects these responses to the extremism of fundamentalists and determines its reactions accordingly. This shows that religion-oriented thoughts affect international relations.

Conclusion and Final Thoughts

While social life was shaped by religion in the beginning of history, it was not only tried to be separated from it, but also to be completely erased from institutional structures. The bond of a person and his creator was to be kept strictly private, resulting in a situation where religion became merely a symbol that was tried to be kept alive in social life through rituals and ceremonies. Interfering with societies and especially individuals who tried to keep religion alive was not avoided.

Examining three reasons for this kind of involvement in religious affairs will clarify the issue. The first is that people do not want to live within a framework set by others. This is understandable and the provision of social peace can only be achieved by respecting this. The second arises when people deny others who do not believe like them, to live according to their beliefs. This constitutes a problem and conflicts begin to emerge. The third arises when a group feels entitled to determine the principles of faith of another group and to enforce them. This is unacceptable, because it means interfering with the essence of a religion. The project 'moderate Islam' and the steps planned to be executed in Muslim majority lands to facilitate it are exactly in this line of reasoning.

It is not possible for an individual to keep away from religion, which we refer to as one of the institutions that developed throughout history and changed according to circumstances in early times. Even people who do not believe, find reflections of religion in their immediate environment and society. Being a part of a social structure, traces of religion will definitely be found in every person's actions.

Even though religion was seemingly absent in the public discourse of the bipolar world during the Cold War period, keeping the involved nations in their own gravitational field, it could be observed that both poles started to act with reference to religion immediately after. Efforts to bring their allies together on this axis should be accepted as an indication that religion has been considered important also by statesmen who adopted a secular

understanding. The negative attitude of the Western world towards Islam also became evident after the Cold War. It is possible to see this in the language, as well as in various foreign policies. And thus, an atmosphere of a clash of civilizations continues to dominate.

Since International Relations is a political science discipline that covers almost every aspect of social life, it will be affected by religion and confronted by decisions of people who are under the influence of religion. Events that take place for completely different reasons, will have to be approached from a religious perspective, and religion will have to be one of the solution-oriented references when analyzing these events. As the modern world ostensibly tries to move away from religion, it finds itself devoting time to it and immersed in it. The establishment of a solution-oriented approach in International Relations will be possible with the acceptance of religion as an active force and by reaching an understanding that does not marginalize and does not see differences as a reason for conflict.

References

- Akan, M. (2018). *NATO'nun İslam'la Savaşı*. Ankara: Hayat Yayınları.
- Arı, T. (2011). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. Bursa: Mkm Yayıncılık.
- Arslantürk, Z. and Amman, T. M. (2001). *Sosyoloji*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Başgil, A. F. (1991). *Din ve Laiklik*. İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Cavanaugh, W. T. (1995) *A Fire Strong Enough to Consume the House: The Wars of Religion and the Rise of the State*. Modern Theology, 11:4.
- Ferrari, S. (2003). *The Legal Dimension*. Muslims in the Enlarged Europe: Religion and Society, Leiden: Brill.
- Fox, J., Sandler, S. (2004). *Bringing Religion into International Relations*, New York: Palgrave Macmillan US.
- Gergerlioğlu, M. T. (2017). *Avrupa'da Hayatın Neşvüneması; İslam Dünyasına Tesiri*.
<https://www.tahagergerlioglu.com/kose-yazilari/avrupada-hayatin-nesvunemasi-islam-dunyasina-tesiri/> (Last accessed: 21.06.2021)
- Habermas, J. (2006) *Religion in the Public Sphere*. European Journal of Philosophy, 14:1.

- Huntington, S. P. (1993). *If Not Civilizations, What? Paradigms of the Post-Cold War World*. *Foreign Affairs*, 72:5.
- Huntington, S. P. (1998). *Kampf der Kulturen: Die Neugestaltung der Weltpolitik im 21. Jahrhundert*. München: Siedler im Goldmann Verlag.
- Hurd, E. S. (2008). *The Politics of Secularism in International Relations*. New Jersey: Princeton University Press.
- Kissinger, H. (2003). *Die Herausforderung Amerikas Weltpolitik im 21. Jahrhundert*. (Übers. Hans-Ulrich Seebohm). Berlin: Ullstein.
- Kristol, W. (2006). *Why Bush Should Go to Tel Aviv - and Confront Iran*. <https://www.ft.com/content/d1e9154e-14e0-11db-b391-0000779e2340> (Last accessed: 21.06.2021)
- Rose, G. (2013). *The Clash at 20*. Foreign Affairs Collection. <https://www.foreignaffairs.com/system/files/c0007.pdf> (Last accessed: 17.08.2021)
- Smith, G. (2008). *A Short History of Secularism*. London: I.B.Tauris.
- Sommer, T. (2012). *Diese NATO hat ausgedient Das Bündnis muss europäischer werden*. Hamburg: Edition Körber-Stiftung.
- Şahin, M. (2009). *Din-Dış Politika İlişkisi ABD Örneği*. Ankara: Barış Platin Kitabevi.
- Thatcher, M. (1990) *Transcript of Margaret Thatcher's speech to the North Atlantic Council at Turnberry, June 7 1990*. <https://www.margaretthatcher.org/document/108106> (Last accessed 18.08.2021)
- Wilson, E. K. (2012). *After Secularism: Rethinking Religion in Global Politics*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Woolsey, J. (2003). *At War for Freedom*. <https://www.theguardian.com/world/2003/jul/20/usa.terrorism> (Last accessed: 21.06.2021)

POSTKOLONYAL AVRUPA'DA İSLAM ALGISI

Battal DOĞAN*

Öz

Bu makale Avrupa'nın İslam algısını postkolonyal bakış açısıyla araştırmaktadır. Makalede postkolonyal kavramı hem periyodik anlamda sınırlama hem de kuramsal yaklaşım anlamında konuyu analiz etme amacıyla kullanıldı. Birinci manasıyla Avrupa'nın İslam algısını üç ana döneme ayırmak mümkündür: sömürgecilik-öncesi İslam algısı, sömürge dönemi İslam algısı ve sömürge-sonrası İslam algısı. Bu makale sömürge-sonrası (postkolonyal) Avrupa'nın İslam algısını konu olarak ele alır. Yine bu makale, postkolonyal kuramsal yaklaşımın dönemler arasında algı farklılıklarını ortaya çıkarma ve analiz etmede en uygun teori olduğunu savunur. Postkolonyal teori Avrupa'nın günümüz İslam algısının önceki dönemlerin algılarından kopuk olmadığını, yeni zeminlerde ve değişen faktörlerle yeni algı biçimlerinin oluştuğunu iddia eder. Bu bağlamda, kolonyal dönemde Avrupa'nın İslam algısı Avrupa sömürgeciliği ve Avrupa oryantalizminden beslenirken, Avrupa'nın postkolonyal İslam algısı, Avrupa toplumlarında yaşayan Müslümanlar ve global ölçekte İslam ve Müslümanların merkezinde yer aldığı olaylar üzerinden oluştu. Dolayısıyla Avrupa'nın İslam algısı, postkolonyal dönemde öne çıkan İslamofobik söylem ve pratikler üzerinde durularak açıklanabilir. Avrupa'da İslamofobyaya, bu bağlamda hem yerel hem de küresel bir takım faktörlerin ürünüdür. Yerel olarak, Avrupa'da nüfusu artan Müslümanlara yönelik entegrasyon politikalarının tam anlamıyla başarılı olamayışı, İslam-karşıtlığı algısının oluşmasına birinci zemini hazırdı. Diğer yandan, küresel ölçekte Ortadoğu'da yeni-sömürgecilik düzene karşı ortaya çıkan silahlı grupların İslami söylemlerle bu düzeni bozma eylemleri Avrupa'da İslam-karşıtlığı algısının ikinci zeminini hazırlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Postkolonyalizm, Avrupa, İslam, Entegrasyon, İslamofobi.

PERCEPTION OF ISLAM IN POSTCOLONIAL EUROPE

Abstract

This article explores European perception of Islam from a postcolonial perspective. In this article the concept of postcolonial is used to analyze the subject in terms of both defining periodization and theoretical approach. In the first sense, European perception of Islam can be divided into three main periods: pre-colonial,

* Doktora Öğrencisi, Battal Doğan, Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Çalışmaları Enstitüsü, battal.dogan@ogr.sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1439-1570>.

colonial, and postcolonial. This article examines postcolonial European perception of Islam. The article argues that the postcolonial theoretical approach is an appropriate method to reveal the differences in perception between the periods. In this regard, postcolonial theory contends that the current perception of Islam in Europe is inseparable from those of early periods, and that new forms of perceptions have been constructed on new grounds and with changing factors. In this context, while European perception of Islam in colonial period was fueled by European colonialism and European orientalism, the postcolonial perception of Islam in Europe has been shaped by some events at global scales in which Muslims and Islam have been drawn to the center. Hence, European perception of Islam can be explained by focusing on Islamophobic discourses and practices that emerged in the postcolonial period. Islamophobia in Europe, thus, could be considered as a side product of both local and global factors. Locally, the failure of the integration policies towards Muslims in Europe has not been fully successful, which has laid a ground for the emergence of anti-Islamic perceptions. At the global scale, the actions of the armed groups that targeted the neo-colonial order in the Middle East with Islamic discourses have provided a second ground for the rise of Islamophobic perceptions in Europe.

Keywords: Postcolonialism, Europe, Islam, Integration, Islamophobia

Giriş

Avrupa'nın postkolonyal dönemde İslam'la karşılaşması tamamen farklı bir zeminde gerçekleşti. İlk dönem (*pre-colonial*) Avrupa-İslam teması ve algıları Hıristiyanlık-İslam, din üzerinde yoğunlaştı. Bu ilk dönem teması, barış ortamından ziyade Müslümanların Kudüs şehrini fethetmesiyle savaş ürünü bir algı niteliği taşır. Başka bir ifadeyle, Avrupa, İslam'ı bir düşman olarak algıladı. Bir yandan iki din üzerinde karşılaştırmalı algılar oluşturulurken, diğer yandan Avrupa İslam'ın bu fethedici gücüne karşı asırlar boyunca savunma durumunda kaldı. Kolonyal dönemde Avrupa'nın İslam alemine askeri ve ekonomik üstünlük sağlayarak nüfuz etmesi, İslam algısında farklı bir zemin oluşturdu. Avrupa yeni kıtalar keşfetmiş, eski kıtaları sömürgeleştirmiş, ve güçlenerek İslam alemine dönmüştü. Avrupa İslam alemine gelişmiş askeri, idari ve ekonomik kurumlarıyla nüfuz etti. Bu gelişmelere paralel olarak, kurumsallaşan oryantalist çalışmalar İslam'ı, İslam alemi her yönüyle araştırma konusu yapmış, sömürgeciliğe adeta rehberlik yapmıştı. İslam alemi üzerinde Avrupalı seyyahlarla başlayan yazın, üniversitelerde açılan şarkiyat bölümleriyle İslam ilimleri laik pozitif bilimler perspektifiyle yorumlandı. Bu dönemde İslam, diğer dinler gibi Avrupa'da hakim olan seküler din algısıyla sarayın dışında tutulması gereken olarak algılandı. Bu makalenin konusunu teşkil eden postkolonyal döneme gelindiğinde, İslam alemi nispeten Avrupa'nın fiziki sömürü düzeninden kurtulmuş, ancak bu güçlere bağımlılığı devam etmiştir. Bu dönemde, bir önceki dönemin tersine, Müslümanların Avrupa'da artan varlığı İslam hakkında farklı algılar oluşturmuştur. Geçici işçi-sınıfı olarak Avrupa'ya ayak basan Müslüman göçmenler, zamanla kalıcı bir topluma dönüştü. Bu işçi göçmenler sadece iş güçlerini getirmediler, her yönüyle ve

anlamda kültürlerini de getirdiler. Avrupa ülkeleri bu yabancı kültürlere karşı nasıl bir çözüm sundu? Kendi değerlerini göğe çıkararak Avrupalılar bu işçi sınıfın değerlerini nasıl oldu da tehdit olarak algıladı?

İslam'ın Avrupa'nın bu laik siyasi, kültürel ve toplumsal yapılarına entegre edilmesi gerekiyordu. Ancak Müslümanlar entegrasyon politikalarına olumlu yanıt vermeyecek, kamusal alanda varlığını arttırarak hissettirecek, İslam-karşıtı grupların 'Avrupa Müslümanlaşıyor' sesleri de yeni algıların habercisi olacaktı. Birçok Avrupa ülkesinde dini harita uzun süre sabit kalmış, ancak son yıllarda artan göç bu ülkelerde çok dinli toplumların oluşmasına zemin oluşturmuştu. Bu göçmenlerin çoğu İslam'ın çoğunluğun dini olduğu ülkelerden gelmişti. Aslında pek çok Avrupa ülkesinde değişen bu milli dini kompozisyon, her toplum tarafından kabul gördüğü söylenemez. Önceleri Asyalı ve Arap göçmenlere karşı kendini gösteren ırkçılık, 11 Eylül terör saldırılarının ardından Müslümanlara karşı bir ırkçılığa dönüştü. Özellikle kamusal ve siyasi tartışmalar, sürekli artan ve entegrasyon önünde bir engel olarak görülen Müslüman göçmenler üzerinde odaklandı. Bu ülkelerin çoğunda aşırı-sağ siyasi parti ve gruplar "kültürel farklılıklar" fikrini pompalayarak Müslümanlara karşı düşmanlık ve nefret duygularının artmasına sebebiyet verdi. 11 Eylül terör saldırılarını takip eden yıllarda birçok Avrupa ülkesini hedef alan terör saldırıları ve bombalama eylemleri, bu toplumlarda yaşayan Müslüman nüfusu zor durumda bıraktı. Ayrıca, yukarıda belirtilen terör saldırılarından sonra üretilen "İslam-terörizm" algısı, tüm Müslümanları içine alacak şekilde Batılı liberal değerleri tehdit eden genel bir yargı ve algıya dönüştü.

Bu çalışma, Edward Said'in *Orientalism* (1978), *The Question of Palestine* (1979) ve *Covering Islam* (1981) üçlü serisinde, Avrupa'nın ve Amerika'nın Doğu, Arap ve İslam algılarını kolonyal söylem teorileriyle analiz ettiği metodla konuyu ele almaktadır. Said, *Orientalism* eserinde bilgi-iktidar-temsil kavramları arasında bağ kurarak Avrupalı sömürgeci ülkelerin Doğu üzerinde tahakkümlerini sürdürebilmek için ürettikleri söylemleri inceler (Said, 1978: 2-3). İlk iki eserinde Batı'nın ürettiği Doğu ve Arap algılarını analiz eden Said, *Coverin Islam* eserinde genel olarak Batı'nın, özellikle de Amerika'nın İslam hakkında ürettiği postkolonyal söylemleri analiz eder. Said'e göre İslam bilgisi, Amerikan akademilerinde, hükümet çevrelerinde ve medyadasında devletin çıkarlarına hizmet edecek söylemlerle üretildi (Said, 1981: 176-8). Bu bağlamda, Batılı akademisyenlerin, hükümetlerin, jeopolitik stratejistlerin ve akademik uzmanların hemfikir oldukları ve oluşturdukları algı, İslam'ın Batı medeniyetine tehdit oluşturduğudur (Said, 1981: 159). Bu makale Avrupa'da İslam ve Müslüman algı söylemlerini postkolonyal kuramsal perspektifle söylem analiz metodunu kullanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, İslam önceleri misafir işçilerin dini olarak algılanmış, kültürel bir tehdit olmaktan uzak varsayılmıştır. Ancak Müslümanların kültürlerine sıkı bağlılığı Avrupa toplumalarına entegrasyon politikalarının sorgulanmasına neden olmuştur. Buna ilaveten, küresel ölçekte gelişen olaylar, İslam ve Müslümanları Batı

ve değerlerine meydan okuyan ve tehdit eden bir medeniyet ve temsilcileri olarak çatışmaların merkezine taşıyarak Batı-İslam çatışmalarını yeni söylemlerle tanımlamıştır.

Bu makale, daha önceki çalışmalarda ele alınmayan yerel entegrasyon politikaları ve küresel İslam karşıtlığıyla yükselen İslam algılarını postkolonyal kuramsal yaklaşımla incelemektedir. Bu bağlamda makale, Avrupa'nın postkolonyal İslam algısını dört ana başlık altında ele almaktadır. Birinci bölüm, Avrupa'ya yerleşen ve artık kendilerini "Avrupalı Müslümanlar" olarak tanımlayan yabancıların entegrasyon sorununu ele almaktadır. Bu bölümde, entegrasyon uygulamalarının her iki tarafın da istediği yönde gelişmediği ve sürecin tartışmalı devam ettiği üzerinde durulacaktır. İkinci bölüm, İslamofobyaya kavramının tarihi araka planını, kavrama yüklenen farklı anlamları ve kavram üzerinde tartışmaları ele alacaktır. Üçüncü bölümde, küresel ölçekte gelişen bazı terör olaylarının merkezinde Müslümanların yer almasıyla Avrupa'da yaşayan Müslümanların kamusal alanlarda dışlanma ve İslam korkusu konuları işlenecektir. Dördüncü bölümde, Avrupa'da aşırı sağcı partilerin, özellikle Hollanda örneği üzerinde yoğunlaşarak, İslamofobik söylemleri analiz edilecektir.

1. ENTEGRASYON POLİTİKALARI

Avrupa ülkeleri tarihsel olarak göçmen ve azınlık nüfusunu yönetme ve kendi toplumlarına entegre etme yönünde farklı politikalar izlemiştir. Almanya ve Avusturya gibi bazı ülkeler entegrasyona çok az çaba gösterirken, bu yaklaşımları Müslüman göçmenleri geçici "misafir işçi" olarak görmelerinden kaynaklanmıştır. İngiltere ve Hollanda "çok kültürlülük" kavramını benimsemiş, göçmenleri ve etnik azınlıkların farklı kültürel kimliklerini korumaya yönelik eşitliği teşvik eden entegrasyon politikaları izlemiştir. Fransa'nın ise göçmenlere karşı uzun yıllardan beri asimilasyonu ya da Fransız kültürel normların ve değerlerin benimsenmesini teşvik eden bir politikayı benimsediği bilinmektedir (CRS Report, 2011: 6). Chris Lee, günümüz sosyolojik entegrasyon teorilerinin hala klasik asimilasyon teorisi üzerine dayandırıldığını savunur. Bu bağlamda asimilasyon "etnik azınlıkları ev sahibi toplumun yaşamına-ana akıma-taşıyan sosyal bir süreç" olarak tanımlanır (Lee, 2009: 732). Bu tanım Avrupa'da yaşayan Müslümanlara uygulandığında bu entegrasyon sürecinden Müslümanların kendi kimliklerini bırakmaları anlamına gelmektedir. Ancak günümüzde Avrupa ülkelerinin çoğu böyle bir asimilasyon siyasetine karşı bir tutum sergiler. Bunun bir ayrımcılık ve liberal demokrasi değerlerine aykırı olacağı kabul edilmektedir. İlk işçi göçü dalgasından günümüze farklı Avrupa ülkelerinde farklı entegrasyon politikaları ve uygulamalarına tanık olmaktayız. Bu entegrasyon politika ve uygulamalarından başlıca dört modelden bahsetmek mümkündür.

Birinci model, klasik asimilasyon teorisine dayanan asimilasyon modelidir. Bu modeli en iyi eski bir deyim açıklar: "Roma'da Romalı gibi davran" (Struss, 2011: 6). Asimilasyon, bu modele göre, ev sahibi toplumun

tüm değerlerini ve inançlarını kabul etmek manasına gelir. Asimilasyon modeline göre ana akım toplumun değerlerinden ve inançlarından sapmalar ancak özel alanla sınırlı olup azınlık çoğunluğun içinde erimeye mahkumdur. Bu da bireysel değer ve inançların özel alanlarda dahi korunmasını ve yaşanmasını zorlaştıran bir uygulamadır (Emerson, 2011: 2). Asimilasyon modelinin Avrupalı Müslümanlara uygulanması bu ülkelerde yaşayan Müslümanların Hristiyanlaşması ve İslam'ın sekülerizasyonu manasına gelmektedir. Daha önce de dile getirildiği gibi Avrupa ülkelerinin çoğu açık bir şekilde bu modele karşıdır. Ancak yine de Avrupa'da asimilasyon uygulamalarına yönelik bir eğilim görülür.

İkinci model, kültürel kimlik ve bir ölçüde çoğulculuğu korumak için alanı kurumsallaştıran etnik azınlıklar modelidir. Bu modelin uygulanması hem göçmenlerin kültürel kimliklerini korumalarını hem de farklı değerler ve inançlar arasında karşılıklı diyalog imkanını hedefler. Bu diyalog, barış içinde beraber yaşama temeli üzerinden, toplumun her kesimi tarafından kabul edilen ortak değerlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayacağını varsayar. Bu süreçte ev sahibi topluma nazaran azınlıklar daha çok özveride bulunsalar da en nihayetinde kültürel kimlik ve inançları yok olma tehlikesiyle karşılaşmayacaktır. Avrupa ülkelerinin birçoğu göçmenleri topluma entegre etme politikalarını etnik azınlık modeli üzerine oluşturmalarına rağmen uygulamada hala sorunlarla karşılaştıkları görülür (Rex, 1996: 51). Bu model aslında o eski deyimden, "Belki Romalıların da başkalarından öğrenecekleri vardır" (Struss, 2011: 7) sonucunu çıkartmak mümkündür.

Üçüncü model, ev sahibi toplumda göçmenlerin varlığını geçici olarak gören misafir-işçi modelidir. Misafir-işçi modelini benimseyen ve uygulayan toplumlar kültürel çeşitliliği bir ölçüde hoş görme eğilimi göstermişlerdir. Hatta bu modeli savunanlar göçmenlerin kültürlerini yaşamalarını teşvik ederek anavatana dönmelerini kolaylaştırma düşüncesinden kaynaklanmıştır. Bu modelin kurucu ve uygulayıcıları, başta Almanya olmak üzere, göçmen işçileri iş alanlarının dışında kendi hallerine bırakarak kültürel değerlerini ve inançlarını, özel alanda olmak şartıyla yaşamalarına izin verdiler (CRS, 2011: 16). En nihayetinde "Romalıları ne yaparsa yapsın, yabancılar da istediklerini yapar, ancak özel alanda" (Struss, 2011: 7).

Dördüncü model, farklı yorumlarıyla gündemde olan çok kültürlülük modelidir. Bazılarına göre çok kültürlülük modeli misafir-işçi modelinin özel bir şekli, bazılarına göre de bu kavram etnik azınlık modelinin bir parçasıdır (Emerson, 2011: 2). Son dönemlerde kültürel görecelik kavramıyla eş anlamda kullanılan çok kültürlülük, Avrupa toplumlarında Müslüman toplumun ve kurumlarının bağımsız birimler olarak varlığını tanıyan bir model olarak kabul edilir. Misafir-işçi modelinden farkı ev sahibi ülkenin milli kimlik ve egemen kültür düşüncesini reddetmesidir (Tibi, 2008: 177-8). Misafir-işçi modelinin aksine, ev sahibi toplum kendi değerlerini koruma yerine yabancı değerlerin girişini kabul etmeye daha açık olmaktadır.

Entegrasyon sürecini genellikle birbirlerine bağımlı faktörlerin belirlediği bir gerçektir. Entegrasyon tek-yollu bir süreç olmayıp ev sahibi ülke ile göçmen toplumu içine alan karşılıklı bir süreçtir. Bu süreçte sorunsuz bir entegrasyon süreci için ülkelerin izlediği politikalar ne kadar önemliyse göçmen toplumun sosyal ve kültürel değerleri de o kadar etkili ve önemlidir (COM, 2003). Her şeyden önce Avrupa'da yaşayan Müslümanlar göçmen olmanın ötesinde bir statüye sahiptirler. İlk nesil göçmen-işçi sınıfı ailelerini yanlarına almakla yeni bir sürecin de başlamasına zemin hazırladı. Bugün göçmen ailelerinin ikinci ve hatta üçüncü neslinin neredeyse tüm Avrupa ülkelerinde yaşadıklarına tanık oluyoruz. Ancak ne Avrupa ülkeleri ne de Avrupalı Müslümanlar henüz entegrasyon problemlerini çözmüş görünmüyorlar. Hükümetler düzeyinde entegre politikaları bu bağlamda seyrederken, Avrupa İslam toplumunun tepkisini iki ana yaklaşımın temsilcilerinin görüşlerine yer vererek konuyu bir daha açabiliriz.

Bassam Tibi Euro-İslam modelini kültürel modernizm kavramı üzerine bina eder. Bu bağlamda Tibi tek-kültürlülük ya da çok-kültürlülük modellerine karşı kültürlerin çoğulculuğunu savunur. Tibi'ye göre tek-kültürlülük asimilasyona, çok-kültürlülük de kültürel göreceliğe hatta nihilizme kadar götüren ne Avrupalıların ne de Müslümanların kabul edebilecekleri bir entegrasyonu öngörür (Tibi, 2002: 31-52). Müslümanların Avrupa'da başarılı bir entegrasyonu ancak değişimle mümkündür. İslam'ın Avrupalılaşması da ancak bu değişim ve dini reformların Avrupalı Müslümanlar tarafından gerçekleşirse mümkündür. Tibi İslam'ın Avrupalılaşması düşüncesini 9. ve 12. yüzyıllar arasında Orta Çağ İslam akılcılığını doğuran İslam'ın Helenizm ile etkileşimine dayandırır. Bu konuda da Mutezile kelam mezhebinin yaklaşım ve metodunu şart koşar (Tibi, 2008: 189).

Tibi, Müslümanların Avrupa toplumuna devam eden entegrasyon sürecinde Avrupalıları da eleştirir. Tibi'ye göre kimliğin Avrupa İslam'ını anlamada önemli bir rol oynadığını, Avrupa'da kimliğin görünürde değerlerden çok etnisiteye dayandığının altını çizer. Müslümanlar değişmek zorundalarken, Avrupa kimliğinin de etnisiteden arındırılması koşullarında Euro-İslam olgusu gelişebilir. Bu bağlamda Euro-İslam, Tibi'ye göre ne Hristiyanlığın değerlerini Müslümanlara uygulamak ne de Müslümanların cihat ve şeriatını Avrupa'da uygulamak anlamına gelmemelidir (Tibi, 2008: 189-90). Euro-İslam'ın önündeki en büyük engel Tibi'ye göre, İslam ülkelerinin Avrupa'daki camilere tayin ettikleri din görevlileridir. Tibi davet veya tebliğ gibi Müslümanları içinde yaşadıkları toplumlarda İslam'ı yaymakla sorumlu tutan kavram ve düşünelere de tamamen karşıdır (Tibi, 2002: 43). Tibi'nin Euro-İslam koşullarını kısaca beş esas üzerinde özetlemek mümkündür: (1) Batılı anlamda demokrasi; (2) laiklik, ama şeriatın reddi; (3) bireysel insan hakları; (4) sivil toplumda çoğulculuğun tanınması ve (5) modern anlamda tolerans (Tibi, 2013: 54).

Diğer taraftan Tarık Ramazan, Euro-İslam düşüncesini Batı Avrupa toplumları konteksti içinde detaylı Kuran ve Hadis yorumu üzerine

dayandırır. Bu bağlamda Avrupa'da yaşayan Müslümanların kendilerini azınlık olarak görmemeleri gerektiğini savunur (Ramadan, 2004: 6). Avrupa'da yaşayan Müslümanlara yol gösterici üç prensibin altını çizer: Birincisi, İslami kaynaklar (Kuran ve Sünnet) Müslümanların Avrupa'da yaşamasına izin verir; ikincisi, Müslümanlar inançlarına aykırı hareket etmelerine zorlamadıkça yaşadıkları ülkelerin yasalarına bağlı kalırlar ve üçüncüsü, Müslümanlar içinde yaşadıkları toplumların kurallarıyla İslami yükümlülükleri arasında bir uyumsuzluk ya da çatışma durumunda mütehitlerin çalışma ve fetvalarına başvururlar (Ramadan, 2004: 6). Ramazan, dinde reform düşüncesini yazılı İslam kaynakların Avrupa'da yaşayan Müslümanların yeni koşullarına uygun yorumuna dayandırır. Ramazan'a göre maslahat, içtihat ve fetvalar temel araç ve kavramlar olup İslam'ın evrensel prensiplerini zaman içinde değişkenlik arz eden sosyal koşul ve gerçeklere uyarlamasını sağlarlar (Ramadan, 2004: 6). Bağımsız bir Euro-İslam oluşumu için Avrupalı Müslümanların İslam ülkelerine entelektüel, siyasi ve ekonomik bağımlılığına karşı olan Ramazan, şeriatın uygulanması konusunda Tibi ile aynı düşünceleri paylaşmaz. Şeriatın, yani İslam Hukuku'nun taş yazılı bir yasa olmadığını, aksine insan aklının bir ürünü ve çalışması olduğunu savunur (Ramadan, 2004: 31).

Tarık Ramazan'a göre Avrupa'da yaşayan Müslümanların Avrupa toplumlarına entegre olmalarının İslam'ın evrensel prensipleriyle sağlanabilirliğini vurgular. İslam Müslümanları iyi olanın nerede olursa olsun alınması ve sahiplenmesi gerekliliğine vurgu yapar. Tarık Ramazan'a göre Avrupalı Müslümanların entegrasyonu iki aşamalı olmalıdır. Birinci aşamada, Batının İslami prensiplere uyan değerlerini almak ve gerçekten onları sahiplenmek; ikinci aşamada, değerlerin uyumsuzluğu durumlarında içtihat yoluyla bu uyumsuzlukları Avrupa konteksti içinde çözmek (Ramadan, 2004: 54). Tarık Ramazan, Batılı toplumlarda farklı demokrasi uygulamalarına da dikkat çeker. Her toplum, İslam toplumu dahil kendi tarih, kültür ve kolektif psikolojine uygun demokratik modeli özgürce seçebilmelidir (Ramadan, 2004: 235). Ramazan'ın entegrasyona bu yaklaşımı sert eleştirilere hedef olmuştur. Şöyle ki bu yaklaşımın çoğunluğun azınlığa, Avrupa'nın Küresel Ümmete entegrasyonu anlamına geldiği yönünde eleştiriler almıştır.

Entegrasyon politikalarıyla Avrupa hükümetleri Müslüman toplumu kendi toplumlarına 'uyum sağlama gereken' olarak görmüştür. Hatta bu amaçla "Uyum Yasaları" başlığı altında yasalar da çıkarmıştır. Müslümanların günlük yaşamlarına nüfuz eden dini kültürleri bu yasalarla Avrupa toplumuna uyumlu hale getirilmek istenmiştir. Bu bağlamda Avrupa toplumunun değerleri üstün görülmüş, hatta tüm insanlık adına ve insanlığın ulaşabileceği en üstün değerler olarak kabul edilmiştir. Batı, Avrupalı/Batılı olmayan tüm halklara bu değerleri örnek göstermek, öğretmek ve dayatmak çabasıdadır. Bu bağlamda, Müslümanların dini/kültürel değerleri ortaçağa ait değerler olarak görülmüş, Müslümanlar gerici olarak algılanmıştır. Avrupa toplumu ve değerleri modern ve ilerici, Müslüman toplumu ve

değerleri gerici ve çağdışı varsayılarak entegre olunması gereken olarak muamele görmüştür.

2. İSLAMOFOBYA: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İlk İslamofobik, İslam karşıtlığı anlamında, söylem İslam'ın yedinci yüzyılda doğuşuna kadar geri gider. İslam Eski ve Yeni Ahide göre Hıristiyanlığın sapık bir mezhebi, peygamberi Muhammed (sav) *anti-Christ* ve kutsal kitabı Kur'an da toplama ve uydurulmuş bir kitap olarak algılandı (Kalın, 2004: 144). Ancak, bir kavram olarak İslamofobi/İslam-korkusu çok daha yenidir. İslamofobyaya kavramı ilk olarak Etienne Dinet ve Sliman Ben İbrahim tarafından, 1925 yılında yazdıkları ortak çalışmada, "*accés de delire islamophobe*", Birinci Dünya Savaşı sonrasında kullanılmıştır. İslamofobyaya, bir terim olarak, Fransız subaylarının Müslüman askerlere yönelik ırkçı uygulamalarını ve Fransız resmi siyasetini eleştirmek için kullanılmıştır. Dinet ve İbrahim çeşitli yayınlarda bu kavramı Cezayir'e karşı Fransız resmi politikalarını analiz ve eleştirilerinde kullanmaya devam ettiler (Allen, 2010: 15).

İslamofobi, bu manasıyla, eski bir algı olmakla beraber yeni bir kavramdır. 1970'lerin sonlarında Edward Said'in *Oryantalizm* çalışmasının yayınlanmasından bu yana, Batı'nın uzun bir süredir İslam'ı olumsuz tasavvurlar, tanımlar, ve kalıplarla algıladığı genel bir yaklaşım olarak kabul edilir (Bleich, 2011: 1582). 1975 yılında, Hijem Djait de Edward Said'in Batı Oryantalizmini ele alan kritik bir makalesinde İslamofobi kavramını kullanır. *Insight* dergisi de (4 Şubat 1991) İslamofobi kelimesini kullanarak bu kavramın daha geniş bir okuyucu kitlesine kavuşmasına katkıda bulundu. 1994 yılında, İslamofobi kavramı *Runnymede Trust* komisyonu tarafından hazırlanan raporda tanımlandı (Allen, 2010: 15). Komisyonun hazırladığı bu rapor, siyasi ajandası ön planda olan bir araştırma olması yanında İngiltere'de eğitim ve işsizlik sorunlarını da ele alan bir çalışmaydı. Bu kavramla ilgili günümüz tartışmaları genellikle 1997'de *Runnymede Raporu*'nun yapmış olduğu tanımlamaya dayanır ve atıfta bulunur. Rapor İslamofobiyi sekiz farklı açıdan tanımlar: (1) İslam yalnız, monolitik bir blok, statik ve yeni gerçeklere cevap vermeyen olarak görülür; (2) İslam diğer kültürler ile ortak herhangi bir amaç ya da değerlere sahip olmayan ayrı ve öteki, bu kültürlerden ne etkilenen ne de onları etkileyendir; (3) İslam, Batı'dan aşağı, barbar, ve irrasyoneldir; (4) İslam terör destekleyicisi, tehdit eden, şiddete başvuran ve saldırgandır; (5) İslam siyasi ideolojidir; (6) İslam tarafından yapılan Batı eleştirisi kabul edilemez; (7) Müslümanların toplumdan dışlanmasının haklı gerekçeleri vardır; (8) ve Müslüman karşıtlığı ve düşmanlığı normal ve doğal olarak kabul edilir (Runnymede Trust, 1977: 2). Komisyonun bu geniş İslamofobi tanımı, postkolonyal Avrupa İslam algısını özetler mahiyettedir. Aslında yukarıda zikredilen her bir tanımın arka planında bir olayın yattığı, İslamofobi algısının postkolonyal dönemde Avrupa ile İslam'ın karşılaşmalarından, meydan okumalarından çıkarılan bir yan ürün olduğu söylenebilir.

İslamofobi kavramı ve tanımı üzerine özellikle iki eleştiri yapılır: Birincisi, İslamofobinin genişletilebilir *neolojizm* olduğunu, özellikle Müslüman ülkelerden gelen göçmenlere karşı önyargı ve ayrımcılık olarak bilinen fenomeni tanımladığını iddia eder; ikincisi, İslami uygulama ve dogmaların eleştirisini susturmak amacıyla İslamofobinin söylemsel bir silah olarak kullanıldığını iddia eder (Imhoff, 2012: 812). Kavramı eleştirenler İslamofobinin oldukça yeni ve popüler bir ırkçılık ifadesi olduğunu savunur. Bu da yeni bir etiket olan İslamofobinin birçok Batı ülkelerinde uzun süren bir geleneğin, çoğunluğu Müslüman ülkelere gelen göçmenlere karşı ayrımcılığın ve önyargının gizlenmesi anlamına gelir. Buna göre, İslamofobi ırkçılığın yeni bir kavramla ifade edilmesinden başka bir şey değildir. Halliday, örneğin, “İslamofobi kavramının neyi tanımladığının aksine, düşmanın İslam ya da İslam kültürü olmayıp, Müslüman bireyler olduğunu” (Halliday, 1999: 898) savunur. Başka bir ifadeyle, İslamofobik söylemler İslam’ı öteki, dogmatik, terörürü besleyen olarak tanımlarken, Avrupalı Müslüman toplum ve bireylerini de dışlayan, itham altında bırakan ve potansiyel terrorist gören algıların oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Öte yandan, ikinci grup, İslamofobi kavramının eleştirilere karşı bir söylemsel silah olarak kullanıldığını iddia eder. Onların iddiasına göre, mevcut İslam gerçekliklerin demokratik değerler üzerinden eleştirisi aynı amaca hizmet eder ve İslam’ı gayri meşru ve Müslümanlara karşı ayrımcılık ve önyargıyı haklı çıkarır. Bu görüşü savunanlar İslam’ın bazı yönlerine yapılan kamusal eleştirilerin önyargı ve nefret olarak algılanmaması gerektiğini, bazı dini uygulamaların eleştirisi, aydın ve laik bir eleştiri olarak kabul edilmesi gerektiğini savunurlar. Örnek olarak da İslam’ın örtünme, sünnet ve hayvanların ritüel kesimi Avrupa’da kamusal eleştirilerin konusu olagelmıştır. Bu tür uygulamaların Hıristiyan geleneğine aykırı oldukları için değil, laiklik değerlerine karşı bir kültürü temsil ettiği için önlenmelidir, görüşü savunulmuştur (Ozyurek, 2005: 510).

Tyrer’a göre İslamofobi, “11 Eylül 2001 tarihinde meydana gelen terör saldırıları sonrasında Müslümanlara karşı bir tepki olarak güçlü bir şekilde ortaya çıkan dini bir ayrımcılık şeklidir” (Tyrer, 2013: 21-40). Zuquete İslamofobiyi “halkın İslam’ı düşman, öteki, tehlikeli, değişmeyen, monolitik blok ve Batıların düşmanlığını hak eden gibi körü körüne önyargılarının yaygın zihniyet ve korku dolu söylemi” (Zuquete, 2008: 324) olarak tanımlar. Stolz’a göre İslamofobi “önyargı ve klişeler üzerinden İslam’ın, Müslüman grupların ve Müslüman bireylerin reddidir.” İslamofobi, Stolz’un da tasvir ettiği gibi, kamusal, siyasal, ve akademik alanların tartışmalı konusu haline gelmiş ve artık “Cini lambaya tıkmanın” bir yolu da kalmamıştır (Stolz, 2005: 548). Bleich, İslamofobiyi “İslam ve Müslümanlara yönelik gelişigüzel olumsuz tutum ya da duygular” olarak tanımlar. İslamofobi, Bleich’e göre, sadece siyasi nedenlerle varlık sahasına çıkan bir olgu olmayıp, aynı zamanda var olan bir toplumsal realiteyi etiketlemeye çalışır ki bu da İslam’ın ve Müslümanların çağdaş liberal demokrasilerde korku ve düşmanlığın kaynağı oluşunu izaha çalışır (Bleich,

2011: 1584). İslamofobi, Cesary'e göre, "modern ve laik İslam-karşıtı syem ve uygulamanın Müslüman göçmen toplulukların entegrasyonu sorunu ile kamusal alanda ortaya çıkan ve 11 Eylül sonrası yoğunlaşan" (Cesary, 2006: 5) bir olgudur. İslamofobi, en açık ve kapsayıcı şekliyle İslam korkusu olarak tanımlanabilir. Bu tanımlardan İslamofobi dini inanç temelinde bireylere karşı en tehlikeli önyargı ve ayrımcılık şekli olarak karşımıza çıkar.

3. AVRUPA'DA KAMUSAL ALANDA İSLAMOFOBİ

11 Eylül terör saldırılarından bu yana, İslam'a ve Müslümanlara karşı Avrupa toplumlarının tutumlarında önemli ölçüde değişikler gözlemlenirken şiddet ve saldırı eylemleri de artmıştır. Ancak şiddetin yayılması, ciddiyeti, frekans ve ls Avrupa toplumları arasında büyük ölçüde birbirlerinden farklılık göstermektedir. Şüphesiz, Batı başkentlerinde terör saldırılarının İslamcı, militanların Müslüman olarak tanımlanması, Avrupa toplumlarında İslam ve Müslümanlar için olumsuz bir imaj yarattı. Sebepleri ne olursa olsun, İslam ve Müslümanlar bu ülkelerde dışlanma, saldırı ve şiddet eylemleriyle karşı karşıya kalmıştır (Allen, 2002: 35). Kundaklamalardan bombalı saldırılara, özellikle camiler saldırı ve şiddet eylemlerinin hedef noktası haline geldi. Camiler görünür doğası ve mimarisinin bir parçası olarak kubbe ve minareleri ile çok kolay ve tanımlanabilir hedefler haline geldi. Artan cami sayısı ve pek çok Avrupa kentlerindeki görünürlükleri ev sahibi nüfusun dikkatini çekmiş ve Avrupa toplumlarının "İslamlaşması" işareti olarak algılanmıştır. Avrupa'nın değişik kentlerinde kurulan ilk camilerin genellikle büyük şehirlerin sanayi alanlarında yer aldığı veya apartmanların bir bölümünün küçük mescitlere çevrildiği dönemin geride kaldığı, kiliselerin camilere dönüştürüldüğü bir döneme şahit oluyoruz. Müslümanların artan nüfusu ve mali güçleri kent merkezlerine daha yakın büyük camiler inşa etme istekleri her zaman ev sahibi toplumun muhalefetiyle karşı karşıya kalmıştır. Yeni inşa edilmiş bir cami yeri, her zaman camilere yakın yaşamayı tercih eden Müslüman nüfusu çevresine toplamış, yerli ev sahibi sakinlerinin de bu semti terk etmelerine neden olmuştur. Cami yapımlarının gettolaşmaya, gayrimenkul değerlerin azalmasına ve radikal grupların yayılmasına zemin hazırladığı da iddia edilmiştir (Karakasoglu, 2006: 175).

Bir diğer yaygın görsel tanımlayıcı da geleneksel Müslüman kıyafetleri ile ilişkili ve birçok Müslüman kadının örtünmesi gerektiğine inandığı tesettür giyimidir. Başörtüsü ya da türban günlük yaşamın birincil görsel tanımlayıcısı ve nefretin hedefi haline gelmiştir. Başörtüsü laik Batı toplumlarında özellikle *anti-feminist* ve *anti-Western* bir sembol olarak algılanmaktadır. Böyle bir algı, Batılı laik toplumların yabancı kültürlere karşı hoşgörüsüz olduğu anlamına gelir ki bu da Batılı liberal demokratik değerlerle çelişmektedir (Allen, 2002: 36). Avrupa toplumlarında İslamofobik saldırıların bir diğer kurbanı uzun sakallı ve entari giyen erkeklerdir. Hem 11 Eylül hem de Afgan savaşının medyadaki Usame Bin

Ladin ve Taliban savaşçılarının görüntüleri, bu tiplerini İslamofobik algının kaçınılmaz bir parçası haline getirdi. Görsel tanımlayıcı olarak sakaldan nadiren söz edilirken, erkeklerin giydiği entari sadece İslam'ı değil, aynı zamanda sembolik olarak terörü de temsil ettiği algısı oluştu. Aslında Müslümanlara karşı saldırganlık veya şiddet eylemlerine katılanlar esasen medya kaynaklı 11 Eylül sonrası döneme ait görsel tanımlayıcıların etkisiyle hareket etmişlerdir (Allen, 2002: 37). Bir çok Avrupa şehrinde İslamofobik nefret ve saldırganlıkların en şiddetli formları dini yapılardan ziyade (camiler, İslam okulları ve merkezleri) insanlara (Müslümanlara) yönelik yapılmıştır. Allen, “11 Eylül sonrası dönemde meydana gelen şiddet ve saldırı olaylarının büyük bir bölümünü belki de *Islamophobic* yerine *Muslimophobic* olarak daha iyi nitelendirilebileceğinin” (Allen, 2002: 38) sonucuna varır. İslam'ın bu görsel unsurları, özetle, Avrupa toplumlarında Müslümanlara ve İslam'a karşı şiddetin yükselişini açıklayan ana ve geçerli faktörler olarak görünmektedir. Ancak, bu görsel İslami semboller henüz Batılı toplumların liberal demokratik değerlerin kültürel hoşgörüsünden yeteri kadar yararlandığı söylenemez.

4. AVRUPA'DA SİYASAL ALANDA İSLAMOFOBİ

İslam-karşıtı hareketler ağı öyle hızlı bir yükselişe geçti ki sınır-ötesi bir hareket olmaktan da çıkıp okyanus-ötesi bir boyut kazandı. İslam'a karşı duruşları ve ortak görüşleriyle birbirlerinden destek alan ve İslam'a karşı bir savunma cephesi kuruyorlarmış gibi Batı'da İslam'ın varlığına son verme söylemleri geliştiriliyor. Aşırı sağcı partilerin başını çektiği bu İslam-karşıtı siyasi akım, söylemini Avrupa ülkelerinde yaşayan “göçmen” Müslümanlar üzerinde geliştirildi. İşçi olarak Avrupa'ya çağrılan birinci nesil, ev veya pansiyon-işyeri arasında topluma karışmadan, kamusal alanda fazla görünmediler. Sessiz ve sorunsuz geçen bu dönemden sonra bu iş gücünün ailelerini de Avrupa'ya getirmeleri aynı zamanda sorunların başlangıcı olarak kabul edilir. Özellikle eğitim gibi kamusal alanlarda Avrupalıyla aynı alanı paylaşan Müslüman göçmen nüfus zamanla “öteki” muamelelerinden rahatsızlık duymaya başladı. İslam-karşıtı fikirlerin doğmasına başta yerel bağlamda yaşanan bazı sıkıntılar ve problemlere zemin hazırladı. Müslüman göçmenler üzerinden ilk dönem İslam tanımlamaları zararsız nitelik taşıırken, global İslami hareketlerin Batı ve politikalarına karşı duruş ve şiddet eylemleri Avrupa'da İslam'ı yeniden tanımladı. Özellikle 11 Eylül terör eylemlerinin Batı dünyasında yarattığı yeni tepkisel dalgalar en başta İslam-karşıtı akımların güçlenmesine, bu ve bu gibi terör eylemlerinden beslenmelerine fırsat verdi.

Küresel ölçekte İslam-karşıtı politikalar Avrupa'da İslam ve Müslümanlara karşı yeni önlemlerin alınmasına ve her ikisini de tehdit unsuru görmesine neden oldu. Avrupa siyaset çevrelerinde sağcı partilerin bu görevi çoktan almaya hazır oldukları görülür. Müslüman nüfusu zaten tüm sorunların kaynağı olarak gören aşırı sağ partiler entegrasyon projelerini gündemden düşürmediler. Müslümanlar geçen yarım asırlık süreçte Avrupa

toplumuna entegre olmada başarılı olamamış ve toplum içinde paralel bir toplum oluşturmuştur. Bu durum, aşırı sağ-kanat partilerinde Müslüman toplumun Avrupa toplumuna entegre olmada en büyük engelin İslam olduğu görüşünü doğurmuştur. Bir başka ifadeyle, İslam öğretisi Batı'nın Yahudi-Hıristiyan öğretisi ve demokrasisiyle bağdaşmadığı düşüncesini hakim kılmıştır.

İsveçli sosyolog Jens Rydgren'e göre Müslüman göçmenler Avrupa'da radikal sağcı parti siyasetlerinin ana konusu ve gündeminin başında yer alır. Bu partilere göre Avrupa'da bir çok problemin nedeni göçmenlerden kaynaklanmaktadır: Ulusal kimliğe tehdit oluşturan göçmenler; toplumsal huzursuzluğun ve güvensizliğin kaynağı onlar; işsizliğin nedeni göçmenler; ve refah devletinin istismarcıları yine göçmenlerdir (Rydgren, 2008: 739). Avrupa'da İslam-karşıtı söylem ve politikalar üreten aşırı sağcı parti liderlerinin başını Hollandalı politikacı Geert Wilders (1963) çekmektedir. Avrupa'da tüm aşırı sağcı partililerin ilgi odağı haline gelen Wilders, İslam-karşıtı görüşlerini Amerika ve İsrail'e kadar taşıdı. Wilders'a göre suç işleyen, cihat ve şeriat fikri taşıyan Müslümanların Avrupa kimliklerinin ellerinden alınması ve Avrupa'dan kovulmaları gerekir. Bu düşüncede olan Müslümanların demokratik ve özgür Avrupa'nın bir parçası olması düşünülemez. Bu düşüncesiyle Wilders, İslam ve Müslüman karşıtı söylemini sadece Hollanda değil, tüm Avrupa bağlamında bu duruşun sözcülüğünü yapmaktadır.

Geert Wilders tüm dünyada İslam'a karşı duruşu ve görüşleriyle tanındı. İslam hakkındaki açıklamaları genelde provokatör ve mahkeme önüne çıkaracak derecede suç unsuru da taşıdı. 2010 yılında Müslümanlara karşı nefret içeren konuşmalarından dolayı yargılanan Wilders, beraat etse de uzun ve zor bir yargılanma sürecinden geçti. Halkın Demokrasi ve Özgürlük Partisi'nde (Volkspartij voor Vrijheid en Democratie, VVD) siyasi kariyerine 26 yaşında başlayan Wilders, 2004 yılında milletvekili oldu. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliği hakkındaki muhalif görüşlerinden dolayı VVD'den ayrılan Wilders, Özgürlük Partisini (Partij voor de Vrijheid, PVV) kurdu. Bir İslam ülkesinin Avrupa Birliği'ne girmesini istemediğini, böyle bir ülkenin Avrupa'nın Yahudi-Hıristiyan geleneğini ve hümanist değerlerini yıkabileceğinden endişe ettiğini savundu. Analistlere göre PVV söylemini İslam-karşıtı düşüncesi üzerine oturttu. Ancak Wilders, partisinin açılış konuşmasında söylemlerinin sadece İslam karşıtlığı olmadığını, özgürlük olduğunu, ve bu özgürlüğün de başörtü takmama ve istediğini söyleme özgürlüğü olduğunu altını çizdi (Wilders, 2005: 88).

Wilders'ın İslam'a karşı görüşlerinde zamanla radikalleştiği de dikkat çekicidir. Önceleri İslam'ı diğer dinler gibi bir din olarak algılayan Wilders, sonraları geçtikçe İslam'ı "barbar" bir ideoloji olarak tanımladı. İslam'a karşı bu sert tutum ve radikalleşmenin hem Hollanda hem Avrupa bağlamında elbette belli nedenlerden söz etmek mümkündür. Wilders, İslam-karşıtı görüşlerinde başta VVD parti lideri Frits Bolkestein'den etkilendi. Bolkestein'e göre İslam Avrupa kültüründen aşağıdır, eşit değildir.

2004 yılında Teo van Gogh'un suikaste uğramasından sonra sıkı koruma altına alınan Wilders'ın bu dönemde İslam'a karşı görüşlerinin iyice radikalleştiği söylenebilir. Wilders, *Marked for Death: İslam's War against Me and the West*, adlı kitabında bu düşüncesini daha açık bir dille ifade etmektedir. Ayan Hirsi Ali, Teo van Gogh ve Danimarkalı Kunt Westegaard gibi kendisinin de ölümle tehdit edildiğini, İslam'ın sadece kendileri gibi düşünen bireyleri değil, tüm Avrupa ve Avrupalıları tehdit ettiğini savundu (Wilders, 2012: 3).

İslam'ın ulusal kimliği tehdit eden unsur olarak algılanmasına bir örnek de 2009 yılında İsviçre'de camilerde yasaklanan minare yapımıdır. Minarelerin İslam Şeriatı'nın sembolü olduğunu ve yapımına karşı çıkan İsviçre Halk Partisi (SVP), İslam Şeriatı'nın İsviçre'de adım adım uygulama alanı oluşturmaya çalıştığını iddia etti (Traynor, 2009). Belçika'da aşırı sağcı parti Vlaams Blang (VB), camii imamlarının Felemenkçe görevlerini yerine getirmelerini zorunlu olmasını savundu. Avusturya'nın AB üyeliğine karşı olan Jörg Haider de İslam'ın demokrasiyle bağdaşmadığını iddia eden bir başka Avrupalı sağ-kanat politikacısı. Diğer Avrupa ülkelerinde de İslam-karşıtı siyasi söylemleri ve ajandaları aşırı sağcı partiler yürütmektedir. İslam'a ve Avrupalı Müslümanlara karşı suçlamaların sınır-ötesi ortak özellikler taşıdığı gözden kaçmamaktadır: 'Batı iyi ve Batılılar demokratik; İslam kötü ve Müslümanlar despottur' algısı hakim kılınmaya çalışıldı (Rydgren, 2008: 739).

Wilders'a göre demokrasi ile İslam asla bağdaşmaz. Ateşle su nasıl yan yana gelmezse, demokrasi ile İslam da aynı şekilde bir araya gelemezler. Demokrat olmak isteyen bir Müslüman İslam'dan uzak durursa ancak o zaman demokratik değerleri özümseyebilir. Wilders'a göre ne kadar az Müslüman olunursa o kadar kolay demokrat olunur (Benchop ve Kuiper, 2015). Wilders bu denklemden demokrattan Müslüman, Müslümandan da demokrat olunmuyorsa, o zaman Müslümanın Avrupa toplumunun bir üyesi olamayacağı sonucuna varır. Avrupalı sağcı partilerin ve liderlerinin İslam-karşıtı ortak söylemleri İslam'ın "öteki" ve "kötü" olduğunu, Avrupa için bir tehdit unsuru oluşturduğu yönündedir. Wilders'a göre Hollanda toplumu için tehdit oluşturan üç Müslüman grubu vardır. Birincisi, terör eylemleriyle bağlantıları olan ve sayıları gün geçtikçe artan ve gençlerden oluşan faşist ideolojiye sahip Başkent Grubu hareketi. İkincisi, İslam'ın radikal formunu benimseyen ve radikallere sempati besleyen, ancak şiddet eylemlerine karışmayan potansiyel grup. Üçüncüsü, sokak teröristleri olarak da adlandırılan ve Hollanda sokaklarında güvensizlik duygusunun hakim olmasına neden olan Hollandalıları huzursuz eden genç grup. Hollanda Müslüman toplumunda bu üç grup azınlığı oluştursa da ılımlı Müslüman toplumun çoğunluğuna da Wilders iyimser bakmıyor. Çünkü bunlar da Hollanda toplumuna entegre olmada problem oluşturuyorlar. Kısacası, Müslümanın radikali de ılımlısı da ülkedeki problemlerin ana kaynağı olarak gösteriliyor. En nihayetinde aşırı sağcı partiler, Avrupa toplumuna entegre

olmakta direnen yabancıların/Müslümanların Avrupa'yı terk etmeleri gerektiğini savunurlar (Wilders, 2005: 68).

Farklı kùltürlere sahip göçmenlerin ev sahibi kùltürle bir arada yaşayabileceği düşüncesinden yola çıkarak uygulanan "çok kùltürlü bir toplum" oluşturma fikri Avrupa toplumlarında "İslamlaşma" riskini arttırdığı gerekçesiyle sağcı partilerin muhalefetiyle karşılaştı. Wilders'a göre demokratik sol parti söylemlerinin bir ürünü olan bu "çok kùltürlü toplum" projesi tüm bu sorunların kaynağını teşkil etmektedir. Wilders'a göre Müslüman göçmenler İslam'ı, şeriatı, terörü, Yahudilere ve eşcinsellere karşı nefreti beraberlerinde getirdiler. Wilders, Müslüman bayanların Avrupa hastanelerinde bayan doktorlar tarafından muayene edilmek isteklerini, huzurevlerinde yaşlıların helal yemek taleplerini, helal hayvan kesim gibi uygulamaları kùltürel zenginlik olarak görmez. Aksine, tüm bunları Hollanda toplumunda "İslamlaşmanın ayak sesleri" olarak algılar (Wilders, 2005: 69). Wilders ve diğer aşırı sağcı Avrupalı siyasetçilerin en büyük korku ve endişesi İslam'ın ve Müslüman toplumun Avrupa'nın merkezinde Batı'nın "üstün" kùltür ve değerlerine karşı kendini koruma gücüne sahip olmasıdır.

İslam-karşıtı yaptığı açıklamalarla "*İslam's Public Enemy Number One*" olarak tanıtılan Wilders, CNBC haber kanalında: "ne Ben ne de çocuklarım Şeriatın uygulandığı bir ülkede yaşamak istemiyoruz. Şeriatın uygulanmaya başladığı gün demokrasi biter. Bu olabilecek en kötü durumdur" (Stakelbeck, 2012) ifadeleri, Wilders'ın "Avrupa İslamlaşıyor" propagandasından kaynaklanıyor. Avrupa'nın bazı ülkelerinde Şeriat hükümlerinin Müslüman toplumların isteği üzerine uygulanma sahasının araştırıldığı ve tartışıldığı bir dönemde İslam korkusunu bu sözlerle dile getiren Wilders, bu araştırmaların önünü kesmek niyetinde olduğunu gösteriyor. Hıristiyan, Yahudi ve hümanist kùltürünün İslam kùltüründen daha üstün olduğunu, ılımlı İslam'ın olduğuna inanmadığını, İslam'ın Kur'an ve hadis İslamı olduğunu iddia etmekle Wilders içi boşaltılmış bir İslam temenni etmektedir. Hatta Kur'an'a ve Şeriatı göre yaşamayan ılımlı Müslümanların da olduğunu ve onları ayakta alkışladığını sözlerine ekler (Stakelbeck, 2012). Almanya'nın Dresden şehrinde, 2014 yılında kurulan ve İslam-karşıtı aktiviteleriyle Almanlar arasında hızla popülerite kazanan Batı'nın İslamlaşmasına Karşı Vatansever Avrupalılar (*Patriotic Europeans Against the Islamisation of the Occident*) örgütü Pegida'nın yürüyüşüne de katılan Wilders, İslam-karşıtı söylem ve eylemlerin her zaman ilk safında yer aldı. Dresden'de kalabalığa yaptığı konuşmasında İslam'ın faşist bir din olduğunu, Kur'an'ın Adolf Hitler'in *Mein Kampf* kitabına benzediğini, göçmenlerin Avrupa'nın değerlerine uymaları gerektiğini, yoksa bunun başka yolunun olmadığını iddia etti (Telegraph, 2015).

Wilders'ın İslam ve Müslümanlara karşı konuşmaları Avrupa'nın tüm başkentlerinde, hatta Amerika ve İsrail'e kadar ulaştı. Söz konusu ülkelerde Wilders, aşırı sağcı İslam-karşıtı siyasi ve sivil kuruluşlar tarafından özel davetler almaya devam ediyor. Alman hükümetinin 200.000, İsveç

hükümetinin 80.000 Suriyeli göçmeni kabul edebilecekleri açıklamaları üzerine harekete geçen İslam-karşıtı aşırı sağcı partiler ve dernekler bir çok Avrupa başkentinde yürüyüşler düzenlediler. Bu göçmen artışı Wilders'a göre, Avrupa'da Yahudiler ve sinagoglarına karşı tehditlerin de artması anlamına geliyordu (Gordon, 2014).

Avrupa'nın başkentleri Amsterdam, Londra, Paris, Brüksel, Berlin gibi büyük şehirlerin turistik meydanlarının dışında, yazılarını okuyamayacağınız iş yerlerinden sokaklarda oynayan çocuklara, her yerde Müslüman göçmenlerin akınına uğradı. Wilders'ın New York şehrinde Amerikalılara yaptığı konuşmada İslam'ın Avrupa ülkelerinde neden bir tehdit unsuru, bir düşman olarak algılanması gerektiğini anlattı. Paris Eyfel Kulesi'nin, Amsterdam Kanallarının, ve Roma tarihi eserlerinin hala yerli yerinde olduğunu, ancak Amerikalı turistlerin uğramadığı veya birkaç blok ötede göremediği bu şehirlerin arka sokaklarının göçmen nüfusuyla dolup taşıdığını Amerikalılara anlattı. Başörtülü, "siyah çadır giyimli" ve kucığında ve etrafında bir grup çocukla sokaklarda dolaşan kadınları, üç adım önlerinde yürüyen kocalarını, köşe başlarında açılan camileri, yazılarını okuyamadığınız ve anlayamadığınız işyeri tabelaları ve fanatiklerin kontrolü altına aldıkları bu gettolar Müslüman semtleri haline gelmesinden büyük endişe duyduğunu, sokak sokak, semt semt ve şehir şehir Avrupa'nın Müslüman göçmenlerin eline geçtiğini inanarak paylaştı (Bostom, 2008). Birçok Avrupa şehrinde 18 yaş altı nüfusun çoğunluğunu Müslümanlardan oluştuğundan, bu yaş grubu arasında Avrupa'da en popüler isminin Muhammet olduğundan, Belçika ve Danimarka gibi ülkelerde okullara helal yemek servisi yapıldığından rahatsızlık duyduğunu Amerikalılarla açık bir dille paylaştı. Fransız okullarında İslam'ı eleştiren yazarlar, Voltaire ve Diderot'un okutulmadığını, Yahudilerin Fransa'dan göç etmeye başladığını, ve Tel Aviv sokaklarında artık Fransızca konuşanlara sık rastlanabileceğinin altını çizerek Batı toplumunu uyarıyor (Bostom, 2008).

Wilders Amerikalılara Avrupa şehirlerinin bu "vahim" durumunu anlattıktan sonra İslam'ı anlatmaya başlıyor. Wilders'a göre, İslam hakkında bilinmesi gereken en önemli şeyin Kur'an olduğudur. Kur'anın Allah'ın kitabı olduğunu, bir melek tarafından Hz. Muhammed'e indirildiği bilgisini paylaşan Wilders, problemin Kur'an'da her kelimenin Allah'ın kelamı olduğu için tartışma götürmediğini ve tüm zamanlarda tüm Müslümanlar için bağlayıcı olduğunu, bu nedenle ılımlı Müslümanların olabileceğini, ancak ılımlı İslam'ın olamayacağını savunur. Kur'an'ın nefrete, şiddete, teröre, teslimiyete, cinayete çağırdığını, cihadın her Müslümanın görevi olduğunu, gayri-Müslimleri öldürmeye ve onlara karşı savaş açarak dinin görevlerini yerine getirmeye teşvik ettiğini, hatta Kur'an'ın Yahudileri maymunluk ve domuzlukla vasıflandırmasıyla *anti-Semitic* olduğunu da iddia eder (Bostom, 2008). Wilders Kur'an ayetlerini konteksti dışında yorumlayarak nefret söylemi oluşturma çabasındadır.

İslam'la ilgili bilinmesi gereken ikinci önemli hususun peygamberi Muhammet (sav) olduğunu, davranışlarının tüm Müslümanlar için örnek

teşkil ettiğini ve sorgulanamaz olduğunu anlatır. Wilders'a göre, Hz. Muhammet, Gandhi yada Mandela gibi olsaydı problem olmazdı, ancak Hz. Muhammed'in bir savaş "baronu" olduğunu, Beni Kureyza Yahudi kabilesini topluca katlettiğini iddia eder. Wilders'a göre İslam, kendi üstünlüğünden başka bir ahlak anlayışı tanımaz; lehine olan her şey iyi, aleyhine olan her şeyi de kötü varsayar. İslam'ın siyasi bir ideoloji olduğunu, toplumun ve tüm fertlerinin hayatını en detayına kadar düzenleyen ve kurallarını bireylerin hayatına dayatan bir sistem olduğunu iddia eder. İslam'ın teslim olmak anlamına geldiğini, demokrasi ve özgürlükle bağdaşmayan bir sistem olduğunu düşünür. Churchill'in İslam için "dünyanın en gerici gücü" dediği görüşüne katıldığını, kendisinin de Kur'an'ı Hitlerin kitabına benzettiğini ifade eder (Bostom, 2008). Avrupa'da insanların Filistin'e karşı sempati duymalarına anlam veremediğini, İsrail'i ve İsraili Yahudilerin Batı adına yaptıklarını göremediklerinden yakınır. İsrail'i bir çok nedenden dolayı hep savunacağını, başta İsrail'in Yahudilerin anavatanı olduğunu, demokratik bir ülke olduğunu, ve Avrupa'nın birinci savunma hattı olduğunu düşünür (Bostom, 2008).

Wilders bu politik söylemlerini Avrupalı Müslümanları ve İslamı Avrupa'nın Yahudi-Hıristiyan kültür yapısına bir tehdit olarak algılamalarından üretir. Wilders, İslam'ın ve Müslümanların postkolonyal dönemde Avrupa ülkelerindeki varlığı üzerinden bu politik söylemlerini inşa etse de, kaynak olarak klasik oryantalist söylemlerden beslenir. Kolonyal dönemde İslam'ın "kılıç dini" algısına karşı, postkolonyal dönemde İslam'ın "terör dini" algısı oluşturulması, Kur'an'ın meydanlarda yakılması, Hz Muhammedin karikatür dergilerine konu edinilmesi, kolonyal söylemlerin postkolonyal dönemdeki eylem uzantılarıdır.

Sonuç

Bu çalışma, Avrupa'nın İslam algısı konusuna farklı bir perspektiften, postkolonyal kuramsal açıdan yaklaştı. Postkolonyal teori, öncelikle günümüz Üçüncü Dünya Ülkeleri sorunlarının kaynağını geçmişte kalan kolonyal düzende arar. Bu anlamda, Avrupa'nın günümüz İslam algısının kökleri, postkolonyal teoriye göre, kolonyal dönemin algılarına dayanır. Bu teorik bakış açısıyla Avrupa'nın İslam'la tarihsel ilişkilerinin farklı zeminlerde farklı algılar oluşturduğu sonucuna varmayı kolaylaştırmıştır. Avrupa'nın postkolonyal İslam algısı, kolonyal dönemin aksine, kendi topraklarında oluştu. Postkolonyal dönemde Avrupa sömürgelerini kaybetse de teknolojik, ekonomik, askeri üstünlüğünü kaybetmemiştir. Bu dönemde Avrupa'nın din algısına laik düşünce ve uygulamalar hakimdir. Bu bakımdan da İslam Avrupa'da diğer dinlerin gördüğü muameleyi görmüş, aynı uygulamalara tabi tutulmuştur. Postkolonyal dönemde Avrupa'da İslam, göçmen işçi-sınıfın dini olarak algılandı. Ancak Avrupa'da artan Müslüman nüfusu ve bu nüfusun özellikle dini kültürlerine bağlılıkları Avrupalıların laik din algısına ters düşmeye başlamıştır.

Bu bağlamda, Avrupa ülkeleri Müslüman vatandaşlarını kendi toplumlarına entegre etme politikaları uygulamış, ancak her iki tarafın da kabulünü alan bir çözüm üretmemiştir. Farklı ülkelerde farklı entegrasyon modelleri uygulanmış ancak ne Avrupalıların ne Müslümanların taleplerine cevap verememiştir. Avrupalı toplumlar İslam'ı kendi kültür ve değerlerine tehdit olarak algılamış, Müslümanları kendi toplumlarında eritmek, görünürlüklerini en aza indirmek, başka bir deyişle, kendi sosyal-kültürel dokusunu "yabancı" ya da "öteki" unsurlarla bozmama siyaset uygulamalarına başvururken, Müslümanlar da kendi kültürlerini korumayı ve yaşatmayı her zaman gündeminde tutmuştur. İslamofobi kavramı Avrupa toplumlarında İslam'a ve Müslümanlara karşı önyargının ve ayrımcılığın yeni algı biçimi olarak ortaya çıkmıştır. İslam'a ve Müslümanlara özellikle kamusal alanda hoşgörüsüzlük yükselmeye başlamış, Avrupa kendi demokratik liberal değerleriyle çelişkiye düşmüştür. Avrupa'da İslam, aşırı sağ partilerin tahammül edemedikleri bir kavram haline geldi. Özellikle Sosyal Demokratların Müslüman toplumu Avrupa toplumuna entegre etme siyasetlerine muhalefet eden aşırı sağcı partiler için çözüm: Müslüman ülkelerden olası mülteci göçünü durdurmak; Avrupa'daki Müslüman toplumu asimile etmek; ya da Avrupa'daki sorunların müsebbibi Müslümanları ülkelere geri göndermektir.

11 Eylül'den bu yana yükselen İslam karşıtlığı ya da İslam korkusu rüzgarı durabilir, hatta ters de esebilir, ancak İslam ve Müslümanların Avrupa'nın sosyo-kültürel bir parçası olup olmayacağı ya da kabul edilip edilmeyeceği tartışmaları sürmeye devam edecektir. Avrupa, Yahudi-Hıristiyan kültürel mozayikine İslam'ı da ekleyebilecek mi? İslam Avrupalı Müslümanlara ne kadar 'Avrupalı olma' alanı tanıyacak? Bu sorular, bundan sonra yapılacak çalışmaları yönlendirme açısından önemli bir başlangıç sayılabilir. Bu konuda Homi Bhabha'nın *ambivalence*, *mimicry* ve *hybrid* (Bhabha, 1994: 28, 94, 121) kavramlarıyla Avrupa toplumlarında yaşayan Müslümanların kültürel etkileşimlerinin kimlikleri üzerindeki etkileri araştırılabilir.

Kaynakça

- Al-Sayyad, N. (2002). "Muslim Europe or Euro-Islam: On the Discourses of Identity and Culture", in Al-Sayyad, N. and Castels, M., eds., *Muslim Europe or Euro-Islam: Politics, Culture, and Citizenship in the Age of Globalization*, Lanham: Lexington Books.
- Allen, C. (2010). Contemporary Islamophobia before 9/11: A Brief History, in *Islamophobia and anti-Muslim Hatred. Causes and Remedies*, Arches Quarterly, Volume 4, Edition 7, Winter (pp.14-24).

- Allen, C., & Nielsen, J. S. (2002). Summary report on Islamophobia in the EU after 11 September 2001. Vienna: European Monitoring Centre for Racism and Xenophobia (EUMC).
- Bhabha, H. K. (1994). *The Location of Culture*. London and New York: Routledge.
- Bleich, E. (2011). What Is Islamophobia and How Much Is There? Theorizing and Measuring an Emerging Comparative Concept. *American Behavioral Scientist*, 55, 12, pp. 1581-1600.
- Bostom, A. (2008). *Geert Wilders: Wisdom and Courage*, <http://europenews.dk/en/node/14505> , (Erişim Tarihi: 21.03.2021).
- Cesari, J. (2010). Introduction: Use of the term “Islamophobia” in European Societies. in J. Cesari (Ed.) *Muslims in Western Europe After 9/11: Religion, Politics, and Law*. London.
- European Commission, Communication on Immigration, Integration and Employment, COM (2003) 336, Brussels, 3 June 2003.
- Gordon, J. (2012). Geert Wilders: Defender of the West Against the Grand Jihad, https://www.newenglishreview.org/Jerry_Gordon/Geert_Wilders%3A_Defender_of_the_West_Against_the_Grand_Jihad/, (Erişim Tarihi: 23.12.2020).
- Halliday, F. (1999). Islamophobia Reconsidered. *Ethnic and Racial Studies*, 22, 5, 892–902.
- Imhoff, R. – Recker, J. (2012). Differentiating Islamophobia: Introducing a New Scale to Measure Islamoprejudice and Secular Islam Critique, *Political Psychology*, 33, 6, pp. 811-824.
- Kalın, I. (2004). Roots of Misconception: Euro-American Perceptions of Islam before and after September 11, in Lumbard, J. E. B., (ed.), *Islam, Fundamentalism and the Betrayal of Tradition*. Bloomington, Indiana, World Wisdom Inc.
- Karakasoglu, Y. (2006). Germany, in J. Cesari (Ed.), *Muslims in Western Europe After 9/11: Religion, Politics, and Law*. London: Routledge.

- Lee, C. (2009) Sociological Theories of Immigration: Pathways to Integration for U.S. Immigrants. *Journal of Human Behaviour in the Social Environment*, 19, 6, 730-744.
- Benschop, L. - Kuiper, M. "Met Islam blijft elke democratie fake", <http://www.nu.nl/politiek/2454897/met-islam-blijft-elke-democratie-fake.html>, (Erişim Tarihi: 01.05.2021).
- Özyürek, E. (2005). The Politics of Cultural Unification, Secularism, and the Place of Islam in the new Europe, *American Ethnologist*, 32, 509–512.
- Ramadan, T. (2007). *Western Muslims and the future of Islam*. New York: Oxford University Press.
- Rex, J. (2001). *Ethnic Minorities in the Modern Nation State: Working papers in the theory of multiculturalism and political integration*. London: Routledge.
- Richardson, R. (1997). Islamophobia: A Challenge for Us All, report of The Runnymede Trust, Commission on British Muslims and Islamophobia (The Runnymede Trust).
- Rohe, M. (2010). Islam and the Democratic State Under the Rule of Law – and Never the Twain Shall Meet? in *Islam & Europe: Crises are Challenges*, eds. Foblets, M.-C., & Carlier J-Y, Leuven: Leuven University Press.
- Runnymede, T. & Conway, G. (1997). *Islamophobia: A challenge for us all*. London: Runnymede Trust.
- Rydgren, J. (2008). Immigration skeptics, xenophobes or racists? Radical right-wing voting in six west european countries. *European Journal of Political Research*, 47, 6, 737-765.
- Said, E. (1978). *Orientalism*. New York: Vintage.
- Said, E. (1981). *Covering Islam: How the Media and the Experts Determine How We See the Rest of the World*. New York: Vintage. Updated and revised with a new introduction, 1997.
- Stakelbeck, E. (2012). Wilders: Islamization of Europe Can happen in America, <http://www.cbn.com/cbnnews/world/2012/May/Wilders-Islamization-of-Europe-Can-Happen-in-America/>, (Erişim Tarihi: 09.05.2016).

- Stolz, J. (2005). Explaining Islamophobia. A test of four theories based on the case of a Swiss city. *Swiss Journal of Sociology*, 31, 547-566.
- Struss, K., & Naval Postgraduate School (U.S.). (2011). Euro-Islam or Islam in Europe: The role of Muslims and their organizations in Germany, Great Britain and the Netherlands. Monterey, Calif: Naval Postgraduate School.
- Tibi, B. (2002). Muslim Migrants in Europe: Between Euro-Islam and Ghettoization, in Al-Sayyad, Nezar and Manuel Castells, *Muslim Europe or Euro-Islam: Politics, Culture, and Citizenship in the Age of Globalization*. Lanham, MD: Lexington Books.
- Tibi, B. (2008). *Political Islam, World Politics and Europe: Democratic Peace and Euro-Islam versus Global Jihad*. New York: Routledge.
- Tibi, B. (2013). European Identity Contested, in De J. J., Martin, T., Lars, K., & Margriet, W., (eds.) *Europe-Space for Transcultural Existence?* Universittsverlag Göttingen.
- Traynor, I. (2009). Swiss to vote on mosque minarets ban. <http://www.theguardian.com/world/2009/nov/26/swiss-mosques-minarets-ban-vote>, (Erişim Tarihi: 22.03.2021.).
- Tyrer, D. (2013). *Framing Islamophobia: The Politics of Islamophobia: Race, Power and Fantasy*. London: Pluto Press.
- Wilders, G. (2005). *Kies voor Vrijheid: een Eerlijk Antwoord*. Den Haag: Groep Wilders.
- Wilders, G. (2012). *Marked for Death: Islam's War Against the West and Me*. Washington DC: Regnery Publishers.
- Worbs, S. (2003). The Second Generation in Germany: Between School and the Labor Market, *International Migration Review* 37, 4, 1011–1038.
- Zúquete, J. P. (2008). The European extreme-right and Islam: New directions? *Journal of Political Ideologies*, 13, 3, 321-344.

Extended Abstract

This article explores European perception of Islam from a postcolonial perspective. In this article, the concept of postcolonial is used to analyze the topic in terms of both defining periodization and theoretical approach. In the first sense, European perception of Islam can be divided into three main periods: pre-colonial perception of Islam, colonial perception of Islam, and

postcolonial perception of Islam. This article examines postcolonial European perception of Islam. The article argues that the postcolonial theoretical approach is an appropriate method to reveal the differences in perception between the periods. In this regard, postcolonial theory contends that the current perception of Islam in Europe is inseparable from those of early periods, and that new forms of perceptions have been constructed on new grounds and with changing factors. In this context, while European perception of Islam in colonial period was fueled by European colonialism and European orientalism, the postcolonial perception of Islam in Europe has been shaped by some events at global scales in which Muslims and Islam have been drawn to the center.

The long-lasting presence of Western Europe as a colonial power in the majority of Islamic world was considered a proof of European military and economic superiority and economic development as a physical power. Taking advantage of this superiority of Europe, European orientalism perceived Islam as the religion of the backward and Islamic world as weak in both military and economic sense. Moreover, this “backwardness” of the Islamic world was attributed to the religion of Islam. In producing knowledge about Islam, Orientalism defined and constructed discourses about Islam with great opportunities offered by colonialism. At that time, orientalist works expanded to include all Islamic sciences. Islam became the main subject of European scholarly studies and was interpreted from the perspectives of the pillars of European civilization, Greco-Roman, Judaea-Christianity and the norms of positive sciences. However, in the postcolonial period, Europe lost its physical colonial dominance in Islamic world. Having achieved their political independence, Islamic countries continued to be economically dependent on former European colonial powers. During this period, a new ground was formed for European perception of Islam. Especially after the Second World War, workers migrated from Islamic countries for reconstruction Europe. The first generation of this labor force was treated as temporary working-class and had no social life other than moving between hostels and factories. The workers did not return to their home countries as planned, but on the contrary, they brought their families as well. They moved from the hostels to homes, sent their children to schools, opened mosques, private schools, established associations and their own workplaces, and practiced politics, which started as a member of municipal councils, then progressed to a level of forming opposition parties in various European parliaments. While all these developments were taking place, the growing Muslim population and influence in Europe were met with great concerns by European societies. Governments produced policies on how to quietly integrate this Muslim population into their own societies. Europe did not recognize any power against its economic development, technological superiority and democratic values. Muslim community in Europe did not challenge the superiority of Europe in these domains, but they did not compromise their religious beliefs and practices. European

governments could not achieve the desired results from integration policies because of this rejectionist attitude of Muslims. Thus, the failure of integration policies, I argue, laid a broad ground for postcolonial anti-Islamic perception in Europe.

External global factors also provided another ground for European postcolonial perception of Islam. First of all, based on the fact that the perpetrators of the 9/11 terrorist attacks were Muslims, new perceptions were on Muslims and Islam. The occurrence of these sorts of bomb attacks in some European capitals put the European Muslim community in a very difficult situation. Viewing Muslims as potential terrorists and Islam as a threat to European values was the basis of formation and rise of mass anti-Islamic civil and political movements in Europe. Tensions from such misperceptions needed governmental statement that such a link should not be established between terrorists and Muslims, terrorism and Islam. Among these external factors, the most triggering of the anti-Islamic perception was the terrorizing moves of ISIS in the Middle East in the name of Islam. The execution of Europeans and others by ISIS, which was frequently shown on live, led to a negative image of Islam and Muslims in Europe. In fact, these images were exactly what anti-Islamic groups wanted to see. Accordingly, Islamophobes got a great trump card and an opportunity for their anti-Islam campaigns. From the prophet's caricature and the burning of Quran in Denmark, to the cartoons of Charlie Hebdo in France, Islam and Muslims in Europe have been perceived and announced *persona non grata*.

In conclusion, European postcolonial perception of Islam has been shaped on different grounds from that of colonial and pre-colonial periods. Postcolonial perception of Islam has become a main subject of scholarly works under the concept of Islamophobia with its meanings of anti-Islam and fear of Islam. The conclusion drawn in this article is that European postcolonial perception of Islam prevails Islamophobic character and tendencies. Islamophobia in Europe, thus, could be considered as a side product of both local and global factors. Locally, the failure of the integration policies towards Muslims has not been fully successful, which has laid a ground for the emergence of anti-Islamic sentiments. At the global scale, the actions of the armed groups that targeted the neo-colonial order in the Middle East with Islamic discourses have provided a second ground for Islamophobic perception in Europe.

ANALYSIS OF THE IMPACT OF TRADE OPENNESS ON MACROECONOMIC STABILITY

Elmas DEMİRCİOĞLU KARABIYIK* & Hakan ÇETİNOĞLU**

Abstract

Macroeconomic stability is of the great importance for the global and national economies today. Likewise, the economic stability is an important economic indicator at the sectoral and firm level. In this context, the macroeconomic stability is an indispensable public good for all the economic units today. Country and regional economies attach great importance to the sustainability of macroeconomic stability, on the other hand, they develop important policies and strategies to maintain macroeconomic stability. In this study, the impact of trade openness on the macroeconomic stability is analysed for 2019 and 137 countries. According to the results of the OLS regression analysis, it has been found that the level of the trade openness and the stability of the financial system have statistically the same and significant effects on the macroeconomic stability, which is original aspect of the study. As a result, the correct design and implementation of the foreign trade policies and the soundness of the financial system play an indispensable role in strengthening the macroeconomic stability of the countries.

Keywords: *Macroeconomic Stability, Trade Openness, Financial System*

TİCARİ AÇIKLIĞIN MAKROEKONOMİK İSTİKRAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ANALİZİ

Öz

Makroekonomik istikrar günümüzde küresel ve ulusal ekonomiler için büyük önem arz etmektedir. Aynı şekilde, ekonomik istikrar, sektörel ve firma düzeyinde de önemli bir iktisadi göstergedir. Bu bağlamda, makroekonomik istikrar günümüzde, tüm iktisadi birimler için vazgeçilmez bir kamusal maldır. Ülke ve bölge ekonomileri, makroekonomik istikrarın sürdürülebilirliğine büyük önem atfetmektedirler, diğer yandan ise makroekonomik istikrarı korumak için önemli politika ve stratejiler geliştirmektedirler. Bu çalışmada, ticari açıklığın makroekonomik istikrar üzerindeki etkisi 2019 yılı ve 137 ülke için analiz edilmiştir. EKK regresyon analiz sonuçlarına göre, ticari açıklık düzeyi ve finansal sistemin istikrarının, makroekonomik istikrar üzerinde istatistiksel olarak aynı yönde ve

*Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Esenyurt Üniversitesi, İYBF, Uluslararası Ticaret Bölümü, elmaskarabiyik@esenyurt.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6412-6003>.

**Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Arel Üniversitesi, İİBF, Uluslararası Lojistik ve Taşımacılık Bölümü, hakancetinoglu@arel.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0192-8807>.

anlamlı etkiye sahip olduğu bulunmuştur ki bu sonuç çalışmanın özđün yönüdür. Sonuç olarak, ülkelerin makroekonomik istikrarlarını glendirmelerinde, dış ticaret politikaları ve finansal sistemin sağlamlığının doğru tasarlanıp uygulanması vazgeçilmez role sahiptir.

Anahtar Kelimeler: *Makroekonomik İstikrar, Ticari Açıklık, Finansal Sistem*

Introduction

Although macroeconomic stability is of great importance for global economy and national economies, there is no single approach agreed in the literature for defining and measuring macroeconomic stability. The basket of different macroeconomic indicators can be considered as an indicator of macroeconomic stability. However, macroeconomic stability should include reasonable volatility in economic indicators and include a steady improvement in social welfare growth. In this context, macroeconomic stability includes the stability of economic growth, price stability, financial stability, sustainability of the public debt burden, and the sustainability of the external balance of the economy. In the context of macroeconomic variables, the level and duration of the volatility in economic growth, inflation rate, exchange rates, interest rates, balance of payments indicators, public debt indicators, financial and banking sector indicators are important.

The international supply chain is positioned based on the comparative advantages between the most cost-effective production regions and the most profitable sales regions. This situation contributes to the development of international commercial and financial relations between countries. International trade and international capital flows increase in this globalization process. However, if the international competitiveness of the countries is strong in the face of global competition, they can gain net income from international trade. Otherwise, the production capacities of countries may be adversely affected in the face of global competition. The weak international competitiveness of countries and companies may cause micro and macroeconomic variables in countries to drift away from their usual balances and show excessive volatility over time. In this case, trade openness may lead to the deterioration of macroeconomic stability in some countries. On the other hand, if countries can keep up with global competition, it can contribute to the macroeconomic stability of the country by enabling countries to penetrate more markets in international markets.

In this context, in this study, the impact of trade openness on macroeconomic stability is analysed for 2019 and 137 countries by using cross-sectional econometric techniques.

The original aspect of the study according to the literature (as far as we know) is that it is the first study to analyse the effects of trade openness and financial system stability variables on macroeconomic stability (using the definition in World Economic Form Global Competiveness Forum (WEF GCI) by covering 137 countries in the world.

1. LITERATURE ON MACROECONOMIC STABILITY AND TRADE OPENNESS

In economic theory, there is no commonly accepted approach to the effect of trade openness on macroeconomic stability or growth volatility. (see. Hawkins, 1948; Dornbusch, 1981 and Ocampo, 2008). Empirical studies on the subject can find different results according to country groups, analysis periods, and the methods they use. However, the general trend is that countries that can properly manage trade and financial openness benefit from these openness policies; otherwise, volatility in the economy increases. For this reason, countries should prefer the policies of transition to open economy gradually at the right time and in the right way according to their economic structures.

Increasing trade openness has the potential to affect macroeconomic stability through different channels and in different ways. The country's capacity to manage the positive and negative effects of trade openness will determine the course of net economic gain.

Trade openness can increase productivity and support economic growth due to increased competition and technology transfer. On the other hand, increasing product variety and price competition will contribute to increasing the welfare of consumers. However, increased trade openness could increase vulnerability and volatility as the country requires concentration and specialization in certain sectors to be successful in global competition.

The increased trade openness will also cause local producers to face increased competition. If firms become able to cope with international competition with trade openness, the country's economic gains from trade openness will increase. In addition, the increase in the trade openness of the country may contribute to the increase of technology transfer to the country directly and indirectly. On the other hand, if the imported products, which increase with the trade deficit, are replaced with domestic goods, then the country may face an increasing foreign debt problem. Managing the increasing external debt may lead to increased volatility risks on exchange rates and interest rates and to adversely affect macroeconomic stability. As a result, the net effect of the increasing trade deficit on the macroeconomic stability of the countries will depend on the capacity of the country to correctly manage the benefits and costs of the increasing trade openness. Countries that cannot cope with the increasing global competition due to the increasing trade openness may face problems of balance of payments, financial and price stability, and public sector debt management. On the other hand, if countries and companies can manage the increasing trade openness successfully, the country's global competitiveness will increase and they will be able to increase the economic prosperity by getting more shares from the world markets. Thus, developed countries with higher capacity to cope with the global competition may have higher net gains from increased trade openness, while less developed countries with the capacity to cope with the global competition may have lower gains from increased trade

openness. This situation reveals the importance of developing policies and strategies for the countries to cope with global competition more strongly, instead of choosing economic models that restrict international trade.

There are many studies in the literature on determining the variables that affect macroeconomic stability. Macroeconomic stability variable is an important research variable in terms of both determining the variables affected by it and understanding the variables that it affects.

The different results on the factors affecting macroeconomic stability and the relationship between macroeconomic stability and trade openness in the literature are summarized in Table.1.

Table.1. Literature on Macroeconomic Stability and Trade Openness

Author(s)	Data and Method	Findings
<i>Al-Shayeb & Hatemi-J (2016)</i>	United Arab Emirates 1986-2013 The asymmetric generalized impulse response functions and the asymmetric causality tests developed by Hatemi-J	For the United Arab Emirates, the relationship between trade openness and economic performance has been analysed using asymmetric causality tests. According to the results of the study, it has been observed that positive permanent shocks in the trade openness have significant positive effects on economic performance. On the other hand, no significant impact of negative permanent shocks in the trade openness on economic performance was observed.
<i>Giovanni & Levchenko (2009).</i>	Developing and developed countries, 1963–2003 Industry-level panel dataset of manufacturing production and trade, Cross-sectional and panel data methods	In the study on the 1963-2003 period and 28 manufacturing sectors, it was found that the volatility in sectors more open to international trade was higher. It has been determined in the study that there is a significant relationship between trade openness and general volatility.
<i>Abubaker, (2015).</i>	33 countries, 1980 -2009, panel data methods	In this study, it was found that trade openness increased output volatility. The study also found that trade openness leads to less output volatility in higher developed countries.
<i>Bejan (2006).</i>	developed and developing countries 1950-1975 panel data methods	It has been found that the trade openness generally increases the output volatility. On the other hand, it has been determined that trade openness does not affect production negatively in developed countries and increases output volatility in developing countries. However, controlling for risk measures such as government size, terms of trade fluctuation, and export concentration, the effect of trade openness on output

		volatility was found to be negative.
<i>Haddad et al, (2013)</i>	77 developing and developed economies 1976–2005 GMM Estimator	For the 1976–2005 period 77 emerging and developed economies, the effects of trade gap on output volatility were analysed. In countries with export diversification, trade openness has been found to have negative effects on output volatility.
<i>Jansen (2004)</i>	Least Developed Countries, 1980-2000 Regression	It has been found that small economies and least developed countries can reduce the effects of trade openness on output volatility by further diversifying their exports.
<i>Easterly et al., (2001)</i>	Developing Countries OECD Countries 1960-1997	In the initial phase of the growth of the financial system, it contributes to a certain extent to the management of risks and may have an effect to reduce the volatility in the economy, while the volatility may increase due to the increase in risks in the case of excessive growth of the financial system.
<i>Köse et al., (2003)</i>	Different Income Groups 1960-1999 Panel Regression	The impact of international financial integration on macroeconomic volatility has been studied for the period 1960-99. According to the analysis results, it was found that output volatility decreases over time, but the volatility in consumption increases due to financial integration and up to a threshold.
<i>Köse et al., (2006)</i>	Emerging economies, OECD Countries 1960-1990	The study found that commercial and financial integration weaken the negative growth-volatility relationship.
<i>Baldwin (2003)</i>	Studies in the literature were examined.	It is stated that free trade policy can contribute to economic growth with strong institutional structure, correct money, fiscal and exchange rate policies.
<i>Cavallo & Frankel (2008).</i>	141 Countries 1970-2002 Panel Regression	The study found that countries with low trade integration are more vulnerable to sudden stops and exchange rate crises.
<i>Frankel & Romer (1999).</i>	150 Countries 1985 OLS Regression	It has been found that trade has a positive effect on income level.
<i>Rodriguez & Rodrik (2000).</i>	Different Country Sets 1976-1985 OLS, IV methods	In the study, it has been determined that the effect of open trade policies on economic growth is low.

<i>Wacziarg & Welch (2008)</i>	Different Country Sets 1970-1989 Panel Regression	In the study, it has been determined that commercial liberalization increases economic growth, although it differs according to countries.
<i>Winters (2004)</i>	Studies in the literature were examined.	In the study, it has been determined that commercial liberalization has a positive effect on economic growth by triggering an increase in productivity.
<i>Karras (2006).</i>	56 Countries 1950-1998, Panel Regression	In the study, it has been determined that trade openness and economic size have a negative and significant effect on production, consumption, investment and exchange rate volatility.
<i>Fujii (2017)</i>	Japan's regional income accounting and public finance data. 1996-2009, cross-sectional regression	The study found that trade openness has significant and positive effects on output volatility.
<i>Mireku et al., (2017)</i>	Ghana 1970-2013 ARDL bound test	The study found that trade openness has significant and positive effects on output volatility in the short and long run.
<i>Mekonnen & Dogruel (2017)</i>	29 Countries 1981-2010 Panel GMM	In the study, for the period 1981-2010, according to the analysis results for 29 countries in Sub-Saharan Africa, it was determined that the commercial and financial openness significantly reduced the growth volatility.
<i>Aigheyisi & Isikhuemen (2018).</i>	Nigeria 1970-2015 ARDL test	In the study, for the period 1970-2015, according to the analysis results for Nigeria, it was determined that the commercial and financial openness increased the long-term growth volatility.
<i>Tang & Abosedra (2020).</i>	Malaysian economy 1972-2018 ARDL Bound Test	In the study, according to the analysis results for Malaysian economy for the period of 1972-2018, it is determined that financial openness decreases the economic growth volatility in the long run, while the trade openness increases the growth volatility.
<i>Xue (2020)</i>	50 Countries 1997-2014 Dynamic panel threshold model,	In the study, according to the analysis results covering 50 countries for the period 1997-2014, it was determined that the development of the financial system reduced the growth volatility. However, volatility has been found to increase in high inflation regimes.

2. EMPIRICAL ANALYSIS FOR THE EFFECTS OF TRADE OPENNESS ON MACROECONOMIC STABILITY

In this section, the impact of trade openness on macroeconomic stability is analysed for 2019 and 137 countries by using OLS estimator for regression analysis.

2.1. Data

Table 2. shows the information for data and variables. Data source is the Global Competitiveness Index 4.0 Dataset of World Economic Forum (WEF) for 2019 year

Table 2. Data and Variables

Variable	Definition	Year	Country
Macroeconomic stability	<i>The Macroeconomic stability pillar of the Global Competitiveness Index 4.0 assesses the level of inflation and the sustainability of fiscal policy, (1-100 scale, 100 best)</i>	2019	137
Trade openness	<i>Trade openness is a measure of the international trade volume which are sum of exports and imports as a share of GDP for a country. Subcomponents for Trade openness are prevalence of non-tariff barriers, trade tariffs, complexity of tariffs, border clearance efficiency (1-100 scale, 100 best)</i>	2019	137
Financial system	<i>The Financial system pillar of the Global Competitiveness Index 4.0 assesses the depth, namely the availability of credit, equity, debt, insurance and other financial products, and the stability, namely, the mitigation of excessive risk-taking and opportunistic behavior of the financial system (1-100 scale, 100 best)</i>	2019	137

Source: WEF (2019) the Global Competitiveness Index 4.0 Dataset.

2.2. Method

The method of the model is multiple regression analysis with the Variance-covariance matrix of the estimators, vce (Robust). Equation 1 is estimated to analyse the effects of trade openness on macroeconomic stability with a control variable that is the financial system score of the country.

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1 X_{1i} + \beta X_{2i} + u_i \quad \text{Eq.1.}$$

where $i = 1, 2, \dots, N$.

Y_i : Macroeconomic stability

X_{1i} : Trade openness,

X_{2i} : Financial system

u_i : Error term

expected signs for the coefficients is as follow

$\beta_1 > 0$; $\beta_2 > 0$

2.3. Empirical Findings

The descriptive statistics for the variables are given in Table.3. Macroeconomic stability’s mean is 81.31, the mean of trade openness is 57.9, the mean of the financial system is 62.77.

Table.3. Descriptive Statistics for the Variables

	Financial system	Macroeconomic stability	Trade openness
Mean	62.774	81.307	57.898
Median	60.000	75.000	58.000
Maximum	91.000	100.000	89.000
Minimum	29.000	34.000	35.000
Std. Dev.	14.132	15.420	9.147
Skewness	0.332	-0.326	0.361
Kurtosis	2.356	2.586	4.124
Jarque-Bera	4.880	3.405	10.179
Probability	0.087	0.182	0.006
Observations	137	137	137

Table.4. shows Equation.1 estimation results. OLS estimator is used to estimate the model. Estimated model is overall statistically significant based on the F test result. R-squared is 0.585. The model has no multiple linear collinearity problem based on the indicator VIF (1.56) for the explanatory variables. All the diagnostic test results meet the assumptions of the OLS estimator.

Explanatory variables coefficients are statistically significant at the 0.05 significance level. The results for the sign of the explanatory variables coefficients are in line with the expectations. Trade openness and financial system affect the macroeconomic stability in the same direction. The increasing level of trade openness contributes to strengthening macroeconomic stability. The increasing foreign trade volume of the country provides a stronger integration with the world value chain. This situation decreases the fragility structure of the countries and increases the level of stability.

Table.4. Equation 1 OLS Estimation Results

<i>Explanatory variables</i>	Coef.	Std. Err.	t	Prob.
Financial system	0.704	0.076	9.269	0.000
Trade openness	0.298	0.117	2.542	0.012
Cons	19.839	5.542	3.579	0.001
<i>R-squared 0.585</i> <i>Adjusted R-squared 0.579</i> <i>F-statistic 94.384</i> <i>Prob(F-statistic) 0.000</i> <u><i>Diagnostic Tests Results:</i></u> <i>Jarque-Bera Normality test: Stat:0.377, Prob.=0.828</i> <i>Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test: Stat:2.017, Prob.=0.376</i> <i>Heteroskedasticity Test: White: Stat:6.083, Prob.=0.316</i> <i>Ramsey RESET Test: Stat:2.95, Prob.=0.086</i> <i>Trade openness, VIF=1.56</i> <i>Financial system, VIF=1.56</i>				

On the other hand, the strengthening of the country's financial system plays an important role in strengthening macroeconomic stability. As a result, increasing foreign trade integration and a strong financial system have accumulated as important determinants of strengthening macroeconomic stability. The soundness of the banks, low non-performing loans, reasonable levels of exchange, interest, and credit risks contribute to the strengthening of the financial system and thus macroeconomic stability.

Our findings in our studies seem to be compatible with the current literature to a great extent. The conclusion that trade openness reduces volatility in macroeconomic indicators and increases stability has been confirmed in this study.

Conclusion

In this study, the effects of trade openness and financial system on macroeconomic stability are analysed. Macroeconomic stability is an important economic indicator at the global and national level on the one hand, and on the sectoral and firm-level on the other. Among the most important components of macroeconomic stability are price stability, sustainability of the public debt burden, and financial stability. For this reason, countries are implementing important economic policies to ensure price and financial stability and the sustainability of the public debt burden.

In the study, the impact of the trade deficit on macroeconomic stability is analysed for 2019 and 137 countries. According to the OLS regression results, it has been found that the level of trade openness and the stability of the financial system have statistically the same and significant effects on macroeconomic stability.

The correct design of trade openness policies of countries plays an important role in increasing their export capacities and ensuring foreign demand for sustainability in economic growth. Likewise, the strengthening of the stability of the financial system shows the soundness of the financial structure of the banking sector in particular. A sound banking system also reduces the vulnerability of countries and firms against internal and external economic shocks and increases their stability.

It is important for countries to gradually implement trade and financial openness policies for their economic conditions, to benefit more and suffer less from these policies.

As a result, the correct design and implementation of foreign trade policies and the soundness of the financial system play an indispensable role in strengthening the macroeconomic stability of countries. For this reason, sustainable macroeconomic stability has a critical role in terms of sustainable economic development and social welfare.

References

- Abubaker, R. (2015). The asymmetric impact of trade openness on output volatility. *Empirical Economics*, 49(3), 881-887.
- Aigheyisi, O., & Isikhuemen, A. (2018). Trade and Financial Openness, And Output Growth Volatility: Evidence from Nigeria. *Journal of Humanities, Social Science and Creative Arts*, 13, 14-30.
- Al-Shayeb, A., & Hatemi-J, A. (2016). Trade Openness and Economic Development in the UAE: an Asymmetric Approach. *Journal of Economic Studies*.
- Baldwin, R. E. (2003). Openness and Growth: What's the Empirical Relationship? (No. w9578). National Bureau of Economic Research.
- Bejan, M. (2006). Trade Openness and Output Volatility. Available at SSRN 965824.
- Cavallo, E. A., & Frankel, J. A. (2008). Does Openness to Trade Make Countries more Vulnerable to Sudden Stops, or Less? Using Gravity to Establish Causality. *Journal of International Money and Finance*, 27(8), 1430-1452.
- Dornbusch, R. (1981). Exchange Rate Rules and Macroeconomic Stability. In *Exchange Rate Rules* (pp. 55-67). Palgrave Macmillan, London.

- Easterly, W., Roumeen, I. & Stiglitz, J. E. (2001). "Shaken and Stirred: Explaining Growth Volatility," in Annual World Bank Conference on Development Economics, ed. by B. Pleskovic and N. Stern (Washington, World Bank).
- Frankel, J. A., & Romer, D. H. (1999). Does Trade Cause Growth?. *American Economic Review*, 89(3), 379-399.
- Fujii, E. (2017). Government Size, Trade Openness, and Output Volatility: a Case of Fully Integrated Economies. *Open Economies Review*, 28(4), 661-684.
- Giovanni, J. D., & Levchenko, A. A. (2009). Trade Openness and Volatility. *The Review of Economics and Statistics*, 91(3), 558-585.
- Haddad, M., Lim, J. J., Pancaro, C., & Saborowski, C. (2013). Trade Openness Reduces Growth Volatility when Countries are Well Diversified. *Canadian Journal of Economics/Revue Canadienne D'économique*, 46(2), 765-790.
- Hawkins, D. (1948). Some Conditions of Macroeconomic Stability. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 309-322.
- Jansen, M. (2004). Income Volatility in Small and Developing Economies: Export Concentration Matters (No. 3). WTO Discussion Paper.
- Karras, G. (2006). Trade Openness, Economic Size, and Macroeconomic Volatility: Theory and Empirical Evidence. *Journal of Economic Integration*, 254-272.
- Kose, M. A., Prasad, E. S., & Terrones, M. E. (2003). Financial Integration and Macroeconomic Volatility. *IMF Staff papers*, 50(1), 119-142.
- Kose, M. A., Prasad, E. S., & Terrones, M. E. (2006). How do Trade and Financial Integration Affect the Relationship between Growth and Volatility?. *Journal of International Economics*, 69(1), 176-202.
- Mekonnen, J. L., Dogruel, A. S. (2017). Growth Volatility and Openness in Sub-Saharan Africa. *Marmara Journal of Economics*, 1(2), 209-228.
- Mireku, K., Animah Agyei, E., & Domeher, D. (2017). Trade Openness and Economic Growth Volatility: An Empirical Investigation. *Cogent Economics & Finance*, 5(1), 1385438.
- Ocampo, J. A. (2008). A broad View of macroeconomic Stability. *The Washington Consensus Reconsidered: Towards a New Global*

Governance, 63-94., editör: Narcís Serra, Joseph E. Stiglitz, OUP Oxford.

Rodriguez, F., & Rodrik, D. (2000). Trade Policy and Economic Growth: a Skeptic's Guide to the Cross-National Evidence. *NBER Macroeconomics Annual*, 15, 261-325.

Tang, C. F., & Abosedra, S. (2020). Does Financial Development Moderate the Effects on Growth Volatility? The Experience of Malaysia. *Margin: The Journal of Applied Economic Research*, 14(4), 361-381.

Wacziarg, R., & Welch, K. H. (2008). Trade Liberalization and Growth: New evidence. *The World Bank Economic Review*, 22(2), 187-231.

Winters, L. A. (2004). Trade Liberalisation and Economic Performance: An Overview. *The Economic Journal*, 114(493), F4-F21.

Xue, W. J. (2020). Financial Sector Development and Growth Volatility: An International Study. *International Review of Economics & Finance*, 70, 67-88.

SOSYOLOJİK OKUMA DENEMESİ: ADALET AĞAOĞLU'NUN DERT DİNLEME UZMANI ADLI ROMANI*

Menekşe YAVUZ**

Öz

Bu makale, Adalet Ağaoğlu'nun son romanı Dert Dinleme Uzmanı'nı, sosyolojik bağlamda değerlendirmektedir. Roman, Türk toplumunun 1980 darbesinden sonraki dönemini toplumsal planda aktarmaktadır. Bu yüzden, roman sosyolojik okuma modeliyle incelenecektir. Sosyolojik okuma, sosyolojinin verileri kullanılarak gerçekleştirilen bir eleştiri metodudur. Edebiyat-sosyoloji ilişkisi çerçevesinde geliştirilen bu eleştiri metoduna göre değerlendirilen Dert Dinleme Uzmanı; Türk Dil Kurumu, YÖK gibi kurumları askerî vesayet bağlamında incelemekte, Türk Dil Kurumunu dilde sadeleşme bağlamında eleştirmektedir. Romanda kadınların toplumsal hayatta yaşadığı zorluklara değinilmekte Cumhuriyet kadınının kadınlar üzerinde kurduğu baskılar söz konusu edilmektedir. Sosyal ilişkileri zayıflayan bireylerin yalnızlaşması ve Dert Dinleme Uzmanı'na başvurması, böylece yalnızlıktan kurtulmaya çalışmaları üzerinde durulmaktadır. Ayrıca, ekonomik sıkıntılar, toplumsal sınıflara bağlı olarak yansıtılmaktadır. Çalışmada, bütün bu konular literatür taraması yöntemiyle ele alınmış, sosyolojik okuma modeli ve Adalet Ağaoğlu'nun roman-birey-toplum ilişkisine dair fikirleri verildikten sonra Dert Dinleme Uzmanı isimli roman sosyolojik okuma yöntemiyle ele alınmıştır. Bu bağlamda, birey-toplum ilişkisi, toplumu oluşturan bireylerin ideoloji tarafından biçimlendirilmesi romanda yer alan sosyolojik okumaya elverişli konulardır.

Anahtar Kelimeler: Adalet Ağaoğlu, Toplum, Sosyolojik Okuma, Ekonomi, İnsan

SOCIOLOGICAL ANALYSIS ATTEMPT: ADALET AĞAOĞLU'S NOVEL NAMED DERT DİNLEME UZMANI

Abstract

This article evaluates the latest novel of Adalet Ağaoğlu in a sociological context. The novel narrates the period of Turkish society after the 1980 coup in the social plan. Therefore, the novel was investigated using a sociological analysis mode in this study. Sociological analysis is a method of criticism using the data of sociology. Investigated in accordance with this criticism method developed within the framework of literature-sociology relationship, Dert Dinleme Uzmanı examines

* Bu makale Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı çerçevesinde yapılmış olan "Adalet Ağaoğlu'nun *Dar Zamanlar Üçlemesindeki* Kadın Problematikliğinin Aysel Karakteri Üzerinden Sosyolojik Yansımaları Üzerine Bir İnceleme" adlı Yüksek Lisans Tez çalışmasından üretilmiştir.

** Öğr. Gör., İstanbul Gelişim Üniversitesi, menyavuz@gelisim.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1260-4349>

institutions such as the Turkish Language Institution and Council of Higher Education in the context of military tutelage, and criticizes the Turkish Language Institution in the context of simplification in language. In the novel, the difficulties faced by women in social life, and the pressures of the Republic on women are mentioned. It is emphasized that individuals with weakened social relations become lonely and apply to Dert Dinleme Uzmanı, thus trying to get rid of loneliness. In addition, economic troubles are reflected depending on social classes. In the study, all these issues were handled with the method of literature review, and after Adalet Ağaoğlu's ideas about the novel-individual-society relationship, the novel called Dert Dinleme Uzmanı was addressed with the sociological analysis method. The results obtained from the examination are presented in the conclusion part of the study.

Keywords: *Adalet Ağaoğlu, Society, Sociological Reading, Economy, Human.*

Giriş

Türk edebiyatının öne çıkan romancılarından Adalet Ağaoğlu, farklı türlerde eserler vermiş olsa da romanlarıyla dikkati çeker. Yazar, 1940'ların sonunda edebiyata adım atar, uzun bir müddet tiyatroyla ilgilenir, Ulus gazetesinde tiyatro eleştirileri yayımlar. Yazar, TRT'deki görevinden ayrılır, 1970'li yıllardan itibaren hikâye ve roman yazmaya başlar. Edebiyat, onun ana uğraşı haline gelir. Başta, Muazzez Tahsin Berkant, Güzide Sabri, Kerime Nadir ve Mükerrerem Kâmil gibi kadın yazarlardan etkilenen Ağaoğlu, zaman içinde kendi tarzını bulur.

Romanlarında birey ve toplumu işleyen Ağaoğlu, 1973'te yayımladığı *Dar Zamanlar* serisinin ilk romanı *Ölmeye Yatmak* 'tan bu serinin son romanı *Dert Dinleme Uzmanı* isimli romanına kadar toplam dokuz roman yazar. Bunlar; *Ölmeye Yatmak* (1973), *Fikrimin İnce Gülü* (1976), *Bir Düşün Gecesi* (1979), *Yazsonu* (1980), *Üç Beş Kişi* (1984), *Hayır* (1987), *Ruh Üşümesi* (1991), *Romantik Bir Viyana Yazı* (1993), *Dert Dinleme Uzmanı* (2014) yazarın romanlarıdır.

Modern insanı ve onun toplumsal planda yaşadığı sorunları çeşitli yönleriyle anlatan yazar, böylece bir karakter etrafında Türkiye'deki sosyal dönüşümü farklı açılarıyla verir. Onun romanlarında daralan, iletişim sorunları yaşayan, toplumun kıyılarına itilen, inançları ve umutları peşinde koşan bireyler anlatılır. Bu yüzden, Ağaoğlu'nun romanlarını Türk sosyolojisini anlamak üzere okunabilir. İncelememize konu olan yazarın son romanı *Dert Dinleme Uzmanı*, Cumhuriyet tarihinin 1980 darbesinden sonraki döneminin etkilerini toplumsal planda verir.

1. SOSYOLOJİK OKUMA NEDİR?

Edebî eserler; kurgusal, estetik ve yapısal bağlamda farklı okuma stratejileriyle tahlil edilir. Çok katmanlı bir yapı arz eden edebî metinler, insanı merkeze almalarından dolayı, insanı ilgilendiren her ne varsa bunlarla ilişkili olarak değerlendirilir. Psikoloji, tarih, siyasal bilimler ve sosyoloji, edebî metinlerin göndermelerini anlamak, verdiği mesajları çözümlenmek ve ana fikrine doğru yolculuk yapmak için kullanışlı veriler sunar. Sosyal

bilimler; insan ve onun yarattığı toplumu, farklı yönleriyle görmek ve kavramak adına fırsat verir. Edebiyat, sanatsal ve bilimsel olarak farklı disiplinlerle çok yönlü ilişkiler kurar ve bu ilişkileri temsil eder (Moran, 2003: 83). Bu bağlamda, sosyoloji, karşılaştırmalı metin analizinde edebiyat bilimcisine kullanabileceği bazı yorumlama/değerlendirme ve tespitlerde bulunma patikaları açar; Aydın'ın da belirttiği gibi;

“Edebiyat eseri, öncelikle metin aracılığıyla anlatılanın dünyasını kurgulamak için gereken verileri ve nitelikleri rasyonel dünyadan alır. Böylece edebiyat eserinde aynı zamanda gerçek dünyanın doğrudan bir yansımasıyla karşılaşırız. İşte bu gerçek dünya ve sosyal oluşum zinciri edebiyat ile sosyolojiyi yakınlaştırır” (Aydın, 2009: 368).

Bir edebiyat bilimcisi ya da eleştirmen, edebî metinler aracılığıyla sosyolojiyi bir imkân olarak kullanıp toplumsal sorunların genel çerçevesi hakkında çok farklı bilgilere ulaşabilir (Alver, 2006: 11). Çünkü “edebiyat, sosyal bir olaydır; edebiyat, gerçeğin yaratıcı muhayyilenin içinden süzülerek idrakidir.” (Escarpit, 1968: 11). Bu bağlamda edebî metin, kendi başına var olmaz, bir toplum içinde yaşayan yazar tarafından yaratılır.

Edebî eserin toplumsal açıdan yaptığı göndermeleri tespit etmek adına yapılan bir girişimde, doğal olarak yalnızca edebiyat sosyolojiden yararlanmaz. Tersine, sosyoloji de kendi çalışmalarını sağlam zemin üzerine inşa etmek üzere zaman zaman edebî metinlerden yararlanarak bazı sonuçlara ulaşabilir. Yani edebiyat ile sosyoloji arasında, edebî metinler bağlamında karşılıklı bir yararlanma ilişkisi söz konusudur. Edebî metinleri ele alan sosyologlar; toplumsal yapıyı, gelenekleri sosyal hareketleri, inançları, sosyal sınıfları ve sınıflar arasındaki ilişkileri, toplumsal psikolojiyi görüp değerlendirebilir. Bu sayede bir dönemin sosyal yapısını, toplumun içinde bulunduğu durumu ve toplumsal olayları belli kriterler etrafında çözümlenebilir. Edebiyatın hayatı temsil etmesi ve hayata içkin olması, sosyolojinin edebî metinleri kendi çalışmalarında kullanmasının en önemli gerekçelerinden biridir (Wellek-Warren, 1983: 123). Edebî metinler, özellikle de hayatı çok farklı yönleriyle yansıtan romanlar; bir toplumun sosyal tarihinin yeniden kaleme alınması ve değerlendirilmesi adına kullanılabilir. Sosyolog, incelediği bir dönemi, o dönemin sosyal olaylarını ya da belli bir tarihsel süreçte meydana gelen sosyal olayları romanları inceleyerek değerlendirebilir (Karpat, 1962: 10).

Edebiyat ve toplum arasında birbirini içeren ilişkiler bulunur. Bunun nedeni, edebiyatçının bir toplumun içinde varlığını sürdürmesi ve içinde bulunduğu toplumla ilgili hususları edebî esere yansıtıyor oluşudur (Coşkun, 2001: 1). Yazar, toplumla iç içe yaşar; toplumla ilgili her şey, farklı yönleriyle, doğrudan ya da dolaylı olarak onu etkiler. Bir bakıma toplumsal içerik, somut olarak romana yansır (Adorno, 2004: 116). Romanı sosyolojinin verileri bağlamında incelemek, toplum ve toplumsal işleyiş hakkında çok ilginç sonuçlara ulaşılmasını sağlar. Sosyoloji, Bauman'ın da

ifade ettiği gibi insanın yarattığı dünya hakkında düşünme biçimidir (Bauman, 1999: 25). Böylece insanlar arası ilişkiyi, insanların yapıp ettiklerini, dünyayla kurduğu ilişkinin niteliğini, toplumsal normları ve bu normların bireyle ilişkisini anlamak ve değerlendirmek mümkündür.

Bütün bu bilgilerden yola çıkarak değerlendirirsek “sosyolojik okuma”, sosyolojinin verilerinden yararlanarak edebî metinleri çözümleme uğraşdır. Roman ve diğer edebî metinleri, sosyolojik çalışmaların kuramsal açıklamalarıyla ulaştığı verilerle değerlendirmek; sosyolojik okumanın esasını oluşturur. Toplum-birey ilişkisi, toplumsal olayların nedenleri ve sonuçları, toplumsal katmanlar, siyaset ve sosyolojinin topluma yansımaları, sosyal olaylar ve hareketler sosyolojik okuma yöntemiyle, bir romandan yola çıkılarak değerlendirilebilir. Ancak sosyolojik okuma girişimi, edebî eserin tek başına toplumsal bir belge olduğunu da iddia etmeksizin gerçekleştirilir (Alver, 2006: 14; Aytaç, 2005: 86). Yani edebî eser yoluyla, toplumu mutlak anlamda anlamak ve değerlendirmek mümkün değildir. Sosyolojik okuma, toplumsal olay ve süreçleri anlamak için bir imkandır; edebî eserlerin kurgusal metinler olduğunu düşünecek olursak, sosyolojik okumanın toplum hakkında net ve sahih bilgilere ulaşmak adına en geçerli yol olduğunu söylemek zordur. Sosyolojik okuma, toplumu edebî/sanatsal eserlerle anlama ve yorumlama adına bir açılım sağlar, kıymeti sırf bu minvaldedir.

2. ADALET AĞAOĞLU’NUN ESERLERİNDE TOPLUM

Toplumu bir mesele olarak ele alan Adalet Ağaoğlu’nun romanlarında, kadın kimliği ve toplumsal cinsiyet, cinsellik, intihara meyilli kişilikler, özgürleşme sorunu, kadın-erkek eşitliği, toplumsal kimi normların bireyi bunaltması, nükleer çağ, devrim, aşk ve kültür arasındaki ikilem, tarih, resmî ideolojinin sorgulanması, aydınlarla toplum arasındaki ilişki vb. öne çıkar. Bu temalar, yazarın toplumla birey arasındaki ilişkiyi çok önemseydiğini gösterir. Adalet Ağaoğlu, bireyi, toplumcu-gerçekçi çizgide ele almaz; modern kent yaşamında karşılaştığı sorunları, kargaşa ve kaos durumlarını, birbirinden farklı toplumsal sorunları da dikkate alarak yansıtır. Bu noktada yazar, bireyin iç dünyası ile dış dünyası arasındaki çatışmayı toplumsal bağlamda ele alır. Toplumsal yaşamda meydana gelen değişimler, onun romanlarında çatışma zemininde ifade edilir (Uzun, 2008: 2-3).

Adalet Ağaoğlu, romanlarını gerçek hayatı merkeze alarak romanın dış dünya ile iç dünyanın birlikteliğiyle yazılacağını düşünür. Dış dünyanın insandaki görünümü, insanın dış dünya ile kurduğu ilişki Adalet Ağaoğlu’nun romanlarındaki ana sorunsaldır. Bu noktada yazar, söyleşilerinde de belirttiği gibi, insanın iç dünyasıyla dış dünya arasındaki ilişkisinin ortaya çıkardığı sonuçlara, toplumu ve toplum içindeki bireyi anlatarak odaklanır (Akman, 1988: 252). Bireye odaklanan yazar, odaklandığı bireylerden yola çıkarak toplumu bütünsel olarak vermek istemektedir. Bunun için de dış dünyaya ve bireye yoğunlaşmak, iç sorunlarını toplumsal olandan uzaklaşmadan ve bütün iç içeliğiyle vermek gerekir (Andaç, 2000: 125).

Adalet Ağaoğlu, birey ile toplum arasındaki etkileşimi görür ve bunu bireyin toplumla ilişkisi çerçevesinde aktarır. Bu da onun, bireyin gerçekliğini toplumsal bağlama oturtmaya çalıştığını, toplumsal bağlamı bireysel gerçeklikle ilişkilendirdiğini gösterir. Romanlarında bireysellik ile toplumsallık arasında bir denge kurmaya çalışır. Toplumsal sorunlarla bireyin iç dünyasını, farklı ölçülerde ilişkilendirir. Bu tip romanlarda içsellik ve psikoloji merkezdedir, dolayısıyla toplum büyük ölçüde ihmal edilir. Dış dünyanın yadsınmadığı romanlar, bireyin psikolojik durumuna eğilip kimi irrasyonel unsurlar barındırır da tüm bunları toplumsal bağlamda veriyorsa bireyle toplum arasındaki dengeyi kurmuş demektir. Ona göre, önemli olan, romandaki bireylerin edilgen olmamasıdır. Toplumsal bir role sahip olan birey, “teslimkâr” değildir. Yaşadığı zamanın dışına çıkar ve toplumla farklı ilişkilere girer (Kabacalı, 1994: 50). Bireyin kendi var oluşuyla toplumsal durumlar arasındaki dengeye ya da dengesizliğe yoğunlaşan yazar, sosyal olayların, siyasi sorunların, Batılılaşmanın, değişimin, kimliksizleşmenin, toplumsal cinsiyet rollerinin birey üzerindeki etkilerini çok net bir biçimde yansıtır. Bireyin doğduğu, içinde bulunduğu, birlikte yaşadığı toplumdaki uzaklaşması mümkün değildir. Yani ister istemez toplumla ilişkiye geçecektir ve bu da onun yaşamına dokunacaktır. Yazar, birey-toplum ilişkisini şu sözleriyle açıklamıştır: “Roman yazarı insanı, onun sınıfsal, toplumsal konumu içindeki ilişkilerini, bu ilişkilerin karmaşıklığını ve çelişkilerini kavramak, kavradığını yeni bir yorumla yeniden üretmek; dışarıdan hemen görünmeyen insan gerçeklerini ışıklandırmak zorunda...” (Ağaoğlu, 2014: 18-22).

Bu cümleler aslında bireysel gerçektan topluma, toplumsal gerçektan de bireye ulaşmak istediğinin göstergesidir. Bireysel gerçeklikle toplumsal gerçeklik arasında kaçınılmaz bir ilişki vardır. Biri, diğerini yapar ya da inşa eder.

“Bir toplum gerçeğini bireyden ya da bireylerden yola çıkarak yansıtmak mümkün olduğu gibi, toplumdaki yola çıkarak birey gerçeğini yansıtmak da mümkün. Ama aynı romanda birinden ötekine sürekli bir alışveriş, her ikisinin de iç içe var olması, yansıtılmak isteneni bir roman dünyasına dönüştürmek için en sağlıklı yol görünüyor bana” (Timuçin, 1978: 200).

Bu çerçevede *Dar Zamanlar* dörtlemesinin tüm romanlarında birey ile toplum arasındaki çelişki ve gerginliği aydın bir kadın karakter merkezinde vermeye çalışır. İntihar, aşk, özgürlük ve cinsellik gibi temalar bireyle ilişkileri bağlamında ele alınır. Özellikle, bir aydın olan Aysel'in, yaşadığı toplum içinde ne şekilde ve oranda bunaldığı farklı hayat sahneleriyle verilir. Son romanını işleyeceğimiz bu dörtlemede, Cumhuriyet'in birinci ve ikinci kuşağının yaşadığı serüven, toplumsal ve ideolojik yönleriyle, birey üzerindeki etkileri bağlamında ele alınır (Ağaoğlu, 1996: 173). Cinsellik ve aşkı yaşamın bir parçası olarak gören yazar, *Ruh Üşüşmesi* ve *Yaz Sonu* isimli romanlarında kadın özgürlüğünü toplumsal bir perspektifle anlatır. Roman,

kadının aydınlanma isteğini, toplumsal bağlardan kurtulma girişimini, erkeğe karşı isyanını aşk ve cinsellik bağlamında ve toplumsal cinsiyet rolleri etrafında göstermeye çalışır. Aşk ve cinsellik, bireysel ve toplumsal hayatın çok önemli ve anlamlı bir parçasıdır. Tarihe ve ülkenin yaşadığı sorunlara da eğilen yazar, *Romantik Bir Viyana Yazı*, *Üç Beş Kişi*, *Fikrimin İnce Gülü* adlı eserlerinde sosyal sorunlarla teknolojinin insan üzerindeki etkileri üzerinde durur. İçinde bulunduğumuz yüzyıl kimlikleri baskılar, hatta kimliklere el koyar durumdadır. Özellikle, teknoloji bireysel var oluşun önünde bir engel olarak durur ve bu da doğal olarak toplumu tek tipleştirir.

3. DERT DİNLEME UZMANI İSİMLİ ROMANINI SOSYOLOJİK BAĞLAMDA OKUMA DENEMESİ

2014 yılında yayımlanan *Dert Dinleme Uzmanı*, *Dar Zamanlar*'ın dördüncü romanıdır ve toplam yedi bölümden oluşur. “Yalnızlık/Sosyalleşme Girişimleri, Sosyal Eleştiri, Toplumsal Dönüşüm/Yozlaşma, Kadın Hakları/Toplumsal Cinsiyet, Ekonomik Sıkıntı/Sınıfsallık” alt başlıklarına göre incelemeyi önce romanın kısa bir özeti verilmiştir. İlk bölümde anlatıcı, aynı semtte yaşadığı Dert Dinleme Uzmanı'yla tanışır, editör olduğunu ve başka insanların dertlerini dinlediğini öğrenir. Dert Dinleme Uzmanı, anlatıcıya, poşetten çıkardığı bir defteri verir ve bir süre sonra intihar eder. Daha sonra anlatıcı, defterde yazanları alt öykü olarak aktarır. İkinci bölümde Dert Dinleme Uzmanı, sosyal hayatta yaşadıklarını anlatır. Buna göre kitabını yayımlatmak isteyen bir kadınla tanışıp evlendiği anlaşılır. Bir süre sonra eşi, onu aldatır ve ayrılırlar. O, bu durumu “takliden Baticılık” anlayışından dolayı normal karşılar. Üçüncü bölümde Dert Dinleme Uzmanı, ekonomik sıkıntı çeken taksiciyle konuşur, dertlerine çare arar. Avukat babası, hâkim annesi ve kardeşinin fail-i meçhul bir kaza sonunda yaşamlarını yitirdiğini; kalan mirasla yaptırdığı huzurevini anlatır. Dördüncü bölümde mimar arkadaşıyla yaptığı seyahatten, çok büyük bir yayınevinde işe başlamasından bahseder. Beşinci bölümde evinin bulunduğu bölgedeki gelen giden yazar-çizer takımından, bir profesörle yaptığı sohbetten söz eder. Altıncı bölümde bu defteri yırtıp yırtmama konusunu düşünür. Editörlüğünü üstlendiği kitabı incelerken Ahmet Kaya şarkısı eşliğinde katledilen ailesini hatırlar ve intikam duyguları besler. Çalıştığı yayınevi satılınca başka bir yayınevine geçer. Dert Dinleme Uzmanı'nı aldatan eski eş yeni eşini de aldatır ve sonra tekrar ona kendisiyle evlenmek istediğini söyler, o ise bu isteği reddeder. Son bölümde çerçeve anlatıcı defteri Editör'ün çalıştığı yayınevine götürür, odasındaki çekmeceye ona ait bir şiir bulur.

3.1. Yalnızlık/Sosyalleşme Girişimleri

İsminin içeriği hakkında okura bir ön düşünce verdiği romanda: “Dert Dinleme Uzmanı” olarak bilinen Editör, sosyal ilişkileri iyi bir insandır. O, insanların dertlerini dinleyerek onlarla sıcak ve yakın ilişkiler kurar. Toplumun derdini anlatacak birilerine, özellikle de dertlerini anlayacak

birilerine ihtiyaç duyduđu, romanın isminden de anlařılmaktadır. BU MANADA Romanın ismi, sosyal açıdan bořluđa dűřműő, kendini bir bařkası nezdinde var edecek insanların bulunduđunu ima eder. “Onunla aynı semtte yařamaktayız. Semt kahvesine ben de girip ıkmaktayım. Yazı dűzeltmenin oturuđu masada hep biri var karřısında; o da onu dinliyor. (...)” (DDU¹, 7-8). Editűr'űn dinleme gibi bir gűrevi vardır, onunla iliřki kuran insanlar da anlatma ihtiyaıyla bir sosyal ortam oluřturur. Bir kahvede kurulan bu ortam, bireyin topluma dahil olması ve sosyalleřmesi için de çok űnemli bir fırsattır. Editűr, karřısındaki insanları dinler ve onların dertleriyle ilgili olarak fikirlerini ifade eder. Toplumun yalnızlařtırdıđı insan kendi varlıđını konuřarak ortaya koyamaz, Editűr bu insanların kendilerini ifade etmesi için bir araçtır. Anlatıcı, Dert Dinleme Uzmanı'nın masasına mahalle kahvesinde oturuđu, dert anlatma gibi bir sosyal ihtiyaın bulunduđunu řu sűzlerle ortaya koyar: “Yok, inanın anlatacak bir řeyim yok; sadece iimi rahatlatma zamanına denk dűřtű de bu karřılařmamız (...)” (DDU, s. 9). İnsanların sosyal iliřkiler kuramayıp dertlerini ilerine attıđı ve arkadař olarak da iki kadehlerini gűrdűđű, (...) benim rahatlama ilacım geniřçe bir bardaktaki iki-ű parmaklık viski űstűne bir řiře sođuk soda bořaltarak bunu usul usul yudumlamaktan ibarettir” (...) sűzleriyle anlatıcı tarafından belirtilir. Gűrűldűđű gibi romandaki bireyler toplum içinde yalnızdır ve yalnızlıklarını sosyal iliřkiler kurarak gidermek yerine bařka aliřkanlıklarla telafi etme yolunu seçer.

Aslına bakılırsa Editűr de yalnız bir adamdır, yalnızlığını başkalarıyla konuşarak yok etmek ister. Konuřma ve dertleşme eylemini, tek taraflı olarak yapmasının nedeni, başkalarının dertlerini dinleyerek kendi dertlerinden kurtulmak istemesidir. Anlatıcının dert dinlemekten sıkılıp sıkılmadığını sorması űzerine Dert Dinleme Uzmanı, “O halde siz ilkin řu sinir ilacınızı ısmarlayın; bana da aynısından ...” (DDU, s. 9) demek suretiyle kendi yalnızlığını ve sosyalleşme ihtiyaını gűstermiř olur. Zira ilerleyen safhada Editűr, “Pekiii, ya ben size iimi dűkmek istiyorsam” (DDU, s. 10) der ve içinde bulunduğu yalnızlığı ortaya koyar.

Dert Dinleme Uzmanı'na sıkıntılarını anlatmak isteyenlerin yařadıđı ie kapanıklık bir tarafa Dert Dinleme Uzmanı'nın kendisi de her ne kadar dıřadűnűk bir insan gibi gűrűnse de bazı sıkıntılarla muztarıptır. Anlatıcıya pořetinden defter verip de bir sűre sonra intihar etmesi, onun bazı sıkıntılarının bulunduđunu ortaya koyar. Bu sıkıntılar, Editűrűn hayatından vazgeçmesine ve bir bakıma topluma kűserek yařamından olmasına neden olur. “Son çalıřtıđı yayınevinin basına verdiđi haberden űđrendiđime gűre o gece evinde intihar etmiř.” (DDU, s. 13). Anlatıcının okuduđu kadarıyla bu defter, Editűrűn dert anlatma tutanaklarından ibarettir. Bařkalarının dertlerini dinleyen ve onların dertleriyle hemhal olan Editűr, kendini sıkıan dertleri

---

¹ İnceleme konusu olan *Dert Dinleme Uzmanı* isimli romanın ismi, romandan yapılan alıntılarda “DDU” kısaltmasıyla verilecektir.

başkalarıyla paylaşmamış, defterine kaydederek yalnızlığını gidermeye çalışmıştır.

Yalnızlıktan Editörün eski kayınvalidesi da şikayetçidir; Editör, eşinden ayrıldıktan sonra kayınvalidesiyle buluşur ve onu dinlemeye başlar. Bürokrasinin üst kademelerinde yönetici olarak çalışan, pek çok tanıdığı olan, farklı davet ve kokteyllere giden kayınvalide de sosyal anlamda yalnızdır. Onun da kendisini anlatacak birine ihtiyacı vardır, bunun için en iyi aday Dert Dinleme Uzmanı'dır.

“Dinle. Dinle. Hatıralar çağrışımları, çağrışımlarsa hatıraları besleye besleye aradan yıllar geçti. Benim dertleşmeye muhtaç torbam çok yüklüdür, çünkü yıkkınlıklarımı kızıma bile anlatmamış biriyim. A, sahi insanlık onuru bir de böyle mi savunuluyor acaba? Hani kendine acındırmaya kaçınmaktan, başarı diye diye de güpgüzel bunu başarabilmekten?” (DDU, s. 76).

Kayınvalide, eşiyile istediği ilişkiyi kuramayan bir kadındır; eşi aristokratik bir gelenekten gelir. İhmal edilen kayınvalide, yalnızlığa itilir ve bundan dolayı yalnızlığını giderecek bir yöntem bulur. Bu da eşini aldatmaktır. Eşini, ilk olarak bir öğretim üyesiyle, sonra da bir ateşemiliter ile aldatır.

3.2. Sosyal Eleştiri

Dert Dinleme Uzmanı isimli romanda, farklı konulara ilişkin sosyal eleştiriler vardır. Bu eleştirilerden ilki hem Dert Dinleme Uzmanı'nın hem de “Takdim” bölümünün anlatıcısının da yaptığı Türk Dil Kurumu'na yöneltilenlerdir. Editör tarafından kendisine verilen defterin içeriğinde bir izinin bulunmasını isteyen anlatıcı, “dil kurumunuzun takdirlerine layık” olmak üzere kitabın başına, kendi kaleminden çıkan “Takdim” başlıklı bir bölüm koyar. Burada Türk Dil Kurumu'nun sosyal bir anlaşma aracı olan dile yaptığı öz Türkçeci müdahaleler eleştirilir. Editör, defterinde dil kurumunun müdahalelerinden yakındığı gibi dil konusunda öneride bulunmadığı hususlarla ilgili de eleştiriler yapar.

“(…) sakın ha, iki nokta üstüsteleriyle oynayıp durmamalıyım, hele "a"ların üstüne koyduğu şapkalara asla ve kat'a dokunmamalıyım gibisinden uyarılarının ardı arkası gelmez; dil kurumumuzun kurallarıyla ters düşün yeter. Gerçi dil kurumumuz da baştan sona haklı, geçerli önerilerde bulunmuş değildir ya, neyse. (...)” (DDU, s. 17).

Türkiye Cumhuriyeti'nin en köklü kurumlarından biri olan Türk Dil Kurumu'na yapılan eleştiriler, dilin sosyal bir olay olduğunun ve kendi akışı içinde şekillenmesi gerektiğinin de ifadesi gibi okunabilir. Bu durumu Editör, “bazen” kelimesi bağlamında tartışır. “Bazan” şeklinde telaffuz ettiği kelimeyi, Türk Dil Kurumu'nun “baştan aşağı yalan yanlış imla kılavuzuna” göre söylemek ve yazmak istemez. “(...) İsrarla kullandığım "hazan" kelimesinin, kitapların dizilmesi sırasında, Dil Kurumu'nun baştan aşağı

yalan yanlış imla kılavuzuna toptan başeğerek "bazen" haline getirilmesine illet olmaktadır. (...)" (DDU, s. 130).

Telaffuzla ilgili meselelerin dışında dildeki değişim, farklı açılardan da eleştirilir. Editör, mahallesindeki bir simitide profesörle bu konu hakkında konuşur. Profesör, dildeki bu zoraki değişimden hoşnut değildir. Özellikle, "alıştay" gibi bir kelimenin "sempozyum, konferans" gibi kelimelerin yerine konması ve "-sel, -sal, -ey, -ay" gibi eklerle yapılan yeni kelimeler de eleştirden nasibini alır.

"(...) Bildiri sunma toplantılarına sempozyum denebilir, konferans denebilir, denebilir de denebilir, lakin biz tutturmuşuz resmi bildiri sunuşlar toplantılarına a Lış Tay deyip geçmeyi. Evet dili zenginleştirme politikasının kararına uyulma mecburiyetiyle imparatorluk dili farsça, acemce, arapça kalıntılardan temizlenmeye koyulurken 'bizim temiz dilimiz' adına yeniden aranmış, bulunmuş, yoksa uydurulmuş kelimelerle bir bolluk yaratılmak istenmiş ama aım, bunun gözden geçirilip duran sözlüklerinden en gözden geirilmişini, hurda yeni akımın 'sel' 'sal' 'er' 'ey' 'ay' 'tay' gibi isim takılarına, orda onca gayrete rağmen alıştay kelime ya da kavramını bulamazsınız...(...)" (DDU, s. 188).

Bu eleştiriler, aslında bir Batılılaşma eleştirisidir. Arapçadan ve Farsçadan Türk diline geçen kelimeler, Türk dilini özleştirme ve ağdaş bir bakış açısıyla yenileştirme uğruna fakirleştirilmiş, çok daha eski kelimelerle uydurulmuş kelimeler yıllardan beri kullanılan kelimelerin yerine yerleştirilmiştir. Sosyal bir vakıa olan bu dönüşüm, bir profesörün diğerleriyle anlaşabilmesinin önündeki engeldir. Başka bir açıdan bakılırsa, kuşakların birbiriyle anlaşmasını da önler.

Bir sosyal eleştiri de Anayasa'daki kanun metinlerine yapılır. Dert Dinleme Uzmanı, editörlüğünü yaptığı kadınıla evlendikten sonra bürokrasinin üst kademelerinde çalışan kayınvalidesi, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin ilkelerinin Anayasa'da bulunmadığından söz eder.

"(...) Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi devletimiz tarafından kabullenilmiştir kabullenilmesine de maddelerinin çoğu Anayasa hukukuyla bir türlü uyum sağlayamamaktadır. İnsan Hakları Sözleşmesi'ne ayak uydurulsun derken bu askeri darbeden askeri darbeye berikine ya dar ya da bol gelmekte ve en kestirmeden İnsan Hakları Mevzuatı değişimden değişime yuvarlanıp gitmektedir. (...)" (DDU, s. 35).

Görüldüğu gibi bu eleştiri, bir yanıyla Anayasa'ya yapılırken diğer yanıyla anayasayı yapan yetkililere ve darbeden sorumlu askeri bürokrasiye yapılır.

Askerler, özellikle de 1980 darbesini yaparak pek çok Türk gencinin ölümine neden olan Kenan Evren de eleştirilerden nasibini alır. Editör, kahvesini bitirip de kayınvalidesine fal bakacak birinin olup olmadığını sorması üzerine kadın şu eleştiriyi yapar:

“(…) Kahve falına bakarım da baktırım da ama emeklilikleri yaklaşırken orduevlerinin birer köşesinde kendilerine lütfedilmiş koltuklarda vatan kurtarıcılarımızın yaptıkları gibi değil. Oraları ordueviyse orduevidir, huzurevleri değil ki bunlar, değil mi ama? Gitsinler evlerinde baksınlar fallarına, resim mesim yapacaklarsa yazlıklarında yapsınlar; her yanda bahçeli mahçeli bir sürü yerleri var zaten, yok mu ha, yok mu? (...)” (DDU, s. 38).

Türkiye’ye huzur getireceğini söyleyerek darbe yapan Kenan Evren’in, işlediği cürümlerden sonra Kuşadası’ndaki evine çekilip de aristokratik bir edayla yaşamını devam ettirmesi, sanat ve hayatla barışık mutlu bir hayat sürmesi eleştiri konusudur. Burada, Kenan Evren’in mutlu hayatıyla hayatları kararın binlere insanın mutsuz hayatı arasındaki çelişki, bir sosyal eleştiri olarak dikkatlere sunulur.

Romanda, yoğun biçimde 12 Eylül darbesiyle hesaplaşılır. Darbenin meşru bir denetleme organı olarak ihdas ettiği Milli Güvenlik Kurulu’nun, demokrasiyi kontrol altında tutan bir kurum olduğu şu satırlarla dikkatlere sunulur: “(...) Bir de koyarsınız millet meclisinize Milli Güvenlik Kurumu = MGK diye bir ek denetim, daha ne? (...)” (DDU, s. 131). Sosyal hayatı dizayn eden darbenin, diğer yandan da sosyal hayatın olmazsa olmazı olan demokrasiyi de vesayet altına alması sosyolojik bir vak’adır. 12 Eylül darbesi, YÖK bağlamında da söz konusu edilir. Editör, simitçide karşılaştığı profesörle yaynevinde sohbet eder; yaşlı profesörü dinlerken Editörün zihninden YÖK’ün bir darbe kurumu olduğu geçer: Hocamı dinlerken çağrışımlar sıralanmakta, böylece aklıma gelmekte ki, mesela Devletin Eğitim Sistemi çerçevesinde OHAL’cilerin YÖK darbesi bir yanda (...)” (DDU, s. 212).

Fail-i meçhul cinayetler de romanda sözü edilen konular arasındadır. Editörün avukat babası, özgürlükleri savunan ve özgürlüklerle ilgili davalara bakar. Avukat babası, hâkim annesi ve kardeşi Yargıtay’daki bir davaya giderken askeri bir aracın altında kalarak can verirler. “İnsan hakları ve düşünce hürriyetini yılmadan savunan, resim sanatına da ilgisi büyük olan çok değerli avukatımız ...” (DDU, s. 113). Fail-i meçhul cinayetlerin, farklı toplum kesimlerini hedef aldığı bir gerçektir ve bu olaylar, sosyal sorunlara duyarlı aydınların karşılaştığı bir durumdur.

3.3. Toplumsal Dönüşüm/Yozlaşma

Dert Dinleme Uzmanı’nın bir durakta karşılaştığı yaşlı kadın, kendisine çarpan genç bir kızdan ve çocuklarından yakınıdır. Genç kız, yaşlı kadına çarparak geçer, ona zarar verip vermediğini düşünmez. Durağa Dert Dinleme Uzmanı tarafından getirilen ve banka oturtulan yaşlı kadın oğlu ve gelininin torunuyla birlikte kendisini bırakıp yurtdışına “tayinen” çalışmaya, kızının da ülkenin öbür ucundaki kadınları uyandırmaya, onlara özgürlük bilinci kazandırmaya gittiğinden bahseder. “o da kalktı, memleketin taa öteki ucundaki üniversite mi neyse, oraya, ezilen kadınları uyandırmaya gitti.

Sanki annesi tek başına ezilip durmuyor da.” (DDU, s. 19). Burada bir dđalite söz konusudur. Toplumdaki kadınların değişmesi için çaba harcayan okumuş aydın bir genç kız, annesinin yalnız ve kimsesiz yaşayıp zor şartlar altında hayatını devam ettirmesine göz yummaktadır. Bu durum, genç kızın bir yandan kendini topluma adadığını gösterirken asli sosyal görevlerini de yerine getirmediğini ortaya koyar. Öyle ki yaşlı kadın oğlunun kendisine karşı vazifesini yapmayıp bakıcı tutmak istediğini belirtir: “Sana evinde yatıp kalkacak bir yardımcı gerekli. Bizler de tasalanıp duruyoruz anacığım, yapma öyle, hadi bulalım böyle birini artık sana.”(DDU, s. 13). Yaşlı kadından gizli olarak kızı ve oğlu bir bakıcı tutup eve yerleştirir. Okuyun ve toplumsal olarak aydınlanan bireyler, ailelerine, kendilerini bugünlere getiren anne ve babalarına karşı görevlerini, onların istediği gibi yapmaz. Yaşlı kadının yakındığı şey de tam olarak budur.

3.4. Kadın Hakları/Toplumsal Cinsiyet

Romanda, erkek egemen bakış açısı, kadınların bu bakış açısına sahip olup da hemcinslerini ezmesi, kadınların egemen anlayış doğrultusunda biçimlendirilmesi gibi konulara değinilir. Toplumun en önemli yaralarından biri olan erkek evlat sahibi olma anlayışı, bir gelenek eleştirisi olarak öne çıkar. Dert Dinleme Uzmanı'nın eski kayınvalidesinin babası, ilk eşinden erkek evlat sahibi olamadığı için ayrılır, daha sonra ikinci kez evlenir. İkinci eşinden de 7 sene boyunca erkek evlat sahibi olamaz.

“Baba çok sertmiş. Epeyce güzel olan anne, kızından sonra tam yedi yıl oğlan çocuğu doğuramayınca o sert adamdan çekmediği kalmamış da neyse çok şükür oğlan çocuk doğurur doğurmaz 'bu adam' diye bahsedip durduğu kocasının yüzüne karşı bile büyüklük taslamaya başlamış” (DDU, s. 81).

Az önce de belirttiğimiz gibi, burada yalnızca erkek egemen anlayış eleştirilmez; aynı zamanda kadınların erkekleşmesi, diğer kadınlara bir erkekmış gibi yaklaşması ya geleneksel ya da politik sistemin bir parçası olması da eleştiri konusu olur. Kendisini büyük gören kadın, eşi tarafından taltif edilir ve erkek çocuk doğurduğu için hediyelere boğulur. Ayrımcılığa tabi tutulan kayınvalide, çocukken babasından, sırf kız olduğu için dayak yer. “Kız olarak kendisine yapmadığı zulüm, atmadığı tokat kalmamış baba olacak 'bu adam' ın. (...)” (DDU, s. 81). Kızını emanet ettiği oğlunun başına gelen küçük bir olay hem annesinin hem de kızın dayak yemesine neden olur. Erkek çocuk, adeta kutsallaştırılır ve kadın erkek karşısında sürekli olarak ezilir. Bir bakıma, erkek egemen anlayışın bir parçası olan ve bununla övünen kadın; bu anlayışın şiddet içeren davranışlarının da hedefi haline gelir.

Eski kayınvalide, Siyasal Bilimler Fakóltesi'ni bitirip de şimdiki işi için başvuru yapıp çağdaş eşiyle evlendikten sonra, onun büyükenmeleriyle ve tepeden bakmalarıyla karşılaşır. İnsan Hakları Komisyonu başkanı olan eşi, bir süre sonra, tıpkı babası gibi onu dövmeye başlar. Bu olay, erkeklerin

hangi dünya görüşüne sahip olurlarsa olsunlar güç ve şiddetten hoşlandığını ortaya koyan bir gerçektir.

Geleneklerine bağlı (!) bir ailedeki bu durum, modern bir yaşam süren ailelerde de söz konusudur. Modern kadınlar da erkek egemen bir laiklik anlayışıyla hemcinslerine yaklaşır. Dert Dinleme Uzmanı'nın kamuda, insan haklarıyla ilgili bir birimde görev yapan kayınvalidesi, iki kadın milletvekilinin başörtülü kadınlarla ilgili ayrımcı ve evrensel insan haklarına uymayan taleplerinden bahseder. “(...) Örtülü mörtülü kadınlarımız var ya, işte onlar buraya, bütün devlet dairelerine girip çıkmasınlar diye çook gayret göstermeliymişiz. (...)” (DDU, s. 37). Kayınvalide, özellikle kadınlara karşı yapılan bu tip ayrımlardan nefret eder. Söz konusu kadın vekillerden birinin, noter girişinde bir başörtülü kadını tartaklamasına şahit olduğunu belirterek bir eşitlik üzerine sosyal eleştiri yapar: “(...) Kadının en büyük düşmanı bunun gibi kadınlardır. Bunların yanında kadın erkek, eşitlik meşitlik hokkabazlıkları solda sıfır kalır! (...)” (DDU, s. 38). Bu iki milletvekilinin şahsında solculuk ve laiklik de eleştiri konusu olur. Bu sefer Editör, başörtülü kadınlarla ilgili ayrımcılıklar hakkında duyarsız olan milletvekili kadınlardan bahsederken bu kişilerin solcu ve laik olmadığını da ima eder: “(...) Cumhuriyetimizin sözde laikliğine sımsıkı sarılmış, laikliğimiz elden gidiyor diyerek ordumuza sevdalarını terennüm eden sözde ortanın solu -ne demekse- kadın profesörden çıkma kadın milletvekil(ler) imiz nerdeee, benimki nerde. (...)” (DDU, s. 48).

Romanda, başörtülü kadınlara yapılan dayatmaların dışında Cumhuriyet kadının nasıl giyinmesi konusunda belirlenen ölçütler üzerinde de durulur. Editörle bir kafede buluşup dertleşen Editörün eski kayınvalidesi, genç kızlık yıllarında giyim-kuşam konusunda hemcinslerine yapılan dayatmalardan bahsederek kadınlar üzerinden kurulan statükoyu eleştirir.

“Diz üstü büzgülü etek, dar beden bebe yaka bluz'larımızla; evvet yaa, bebe yakalarımız da mutlaka beyaz olmalı, uçlarının küçük bir ilik/düğmeyle birleşme noktasına incecik bir kırmızı kurdeleden küçük bir fiyonk kondurulmalı derken eğitim kurumumuz nedense bunlara birden paydos de ve öğrenimin ilk faslı, başlarımıza birer 'resmi kasket' oturtulması mecburiyetiyle nihayet bulur; bu da nerdeyse biz okumuş yazmış kızların bile artık 'insan olmaya' layık görülebilmesinin kapısı usulca aralanmış demeye gelmektedir ki, bizler de, yani işte o zamanların genç kızları kapı aralığında dışarılara sıza sıza kulağımıza 'varız biz, biz varızlığımızın varoluşçularınız' çağrılarının kucağına sığınarak ortalıkta sadece simsiyah bluzlarla dolaşmaya başlamışızdır” (DDU, s. 76-77).

Kadınların biçimlendirilmesi, toplumsal cinsiyetçi bir bakış açısıyla egemen sistem doğrultusunda bir yaşam sürmelerinin istenmesi, başörtüsü, dizüstü etek, “bebe yakalı” gömlek ve kasket bağlamında değerlendirilir. Kadınların özgürleşmesinin önündeki en önemli engelin Batılılaşma ideolojisiyle gelenekler olduğu üzerinde durulur. Böylece devlet, kadınların Batılılaşmasını göstererek muasırlaştığını ortaya koyar. Kayınvalide, Atatürk'ün de kadınlara örnek olmak üzere Batılı görünmeyi önemseyen,

kıyı memleketinden bir kadınla hayatını birleştirdiğini ve fotoğraflar verdiğini belirtir.

3.5. Ekonomik Sıkıntı/Sınıfsallık

Ekonomik sıkıntı, Dert Dinleme Uzmanı'nın bindiği taksinin şoförünün anlattıklarıyla sosyal bir sorun olarak gündeme gelir. Taksi şoförü, evine ekmek götürmek için çalışıp didinen, bunu erkeklik olarak gören biridir. Elinden geleni yapar, çalışırken zorluklar çeker. Dert Dinleme Uzmanı'nın taksiye bindiği gün taksici, "(...) Siz olmasaydınız inanm bu akşam evime ekmek götüreceksiniz halim yoktu. Gidip babamın, eşimin, çocuğumun yüzüne bakamayacaktım..." (DDU, s. 102) diyerek aç kalmayacaklarını belirtir. Sıkıntılarında bahseden taksici, çocuklarına leblebi şeker gibi yiyecekleri alamadığını ama asıl sorunun hasta olan anne ve babasını tedavi ettirememek olduğunu ifade eder. Bu noktada, sağlık sisteminin sosyal bir bakış açısıyla dizayn edilmediği de ortaya çıkar. Taksici, devlet hastanelerinde, sıra gelmediği için büyüklerini tedavi ettiremez, özel hastaneye de parası olmadığı için gidemez.

"(...) devlet hastanelerinden birine yollandık; babacığımın bekçilikten emekli durumuna güvenerek hem de. Üç gün sonra eve geri yolladılar. Yaşlılar. İyileşemez hastalar sınıfındanmış; evinde yatıp kalkmalıymış yani ... yani ölümüne kadar. Çünkü bakılıp edilerek iyileşebilir hastalar o kadar çokmuş ki, onlara yer kalmıyormuş. Fedakârlık, ölmeden ölüme mahkûm olanlara düşmekte ... Özel'lere neyle başvuracaksın paran pulun yokkene" (DDU, s. 104).

Yukarıdaki paragrafı, kapitalizmin eleştirisi olarak okumak da mümkündür. Toplumu oluşturan bireylerin en önemli gereksinimlerinden biri olan sağlık, ekonomik olarak dezavantajlı olan bireyler için lükstür. Romanda, bu durum, toplumu oluşturan sınıflar arasındaki uçurumu ortaya koyan çok önemli bir örnektir. Yaşlı adamı, mecburen huzurevine götürmek isteyen taksici, babası devletten emekli olmadığı için kabul alamaz.

Romanda, bir tost dükkânı bağlamında toplumsal hiyerarşi de söz konusu edilir. Tostçu, Editörün evine yakındır ve ucuz tostları bulursa da fiyat listesinde ekonomik durumu iyi olanların yiyebileceği seçkin tostlar da vardır.

"Birincisinin başlığı Vali Tostlar: Altında sırayla iki kaşarlı, ikili üçlü sucuklu, tek pastırmalı, ikili balıklı simit tostlar: Bunların fiyatları biraz daha yüksekçedir; üst veya orta sınıftan gelenlere ve bunların konuklarına aittir. İkinci Bölüm başlığı: Gençlere (Öğrencilere) İkrâm: Altında sırayla şunlar yazılıdır: Sucuklu tek yumurta, sucuklu iki yumurta, peynirli tek yumurta, kaşarlı iki yumurta, pastırmalı iki yumurta, pastırmalı tek yumurta ... Alt sıralara doğru tost simit, tek kaşarlı, tost simit, iki sucuklu. En altta renkli harflerle sıcak soğuk içecekler: Çay, kahve, ayran, bira. Tatlılar: Valikonağı kek." (DDU, s. 173).

Tost dükkânı, her ne kadar ucuz mamuller satsa da toplumun tüm cephelerinde olduğu gibi bu tostçuda da bir sınıfsallık söz konusudur.

Yiyecekler, çok pahalı değildir ama yine de pahalı olmayan yiyecekler içerisinde farklı gelir gruplarına ve toplumsal sınıflara has yiyecekler de vardır. Ancak tostçu dükkanında, istismar edilmemek şartıyla parası olmayanlara arkadaşlarının tek kaşarlı tost ısmarlamaması durumunda, bir defaya mahsus tek kaşarlı tost ya da tereyağlı yumurta verilebileceği de yazılıdır. Bu not, sosyal adaleti sağlıyormuş gibi görünse de dükkân tarafından parası az olan kişilere, yalnızca tek kaşarlı tost ile tereyağlı yumurta verilebileceğinin yazılmasıyla bu kişilerin sucuk, pastırma ya da kek gibi yiyeceklere layık olmadığı gibi örtük bir imaya da sahiptir.

Sonuç

Adalet Ağaoğlu'nun *Dert Dinleme Uzmanı* isimli romanı, “Dar Zamanlar” serisinin dördüncü kitabı olsa da müstakil bir roman olarak değerlendirilebilir. 1980 askeri ihtilalinin, farklı bakımlardan eleştirisini içerir romanda başkahraman Dert Dinleme Uzmanı, trajik olaylar yaşamış bir editördür. İnsan hakları aktivisti olan babası, annesi ve kız kardeşi fail-i meçhul bir cinayetle yaşamını yitirir. Kendisine kalan mirası, bazı hayır işlerinde kullanan Editör, başkalarının dertlerini dinleye dinleye yaşamını sürdürür. Onun için dert dinlemek, artık bir karakter özelliği halini almıştır. Onun karşılaştığı olaylar ve derdini dinlediği kişiler, Türkiye'nin bazı sosyal problemleriyle ilgili hususları gözler önüne getirir.

Romanda, Dert Dinleme Uzmanı'nın dinlediği dertler bağlamında Türkiye'deki sosyal hayatla ilgili pek çok soruna ilişkin değiniler ve eleştiriler vardır. Düşüncelerini hayatla birleştirmeye en uygun tür olarak gördüğü romanlarda sosyal sorunlara temas eden yazar, Dert Dinleme Uzmanı'nda da bu tavrını sürdürür. Roman, birey etrafında döner ama bireyin yaşadığı sıkıntı ve dertler, karşılaştığı sosyal sorunlar, dertleştiği kişiler Türkiye sosyolojisiyle yakın ilişki içindedir. Romancı, sosyal sorunlara değinirken bireyi ihmal etmez; bireysel sorunları da toplumla ilişkilendirir. Bir söyleşisinde “Dar Zamanlar” serisine ilişkin söylediğine göre Ağaoğlu, Cumhuriyet ideolojisinin bireylere yansıma şekli üzerinde durur (Ağaoğlu, 1996: 173). Romana, bu anlayışın geniş bir şekilde yansıdığını görmek mümkündür. Yazar, Dert Dinleme Uzmanı'nın şahsında insanların yaşadığı yalnızlığa eğilir ve bu yalnızlığı hem başkahraman bağlamında hem de toplumsal planda aktarır. Toplum, bireyi yalnızlaştırmıştır ve birey, dertlerini anlatacak bir dosta ihtiyaç duymaktadır. Dert Dinleme Uzmanı, bu manada oldukça önemli bir göreve sahiptir, herkesin dertlerini dinler ve onların dertleriyle ilgili çözüm önerilerinde bulunur.

Romanda, Cumhuriyet'in kimi kurumlarına, sosyal bağlamda eleştiriler de yapılır. Türk Dil Kurumu bunlardandır. Kurumun dil politikası, farklı karakterlerin ağızından eleştirilir. YÖK, bir vesayet kurumu olarak vasıflandırılır ve bu kurumun üniversiteleri kontrol etmesi üzerinde durulur. Bunun dışında yazar, 1980 askeri darbesini, darbenin müsebbibi Kenan Evren'e göndermeler yaparak eleştirir. Özellikle, laik ve çağdaş kadınların kadın haklarını savunmaktan ziyade kadınlara yaptığı baskılar, kadının

devlet ve toplum tarafından biçimlendirilmesi de sosyal bir vakıa olarak yer alır. Yazar, tüm bunların yanı sıra sınıfsallığın toplumsal yönüyle ilgili değinilerde bulunur. Simitçi/tostçu dükkanındaki fiyat listesindeki yiyecekler ve bunların fiyatları, toplumu, gelirlerine göre bölmüştür.

Sosyolojik okumayla değerlendirdiğimiz *Dert Dinleme Uzmanı*, toplumun 1980 sonrasını gözler önüne serer. Kültür hayatından akademiye, toplumsal yaşamdan bireysel yaşama, ekonomiden kadın haklarına kadar roman farkı sosyal sorunlar üzerinde durmuştur. Bu yönüyle toplumu, birey-toplum ilişkisini, toplumu oluşturan bireylerin ideoloji tarafından biçimlendirilmesi romanda yer alan konular arasındadır.

Kaynakça

- Adorno, T. L. W. (2004). “Lirik Şiir ve Toplum”, *Edebiyat Yazıları*, İstanbul: Metis Yay.
- Ağaoğlu, A. (1996). “Sadece Yazmadan Edemediğim İçin Yazıyorum”, *Başka Karşılaşmalar*, İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Ağaoğlu, A. (2014). “Kim Neyi Yazacak?”, *Geçerken*, İstanbul: Everest Yayınları.
- Ağaoğlu, A. (2014). *Dert Dinleme Uzmanı*, İstanbul: Everest Yayınları.
- Alver, K. (2006). “Edebiyatın Sosyolojik İmkânı”, *Edebiyat Sosyolojisi*, Köksal Alver (ed). Ankara: Hece Yay.
- Andaç, F. (2000). *Adalet Ağaoğlu Kitabı (Nehir Söyleşi)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aydın, E. (2009). “Edebiyat-Sosyoloji İlişkisinde Sosyolojik Kaynak ve Ölçütler”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*,4 :357-370.
- Aytaç, G. (2005). *Edebiyat ve Kültür*. Ankara: Hece Yay.
- Bauman, Z. (1999). *Sosyolojik Düşünmek*, Abdullah Yılmaz (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Escarpit, R. (1968). *Edebiyat Sosyolojisi*, Ali Türkay Yazıcı (çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kabacalı, A. (1994). *An'ların Uzun Soluklu Yazarı-Adalet Ağaoğlu*, İstanbul: Tüm Fuarçılık Yapım A.Ş.

- Karpat, K. (1962). *Türk Edebiyatında Sosyal Konular*, İstanbul: Varlık Yay.
- Moran, B. (2003). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İstanbul: İletişim Yay.
- Timuçin, A. (1978). "Adalet Ağaoğlu'na Sorular." (Söyleşi), *Felsefe Dergisi*. 4. Temmuz Eylül, ss. 190-205.
- Tüzer, İ., Hüküm, M. (2019). *Edebiyat Sosyolojisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Uzun, D. (2008). Adalet Ağaoğlu'nun Romanlarında Sosyal Meseleler, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Wellek, W., Wellek R. A. (1983). *Edebiyat Biliminin Temelleri*, Ahmet Edip Uysal (çev.) Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.

Extended Abstract

Society is widely featured in literary works, especially novels. The novelist is a member of the community and is inevitably influenced by every social event in different ways. Tradition, social order, religion, belief system, the relationship between the state and the individual are among the issues that the writer takes as the topic of his works. Therefore, it is possible to read and evaluate a literary work (novel) in order to understand and comprehend society.

Although Adalet Ağaoğlu, one of the important novelists of Turkish literature, produced works in different literary genres, she attracted attention mainly with her novels. The author, stepping into literature at the end of the 1940s, was interested in theater for a long time, and wrote theater criticisms in *Ulus* newspaper. The author, who started to work in TRT, left his job in the 1970s when he started writing stories and novels, and produced many works in these genres. The author, who deals with the individual and society in his novels, writes a total of nine novels, ranging from the first novel of the "Dar Zamanlar" series in 1973 to *Ölmeye Yatmak*, the last novel of this series, *Dert Dinleme Uzmanı*. *Ölmeye Yatmak* (1973), *Fikrimin İnce Gülü* (1976), *Bir Düşün Gecesi* (1979), *Yazsonu* (1980), *Üç Beş Kişi* (1984), *Hayır* (1987), *Ruh Üşümesi* (1991), *Romantik Bir Viyana Yazı* (1993), *Dert Dinleme Uzmanı* (2014).

Adalet Ağaoğlu reflected different aspects of the social problems of the contemporary individual and social transformation in Turkey had with different angles. In her novels, individuals, who are bored and have communication problems, are pushed to the margins of society, and pursue their beliefs and hopes. Therefore, Ağaoğlu's novels can be used to understand Turkish sociology. The last novel of the author, "Dert Dinleme Uzmanı", which is the subject of the present study, gives the milestones of the period of the Republic's history after the 1980 coup in the social plane.

This study discusses the last work of Adalet Ağaoğlu (Dert Dinleme Uzmanı) in a sociological context. The work reflects the period of Turkish society after the 1980 coup in the social plane. Dert Dinleme Uzmanı examines the Turkish Language Institution and Higher Education Council within the framework of the guardianship of the military and criticizes the Turkish Language Institution within the framework of simplification in language. In the novel, the difficulties faced by women in social life and the pressures of the Republic on women are mentioned. It is emphasized that individuals whose relations with society are weakened become lonely and apply to the editor, thus trying to get rid of loneliness. In addition, economic difficulties are reflected depending on social classes. In the study, all these issues were handled with the method of literature review, and after giving the sociological reading model and Adalet Ağaoğlu's ideas about the novel-individual-society relationship, the novel called Dert Dinleme Uzmanı was addressed with the sociological reading method.

The critic can reach different conclusions about the general framework of social problems by using literary texts and the data of sociology as it is an art and science that directly deals with society and reflects the society. Literary work does not exist by itself, but is created by the writer living in a society. Literature and sociology mutually benefit from each other in sociological analysis performed to identify the social references of a novel. While the messages of the literary work can be analyzed with the data of sociology, information about the social order and social events can be obtained through literary works.

Adalet Ağaoğlu thinks that the novel is written in conjunction with the outer world and the inner world. The appearance of the outside world in humans and the relationship it establishes with the outside world is the main problem in Adalet Ağaoğlu's novels. At this point, the author focuses on the results of the relationship between the inner world and the outer world by describing the society and the individual within the society, as he states in his interviews. The author, who focuses on the individual in the society, wants to give the society as a whole. For this, it is necessary to concentrate on the outside world and the individual, and to give his internal problems with the individual-society intertwining without moving away from the social.

Adalet Ağaoğlu sees the interaction between the individual and the society and conveys this within the framework of the individual's relationship with society. The author clearly does not isolate the individual from society and society from the individual. This shows that the individual tries to place his / her own reality in the social context and relate the social context to the individual reality. It is wrong to label a writer who refers to the individual in his novel as an individualist. Being aware of this, the author does not spread the inner world of the individual to the whole novel.

It relates the inner world of the individual to social problems in different dimensions. In this type of novel, internality and psychology are

central, so society is largely neglected. If the novels, in which the external world is not denied, lean towards the psychological state of the individual, but contain some irrational elements, it means that they have established the balance between the individual and society. According to her, what matters is that the individuals in the novel are not passive. Having a social role, the individual does not surrender himself. She goes out of his time and gets into different relations with the society. The author, who focuses on the balance or imbalance between the individual's own existence and social situations, clearly reflects the effects of social events, political problems, Westernization, change, de-identification, and gender roles on the individual. It is not possible for the individual to move away from the society in which he/she was born, in which he/she lives and lives.

NIETZSCHE VE WITTGENSTEIN'İN SINEMADA TEMSİLİ: “NIETZSCHE AĞLADIĞINDA” VE “WITTGENSTEIN” ADLI FİLMLER

A. Tamer GÜLER*

Öz

Sinemada yönetmen filmin açılarını dünyaya bakış açısına göre planlar. Kurgusuna felsefesini katar. Felsefeyi ayakta tutan sorular kimi zaman sinemanın da sorusu olur. Soruların çoğu cevabını bulamadan varlığını sürdürürken sinema felsefenin yanına başka disiplinleri de ekleyip anlam arayışlarına girer. Bu çalışmada dil, felsefe ve hayata dair sorulara cevap arayan Nietzsche ve Wittgenstein incelenmiştir. Wittgenstein'in düşünce sistemi her iki döneminde yazdığı iki eserden (Tractatus ve Felsefi Soruşturmalar) ve diğer düşünürlerin onun hakkında yazdıklarından çözülmeye çalışılmıştır. Nietzsche ise genellikle Wittgenstein'a göre daha fazla eserinden incelenmiş, genellikle aforizma şeklindeki bu eserlerdeki cümlelerinden felsefi düşüncesi çıkarılmıştır. Amaç aynı dönemde felsefe yapmayan iki düşünürün özellikle dil ve anlam arayışı konusundaki düşüncelerine odaklanmaktır. Bu çalışmanın amacı; bu iki filozofu sinemada anlatıldıkları halleriyle Derek Jarman'ın "Wittgenstein", Pinchas Perry'nin "Nietzsche Ağladığında" adlı filmleri aracılığıyla incelemektir. Wittgenstein adlı film bir biyografi niteliğindedir. "Nietzsche Ağladığında" adlı film ise Nietzsche'nin sadece bir dönemini anlatır. Büyük bir bölümü kurgu olduğu için araştırmaya farklı bir renk getireceği düşünülmüştür. Çalışma için seçilmiş iki filmde, iki düşünürün incelenen eserlerindeki sözlerin ve anlam arayışlarının izleri sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sinema, Felsefe, Nietzsche, Wittgenstein, Dil.

NIETZSCHE AND WITTGENSTEIN'S REPRESENTATION IN CINEMA: "WHEN NIETZSCHE WEPT" AND "WITTGENSTEIN"

Abstract

In cinema, the director plans the angles of the film in accordance with his/her perspective on the world. S/he adds his/her philosophy to his fiction. Questions which keep philosophy alive sometimes become the questions of cinema. Most of the questions seek for a meaning by integrating other disciplines, while they remain unanswered. The aim of this study was to investigate Nietzsche and Wittgenstein, who seek answers to questions about language, philosophy, and life. Thinking system of Wittgenstein bases on language phenomenon. According to Wittgenstein, a

* Dr. Öğr. Üyesi İstanbul Ayvansaray Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Yeni Medya ve İletişim Bölümü, tamerguler@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7839-882X>.

philosopher should purge mysteries from human beings resolving the meanings of words, namely the language itself. Nietzsche, on the other hand, was studied in more detail than Wittgenstein, and his philosophical thought was derived from the sentences in these works, generally in the form of aphorisms. The aim was to focus on the thoughts of two thinkers who did not practice philosophy in the same period, especially on the search for language and meaning. The main purpose of this paper was to analyze these philosophers, Wittgenstein and Nietzsche, as narrated in the movie Wittgenstein directed by Derek Jarman in 1993 and the movie When Nietzsche Wept directed by Pinchas Perry in 2007. The movie named Wittgenstein is a biography. The movie "When Nietzsche Wept" only tells about one period of Nietzsche. Since it mainly consists of fiction, it is thought that it would bring a different perspective to the study. In the two films selected for the study, the traces of the words and the search for meaning in the analyzed works of the two thinkers were traced.

Keywords: Cinema, Philosophy, Wittgenstein, Nietzsche. Language.

Giriş

Nietzsche 19. Yüzyılın, Wittgenstein ise yirminci yüzyılın düşünürüdür. Hiç karşılaşmamışlardır. Wittgenstein'in Nietzsche'yi okuduğuna dair bilgiler vardır. Nietzsche, Wittgenstein'dan daha önceki dönemde düşünceleriyle çığır açmış bir düşünürdür. Wittgenstein; fikirlerini birkaç temel eser üstünden anlatırken, Nietzsche'nin farklı özellikte daha fazla sayıda eseri vardır. Bu eserler daha çok aforizma şeklinde, daha edebî bir biçimdedir. Wittgenstein'da görülen sürekli isyan duygusu, sürekli bir reddediş, olaylara fikirlere başkaldırıyla yaklaşma geleneği Nietzsche' de de vardır. Her ikisi de felsefenin yapılaş şeklini, felsefecileri eleştirir. Her ikisi de yeni bir felsefe, yeni bir bakış geliştirmek için çabalar. Hatta her ikisinin de felsefeci olmadığını söyleyen bir düşünce de vardır. Nietzsche de Wittgenstein gibi çok şeyi anlatırken "saçma" yakıştırmasını kullanır. Her ikisi de yaptıklarını bir kalemde yıkma eğilimindedir. Yapmaları da yıkmaları da tutkuyla, şiddetle, heyecanla olur. İki düşünürün cümlelerinde de dâhiyane, çarpıcı sloganlarla karşılaşılır, her iki düşünür de özgündür.

Önemli felsefe insanlarından olan aynı zamanda kariyerinin başında filolog da olan Nietzsche dilin çokanlamlı oluşundan yola çıkar. Filozof Wittgenstein'in da düşünce yapısının temelinde dil olgusu vardır. Wittgenstein'a göre felsefeci, sözcüklerin anlamlarını çözerek yani dili çözerek insanlığı gizemlerden arındırmalıdır. Nietzsche ahlâkı incelerken, Wittgenstein "etik" kavramının tanımını üstüne hiçbir şey söylemeyerek yaptığını belirtir. Dünyanın var oluşu gizemi sürerken Wittgenstein asıl gizemin dünyanın nasıl var olduğunda değil, var olduğunda saklı olduğunu söyler. Bir bakıma "nasıl" yerine "ne" sorusunu seçer. Wittgenstein dili bir yaşam biçimi olarak görür, dilin ötesine geçmemeyi ve çok konuda sessizliği tercih eder. Dili oyunlarla ve özellikle de satrançla bağdaştırır. Aynı zamanda tiyatro oyunundan da beslenen Wittgenstein, Shakespeare'in etkileyici karakteri Kral Lear' den alıntılanarak "size farkları öğreteceğim" der. Wittgenstein'in "dilimin sınırları dünyanın da sınırlarıdır" deyişinde

olduğu gibi, Nietzsche de dini, ahlâkı, iletişimi ve var oluşu hep dilin belirlediğini savunur ve insanın kendine dönmesini ahlâkla ilişkilendirir. Wittgenstein da, Nietzsche de çok eleştirilir ve ikisi için de “filozof değil” yakıştırmaları yapılır. İkisi de kendiyi çelişir, kendini eleştirir, bir boşunalık, anlamsızlık, anlam-dışılık döngüsünde dolaşır.

Amaç ve Yöntem

Bu çalışmanın amacı, yaşam, dünya, dil gibi çeşitli düşünürlerce sürekli sorgulanan kavramlara, Nietzsche ve Wittgenstein'in bakışının izini sürmektir. Bu yolla düşünürlerin fikirlerine ulaşılması amaçlanmıştır. Yöntem olarak iki düşünürün söylemlerinin niteliksel analizi ve filmlerin analizi birlikte kullanılmıştır. İncelenen filmlerdeki repliklerle düşünürlerin eserlerindeki önermeler arasında paralellikler kurulmuştur. Çalışmada temel olarak şu türden sorulara cevap aranmıştır:

1. Hayatın anlamı nedir?
2. Düşünürlerin varoluşa ve ölüme bakışları nedir?
3. Yaşamda dilin yeri neresidir?

Soruların çalışma evreni düşünürlerin eserleri ve düşünürlerin filmlerdeki sözleri ve davranışlarıdır.

1. NIETZSCHE DÜŞÜNCESİ

Nietzsche'nin felsefesinde akla karşı geliştirdiği bir isyan göze çarpar. Aslında düşünür, aklın yorumuna karşı bir eleştiri getirmektedir. Aklın nesnel dünya hakkında yargılar ileri sürdüğünü, kendi yargısına kendisinin tanıklık ettiğini ifade eder. Nietzsche'ye göre aklın hem iddia makamı hem de iddianın kanıtlayıcısı olması saçmalaktır. Geleneksel felsefe içinde yüzyıllardır barınan bu saçmalık insan gerçeğini gölgeleyen bir anlayışı ayakta tutarak bugünlere taşımıştır (Kahveci, 2003:34).

Ahlâk, Nietzsche'nin Wittgenstein'a göre daha çok üstünde durduğu bir kavram olarak göze çarpar. Wittgenstein sürekli günahkâr olduğunu dillendirir, hâтта günahlarının bedelini ödemek için gönüllü savaşa bile gider. Nietzsche ise ahlâk kavramını ayrıntılı bir şekilde anlatmayı tercih eder. Nietzsche özellikle 20. yüzyıl eleştirel düşüncesini yönlendiren düşünürlerin kitle kültürüne karşı görüşlerini tamamlayan sürü ahlâkını açıklayan fikirler sunar. Düşünür, *İyinin Ve Kötünün Ötesinde* adlı çalışmasının 202. önermesinde insanın neyin iyi neyin kötü olduğunu bildiğini söyler. Bu Sokrates'in bilmediği bir şeydir. Buradan ve sonraki ifadelerden bunun gerçek bir bilme olmadığı düşünürün duruma ironik yaklaştığı anlaşılmaktadır. Bilindiğine inanılan, kendi kendini yücelten, o kendisine iyi denen şey sürü hayvanının içgüdüdür. Avrupa'nın sahip olduğu ahlâk da sürü hayvanı ahlâkıdır. Bu ahlâk ahlâkın kendisi olduğunu, başka hiçbir şeyin ahlâk olmadığını ileri sürmektedir. Nietzsche'ye göre bu ahlâk/ahlâkçılar gittikçe kudurganlaşmaktadır –ki bunları Nietzsche anarşist olarak tanımlar- ve Avrupa sokaklarında gezmektedirler. Kendilerine toplumcu kimliğini yakıştırıp, mensubu oldukları özerk sürünün dışındaki

her toplum biçimine düşmanlık etmek için herkesle birleşirler (Nietzsche, 2001:48).

Nietzsche de Wittgenstein gibi felsefe ve dil bağlantısına kafa yormuştur. Nietzsche filozof olmadan önce filolog olduğu için dil üstüne etkin fikirler öne sürer. Dilin temelinin çürük olduğunu söyler ve odağına metaforu alır. Metaforun odakta olduğu bir durumda da bir kavramın bir anlamla anılması mümkün olmayacaktır. Nietzsche'nin fikirleri bazen karışık, bazen çelişkili bazen çokanlamlı yapıdadır. Eserleri kısa bölümler halindedir. Tragedyadan ve sanattan çok beslendiği için de felsefesini çarpıcı bir edebî dille kurar. Nietzsche'ye göre iyiler kötüler diye ayrıma gitmenin anlamı yoktur çünkü çok şey iyinin ve kötünün ötesindedir. Onlarca özgün kavramla haşır neşir olsa da nihilizm, bengi dönüş, üstinsan, varoluşçuluk kavramları biraz daha öne çıkmaktadır. Nietzsche eserlerinde özellikle de *Böyle Söyledi Zerdüşt'te* (2016) edebî yapı ve dil, bir Antik tragedyaya veya bir Shakespeare oyunu kadar güçlüdür. Felsefesini hem nesrin gücüyle hem şiirin melodisiyle hem de metaforun yaratıcılığıyla sunar.

Nietzsche'nin, Wittgenstein' in aksine gnostik oluşunu Umberto Eco'nun *Yorum ve Aşırı Yorum* adlı eserindeki cümlelerden teyit etmek mümkün görünmektedir. Eco'ya göre gnostik insan kendisini dünyada bir sürgün olarak görür, kişi bir mezar ve hapisane addettiği kendi bedeninin kurbanıdır. Dünyaya fırlatılmıştır, çıkış yolu bulmak için çabalamak zorundadır. Gnostik insan Tanrı tarafından kozmik bir komployla geçici süreliğine sürgün edilmiştir. İnsan hasta dünyada bir tutsaktır, aynı zamanda kendini olağanüstü güçlerle bezeli olduğunu hisseder. Gnostik insan artık “übermensch” (üstinsan) dır. Gnostizm Eco'nun ifadesine göre bir efendiler dinidir, Hıristiyanlıkta olduğu gibi bir köleler dini değildir (Eco, 2011:54-55).

Nietzsche, birbirinden çok farklı diller olduğu için sözcük ve şey arasında doğrudan bir uyum olmadığını ve sözcüğün sadece sembolden ibaret olduğunu saptar. Bu aşamada sözcüklerin neyi sembolize ettiğini sorgular ve “ister bilinçli ister bilinçsizce olsun tabii ki tasavvurlar” diye cevaplar. Düşünür burada Schopenhauer felsefesinde ifade edilen müziğin hayatın özüne işaret ettiği düşünceye gönderme yapar ve sonrasında Schopenhauer'un düşüncesine eleştiri getirir: Bir sözcüğün/sembolün tasavvurlar olarak insanların içinde bulunduğu bu dünyanın en derin özüne işaret edebilmesini mantıklı bulmaz (Aktaş, 2017:40-41).

Nietzsche okuduğu ve etkilendiği şair ve yazarlardan söz ederken Heinrich Heine'yi anlatır, özellikle Almanca'yı kullanımındaki ustalığın sadece kendisinde ve şairde olduğunu söyler. Shakespeare'i okurken yüreğinin paralandığını başka hiçbir yazarın onu bu kadar etkilemediğini ifade eder. Hamlet'i anlıyor musunuz? diye sorar, soytarıyı keşfetmenin çok kolay bir şey olmadığını, bunun için Shakespeare'in çektiği acının anlaşılması gerektiğini söyler (Nietzsche, 2014:29-30).

Wittgenstein'in –özellikle de *Tractatus* eserinde- üstünde durduğu dünya kavramı Nietzsche için de önemlidir. Wittgenstein'in başka bir dünya

hayâl etmesinin aksine Nietzsche *Putların Alacakaranlığı* eserinde, bu dünyadan başka bir dünya masalına inanmanın mantıklı olmadığını söyler. Başka bir dünya arama girişiminin ancak yaşamın kendisini küçümseme ya da ondan kuşku duyma sonucunda oluştuğunu ifade eder. Dünyayı hakiki ve görünüşte olarak ayırmak da çökmekte olan bir yaşam belirtisidir. Gerçek dünya ve varlığın bizzat kendisi arasında bir sürecin çelişkinin bulunduğunu öne sürer (Nietzsche, 2010:23-24).

Nietzsche'ye göre filozoflar görünüş dünyası olarak adlandırdıkları yaşam ve deneyimin karşısında bir resmin karşısındaymış gibi dururlar. Bu resmi yapan varlık yani kendine, şey hakkında bir çıkarımda bulunabilmek için olayı doğru yorumlamanın önemli olduğunu düşünürler. Daha katı mantıkçılar ise metafizik dünya ile bilinen dünya arasında hiçbir bağlantıyı kabul etmez. İki taraf da insanlar için yaşam ve deneyim olan o resmin zamanla oluştuğunu ve halâ oluşumunun sürdüğünü dolayısıyla kendisinden yola çıkarak bir çıkarımda bulunulamayacağı olasılığını görmezden gelir. Binlerce yıldır insanın kör bir eğilimle, tutku ya da korkuyla baktığı, mantık dışı düşüncenin kötü alışkanlıklarında sefahate kapıldığı için dünya yavaş yavaş garip bir şekilde renklenmiş, derin bir anlam ve ruh kazanmıştır. İnsanlar da kolorist olmuştur. Dünya denen ve insanlığa miras bırakılan bu şey, bu hazine, bu değer birçok yanılmanın ve hayâlin ürünüdür (Nietzsche, 2012:33-34-35).

Wittgenstein'in Cambridge'teki derslerinden sonra seyretmeye gittiği eğlenceli filmlerde ve westernlerde yakalamaya çalıştığı hazzı, Nietzsche tragedyalarda ve -sonraları ondan bedenlen de düşünce olarak da uzaklaşan-Wagner'in müziğinde bulur. Nietzsche *Ecce Homo- Kişi Nasıl Kendisi Olur* adlı eserinde, eğer Wagner'in müziği olmasaydı gençliğinin çekilmez olacağını, Almanların arasında büyük bir baskı hissettiğini, Wagner'in bu baskıyı hafiflettiğini söyler. Hâtta düşünürüne göre çok çarpıcı olan Leonardo Da Vinci eserlerinin gizemi bile Wagner'in ilk notasıyla birlikte etkisini kaybeder. Wagner eserleri gibi etkili, büyüleyicisini aramanın boşuna olduğunu ifade eder. Nietzsche Wagner'i en büyük velinimetini sayar, ikisinin de hem hayattan hem de birbirlerinden çok çıktıklarını söyler. Sonrasında da etkilendiği isimleri sayar: Chopin, Liszt ve Rossini (Nietzsche, 2014:32, 33, 34).

Deleuze, *Nietzsche ve Felsefe* adlı kitabında düşünürün sanata bakışını da inceler. Ona göre Nietzsche'nin sanat anlayışı trajiktir. İki ayağın ve iki ilkenin üstüne oturmuştur. Bunlar hem eskidir hem de geleceğin ilkeleridir. Sanat hayır işi değildir, sakinleştirmez, iyileştirmez, yüceltmez, arzuyu da istenci de tatmin etmez, aksine istemeyi tahrik eder, gücün iradesini tetikler. Deleuze, Nietzsche'nin "güzelliğe kim çıkarsız bir gözle bakar?" sorusunu paylaşır. Sanata sanatçı olmayanın gözünden bakarak karar verilmiştir. Nietzsche bir Pygmalion estetiğinde ısrarcıdır. Nietzsche'ye göre sanatının hayatının ne olduğu da anlaşılmalıdır. İkinci ilkede sanatın sahte olanın en üst gücü olduğunu ifade eder. Sanat, dünyayı yanılğı olarak yüceltir, yalanı kutsal bir konuma taşır, yalanlar icat eder (Deleuze, 2016:189-190).

Nietzsche *Putların Alacakaranlığı* (2010) adlı eserinin “*Hakiki Dünya'nın Sonunda Bir Masal Oluşu*” adlı bölümünde dünyaya bakışını ifade ederken bir bakıma hayata bakışından da kesit sunar:

- Düşünöre göre hakiki dünya bilge, dindar, erdemli insan için ulaşılabildir ve kendisi o dünyanın içinde yaşar başka bir deyişle kendisi dünyadır (“Ben, Platon hakikatin kendisiyim” cümlesinin yeniden yazılmış halidir).
- Hakiki dünyaya şimdi ulaşamaz ancak erdemli, bilge ve dindar olana (tövbe eden günahkâra) vaat edilmiştir.
- Hakiki dünya ulaşamaz, vaat edilemez, kanıtlanmaz.
- Hakiki dünyaya ulaşamaz ve ulaşamadı. Ulaşılmadığı için bilinmesi de mümkün değil.
- Hakiki dünya yararsız, gereksiz, çürümüş bir fikir, onu ortadan kaldırmak gerekiyor.
- Hakiki dünyayı ortadan kaldırdık. Hangi dünya kalır? Görünüşteki dünya belki? Ama bu da mümkün değil. Çünkü hakiki dünya ile birlikte görünüşteki dünya da insanlarca ortadan kaldırıldı.

1.1. Nietzsche Ağladığında (When Nietzsche Wept) Adlı Film

Nietzsche Ağladığında (2007), Pinchas Parry'nin hem yönettiği hem yapımcılığını yaptığı hem de Irvin Yalom'un romanından senaryosunu yazdığı, Nietzsche'yi ve dönemin ünlü psikiyatrlarından Josef Breuer ve Sigmund Freud'un da olduğu bir düşünürler dünyasında kişilerin hayatlarından izler taşıyan ama kurgu yönü ağır basan bir film olarak göze çarpar. Lou Andreas Salome adlı kadın doktor Breuer'le buluşmak ister ve buluşur. Ona kısa süreli ilişki yaşadığını söylediği Nietzsche'nin yardıma ihtiyacı olduğunu, intihar edeceğinden endişelendiğini söyleyerek yardım ister.

1. Salome rolünde Kathryn Winnick, Nietzsche: Armand Assante.

<https://genclernebilyo.com/sinema-ve-dizi/film-incelemesi-nietzsche-agladiginda/>

Kadından etkilenen Breuer kabul eder ve kadına hayran kaldığını o zamanlar kariyerinin başında olan sonra ünlü bir psikiyatr olarak çıkıp açacak olan Freud'a anlatır. Kadının getirdiği ve Nietzsche'nin yazdığı kitapları alıp okur ve bir süre sonra Nietzsche, Breuer'in muayenehanesine gelir. Breuer Nietzsche'nin baş ağrılarının sebebini bulmaya çalışır. Bir taraftan da kadınla olan kısa süreli ilişkisini bildiği için onunla ilgili sorular

da sorar. Bir amacı da kadın hakkında bilgi almaktır. Nietzsche sadece aldatıldığını, kadına karşı nefretini söyler ancak fazla ayrıntıya girmez.

Bu arada Josef Breuer, Nietzsche'nin hayatını da kurtarır. Nietzsche rahatsızlığı geçmeden gitmeye kalkar ancak tam oradan ayrılacakken Breuer ona bir teklif sunar. Teklife göre Breuer düşünürü tedavi ederken karşılık olarak bir aylık bir süre içinde Nietzsche de Breuer'in sorunlarını çözmeye çalışacaktır. Breuer "ben sizin bedeninizi tedavi edeceğim, siz de benim zihnimi tedavi edeceksiniz" der. Anlaşırlar. Önceleri Nietzsche sadece bir yazar olduğunu, elinden bir şey gelmeyeceğini söylese de felsefesini uygulamaya geçirmek için bir şans görür bu karşılıklı fikir alışverişlerini. Çarpıcı diyaloglarla bezeli buluşmalar olur. Breuer, Nietzsche ile konuştuklarını sadece Freud ile paylaşır. Aralarındaki diyaloglar bir süre sonra dostâne iç döküşlere döner.

2. Breuer rolünde Ben Cross, Nietzsche rolünde Armand Assante.

<https://genclernebilyo.com/sinema-ve-dizi/film-incelemesi-nietzsche-agladiginda/>

Nietzsche'nin fikirleri Breuer'in ilgisini çeker. Doktor olmasının da etkisiyle düşünürün gizemli yanlarını çözmeye yönelir. Nietzsche'nin etkili cümleleri filmi sürükler, Breuer de bu güçlü retoriğe eşlik eder. Breuer – Nietzsche'nin zihninden geçirdiği gibi- intiharını düşündüğünü, ümitsizlikle başa çıkamadığını söyler. Histeri nöbetleri geçiren hastasıyla yaşadıklarını, zaman zaman şehvete yenildiğini, zihninin hâlâ kurtulamadığını itiraf eder. Nietzsche, ümitsizlikle başa çıkmayı öğretemeyeceğini ancak nasıl katlanılabileceğini anlatabileceğini ifade eder. Nietzsche bütün temel düşünce yapısını "acılarla dolu bir yaşamı geçirmekten korkmamak" üstüne inşa eder. Ölümden korkmadığını, ölümün yaşamın içinde olduğunu dillendirir

defalarca. Sopaların, taşların kemiklerini kırabileceğini ancak ölümün asla onu incitemeyeceğini haykırır.

Nietzsche insanın gelişmek için, gelişmenin hazzı için anlık hazlardan kaçınmayı, acıya hazırlanmayı salık verir. Breuer'e, yani bir terapisteye gözlerini kapattırarak terapi yapar. Amacı onun kapıldığı şehvetin daha çok farkına varması ve ondan uzaklaşmasıdır, terapiyi Nietzsche şu cümlelerle yönlendirir: “Karlı bir dağ zirvesi hayâl edelim. Tepeye doğru yürüyen, güçlkle ilerleyen küçük adamı görüyoruz (küçük adam elbette ki Breuer'dir). Kendi varlığını görüyor, zor zamanlar geçiriyor ama çok fazla şey görüyor. Korkusu o kadar ilkelleşiyor ki zihnine şehveti buyur ediyor”...

Filmde Nietzsche'nin müzikle olan bağı da işlenir. Piyanoyla beste yapmaya çalışırken kendine döner, sürekli kendi hastalığını kendine hatırlatmaya başlar, Wagner'in *İlk Ağtlar*' ı düşünürle eşlik eder. Kendiyle yüzleşir. Hastalığını, zorbalığını, Yahudi düşmanlığını Wagner müziği eşliğinde haykırır. İçindeki “ben” inin kendisinden nefret ettiğini söylerken gölgesiyle, eş benliğiyle, diğer Nietzsche ile yüzleşmeye devam eder. Nietzsche'ye göre ölüm korkulacak bir şey değildir, farklı cümlelerle film boyunca bu fikrini dillendirir. Ölüm yaklaştıkça hayatın değerinin arttığını savunur. Düşünürle göre hayatın her dakikasına “evet” demelidir ve özgür ruhlar olarak, tutkuyla hayata sarılmak gerekir. Nietzsche'ye göre sınırların üstünde yükselmek gerekir.

Yahudi düşmanı olarak tanımlanan, Nazi Almanya'sının oluşmasındaki fikir babalarından sayılan –ki 1900 yılında hayatını kaybettiği için bunu kabul etmek ne derece doğrudur bilinemez- psikiyatrist Breuer ile bir dostluk bağı kurması yönetmen dolayısıyla da roman yazarı Yalom tarafından Nietzsche üstüne yapıştirılan faşizm yaftasını boşa çıkarmaktadır. Bu kurgunun bilinçli yapılması olasıdır. Kurgu ve gerçekler iç içe geçtiğinde hele bir de rüya sahneleri, yabancılaştırıcı öğeler de katılınca aynı hayattaki gibi oyun ve yaşam birbiri içinde erimektedir. Hangisi gerçek hangisi oyun anlaşılamaz. Sanatın ve sinemanın bir özelliklerinden biri de yarattığı dünyayla, yarattığı felsefeyle zaman zaman yaşamın önüne geçmesidir. *Nietzsche Ağladığında* filmi de kurgu ve gerçekliğin kaynaşmasıyla zihinlerde farklı bir algı yaratmaktadır. İncelenen iki düşünürün filminde de müzik ayrı bir rol oynamaktadır. *Wittgenstein* adlı filmde Mozart'ın temsili varken Nietzsche Ağladığında filminde, Çaykovski ve Wagner temsilleri vardır. Kaldı ki Wagner ve Nietzsche'nin birbirlerini etkilediklerine dair düşünce tarihi eserlerinde yazılanlardan yola çıkmak mümkündür. Aynı zamanda Nietzsche eserlerinde ve filmde Wagner'in yaşamındaki öneminin altını çizmiştir.

Filmdeki dostluk bir kurgudan ibarettir, gerçekte Breuer ve Nietzsche'nin hiç tanışmadığı bilinmektedir. Filmin içindeki kişiler 19. Yüzyıl ve 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde hep dünya düşünce tarihinde yeri olan insanlardır. Freud, dünya psikiyatrisinin en önemli kişisi sayılır, Nietzsche'nin aşık olduğu Salome, Nietzsche sonrası fırtınalı bir yaşamla ve çarpıcı kariyeriyle dikkat çekmiştir.

Batı rasyonalizminde kökü Latince olan “modus ponens” diye bir kavram vardır. Basitçe ve ilkelerle anlatmak gerekirse, “a eşittir a” ki bu özdeşlik ilkesidir. İkinci ilke olan çelişmezlik ilkesinde bir şeyin aynı anda “hem a olması hem a olmaması” mümkün değildir. Üçüncü ilkeye göre ise a ya doğrudur ya yanlıştır. Buradan batı akılcılığının mantığının çıkarıldığı söylenir. Başka bir şekilde şöyle de özetlenebilir modus ponens kavramı: A, B anlamına geliyorsa, A doğruysa B de doğrudur. Umberto Eco, *Yorum ve Aşırı Yorum* (2011) adlı eserinde “Birbirleriyle çelişmeler bile birçok şeyin aynı anda doğru olması mümkündür. Ancak birbirleriyle çeliştiklerinde bile kitaplar hakikati söylüyorsa o zaman kitaplardaki her söz bir alegori olmalıdır. Söylüyor göründükleri şeyden başka bir şey söylemektedirler” der (Eco, 2011:47).

İşte tam burada iki düşünürü de bu sözler için örnek gösterebilmek mümkündür. İkisi de dille oynamış, ikisi de dili iyi kullanmıştır. Nietzsche'nin yaşamı acılar, kayıplar, ağırlarla geçmiştir. Wittgenstein ağrı kavramını önermeleriyle anlatmıştır. İki düşünürde de ahlak ve değerler konularına daha doğrusu değer yargıları konusuna kafa yorma hâli görülmektedir. Değer yargıları günümüzün de çok önemli konudur ve felsefeci Ionna Kuçuradi hocadan dinlenmesi gereken bir konudur. Nietzsche dünyadaki evrensel ahlâk yapısının çöktüğünü iddia ederek kendi ahlâk yapısını inşa etmeye çalışmaktadır. Baş ağrılarının sebebini yeni oluşturduğu fikirlerinin hazırlık safhasındaki sancılar olarak tanımlar. İçini açmaz, yardım kabul etmez. Ancak Breuer'e yardım etmek için çabalar. Düşünüre göre insan huzurdan, mutluluktan vazgeçmeli, acıya katlanır hale gelmelidir. Bu, düşünürün eserlerinde rastlanan incelenen filmin sahnelerine de yansıyan temel düşüncelerindedir.

Edebiyat uyarlamalarından sağlam filmlerin çıkması olasıdır. Ama bu filmi o kategoriye ekleyebilmek mümkün görünmemektedir. *Nietzsche Ağladığında* romanını okuyan biri için film o kadar tatmin edici olmayabilir. Sinema ne kadar çarpıcı bir sanat dalı olsa da bazen edebiyatın büyüğü dünyasına girememekte ve oldukça güdük kalmaktadır. Yine de filmde Nietzsche'nin repliklerinden, eserlerindeki düşüncelerle bağ kurulabilmektedir. Örneğin Nietzsche filmde Wittgenstein'ın başka bir dünya araması düşüncesinin aksine -ki bu Wittgenstein filminin analizi bölümünde ele alınacaktır- dünyanın zaten bir döngüden ibaret olduğunu yaşananların birbirinin aynı olaylardan meydana geldiğini ifade etmektedir. Başka bir dünya aramak yerine hayatın tam anlamıyla yaşanması gerektiğini söylemektedir. Hiç yaşanmamış bir dünya için acı çekmenin de anlamsız olduğunu söyler. Düşünüre göre hayat tam anlamıyla yaşanırsa ölüm de korkunçluğunu yitirecektir. Kaldı ki yukarıda belirtildiği gibi *İnsanca, Pek İnsanca* eserinde düşünürün ifade ettiğine göre dünya ortadan kaldırılmıştır. Hakiki dünya da yoktur. Bir yanılgı ve hayaller bütünü vardır. Hakiki dünya olarak anlatılan fikir de çürümüştür. Nietzsche, filmde Breuer'e sınırlarının üstüne çıkmasını, hayatının her dakikasını kabul ederek yaşamasını, zamanı

geldiğinde de ölmeye hazırlanmasını söyler. Nietzsche'ye göre ölüm yaklaştıkça hayatın değeri artar.

Nietzsche, hayatı boyunca, hastalanıp yürüyemeyecek hale gelinceye değin bir gezgin -Walter Benjamin'in deyişiyle flâneur- olması nedeniyle farklı rotalar çizmiş, farklı mekânlarda gezmiştir. Filmde de özellikle Breuer ile olan sahnelerde hem Breuer'in sorunlarına eğilirken hem de kendi yaşama tutunmaya çalışırken mekânlardan (patikalardan, dağlardan, yollardan) aldığı güç ve enerji görülmektedir. Filmdeki sahnelerinde ve repliklerinde yaşamı her haliyle -acıyı ve tatlısıyla- karşılamaya çalışan bir bilgenin çabası görülmektedir.

2. WITTGENSTEIN DÜŞÜNESİ

Yazar ve felsefeci Hans Sluga'ya göre Wittgenstein'in devrinde ve sonrasında etkili bir düşünür olarak öne çıkmasında Viyana geçmişi kadar İngiltere'de Cambridge camiasında tanıştıkları kişilerin büyük etkisi vardır. Bu kişiler başta Bertrand Russell olmak üzere matematikçi Alfred North Whitehead, filozof G. E. Moore, ekonomist John Maynard Keynes, tarihçi Lytton Strachey'dir. Wittgenstein'ı en fazla etkileyenler ise Gottlob Frege ve Russell'dır. Çünkü Frege ve Russell matematiksel mantığı bulmuşlardır ve Wittgenstein da aynı yoldan ilerlemeye çalışmıştır. Frege ve Russell matematik/ aritmetiğin saf mantık olarak ele alınabileceğini öne sürdüler ve matematiksel önermeleri çözmeye çabaladılar. Bu iki düşünür adların, yüklemelerin, tümcelerin ve mantıksal bağlayıcıların işlevlerini, önermelerin mantıksal yapılarındaki ayrımı incelediler, bu yapıyla bir düşünme biçimi ortaya çıkardılar ve Wittgenstein da bu biçimi benimseyip bu biçimden yola çıkarak felsefenin görevi konusunda çalıştı (Sluga, 2002:15).

Wittgenstein'in mühendislik eğitimi alması onu matematiğin temellerine yönlendirmiştir. 1911 yılında Frege'yle tanıştıktan sonra onun önerisiyle Russell'ın derslerine girmeye başlamıştır. Bu dönem onun için bir dönüm noktası olmuştur. Gerek Russell ve Keynes gerek diğer entelektüel kesim onu kendileriyle aynı şartta tartışmalara katılabilmesi için aralarına kabul ederler. Hatta Russell Wittgenstein'ı manevi evlat gibi sahiplenir. Önceleri Russell'ın düşüncesinden etkilenen Wittgenstein kısa bir süre sonra Russellcı matematik felsefesinin bazı bölümlerinden özellikle de tipler kuramıyla ilgili kuşku duymaya başlar. Hocasıyla derin tartışmalar sonucunda 1913 yılından itibaren düşünce olarak Russell'dan iyice kopar. Asla bir uzlaşma sağlayamazlar. Tuhaf mizacına kötü karakterinin depresyonları da eklenir. Tekrar Frege'yle görüşmek için döner. Matematiğin sorunlarıyla ilgili bir şey yazmak istese de o dönemde hayata geçiremez ve başaramaması onu daha büyük bir krize sürükler. Dünya Savaşı'nın da başlamasıyla birlikte gönüllü olarak savaşa katılır.

Delacampagne, mantıksal- matematik önermelerin statüsü sorununa Wittgenstein'in "önermeler, yinelemelerdir" cümlesi aracılığıyla bakar. Bu yinelemeler hiçbir şey söylemez. Mantık ve matematik bir gerçekliği tasvir etmez ve herhangi bir felsefe tarafından temellendirilmeye de ihtiyaçları

yoktur (Decampagne, 2018:55). Wittgenstein'a göre mantık kendi başının çaresine bakmalıdır (5.473).

Frege'nin mantık ve felsefe üstüne yazdıkları, Russell'ın çalışmaları ve Wittgenstein'ın *Tractatus* adlı çalışması bir arada düşünüldüğünde bütün bu çalışmalar çözümleyici geleneğe katkıda bulunmuştur. Bu düşünce biçimine Frege, bilgi kuramsal kaygılar, farklı gerçek türlerinin var olduğunu savunan Neokantçı düşünceler ve bilginin temel yapısını anlatmaya yarayan sorularla katkı sağlarken, Russell gerçeklik ve oluşumuyla bağlantılı sorular, yaratılışı anlatmaya çalışan düşünceler, duyuların verileri ve özellikleri hakkında düşünceler eklemiştir. Wittgenstein ise çözümleyici geleneğe, dille ilgili kaygılarının yanı sıra, dünyaya kuşkucu bir bakış, kuramdan uzak bir düşünce sistemi, basit ve aracısız bir varoluş isteğini taşımıştır. Çözümleyici felsefe bu düşünürlerin ilk dürtülerini aşarak gelişme sağlasa da Frege, Russell ve Wittgenstein'ın ilk kaygılarını taşımaya devam etmiştir (Sluga, 2002:17).

Wittgenstein ilk dönem eserlerinden sayılan *Tractatus- Logico-Philosophicus'un* (2018) ilk bölümünde dünya önermesinden yola çıkar. Dünyanın olgulara ayrıldığını, bu olguların mantıksal bir uzam içinde olduğunu, olgu bağlamının ise nesnelerin (olanların, şeylerin) bir bağlantısı olduğunu söyler. Düşünüre göre dünya olduğu gibi olan her şeydir. Ki bu önsözden sonraki ilk cümlesidir. Dünya kavramından sonra nesne kavramını öne çıkaran önermelere yönelir. Nesnelere, olgulara, tasarımı ve dünyayı birbirine bağlayan cümlelerle yürütür deyişlerini. Başka bir deyişle ise var olan olgu bağlamının dünyayı oluşturduğunu ifade eder. Ona göre toplam gerçeklik dünyadır (Wittgenstein, 2018:15-23)¹.

Wittgenstein'a göre bu dünya durum, şey-durumu, olgu gibi sözlerle anlatılan yapıcı öğelerden oluşur. Bu öğeler birleşiktir. Bu öğelerin en yalın olanı ise “şey” dir, “obje”dir. Şey” ler kendi başına bulunmaz, “şey-durum” da bulunur. Buradan Wittgenstein'ın atomcu yani bölünemeyen bir dünya görüşüne sahip olduğu anlaşılır. İnsan, ancak bu “şey durum” ları bilebilir. İnsan bilgisi de onların resimleridir. Cümlenin anlamı bu resimdir. Bilgi ve bilimle ilgili ne varsa bu resimlerde. Bütün doğru resimler dünyayı yani bütün “şey durum” larını verir. “Ben” dünya içindeki herhangi bir nesneden farksızdır (Soykan, 2002:43).

Bir yanda dile getirilebilecek veya tasarımılanan nesnelere –dünyadaki nesnelere- vardır, bir yanda ise hakkında hiçbir şey söylenemeyecek sadece serimlenebilecek tasarımın biçimi vardır. *Tractatus'* un temelini, söylemek ve göstermek arasındaki karşıtlık oluşturur. Metin ilerledikçe bu temel durum iyice açılıp gelişir. Metne göre, eğer dünyanın anlamı varsa bu anlam dünyanın içinde değil dışındadır. Ayrıca böyle bir anlam varsa dahi söylenemez, tasvir edilemez, tasarımılanamaz. Sadece gösterilebilir. Bu anlam dünyanın dışında olduğu için de tasarımın alanından kaçacaktır.

¹ Bu tür eserlerin kaynak gösterildiği çalışmalarda sayfa numarası yerine önerme düzenine bağlı olarak önerme numarası kullanılır. Ancak burada önermeler birbiri içinde harmanlanarak paylaşıldığı için bu yöntem kullanılmamıştır.

Hayatın anlamına dair endişe “etik” kavramıyla adlandırılırsa da etik bir söylem olamaz, söylem olarak etik mümkün değildir (Delacampagne, 2018:54,56). Etik söylenmez, etik aşkıdır. Etik ve estetik birdir (6.421).

Tractatus’ ta ilk iki önermesinde özellikle dünya üstüne fikir yürüten Wittgenstein ikinci önermesinin son cümlesiyle “a priori bir doğru tasarım yoktur” (2.225) der ve üçüncü önermesinde düşünceye ve tümceye yönelir. Doğru düşüncelerin toplamının dünyanın bir tasarımı olduğunu ifade eder ve mantıksız olan hiçbir şeyi düşünemeyeceğimizi eğer öyle bir şey olsaydı mantıksız düşünmemiz gerektiğini söyler. Düşünüre göre mantıkla çelişen bir şeyi dilde ortaya koymak mümkün değildir (Wittgenstein, 2018:28).

Dördüncü önermesinde Wittgenstein düşüncenin “anamlı tümce” olduğunu söyler. Tümcelerin toplamı dildir (4.001). Nasıl ki insan seslerin nasıl çıkarıldığını bilmeden ve her sözcüğün neyi ve nasıl imlediği konusunda fikri olmadan konuşabiliyorsa her anlamın dile getirilmesini sağlayan diller kurma yeteneğini de taşır. Dil düşünceyi örter ki örtünün dış biçiminden örtülen düşüncenin biçimi konusunda fikir sahibi olunamaz. Çünkü örtünün dış biçimi başka amaçlar için vardır, gövdenin biçimini belli etmek için kurulmamıştır. Gündelik dilin anlaşılması için yapılan sessiz düzenlemeler son derece karışıktır (4.002). Dördüncü önermenin daha sonraki bölümünde felsefe hakkında yazılan çoğu cümle ve sorunun yanlış değil saçma olduğunu öne sürer. Böylesi saçma soruları yanıtlayabilmek mümkün değildir ancak saçmalığını saptamak mümkündür. Felsefenin gerçekte bir dil eleştirisi olduğu düşüncesindedir (Wittgenstein, 2018:47). Felsefenin amacı düşüncelerin mantıksal açıklığıdır. Felsefe bir öğreti değil, bir etkinliktir (4.112).

Beşinci önermede Wittgenstein çalışmalarının temelini oluşturan dil konusuna değinir ve dilin sınırlarının dünyanın sınırlarını imlediğini söyler. Dünyanın sınırları mantığın da sınırlarıdır, dünyayı mantık doldurmuştur. Bu yüzden de dünyada “şu var bu yok” gibi bir düşünceye varmak mümkün değildir. Düşünemediğimizi düşünemediğimiz için düşünemediğimizi söyleyemeyiz de. Wittgenstein dünyanın yaşamla bir olduğunu söyler, “ben dünyamım” der ve düşünen ve tasarımılayan bir özne bulunmadığını öne sürer. Dünyada özne yoktur, özne dünyanın sınırlarındandır. Felsefi ben öznedir ancak insan değildir. Başka bir deyişle ben, doğaötesi bir öznedir (Wittgenstein, 2018:133-137).

Altıncı önermede Wittgenstein, tümcenin genel biçimini bir formülle gösterir ve mantık, sayı gibi kavramlara yönelir. Son bölümlerde ölüme, yaşama, dünyaya dair net tanımlar yapar. Ölümün bir yaşam olayı olmadığını yaşanamayacağını söyler. Ölümde dünyanın değişmeyeceğini, yalnızca sona ereceğini ifade eder. Düşünüre göre Tanrı kendini yaşamın içinde açığa vurmaz. Felsefede doğru yöntemin söylenebilir olandan başka bir deyişle doğa bilimi tümcelerinden yani felsefeyle ilgisi olmayan bir şeyden başka bir şey söylememek olduğunu söyler. *Tractatus* eserinde son cümlesi: “Üstüne konuşulamayan konusunda susmalı” dır.

Wittgenstein, *Tractatus*' u 1918'de yazar ve birçok felsefe tarihçisine göre bu düşünürün birinci dönem eseridir. Kitabın önsözünde Wittgenstein, eserin felsefi sorunları ele aldığını söyler, amacının düşünceye bir sınır çizmek olduğunu –ki bu sınırın dilin içinde olacağını- sınırın dışında kalanın da saçmalık olacağını ifade eder. Frege ve Russell'a teşekkür eder. Felsefeye ara verdiği yaklaşık on yıllık süreden sonra Wittgenstein'in ikinci dönemine girdiğini, felsefeye dönüşüyle birlikte başka bir yörüngeye kaydığı iddia edilir. Kaldı ki bu durumu yaklaşık 15 yıl sonra –yani ikinci dönemi addedilen dönemde- yazdığı *Felsefi Soruşturmalar* (2020) adlı eserinin önsözünde kendi de ifade eder. Bu eseri yazmadan birkaç yıl önce *Tractatus*' u tekrar okuduğunu, yanlışlar bulduğunu, zaten bu eserin sıklıkla yanlış anlaşıldığını, saptırıldığını, yanlış aktarıldığını söyler. Yayınladığı eserin 16 yıl boyunca düşündüklerinin tortusu olduğunu, anlama, karşılık, tümce, mantık gibi kavramlara, matematiğin temellerine değindiğini, iyi bir kitap ortaya çıkarmayı arzu ettiğini ancak öyle olmadığını, düzeltmek için, daha iyisi için zamanının da kalmadığını ifade eder (Wittgenstein, 2020:11).

Wittgenstein, emretmenin, bir nesnenin boyutlarını tanımlamanın, belli bir olay hakkında tahminde bulunmanın, hipotez ortaya atarak bunu denemenin, tekerleme söylemenin, bilmece yanıtlamanın, öykü söylemenin, uydurmanın, tiyatrodan oynamanın, problem çözmenin, öykü yazmanın, çeviri yapmanın, rica etmenin, şaka etmenin, uygulamalı problem çözmenin dil oyununun çeşitliliğine örnek teşkil ettiğini söyler (Wittgenstein, 2020:32).

Birinci dönemde üstünde durduğu “sınır” kavramı ikinci dönemde ve özellikle *“Felsefi Soruşturmalar”* eserinde de dikkat çeker. Bu kez sınırlandırmadan yana değildir. Biri bir sınır çizmeye çalışırsa bunu kabul edemediğini çünkü zihninde sınır çizmediğini ve çizmek istemediğini söyler. O zaman sınır çizmek isteyen kavramıyla kendi kavramının aynı olmadığını ancak akraba olduğunu kabul eder. Bu akrabalığı birinin kesin olarak sınırlanmamış diğeri ise kesin olarak sınırlanmış renk lekelerinden oluşan iki resmin akrabalığı olarak tanımlar. Ona göre akrabalık da farklılık kadar inkâr edilemez bir şeydir. Wittgenstein, yine ilk dönemlerindeki sınırlandırma fikirleriyle örtüşmeyecek bir şekilde bir sözcüğün kullanımının da kurallarla sınırlı olmayacağını ifade eder. Bu aşamada her yandan kurallarla çepeçevre sarılmış bir oyunun neye benzediği sorusunu sorar. Hiçbir şüpheyi sızdırmayacak kadar boşlukların tıkandığı bir oyunun nasıl olacağını sorgular. Kuralın uygulanmasını kurala bağlayacak bir kural tasarlamak mümkün olabilir mi acaba diye sormaya devam eder (Wittgenstein, 2020:76,84).

Nuri Sağlam, *Wittgenstein: Dildeki Çözülmenin Sağaltıcı Etkileri* adlı çalışmasında, “dile getirilen sınırlandırmaların bütünü dile getirme çabasında olan özneye zavallılığını acımasız bir şekilde gösterebilir” der. Sağlam'a göre sınırın sınırsızlığından kurtulabilmek için hayatı sürekli değişen ve değiştiren olarak kabul etmek gerekiyor. Bir şekilde bütünün elden kaçacağını bilerek adım atmak, ayrıntıyla bütün arasındaki bağı kurmak

önemli. Sağlam, Wittgenstein'in netlik sağlamadaki yetkinliği, yalınlıkla dünyaya direnme arasında sıkı bağlar kurabilmesi, kavramları titizlikle fazlalıktan ayıklaması gibi özellikleriyle düşünce dünyasındaki en etkin filozof olduğunu söyler. Wittgenstein'in daha olaylar olup biterken devreye soktuğu kuşku mekanizmasını ne kadar iyi kullandığını ve bıkip usanmadan nasıl temel gerçekliğin peşine düştüğünü anlatır (Sağlam, 2002:241- 242).

Wittgenstein ilk dönemindeki felsefe, dil, düşünme gibi kavramlara *Felsefi Soruşturmalar* eserinde -farklı yönlerden bakarak- devam eder. Düşünüre göre felsefe dilin kullanımına asla dokunmamalıdır. Sadece kullanımı betimleyebilir. Çünkü onu temellendiremez, her şeyi olduğu gibi bırakır. Matematiği de olduğu gibi bırakır ve hiçbir matematiksel buluş felsefede ilerlemeye neden olamaz. Felsefe her şeyi ortaya koyar, açıklayamaz, sonuç çıkaramaz. Çünkü her şey açıktır ve açıklanacak bir şey yoktur. Gizli olan bir şey varsa o da bizi ilgilendirmez. Felsefe bütün icatlardan önce olanaklı olan bir şeydir (Wittgenstein, 2020:69-70).

Soykan, *Wittgenstein Felsefesi: Temel Kavram ve Sorunlar* adlı çalışmasında felsefe ve dilin bağlantısını felsefi sorun açısından ele alır. Felsefi sorunların dilsel sorun olarak ortaya çıktığını ama temelinin yaşama indiğini söyler. Zaten dilin de dil oyunlarının da temelini yaşamda bulduğunu ifade eder. Wittgenstein'in ifadelerinden her felsefi sorunun özel bir şey olduğu çıkarımına ulaşır. Her bir sorun yeni bir şeydir ve diğer sorunlardan bağımsızdır (Soykan, 2002:71).

Wittgenstein ve Dilin Sınırları adlı kitabında Pierre Hadot, ikinci dönemiyle birlikte düşünürün nasıl bir değişim geçirdiğini *Tractatus* ve *Felsefi Soruşturmalar* adlı kitapları karşılaştırarak anlatır. Değişime rağmen amaçları aynıdır. Bir amacı da ilk eserindeki yanlışları düzeltmektir. Ona göre felsefe bir dil hastalığıdır. Bu çalışmalarından sonra kendisine uygun görülen "dil filozofu" lakabını da reddeder. Wittgenstein bir tasarım albümü yarattığını söyler. Hadot, düşünürün amacının sözcükleri metafizik kullanımlarından çıkarıp gündelik konumuna getirmek olduğunu ifade eder. Hadot'a göre düşünür, *Felsefi Soruşturmalar'* da normatif bilim olarak mantığı tartışır ve kendini doğru kullanıma yönlendiren kurallar bütünüünün gündelik dilin kendinden başka bir yerde aramaması gerektiğini çünkü gündelik dilin aşılabilir bir karakteri olduğunu söyler (Hadot, 2011:79- 84).

Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar'* in 243 numaralı önermesinde insanın kendini cesaretlendirebileceğini, kendine emir verebileceğini, kendini yerebileceğini, kendine soru sorup bu sorulara yanıt bulacağını yani monologlar kurabileceğini ifade eder. Başka bir deyişle konuşmasıyla etkinliklerine eşlik eder. Düşünür, "Bir insanın kendi iç yaşantılarını, duygularını, ruh hallerini yazıya dökebilecek bir dilin düşünülebilir mi diye sorar." Sonrasındaki önermede sözler duyularla nasıl ilişki kuracağını sorgular, ağır sözcüğünden yola çıkar ve sonraki önermelerde ağır üstünde durur. 330 numaralı önermede sorularla devam eder. Düşünmenin de bir konuşma olup olmadığını sorgular. "Düşünerek konuşmayı düşüncesiz

konuşmadan ayıran şeydir diyeyi geliyor insanın” der. Düşünmenin konuşmaya eşlik ettiğini söyler (Wittgenstein, 2020:107, 125).

Bütün tartışmalara rağmen gerek Wittgenstein'in çevresi gerekse onu takip eden yazar, eleştirmen ve düşünürler düşünürün 20. Yüzyıla damga vurduğu ve özgün bir felsefeci olduğu konusunda hemfikirdir. *Wittgenstein'i Sevmek İçin 50 Neden* adlı çalışmasında Roland Jaccard aslında düşünürün özgünlüğünü, felsefeye bakış açısını ve ilginç biyografisini harmanlayıp önemini vurgular. Öne sürdüğü 50 nedenden birkaçını burada paylaşmak yerinde olacaktır (Jaccard, 2002:259- 262):

“Çünkü hiçbir zaman Heidegger gibi Heil Hitler! yazmamış, Sartre'ın yaptığı gibi Komünist Partisi'nin kuyruğuna yapışmamıştı (2.)”.

“Çünkü yaşamı boyunca hiç kravat takmamıştı (15.)”

“Çünkü kendine şu soruyu soruyordu: Şimdi geçmiş olduğu zaman nereye gidiyor ve geçmiş nerede? İşte diyordu, felsefede insanın başına en çok dert açan sorulardan biri (20.)”

“Çünkü felsefe alanında yarışı kazanan, diyordu en yavaş koşmasını becerebilen kişidir. Ya da varış noktasına en son ulaşan kişidir. Filozofların birbirlerini şöyle selâmlamaları gerekir: Ağırdan al! (26.)”

“Çünkü felsefe üstüne çalışmanın insanın öncelikle kendi üstüne çalışması anlamına geldiğinin bilincindeydi. İnsan hangi noktaya erişmişse, ancak o düzeyde yazabilir (36.)”

“Çünkü filozofların sorunlarını onların düşündüğünden daha çılgın şeyler düşünerek çözebileceğimizi söylüyordu (47.)”

“Çünkü ün peşinde koşma özleminin, düşüncenin ölümü olduğu kanısındaydı (49.)”

2.1. Derek Jarman'ın Wittgenstein adlı filmi

Wittgenstein adlı film (Derek Jarman, 1993), ünlü felsefeciyi anlatan sözlerle başlamaktadır. Wittgenstein, filmde her şeyi saf mantığa indirgemeye çalışan zeki bir genç adam olarak tanımlanmaktadır. Filmin senaryosunu yazanlardan biri de düşünür ve eleştirmen Tery Eagleton'dır. Senaryodan, Wittgenstein'in kusurdan ve belirsizlikten arındırılmış bir dünya isteğiyle geriye dönüp yaptıklarına baktığı ve hayranlık duyduğu anlaşılmaktadır. Wittgenstein'in hayâlindeki dünya, ufka kadar uzayan pırıl pırıl bir buz tabakasından oluşan, uçsuz bucaksız bir uzamda ilerleyen, düşünürün yürüme isteğine kapıldığı bir yoldan ibarettir. Wittgenstein bu buz tabakasından yarattığı dünyasını keşfetmek için yürüdüğünde düşer. Çünkü sürtünmeyi hesaba katmayı unutmuştur.

Sidney Rosen'ın Psikoterapist Milton H. Erickson'ın hikâyelerinden düzenlediği ve yorumladığı, *Sesim Seninle Her Yerde* adlı kitabında (2015: 116-117), savaş sırasında Asker Alma Teşkilatı'nda çalışırken bir gün bir bacağı protez olan bir gazinin yerdeki buzu görüp endişelenip yürüyemediğinden söz etmektedir. Erickson gaziye olduğu yerde beklemesi gerektiğini, ona buzda yürümeyi öğreteceğini söyler. Erickson önce buzda yürüyüp karşıya geçer, gazi şaşırarak bunu nasıl yaptığını sorar.

Psikoterapist ise nasıl yürüdüğünü söylemeyeceğini ancak öğreteceğini söyler ve devam eder. Gaziye önce gözlerini iyice kapamasını söyler ve onu kendi etrafında -buzun temizlendiği bir bölümde- döndürür. Temizlenmiş alanda birkaç kez ileri geri yürütür. Sonra uzun mesafelere ve kısa mesafelere yürütmeye devam eder, kafasını karıştırdıktan sonra buzun olduğu bölümden geçirip karşıya kadar yürütür. Gözlerini açtırır. Gazi buzun geride kaldığını görür ve oraya kadar nasıl geldiğini sorduğunda Erickson insanın betonun üstünde yürürken buzdaki gibi kasların sıkılmadığını, zihinsel olarak buza bir hazırlık yapılmadığını ifade eder. Ona göre insan buzda yürüdüğünü düşündüğünde bütün ağırlığını aşağıya verir, kendini kasar ve böylece düşer. Erickson önce gazinin aklını karıştırmış, ona engeli aştırarak başarıya ulaşmasını sağlamıştır. Birey artık buzda düşmeden yürüyeceğine inanır. Erickson düşme korkusunu ortadan kaldırmıştır (Rosen, 2015:117).

Düşmek kavramı hep hayatın orta yerindedir. İnsanoğlu düşerek yıpranır, üzülür, küçük yaştan itibaren düşe düşe ayağa kalkmayı öğrenir. Örneğin voleybolda yükseğe sıçramak kadar düşmek de önemlidir. O yüzden de mümkün oldukça yumuşak bir şekilde düşmenin tekniği öğretilir. Sahne sanatlarında ve özellikle tiyatro eğitiminde de düşmenin inceliği gösterilir. Eğitim almayan oyuncu da gerektiğinde deneye yanıla düşmeyi öğrenmek zorundadır. Sporda da tiyatrodaki da asıl olan direnmeden düşebilmektir. Önemli olan yerle barışık olabilmektir.

Düşmek eylemi sinema tarihinin dehalarından Charlie Chaplin filmlerinin de olmazsa olmazlarından. *Görme Biçimleri* adlı klasikleşmiş eserinden tanınan sanat eleştirmeni John Berger, *Hoşbeş* (2020:29) adlı kitabının *Düşme Sanatına Dair Bazı Notlar* adlı bölümünde Chaplin'in çocukluktan itibaren yaşamındaki düşüşlerinin sinemaya nasıl olumlu yansıdığını etkili bir dille anlatmaktadır. Berger'e göre Chaplin, on yaşından itibaren annesinin ruhsal rahatsızlığından ötürü anne şefkatinden yoksun olan çocukluğundaki yaşamından beslenmiştir. Yazara göre islahevlerinde kalması, sokakta yaşamak zorunda kalması Chaplin'in görme yeteneğini artırmıştır. Berger, Chaplin'in canlandırdığı karakterlerden de yola çıkarak bir soytarı tanımı yapar. Soytarı, hayatın acımasızlığının farkında olan, renkli kostümüyle içindeki melankoliyi şakayla yansıtan, kaybetmeye alışkın ancak sürekli kaybetmekten beslenen ve güçlenendir. Berger'a göre Chaplin her yaptığı maskaralıkla kendini yenilemektedir. Her düşüşünden sonra daha güçlü bir adam olarak ayağa kalkmakta, umutlarını sık sık yitirse de zihninde yeni bir umut doğmakta ve ona sarılmaktadır. Düşmelerini ve küçük düşmelerini sakinlikle karşılamaktadır. İşte o sakinlik ve güçlülükle seyirciyi güldürebilmiş ve güldürmeye devam etmektedir. Chaplin kendini beş paralık bir komedyen olarak tanımlamış ve tek isteğinin insanları güldürmek olduğunu söylemiştir (Berger, 2015:31-38).

Sinema tarihinin önemli Rus yönetmenlerinden Eisenstein, Chaplin'i bir tavşana benzetir. Tavşan başının arkasında bulunan görme çizgileri sayesinde ona arkadan yaklaşan düşmanlarının farkına varır. Ama bir

taraftan da önde kör nokta oluşması tavşanın düşmanından kaçarken küçük engellere takılıp düşmesine neden olur (Akt. Güçbilmez, 2003:31).

Chaplin çok zor yollarda yürümek zorunda kalmasına ve defalarca düşmesine rağmen güçlenerek kalkmıştır ancak *Wittgenstein* filminde Wittgenstein kendi yarattığı buzla kaplı yolda yürümek istese de beceremez. Umutsuzluğa kapıldığı hüngür hüngür ağladığı görülür. Ne zaman ki yaşı ilerler, bilgeleşmeye başlar yürümesini zorlaştıran ortamın, pürüzlerin aslında bir kusur olmadığını dünyanın onların etkisiyle hareket ettiğini öğrenir. Belki de eserlerinde ifade ettiği yeni bir dünya aramak düşüncesinden vazgeçmiştir. Wittgenstein, ortalığa saçılan sözcüklerin, dağılan her şeyin belirsizlikle beslendiğini anlamış ve bu durumu kabullenmiştir. Ancak içten içe sonsuzluğu simgeleyen buza olan hasretini dizginleyemez. Dünyanın pürüzlü olduğuna alışsa da orda yaşayabileceği fikrine alışamaz. Sonuç olarak yeryüzüyle, hayâlindeki buzdan oluşan dünya arasında muallakta kalır, hiçbirinde yaşayamaz. Yuva olarak sahiplenemediği bu dünya onu tarifsiz bir kedere sürükler.

Filmin senaryosunu yazan Terry Eagleton, *Azizler ve Âlimler* (2019) adlı postmodern öğeler taşıyan romanında Wittgenstein, dilbilimci Nikolay Bahtin, İrlanda bağımsızlık hareketinin liderlerinden James Connolly, -ki 1916'da İngiltere tarafından kurşuna dizilmiştir ancak romanda yaralı kurtulmuş olarak kurgulanmış- James Joyce'un *Ulysses* adlı romanının karakteri Leopold Bloom'un İrlanda'da yolları kesişir ve dördü tartışmaya girerler. Eagleton, Wittgenstein'i romanın bir karakteri olarak derin bir mizah içinde işlerken, bir taraftan romanda onun dil konusundaki fikirlerini de paylaşmıştır. Jarman'ın filmindeki Wittgenstein sözlerine benzer sözlere bu romanda da rastlanır. Wittgenstein fotoğrafını çeken arkadaşına nerede durması gerektiğini sorar arkadaş da "oralarda bir yerde" diye cevap verir. Bundan sonra düşünür odasına dönüp heyecanla yere uzanır. Bu söz Eagleton'a göre dünyayı Wittgenstein'in önüne serer"... İnsan hayatı kesin değil, yaklaşık ölçülerle sürüp gidiyordu. Bunu daha önce niçin anlamamıştı? Dili belirsizliklerden arındırmak istemişti, oysa bu fincanın kulpunu bir işçilik kusuru diye görmeye benziyordu. Esneklik ve belirsizlik kusur değil işlerin yürümesini sağlayan şeylerdi. Güneşten uzaklığımızı milimi milimine ölçmemiz gerekli miydi? Ufukta aynı çizgide ve pürüzsüz uzanan bir buz silsilesi düşlemişti. Güzel bir düştü ama orada yürüyemezsiniz. Sürtünmeyi unutmuştu. Demek ki geriye dönmeliydi, kaba topırağa (Eagleton, 2019:45)."

Tiyatro oyunları aynı Wittgenstein gibi kendini bu dünyaya ait hissetmeyen, başka bir dünya hayâl eden karakterlerle doludur. Onların hayalinde buz kaplı bir dünya olmasa da Wittgenstein'la benzer bir şekilde pürüzsüz, yalansız, hilesiz, güzelliklerle dolu bir yaşam vardır. Kimi - özellikle de Arthur Miller, Eugene O'Neill, Tennessee Williams- Amerikan yazarlarının yarattığı karakterler gibi ülkeden ülkeye daha güzel bir dünya hayaliyle sürüklenir ve hüsrana uğrar. Çünkü gittikleri yer daha da kötüdür.

Kimi de eylemsiz Çehov karakterlerindeki gibi “gidemeyeceğiz” sözleriyle yerlerinde kalır.

Film, bir tiyatro sahnesinde çekilmiş havası veren zaman zaman sembolik sahnelerden (Wittgenstein’in savaşa gittiği sahne) zaman zaman daha da ötesinde “amatör veya acemice” gibi yorumları hak edecek türden sahnelerden oluşmaktadır. Wittgenstein’in anlatıcı rolünü üstlenen çocukluğu, takip edilmesi zor metaforlar, tuhaf oyunculuklar, karikatürize karakterler ve kostümlerin de etkisiyle özdeşleşmeyi engellemektedir.

3. Wittgenstein’in çocukluğuna ait sahnelerden bir alıntı, oyuncu Clancy

Chassay. <http://rarefilm.net/wittgenstein-1993-derek-jarman-karl-johnson-michael-gough-tilda-swinton-biography-comedy-drama/>

Wittgenstein yetişkin haline çocuk haliyle bakarken bir taraftan da felsefesinde üstünde durduğu sözleri söylemekte ve sık sık düşünürün bulunduğu yeri terk etmeyi alışkanlık haline getiren yapısının üstünde durulmaktadır. Filmde Wittgenstein varoluş sorgulamalarıyla ölüme her zaman yakın olduğunu dillendirmektedir. Özellikle savaşa gittiğinde ölüme yakın olmaktan memnuniyet duymaktadır çünkü böylelikle düzgün bir insan olma şansını yakalayabileceğini düşünmektedir. Savaşa ölüme yakın olmakla hayatın ışığına ulaşacağını söyler ve Tanrım beni aydınlat! diye haykırır. Film, Düşünürün öfkesini, dengesizliğini, sabırsızlığını, yalnızlık isteğini belirgin bir şekilde yansıtmaktadır. Wittgenstein’in filmde “yalnızlık mutluluktur” düşüncesiyle Cambridge’ teki felsefe dersinden çıkıp eğlence filmler seyretmeye sinemaya gittiği görülmektedir.

4. Wittgenstein’in Cambridge’teki derslerini anlatan sahnelerden, oyuncu Karl

Johnson. <https://litkicks.com/JarmanWittgenstein/>

Filmde Wittgenstein savaşa gönüllü olarak gitmektedir. Düşünür bunu insan olabilmek için yaptığını ifade etmekte ve sahnede haykırmaktadır: “bir solucanım Tanrım bana yardım et de insan olayım”. Savaşta esir düşmesini “ayakkabısız kalmak çok daha iyi” cümlesiyle karşılar. Düşünürün ölümü kabullenme cesareti vardır ve bunu dillendirir. Çevresinden gelen eleştirilere rağmen gidip taşrada öğretmenlik yapar ancak burada öfkesini kontrol edemez ve ayrılır. Sanattan, şiirden, müzikten beslenen düşünürün biyografisi niteliğindeki filmde Mozart, Julian Bell, Tolstoy, Freud gibi dönemin önemli isimleri geçmektedir. Wittgenstein, “hayata anlamını veren ölümdür” der ve ölümü metanetle karşılar. Filmde özellikle de ölüme yaklaştığı sahnelerde eserlerindeki varoluş sorularının cevabının ölüme saklı olduğunu ifade etmektedir.

Wittgenstein'in öz yaşam öyküsünü anlatan Derek Jarman filminde düşünürün eserlerinde (Tractatus ve Felsefi Soruşturmalar) görülen önermeler de zaman zaman işlenmiştir. Örn. Wittgenstein'in derslerinin canlandırıldığı sahnelerde düşünürün felsefenin saçma ve bir etkinlik olduğu düşüncesi veya dille dünya arasında kurduğu bağa dayanan düşünceler repliklere ve Wittgenstein rolünü oynayan oyuncunun davranışlarına yansımaktadır. Düşünürün felsefi yaşantısının iki dönemi de (ilk dönemi sınırlarla çevrilmiş, ikinci dönemi ise sınırların olmadığı) filmde işlenmiştir. Repliklerinden sonradan bir şeye sınır çizmek istemediği anlaşılmaktadır. Düşünürün Tractatus adlı eserinin sonunda ifade ettiği “konuşulamayan konusunda susmalı” önermesi de düşünürün ders verdiği sahnelerde kendini hissettirmektedir.

Film, adeta güçlü bir tragedyanın kesitlerinden bölümlerin aktarıldığı ancak yeteri kadar iyi oynanmayan bir kurmaca duygusu vermektedir. Bunda film karakterlerinin yaşama oyun arası bir yerde konumlanmış görünmelerinin büyük etkisi yadsınamaz. Kaldı ki Wittgenstein'in fikirlerinde de temel bir başkaldırının/isyanın yanında bazı durumlara bir oyun gibi yaklaşmasının da payı büyüktür. Düşünür filmde trajik hatalarıyla, öfkesiyle, sabırsızlıklarıyla, dengesizlikleriyle bir trajik kahraman gibi görünse de bazen anti kahraman özelliğiyle öne çıkmaktadır. Düşünürün sürekli bir arayış halinde şehirden şehire, ortamdan ortama savrulması ise yirminci yüzyıl insanının -ve aynı dönemdeki tiyatro ve sinema karakterlerinde de görülen- hayata anlam yükleme çabasına benzer bir durumdur. Varoluş konusundaki fikirleri düşünürün ölüme yaklaşmasıyla birlikte (filmin finaline doğru) netleşmiş yaşam ve ölüm konusundaki sorular düşünürün ağızından cevaplanmıştır. Filmin son sahnelerinde Aynı Nietzsche'nin düşüncesine benzer bir şekilde Wittgenstein da ölümü sakinlikle kabullenmiş, ölmeden önce kısa da olsa bir yaşam ve vicdan muhasebesine girişmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada birbiriyle doğrudan bağı olmamış, birbirine doğrudan etkisi olmayan –Wittgenstein'in Nietzsche felsefesi hakkında bilgisi olması

olasılığı varsa da- iki düşünürün farklılıkları, benzerlikleri, kavramlar ve iki düşünürü anlatan iki film üstünden saptanmaya çalışıldı. Dönemini ve sonrasını etkileyen düşünürlerin benzer karakterlerle, benzer düşüncelerle yola çıktığına, hayata dair yorumlarında benzer sonuçlara ulaştıklarına dair küçük izlere ulaşıldı. Felsefede çığır açan düşünürlerin müzikle sanatla bağı araştırılırken, kısacık cümlelerinden büyük anlamlar çıkabileceği öngörüsüyle her ayrıntıya dikkat edilmeye çalışıldı. Ulaşılan sonuçlarda şüphesiz ki iki filmin senaristlerinin ve yönetmenlerinin de katkısı büyüktür. Kaldı ki Nietzsche Ağladığında romanı da düşünürle ilgili çok çarpıcı bilgiler vermesine karşın –karışıklık ve dağınıklık yaratmaması için- bu çalışmanın dışında tutulmuştur ve sadece filmle olan bağlantı noktalarından yararlanılmıştır.

Nietzsche ve Wittgenstein hiç karşılaşmamışlar, bu mümkün de değil çünkü Nietzsche hastalıklar nedeniyle düşüğe geçtiğinde, zihnini dahi kaybedecek hâle geldiğinde Wittgenstein doğmuş. İki düşünürün de çalışmalarından incelendiği kadarıyla Wittgenstein'in başka felsefecileri ve edebiyatçıları Nietzsche'ye göre çok daha az okuduğu anlaşılmaktadır. *Wittgenstein* filminde de diğer karakterler bunu dillendiriyor. Wittgenstein felsefesi özellikle de çalışmalarından yola çıkarak iki döneme ayrılır. Felsefeye ara verdikten sonra kaldığı yerden kavramlara yönelmiş ve çoğu düşüncesini reddedip çürütmeye çabalamıştır. Nietzsche'nin düşünceleri ise sıklıkla benzer bir çizgide ilerlemiştir.

Nietzsche Ağladığında adlı filmde her biri önemli yere sahip düşünürler, psikiyatrlar işlenirken, *Wittgenstein*' da daha sonraki bambaşka bir dönemde yine bambaşka önemli düşünürlerin, iktisatçıların fikirleriyle ve yaşam öyküleriyle karşılaşılmaktadır. Her iki filmde okumaya çalışılan iki düşünür de daha güzel, daha anlaşılır bir dünya hayâlini kurmaktadır. Wittgenstein'in buzlarla kaplı bir yaşam hayâline karşın Nietzsche sarp tepelere tırmanmayı, özgür bir ruhla acıları sindirmeyi hayâl eder. İki düşünür de yapmak için yıkmanın da olabileceğini kabul eder ve bunu yaparlar da. İki düşünür de yaşamın her yönüyle –acısı, sevinci, mutsuzluğuyla- sindirilmesi gerektiğini savunur ve ikisi de ölümü metanetle karşılar.

Her iki düşünürde de bitmeyen bir arayış gözlemlenir. Her ne kadar *Nietzsche Ağladığında* adlı film Nietzsche'nin sadece yaklaşık bir aylık bir dönemini kapsıyorsa da diğer eserlerinden ve yaşam öyküsünden Nietzsche'nin sürekli arayış halinde olduğu bilinmektedir. Özellikle karamsarlıkla beslenen bu düşünürlerin önceki dönemlerdeki düşünürler de aynı tarz bir sistemden geldikleri için Wittgenstein da Nietzsche de dünyayı yaşanabilir bir yer olarak görmedikleri için oradan oraya savrulurlar. Nietzsche'nin ümitsizlikle birlikte yaşama arzusunun ardında gizli bir ümit var mıdır bilinmez ama Tanrı'nın öldürüldüğü fikrini savunan bir düşünürün insanların uydurarak oluşturdukları değer yargılarıyla nasıl mücadele ettiğini, sağlam bir ahlâk anlayışının kendiliğinden oluşması-var olması

gerektiđini dűşündűđűnű eserlerinden ve *Nietzsche Ađladıđında* adlı filmdeki sahnelerinden gűrebilmek műmkűndűr.

Wittgenstein dilimin sınırları, dűnyanın sınırları derken kendi zihni dıřında bir řeyi bilemeyeceđini sűyler. Nietzsche sınırların ařılması gerektiđinden –kendi her zaman ařamasa da- sűz eder. Wittgenstein tekbencidir, zaman zaman agnostiktir. Nietzsche burada ayrılır dűřűnűrden cűnkű Nietzsche –űbermensch (űstinsan) kavramından anlařıldıđı kadarıyla-agnostiktir. Yűrűmek ister Wittgenstein, dile dűnűř ve dűnyaya dűnűř olarak tanımlar. Nietzsche de yűrűyűřűdűr. Ȗzgűr ruh arayıřı yűrűtűr onu. Bir sűre sonra hastalıđı yűrűmesini de engeller. Bař ađruları artar. Zihni de gider. 1900 yılında hayatını kaybettiđinde Wittgenstein 11 yařındadır.

Kaynakça

- Aktař, O. (2017). *Nietzsche ve Dil Erken Dűnem İki Makale ve Yorumları*. İstanbul: Bođaziçi Ȗniversitesi Yayınları.
- Berger J. (2020). *Hořbeř*. (Çev. A. Biçen, B. Eyűbođlu, O. Tecimen). İstanbul: Metis Yayınları.
- Delacampagne, C. (2018). *20. Yűzyıl Felsefe Tarihi*. (Çev. D. Çetinkasap). İstanbul: Tűrkiye İř Bankası Kűltűr Yayınları.
- Deleuze, G. (2010). *Nietzsche ve Felsefe*. (Çev. Ferhat Taylan). İstanbul: Norgunk Yayıncılık.
- Eagleton, T. (2019). *Azizler ve Ȗlimler*. (Çev. Osman Akınhay). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Eco, U. (2011). *Yorum ve Ařırđ Yorum*. (Çev. Kemāl Atakay). İstanbul: Can Yayınları.
- Hadot, P. (2011). *Wittgenstein ve Dilin Sınırları*. (Çev. Murat Erşan). İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Kahveci, K. (2013). Nietzsche Felsefesinde Hakikatin Estetize Edilmesi. *UȖ. Fen Edeb. Fak. Sosyal Bilimler Dergisi*, yıl 4, sayı 4.
- Nietzsche, F. (2001). *İyinin ve Kűtűnűn Ȗtesinde*. (Çev. Ahmet İnam). İstanbul: Yorum Yayınları.
- Nietzsche, F. (2010). *Putların Alacakaranlıđı*. (Çev. Mustafa Tűzel). İstanbul: Tűrkiye İř Bankası Kűltűr Yayınları.

- Nietzsche, F. (2012). *İnsanca Pek İnsanca-1*. (Çev. Mustafa Tüzel). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nietzsche, F. (2014). *Ecce Homo- Kişi Nasıl Kendisi Olur*. (Çev. Can Alkor). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nietzsche, F. (2016). *Böyle Söyledi Zerdüşt*. (Çev. Mustafa Tüzel). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rosen, S. (2015). *Sesim Seninle Her Yerde- Milton H. Erickson' un Telkin Hikâyeleri*. (Çev. Fahri Karabay). İstanbul: Yol Yayıncılık.
- Jaccard, R. (2002). Wittgenstein'ı Sevmek İçin 50 Neden, (Çev. Aykut Derman). *Cogito sayı 33, Wittgenstein Sessizliğin Grameri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sağlam, N. (2002). Wittgenstein: Dildeki Çözülmenin Sağaltıcı Etkileri, *Cogito sayı 33, Wittgenstein Sessizliğin Grameri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sluga, H. (2002). Ludwig Wittgenstein Yaşamı ve Yapıtları, (Çev. Sevinç Altınçekiç). *Cogito sayı 33, Wittgenstein Sessizliğin Grameri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Soykan, Ö. N. (2002). Wittgenstein Felsefesi: Temel Kavram ve Sorunlar. *Cogito sayı 33: Wittgenstein Sessizliğin Grameri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Wittgenstein, L. (2018). *Tractatus Logico- Philosophicus*. (Çev. Oruç Aruoba). İstanbul: Metis Yayınları.
- Wittgenstein, L. (2020). *Felsefi Soruşturmalar*. (Çev. Haluk Barışcan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Yalom, I. (2019). *Nietzsche Ağladığında*. (Çev. Aysun Babacan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Çalışmada Geçen Filmler

- Jarman, D. (Yapımcı). & Jarman, D. (Yönetmen). & Eagleton T., Jarman D. (Senaryo) (1993). Wittgenstein (sinema filmi), UK.
- Perry P. (Yapımcı, yönetmen, senaryo). (2007). Nietzsche Ağladığında (When Nietzsche Wept). ABD

Görseller

URL1 <https://genclernebiliyo.com/sinema-ve-dizi/film-incelemesi-nietzsche-agladiginda/> Erişim tar. 15.07.2021

URL2 <https://genclernebiliyo.com/sinema-ve-dizi/film-incelemesi-nietzsche-agladiginda/> Erişim tar. 15.07.2021

URL3 <http://rarefilm.net/wittgenstein-1993-derek-jarman-karl-johnson-michael-gough-tilda-swinton-biography-comedy-drama/> Erişim tar. 15.07.2021

URL4 <https://litkicks.com/JarmanWittgenstein/> Erişim tar. 15.07.2021

Extended Abstract

Nietzsche is a distinguished philosopher lived a long time before Wittgenstein. Although it seems that it is not appropriate to compare Nietzsche and Wittgenstein at the first sight, when they are studied in detail it can be seen that they have similar ideas on similar topics or very different ideas on very similar topics. The starting points, perspectives, and sources of nourishment of the two thinkers are different. Nonetheless, they have different approaches on the same subject; they consider the language at the main point.

The movie Wittgenstein by Derek Jarman (1993) begins with words about the famous philosopher. Wittgenstein is defined as an intelligent young man who tries to condense everything to pure logic. It might be concluded that Wittgenstein looks and admires what he did with his desire for a world shaped perfectly and far away from uncertainty. This can be supported by the remarkable phrases of thinker and critic Eagleton who co-writes the script of the movie. Wittgenstein's dreamed world consists of a way in which a thinker has a desire for walking while progressing on a space which comprises of a glittering ice layer extended to the horizon. Wittgenstein falls when he begins to discover his imagined world covered by an ice layer, owing to the fact that he forgets to consider the friction.

There are certain narration techniques in the movie such as flashbacks, views from his childhood to his adulthood, allegories which are opposite to classical acting methods, and acting styles decorated with Wittgenstein's metaphors. All the scenes of ballet, cinema, and music play out in a theatre setting. The movie is almost like a theatre play if the camera angles, cinematographic techniques, editing were not used Wittgenstein's unbalanced nature, his anger, his impatience, and his desire for loneliness can be clearly seen. He says that '*Loneliness is happiness.*' He goes to the cinema to have fun after having the philosophy lectures. He willingly goes to the war so as to be a human, adding 'I am a worm.' He moans to God; help me to become a human in a war scene. He states having no shoes is better than being a slave. He has the courage to welcome death moreover; he puts

this into words, due to the fact that death gives meaning to life. Nietzsche and Wittgenstein play with the language, think by the means of language, and tell with the language, both of them able to excellently use the language. Nietzsche has a life full of agony, missing, suffering.

Wittgenstein strictly criticizes philosophy, classical philosophy, and philosophers such as Nietzsche. He is all-time in a conflict, challenge, and rebellion against them. He has an approach trying to break the stereotypes, renovate himself, and refuses himself. That's why he has intense changes in his life; he even refuses his most known book, regards it as nonsense. Nietzsche also likes recovering after the collapse, refreshing after decay. He destroys in order to build. He exists with his paradox similar to Wittgenstein. According to Wittgenstein, one who understands the book *Tractatus* finds the hypothesis meaningless; one throws the latter which ascends with it. He probably took the ladder example from the thinker whose name is Mauthner, who also took the story from someone else. Wittgenstein destroys what he writes in the period when he is distant from philosophy. He defines himself as a man of common sense distant from realism and idealism. He states that the world teaches us some plays which cannot be acted. He is hopeless that humanity can perceive the concept of civilization. He implies that he does not have sympathy to European civilization, indicates he does not understand their purposes if there are. Nietzsche has a feeling of fear rather than anger for humanity. The movie, *When Nietzsche Wept*, is a mixture of biographies of two thinkers with proper editing. It is the story of the ones who are the leading figures of psychoanalysis in 1882 in Vienna. Josef Breuer, who is one of the most well-known psychiatrists of his time, treats Nietzsche; they have conversations for several months upon existence and despair. Nietzsche tries to find a cure by Breuer while he is about to suicide. Even though it is believed that he can never trust anyone to open the doors of his inner world. The movie sticks into the original novel written by a famous psychiatrist Irvin Yalom. This is a kind of therapy that ends with friendship, Breuer and Yalom embrace each other, and then they leave. It is significant to consider the fact that Breuer never meets Nietzsche. Though persons are real, their relationship base on fiction. Nietzsche's hopeless life prevents him from writing his books. His severe headache takes him into an incurable disease. His mother cares for and him until his last seven years. Although long walking makes him wells, it becomes impossible when he begins to lose his mind. He paralyzed for six years without any moving. He passed away with his phrases such as no light; everything ends with death on the twenty-fifth august 1990 when Wittgenstein was eleven years old.

YEREL YÖNETİMLERDE PANDEMİ DÖNEMİNDE DİJİTAL KÜLTÜR SANAT HİZMETLERİ*

Fatih ÇAM**

Öz

Bu çalışmayla, günümüzde Türkiye'deki Belediyeler ile Kültür-Sanat olgusu arasındaki ilişkinin dinamiklerini ortaya koyarak söz konusu ilişkinin geçmişine de odaklanmak suretiyle, toplumsal ve kurumsal kültürün sanatla doğrudan etkileşimi sayesinde yaşadığı değişimi anlamaya ve elde edilen bulgular üzerinden bir değerlendirme yapmak amaçlanmaktadır. Son dönemde yerel yönetimlerin sunduğu kültür-sanat etkinliklerinin arzında bir büyümenin gerçekleştiği düşünülmektedir. Türk alan yazınında yeterli araştırma konusu edilmemiş olan bu alana ilginin artacağı ise bir başka öngörüdür. Bu çalışmayla, Kamu Yönetimi disiplini bağlamında yer alan "belediyeçilik" ile sosyolojik olgular olan "kültür-sanat" arasında bir köprü kurularak her iki alanın sınırları karşılıklı olarak genişleyebilecektir. Akademik beklentilere ek olarak, kültür-sanat etkinliklerinin yerel bağlamından çıkarak uluslararası boyutlara ulaşmış olduğu örnekler malumdur. Bu örneklerin artmasıyla kültürel ve sanatsal değerlerin evrensel paylaşımı, toplumsal ve bireysel gelişime katkı sağlayacaktır. Bu çalışmada araştırma evreninin genişliği, kurumsal-bireysel-yönetimsel farklılıklar ve güçlü bir etkinlik sahası olan kültürel sanatsal alanların konu edilmesi nedeniyle yerinde gözlem ve görüşme metodu kullanılmıştır. İçinde bulunduğumuz dönemde dünyanın tamamında yaşanan ekonomik, siyasi ve sıhhi bunalımlardan arınma noktasında kültür-sanatın dönüştürücü ve iyileştirici gücüne yatırım yapılması gerektiği ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kültür-Sanat, Yerel Yönetim, Dijital Hizmet, Pandemi

DIGITAL CULTURE AND ART SERVICES IN LOCAL AUTHORITIES DURING THE PANDEMIC PERIODS

Abstract

This study aims to understand and evaluate the change experienced by social and institutional culture as a result of direct interaction of art by revealing the dynamics of the current relationship between the municipalities and the culture-art phenomenon in Turkey, and focusing on their relationship in the past. It is thought that there has been a growth in the number of culture and art activities offered by local governments recently. Another prediction is that the interest in this field, which

* Bu çalışma Hacettepe Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Kamu Yönetimi Doktora programı bünyesinde "Türkiye'de Belediyeler ve Kültür Sanat İlişkileri" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr, fatihсіб@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5815-5617>.

has not been sufficiently studied in Turkish literature, will increase. This research will contribute to the mutual expansion of the borders of both fields by establishing a bridge between "municipalism" in the context of the discipline of Public Administration and "culture-art", which is sociological phenomena. In addition to academic expectations, it is known that culture and arts activities have reached international dimensions by moving out of their local context. With the increase of these examples, the universal sharing of cultural and artistic values will contribute to social and individual development. In this study, the method of on-site observation and interview was used due to the breadth of research universe, institutional-individual-managerial differences, and the subject of cultural artistic fields, which have a strong field of activity. It was concluded that in the current period, it is necessary to invest in the transformative and healing power of culture and art in order to be free from the economic, political and health crises experienced throughout the world.

Keywords: *Culture and Arts, Local Administration, Digital Service, Pandemic*

Giriş

Türkiye’de devlet eliyle sunulan kamusal hizmetlerde dönemsellik arz eden yaklaşımların hâkim olduğu, belli başlı bazı politikaların küresel uygulamalarla koşutluk içerirken bazılarının yerel bölgesel kültürel koşullar tarafından şekillenmekte olduğu düşünülmektedir. Sanatsal ve kültürel hizmet sunumunda küresel hizmet politikalarının kısmen değişime uğrayarak ulusal ölçekte ya da bir başka ifadeyle kendine has biçimlerde uygulanmakta olduğu öngörülmektedir. Kamu hizmetlerinde devlet aygıtının temel belirleyici güç olduğu düşünülürse, verilen hizmetin niteliği, içeriği ve odaklandığı toplumsal gruplar devlet erkinin sahip olduğu genel yaklaşımlar çerçevesinde oluşturulan hizmetlerden etkilenmektedir. Bu çalışma, günümüzde Türkiye’deki Belediyeler ile Kültür-Sanat olgusu arasındaki ilişkinin dinamiklerini ortaya koyarak toplumsal ve kurumsal kültürün pandemi döneminde yaşadığı değişimi anlamaya ve elde edilen bulgular üzerinden bir değerlendirme yapmayı amaçlamaktadır. Son dönemde yerel yönetimlerin sunduğu kültür-sanat etkinliklerinin arzında bir büyümenin gerçekleştiği düşünülmektedir. Türk alanyazınında yeterli araştırma konusu edilmemiş olan bu alana ilginin artacağı ise bir başka öngördür. Bu çalışmayla, Kamu Yönetimi disiplini bağlamında yer alan “belediyecilik” ile sosyolojik olgular olan “kültür-sanat” arasında bir köprü kurularak her iki alanın sınırları karşılıklı olarak genişleyebilecektir. Akademik beklentilere ek olarak, kültür-sanat etkinliklerinin yerel bağlamından çıkarak uluslararası boyutlara ulaşmış olduğu örnekler malumdur. Bu örneklerin artmasıyla kültürel ve sanatsal değerlerin evrensel paylaşımı, toplumsal ve bireysel gelişime katkı sağlayacaktır. Belediyelerin akçal ve operasyonel kapasiteleri olağanüstü koşullar altında yeni bir hizmet modeline doğru değişim göstermektedir.

Bu çalışmada nitel bir araştırma yöntemi olan çoklu durum çalışması (*multi case study*) yürütülmüştür. Geçmişte var olmuş, bugün var olan ve gelecekte de var olması mümkün olan yönetsel birimler, sanat ve kültür

alanında kendi yaşam çevreleri içinde ele alınarak sistemli ve düzenli biçimde incelenmiştir. Söz konusu belediyelerin etkinliklerinin değerlendirilip yorumlanmasında öncelikle kamuya açık bilgi kaynaklarından faydalanılmış devamında ilgili belediyelerin kültür-sanat ile ilişkilerini yorumlayabilmek adına saha araştırmasında kullanılmak üzere bazı sorular hazırlanmıştır. Öte yandan araştırma yöntemleri hakkında yapılan tanımlar arasında ortak bir noktada uzlaşa sağlanamamış olsa da sosyal bilimler alanında, araştırma yöntemleri içerisinde bütünlükçü bir yaklaşım sunan modeller incelendiğinde gözlem, mülakat ve belge analizi gibi temel veri toplama metodlarının kullanıldığı, olgu ve olaylara yönelik algıların doğal ortamları içerisinde gerçekçi ve kapsayıcı bir biçimde aktarılmasına olanak sağlayan en uygun uygulamanın nitel araştırma verisi olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışmada araştırma evreninin genişliği, kurumsal-bireysel-yönetimsel farklılıklar ve güçlü bir etkinlik sahası olan kültürel sanatsal alanların konu edilmesi nedeniyle yerinde gözlem ve görüşme metodu kullanılmıştır.

1. SANAT POLİTİKALARI VE DİJİTAL DÖNÜŞÜM

Dijital teknolojiler ile sanat arasındaki öğretici birliktelik ilk defa görsel sanatlar alanında gerçekleşmiştir. Alman sanatçı Wolfgang Staehle'nin New York Postmasters Gallery'de başlattığı sıradışı performans ile teknoloji ve sanat arasında kurulan yakın ilişkinin ilk adımı atılmıştır. Sanatın hizmetine giren internet destekli yüksek çözünürlükteki görsellerin 2001 yılında galeri duvarlarına yansıtılması ile özgün bir biçim yaratılmaya çalışılmıştır (Biçer, 2020: 243). Temelleri Staehle tarafından 1991 yılında atılan *The Thing* projesi, yeni medya hareketleri ve kuramları, toplumsal forumlar ve dijital platformların desteklediği uzaktan erişim projelerinin gerçekleştirildiği bir sanat birimi haline gelmiştir. Proje, kuruluşundan bu yana elektronik ağların olanaklarını keşfetmekle ilgili yenilikçi çevrimiçi aktiviteleri, medya sanatı ve kültürel eleştiri biçimlerini geliştirmek için esnek ve destekleyici bir ortam sağlamaya çalışmaktadır (Thing, 2021).

Dijitalleşme ve dijital dönüşüm konuları söz konusu olduğunda hemen herkesin aklında belirli kriterlere bağlı ve birbirine yakın açıklamalar belirmektedir. Bununla birlikte konunun uzmanları tarafından yapılan tanımlamalar artık bu alanda daha biçimsel bir yaklaşımın gelişmekte olduğunu, dolayısıyla alana ilişkin çalışmalarla birlikte kendi iç sistematüğünü oluşturan yeni bir bilim dalının ortaya çıktığını göstermektedir. Mumcu tarafından yapılan karşılaştırmalı bir tanımlamada, dijitalleşme kavramı, erişilebilir veri ve belgelerin bilgisayarca değerlendirilerek kayıt altına alınıp dijital alana aktarılması olarak ifade edilmektedir. Oysa dijital dönüşüm kavramı; iş ve faaliyet süreçlerinin, her türden etkinliğin ve onlarla ilişkili verilerin gelişen insan ihtiyaçları doğrultusunda dijital olanaklar vasıtasıyla dijital platformlarda kullanıma açılması anlamına gelmektedir (Mumcu, 2020). Öyleyse, iş görme etkinliklerine hizmet eden dijitalleşme ve dijital dönüşümün kontrol edilemez geniş bir kültür dünyası haline gelerek insan

aklını egemenliği altına almasının anlamı nedir? Çevrenin modern yaşam ile birlikte aklın egemenliğine sokulmuş olması, Nietzsche'ye göre kısır bir devrim meydana getirmiş, Weber'e göre bireyler demir kafeslere hapsedilmiştir (Kayıhan, 2020: 7). Tanımların bir yönü temel iş süreçlerini işaret ederken diğer yandan her geçen gün sınırlarını genişleten kapitalizmin yeni dolaşım alanlarında yeni metalaştırma nesnelere ihtiyaç duyduğu açıkça görülmektedir. Beklenildiği üzere bu yeni dolaşım alanlarının başında sosyal medya gelmektedir (Salimoğlu, 2020: 48). Ekim 2020 itibariyle dünya genelinde yaklaşık 4,7 milyar insan doğrudan internet erişimine sahiptir. Dünya nüfusunun % 59'una karşılık gelen önemli oran içerisinde sosyal medya kullanıcı sayısı ise 3,6 milyar kişi olarak tespit edilmiştir. Bu rakamın 2025 yılında 4.41 milyar kişiye ulaşacağı tahmin edilmektedir (Statista, 2021).

Mumcu tarafından iş süreçleri için yapılan çok yönlü tanımlamanın sanat alanına transfer edilmiş bir benzeri de Biçer'e aittir. Dijital Çağ ve Görsel Sanat ilişkisinin araştırıldığı çalışmada asıl vurgulanmak istenen dijital sanatın kendisinin değil, dijital çağ teknolojilerinin sanat (özellikle görsel sanatlar) alanındaki yansımaları olmaktadır. Mekânsallık vurgusunun ağır bastığı dijital yeniden üretim ve dijitalleştirilmiş sanatın kentsel mekân ve kültür-sanat olgusuna kattığı yenilikçi perspektif bu çalışma için değerli bir kavrama eşiği oluşturmaktadır. Dijital çağ olarak adlandırılan 21. yüzyıl'ın sahip olduğu teknolojik gelişmelerle sanat alanına yapmış olduğu etkiler üç başlık altında özetlenmektedir. Bunlardan ilki, sanatsal nihai ürünlerin çağın gereklerine uygun bir uyum süreci içerisinde sunulmasıdır. Kısaca sanal sergiler, sanal konserler veya çevrim içi etkinlikler bu başlık içerisinde ele alınmaktadır. İkincisi, sanat alanını var eden tüm paydaş ve aktörlerin dijital çağın teknolojik yeniliklerine uyumlu hale getirilmesi gerekliliğidir. Son olarak dijital çağ, yeni bir dijital sanat biçimi ortaya çıkarmıştır. Mekân kavramının sanatsal, iktisadi, siyasi, ideolojik ya da toplumsal olduğu kadar psikolojik bir anlam içerdiği ve mekân ile sanatın ruhu arasında sosyolojik, felsefik bir bağın bulunduğu ileri sürülmektedir (Biçer, 2020: 244-247).

Dijital dönüşüm emek esaslı birtakım tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Çeşitli isimler altında kavramsallaştırılan ve genel olarak dijital çağ adıyla bilinen dönem kapsadığı geniş alanda kültürün ve yaratıcı endüstrilerin üzerinde yoğunlaşan tartışmalara sahne olmaktadır. Tartışmaların merkezinde bulunan bazı temel sorular çoğunlukla bilgi teknolojilerinin üretimi, internet ve kar amaçlı sosyal medya platformları, web tabanlı teknolojilerin yaygınlaşması ve yeni ekonomik yönelimlerin dijital olanaklar sayesinde demokratikleşmesi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Kent yaşamı içinde yeni bir üretim sahası olarak internet tabanlı sosyal medya platformlarının sosyalleşme ve tüketim alışkanlıkları üzerinde köklü değişimlere yol açmakta olduğu ileri sürülmektedir. Sosyal medyada üretilen içeriklerin ticari bir meta halini alması, eğlence amaçlı oluşturulan verilerin ağ üzerinden sunulması ile farkında olmadan bir emek pazarının meydana

getirildiği ve ücreti ödenmeyen emek durumunun söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Ticari ve kültürel bağlamda sanayi toplumu olarak adlandırılan yapıdan radikal bir ayrışmayla bilgi toplumuna doğru yönelişin izleri belirginleşmektedir (Demir, 2020: 18). Dijital dönüşümün araçsallığı teknolojik olanakların gelişimiyle doğrudan bağlantılıdır. Toplumların eskiden gelen alışkanlıkları üzerinde büyük ölçekli sapmalar yaşanmasında yine dijital çözümlerin katkısı tartışılmayacak oranda büyüktür. Popüler kültür ya da kitle kültürü kavramı üzerine yapılan okumalar tarihsel bağlamda öncülüğünü Frankfurt Okulu'nun yaptığı ve 1920'lerden itibaren zemin kazanmaya başlayan modern anlayışın rasyonelleşme çabalarıyla daha kolay anlaşılabilir. Günümüzün dijital dönüşüm alanı kapsamındaki sosyal medya ve bürokratikleşmeden uzaklaşma fikrinin temelleri toplumsal yaşamda işte bu dönemlerden itibaren atılmaya başlanmıştır. Sözün özü, kitle ya da popüler kültür olarak adlandırılan kavramlar esasen tıpkı dijital dünyanın belirlediği kültürel alanın tanımında olduğu gibi suni ve gerçeklikle arasında mesafe olan kültür endüstrisi olarak ifade edilen yapılardır. Eleştirel kuramcılar, modern kültürü kontrol eden rasyonelleştirilmiş bürokratik yapılardan söz ederken örneğin tv ve sosyal medyanın oluşturduğu ağların sahte bir kültür endüstrisi yarattığını savunmaktadır. Kültür endüstrisi ekonomik temelden çok Marksist terminolojide yer alan “üst yapı” kavramıyla açıklanmaktadır. Geleneksel anlamda kitle kültürü olarak bildiğimiz şey, gerçek ve kendiliğinden olmayan, somutlaştırılmış sahte bir kültürdür (Jay & Beamish'ten aktaran Ritzer, 2011: 285). Eleştirel düşünürler, kitle halinde üretilen ve dijital iletişim araçlarıyla kitlelere yayılan önceden paketlenmiş bir dizi nihai ürünün insanlar üzerindeki baskılayıcı, sersemletici ve sakinleştirici etkisi hakkında endişe duymaktadırlar (Ritzer, 2011: 285). Kültür endüstrisi halkçı temelde olmadığı için popüler kültür tanımlarına malzeme sağlayacak bir içerikte algılanmamaktadır. Bu yönüyle kültürel varlıkların ideolojilerden uzak bir biçimde endüstriyel olarak insan eliyle üretilmiş olduğu savunulmaktadır (Yurdakul, 2020: 148).

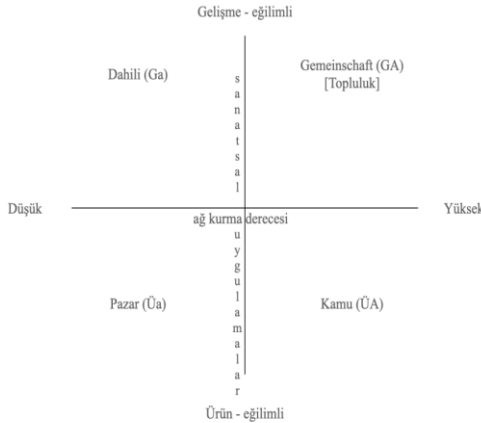
Modern çağda devlet, kültür-sanat kurumları ve piyasa arasındaki ilişkiler karmaşık bir hale girmiştir. Çünkü eleştirel sanat ve kültür eserlerinin önemli bir kısmı burjuvazi ve onun desteklediği devletin sunduğu ortamda üretilip tüketilmektedir. Bütün sıra dışı düşüncelerin bile alıcısı mevcuttur. Durum aslında basit bir ikiyüzlülük gibi görünebilir ancak, sosyal değerler ile serbest piyasa arasında her zaman böyle çelişkili ilişkiler söz konusudur. Çelişki, XX. yüzyılda müzik alanında çoğaltım teknolojileri alanı başta olmak üzere tv ve medya kanallarıyla korkutucu bir hal almış, piyasanın bağımsızlık sunan koşulları altında durum kontrolden çıkmıştır (Çakır, 2013: 43). Kültür kuruluşlarının ve bağımsız sanatçıların özellikle belirli bir döneminden öteye taşıyamadığı değişime direnç gösterenler sahne sanatlarının geleneksel yöntemlerle sürdürülmesi için umutsuzca çabalamaktadırlar. Teknolojik imkânlar ile çoğaltılan sahne sanatı yaratılarının özellikle telif haklarının hiçe sayılarak internet aracılığıyla

küresel yayın organlarında gösterime açık hale gelmesi bu kuşağın şikâyet ettiği temel sorunlardan birisidir. Mesele sanat dünyasındaki kuşaklar arası algılanış biçimi olmaktan öte, dijital dünyanın dayattığı değişimin algılanış biçimi ve değişime karşı gelenekselin korunmasının günümüzdeki tezahürünün geldiği noktadır.

İleri teknolojik gelişimlerin hâkim olduğu dünyada kültür üreticisi ve sanatçılar teknolojiyi ve onun üretim araçlarını elinde bulunduran yöneticilerin çalışanı durumuna gelmişlerdir. Böylesi bir ortamda sanatsal özerklik ve sanatın amacı tamamen farklı bir boyuta taşınırken serbest piyasada söz sahibi şirketler bir anlamda kültür ve sanat üreticisi durumuna gelirler. Sistematik piyasa estetizmi, kültürü ve sanatı basit bir yaşama sanatına indirgemiş, sanatçının yaşamının “*sinik bir çarpıtması*” da yeni sunumlar için kullanmıştır (Çakır, 2013: 48-49). Peki, bu duruma nasıl gelinmiştir? Kapsamlı bir araştırma yapanlar, teknolojinin ve onun hamisi kapitalizmin açtığı patikanın 80’lerin başından bu yana hayli genişlemiş olduğunu fark edeceklerdir. O dönemde insanlık beğenisine sunulan ilk dışavurumcu sergiler bir kurallar dizisiyle birlikte yeni sanat akımlarımış gibi savunulmuş ve akademik eleştirilerin önü kesilmeye çalışılmıştır. Sanat denilebilecek herhangi bir şeyin sanat değeri üzerine konuşacak ağızlar susturulmuş, “sanatın sonu” mealinde bir yeni düşünce ortaya atılmıştır. Hazır nesnelerin, endüstriyel tasarım objelerinin ya da seri üretim materyallerinin (*buluntu nesnelere*) görsel sanat mecralarında boy gösterdiği dönemlerden sonra gerçek sanatçının sanatsal eser yaratma heyecanı büyük oranda kırılmıştır (Gielen, 2016: 43-44).

Şekil 1: Sanat Dünyasının Haritalandırılması

Kaynak: Pascal Gielen, “Sanatsal Çokluğun Mırıltısı, Küresel Sanat, Siyaset ve Post-Fordizm” Norgunk Yayınları, İstanbul, 2016

Gielen ve onun temsil ettiği ekolün düşünce bloğu yeni ve yapısalcı bir model üzerinde anlaşmış bulunmaktadır. Hatta bir adım ileri gidip çağın ruhuna uygun dijital bağlam içerisinde aralarında kültür, kamu ve pazar ağlarını birleştiren bir sanat dünyası haritası önerisinde bulunmuşlardır. Yukarıdaki şema, ilk tartışma ve çalışmaların sonunda ulaşılmış ikili değer sistemi ile özetlenebilecek bir sonucu göstermektedir. Yorum ve değer biçme üzerine inşa edilmiş olan bu kültürel ayırım kısaca “gelişme” ve “ürün” ilişkisi içerisinde yer alan zıtlasma ya da daha “gelişme-eğilimli” veya daha “ürün-eğilimli” uygulama kümelerini açıklamaktadır. Buna göre Gielen tarafından görüşleri alınan alandaki uzman isimlerin tamamı gelişme-eğilimli eylem için araştırmacı nitelimesinde bulunmaktadırlar. Dijital çağın ruhuna uygun bu modeldeki yaklaşım kendinden beklenildiği üzere ticari aksiyondan uzak, daha paylaşımcı ve sanatsal kaygılarla ilgilidir. Öte yandan üretim ya da ürün eğilimli yaklaşım, bitmiş sanat eserini bir an önce sergilemek ve onu ticaret metası olarak alana sunmak hevesindedir. Özellikle güzel sanatlar dünyası üzerinde yapılan gözlemler neticesinde bir başka ayırım noktasının varlığı tespit edilmiştir. Ayrımı gerçekleştiren temel etken küresel piyasaların belirlemiş olduğu kültürel nitelikten uzaklaşarak toplumsal bağlama dâhil olan ağ kurma derecesi ile ilişkilidir. Daha basit bir ifadeyle sanat sektörü içerisindeki paydaşlardan birinin daha uygun koşullarda ve garantili iş yapmasını kolaylaştıran bir ağ kurma becerisi ile ilişkilidir. Nitelikli bir profesyonel ağ, paydaşa büyüme ve yayılma imkânlarını, daha çok’u ve daha iyi’yi sunabilmektedir.

İki eksenin bileşiminden sanat uygulamalarının ve aktörlerin yerleştirildiği birbirinden farklı dört alanın meydana geldiği görülmektedir. Bu alanlar; dâhili, gemeinschaft, pazar ve kamu alanlarıdır. Sıralanan her bir alanda dikey eksenin belirlemiş olduğu kuvvet derecelerini temsil eden harfler kullanılmıştır. G harfi ile gelişme-eğilimli, Ü harfi ile üretim-eğilimli model temsil edilmektedir. Benzer işlevte düşük dereceli ağ kurmayı temsilen küçük a harfi kullanılmış, yüksek dereceli ağ kurma için büyük A harfi kullanılmıştır. Bölüm başlığında belirtilen dijital yeniliklerin içerdiği alan ise dâhili alan olarak belirlenen çeyrek daireye tekabül etmektedir. Metaforik bir yaklaşımla, bu alanda var olan aktör tipolojisi için, huzurlu odasında uzun zaman oturup üreteceği eser hakkında düşünen romantik ressam örneği verilmektedir. Ancak bu alan resmedilirken teknolojinin ve özellikle internetin sağladığı bireysel bir özgürlükle her türlü yayın ve sanat eserini tarama olanağına sahip sanat çevresi üyesi de romantik ressamın yanına yerleştirilmiştir. Dâhili alan, oturma odasının konforundan bir kütüphanenin huzurlu ortamına ya da kalabalık bir tren garında dizüstü bilgisayarla çalışma olanağı veren yarı-kamusal alanlara kadar bir dizi mekân üzerinden tanımlanmaktadır. Kısacası internetin varlığı herhangi bir mekânı dâhili alan olarak tanımlanan modele uygun bir uzama dönüştürebilmektedir. İnternet aracılığıyla sanatçılar veya küratörler eser ya da makaleler üzerinde ortak bir çalışma için uzaktan erişimle yan yana gelebiliyorlar. Bu bilgi ve düşünce alışverişi özerkliği teşvik edebiliyor.

Eksen üzerinde yer alan araştırma-eğilimli tanım içinde sanat adına fırsat pencereleri aralanıyor. Eksenin *gemeinschaft* alanında ise gerçekleşen birincil düşünce alışverişleri nedeniyle ortaya çıkan toplumsal etkileşimler uzun zaman önce Ferdinand Tönnies tarafından üretilen teorinin post-fordist bir uyarlaması biçiminde tezahür ediyor. Geçmişin primitif, akrabalık ilişkileri veya kabile sınırları içerisinde tanımlanan yapısı burada özetlenen ilişkiler bakımından *neotribal* (yeni kabileci) bir formda *gemeinschaft*'tan *gesellschaft*'a uzanan bir sürece giriyor olabilir. Burada resmedilen ilişkiler tamamıyla geçicidir, ancak bir o kadar da samimi olarak tanımlanmaktadır. Üçüncü bölgede kalan pazar alanı için de geçici toplumsal ilişkilerden bahsedilebilir ancak burası için tespit edilen ağ kurma derecesi daha düşük ve dikkatler ürünün üzerindedir. Bunun anlamı serbest pazarın ve onun rekabet prensiplerinin ürüne değiş tokuş anlamı yüklüyor olmasındandır. Toplumsal etkileşimler iktisadi değişim değerleri üzerinden işlem görmektedir. Bu çeyrek dairenin aktör proto-tipi yine metaforik bir biçimde herhangi bir müzayede işletmesidir. Sanat galerileri de benzer nitelikte sanat pazarlayan ama bir yandan da onun yaşamasına destek veren modern kurumlardır. Galeriler ve müzayedeler, tıpkı ilkel kabileciliğin ve yeni kabileciliğin bir araya geldiği yerler gibi modern öncesi ve post-fordist üretim şekillerini bir araya getiren mekânlardır. Son olarak kamuya tahsis edilmiş alan da benzer biçimde ürün-eğilimli olarak kabul edilmektedir ancak ağ kurma becerisi yüksek seviyededir. Kamusal vergilerle kurulmuş sanat fuarları, devlete ait müzeler veya demokratik temsili de düşünecek olursak belediyelerin seçim bölgelerinden elde ettikleri yasal gelirler ile kurmuş oldukları her statüdeki sanatsal etkinlikler yüksek ağ kurma derecesinde kamu alanına verilebilecek en güzel örneklerdir. Sosyal tartışma ve soysal kabul kamu alanının can damarı olarak nitelendirilmektedir. Yönetim bilimleri içerisinde önemli bir başlık olan *hesap verebilirlik* burada kilit önemdedir. Vatandaşın vergileri ile kurulmuş bir müzenin müdürü, özel sanat işletme sahibinin tersine yaptığı iş hususunda sıralı bürokratik üstlerine hesap vermek zorundadır. Böylelikle bu tip kurumlar için sanatın değeri bir kat daha güvence altında olmuş olsa da kamu alanında sergilenen bir eserin sahibi eserini savunmaya hazırlıklı olmalıdır. Pazar alanında sergilenen eser için bu durum bir zorunluluk olmayabilir. Çünkü serbest piyasa kurallarının işlediği bu alanda eser sessizce el değiştirebilmektedir.

2. SANAT PRATİKLERİ VE TARTIŞMALAR

Devletin kendisi ve daha özerk yapılarıyla işlev gören yerel yönetim birimi olan belediyeler doğrudan kamu yaşamına etki eden varlıklarıyla kamusal alan tanımında bir üst yapı formunu temsil etmektedirler. Kedik tarafından yapılan ikili tanımlama kamusal alanı öncelikle fiziki varlığıyla ele almaktadır. Ona göre; özel alandan ayrı olarak insanların bir araya gelerek özgürce fikirlerini öne sürüp tartıştıkları, düşünce ve söylem üretebildikleri, toplumun dönüştürücü ve birleştirici yönünü güçlendiren mekânlar biçiminde tanımlanmaktadır. Bir sonraki aşamada kamusal alan

kavramı için şöyle bir açıklama daha yapılmaktadır. 18. yy'da daha çok modernite ile koşut bir kavram olarak telaffuz edilmeye başlanmış olsa da kamusal alan, günümüzde postmodern bakış açısının da etkisiyle demokrasi, eşitlik, kadın hakları, kentlerin planlanması, sanat gibi yeni modelleri de içeren bir sosyolojik ve felsefi varlık zemini (Kedik, 2012: 77-91).

Tüm evrelerden geçtikten sonra sanatın toplum içerisindeki serüveni adına başka ve anlaşılması zor bir alan belirlemektedir. Bulduğumuz noktada (kimilerine göre geç dönem modern toplumlar) düşünsel emekle üretilmiş nihai ürünler, sanat-kültür-ekonomi ilişkisi içerisinde bir süreçten geçerek sermayeye eklenmektedir. Bu süreçte temel araçsal rol iletişim yöntemleri ve estetik algısına düşerken hayatın bütününe ilişkin temsil ve yaratıcılık neoliberalizmin eliyle aktüel kapitalizmin merkezine yerleştirilip sömürü düzenine alet ediliyor. Plazaların sık ofislerinde çalışanlardan tutun fabrikalardaki işçilere kadar artık herkes sadece çalışkan değil yaratıcı olmak zorunda bırakılıyor. Yönetici makamlardan spora, finans kuruluşlarından moda kısıca her sektörde ve her mecrada durmaksızın yaratıcı çözümlerden söz ediliyor. Sanat içerikli programlara sahip okulların lisansüstü mezunları Wall Street'in finans şirketleri tarafından astronomik ücretlerle işe alınıyor. Buradan bakınca üniversitelerin fırsatları iyi algılamış olduğu anlaşılıyor zira New York Üniversitesi gibi okullar İş İdaresi ve Sanat Yüksek Lisans programlarını birleştirerek yeni alanların yaratılmasında öncü roller oynuyorlar (Topal, 2016: 11). Yaratıcılık konusu tüm zamanlar içerisinde hiç bu kadar önemli olmamışken sanatçının ne üzerinde pratik yaptığı ya da zamanın ruhunu yansıtıp yansıtmadığı yönünde süregelen geleneksel tartışma önemini kaybediyor. Her şey ve herkes kapitalist düzen içerisinde ucu bucağı belirsiz bir yarış içerisinde devinip duruyor. Okuyup anladıkça sanatçının ve onun dışındaki dünyanın çabuk tüketilebilir, küçük hedeflerle tanımlanmış başarıların peşinden koştuğunu görüyoruz. Geç dönem modern toplum insanı, sığ bir bireycilikle düşünmeden tüketmeye ve sanatsal üretim hattından olabildiğince uzak kalmayı yeğliyor. Ne var ki, tüm bu olumsuz senaryo içerisinde eskinin dar kalıplarına sıkıştırılmış bakış açısında sanata ve onun evrensel yaratıcılığına olan inanç büyük değişime uğramış durumdadır. Yine eskinin toplamını geride bırakacak ölçüde sanat kurumunun, üniversitelerdeki bölümlerin ve bu alana yönelen birçok gencin yaratıcılık, özgünlük gibi hasletlerin peşinden koştuğunu gözlemliyoruz. Neresinden bakılırsa bakılsın, ilerlemeci, neoliberal ya da post-fordist iş dünyası siyasetçiler ile sanatı, kapitalizm ile sanatı, küresel rekabet ile sanatı yan yana getirmeyi başaramışlardır. Son yirmi-otuz yıllık dönemde sanat veya sanatsal olan birçok şey yaşamın kıyısından kalbine doğru uzun bir yol kat etmiştir (Gielen, 2016: 15).

Tarihsel bakımdan antik, klasik, Rönesans, reform, aydınlanma, modernizm ve postmodernizm dönemlerinin etkileri altında günümüze ulaşmış köklü bir Avrupa sanatı ile Türkiye'deki sanatın günümüz koşullarındaki karşılaştırılmasının ne gibi sonuçlar vereceği merak edilen bir durumdur. Bu merakı körükleyen istisna ise her bakımdan gelişmiş günümüz

Avrupa kentinin kamusal alandaki sanatsal etkinliklerinin toplumsal yansımalarının ne şekilde olduğu biçiminde özetlenebilir. Avrupa kentinde postmodern sanat, seçkin galeri ve salonlardan çıkarak bir ölçüde yaşama dâhil olmaktadır. Dijital dönüşümün kentsel alanlarda yüzyıllardır var olan daha eski sanat yapıtlarının yerini almış olması gibi bir durum söz konusu mudur ya da her dönemin sanatı bir arada mı yaşamaya devam etmektedir? Genel kanı, sanatın ve sanat eserlerinin büyük oranda ticarileştiği yönündedir. Bir başka deyişle, sanatın meta kimliği estetik kimliğine karşı bir üstünlük sağlayarak onu kendi bünyesinde hiçleştirerek eleştirel niteliklerden bağımsız gündelik el ürünleri haline getirmiştir (Kuspit, 2018: 30-31). Kuspit gibi yazarlar¹, modern sanat ile başlayıp, postmodern sanat ile devam eden süreci “*sanatın sonu*” şeklinde ifade etmektedirler. Sanatın sonuna geldiği iddiası esaslı bir tartışma başlatacak gibi görünmektedir. Hâlihazırda doğu ve batı kentleri arasında belirgin bir fark yaratan eksen temelli yaklaşımlar var olduğu sürece sanatın sonunun gelmiş olmasına inanmak da pek kolay değildir. Derin ve köklü geçmiş her iki blok arasındaki nüansları belirginleştirmektedir. Her alanda olduğu gibi sanat ve kültür alanında da farklılıkların bulunması oldukça normaldir. Doğu’nun tevhid eksenli sanat bakış açısının tersine, batı sanatı daha ziyade figüratif temellidir. Figüratif yapı batı sanatını değişime açık bir biçimde etkilemektedir. Bu durumda batı sanatı özde figüre bağlı kalmak üzere kübist, realist, sürrealist gibi tasvirlerle eserler meydana getirmektedir (Çaycı, 2018: 6). Batı ve doğu sanatında ilahi sanatın ya da din unsurunun etkilerini görmek amacıyla bir karşılaştırma Burckhardt tarafından yapılmıştır. Hıristiyan bakış açısından tanrı, sözcüğün en ulu manasında “sanatçı”dır. Çünkü o insanı kendi suretinde yaratmıştır (*Tevrat*, Tekvin, 1:27). Hıristiyanlıkta, kusursuz tanrısal suret, Mesih’in insanî biçimidir. Bu sebeple Hıristiyan sanatının yegâne amacı, insanı ve mevcudiyeti insana bağlı olan evreni Mesih’e katılmaları koşuluyla dönüştürmektir. Hıristiyanlığın maddeye bakış açısının İsa Mesih’te anlam bulan kavrayışı İslamî anlayışta evrensel ve kişisel olmayana dönüşmektedir. İlahi sanata ve Kur’ân’a göre Allah “sanatçı” (musavvir), her şeyden önce tevhidin (birliğin), evrenin güzelliği ve düzenliliğindeki tezahürüdür. Tevhid çokluğun uyumunda, düzen ve dengede yansımaktadır. Bilgelik ve hikmete, birlikteki bu güzellikten hareket edilerek ulaşılır. Bu gerekçeyle İslam, sanatı bir anlamda bilgelik olarak kabul etmektedir. Sanat, evreni şeffaflaştırmaktadır. Ruhun, maddenin rahatsız edici fazlalığından kurtularak ilahi birliğe ulaşmasına yardımcı olmaktadır (Burckhardt, 2019: 7).

Modern Avrupa kentinde sanat; galerilerden, seçkin salonlardan ve soylu evlerinden çıkarak sokağa inmiştir. Bu nedenle sanat önceleri belirli bir sınıfın yani burjuva sınıfının belirlediği sınırlılıklar içerisinde

¹ Belirgin bir atf mevcut bulunmasa da F. Fukuyama tarafından yayımlanan “Tarihin Sonu ve Son İnsan” isimli kitabın özünü oluşturan insanlığın ideolojik evriminin son noktasına ulaşmış olduğu düşüncesi, D. Kuspit ve örnek verdiği Duchamp, Lowry ya da Stella gibi sanatçılar tarafından benzer biçimde sanatın da ideolojik olarak gelebileceği son noktaya ulaşmış olduğu savıyla tartışmalara konu edilmektedir.

gerçekleştirilir. Sanat tahayyülü, sosyal yapıyı kurma ve yapıyı sürdürme amacına hizmet eder (Yurdakul, 2020: 153). Fakat zamanla sanat tahayyülü, belirli kliklerin ve kültürü temsil etmeyenlerin hizmetinden çıkararak kamusal alanlarda kalıcı eserlerin yanı sıra mimetik eserlere ve performanslara hizmet eder olmuştur. Özde var olan figür korunmuş ve insan, doğa ve onların yarattığı yeni yorumlar kamusal alanda sergilenmeye başlanmıştır. Benzer biçimde kamusal alanda icra edilen sanata cumhuriyetin kurulmasından çok önce Anadolu kentlerinde de rastlanılmaktadır. Az önce ifade edildiği gibi kültürel bloklaşmanın yarattığı farka bağlı olarak kendine has sanat formları dönemlik eğlencelerde kamu takdirine sunulmuştur. Yüzlerce yıllık ramazan eğlenceleri, meddahlık, ortaoyunu ve gölge oyunu bunlardan yalnızca bazılarıdır.

Her ne kadar 2019'un sonu ve 2020'nin başı itibariyle korona virüs salgını nedeniyle gündeme gelmiş olsa da dijital platformlar aracılığıyla internet tabanlı uzaktan iş görme etkinlikleri birçok uluslararası ölçekli şirketin plan ve tasarısında var olmuştur. Korona virüs ve dünya genelinde buna bağlı sosyal kısıtlılıklar dijital dönüşüm çerçevesindeki gelişimin ivmelenmesinde büyük rol oynamıştır. Bütün sektörlerde olduğu gibi kültür-sanat dünyasında da yaşanan dijital dönüşüm büyük kitlelerin bu alanda üretilmiş nihai ürünlere erişimini kolaylaştırmakla kalmamış hızlı bir uyum sürecinin de ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Önceleri uzak bir tehdit olarak algılanan virüsün bu süreçte dünya çapında milyarlarca insanı doğrudan etkileyeceği ve deyim yerindeyse kapalı alanlara hapsedeceği beklenmedik bir durumdu. İnsanların günlük yaşamı üzerinde büyük kısıtlamaların ve sosyal tecrit uygulamalarının yaşandığı bu kaotik dönemde kültür ve sanatın varlığının önemi bir kez daha ortaya çıkmış oldu. Kültür ve sanatın iyileştirici ve birleştirici etkisine olan ihtiyaç her an her yerde kendini gösterdi. Sonuçta kısa zamanda sosyal medya platformlarında düzenlenen canlı konserlerden, uzaktan erişime açılan saygın müzelere ve kütüphanelere, evlerin balkonlarından yapılan canlı müziklere kadar birçok yaratıcı örnek adeta iddiamızı doğrular nitelikte meydana geldi.

İlk aylar zorlu mücadelelerle geçildikten sonra üçüncü aydan itibaren sağlık bakanlığı tarafından ikinci safhaya geçildiği açıklandı. Kontrollü sosyal hayat adıyla sloganlaştırılan bu dönemde toplumun normalleşme beklentilerine kısıtlı cevaplar verilerek yeni adımlar atıldı (Koca, 2020). Dünyada ve Türkiye'de yakın ya da uzak gelecek için belirgin bir normalleşme tarihinin telaffuz edilemediği ilk aylarda toplumun mevcut kısıtlı duruma uyum sağlamak açısından zorlandığı sosyal medya ve klasik medya araçları üzerindeki gözlemler üzerinden anlaşılabilir oldu. Dahası bazı fütürist kaynaklara göre (Rees, 2020) yaşanan bu durumdan çıkılarak eskiye dönüşün mümkün olmayacağı, tamamıyla farklı bir yaşam tarzının başlangıcı olabileceği ifade edilmekteydi. İnsanların kapalı ortamlarda daha fazla zaman geçirmesiyle birlikte geçirilen zamanın hangi alanlarda yoğunlaştığı merak konusu olmaya başladı. Nihayet, İKSV tarafından yapılan bir araştırma sonuç bildirisiyle küresel salgınla birlikte Türkiye'de

sosyal medyada geçirilen ortalama sürenin 3 saati bulduğu belirlenmiş oldu. Toplumsal ihtiyaçların tatmin edilmesinde önemli yer tutan dijital araçların geçmişteki kullanımına nazaran artması bir yana bu sürenin bilinmeyen bir kısmında kültür ve sanatsal içeriklerini takip ile nitelikli zaman geçirildiği bu araştırma sonucunda ileri sürülmüştür (İKSV, 2020). Öte taraftan Türkiye’de pandemi döneminde bireylerin müzik tercihleri üzerinden duygu durumlarına yönelik gerçekleştirilen içerik analizleri genel bir nostalji yöneliminin varlığını ortaya koymaktadır. Müzik, podcast ve eğlence içerikleri sunucusu Spotify’nın dinleme listeleri üzerinde yapılan araştırma sonuçları 80’li, 90’lı ve 2000’li yılların en beğenilen şarkılarına belirgin bir dönüşü işaret etmektedir (Milliyet, 2020). Kültür politikaları alanında araştırmalar yapıp hem yerel ve merkezi idare ile hem de kamuoyuyla paylaşan sivil sektörün öncü isimlerinden İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı’nın kent ve kültür-sanat ilişkilerine bakışı bu kez de pandemi sürecinde yayınlanmış olan bir politika metniyle ele alınmıştır. Kent ve kültür-sanat olguları arasındaki ilişkinin merkezden idare edilemeyecek, karmaşık bir yapıya sahip olduğu bu bakımdan yerel yönetimlerin önemli bir paydaş olarak konunun farklı aşamalarında yer alması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu metinde asıl işaret edilen, kaotik bir dönemden geçen dünyada sınırların kapatılmış olmasına karşın kitle iletişim araçları ve dijital olanaklar aracılığı ile sanatın toplumlara kolaylıkla ulaşarak sınırları ortadan kaldırmış olduğunun test edilmesidir. Örneğin, Andrea Bocelli’nin konserini 24 milyon dünya vatandaşı çevrimiçi olarak izlemiştir. İKSV’nin politika metninde yerel yönetimler ve belediyeler için pandemi ve sonrasında kültür-sanat alanında yerine getirilmesi önerilen bazı hususlar açıklanmıştır. Buna göre; yerel yönetimler ihtiyaçların belirlenmesinde sivil toplum ile iş birliği içerisinde olmalıdır. Kültür ve sanat için destek mekanizmaları konusunda aracı ve danışma noktası olmalıdır. Bu faaliyetlerin sosyal medya platformlarındaki görünürlüğünün güçlendirilmesine katkıda bulunmalıdır (Ece Aydınlık, 2020). Diğer yandan TRT2 tarafından, pandemi sürecinde oluşan sosyal mesafeyi ortadan kaldırma fikrinden hareketle ortaya çıkan sergiler oluşturulmuştur. Böylesi bir dönemde sanata olan ihtiyaç ön planda tutularak, sanatçılarla sanatseverleri birbirine yaklaştırmak gibi bir görev soyunulmuştur. Devlet eliyle verilen desteğin boyutları özellikle sanal müze erişimi noktasında bu dönemde devasa bir ölçüğe kavuşmuştur. 2020 Aralık ayı itibarıyla 32 müze ve ören yeri sanal ortamda gezilebilmektedir. Kültür ve Turizm Bakanlığı’na ait web sitesi üzerinden sunulan sanal müze hizmetine kısa zaman içerisinde 11,5 milyon ziyaretçi erişim sağlamıştır (Ersoy, 2020). Türkiye’de devlet dışı kültür-sanat sektöründe söz sahibi kuruluşun yöneticisi Görgün Taner, son yılların mühim kavramlarından olan sürdürülebilirliğin kültür ve sanat alanı için de uygulanmasının gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Bunun için sanatçılardan meslek kuruluşlarına, medyadan finansal destek sağlayan kurumlara kadar bütün paydaşlara önemli sorumluluklar düşmektedir. Teknolojik iletişim kanallarının hayli gelişmiş olduğu bu dönemde covid 19’un kısıtlayıcı etkisini azaltacak

alternatif medya kanalları önemi daha da artırmış durumdadır. Fakat oldukça aktif bir dijital paylaşım ortamında demokratik bir dünya oluşmasına katkı sağlansa da dikkati çeken bir kalite sorunu ortaya çıkmıştır (Taner, 2020).

3. PANDEMİ DÖNEMİ DİJİTAL ETKİNLİKLER

Kamu hizmeti gören tüm aktörler gibi belediyeler de pandemi süreciyle birlikte elektronik tabanlı hizmet kapasitelerini test etme imkânı bulmuşlardır. Başlangıçta uzak bir tehlike olarak algılanan küresel salgın riski beklenmedik biçimde kamusal alanda kendini gösterince birçok belediye belirsiz bir ara zamanda hangi politikalar ve önlemler ile devam edeceğine karar vermekte zorlanmıştır. Bütün hizmet kalemlerinde ve özellikle acil nitelikteki temel hizmetlerden başlayarak bir program geliştirilip uygulanmaya başlanmıştır. Söz konusu süreçte kısa zaman içerisinde kültür ve sanatın birleştirici ve onarıcı gücüne duyulan ihtiyaç toplum nezdinde kendini göstermiştir. Belediye yönetimleri bu noktadan itibaren uzaktan erişim olanağı sağlayan dijital platformların önemini bir kez daha kavrayarak geçmişte farklı amaçlar için oluşturulmuş olan mevcut alt yapılar üzerinden hizmet sunmuşlardır. Mahalli müşterek ihtiyaçların görülmesinde sadece hizmet sunulan seçmen kitlesi değil aynı zamanda sanat emekçileri olarak adlandırılan camianın yaşadığı ekonomik sorunlara ve eğitim çağındaki gençlere yönelik çözümler adına farklı adımlar atıldığı görülmüştür. Birçok belediye yönetiminin pandemi sürecinde yaşanan güçlüklerin kriz zamanlarında edinilen değerli tecrübeler olduğu yönünde görüş belirttiği tespit edilmiştir. Öte yandan hizmet alanlarında gerçekleştirilen her türden etkinliğin kimi belediyeler açısından bir “yarış” konusu haline getirildiği görülmektedir. Pandemi döneminde oluşan ortamda, dijital hizmetlerin bu yarış algısının güçlenmesinde etkili olduğu söylenebilir. Herhangi bir hizmeti “ilk defa” gerçekleştirmiş olmak kadar bunu “kimsenin yapmadığı bir biçimde” yapmış olmak da bu belediye kültür yöneticileri açısından bir iftihar meselesi olarak görülmektedir. Güler’e göre 1980’lerin “yarışan yerellikler” olgusu eleştirel yönünden uzaklaşarak bu kez daha olumlu ve yerel ihtiyaçlara cevap veren bir reflekse dönüşmüştür (Güler, 2013: 12). Zira serbest piyasa mantığının yarattığı rekabet ortamının kamu adına fazladan yarar sağlaması, uzun zamandır farklı alanlarda tecrübe edilmiş bir durumdur.

Aşağıda Türkiye genelinde farklı coğrafi bölgelerde farklı siyasi partilere bağlı büyükşehir ve il kademesindeki bazı belediye yetkilileriyle yapılan görüşmelere ait kayıtlar kapalı kodlamalarla verilmiştir. Genel olarak belediyelerde kültür-sanat hizmetlerinin konu edildiği çalışma içerisinde dijital hizmetler için oluşturulan alt başlıkta yer alan görüşler, katılımcılardan alınan ses kayıtlarının herhangi bir edit işlemine tabi tutulmamış hali olarak sunulmuştur.

“Pandemi girer girmez biz belediye olarak hızlı reaksiyon gösterdik. MEB ve belediyemiz işbirliğinde 5, 6, 7 ve 8’nci

sınıflara uzaktan eğitim desteği veriyoruz. Bu da ücretsiz. Bunun yanında mesleki eğitim ve sanat kurslarımızın da bir kısmını uzaktan eğitimle sürdürüyoruz” (İ4).

“Aldığımız dersler bize dijital olanaklarla zorunlu ve iyi geçinmemizi gerektiren bir ilişki kurmayı öğretti. Kendimizi yetiştirmek zorunda kaldık. Teknik eleman ihtiyacımızı kendi içimizdeki eğitimlerle tamamladık. Sonrasında özellikle sahne sanatları ve görsel sanatlar noktasında dijitalle geçmemiz biraz zaman aldı ama diğer taraftan bizim meslek edinme kurslarımız örneğin Milli Eğitimin programlarında çok daha önce başladı. Eğitim çağındaki çocuklarımızın bilhassa sekizinci sınıfların örgün eğitimleri için dijital olanakların yetersiz kaldığı yerde hocalarımız bu öğrencilerin evlerine tek tek giderek eksiklikleri gidermeye çalıştılar”(M5).

“Ekonomik kaynaklara rağmen sosyal medya üzerinden gerekli bilgilendirme ve kamusal paylaşımlar yapılmıştır. Ancak bu içerikler kültür ve sanata yönelik değildir” (D1).

“Dijital erişim adına bir faaliyetimiz yoktur. Bunun yerine hizmetleri vatandaşın ayağına götürdük. Ziyaretlerde bulduk, oyuncaklar, hediyeler götürdük. Yaşlılarımızı ve esnafımızı ziyaret ettik” (İ2).

“Geçen sene mart ayında hazırlıksız yakalandık. Doğal olarak hiçbir alt yapısı olmayan bir sisteme bir ana girdik. Hemen benzer şekildeki örnekler gibi bizler de evde kalmayı teşvik eden videolar yayınlamaya başladık. Biraz toparlanıp etrafımıza uyumlu hale geldikten sonra bir stüdyo oluşturarak orada çektiğimiz performansları yayınlamaya başladık. Haliyle geniş bir sanat yelpazesi üzerinden farklı alanlarda işler kayıt altına alınıp dijital mecradan sunuldu. Önlemlerin bahar ve yaz aylarında gevşetilmesi ile birlikte sokakta sanat var sloganıyla benzer etkinlikleri sokağa taşıdık. Küçük bazı gösterilerle sahada etkinlikler icra ettik. Şu anda da yine farklı mecralar üzerinden dijital etkinliklerimiz devam ediyor” (M4).

“Pandemi döneminde operasyonel işlerden bir nebze vakit ayırıp orta ve uzun vadede yeni fikirlere kafa yormak için vaktimiz oldu. Örneğin tiyatro konusunda kentimizde mevcut bulunan 104 tiyatro topluluğu ve bunlar içerisinde sahneye sahip olan 11 tanesinin bazılarının oyunlarını satın alarak destek olmaya çalıştık. Türkiye’de bir tiyatro festivalini bütün süreçleriyle dijital olarak gerçekleştiren ilk kent olduğumuzu ifade edebilirim” (E4).

“Hocam biz bu süreci kolektif yönettik. Kentteki 26 kuruluşla birlikte bir model ortaya çıkardık. Bunun içerisinde iki temel amacımız vardı. Birincisi sosyal olarak sanat emektaşlarının hayatlarını idame etmelerine destek olmak. İkincisi ve daha önemlisi, sanat üretiminin sekteye uğramasına engel olmaktır.

Bunu yaparken de işte açık alan etkinlikleri, festivaller vs için normal zamanlar için ayırdığımız ödenekleri de bu alanlarda değerlendirdik. Bu süreçte dijital etkinlikler çok ön plana çıktı sanatın her alanında. Müzikte, tiyatrodaki, sinemada. Gezici etkinlikler ön plana çıktı. İçerik hazırlarken genel olarak yatay matrisli yapıyla hareket ettik. Ayrıca daire başkanlığı adına diğer paydaşlarla koordinasyon sağlayan tek temas noktası olarak bir birimiz görevlidir. Hem diğer paydaşlarla hem de ilçe belediyelerimizle irtibat içerisinde kalarak bu kolektif kültürü ayakta tutmaya çalışıyoruz. Çünkü kolektiflik aslında çözümü de sağlıyor. Her şeyi yerel yönetimlerin kaynaklarıyla gerçekleştirebilmek mümkün değil. Bu yüzden biz dernekleri ve vakıfları da bu süreçlere dâhil ediyoruz” (E4).

“Gençlerin, çocukların dijital mecrada, sosyal medya mecrasında olduklarını biliyorum. Bu sebeple bu alanda ne yapabiliriz diye sürekli kafa yoruyoruz. Çünkü şöyle bir şey var. Sosyal medyayı kurgulayan biz değiliz. Dijital mecraları bulan kurgulayan biz değiliz. Yani bizim geleneğimizin içinde yetişen, bizim örfümüzün yetiştirdiği bir aklın icat ettiği bir şey değil bu alan. Biz ne kadar çok içerik üretirsek oraya, kendi değerlerimizin yaygınlaşması ve karşımıza çıkması o kadar mümkün olacaktır. Bu nedenle örneğin pandemi döneminde Cuma namazlarından uzak kalınan dönemde en azından orada gerçekleşen dini sohbet ve vaaz niteliğinde içerikleri diyanetin belirlediği içeriğe uygun olarak vatandaşlarımıza ulaştırdık. Bunun için il müftülüğü veya ilahiyat fakültesi ile işbirliği içerisinde çalışma yürüttük. Daha önemlisi şu an önümde çalışmakta olduğum bir “dijital kitap fuarı” projesi mevcuttur. Endüstri 4,0’dan 5,0’a geçildiği bu dönemde ezberlerin bozulması gerektiğine inanıyorum. Dijitalin dünyayı nereye götürdüğüne yönelik okumalar araştırmalar yapıyorum” (A1).

“Ama tabii biz biraz da dokunsal bir milletiz, göz göze diz dize geldiğimiz zaman olaylara sanata olan algımız daha farklı ancak bu sorunlu dönemi aşana kadar böyle tedbirlerle durumun normalleşmesini bekleyeceğiz. Bosna’nın bilge lideri Aliye İzzetbegoviç’in savaş dönemine ait bir sözünü aktarmak isterim; “Savaş döneminde ertelediğimiz iki şey vardı. Bunun biri futbol diğeri ise kültürel sanatsal faaliyetlerimizi”. Bu yaklaşım hepimize örnek olmalı. Yaptığımız kayıtları youtube gibi mecralardan, resmi web adreslerimizi ya da sosyal medya mecralarından vatandaşlarımıza ulaştırmak için var gücümüzle çalışıyoruz. Belediyemiz bünyesinde bulunan konservatuvarlarımız haftanın belirli günlerinde yerel tv kanallarından yayınlar gerçekleştirilmektedir” (D3).

“Türkiye’de bütün yerel yönetimlerin yaptığı gibi biz de günceli ve birbirimizi takip ediyoruz. Dijital ortamda tamamladığımız, yapmakta olduklarımız ve planladığımız projelerimiz var. Örneğin çevrimiçi satranç turnuvaları düzenliyoruz. Büyükşehir

Belediyemizin düzenlediği çevrimiçi satranç turnuvası 4314 kişinin katılımı ile tamamlandı. Tek bir turnuva ile ulaşılan 4314 sayısı bugüne kadar ülkemizde görülen en yüksek katılımlı çevrimiçi satranç turnuva olarak kayıtlara geçti. Turnuva canlı yayını Youtube üzerinden yapılırken yayını 19.000 kişi izledi. Bunun dışında Uğur Mumcu anma konserini bu yıl dijital olarak gerçekleştirdik. Bunları bütün sosyal medya ve dijital platformlar üzerinde yayınlıyoruz. Ayrıca çocuklarımızın daha sağlıklı bir sosyal medya ve dijital platform kullanıcısı olmaları için eğitimler planlıyoruz” (E2).

“Tabi pandeminin ilk döneminde bütün Türkiye büyük bir şok yaşadı. Ne yapacağız ne edeceğiz diye. Süreklilik arz eden bütün hizmetlerimiz akamete uğradı açıkçası. Ama kısa süre içerisinde yaptığımız bazı etkinlikleri dijitale taşıdık. Özellikle ramazanda yapılan bütün söyleşileri canlı yayında vatandaşlarımıza ulaşturmaya gayret ettik. Sadece formatlarda kısıtlamaya ve yayın sayısını düşürmek zorunda kaldık. Ancak şöyle bir avantaj olduğunu gördük. Eskiden salonlarda gerçekleştirdiğimiz etkinliklere katılım kısıtlı sayılarda olurken dijital platformlar üzerinden yaptığımız etkinlikleri on binlerce kişinin erişim sağladığını gördük. Ayrıca dijital uygulamaların bize sağladığı kolay arşiv tutma ve istatistik elde etme olanağı vardır. Pandemi sürecinde tüm etkinlik dallarında 550 bin izlenme rakamına ulaştığımızı ifade edebilirim” (M2).

“Zor zamanlardan geçen müzisyenlerimiz için başkanımızın da talimatıyla ilçemizde yaşayan amatör ruha sahip ya da yarı profesyonel, profesyonel tüm sanatçılarımızla mütevazı ölçekte canlı yayınlar yaptık. Bu süreçte serbest çalışan tüm roman müzisyenlerimizi bu sürece dâhil ettik” (M6).

“Dijital çözümler için öncü bir platform hazırlığımız mevcut ve kısa zaman içerisinde hayata geçecektir. Kente ait simge mekânların, sanatsal etkinliklerin sergilenip sunulduğu bir algoritma geliştirdik. Eğitimlerini veriyoruz. Örneğin siz bir biletli etkinlik yapmak istiyorsunuz ve bize geliyorsunuz. Biz size bu platform üzerinden tahsis ettiğimiz alanda etkinliğinizi gerçekleştirme olanağı sunuyoruz. Bu platformda sanal sergi, sanal performans alanları olacak. Bu platforma erişim için mobil uygulama ve web alanı oluşturulacaktır. Yazılımın kabul aşamasındayız kısa zamanda hayata geçecektir. Biz yerel yönetim olarak ana misyon olarak böyle bir yaklaşım benimsemiş durumdayız” (E4).

“Önümüzdeki dönemde dijitalleşme ve pandemi konusunda deneyimleri paylaşabileceğimiz bir zirve gerçekleştirmek istiyoruz. Üniversitelerde okutulan bir bölüm var “yeni medya sanatları” adıyla bu bölümlerden hocaları da davet ederek içeriği zenginleştirmeyi umuyoruz. Özellikle geleneksel sanatlarımız bu

süreçten nasıl etkilenecek? Geleceğin sanatı, yarının sanatı ne olacak gibi sorulara cevap arayacağız” (M2).

Tablo 1. Açık Kodlama

Ne Oldu?! Ne Olacak? (Açık Kodlama)	
<i>Hizmet Anlayışında Yeni Bir Dönem</i>	<i>E2, A1, E4, M4, M5, İ5</i>
<i>Daha Fazla Kişiy Hizmet</i>	<i>M2</i>
<i>Kültür ve Sanatın Öneminin Kavranması</i>	<i>D3, M5, M3, İ5</i>
<i>Kolektif Kent Kültürünün Güçlenmesi</i>	<i>M6, E4, M4, M5</i>
<i>Öncelikler Listesinde Bulunmayan</i>	<i>D1, İ2</i>

Katılımcılar tarafından yapılan değerlendirmelerin belirli başlıklar altında toplanarak açıklandığı açık kodlama tablosuna bakıldığında pandemi ile birlikte yeni bir hizmet dönemine girildiği yönünde düşüncelerin ağırlıklı olduğu görülmektedir. Yenilik olarak tanımlanan hizmet grupları ise geleneksel olarak fiziki mekânlarda icra edilen kültür-sanat hizmetlerinin (tiyatro, konser, müze, kütüphane, meslek edindirme ve diğer eğitsel hizmetler) dijital platformlar aracılığıyla sunulması yönünde bir dönüşüme işaret etmektedir. Böylelikle belediyelerin kültür-sanat hizmetlerinden sorumlu yönetim kademelerinin icraat projeksiyonlarında yeni bir planlama anlayışına doğru bir değişimden söz etmek mümkündür. Aynı zamanda dijital hizmetlerin fiziki koşullarda icra edilenlere oranla daha fazla sayıda kişiye ulaşmak için uygun koşullar yarattığı öne sürülmektedir. Katılımcı sayılarını takip edebilmenin mümkün olduğu dijital gösterim geri bildirimleri ve dijital sayaçlar ilgili yerel yönetim birimleri için kıymetli değerlendirme ölçekleri için imkân tanımaktadır. Küresel türbülans dönemi biçiminde adlandırılan pandemi koşulları bir başka ihmal edilmiş gerçekliği, kültür ve sanatın birleştirici ve onarıcı rolünün devlet ve devlet-dışı işgörenler tarafından fark edilmesi için de bir fırsat yaratmıştır. Bu fırsatı değerlendirebilen yerel yöneticilerin kolektif kent kültürünün gelişmesi bakımından yenilikçi bakış açıları kazanmakta olduğu saha araştırmaları sürecinde tespit edilmiştir. Geleneksel anlayışta belediye hizmetleri arasında arka sıralarda yer alan kültür ve sanat hizmetlerinin pandemi dönemiyle birlikte üst sıralara yükselmekte olduğu ifade edilmektedir.

Sonuç

1980 sonrasında yönetsel uygulama ve politikalarda dünya gündemini belirleyen temel ayrımlar şüphesiz Türkiye için de geçerli referans noktaları oluşturmuştur. 2000’li yıllardan sonra etkisini daha da artıran hızlı tüketim alışkanlıklarının yaygınlaşması ile birlikte endüstriyel, dijital ve kültürel nihai ürünlerin klasik bağlamlarından çıkarak toplumsal manada gündelik işlevleriyle ömürlerinin kısalmış olduğu görülmektedir. Meselenin tartışma yaratan kısmı da işte bu noktadan sonra başlamaktadır. Nicelik ve nitelik

tartışması olarak adlandırabileceğimiz bu tartışmaya göre, kısa erimli ve kolayca tüketilen tasarım ürünleri ve popüler kültür ürünleriyle geleneksel bağlamda uzun zaman içerisinde meydana getirilmiş olanlar arasında kıyasıya bir alan mücadelesi baş göstermiştir. Son otuz-kırk yıl içerisinde nicelik olarak önemli çalışmalar üretildiği kabul edilmekle birlikte aynı çalışmaların nitelik olarak birçok eksikliğe sahip olduğu ileri sürülmektedir. Örneğin, değişen siyasi iktisadi dengeler içerisinde kültür-sanat alanının ideolojik yaklaşımlardan ve partizan tutumlardan doğrudan etkilendiği düşünülmektedir. Siyasi parti programlarını yerelde hayata geçirmekten sorumlu belediyelerin görev süreleri ile sınırlı projeksiyonlara sahip oldukları, dolayısıyla uzun erimli stratejik plan ve belirlenmiş hedeflerden yoksun oldukları düşünülmektedir. Zamanın kısa olması, hızlı ve etkili bir biçimde seçmene erişebilme gayreti gibi nedenlerle de başta sosyal medya platformları olmak üzere farklı dijital mecralar üzerinden sanatsal ve kültürel hizmetler sunulmaktadır. Kimi zaman sunulan hizmetlerin uzmanlık gerektiren değerlendirme ölçütlerinden mahrum, kolaycı bir yaklaşımla ve özensiz bir biçimde üretildiği düşünülmektedir. Bu çalışmaya veri sağlayan saha araştırması sürecinde dijital platformlar aracılığıyla sunulan kültür sanat içeriklerinde benzer bir yaklaşımla gerekli nitelik özelliklerinin gözlemlenmediği sonucuna ulaşılmıştır. Üstelik kültür sanat hizmeti üretenlerin ülke ölçeğinde var olan kurumsal çevre içerisinde belirli standartları aşamayan benzer özellikli ve hatta bazı durumlarda taklit uygulamalara başvurdukları görülmüştür.

Bu noktada sağlıklı ve işlevsel bir sanat kültür politikası gerçekleştirebilmek için bazı politika önerileri sunulabilir. Yerel müşterek ihtiyaçların belirlenmesinde genel programlar yerine vatandaşların taleplerine uygun etkinlikler yerine getirilmelidir. İlgili belediyenin hizmet götürdüğü yerel birim içerisindeki demografik yapıya ait profil verileri üzerinden program oluşturulması yenilikçi ve etkin bir model olarak önerilebilir. Merkezi idare ve yerel kaynaklardan aktarılan gelirlerin planlanması ve dağıtılmasında kültür-sanat alanına düşen payın artırılması temel öncelik olmalıdır. Türkiye’de kentsel reformları kent planlamacıları, tasarımcılar, sanat tarihçileri, siyasetçiler, sanatçılar, kamu yönetimi ve siyaset bilimci akademisyenlerin bir arada olduğu bir platformda gerçekleştirmek mümkündür. Bilim ve sanatın öncülüğünde, eğitilmiş ve bilinçli seçilmiş yerel yöneticiler, vatandaşların desteği ile başarılabılır. Belediyeler, kentsel koruma ve tanıtım için daha fazla eğitici bilgilendirici içerik hazırlayarak yerel kültürel değerlerin sürdürülmesine katkı sağlayabilirler. Belediyeler bünyesinde görevlendirilen sanat tarihçileri ve uzman kişilerin sorumluluğunda kent estetiğini geliştirici uygulamalara yer verilmelidir. Söz konusu uygulamalar için geleneksel yöntemlerle birlikte yerel kültürel değerlerin ön planda tutulduğu yoğun teknoloji temelli görseller kullanılmalıdır. Meydanlar, cadde ve sokaklar sanat ve kültür eserleriyle süslenmeli; kent mobilyaları, aydınlatma ışıkları, ulaşım noktaları endüstriyel estetik tasarımlarla zenginleştirilmelidir.

İçinde bulunduğumuz dönemde dünyanın tamamında yaşanan ekonomik, siyasi ve sıhhi bunalımlardan arınma noktasında kültür-sanatın dönüştürücü ve iyileştirici gücüne yatırım yapılması gerektiği ortaya çıkmıştır. Ancak rasyonel karar almak adına yönetsel konumdaki idari birimlerin ihtiyaç duyduğu bazı temel referansların eksikliğinden söz edilebilir. Zira genel ve kapsayıcı bir ülke profili oluşturmak maksadıyla kısıtlı sayıda araştırma yapılmış olduğu tespit edilmiştir. Kültür-sanat için izleyici, dinleyici, katılımcı ya da sanatseverlik indeksini belirleyebilecek bilimsel metotlarla yürütülmüş bir araştırmanın mevcut bulunmaması ihtiyaç duyulan bilgilerin yetersizliği nedeniyle politika kararı almada hem merkezi hem de yerel idarenin işini zorlaştırmaktadır. Katılımın yerel değerlerin sahiplenilmesi ve kültür politikalarının sürdürülebilir nitelikte olması için önemli bir koşul olduğu bilinmektedir. Kamu hizmeti yürüten yerel yönetimlerin kültür sanat hizmetinin yanında kurumsal ya da bireysel öneriler doğrultusunda politikalar üretmesinin önemi pandemi döneminde çok daha iyi anlaşılmıştır. Kamusal yaşam üzerindeki kısıtlılıklar nedeniyle gerçekleştirilemeyen sanatsal kültürel etkinliklerin dijital mecralardan sürdürülmeye başlanması ile kentsel mekânlardan, açık hava etkinliklerinden ve salon organizasyonlarından farklı bir uygulama alanı meydana gelmiştir. Sanatın fiziksel algılanma biçimleri nedeniyle, insan algısının sanal ile gerçeklik arasında yaşadığı gerilimli ilişkiyi minimize etmek için artırılmış gerçeklik teknolojileri geliştirilmektedir. Bu alanda yürütülen çalışmalar ve güncel teknolojik yenilikler dijital hizmet sunumunda mesafe almak adına yerel yönetimler tarafından yakından takip edilmektedir.

2000'li yıllardan sonra kentsel mekânların planlanmasında bazı değerler ön plana çıkmış bulunmaktadır. Özellikle müzeler, sokak kafeleri, eski eserlerle donatılmış kütüphaneler, açık hava sergi alanları kentlerin cazip birer turizm noktası olmasında büyük öneme sahiptir. Uluslararası tanınırlığı olan yerel şahsiyetler adına kurulan müzeler ve sergi alanları ilgili alanda araştırmacılar ve yurtdışından gelen meraklılara hizmet verebilmektedir. Öte taraftan içeriği belediyeler tarafından hazırlanan basılı ve dijital bilgilendirme organlarının daha nitelikli uzmanlar ve iletişim tecrübesine sahip ehliyetli kişilerce üretilmesi önemlidir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017).

Kaynakça

- Biçer, O. H. (2020). Dijital Çağda Görsel Sanat Alanı: Mimari Mekan ve Performans. B. Kayıhan içinde, *Dijital Çağda Kitle Kültürü, Eğlence ve Sanat* (s. 243-282). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Burckhardt, T. (2019). *Doğu'da ve Batı'da Kutsal Sanat "Sanatın İlkeleri ve Yöntemleri"*. (T. Uluç, Çev.) İstanbul: İnsan Yayınları.
- Çakır, M. (2013). *Medya ve Sanat*. İstanbul: Parşömen Yayıncılık.

- Çaycı, A. (2018). *Oryantalizm Oksidentalizm ve Sanat*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Demir, İ. (2020). Dijital Çağda Ücreti Ödenmeyen Emek Ya Da Eğlenceye Gömülü Emek. B. Kayıhan içinde, *Dijital Çağda Kitle Kültürü, Eğlence ve Sanat* (s. 17-43). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Ece Aydınlık, Ö. (2020). *Pandemi Sırasında ve Sonrasında Kültür Sanat*. 10 06, 2020 tarihinde Youtube: <https://www.youtube.com/watch?v=OR6HfxwnroQ> adresinden alındı
- Ersoy, M. N. (2020). Sanal Müzeleri 11,5 milyon kişi ziyaret etti. (S. Gazetesi, Röportajı Yapan)
- Gielen, P. (2016). *Sanatsal Çokluğun Mirıltısı Küresel Sanat, Siyaset ve Post-Fordizm*. (A. Ulutaşlı, Çev.) İstanbul: Norgunk Yayıncılık.
- Güler, B. A. (2013). *Yerel Yönetimler Liberal Açıklamalara Eleştirel Yaklaşım*. Ankara: İmge Yayınevi.
- İKSV. (2020). *Pandemi Sırasında Kültür Sanatın Birleştirici Gücü ve Alanın İhtiyaçları*. 04 28, 2020 tarihinde İKSV.org: https://www.iksv.org/i/assets/iksv/documents/Pandemi_Sirasinda_Kultur_Sanatin_Birlestirici_Gucu_ve_Alanin_Ihtiyaclari.pdf adresinden alındı
- Kayıhan, B. (2020). Sunuş. B. Kayıhan içinde, *Dijital Çağda Kitle Kültürü, Eğlence ve Sanat* (s. 7-14). Ankara: Ütopya.
- Kedik, A. (2012). Kamusal Alan ve Türkiye'de Heykelin Kamuya Açık Alanlarda Var Olma Koşulla
- Koca, F. (2020). Yeni Dönemin Adı: Kontrollü Sosyal Hayat. *Son Dakika* . Ankara: CNNTurk.
- Kuspit, D. (2018). *Sanatın Sonu*. (Y. Tezgiden, Çev.) İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Milliyet. (2020). *Milliyet Kültür Sanat Haberleri*. 02 14, 2021 tarihinde Milliyet.com.tr: <https://www.milliyet.com.tr/kultur-sanat/pandemi-doneminde-nostaljik-sarkilar-on-planda-6232560> adresinden alındı

- Mumcu, Y. (2020). *Kültür ve Sanatın Dijital Dönüşümü*. 11 10, 2020 tarihinde Eskişehir Net: <https://www.eskisehir.net/kultur-ve-sanatin-dijital-donusumu-makale,311.html> adresinden alındı
- Rees, M. (2020). *Koronavirüs Sonrası Dünya Nasıl Olacak?* (DW, Prodüktör, & DW) 04 28, 2020 tarihinde Made for Minds: <https://www.dw.com/tr/koronavir%C3%BCs-sonras%C4%B1-d%C3%BCnya-nas%C4%B1-olacak/a-53007573> adresinden alındı
- Ritzer, G. (2011). *Sociological Theory*. New York: Mc Graw Hill.
- Salimoğlu, M. (2020). Sefaletin Metalaştırılması: Kapitalizmin Gölgesinde Bir İyilik Hareketi Olarak Ahabap Platformu. B. Kayıhan içinde, *Dijital Çağda Kitle Kültürü, Eğlence ve Sanat* (s. 44-66). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Statista. (2021). *Global Digital Population as of October 2020*. 02 14, 2021 tarihinde Statista: <https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide/#:~:text=Almost%204.66%20billion%20people%20were,p ercent%20of%20total%20internet%20users.> adresinden alındı
- Taner, G. (2020). İKSV ve Pandemi Döneminde Müzik Sektörü Üzerine. (GarantiBBVA, Röportajı Yapan) İstanbul.
- Thing, T. (2021). *History*. 02 15, 2021 tarihinde the thing.net: <https://the.thing.net/about/about.html> adresinden alındı
- Topal, H. (2016). Mırıltıdan Homurdanmaya: Sanatın Yeni Bağlamı (Sunuş). P. Gielen içinde, *Sanatsal Çokluğun Mırıltısı Küresel Sanat, Siyaset ve Post-Fordizm* (A. Ulutaşlı, Çev., s. 9-14). İstanbul: Norgun
- Yurdakul, H. (2020). Gündelik Hayatın Ritmi: Dijital İletişim Çağında Müziğin Toplumsal Kodlarını Frankfurt Okulu ve Bourdieu ile Yeniden Anlamak. B. Kayıhan içinde, *Dijital Çağda Kitle Kültürü, Eğlence ve Sanat* (s. 147-192). Ankara: Ütopya Yayınevi.

Extended Abstract

Although it has come to the fore due to the coronavirus pandemics as of the end of 2019 and the beginning of 2020, internet-based distance business activities through digital platforms have been included in the plans and designs of many international companies. The coronavirus and related social constraints around the world have played a major role in accelerating the development within the framework of digital transformation. As in all sectors, the digital transformation experienced in the world of culture and

arts has not only facilitated the access of large masses to the final products produced in this field, but also led to the emergence of a rapid adaptation process.

A significant majority of the municipalities in urban areas in Turkey are established on a deep-rooted cultural environment. In addition, since these municipalities are old in terms of settlement, they have covered certain distances in terms of basic infrastructure and physical conditions. However, municipalities that are close to big cities such as Istanbul, Ankara, Izmir and responsible for smaller scaled settlements that can be considered relatively new are already busy passing some basic development stages. In the order of priorities, resource transfers for basic needs and working approaches that progress along with it are effective in shaping the future projections of these new municipalities. Moreover, even catching the current conditions for new municipalities should be considered as an important success, since the phenomena of culture and art need current reflexes with their continuous features. The existence of mass media, the exchange of information in bureaucratic processes, the effects of corporate culture across the country and the theory of institutional affinity within certain service areas show that municipal administrations that provide culture and art services are developing discourses through similar words while expressing themselves and their service areas.

Applications and projects in the economic, political, scientific, artistic and intellectual fields are also processed through the social space called the city and evaluated in terms of their results. In all of the study, an inductive research systematic has been adopted to reach the activities of the municipalities in Turkey in the field of culture and art. The historical, ideological and cultural backgrounds of the social policies that have a more objective place in terms of management science and the approaches adopted against the related field have been researched. How the local duties of municipalities have changed socially and nationally, and what factors play a role in this change are the main questions to be answered. For this purpose, the activities of the political parties representing the social political preferences in Turkey and the municipalities selected among the municipalities affiliated to them, which meet certain conditions, in the relevant field have been examined more closely. After the 2000s, it has been seen that administrative practices and policies are effective in changes by creating valid reference points for Turkey, just like the basic distinctions that determine the world agenda. In this period when a rapid consumption cycle is experienced, it has been determined that industrial, digital and cultural final products have shortened their lives in their daily functions by leaving their classical contexts. Municipalities, which are important local government units; Despite a number of problems, from the time pressure created by coming to office with elections in periods, to the fact that they do not have an established institutional culture-art perception, it is understood

that rational approaches should be adopted in order to establish a healthy culture and art climate in the local area.

Art is a social product. According to this idea, art has an ideological aspect. This ideological existence is not a situation that reflects the dominant art understanding of a ruling class and cannot exist alone in society. He criticizes the monolithic conceptualization of ideology, claiming that there will always be one or more oppositional or alternative ideologies within the social structure. Art and artistic works may represent these ideologies or they may stand against the dominant ideology with an oppositional reaction. The dominant ideology that Marxist theory speaks of is capitalism and, of course, the conditions it imposes. According to the concept of "Cultural Industry", art or artistic works such as cinema, painting or music have been turned into standard products of the culture industry, which are empty, away from aesthetic values by capitalism. With reference to the works of Adorno and Horkheimer called *Dialectic of Enlightenment*, the source of a long process extending to today's digital art is pointed out. The instrumentality of digital transformation is directly linked to the development of technological possibilities. Again, the contribution of digital solutions to large-scale deviations on the old habits of societies is indisputable. Readings on the concept of popular culture or mass culture can be understood more easily with the rationalization efforts of the modern understanding, which was pioneered by the Frankfurt School and started to gain ground since the 1920s. The foundations of the idea of moving away from social media and bureaucratization within the scope of today's digital transformation field have started to be laid in social life since these periods. In short, the concepts called mass or popular culture are essentially structures that are expressed as artificial and cultural industry, which is at a distance from reality, just as in the definition of the cultural space determined by the digital world. One of the main problems that this generation complains about is that the creations of stage art, which are reproduced with technological means, are open to display in global media, especially through the internet, by disregarding copyrights. The issue is beyond the perception of intergenerational in the art world, it is the perception of the change imposed by the digital world and the current manifestation of the protection of the traditional against change.

TÜRK HAMAM KÜLTÜRÜNDE METAL OBJELER VE OBJELERİN FORM VE BEZEME ÖZELLİKLERİ

Hülya KALYONCU*

Öz

Türk-İslam dini inanç sisteminin ve aynı zamanda Türk gelenek ve göreneklerinin yapı taşlarından biri olan temizlik ve arınma olgusu, geleneksel Osmanlı-Türk hamam yapılaşmasının ve kültürünün oluşmasının temel sebeplerindedir. Osmanlı mimari tipolojileri içerisinde yer alan ve vakıf sistemi içerisinde inşa edilen Osmanlı hamam yapıları, dönemsel süreçlerle büyümüş, gelişmiş ve işlevsellikleri de farklılıklar göstermiştir. Erken dönem Osmanlı hamam yapıları, toplumun yalnızca temizlenme mekânları olmuşken, ilerleyen dönemlerde ise sosyalleşmenin sağlandığı ve folklorik ritüellerin gerçekleştirildiği simgesel yapılarla dönüşmeye başlamışlardır. Sosyo-kültür tarihimiz açısından hamam yapılarının geleneksel mimari yapı özellikleri ve hamamlarda gerçekleştirilen toplumsal ritüeller kadar önem arz eden hamamlara ait bir diğer alt başlık ise, hamamlarda kullanılan malzemeler ve bu malzemeler içerisinde yer alan metal objelerdir. Atalarımızdan günümüze miras kalan hamam metal objelerinin sanat tarihi disiplini bağlamında sanatsal değerlerinin yanında, kullanıldıkları dönemlerde sahibinin sosyal statüsünü temsil eden malzemeler olarak kabul edilmiş olmaları da bu malzemeleri hem sanat tarihi hem de sosyo-kültür tarihimiz açısından değerli kılan bir diğer özellikleridir. Bu çalışmada, geleneksel hamam malzemeleri arasında yer alan taslar, leğen-ibrikler, nalınlar, buhurdanlıklar, gülabdanlar, kirdenlikler (hamam kazanı), kildenceler (sabunluk), ayna gibi araç ve gereçler gerek form özellikleri, gerekse nadide bezemeleri, işçilikleri ve de yapım teknikleri açısından incelenmiş olup, sosyo-kültür tarihimiz içerisindeki önemleri dâhilinde geleneksel hamam kültürüne kattıkları zenginlikleri, estetik nitelikleri ve bu eserlerin günümüze ulaşan ve yeni nesillere aktarılan en kıymetli folklorik kültür değerleri içindeki yerleri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda malzemelere uygulanan geleneksel el sanatlarının önemi, bu malzemelerin korunmaları ve geliştirilmeleri gerekliliğine verilen önem vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hamam, Sanat, Geleneksel, Kültür Tarihi, Metal Objeler

* Dr. Öğr. Üyesi, Işık Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, hulya.kalyoncu@fideltus.com, <https://orcid.org/0000-0002-6325-6009>.

METAL OBJECTS IN TURKISH BATH (HAMMAM) CULTURE AND FORM AND ORNAMENT CHARACTERISTICS OF THE OBJECTS

Abstract

Cleaning and refinement phenomenon, one of the constituents of both Turkish-Islamic belief system and Turkish customs and traditions, are the major causes that result in the structuring of Ottoman-Turkish bath and the formation of Ottoman-Turkish bath culture. The Ottoman bath structures, which existed in the Ottoman architectural typologies and were constructed within a foundation system, developed, flourished, and exhibited differentiation in periodical processes. Whereas the early Ottoman bath structures functioned only as the cleaning places of society, they started to have symbolical features in the following periods with socialization and performance of folkloric rituals. From the aspect of our socio-cultural history, another issue, which is as significant as the conventional architectural properties of Turkish bath structure, and the social rituals made there, is the materials used in Turkish baths and the metal objects among such materials. The metal objects of Turkish bath which were inherited from our ancestors possess artistic values within the context of art history discipline. Besides, they represented social status of their owner in the relevant period, therefore these objects are valuable for not only art history, but also socio-cultural history. In this study, the tools and materials such as bowl, washtub, pitcher, patten, censer, rose water flask, hammam kettle, soap dish and mirror were analyzed in terms of their forms, precious ornaments, craftsmanship and production techniques. Furthermore, it was aimed to evaluate the richness added by these objects to the traditional Turkish bath culture, their aesthetic characteristics and their place among the most treasured folkloric cultural values that survive until today and were passed on to new generations. Lastly, the importance of the traditional handicrafts applied to the materials as well as the need for protecting and developing them were highlighted.

Keywords: Turkish Bath, Art, Traditional, Cultural History, Metal Object

Giriş

Türk kültür tarihinde suyun bedeni ve ruhu arındırdığı inancına dayalı ve suya kutsiyet atfeden su kültürü, akabinde yüzyıllardır devam eden hamam kültürü geleneğinin oluşmasını sağlamıştır.

Türklerde Anadolu Selçuklu ile başlayan erken yapılaşma döneminde ilk örnekleri çadır hamamları ile oluşmaya başlayan hamam tipolojileri, Osmanlı döneminde gelişmiş ve özgün bir kimlik kazanmıştır. Önceleri yalnızca yıkanma mekânları olan hamamlarda ilerleyen dönemlerde kadına yaşamına dair özel kutlamalar, ritüeller gerçekleştirilmiş seçkin hanımlar erkek çocukları için gelin adaylarını hamamlarda aramış, askere giden erkek çocukların ardından dualar hamamlarda yapılan törenlerle okunmuş, bebeklerin doğumunda yapılan görkemli lohusa törenleri, doğumdan kırk gün sonra yapılan kırk kaçırma törenleri, adak hamamları, ölümlerden sonra yapılan yas tutma seremonileri, düğün seremonileri hep bu hamamlarda gerçekleştirilmiştir. Hamam böylece sosyal bir nitelik kazanmış ve toplumsal statüsü ve ekonomik getirisi yüksek, sosyal mekânlara dönüşmüşlerdir. Bu bağlamda Osmanlı hamamlarının temel işlevsel görevlerinin halkın

temizlenmesi arınması yanında, kadınlara sosyal yaşam imkânı vermesi, eşle dostla komşularla yapılan yemekli, eğlenceli, hediyeli sosyo-kültürel faaliyetleri hayata geçirme olanağı yarattığını söylemek mümkündür.

Bunun yanında toplumsal değerler anlamında hamam yalnızca kadınlar için değil, erkekler için de son derece büyük önem arz etmiş, esnaf hamamı, damat hamamı ve sünnet hamamı gibi erkek törenleri de, erkekler tarafından hamamlarda gerçekleştirilen ritüeller olmuşlardır (Vatansever, 2011: 98-99).

Osmanlı- Türk hamam geleneğinde ve toplum nezdinde önemi büyük olan ve toplumsal bütünleşmeye de katkı sağlayan hamam ritüellerinde kullanılan objelere de aynı nispette büyük önem verilmiş ve bu malzemelere işlevsel, estetik ve de ikonografik anlamlar yüklenmiştir. Çok farklı hammaddeden ve çok farklı işlevselliklerle üretilen bu objeler, Türk hamam kültürünün zenginliğini, estetiğini en güzel şekilde yansıtan araç gereçlerdir. Osmanlı döneminde niteliksel özellikleri ile sosyal statü göstergesi de sayılan bu malzemelerin, folklorik değerleri ile maddi kültür tarihimizde önemlerinin son derece büyük olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Günümüzde kültür varlıklarımızın korunmasında ve geleneksel sanatlarımızın ve bu anlayışla üretim yapan yerel sanatçı ve ustalarımızın korunmasında ve bu geleneksel sanatlarımızın sürdürülmesinde sorunlar olduğu düşüncesinden yola çıkılarak konu edinilen bu çalışmada, geçmişte halk ve saray hamamlarında kullanılmış olan metal hamam malzemeleri işlevsellik, form ve bezeme özellikleri itibari incelenerek, bu malzemelerin ve bu malzemelere uygulanan geleneksel sanatlarımızın Türk kültür tarihindeki yerlerine ve kültürel mirasın korunmasındaki önemlerine vurgu yapılması amaçlanmıştır.

Çalışma yöntemi olarak, Türk hamam kültürü ve hamamlarda kullanılan malzemeler ile ilgili literatürün taranmasını temel alan betimsel tarama modeli uygulanmış, çeşitli müzelerde yer alan hamam kültürüne ait objeler ve ritüeller incelenmiş, hamam malzemeleri, geleneksel süsleme teknikleri ve malzemelerin kullanım amaçlarını irdeleyen kaynak ve müze katalogları taraması yapılmış, koleksiyonlarında hamam objeleri bulunan müze ziyaretleri yapılmıştır. Yapılan araştırmalar ve incelemeler sonucunda hamamlarda kullanılan metal malzemelerin, genel malzemeler, süs malzemeleri ve ikram malzemeleri olarak alt başlıklara ayrılmış olduğu ve bunların da kendi içlerinde alt gruplara ayrıldıkları görülmüştür. Yapılan kaynak ve literatür taramasına istinaden oluşturulan gruplar, alt başlıklara ayrılarak kendi içlerinde detaylı şekilde incelenmiştir.

Çalışmanın sonuç bölümünde, somut olmayan kültür varlığımız hamam kültürü ve onun alt başlığı olan somut kültür varlıklarımız hamamlarda kullanılan geleneksel objeler ile bizlere aktarılan bu zengin kültürün yaşatılabilmesi için müzelerde en ileri korumacılık sistemi ile korunmaları ve geleneksel anlayışla ancak modernize edilmiş, kalite standardizasyonları sağlanmış üretimlerle sanatlarını icra eden ustaların ve sanatçıların da, yetkili kurumlar ve firmalar tarafından desteklenmelerinin,

hem geleneksel el sanatlarımızı kapsayan kültürel mirasın korunması anlamında hem de, Türk kültür-sanatına ve aynı zamanda ülke ekonomisine yapacağı katkılar sayesinde, kültürel mirasın korunmasında çözüm ve katkı olarak görülmesi gerekliliği vurgulanmıştır.

1. HAMAM KÜLTÜRÜNDE KULLANILAN METAL OBJELERİN SINIFLANDIRILMASI

Osmanlı-Türk hamam kültüründe, kullanılmış olan ve günümüzde de kullanılmaya devam eden farklı materyallerden objeler mevcuttur. Dokumadan üretilmiş olan havlular, peştamaller, cüppeler, keseler, lifler, hamam yaygıları, tülbentler ya da sabun, hamam otu gibi farklı malzemeler makale konusu dışında tutulmak üzere, kullanılan metal objeleri yıkanma malzemeleri, hamamlarda kullanılan kadın ve erkek süs malzemeleri, hamamlarda yıkanma sonrası yapılan ikramlarda kullanılan metal malzemeler ve musluk gibi hamamların mekân yapılarına dâhil olan metal malzemeler olarak gruplandırmak mümkündür.

Hamam genelinde yıkanma malzemeleri olan hamam tasları ve çeşitleri, içerisinde malzemelerin hamama getirildiği kirdenlikler, kildenceler, nalınlar vs. yıkanma esnasında kullanılan ayna, sürmedan gibi şahsi bakım objeleri ve yıkanma sonrası kullanılan ikram malzemeleri olan leğen-ibrik, buhurdan, gülabdanlar bu objelerin tanımlandığı alt gruplardır. Bu malzemeler erkeklerin ve kadınların ihtiyaçlarına göre olan farklı çeşitlerde ve işlevselliklerde üretilmişlerdir. Malzemelerin bazıları hamama gelen müşteriler tarafından özel olarak getirilmiş, bazıları ise hamamlarda müşteriler için hazır bulundurulmuştur. Erkeklerin beraberlerinde getirip hamamda kullandıkları şahsi objelerin kadınların malzemelerine göre çok daha sınırlı olduğu, erkekler hamamda saç ve sakal tıraşı oldukları için, erkek hamamlarında berber malzemelerinin genel olarak hamamlarda sabit tutulduğu görülmektedir. Tıraş usturaları, fırçalar, aynalar erkeklerin hamamlarda kullanmış oldukları şahsa özel metal hamam objelerindedir. Yine hamam sonrası camegahta yapılan keyif ve sohbetler için kullanılan çubuk, tak tuka, nargile özellikle erkek hamamlarında kullandıkları metal ikram objeleridir.

Kadınlar hamamında kullanılan malzemelerin ise erkeklere kıyasla daha gösterişli ve teferruatlı olduğu görülmektedir. Kadınların özel kullanım eşyalarından ince işçilikli hamam tasları, kirdenlikler, kildanlar, sürmedanlar, taraklar, aynalar, nalınlar, camegahta kullanılan kahve-çay takımları, şerbetlikler, gülabdanlar, buhurdanlar, kadınlar hamamın temel gereçleridir. Gelin hamamında kullanılan metal malzemeler ise çok daha fazla çeşitlenmiştir. Rutin olarak kullanılan bu ojelere, kına tası yeni bir malzeme olarak eklenmiştir. Hamamların metal muslukları hamam mekânlarını tamamlayan, işlevsel ve dekoratif özellikleri olan diğer metal gereçlerdir.

Bu malzemelerin kalitesinin hamama gelenlerin sosyal statüsünü de belirleyen önemli detaylar olduğu saptanmıştır (Tourism Today, 2004:

Aktaran Bozok, 2006: 71-72). Saray haremde saltanatın önemli insanların yıkanma kültürü hakkında bildiklerimiz sınırlıdır. Ancak günümüze gelebilen Saray ve Harem koleksiyonundaki metal hamam eşyaları, örneğin Pertevniyal Sultan'a ait hamam tasları, aynalar gibi kişisel eşyaları da Osmanlı hanedanının ihtişamını yansıtacak özelliktedir.

1.1.Yıkanma Malzemeleri

Osmanlı hamamlarında yıkanmak için kullanılmış olan metal malzemeler çoğunlukla, müşterinin yanında getirmiş olduğu yıkanma araç gereçleridir. Yıkanma malzemelerinin içinde taşındığı ve hamam içerisinde ise hem yıkanma malzemesi hem de farklı işlevler için kullanılmış olan kirdenlikler ana malzeme olup, çeşitli boyutlardaki hamam tasları, sabunluklar ve nalınlar ise kullanılan diğer metal malzemelerdir.

1.1.1.Hamam Tasları

Hamam tasları, hamam metal objeler arasında üretimi en fazla yapılmış olan ve yıkanma esnasında hamam kurnasından su alıp dökmek için kullanılan, ağız kısımları geniş, orta kısımları genelde göbekli objelerdir. Çocuk hamam tasları, kına, rastık ve şifa tasları, kadın ve erkeklerin kullandıkları daha büyük taslar gibi çeşitleri bulunan tasların boyutları genel olarak 11.5 cm. ile 27.cm. arasında değişmektedir. Hamam taslarının kaynaklarda ilk bahsedildiği yer, mitolojidir. Arkeolojik buluntularda farklı malzemelerden yapılmış tas tiplerine rastlanmıştır. Tas objelerin orta kısmında gülbezek formunda olan göbekli olanlar da kabartma resim, monogramlı, kazıma ve kakma teknikle yapılmış geometrik, bitki ve manzara resimli olanları vardır. Ortalarının bombeli olması ise Friglerden, Anadolu tanrıçası Kybele'den gelen bir özelliktir (Uluumay, 2009:23).

1.1.1.1.Büyük Taslar

Türk hamam kültüründe en çok kullanılan genel olarak bakır, gümüş, pirinç madeninden ya da tombaktan üretilmiş hamam malzemeleridir (Arılı, 1990). Bakır olanların bazıları kalaylanmış, bazıları ise kalaysız bırakılmıştır (Uluumay, 2009: 23). İslam dininin israfı hoş görmemesinden dolayı ise saray için üretimler hariç, altın hamam tasından ziyade, daha çok, altın görünümlü olan tombak taslar çoğunlukta ve harem hamamında sıkça tombaklanmış taslara rastlanmıştır. Bakır, pirinç ve gümüş hamam taslarına genel olarak kakma tekniği ile kabartma stilize çiçek motifleri, mimari yapılar ve geometrik bezemeler yapılmıştır. Haremde kullanılan tombak taslar da Arap harfleri ile *Tombak* yazılı bir damga vardır. Osmanlı'da bu uygulama altın ve tombak olanların birbirlerine karıştırılmaları için yapılmıştır (Harem, 2012: s: 403). Gümüş ve tombak hamam tasları özel günlerde ve özel kişilerin kullandığı malzemelerdir. Osmanlı İmparatorluğu merkezi İstanbul için yapılan üretimler de orta bezek üzerinde tarihi yapıları görmek de mümkündür. Bazı örnekler de ise orta zemin tamamen bezemesiz bırakılmıştır. Hamam tasları ile kullanılmak üzere üretilen ilginç aksesuarlar

da vardır. Daha çok Erzincan bölgesinde üretilen bu taslar için, içine su koyulduğunda balıkların hareket ettiği balık biçiminde yapılmış aksesuarlar da yapılmıştır. Tas'ların farklı ebatları mevcuttur ve bu ebatlar kullanan kişiler hakkında belirleyici bir unsurdur. Büyük boy hamam tasları erkekler için, orta boy kadınlar için küçük boy ise çocuklar için kullanılan taslardır (Tufan, 2006:57).

Görsel 1: Orta göbeğinde panoramik hamam mimarisinin kabartma motifi olarak verildiği gümüş hamam tası, çevresi paftalara ayrılan bölümlerde gündelik figürlü yaşamdan sahnelerinin ve göbeğin etrafını saran bordürde yer alan bitkisel motiflerin kabartma tekniği ile yapıldığı, son derece ince işçilikli tasdır. çap: 21.5 cm.y:5 cm.

Görsel 2: Bakır hamam tası, kakma tekniğiyle yapılmış, bitki ve orta göbeğe yerleştirilen kuş motifi ile bezenmiştir. çap:19 cm. y: 5,5 cm.

Görsel 3: Bakır hamam tası, kabartma tekniğiyle yapılmış, tasın dış yüzeyi yivli, göbek kısmı ise noktasal ve ışınsal desenlerle bezenmiştir. çap:23 cm. y: 7,5 cm., Doğu Anadolu Bölgesine aittir.

Görsel 4: Gümüş hamam tası, göbek dâhil, tüm iç yüzeyi kabartma tekniyle yapılmış bitki sel motiflerle bezenmiştir. çap:21,5 cm. y: 6 cm.,

Görsel 5: Tombaklanmış bakır hamam tası, dış gövdesi dışa doğru kabartma yivli, ortası kazıma tekniği ile yapılmış ve çiçek desenlidir. 18.Yy.çap:17.5cm. y: cm., Bakır seksiyonu, T.S.M. 25/3685

Görsel 6: İçine yerleştirilen oynar balık formu ile farklı bir dekorlanma örneği gösteren pirinç hamam tasının göbek çevresi, bitkisel motiflerle çizikleme tekniği ile bezenmiştir. Taslarda balık motifinin kullanılması, Urfa'da balığın kutsal sayılmasından ve balığın bereket sembolü sayılması âdetinden gelen bir uygulamadır (Uluumay, 2998: 24).

Görsel 7: Tüm dış yüzeyi yivli ve kabartma tekniyle yapılmış bakır hamam tasının göbeğine ışımsal motifler yerleştirilmiştir. çap:21 cm. y: 5,5 cm.,

1.1.1.2. Şifa Tasları

Su'yun ve hamamların iyileştirici ve şifa kaynağı olduğuna inanılan Türk kültüründe, ermiş kişilerin yatırlarının olduğu yerlerdeki hamamların sularının şifalı olduğu inancı da yüksektir. Örneğin; halk arasında Süleymaniye-Dökmeciler Hamamı'nın suyunun sarılık hastalıklarına iyi geldiği söylenmektedir. Bu nedenle şifalı sular ile birlikte, okunmuş ve yazı ile bezenmiş bakır tasların içinden hastaların su içmeleri ve hamamlarda su dökümleri şifa kaynağı sayılmış ve bu amaçla özel taslar üretilmiştir. Halk arasında bakır kapların kutsiyetine olan inancı ile kapların özellikle dövme tekniği ile ve bakırdan yapılmış olması esastır. Bu tasların içi ve dışı kalem işi ayetler ve ehl-i beyt isimleri ile bezenmiş, kutsal kişiliği olduğuna inanılan kişiler tarafından okunmuş ve içine koruyucu gücü olduğuna inanılan, küçük demir levhalar, iğne ve madenler koyulmuş ve özellikle hastalığı olan kişilerin kullanımına sunulmuştur. Hastaya tastan su içirilip, içindeki su 'dan başından döküldüğünde ise hastanın şifalandığına ve hastadaki sarılığın suya aktarıldığına inanılmıştır.

Görsel 8: Bakırdan üretilmiş ve tombaklanmış yuvarlak formdaki şifa tasının orta kısmında mavi bir boncuk bulunmaktadır ve iç yüzeyi silme Arapça istifli yazılarla ve dış yüzeyi ise içi bezemeli tuğra ile dekorlanmıştır. 18.Yy., çap: 12.cm., y: 4 cm. Bakır seksiyonu, T.S.M. 25/3483

Görsel 9: İçi ve dışı tamamen Arapça yazılarla bezenmiş yuvarlak formdaki şifa tasının, yarım küre şeklindeki göbeğinin üst kısmına yakın bölümünde ‘Muhammed, Ali, Fatma, Hasan, Hüseyin vesselam’ yazısı bulunmaktadır. Göbek kısmının alt bantında şerit halinde ‘438438’ sayı dizilimi devam etmektedir. Tasın ağız kısmında ise yine Arapça rakamlardan oluşan sayı dizilimi yer almaktadır. Tasın iç tabanında ise yıldız formunda dört kere ‘Ali’ ismi tekrarlanmaktadır. İç çeperinin tasın ağız kısmına yakın olan şerit bantında ise Ayetel Kürsi’nin Yuhitune’ye kadar olan kısmı yazılıdır (Hamam, s:118).

1.1.1.3. Kına Tasları

Türk kültüründe önemli bir yeri olan kına, kadınların hem süslenmelerinde hem de mantar ve cilt hastalıklarına karşı şifa bulmaları için kullanılmaktadır. Tozunun su ile karıştırılması ile saç boyamak ve elleri ve ayakları süslemek amacı ile kullanılan kınanın anavatanı Arabistan olmakla birlikte tüm Uzakdoğu ülkelerinde yetiştirilmektedir. Anadolu halk inanışında kına sürmek bir sevinç ve mutluluk alametidir. Kurbanlık koçun, gelinlik kızın, askere giden gencin başına kına yakmak âdeti yaygındır. Gelin hamamlarında da geline, kına gecelerinde kadınların avuç içlerine, sünnet hamamlarında, sünnet çocuğunun sağ eline kına yakma âdeti vardır. Bu törenler sırasında ise hamamlar da özel yapım *kına tasları* kullanılmıştır. Genel olarak bakır, tombak ve gümüş malzemeden yapılan bu taslar, boyut olarak hamam taslarından daha küçük boyutlarda üretilmişlerdir.

Görsel 10: Pirinçten yapılmış ve tombaklanmış kına tasının ağız kısmı yukarıya doğru daralmakta ve ortasında daire şeklinde iki çizgisi bulunmaktadır. Objenin yüzeyi tamamen tezyinatsız sade bırakılmıştır. 19.yy. sonu, çap:18,8 cm., y: 5,8 cm., Bakır seksiyonu, T.S.M. 25/1722

1.1.2. Kirdenlik

Kirdenlik, içinde hamamda kullanılacak olan lif, kese, sabun gibi malzemelerin hamama götürüldüğü pirinç ya da bakır malzemeden yapılmış kapaklı kutulardır (Tufan, 2006: 59). Bu kaplara halk arasında *badya* ya da *hamam kazanı* adı da verilmiştir. Çapları 17 cm. ile 44 cm. arasında değişen bu kapların, alt kısımları delikli yapılmış ve suyun süzülmesi sağlanmıştır. (Bezirci Z., ve Ark, 2005: s:1000-1013). Esas işlevi hamam malzemelerinin taşınması olan bu kazanların, farklı işlevleri de vardır. Hamam içinde yapılan eğlencelerin camegâhta yapılan müzikli seremonilerinde, oldukça güzel ses çıkardığı için ters çevrilerek metal darbuka olarak kullanıldığı da bilinmektedir (Tufan, 2006: 56). Beypazarı Müzesi kayıtlarına göre: ‘*Bir dönem Paşa Hamamı’nu işleten Hamamcı Meryem kirdenlikleri darbuka olarak kadınları birkaç kez uyarmış, uyarılara uyulmayınca en sonunda hamamın suyunu kesivermiştir. Kadınlar da böyle bir durumda köpüklü kalmamak için bu kazanı hamam yedeği olarak kullanmışlar, içine su doldurmuşlardır*’.

Bunun dışında kirdenlikler, hamamın sıcaklık kısmında ters çevrilip, yıkanırken üzerine oturulup gerekirse de su taşımak için, kurnaları olmayan muslukların altında da kurna işlevi de görmeleri için ve ayrıca kirli çamaşırların yıkanması amacı ile de kullanılmışlardır. 1640 tarihli “Es’ar Defteri”nde “Hâtûnlar, leğenlerini kurnanın iki tarafına vaz’ edüp önüne etmeyeler. Bir leğene 2 akça alına.” denilmektedir (Tufan, 2006: 60). Yapıldığı bölge ve ustalarına göre desenlerinde ve formlarında değişiklikler görülen kirdenliklerin, İstanbul, Süleymaniye’de, Kastamonu, Kahramanmaraş ve Gaziantep’de yapılanları en gözde olanlarıdır. Süleymaniye kirdenliklerinin işçiliklerinde oldukça bariz bir üstünlük söz konusudur. Kazanların bezemeli olanlarında geometrik, yazılı, bitki desenli ve şerit bordürler, armalar, bazı örneklerinde yazılı dekorlamalar görülmektedir.

Görsel 11: Dış yüzeyi, kuşaklarla çevrelenen bakır kirdenliğin üzerinde, Osmanlıca yazılar ve geometrik motifler yer almaktadır. çap: 19 cm.

Görsel 12: Dış yüzeyi, gövdeyi saran üç sıra paralel kuşakla çevrelenen bakır kirdenliğin üzerinde, perçinle tutturulmuş kabartma aplikler yer almaktadır. 19 Yy sonu, y:29 cm. çap: 32 cm. Bakır Seksiyonu, T.S.M.25/ 3492.

Görsel 13: Dış yüzeyi, gövdeyi saran üç sıra paralel kuşaklarla çevrelenen bakır kirdenliğin

üzerinde 'Babüssade ağalarının ocağına vakıftır. Harice götürmek memnudur. 309 yazısı' yer almaktadır (Hamam, 100) 1891, y:30,5 cm. çap: 35 cm. Bakır Seksiyonu, T.S.M.25/

Görsel 14: Diyarbakır ya da Mardin yapımı olan dış yüzeyi, kazıma tekniği ile yapılan manisa lalesi, yapraklar ve iri çizikleme narçiçeği dekorlu bitkisel motiflerle bezenmiş bakır kirdenliği üzerinde, ayrıca şerit şeklinde bordürü yer almaktadır. Şeridin içi çizgilerle şekillendirilmiştir.

1.1.3. Kildence (Sabunluk)

Hamam kültürünün en önemli objelerinden biri olan *Kildence*'ler içine sabun, sabunluk, kese, tarak gibi malzemelerin koyulduğu, üst kısmında elle taşınmayı sağlayan metal bir aksamı olan kapaklı kutulardır. Bu kutuların kildence adını almalarının sebebi, Türklerin kilin temizleme maddesi olarak kullandıkları dönemlerde verilen isme istinadendir. Objenin alt haznesinde ıslak sabun ve sabunlukların sularının akması için delikleri bulunur. Yükseklikleri 4 cm.ile 23 cm. arasında değişmektedir. Formları genel olarak ovaldir ve bakır ve pirinç ve nadiren de gümüş malzemeden yapılmışlardır. Üst kapakları menteşe ile alt gövdeye bağlanmıştır ve bir sürme ile de kutuların kilitlenmesi sağlanmıştır. Kildencelerin geç örneklerinde daha küçük ve dikdörtgen, kare, yuvarlak formlarda metal kutular kullanılmaya başlanmıştır. Kutuların üzerinde çizgisel, noktasal kabartmalar, yivler, dalgalı motifler, su yolu motifi gibi bezemeler görülmektedir (Tufan, 2006: 57).

Görsel 15: Dikdörtgen formdaki, bakır kildence, içine malzemelerin yerleştirildiği ana gövde ve geçmeli bir kanca ile kapağın gövdeye bağlandığı üst kapak olmak üzere iki kısımdan meydana gelmektedir. Objenin dış yüzeyi gövdeyi saran çizgisel ve noktasal motifler ile dekorlanmış ve kapağın orta kısmına, objenin elle taşınabilmesi için ince uzun bir tutamak eklenmiştir.

Görsel 16: Oval formdaki, bakır kildencenin ana gövdesine dekorlama yapılmamıştır. Yüksek tutulan kapak kısmı ise geometrik ve noktasal motiflerle bezenmiş ve geçmeli bir kanca ile kapak ve gövde birbirine bağlanmıştır. Kapağın orta kısmına, objenin elle taşınabilmesi için ince dar bir tutamak eklenmiştir.

Görsel 17: Yuvarlak-oval formdaki, pirinç kildence, içine malzemelerin yerleştirildiği ana gövde ve geçmeli bir kanca ile kapağın gövdeye bağlandığı üst kapak olmak üzere iki kısımdan meydana gelmektedir. Objenin dış yüzeyi gövdeyi saran dalga motifleri ile dekorlanmış ve kapağın orta kısmına, objenin elle taşınabilmesi için ince tutamak eklenmiştir.

1.1.4. Tepsi Sabunluklar

Hamamlarda kullanılan ve içine lif, sabun gibi malzemelerin koyulduğu objelerdir.

Görsel 18: Bakır malzemeden yapılmış, yuvarlak ve ayaklı tepsi şeklindeki sabunluğun orta kısmında kazıma tekniği ile bitkisel, dip kısımlarında ise çizgisel ve dış kısmında ise noktasal bezemeler uygulanmıştır.

Görsel 19: Bakır malzemeden yapılmış, yuvarlak ve tepsi şeklindeki sabunluğa herhangi bir süsleme yapılmamış, Osmanlıca soğuk mühür basılmış ve Ermenice yazı eklenmiştir (Eski Tas, 2009:190).

1.1.5. Nalınlar

Nalınlar, hamamlarda giyilmek üzere üretilmiş, yüksekliği 6-15 cm. arasında alt zemini sert dokulu ağaçlardan yapılan ve gövde kısmı metal alaşımlarla veya tel işlemelerle bezenen, ayağa geçen kısmı deriden hamam terlikleridir. Yüksek olmalarının sebebi, alttan ısıtılıp kızgın hale gelen mermer yer döşemeleri üzerinde yürürken ayağın yanmasını önlemek ve ayakları hamam içerisinde sıçrayan kirli sulardan ve kirli sularda yaşadığına inanılan cinlerden korumaktır (Arseven, 1950b). Gümüşten yapılmış kuş motiflerinin bulunduğu örneklerinde, nalının tasma bölümü üzerine oturtulmuş olanlarından, kişi yürüdükçe dalla beraber kuş motifi de sallanmaktadır. Kafkasya, Eskişehir Van yörelerinde, gümüş kaplı, “savatlı” nalınlar yapılmış, 19. Yüzyıl’da İstanbul üretimi nalınlar arasında altın sırmalı, gümüş kakmalı örnekler nalınların en güzel olanlarındandır. Gümüşün üstü çizilerek işlenir, savat denen malzeme üzerine sürülünce, bu yivler içinde kalıp siyah bir nakış gibi dururdu. Sinop sedefli, Afyonkarahisar ise gümüş telle işlenmiş nalınları ile tanınırdı. Nalınlar malzemesine, desenlerine ve formlarına göre belirli anlamlar taşımışlar, giyen kişilerin sosyal durumunu ortaya koymuştur. Gövdesi kına boyalı, tasması mavi, siyah, pembe çuhalarla bezeli, Tire nalınını giyen hanımın, nişanlı veya yeni evli olduğu anlamına gelmektedir. Hamamda çalışan personel ile hamama gelen müşterilerin arasında kullanılan nalınlarda farklılıklar gösterirdi. Hamam görevlisi olan hamam anası, müşterilerle kıyaslanınca oldukça yüksek ökçeli nalın giyerdi. Gelin hamamlarında gelin olan kişi, kırk hamamında (Lohusa Hamamı) lohusa olan kişi, diğer ziyaretçilere oranla yüksek ökçeli nalınlar giyerdi. Hamamlarda kullanılan nalınlar Tahtakale piyasasından karşılanmaktadır (Tufan, 2006:56).

Görsel 20: Tamamı ince işçilikli ve gümüş kaplı nalınların, dekorlamaları ajur tekniğinde ve kabartma

olarak stilize çiçeklerle, dallarla ve çarkı-felek motifleriyle yapılmıştır. 19.yy, y:5.5.cm.boy:25 cm. Gümüş seksiyonu, T.S.M.16/2098

Görsel 21: Tamamı ince işçilikli ve ayak basılan kısmın dış cepheleri gümüş kaplı nalınların, bantları kadifeden yapılmıştır. Bantların tel sarma tekniği yapılan simli işlemelerinde iki yanlarda papağan motifleri, ortalarında çiçek ve dal kıvrımları ve rumi motifleri görülmektedir. 19.yy, y:8.cm. uzunluk: 25 cm. Harem Bölümü, T.S.M.8/1018

Görsel 22: Tamamı ince işçilikli ve gümüş kaplı nalınların, dekorlamaları ajur tekniğinde ve kabartma olarak stilize çiçeklerle, dallarla ve çarkı-felek motifleriyle yapılmıştır. 19. yy, y:5.5.cm.boy:25 cm. Gümüş seksiyonu, T.S.M.16/2098

Görsel 23: Tamamı ince işçilikli ve gümüş ve sedef kakmalı nalınların, ayak geçirme bandının üzeri kabartma natüralist çiçeklerle ve yapraklarla dekorlanmış tamamı gümüştendir. Süslemede aralara çizgisel, noktasal, dalgalı motifler serpiştirilmiştir. Burun ve topuk kenarları, üzerinde çiçek şeklinde motiflerin sarktığı ve motiflerin halkalarla nalınlara mihlandığı kompozisyon özelliği göstermektedir. Nalının yüksek tabanları tamamen sedef kaplamadır. 18. Yy, y:22 cm. T.S.M.8/1014

1.1.6. Hamam Süs Malzemeleri

Genel olarak hamam müşterileri tarafından yanlarında getirilen özel bakım eşyaları olan hamam süs malzemeleri, gözlere sürme çekmek için kullanılan sürmedan, ayaklara topuk taşı yapmak için kullanılan ponza taşı, ayna, tarak gibi şahsi kullanım araç gereçleridir. Çok çeşitli form özellikleri

gösteren bu malzemelerin metalden üretilmiş olanlarının bazılarının yapımında, değerli taşlar kullanılmış ve ince işçilikli bezemeler yapılmıştır.

1.1.6.1. Sürmedan

Türk hamam kültüründe kadınların süslenme objesi olarak kullanılan metal *sürmedan*'lar bakır gibi metallere yapılan ve içine kara boyanın (sürmenin) koyulduğu ince uzun bir alettir. Saray için yapılmış olanlar altın ve gümüşten üretilmişlerdir. Kapağının içinde kirpik dibine sürme çekmeye yarayan bir mili vardır. Bu objelerin üzerinde bazen mini bir de aynası bulunmaktadır. Özellikle saray kadınlarının kullanmış olduğu sürmedanlar, son derece ince işçilikli ve son derece kaliteli malzemenin ve hatta bazen de mücevher değerinde objelerdir. Sürmedanların en güzelileri Pakistan ve Hindistan'dan gelmiştir (Uluumay, 2009: 24).

Görsel 24: Boğum kısmındaki ince bileziklerin elmaslarla bezenildiği, tamamı altından yapılmış ince uzun sürmedanın zincirle bir halkaya bağlandığı görülmektedir. Sürmedan şehzadelerin sünnet düğünlerinde ve sultanların düğünlerinde kullanılmıştır. 19.Yy, 14 x 1,5 cm.T.S.M. 2/2178,

1.1.6.2.Ponza Taşı

Hamamlarda her türlü sertleşmiş deriyi temizlemek için kullanılmış, metal hamam objeleridir. Ponza taşı, Türkçede bazaltik ponza olarak bilinen kahverengi renkteki taş, sünger taşı, köpüktaşı, hışırtaşı, nasırtaşı gibi anlamlara da gelmektedir. Siyah veya beyaz renklerde olanları mevcuttur. Formları doğadan alınmış, farklı türde formlar olabilmektedir (Tufan, 2006:61).

Görsel 25: Üzeri tamamen bitkisel kabartma motiflerle bezenen gümüş ponza taşının formu

ilginçtir. Taşın tepe kısmı içiçe geçmiş halkalardan oluşan ve halkaların ucuna bağlanan toplarla bütünleşen bir süsleme özelliği göstermektedir.

Görsel 26: Üzeri kazıma çizgisel ve bitkisel motiflerle bezenen kaplumbağa biçimli gümüş ponza taşının yan kısmına bir halka geçirilmiştir.

1.1.6.3. Aynalar

Ön yüzü ayna, arka yüzü gümüş, altın, pirinç gibi madenlerden yapılmış, hamamlarda kullanılan süslenme objeleridir. Arkaları pirinçten veya gümüşten yapılan aynalara *yastık aynası* adı verilmiştir. Pirinç arkalı aynaların bazılarında gümüş kaplama yapılırdı. Ancak yinede müşterileri uyarmak için kaplama üzerine *taklit* ibaresi yazılmıştır (Uluumay, 2009: 25). Eski Türk el aynalar önceleri ahşap malzemeden yapılmalarına karşılık, zamanla metal çerçeve ile kaplanmışlardır. Dörtgen, yuvarlak ya da elips şeklinde olanları vardır. Bazıları ise sapsızdır. Aynanın arkasını kaplayan metal kısımları genel olarak çevreleri kabartmalıdır (Arseven, 1958) ve kulpları hayvansal motiflerle bezenmiştir (Arlı,1990) (Anonymous, 1997).

Görsel 27: Güneydoğu Anadolu Bölgesi ya da Konya yapımı olduğu düşünülen altın yaldızlı aynanın, ön yüzü düz ve perdelidir. Gümüşten yapılmış arka yüzünde ise alçak kabartma ile yapılmış ve yuvarlak bir çerçeve içerisine alınmış, dört bir yanı hayvan motifleri ile bezenmiş atlı süvari kompozisyonu bulunmaktadır. Selçuklu çini sanatında da sıkça karşımıza çıkan bu sahnenin çerçeve dışına alınan bölümünde ise çeşitli mitolojik hayvanlar görülmektedir. 13.Yy'ın ilk yarısı, çap:20.9 cm. sap:22 cm.uzunluk: 41,3 cm. Hazine Bölümü, T.S.M. 2/1792

1.1.6.4. Tıraş Takımları

Hamamda erkekler tarafından kullanılan metal tıraş takımları leğen, tas, sabunluk, fırça, makas, tarak gibi birkaç farklı objeden oluşan takımlardır. Bu takımlara *berber leğeni* adı da verilmiştir. Tıraş leğenleri ortası çukurca, yukarıya doğru genişleyen yayvan yuvarlak bir dip kısmından ve yükselen bölümünün bir tarafında boyuna girecek şekilde boşluğu olan kaplardır. Kabin boyun boşluğunun karşı kenarında, tıraş esnasında kabin boyuna ipliklerle asılması için iki deliği bulunmaktadır. Metal olanları içerisinde altın, gümüş, bakır ve tombaklanmış olanları mevcuttur. Saray için yapılanlar en kıymetli madenlerden altın ve gümüşten üretilmişler, zaman zaman değerli mücevherlerle bezenmişlerdir (Tufan, 2006:64).

Görsel 28: Kapaklı ve kapaksız yuvarlak pirinç taslar ve usturadan oluşan tıraş takımı tezyinatsız, sade dekorlu örneklerden biridir.

Görsel 29: Leğen, tas, sabunluk, fırça, makas, tarak parçalarından oluşan gümüşten yapıлып, altın yaldızla yaldızlanmış tıraş takımı 2.Mahmud (1808-1839) tuğralı olup, tüm parçaları tezyinatsız bırakılmış, yalnızca fırçanın arka yüzü hak suretiyle minik helezonik çiçeklerle bezenmiştir. 19 Yy'.leğen çap: 29 cm. tas çap: 17, 5 cm. sabunluk çap: 11 cm.fırça uzunluk: 25 cm. makas boy: 16.5 cm. tarak uzunluk: 19 cm. T.S.M. Gümüş Seksiyonu

1.1.6.5. Tarak

Hamamda saç, sakal taramaya yarayan, süs eşyalarından taraklar, birçok farklı maddenin yanında metal olarak da üretilmişlerdir. Hamamlarda kullanılan tarakların bir tarafı kısa ve sık, diğer tarafı uzun ve seyrek dişli

olurdu. Sakal taramak için olan yuvarlaktır, diş olmayan kısımlarında bazen oyma yazılar ve çiçek şeklinde desenler bulunmaktadır. Bu taraklar İstanbul'da Kapalı çarşı yanında, Tarakçılar sokağında sıra dükkânlarda değerli ustalar tarafından yapılırdı (Arseven, 1952). 18. Yüzyıl'da saçlara mavimsi gri (arduaz rengi) bir renk vermek için, kurşundan taraklar kullanılmıştır. Bir tarafı ince, bir tarafı kalın taraklara eskiden Hint Tarağı adı tarakların bir tarafı genel olarak verilmiştir.

Görsel 30: Sırtı dalgalı ve çentikli yapılan bağa tarağın dişleri altından yapılmış, sırtının ve altın çerçevesinin yüzeyleri kazıma ile kıvrıkdal ve yaprak motifli dizeleriyle bezenmiştir. 19.Yy., boy: 12,5 cm. en:3.8 cm. Hazine Seksiyonu, T.S.M. 2/1339

Görsel 31: İri ve dar dişli iki tarama kısmı olan kemik tarağın, gümüş olan ve üzerine kakma ve kabartma teknikleri ile farklı tipte burğu motiflerin yerleştirildiği orta kısmının yan kenarlarında, boyna asılarak taşınabilmesi için uzunca bir zinciri bulunmaktadır.

Görsel 32: İri ve dar dişli iki tarama kısmı olan fildişi tarağın, gümüş olan ve üzerine kakma ve kabartma teknikleri ile iki sıra halinde dalgalı motifler uygulanmış, orta kısmına yerleştirilen bağlantı yerleri ile üzerine kazıma tekniği ile Osmanlıca yazıların dekorlanmış ve boyna asılarak taşınabilmesi için uzunca bir zincir, yan kısımlardan tarağa monte edilmiştir.

1.1.7. Hamam İkrâm Malzemeleri

Osmanlı-Türk geleneğinin en temel öğelerinden olan konukseverlik, Türk insanının sosyal yaşamının her alanında kıymet vermiş olduğu bir

değerdir. Sosyal yaşamının en yoğun olarak yaşanmış olduğu, geleneksel hamam kültüründe de bu kıymet dâhilinde, müşterilere her türlü ikram yapılması kültürün önemli bir parçası sayılmış ve bu amaçla da hamamlarda farklı form ve işlevsellik özelliği taşıyan objeler kullanılmıştır. Çok farklı malzemelerden üretilmiş olan bu objelerin konumuz kapsamında olan metal örneklerinin en belli başlı formları leğen ve ibrik takımları, buhurdanlıklar, gülabdanlar ve şerbetliklerdir.

1.1.7.1. Leğen ve İbrik Takımları

Türk sosyal yaşamında ve süsleme sanatlarında önemli bir yeri olan, *leğen ve ibrik takımları*, yemek öncesi ve sonrası el-yüz yıkama ve hamam sonrasında ise, hamamın soğukluk kısmında abdest alma işlevi gören altın, gümüş, bakır, tombak gibi metallere yapılan kullanım objeleridir (Altier, 2019:153). (Metal malzeme dışında porselen, cam, seramik örnekleri de fazladır.) (Türkoğlu, 1995).

İbrik kelimesi; Farsça *su dökken* anlamına gelen *abriz* kelimesinden, önce Arapça 'ya oradan da Türkçe'ye geçmiştir ve leğen ve ibrik takımları, 17.Yüzyıl'ın sonlarına kadar Avrupa'da da aynı işlevsel özelliği sebebiyle kullanılmaya devam etmiş objelerdir. Takımın üst parçası olan ibrikler form olarak, suyu dökmeye yarayan uzunca bir emziğe ve objeyi elle tutabilmek için kavisli bir sapa, genel olarak şişkin ve ince boyunlu bir gövdeye ve üst kısmı kapağı açma kapama işlevini gören bir tutamağa sahiptir. Bu tutamaklar genel olarak akantus yapraklı bezemelere sahiptirler. Gövdelerinin, boyun kısımları genellikle bir halka ile birleşmektedir. Halka bağlantının olmayıp, düz olarak birleşen örnekler de mevcuttur. İbriklerin yüzeyleri kazıma, kabartma, teknikleri ile süslenmişlerdir. Türk geleneksel sanatları içerisinde önemli bir yeri maden sanatında form ve bezeme açısından son derece önemli eserlerin üretildiği 16.Yüzyıl klasik Osmanlı sanatlarında, desenleri kalemle çalma ile yapılan çok nadide kalayla yapılmış ibriklere de rastlanmaktadır.17. Yüzyıl'ın sonlarında ise boğazsız ve ağzı yayvan ibrikler de görülmeye başlanmıştır. İbriklerden suyun içine dökülmesi için kullanılan leğenlerin, içlerine bulunmaktadır. İbrik-leğen takımları, ibriklerin leğenlerin çukur olan bu orta kısımlarına yerleştirilmesi suretiyle birlikte kullanılmışlardır. Akıtılan sularının görünmemesi için iç haznelerinde, *sabunluk* adı verilen süzgeçli kapakları bulunmaktadır (Kuşoğlu,1992:12-15).

Görsel 33: Karın kısmı yayvan formda ve kabartmalı natüralist çiçeklerle bezenen tombak ibriğin kubbe biçimli tutamak kısmı gövdeye nispeten, sade dekorlu olarak bırakılmıştır. Tutamak kısmının tepeliği çam kozalağı şeklinde dekorlanan ibriğin, yüksek tabanlı leğenin sabunluk kısmı, ajurlu ve dış çevresi kabartma çiçek desenlidir. Suyun akıtıldığı emzikli kulp oldukça ince ve zariftir. 18.Yy.sonu, y: 29 cm. leğen çap: 29, 5 cm. y: 7.5 cm. (T.S.M. 25/3730-31)

Görsel 34: Karın kısmı armudi formda ve kabartma, kesme baklava dilimli tombak ibriğin kubbe biçimli tutamak kısmı da gövdenin bezeme özelliğini devam ettirmiştir. Tepelik kısmında katmerli gül motifinin yer aldığı ibrik takımının yüksek leğenin de aynı şekilde kabartma baklava deseni devam etmekte olup, ortasında oymalı ve çiçek desenli sabunluğu bulunmaktadır. 18.Yy. ortaları, y: 38 cm. leğen çap: 42 cm. y: 13 cm. (T.S.M. 25/3801-3734)

Görsel 35: Karın kısmı armudi formda ve göbeğin ortası madalyonlu gümüş ibriğin kubbe biçimli tutamak kısmı dalga motifi ile bordürlenmiş ve tutamak kısmının tepeliği çam kozalağı şeklinde dekorlanmıştır. Yüksek tabanlı leğenin sabunluk kısmı, ajurlu olup, suyun akıtıldığı emzikli kulp bezemesiz bırakılmış ancak ibriğin yandan tutma aksamı yaprak motifleri ile dekorlanmıştır. y: 42 cm.

1.1.7.2.Buhurdanlıklar

Osmanlı koku kültürünün önemli bir objesi olan buhurdanlar, hamam kültürünün de vazgeçilmez parçalarıdır. Hamamlarda güzel koku yayması için kullanılan buhurdanlarda koku olarak misk, amber, öd ağacı, kitre, pelesenk, gül yağı, ardıç tohumu, sandal tozu gibi buhur türleri yakılmış, buhurdanlar daima gülabdanlarla birlikte kullanılmışlardır. Çok değişik form ve malzemeden üretilmiş olan buhurdanlar porselen ve lüleci taş

malzemelerinden farklı olarak, altın, gümüş, tombak türü metal malzeme olarak da çok sayıda üretilmişlerdir (Tufan, 2006: 61).

Görsel 36: Üç ayak üzerinde oturan bakırdan yapılmış ve tombaklanmış buhurdanın, ateşliği ile tepsisi arasında yılan sırtı formunda üç tutamağı bulunmaktadır. Kubbe biçiminde ve tepeliği âlem şeklinde yapılan kapak Hindistan cevizi formunda ve ajurlu olup, kapağının dış yüzeyi oymalı baklava dilimlidir. İçinde buhurun yakıldığı ateşliği bulunmaktadır. Yüksek ayaklı kaidenin oturduğu tepsisinde mineli üç pafta görülmektedir. 17.Yy., y: 23 cm. tepsî çapı: 20 cm. ateşlik çapı: 10 cm. Bakır Seksiyonu, T.S.M. 25/3777

Görsel 37: Tek ayak üzerinde oturan bakırdan yapılmış ve tombaklanmış buhurdanın, ateşliği ile tepsisi arasında sade motiflerle bezeli boğumlu bir bağlantı yeri bulunmaktadır. Kubbe biçiminde hatayı motifleri ile bezenmiş ajurlu dış yüzeyi paftalara ayrılmıştır. Ateşliğin ayak kısmına bağlandığı noktada iç kısmı kabartma tekniği ve gonca gül motifleri ile bezenen bordür, buhurdanın tüm yüzeyini çevrelemektedir. Tepsî kazıma tekniği ile yapılmış bitkisel motiflerle dekorlanmıştır. 18.Yy., y: 22.5 cm. tepsî çapı: 11 cm. Bakır Seksiyonu, T.S.M. 25/3862

1.1.7.3. Gülabdanlar

Gülabdan, hamamda yıkanıp cemağahda kurulanıp giyinilirken davetlilere içine koyulan gül suyunun ikram edildiği, tombak, gümüş, bakır malzemeden ve çok çeşitli formlarda üretilen objelerdir. İslam âleminde, Hazreti Muhammed'in teninin kokusunun gül kokusu gibi olduğuna inanılmasından dolayı, birçok mekânda olduğu gibi hamamlarda da gül suyu ikramı geleneği oldukça yaygındı. Tombak gülabdanlar Süleymaniye'de

üretmişlerdir. Gülabdanlar daima buhurdanlarla takım olarak kullanılmışlardır. (Türkoğlu, 1995).

Görsel 38: Armudi formdaki, şişkin karınlı, uzun boyunlu pirinç gülabdanın gövdesi kabartma tekniği ile yapılmış penç, sarmal yapraklar, ince dalga motifleri, zikzaklar, saz yaprakları ve rumilerle bezenmiştir. Gövdeyi, gülabdanın tutma yerine bağlayan bordür içerisinde Osmanlıca 'Ferdane'nin hayratıdır. 1319' yazısı ve tarihi bulunmaktadır. 1319'daki 3 rakamı ters yazılmıştır (Hamam, 2006: 111). 1901, y: 25 cm. çap:9 cm. Bakır Seksiyonu, T.S.M. 25/2255

Görsel 39: Armudi formdaki, şişkin karınlı, uzun boyunlu ve boyununun tepesinde yarım kubbe biçiminde kapağı bulunan tombak gülabdanın gövdesi hatayi, saz yaprakları ve rumilerle bezenmiştir. Gövdeyi, gülabdanın tutma yerine bağlayan yüzeyde rumilerle bezenen bordürün üst kısmında iğne motifleri bulunmaktadır. 18. Yy. y: 19 cm. T.S.M. 25/3865

1.1.7.4. Şerbetlik

Hamamda yıkanıldıktan sonra dinlenmek ve giyinmek için camegâh da oturulurken, hararetin giderilmesi için ikram edilen şerbetler için kullanılan kaplardır. Meyveden çıkartılan ya da gül, nilüfer, yasemin vb. güzel kokulu çiçeklerden damıtılan özle şekerli suyun karışımından hazırlanan şerbetlerin, hamam müşterilerine ikram edilmesinde kullanılmışlardır (Tufan, 2006:62).

Görsel 40: Oval formdaki tombaklanmış bakır şerbetliğin gövde kısmı geniş karınlı olup, üst bölümü murabbalara taksim edilmiş, baklava desen tezyinatlıdır. Musluğu, ışın şeklinde kabartma ile bezenmiş, boynu mihlama suretiyle fiyonk motifleri ile bezenmiştir. Tombak objenin iki yanındaki burmalı kurları, kapak kısmına iki yandan gülbezek motifleri ile eklenmiş, kubbe biçimindeki kapakta da baklava desen devam etmiştir. 18.Yy., y:44,5 cm., taban çap: 20 cm. kulp genişliği:30 cm. Bakır Seksiyonu, TSM.25/3788

1.1.7.5.Taka-tuka

Çubuk lülelerinde yanmış olan tütünün boşaltılması için kullanılan yuvarlak, madeni kaplardır.

Görsel 41: Çevresi ortasında bahar dalı çiçeği ve helezonik motiflerle bezenen ve ajurlu kısmın yer aldığı kabin, zeminin tamamı gümüşendir ve kumlamadır. Orta kısmında dış tezyinatla aynı desen özelliği gösteren ay şeklinde lüenin konması işine yarayan destek kısmı bulunmaktadır. 19.Yy. sonu, çap:18, 5 cm. y:3 cm. Gümüş Seksiyonu, T.S.M. 16/ 2111.

1.1.7.6. Nargile

Hamamlarda yıkanma işleminden sonra dinlenen soğuklukta müşterilere ikram edilen keyif araçlarından biri de nargilelerdir. Kullanan kişinin hortum aracılığı ile boru içerisinden gelen dumanı içine çekmesi şeklinde kullanımı mümkün olan nargilenin, doğu kültürünün bir ögesi olduğu bilinmektedir. Nargile kelime kökeni olarak Farsça, Hindistan cevizi anlamına gelen 'nargil' kelimesinden gelmektedir. Farklı malzemelerden

yapılmış türleri bulunsa da en yaygın olanları bronz malzemeden üretilmiş olanlarıdır (Bilgi, 2003).

Görsel 42: Nargilenin armut şeklindeki gövdesi, ateşlik kısmı, emziği ve tabağı altından olup, seri üzerinde üç boyutlu altın yaprak dizileri arasında firuzeler yer almaktadır. Ayrıca altın asma yaprakları incilerle bezeli olup, marpucu altın tellerle sarılmış ve uç kısımlarına altın üzerine çok renkli mine çiçek desenli bilezikler yerleştirilmiştir. 18.Yy'ın ilk yarısı, y: 38 cm. tabak çap:18 cm. Topkapı Sarayı Koleksiyonu, Hazine seksiyonu, T.S.M.2/1880. (Bilirgen, 2001:148-169).

1.1.7.7.Çay ve Kahve Fincanları

Hamamlarda ikramda kullanılan metal aksamli objelerden bir grup da altın ve minelerle bezenmiş, metal içerikli zarfları olan çay ve kahve fincanlarıdır.

Görsel 43: Altından yapılmış olan zarfin dış yüzeyleri, çok renkli minelerle ile çiçek şeklinde desenlendirilmiştir. Objenin paftalara ayrılmış olan dış yüzeyinin bazı bölümleri ajurlu, bazı bölümleri ise yıldız ve hilal motiflerinden oluşan yakutlarla bezenmiştir. 19.Yy. T.S.M. 2/7594

1.1.8. Hamam Çeşme Muslukları

Türk kültüründe ve maneviyatında yeri büyük çeşmelerin, metal musluklarının yapımları da aynı nispette önemsenmiştir. Meydan çeşmelerinde dahi son derece ince işçilikli ve kaliteli örnekleri olan çeşmeler, özellikle de hamam çeşmelerinde adeta sanatsal bir kimliğe bürünmüşlerdir. Kaynaklarda sucu esnafı ve sipahiler tarafından hoş karşılanmadığı belirtilse de, Osmanlı sanatlarının en görkemli örneklerinin verildiği klasik dönem olan Kanuni Sultan Süleyman döneminde, *burma lülelerin* ve muslukların kullanılmaya başlanıldığı ve çeşmelere takıldığı görülmektedir. Soğuk ve sıcak suyun ya iki kol birleştirilerek tek ağızdan ya da iki ayrı ağızdan akıtıldıkları hamam musluklarının yapımında çok çeşitli maden alaşımları ve bezeme teknikleri kullanılmıştır. Saray ve konaklar gibi elit kesimin yaşamış olduğu mimari yapılarda, çok sayıda gümüş alaşımlı, gümüş ve tombak musluklar kullanılmıştır. Burularak açılıp kapanan bu çeşmelere erken dönemlerde *burgu* adı verilmiş ancak daha sonra *maslak* kelimesinden gelen *musluk* kelimesi kullanılmaya başlanmış ve *burma* kelimesi kullanılmaz olmuştur (Tufan, 2006:60). Saray hamamlarının muslukları çoğunlukla tunç üzerine altın yaldızlı, bol gümüş alaşımlı değerli madenlerden yapılmıştır. İşçilikleri de son derece özenli olan saray hamam musluklarında, süsleme teknikleri arasında, kazım, ajur, kabartma teknikleri uygulanmış, formlarda ise yılan, ejder, koçbaşı benzeri geometrik ve bitkisel şekiller uygulanmıştır. Sarayın Hünkâr ve Valide Sultan hamamlarıyla, Darüssaade Ağası dairesinin hamamlarında kullanılan çeşmelerin ise altın yaldızlı musluklar olduğu görülmektedir (Bayraktar-Tezcan, 2001).

Görsel 44-45: Saray harem hamamları için üretilmiş olan bakır musluğun suyu elle akıtmak için kullanılan tepeliği, palmet biçiminde oymalı olarak yapılmış, palmetin içi kabartma çiçek ve yaprak motifleri ile bezenmiş, etrafı ise kazıma tekniği ile yapılmış hurdelenmiş kıvrık dallar ve helezonik motiflerle çevrilmiştir. Musluktan suyun aktığı yanlara ve aşağıya uzantı bölümün ağız kısmı ise çiçek formunda, alt kısmı ise sivri bir sarkıt biçiminde yapılmış ve yüzey tamamen kazıma tekniği kullanılarak, rumiler, palmetler, kıvrık dallar ve yapraklarla bezenmiştir. 18.Yy, Bakır, T.S.M.

Sonuç

Osmanlı döneminde hamam kültüründe kullanılan geleneksel metal objelerin anlatıldığı bu çalışmada, günümüzde de rağbet görmeye devam eden bu malzemeler çeşitli yönleri ile irdelenmiştir. Osmanlı'da bir merasim ile yapılan hamam kültüründe kullanılan bu malzemelerin son derece itina ve ince işçilikle yapılmış oldukları anlaşılmış ve Türk İslam geleneğinin genel karakteristik özelliğine dayanan temizlik olgusunun, malzemelerin üretiminde en temel dayanak olarak alındığı ve hamam kültürüne özgü olan tüm gereçlerin, işlevselliğin ötesinde, Türk İslam sanatının süslemeci anlayışına paralel olarak, zengin dekoratif unsurlar da taşımış oldukları görülmüştür. Diğer geleneksel sanat alanlarında uygulanan süslemeler hamamda kullanılan metal gereçlerin materyal ve form özelliklerine adapte edilmiş olarak, aynı anlayış içerisinde malzemelerin yüzeylerinde hayat bulmuş, hayvansal, geometrik, natüralist ya da yazı örnekli tüm bezemelerin bu materyallere uygulanmış olduğu görülmüştür.

Somut olmayan kültür mirası içerisinde yer alan bir yapı olarak hamam kültürü anlatım biçimlerinin, pratiklerinin ve ritüellerinin, kendi etrafında oluşan dinamikleri ile bütüncül bir anlam kazanmakta olduğu ve bu nedenle somut ve somut olmayan kültürel mirasımızın korunmasına yönelik bütünsel bir yaklaşımın kültür mirasımız açısından öneminin büyük ve gerekli olduğu anlaşılmış ve hamam malzemeleri özelinde de, Osmanlı döneminin sosyo-kültürel yapısına ışık tutan bu çalışma ile kültür köklerinin zengin olduğu görülmüştür. Bu geleneğin çağa adapte olarak değişen zamanın koşullarında sürmeye devam ettiği ve yarın da dönemin koşullarına uygun olarak daima devam edeceği aşikârdır.

Bu bağlamda, kültür tarihimize ışık tutan ve geleneksel halk ya da saray hamamlarında kullanılarak günümüze ulaşan ve bugün müzelerimizde saklanan, yüksek kaliteli ve işçilikli hamam malzemeleri mirasının itina ile korunmaları, kültürel mirasın gelecek nesillere etkin aktarımı anlamında da, yeni üretim malzemelerin ise belli kurallar ve nizamlar dâhilinde, klasik Osmanlı lonca geleneğinden gelen ve geleneksel kalite anlayışından ödün vermeyen bir anlayışla üretim yapmaları için, üretimlerinin belli standardizasyonlara bağlanması ve bu malzemelerin yüzeylerine uygulanan geleneksel süsleme anlayışını ve tekniğini kullanan ustaların ve sanatçıların ve bu ilke doğrultusunda üretim yapan firmaların desteklenmesinin, bu köklü mirasın korunması anlamında büyük bir önem arz ettiğini düşünmekteyiz.

Türlere özgü bu müstesna somut olmayan hamam kültürü ve bu kültüre özgü olarak üretilen somut kültürel hamam kullanım objeleri, Osmanlı-Türk kültür zenginliğinin önemli göstergelerinden birisi olmaları yanında, dünyaya Türk kültürünün sosyo-kültürel zenginliğini tanıtan unsurlardan biri olması sebebiyle de son derece önemli maddi kültür varlıklarımızdır ve geleneksel ve tarihi değeri olan bu varlıklarımızın müzelerimizde etkin şekilde korunmalarının sağlanması ve kaliteli çağdaş güncel üretimleri ile Türk kültürü ehemmiyetini asırlar boyunca sürdürmeye devam edeceklerdir.

Kaynakça

- Altier, S. (2019). ‘Osmanlı Sanatı’nda İbrik Tasvirleri ve İkonografisi’, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Sayı:26, ss.149-202.
- Arlı, M. (1990). *Köy El Sanatları*, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları:1185. Ders kitabı: 339. Ankara: Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Baskı Ofset Ünitesi.
- Arseven, C. E. (1947). “Hamam”, *Sanat Ansiklopedisi*, Cilt 2, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, ss. 678-685.
- Arseven, C. E. (1950b.) ‘Nalın’. *Sanat Ansiklopedisi*. Cilt 3. XIV, ss. 1498, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Arseven, C. E. (1952). ‘Tarak’. *Sanat Ansiklopedisi*. Cilt 4. Milli Eğitim Bakanlığı. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, ss.1912-1913.
- Arseven, C. E. (1958). ‘Ayna’. *Sanat Ansiklopedisi*, Cilt 1, ss.142, Milli Eğitim Bakanlığı. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Arseven, C. E. (1965). “İbrik”, *Sanat Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı, Cilt 2, ss.767-768, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Basat, E. M. (2013). ‘Somut ve Somut Olmayan Kültürel Mirası Birlikte Koruyabilmek’, *Milli Folklor*, Yıl 25, Sayı:100, ss. 61-71.
- Bayraktar, N. ve Tezcan, H. (2001). ‘Sarayların Çeşme Muslukları’, *P Kültür Sanat Antika Dergisi*, Sayı:22.
- Bilgi, H. (2003). “Osmanlı’da Hamam Geleneği ve Hamam Malzemesi Eski Hamam Eski Tas” *Toplumsal Tarih*.
- Bilirgen, E. (2001). ‘Osmanlılarda Altın Eşya Tutkusu’, *P Kültür Sanat Antika Dergisi*, Sayı:20, ss.148-169.
- Bozok, D. (2005). ‘Türk Hamamı ve Geleneklerinin Turizmde Uygulanışı’ (Bursa Merkez İlçede Bir Araştırma), *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, ss:64.
- Cingöz, M. (1994). “Hamam Gelenekleri”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* Cilt 3, ss.536-537. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.

- Delibaş, S. (2006). ‘Osmanlı Sarayı ve İstanbul’da Berberlik Kurumu’, *Hamam*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi.
- Emiroğlu, İ. (2010). “Konya’da Hamam Kültürü ve Kullanım Eşyaları”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Ergin, N. (2012). *Anadolu Medeniyetlerinde Hamam Kültürü: Mimari, Tarih ve İmgelem*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Erginsoy, Ü. (1978). *İslam Maden Sanatının Gelişimi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Erginsoy, Ü. (1997). ‘Maden Sanatı’, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Cilt:2, ss. 1138-1147. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.
- Eski Hamam Eski Tas*. (2009). Tofaş Sanat Galerisi, Mas Matbaacılık, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Harem* (2012). Topkapı Sarayı Harem-i Hümayun, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi.
- Haskan, M. N. (1995). *İstanbul Hamamları*, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları.
- İslam Ansiklopedisi*, (1997). Cilt 15, ss.402-425, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Kuşoğlu, M. Z. (1992). ‘İbrikler’, *İlgi*, Yıl. 27, Sayı 70, ss.12-15.
- Meydan-Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi*. (1971). “İbrik”, C. 6, İstanbul: Meydan Yayınevi.
- Şehitoğlu, E. (2008). *Bursa Hamamları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Taş, H. (2017). ‘Kaybolmakta Olan Bir Maddi Kültür Geleneği’: Bursa’da Takunyacılık’, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü.
- Taşçıoğlu, T. (1998). *Türk Hamamı*, yay hazırlayan: Ali Pasiner, İstanbul: Duran Ofset Matbaacılık ve Ambalaj San A.Ş.

- Tufan, Ö. (2006). 'Hamam Malzemeleri', *Hamam*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Uluumay, E. (2009). "Hamam Kültürü Üzerine", Eski Tas Eski Hamam, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Uluumay, E. (2006). 'Osmanlı'da Yıkama Geleneği ve Berberlik Zanaatı', *Hamam*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Yanar, A.-Söylemezoğlu, F.-Erdoğan, Z.-Özgen, Ö. (2021). 'Somut ve Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması: Türk Hamamı Örneği', *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 11(1), ss.1-19.
- Yegül, F. K. (2009). 'Anadolu Su Kültürü: Türk Hamamları ve Yıkama Geleneğinin Kökleri ve Geleceği'. *Anatolia*, Sayı: 35, ss. 99-118.
- Yegül, F. K. (2012). "Anadolu Hamam Kültürü: Bin Işık Huzmesi, Bin İlk Parmak", Anadolu Medeniyetlerinde Hamam Kültürü: Mimari, Tarih ve İmgelem, (Der: N. Ergin), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, ss. 16-66.
- Yılmazkaya, O. (2002). *Türk Hamamı*, İstanbul: Çitlenbik Yayınları.

Extended Abstract

Ottoman-Turkish bath culture is within the cleaning phenomenon that communes with traditional and religious beliefs. It is one of the substantial practices of the ancient Turkish cultural history. The Ottoman bath structures, which have great importance for the traditional Ottoman, domed architectural typologies and were built and developed as part of the Ottoman foundation system, becoming the cleaning and refinement hubs in the early Ottoman culture. Furthermore, they turned into the primary socialization and recreation places in the following periods of the Empire. In particular, Hünkar (Sovereign) and Valide Sultan (Sovereign's Mother) Turkish baths in Ottoman palaces and numerous Turkish baths which are beyond comparison have the precedence in Turkish architecture and traditional handicrafts for their outstanding interior design details and the aesthetic values added by them to decorative arts.

Moreover, many folkloric events of our traditional culture which took place in main space and cool room of Turkish baths are quite significant in our general cultural history. Some of these folkloric events held within the culture, customs and traditions of Turkish bath can be listed as the circumcision feasts with the rituals organized there, wedding ceremonies, the ceremonies with prays for young men who enter to the army, the magnificent puerperal ceremonies and the postpartum rituals held forty days after

delivery, rituals of groom bath and the celebrations for the vows which came true. Such activities gather community and bind people together. As a result of their compromising structural features, they acted as a social therapy especially for the groups of women with limited living space, therefore they became the events for which women took pleasure in coming together and made special preparations. Groups of women and men used to reserve Turkish baths and organize various entertainments in Turkish baths.

The traditional architectural characteristics of the Turkish baths that were used to host aforementioned activities, and these conventional Ottoman-Turkish rituals performed in Turkish baths have great importance for our socio-cultural history. Another relevant issue involves the materials used in these structures and the metal objects in such materials. The Turks who exhibited pretty successful examples for metal arts and metal objects from the emergence of Central Asian steppe culture produced metal objects in very different forms that had distinctive functional features as part of the traditional handicrafts after settling in Anatolia, particularly in Eastern Anatolia and Southeastern Anatolia regions with rich ore beds. These metal objects of Turkish bath which were generated within the metal art inherited from our ancestors became the indicator of social statue in their usage period. Besides, they were deemed one of the identificatory properties of the criteria of their users such as gender and age. There is limited information regarding bathing culture of the dynasty's members in harem of the palace. However, the personal belongings of Pertevniyal Sultan such as bathing bowls and mirrors included in the metal Turkish bath items in palace and harem collections which came until today

It is known that the objects used in Turkish baths have the types classified into the needs of women and men. Some of them were brought to the bath by customers while some of them were constantly kept ready in Turkish baths for customers. Several objects were only for the use of women whereas some of them were used by just men. Even, the bowls exclusively produced for children are included in these objects. These material cultural properties indicate the richness, aesthetic values, local usage features and socio-cultural values of Turkish bath culture. In addition, they mediate the detection of several sociological criteria of society and the evaluation of such determinations.

The most amazing and precious examples for the traditional Turkish metal arts are still exhibited at our national museums. These works are regarded as the pacesetters of our material cultural richness and took their place in the most valuable collections of the said museums. These examples for metal art that enabled us to show our longstanding traditional cultural richness which enlightens the Turkish cultural history were used within the traditions of Ottoman-Turkish bath, own artistic and antique values within the discipline of art history and have been utilized even today, so it can be said that they are valuable from socio-cultural aspect.

In this study, it was aimed to discuss the examples for the metal objects used in Turkish bath which are shown among the most precious material cultural assets of the Ottoman-Turkish culture. In this context bowls, bibcocks of Turkish bath, washtubs, pitchers, pattens, censers, rose water flasks, hammam kettle, soap dish and the toilet items such as mirror, comb, shaving kits, bath bricks and kohl box were discussed separately, considering the classifications. Faucets and basins are the functional and decorative materials of Turkish baths. These materials used in Turkish bath of palaces were made of tombac and are examples for fine craftsmanship. The other materials are the general Turkish bath materials used by women and men.

In this study, functional characteristics of these objects utilized in the communal meetings held in Turkish baths were emphasized. The objects were examined with respect to their forms, rare ornaments, craftsmanship and production methods. The ornament patterns applied to surface of the objects were described. Information about these traditional patterns which were created by the most well-known artists of the workshop in palace were provided. It was underlined that these works are among our most precious folkloric heritages which survive until today and were passed on to new generations, considering the richness and aesthetic properties of the traditional Turkish bath culture. Furthermore, significance of the materials and the arts applied as well as their protection and development were addressed.

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE BANKA KREDİSİ, İHRACAT VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİ

Özlem TAŞSEVEN* & Naci YILMAZ**

Öz

Bazı iktisatçılara göre kredi hacminin büyümesine dayalı finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasında var olduğu varsayılan nedensellik ilişkisi çift yönlüdür. Bir taraftan ekonomik büyüme finansal piyasaların gelişimine yol açarken, diğer taraftan gelişen finansal piyasalar da ekonomik büyümeye yol açmaktadır. Bu görüşe göre ekonomik büyüme ve finansal gelişme arasındaki ilişkide hem arz ve hem de talep yönlü faktörler etkindir. Çalışmanın amacı, Türkiye'deki ekonomik büyüme ile banka kredisi büyümesi ve ihracat büyümesi arasındaki ilişkilerin nedenselliğini açıklayabilmektir. Yapılan Johansen eşbütünleşme analizine göre ekonomik büyüme ile kredi ve ihracat büyümeleri arasında uzun dönemli bir ilişki saptanmıştır. Toda-Yamamoto nedensellik testinin uygulandığı çalışma sonucunda, ekonomik büyümeden ihracat büyümesine doğru bir nedensellik belirlenmiştir. Ayrıca ihracat büyümesinden ekonomik büyümeye doğru ve kredi hacmi büyümesine doğru nedensellik olduğu da görülmüştür. Varyans ayrıştırması analiz sonuçlarına göre kredi hacmi büyümesinin ilk dönemde yüzde 48.7'si kendisi tarafından, yüzde 43.4'ü ekonomik büyüme tarafından ve yüzde 7'si de ihracat tarafından açıklandığı görülmüştür. Ekonomik büyümedeki değişimin tamamı ise ilk dönemde ekonomik büyümenin kendisi tarafından açıklanmaktadır. Kredi hacmindeki değişimlerin modeldeki tüm değişkenler tarafından etkilendiği görülmektedir. Ancak aynı durum ihracat ve ekonomik büyüme için geçerli görünmemektedir.

Anahtar Kelimeler: Banka Kredisi Büyümesi, Ekonomik Büyüme, Toda-Yamamoto Nedensellik Testi, Vektör Hata Düzeltme Modeli, Eşbütünleşme,

Jel Sınıflandırması: G21, F43, F36, C32, O16.

BANK CREDIT, EXPORT, ECONOMIC GROWTH NEXUS: CASE OF TURKISH ECONOMY

Abstract

According to some economists, the presumed causality relationship between financial development and economic growth based on the growth of credit volume is twofold. On the one hand, economic growth leads to the development of

* Prof. Dr., Doğuş Üniversitesi İktisat Bölümü, otasseven@dogus.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3759-5074>.

** Dr. Öğr. Üyesi, Doğuş Üniversitesi İktisat Bölümü, nyilmaz@dogus.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-0107-6448>.

financial markets, while on the other hand, emerging financial markets lead to economic growth. According to this view, both supply and demand factors are effective in the relationship between economic growth and financial development. The aim of the study is to explain the causality of the relations between economic growth, bank loan growth and export growth in Turkey. According to the Johansen integration analysis, a long term relationship was seen among economic growth, credit growth and export growth. As a result of the study in which the Toda-Yamamoto causality test was applied, a causality was found from economic growth to export growth. In addition, it was seen that there was causality from export growth to economic growth and from export growth to credit growth. According to the results of the variance separation analysis, credit growth was explained by 48.7 percent by itself, 43.4 percent by economic growth and 7 percent by export growth. The entire change in economic growth was explained by the economic growth itself in the first period. It was observed that credit growth is influenced by all variables in the model. However, the same result does not seem to apply to export and economic growth.

Keywords: *Bank Credit Growth, Economic Growth, Toda-Yamamoto Causality Test, Vector Error Correction Model, Cointegration.*

JEL Classification: G21, F43, F36, C32, O16.

Giriş

Finansal gelişme, bankaların hâkim olduğu finansal kurumların, başta krediler olmak üzere, bilançolarının önceki yıllara göre büyümesidir. Finansal gelişmenin en önemli göstergelerinden biri kredi hacmindeki büyümedir. Kredi büyümesi, kredi hacminin bir önceki yıla göre reel olarak artmasıdır. Bir ülkede banka mevduatının artması, milli gelirin tüketime ayrılmayan kısmı olan tasarrufların artmasıyla mümkündür. Banka kredi hacminin büyümesi, daha fazla toplanan mevduatın bankalar aracılığıyla üretim/tüketim amacıyla firmalara veya bireylere gittikçe daha fazla tutarlarda kullanılması ile gerçekleşir. Kredi büyümesi ile ilişkili olan ekonomik büyüme bir ülkede toplam üretimin veya gelirin bir önceki yıla göre reel olarak artması ile ortaya çıkar.

Ekonomist Arthur Lewis, kredi hacminin büyümesine dayalı finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki nedenselliğin iki yönlü olduğunu belirtmektedir. Ekonomik büyümenin sonucunda finansal piyasalar gelişir ve ardından finansal piyasalar ekonomik büyümeye yol açar (Kirkpatrick ve Green, 2002). Bu görüşe göre büyüme ve finansal gelişme ilişkisinde arz ve talep yönlü faktörlerin her ikisi de etkindir. Başka ekonomistler arasında sadece arz veya sadece talep yönlü görüşler de vardır. Arzı yönlü ekonomistler finansal gelişmenin ekonomik büyüme için şart olduğunu ileri sürerler. Finansal aracılığın gelişmesi, sermayenin verimliliğini, tasarruf ve yatırım oranını arttırarak ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır (Ahmed ve Ansari, 1998). Diğer yandan, ekonomik büyümenin finansal gelişmeye neden olduğunu belirten talep yönlü ekonomistlere göre, ekonomide yaşanan büyüme, finansal hizmetlere yönelik bir talep yaratarak finansal kurum ve

enstrumanların yenilenmesine ve gelişmesine olanak sağlamaktadır (Atindehou, Gueyie ve Amenounve, 2005).

Çalışmanın amacı, finansal gelişmenin bir alt boyutu olan kredilerin gelişmesi ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olup olmadığını Türkiye ekonomisi için test etmektir. Ayrıca ekonomik büyüme ve krediler arasındaki uzun dönemli nedenselliğin yönünü araştırmaktır. Çalışmada Türkiye ekonomisinde ekonomik büyüme ile ele alınan makroekonomik değişkenler arasındaki karşılıklı etkileşimi incelemek amacıyla nedensellik analizi, eşbütünleşme testi, vektör hata düzeltme model tahmini, etki-tepki ve varyans ayrıştırma analizleri yapılmıştır. Analizlerde 2005 yılının ilk çeyreği ile 2020 yılının ikinci çeyreği arasındaki yaklaşık 15 yıllık çeyreklik veri seti kullanılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde literatür taraması yer almaktadır, üçüncü bölümünde çalışmada kullanılan veri seti ve ekonometrik analize yer verilmiştir. Son bölüm ise sonuç ve değerlendirmeleri içermektedir.

1. LİTERATÜR

Finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini araştıran birçok çalışma olmasına karşın, finansal gelişmenin bir alt boyutu olan banka kredisi, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini araştıran çalışma sayısı görece azdır. Banka kredisi büyümesi, ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini araştıran çalışmalarda farklı sonuçlar elde edildiği gözlenmektedir. Banka kredisi, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki sebep-sonuç ilişkisini özellikle Türkiye kapsamında inceleyen başlıca çalışmalar Tablo 1’de sunulmuştur:

Tablo 1. Literatür Taraması

Yazarı	Dönemi	Kapsamı	Yöntemi	Yayın Yılı	Ulaşılan Sonuç
Erim ve Türk	Periyod yok	Finansal gelişme ile reel faiz, tasarruf, yatırım ve büyüme oranı arasındaki teorik ilişki	İçsel büyüme modelleri çerçevesinde teorik açıklama yapılmıştır.	2005	Finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki içsel büyüme modelleri kullanarak incelenmiştir. Fiziksel sermaye birikimi ve verimlilik artışlarına yönelik etkiler ön planda tutulmuştur.
Bozoklu ve Yılanıcı	1988-2011	Gelişmekte olan ülkelerde finansal gelişme-iktisadi büyüme ilişkisi	Panel Granger testi	2013	Yurt içi kredilerin yurt içi hasılaya oranı finansal gelişmenin göstergesi, kişi başına reel yurt içi hasıla büyüme oranı ise iktisadi büyümenin göstergesi olarak kullanılmıştır. Hindistan, Malezya, Brezilya, Endonezya, Filipinler, Macaristan Güney Kore, Meksika,

					Çin Mısır, Peru, Şili Tayland ve Türkiye incelenmiştir. Finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru (arz çekişli) bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Vurur ve Özen	1998-2012	Türkiye'de mevduat, banka kredileri ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi. GSYH, yurtiçi bankalarca verilen kredi miktarı ve yurtiçi mevduat kullanılan değişkenlerdir.	Granger testi	2013	Ekonomik büyüme kredilerin nedenidir. Mevduat ise ekonomik büyümenin ve kredilerin nedenidir.
Altınöz U.	1997-2014	Türkiye'de Tüketici kredileri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki	Granger ve regresyon analizi	2016	Tüketici kredisi faiz oranı, tüketici güven endeksi, BİST 100 endeksi, GSYİH ve kullanılan tüketici kredileri değişkenleri kullanılmıştır. Tüketici kredileri ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Ekonomik büyümedeki (GSYİH) 1 birimlik artış kredi hacmini 0.88 birim artırmaktadır.
Çonkar vd.	2007-2015	Türkiye'deki mevduat bankaları ve katılım bankalarının toplam kredileri ile GSYH ve Sabit Sermaye Yatırımları arasındaki nedensellik ilişkisi	Toda-Yamamoto yaklaşımı ile Granger testi	2017	Mevduat bankaları kredileri ile GSYH arasında çift yönlü ve sabit sermaye yatırımlarına doğru tek yönlü nedensellik vardır. Katılım bankaları kredileri ile gayri safi yurt içi hasıla (GSYH) arasında nedensellik yoktur. Katılım bankaları kredileri sabit sermaye yatırımlarının nedenidir.
Kamacı vd.	2005-2017	Türkiye'deki kredi hacminin para arzı ve ekonomik büyüme üzerindeki	Eşbütünleşme, nedensellik ve ilişki katsayısını gösteren FMOLS ve	2017	Ekonomik büyümeden finansal gelişmeye doğru tek yönlü nedensellik vardır. Talep takipli hipotez geçerlidir. Yurtiçi kredi hacmiyle para arzı ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli

		etkisi	DOLS testleri		eşbütünlük bir ilişki vardır.
Mehtizada	2003-2015	Türkiye'de ihracat kredi büyümesi ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik	Korelasyon Analizi	2017	İhracat kredilerinin artması ekonomik büyümenin nedenidir. Korelasyon katsayısı 0,514 olarak bulunmuştur.
Toru	2002-2016	Türkiye'de Banka kredilerinin gelişimi ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi. Otomobil, konut ve diğer krediler başlıca değişkenlerdir.	ERS (DF-GLS) Sınaması ve Johansen Eşbütünlük analizi	2017	Taahhüt kredileri ve konut kredileri ekonomik büyümenin nedenleridir. Diğer krediler (tüketici kredileri) ile ekonomik büyüme arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.
Yüksel ve Adalı	2008-2017	Türkiye'de krediler ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi. Bireysel krediler, KOBİ kredileri, ticari krediler ve büyüme oranı kullanılan değişkenlerdir.	Toda-Yamamoto nedensellik analizi	2017	Bireysel ve KOBİ kredileri ekonomik büyümenin nedenleridir.
Kandemir ve Arifoğlu	1974-2015	Türkiye'deki yurtiçi tasarruflar, doğrudan yabancı yatırımlar, portföy yatırımları, dış yardımlar ve krediler ile Gayri Safi Yurtiçi Hasıla arasındaki	Toda-Yamamoto yaklaşımı ile Granger testi	2018	Dış yardımla, portföy yatırımları ve kısa vadeli krediler ile GSYH arasında nedensellik yoktur. Yurtiçi tasarruflar ile GSYH arasında çift yönlü nedensellik vardır.

		nedensellik ilişkisi			
Kandemir vd.	2007-2015	Türkiye'deki katılım bankalarının 10 ayrı sektöre kullandırımış olduğu sektörel krediler ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi. Sektörel krediler, GSYH ve ihracat değişkenleri kullanılmıştır.	Toda-Yamamoto yaklaşımı (genişletilmiş VAR) ile Granger testi	2018	Katılım bankalarının enerji sektörüne kullandırımış olduğu krediler hem GSYH'nin hem de ihracatın nedenidir. Diğer sektörlerde kullanılan krediler ise GSYH veya ihracattan birinin Granger nedenidir. Finansal kuruluşlara kullanılan krediler ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi yoktur.
Karahan vd.	2002-2016	Türkiye'deki banka kredi hacmi ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik. Mevduat bankalarının özel kesim ve hane halkına sağladığı bütün krediler ve GSYIH değişkenleri kullanılmıştır.	VAR modeli üzerinden Johansen eşbütünleşme analizi, Hata düzeltme, Granger testi, etki tepki analizi	2018	Bankaların verdiği kredi miktarındaki artışla ekonomik büyüme arasında iki yönlü bir sebep-sonuç ilişkisi vardır. Ama banka kredilerinden GSYIH'ya yönelik nedensellik ilişkisi daha yüksektir.
Çakar vd.	2005-2016	Türkiye'deki geleneksel ve katılım bankalarının kredi hacmi yurt içi hasıla arasındaki nedensellik. GSYH ile kredi hacmi değişkenlerdir.	Johansen eşbütünleşme analizi, Granger testi	2018	Yurt içi hasıladan katılım bankalarının kredi hacmine tek yönlü nedensellik varken, mevduat bankalarının kredi hacmi ile yurt içi hasıla arasında nedensellik yoktur.

Turgut	2003-2017	Mevduat toplayan bankaları toplam kredi hacmi ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik. Toplam krediler ve kamu sermayeli banka kredileri, özel sermayeli banka kredileri, sabit sermaye yatırımı, toplam dış ticaret ve GSYH değişken olarak kullanılmıştır.	ARDL Sınır testi. Hata düzeltme ve Granger testi	2019	Uzun dönemde mevduat bankaları toplam kredi hacmindeki artış ekonomik büyümeyi negatif (kısa dönemde ise pozitif) etkiler. Kamu sermayeli mevduat bankaları için bu sonuç geçerlidir. Ama özel sermayeli bankalar için tersi geçerlidir.
Tuna ve Bektaş	1998-2012	Türkiye'de mevduat bankaları yurtdışı kredi hacmi ile GSYH arasındaki nedensellik ilişkisi	Gregory-Hansen eşbütünleşme testi ve granger testi	2013	Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki yoktur.Kredi hacmi ile GSYH arasında nedensellik ilişkisi yoktur.
Sakızlı	1982-2017	İlgilere'de kredi hacmi ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi. Banka kredi hacmi (UK Credit) ve GSYİH değişken olarak kullanılmıştır.	VAR, Granger testi, etki tepki analizi	2019	Banka kredileri ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir sebep-sonuç ilişkisi bulunmamaktadır.

2. METODOLOJİ ve BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye ekonomisinde ekonomik büyüme ile banka kredisi büyümesi ve ihracat büyümesi arasındaki karşılıklı etkileşimi incelemek amacıyla eşbütünleşme testi, vektör hata düzeltme modeli tahmini, Granger nedensellik analizi, etki tepki analizi ile varyans ayrıştırma

analizi yapılmıştır. Bu amaçla literatürde kullanılmış olan çalışmalar ve teori takip edilmiş ve banka kredisi hacmi, ihracat hacmi ile ekonomik büyümeyi ilişkilendirebilmek amacıyla uygun değişkenler ele alınmıştır. Analizlerde 2005: Q1 ile 2020: Q2 arasındaki 60 gözlemlik çeyreklik veri seti kullanılmıştır ve veri kaynakları aşağıdaki gibidir:

Tablo 2. Veri Kaynakları

Veri	Veri Kaynağı
Ekonomik büyüme (büyüme)	Federal Reserve Economic Data websitesi
Banka Kredisi hacmi	Merkez Bankası
İhracat hacmi	Federal Reserve Economic Data websitesi

Çalışmada ekonomik büyüme değişkeni reel gayri safi milli hasılanın logaritması alınarak kullanılmıştır. Kredi büyümesi ve ihracat büyümesi değişkenleri için kredi ve ihracat hacimlerinin doğal logaritmik dönüşümü gerçekleştirilmiş, ardından söz konusu değişkenlerinin logaritmik dönüşümü nominal gayri safi milli hasılanın doğal logaritmik dönüşümünden çıkarılmıştır. Her üç değişken de mevsimsellik içerdiği için değişkenlere Census X-12 mevsimsel düzeltme yapılarak mevsimsellikten arındırılmıştır.

Vektör otoregresif analiz öncesinde değişkenlerin durağanlık analizi genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök (ADF), Kwiatkowski, Phillips, Schmidt, Shin (KPSS, 1992) birim kök ve Zivot Andrews (1992) testleri aracılığıyla yapılmıştır. Tablo 3a'da sunulan ADF test sonuçlarına göre kredi değişkeni % 5 anlamlılık düzeyinde sabit terim içeren modelde durağan bulunmuştur. % 1 anlamlılık düzeyinde tüm değişkenler I(1) olarak bulunmuştur.

Tablo 3a. Düzey Veri için ADF Test Sonuçları

Değişkenler	Trend ve sabit terimli		Sadece sabit terimli	
	Gecikme sayısı	ADF	Gecikme sayısı	ADF
<i>büyüme</i>	1	-1.03	1	-1.44
<i>banka kredisi büyüme</i>	1	-1.93	4	-3.14**
<i>ihracat Büyümesi</i>	0	-2.21	10	2.83

Deterministik trend ve sabit terimli model için % 99, % 95 ve % 90 güven düzeyinde kritik değerleri sırasıyla -4.11, -3.48 ve -3.17'dir. Sadece sabit terimli modelde % 99, % 95 ve % 90 güven düzeyinde kritik değerleri sırasıyla -3.54, -2.91 ve -2.59'dir. * % 90, ** % 95 ve *** % 99 düzeyinde sıfır hipotezinin reddedildiği durumları göstermektedir. ADF testinde parantez içindeki değerler Akaike kriterine göre belirlenerek maksimum gecikme uzunluğu 11 olarak alınmıştır.

Tablo 3b'de sunulan değişkenlerin birinci dereceden farkı için genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök (ADF) test sonuçlarına göre değişkenlerin birinci dereceden farkı alındığından tüm değişkenler durağan hale gelmiştir.

Tablo 3b. Birinci Dereceden Farklar İçin ADF Test Sonuçları

Değişkenler	Sadece sabit terimli	
	Gecikme sayısı	ADF
<i>Dbüyüme= Ekonomik büyüme</i>	0	-4.46***
<i>Dkredi=Banka kredisi büyümesi</i>	0	-3.76**
<i>Dıhr=İhracat büyümesi</i>	0	-8.59***

Sabit terimli model için % 99, % 95 ve % 90 güven düzeyinde kritik değerleri sırasıyla -3.54, -2.91 ve -2.59'dir. * % 90, ** % 95 ve *** % 99 düzeyinde sıfır hipotezinin reddedildiği durumları göstermektedir. ADF testinde parantez içindeki değerler Akaike kriterine göre belirlenerek maksimum gecikme uzunluğu 11 olarak alınmıştır.

KPSS testinde boş hipotez birim kök yok şeklindedir, LM test istatistiği KPSS (1992) kritik değerleri ile karşılaştırılır. Tablo 4'de sunulan KPSS test sonuçlarına göre tüm değişkenler için birim kök yok hipotezi reddedilmiştir. Değişkenlerin birinci dereceden farkı için yapılan KPSS birim kök test sonuçlarına göre değişkenlerin birinci dereceden farkı alındığından tüm değişkenler I(1) anlamlılık seviyesinde durağan bulunmuştur.

Tablo 4. Düzey Veri İçin KPSS Test Sonuçları

Değişkenler	Trend ve sabit terimli		Sadece sabit terimli	
	Gecikme sayısı	KPSS	Gecikme sayısı	KPSS

<i>ekonomik büyüme</i>	5	0.113***	6	0.96***
<i>banka kredisi büyümesi</i>	6	0.24***	6	0.82***
<i>ihracat büyümesi</i>	6	0.23***	6	0.90***

Deterministik trend ve sabit terimli model için % 99, % 95 ve % 90 güven düzeyinde kritik değerleri sırasıyla 0.21, 0.14 ve 0.119'dir. Sadece sabit terimli modelde % 99, % 95 ve % 90 güven düzeyinde kritik değerleri sırasıyla 0.73, 0.46, 0.34'tür. * % 90, ** % 95 ve *** % 99 düzeyinde sıfır hipotezinin reddedildiği durumları göstermektedir. KPSS testinde optimum gecikme uzunluğu için *Bartlett kernel* (default) spectral estimation yöntemi ile Newey-West Bandwidth kriterlerinden faydalanılmıştır.

Tablo 5. Birinci Dereceden Farklar İçin KPSS Test Sonuçları

Değişkenler	Sadece sabit terimli	
	Gecikme sayısı	ADF
<i>Dbüyüme</i>	2	0.21
<i>Dkredi büyümesi</i>	4	0.71**
<i>Dihracat büyümesi</i>	4	0.24

Sabit terimli model için % 99, % 95 ve % 90 güven düzeyinde kritik değerleri sırasıyla 0.73, 0.46, 0.34'tür. * % 90, ** % 95 ve *** % 99 düzeyinde sıfır hipotezinin reddedildiği durumları göstermektedir. KPSS testinde optimum gecikme uzunluğu için *Bartlett kernel* (default) spectral estimation yöntemi ile Newey-West Bandwidth kriterlerinden faydalanılmıştır.

Yapısal kırılmaların göz ardı edilmesi önemli istatistiksel problemlere yol açabilmektedir. Bu nedenle tüm değişkenler için yapısal kırılmayı dikkate alan birim kök testlerinden Zivot Andrews (1992) birim kök testi yapılmıştır. Zivot ve Andrews'un geliştirmiş olduğu birim kök testinde alternatif hipotez altında trend fonksiyonunda tahmini bir kırılmaya izin verilmektedir. Üç farklı modelde kırılmaları inceleyen test sonuçları tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Zivot ve Andrews Yapısal Kırılmalı Birim Kök Test Sonuçları

	Model	Kırılma Çeyreklik	Gecikme Uzunluğu	Minimum t istatistiği
ekonomik büyüme	A	2012Q4	1	-1.80
	B	2018Q1	1	-1.73
	C	2017Q4	1	-1.86
banka kredisi büyümesi	A	2017Q3	4	-2.90
	B	2015Q3	4	-3.25
	C	2015Q3	4	-3.22
ihracat büyümesi	A	2017Q4	0	-3.85
	B	2013Q2	0	-4.14*
	C	2012Q4	0	-4.14

Kritik değerler, Zivot ve Andrews (1992) çalışmasındaki değerleri göstermektedir. * % 90, ** % 95 ve *** % 99 güven düzeyinde sıfır hipotezinin reddedildiği durumları göstermektedir. Model A sabitte kırılmaya, Model B eğimde kırılmaya, Model C, aynı zamanda her iki kırılmanın sabit ve trendde olmasına izin veren modelleri göstermektedir. k, AIC'ye göre (4 gecikme uzunluğuna göre) belirlenen uygun gecikme sayısıdır.

Zivot ve Andrews testinde boş hipotez birim kök, alternatif hipotez ise trend durağanlıktır. Yapısal değişimi içsel olarak belirleyen Zivot ve Andrews test sonuçlarına göre ihracat değişkeni % 10 anlamlılık düzeyinde durağan bulunmuştur, % 1 ve %5 anlamlılık düzeylerinde ise I(1) olarak bulunmuştur. Kredi hacmi ve ekonomik büyüme değişkenleri tüm anlamlılık düzeylerinde I(1) olarak bulunmuştur.

Çalışmada ele alınan verilerin, durağan olmayan bir yapıda olması nedeniyle, düzey değerleri ile kredi büyümesi, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki nedenselliğin analizi için öncelikle eşbütünleşme (kointegrasyon) ilişkisinin test edilmesi gereklidir. Çalışmada, ele alınan makroekonomik değişkenler ve ekonomik büyüme arasındaki potansiyel eşbütünleşik bir ilişkinin testi Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) tarafından geliştirilen ve maksimum olabilirlik tahminine dayanan eşbütünleşme yöntemiyle incelenmiş, VAR modelinin gecikme sayısı 5 bulunmuştur. Zivot ve Andrews'ın yapısal kırılmalı birim kök testindeki her iki kırılmanın sabit ve trendde olmasına izin veren model sonuçlarına göre ekonomik büyüme, kredi hacmi ve ihracat değişkenlerinde içsel kırılmalar sırasıyla 2017Q4, 2015Q3 ve 2012Q4 çeyreklerinde bulunmuştur. Söz konusu kırılma çeyreklikleri için birer kukla değişken oluşturulmuştur. Oluşturulan kukla değişkenler eşbütünleşme analizinde dışsal değişken olarak modele eklenmiştir.

Tablo 7'de verilen iz ve maximum özdeğer testine göre yüzde 5 anlamlılık düzeyinde bir tane eşbütünleşme vektörü bulunmuştur. Daha sonra vektör hata düzeltme modeli aracılığıyla nedensellik sınanarak değişkenler arasındaki uzun dönemli nedenselliğin yönü incelenmiştir.

Tablo 7. Eşbütünleşme Çözümlemesi

Değişkenler: ekonomik büyüme, ihracat büyümesi ve banka kredisi büyümesi						
Trend varsayımı: İkinci derece deterministik trend						
Gecikme Aralığı: 1 5						
Kısıtlanmamış eşbütünleşme sıra testi (İz)						
Sıfır Hipotezi	Özdeğer	İz İstatistiği	0.05 Kritik Değer	P değeri **		
$r = 0$ *	0.414271	39.43221	35.01090	0.0158		
$r \leq 1$	0.152921	9.477905	18.39771	0.5317		
* $r \leq 2$	0.003281	0.184048	3.841466	0.6679		
Kısıtlanmamış eşbütünleşme sıra testi (Maximum Özdeğer)						
Sıfır Hipotezi	Özdeğer	Max-Özdeğer İstatistiği	0.05 Kritik Değer	P değeri**		
$r = 0$ *	0.414271	29.95431	24.25202	0.0079		
$r \leq 1$	0.152921	9.293857	17.14769	0.4655		
* $r \leq 2$	0.003281	0.184048	3.841466	0.6679		
Birinci Normalleştirilen eşbütünleşme ilişkisi (standart hata ( ) içindedir)						
ekonomik büyüme	ihracat büyümesi	banka kredisi büyümesi				
1.000000	-3.363645	-3.340465				
	(0.72620)	(0.71509)				
İkinci Normalleştirilen eşbütünleşme ilişkisi (standart hata ( ) içindedir)						
ekonomik büyüme	ihracat büyümesi	banka kredisi büyümesi				
1.000000	0.000000	-0.103332				
		(0.15526)				
0.000000	1.000000	0.962389				
		(0.05586)				

Eşbütünleşme ilişkisi incelenirken hem uzun dönemli eşbütünleşik ilişki içine, hem de kısa dönemli dengesizlik ilişkisini gösteren vektör hata düzeltme modeli içine, doğrusal trendin kısıtlanmasını temsil eden 2. dereceden (quadratic) trend hipotezi dikkate alınmıştır. Tablo 8 incelendiğinde, ekonomik büyüme, kredi hacmi ile ihracat değişkenleri

arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmuştur. İhracat ve kredi hacmi değişkenleri istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Eşbütünleşme analizi sonrasında bir tane eşbütünleşme denklemi içeren vektör hata düzeltme modeli tahmini yapılmıştır. Vektör hata düzeltme modeli aracılığıyla değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı ve yönü incelenmiştir. Vektör hata düzeltme modelinde uzun dönemde bütüncül olarak nedenselliğin varlığı incelenmektedir. Bu modelde, hata düzeltme terimi olan eşbütünleşme vektöründe eşbütünleşme katsayısına bakılmaktadır. Hata düzeltme terimi katsayısının eksi ve anlamlı olması durumunda uzun dönemde bağımsız değişkenlerden bağımlı değişkene doğru bir nedensellik ilişkisinden bahsedilebilecektir. Modelde bahse konu hata düzeltme terimi katsayısı da negatif ve istatistiki açıdan anlamlı (-2.20) olduğundan, bağımsız değişkenlerden ekonomik büyüme değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisi olduğuna kanaat getirilmiştir. Bu kanaat ışığında, tüm sistemin her bir çeyreklik dönemde yaklaşık % 2.20'lik bir hızla dengeye doğru evrildiği yorumu yapılabilecektir.

Tablo 8. Vektör Hata Düzeltme Modeli

Eşbütünleşme Denklemi	Eşbütünleşme Denklem 1		
Ekonomik büyüme(-1)	1.000000		
İhracat büyümesi (-1)	-3.346754		
	(0.72721)		
	[-4.60217]		
Banka kredisi büyümesi (-1)	-3.316751		
	(0.71586)		
	[-4.63326]		
trend(05Q1)	0.066333		
sabit Terim	1.723069		
Hata Düzeltme Modeli	D(büyüme)	D(ihracat)	D(banka kredisi)
Eşbütünleşme Denklemi 1	-0.129161	0.059073	0.200020
	(0.06050)	(0.13114)	(0.04640)
	[-2.13505]	[0.45048]	[4.31039]
D(ekonomik büyüme (-1))	0.371720	-0.557916	-0.270523
	(0.24664)	(0.53464)	(0.18919)
	[1.50713]	[-1.04354]	[-1.42989]
D((ekonomik büyüme (-2))	0.583347	-0.275693	-0.336329
	(0.25476)	(0.55224)	(0.19542)
	[2.28979]	[-0.49923]	[-1.72107]
D((ekonomik büyüme (-3))	0.267865	-0.403568	-0.084148
	(0.24417)	(0.52928)	(0.18729)

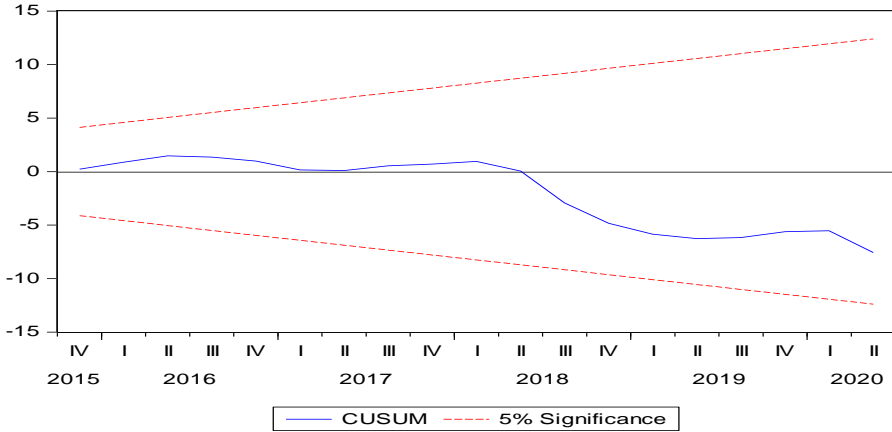

	[1.09706]	[-0.76249]	[-0.44929]
D(ekonomik büyüme (-4))	0.041668	0.979367	-0.239479
	(0.24580)	(0.53281)	(0.18854)
	[0.16952]	[1.83812]	[-1.27016]
D((ekonomik büyüme (-5))	-0.314133	-0.615272	0.097353
	(0.29471)	(0.63883)	(0.22606)
	[-1.06592]	[-0.96312]	[0.43065]
D(ihracat büyümesi(-1))	-0.466907	-0.085888	0.604457
	(0.17619)	(0.38192)	(0.13515)
	[-2.65005]	[-0.22488]	[4.47255]
D(ihracat büyümesi (-2))	-0.354313	-0.280646	0.418085
	(0.16540)	(0.35853)	(0.12687)
	[-2.14218]	[-0.78277]	[3.29534]
D(ihracat büyümesi (-3))	-0.248199	-0.174013	0.339440
	(0.14350)	(0.31107)	(0.11008)
	[-1.72957]	[-0.55940]	[3.08368]
D(ihracat büyümesi (-4))	-0.269496	-0.317076	0.240102
	(0.11542)	(0.25020)	(0.08854)
	[-2.33489]	[-1.26731]	[2.71192]
D (ihracat büyümesi (-5))	-0.051357	-0.262595	0.074931
	(0.09881)	(0.21418)	(0.07579)
	[-0.51978]	[-1.22605]	[0.98866]
D(banka kredisi büyümesi (-1))	-0.230184	0.605123	0.044302
	(0.27761)	(0.60177)	(0.21294)
	[-0.82917]	[1.00558]	[0.20804]
D(banka kredisi büyümesi (-2))	0.467379	0.000192	-0.071712
	(0.29014)	(0.62893)	(0.22256)
	[1.61087]	[0.00030]	[-0.32222]
D(banka kredisi büyümesi (-3))	0.448118	-0.089055	-0.100438
	(0.28811)	(0.62453)	(0.22100)
	[1.55537]	[-0.14259]	[-0.45447]
D(banka kredisi büyümesi (-4))	0.284652	1.434616	-0.516923
	(0.27847)	(0.60363)	(0.21361)
	[1.02220]	[2.37663]	[-2.41999]
D(banka kredisi büyümesi (-5))	-0.012797	0.442094	-0.286318
	(0.23121)	(0.50120)	(0.17736)
	[-0.05535]	[0.88208]	[-1.61437]
sabit terim	-0.037487	-0.094498	0.080233
	(0.02172)	(0.04707)	(0.01666)
	[-1.72623]	[-2.00749]	[4.81662]

trend (05Q1)	0.001427	0.003278	-0.002320
	(0.00063)	(0.00137)	(0.00048)
	[2.26309]	[2.39850]	[-4.79779]
D1	0.007917	-0.025856	0.007863
	(0.02578)	(0.05589)	(0.01978)
	[0.30706]	[-0.46263]	[0.39759]
D2	-0.010376	0.002843	0.018702
	(0.02684)	(0.05818)	(0.02059)
	[-0.38659]	[0.04887]	[0.90833]
D3	-0.008928	0.002818	-0.005025
	(0.03582)	(0.07765)	(0.02748)
	[-0.24923]	[0.03630]	[-0.18288]
R2	0.464044	0.463394	0.709032
Düzeltilmiş R2	0.157783	0.156761	0.542765
Hata kareleri	0.019299	0.090681	0.011355
F-istatistiği	1.515191	1.511236	4.264414
Log likelihood	143.7856	100.4607	158.6357
Akaike AIC	-4.385200	-2.837882	-4.915560
Schwarz SC	-3.625694	-2.078375	-4.156054

Tahmin edilen eşbütünleşme modelinin kararlılığını araştırmak, yani değişkenlere ait yapısal kırılmanın varlığını incelemek için CUSUM (Brown vd. 1975) grafiği kullanılmıştır. Grafik 1’de görüldüğü üzere CUSUM test grafiğinde uzun dönem modelinin kalıntıları %5 anlamlılık düzeyinde kritik sınırlar içinde bulunduğundan modelin katsayılarının istikrarlı olduğunu ortaya koymaktadır. Grafik 1’e göre analizde kullanılan değişkenlere ait bir yapısal kırılmanın olmadığı, kullanılan kukla değişkenlerin etkili olduğu ve uzun dönem katsayıların istikrarlı olduğu söylenebilir. Edinilen bulgulara göre, Türkiye’de ekonomik büyüme, kredi büyümesi ve ihracat büyümesi arasında uzun dönemde istikrarlı bir ilişki olduğu söylenebilir.

Grafik 1. CUSUM test grafiği

Değişkenler arasında ikili nedensellik olup olmadığını incelemek amacıyla Granger nedensellik testi yapılmıştır. Granger (1969) testi için serilerin durağan olması gerekirken, Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testinde bu şart geçerli değildir. Tablo 8 incelendiğinde yüzde 5 anlamlılık düzeyinde ihracattan ekonomik büyümeye doğru nedensellik olmadığını belirten boş hipotez reddedilmemiştir. Ekonomik büyümeden ihracat büyümesine doğru ve kredi büyümesinden ihracat büyümesine doğru nedensellik olmadığını belirten boş hipotez reddedilmemiştir. Yüzde 5 anlamlılık düzeyinde kredi büyümesinden ekonomik büyümeye ve ekonomik büyümeden kredi büyümesine, ihracat büyümesinden kredi büyümesine doğru nedensellik olmadığını belirten boş hipotez reddedilmiştir. Bu durumda ekonomik büyümeden ihracat büyümesine doğru bir nedensellik bulunmuştur. Ayrıca ihracat büyümesinden ekonomik büyümeye doğru ve ihracat büyümesinden kredi büyümesine doğru nedensellik olduğu görülmüştür.

Tablo 9. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Bağımlı Değişken: Ekonomik Büyüme			
Excluded	Ki-kare Test İstatistiği	Serbestlik derecesi	Olasılık Değeri
İhracat büyümesi	9.289253	5	0.0981
Banka kredisi büyümesi	11.49941	5	0.0423
Bağımlı Değişken: İhracat büyümesi			
Excluded	Ki-kare Test İstatistiği	Serbestlik derecesi	Olasılık Değeri
Ekonomik büyüme	7.803313	5	0.1674
Kredi	6.163680	5	0.2906
Bağımlı Değişken: Banka kredisi büyümesi			
Excluded	Ki-kare Test İstatistiği	Serbestlik derecesi	Olasılık Değeri
Ekonomik Ekonomik büyüme	13.33240	5	0.0205
İhracat büyümesi	18.70278	5	0.0022

Etki-tepki fonksiyonları rassal hata terimlerinden herhangi birindeki bir standart sapmalılık şokun içsel değişkenlerin bugün ve gelecek değerlerine olan etkisini göstermektedir. Makroekonomik bir büyüklüğe yönelik en etkili değişkenin hangisi olduğunu bilmek için varyans ayrıştırması analizi yapılır; Etkili bulunan değişkenin politika aracı olarak kullanılabilirliği ise etki-tepki fonksiyonları ile saptanır (Özgen ve Güloğlu, 2004).

Tahmin edilen vektör hata düzeltme modelinde değişkenlerde meydana gelen genelleştirilmiş 1 standart sapmalılık şoklara diğer değişkenlerin verdiği tepkiler Tablo 10 ile Tablo 12 arasındaki tablolarda gösterilmiştir. Bu noktada, uzun dönem ilişki modelinde katsayıları anlamlı çıkan ve ayrıca özellikle nedensellik analizi sonucunda nedensellik ilişkisi

bulunan göstergelere yönelik etki-tepki analizinin yorumlanması daha doğru sonuçlar üretebilir.

Tablo 10’da ekonomik büyüme için etki-tepki tablosu incelendiğinde ekonomik büyümenin diğer değişkenlerde meydana gelen şoklara karşı 10 dönemlik zaman içinde dengeye geldiği görülmektedir. Ekonomik büyüme değişkeni kendisi, ihracat ve kredi büyümesinde meydana gelen bir standart sapmalı şoka bir dönem sonra sırasıyla 0.02, 0, 0 birimlik tepki vermiştir. Ekonomik büyüme değişkeninin kendisi üzerindeki şoka etkisi aynı seviyesini korumuş, 10 dönem sonunda 0.03 birim olmuştur. Ekonomik büyüme için en büyük pozitif tepki kendisi üzerindeki şoka verilen 10 dönem sonraki tepkidir. Ekonomik büyüme değişkeni için ihracat büyümesinde ortaya çıkan bir standart sapmalı şokun etkisi iki dönem sonra -0.002 birimdir, bu tepki dönem boyunca dalgalı ve küçük bir tepki içerip 10 dönem sonra -0.007 olmuştur. Son olarak ekonomik büyüme değişkeni için kredi büyümesinde ortaya çıkan bir standart sapmalı şokun etkisi iki dönem sonra 0.002’dir, bu tepki dönem boyunca dalgalı ve küçük bir tepki içermekte olup 10 dönem sonra 0.008 olmuştur. Söz konusu tepkilerin dönemler bazında aşırı bir ayrışma göstermediği de gözlemlenmiştir.

Tablo 10. Ekonomik Büyüme için Etki-Tepki Tablosu

Dönem	Ekonomik Büyüme	İhracat Büyümesi	Banka Kredisi Büyümesi
1	0.023163	0.000000	0.000000
2	0.026296	-0.002695	0.002591
3	0.029176	-0.003005	0.012301
4	0.028905	-0.001834	0.019425
5	0.024886	-0.008858	0.024055
6	0.022183	-0.007230	0.019553
7	0.023465	-0.007445	0.014187
8	0.026857	-0.010377	0.008195
9	0.028039	-0.010310	0.003411
10	0.030665	-0.007216	0.008131

Tablo 11’de ihracat büyümesi değişkeni için etki-tepki tablosu incelendiğinde ihracat büyümesi değişkeninin kendisi ve diğer değişkenlerde meydana gelen şoklara karşı tepkileri görülmektedir. İhracat büyümesi değişkeni ekonomik büyüme, kendisi ve kredi büyümesinde meydana gelen bir standart sapmalı şoka bir dönem sonra sırasıyla 0.006, 0.04, 0 birimlik tepki vermiştir. Ekonomik büyümedeki şoka ihracat büyümesi değişkeninin verdiği tepki ikinci dönemde -0.01 olmuş, yedinci dönemden sonra pozitif tepkiye dönüşmüştür. İhracat büyümesi değişkeni için en büyük pozitif tepki bir dönem sonra kendisinde meydana gelen bir standart sapmalı şoka verilen 0.04 birimlik tepkidir. Bir diğer pozitif tepki üç dönem sonra ihracat büyümesinde meydana gelen bir standart sapmalı şoka verilen 0.03 birimlik tepkidir, bu tepki dört dönem sonra azalıp sönümlense bile 10 dönem sonra

0.01 seviyesine gelmiştir. Kredi büyümesinde meydana gelen şoka ikinci dönemde 0.005 birimlik tepki, üçüncü dönemde -0.003 tepki ve 10 dönem sonra ise 0.002'lik tepki görülmektedir.

Tablo 11. İhracat Büyümesi için Etki-Tepki Tablosu

Dönem	Ekonomik Büyüme	İhracat Büyümesi	Banka Kredisi Büyümesi
1	0.006180	0.049810	0.000000
2	-0.011945	0.033664	0.005059
3	-0.011910	0.016548	-0.003071
4	-0.012668	0.009820	-0.012689
5	0.001055	-0.004960	0.002837
6	-0.001153	-0.003626	-0.006905
7	0.009404	0.004802	-0.005111
8	0.014677	0.013291	0.002236
9	0.008454	0.011481	0.001144
10	0.007097	0.014282	0.002665

Tablo 12 incelendiğinde kredi büyümesi değişkeni ilk dönemde ekonomik büyüme, ihracat büyümesi ve kendisinde meydana gelen bir standart sapmalı şoka bir dönem sonra sırasıyla -0.011, -0.004, 0.012 birimlik tepki vermiştir. Banka kredisi büyümesi değişkeni için en büyük pozitif tepki 6 ve 7 dönem sonra ekonomik büyümede meydana gelen bir standart sapmalı şoka verilen 0.01 birimlik tepkidir. Diğer dönemlerdeki tepkilerin miktarı düşük olup önemsiz gözükmektedir. İhracat büyümesi değişkenindeki bir standart sapmalı şoka banka kredisi büyümesi değişkeninin verdiği tepki 2 ile 10 dönem arasında negatif ve küçük miktardadır. Banka kredisi büyümesi değişkeninin kendisinde ortaya çıkan bir standart sapmalı şoka iki dönem sonra verdiği tepki 0.004 iken, üçüncü dönemde negatif olup, 6 dönem sonra pozitif seyrini korumuştur.

Tablo 12. Banka Kredisi Büyümesi için Etki-Tepki Tablosu

Dönem	Ekonomik Büyüme	İhracat Büyümesi	Banka Kredisi Büyümesi
1	-0.011707	-0.004955	0.012403
2	-0.006505	-0.005129	0.004823
3	-0.004928	-0.012464	-0.000301
4	0.003742	-0.014958	-0.002896
5	0.009074	-0.013773	-0.006675
6	0.014339	-0.016115	0.000128
7	0.011219	-0.011818	0.006969
8	0.007345	-0.007387	0.012878
9	0.002208	-0.005476	0.014480
10	-0.002034	-0.007124	0.008509

Tablodan Ekonomik büyümenin kredi büyümesini önceleri negatif etkilediği, ama sonradan pozitif yönde etkilediği anlaşılmaktadır. Ayrıca, tablodan ilginç bir şekilde, ihracat büyümesinin banka kredisi büyümesini negatif yönde etkilediği de görülmektedir. İhracat büyümesi değişkenindeki şoka karşılık banka kredisi büyümesinin negatife döndüğü görülmektedir. Literatürde genellikle ihracat hacmi ile banka kredisi hacmi arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu belirtilmektedir (Haykır ve Aydın, 2019: 515; Şahin ve Baş, 2018: 105; Bülbül ve Demiral, 2016:21; Apan ve İslamoğlu, 2017: 3291; Demirci, 2018:37). Ancak, elde edilen bu bulgudan yola çıkarsak, büyük ihracatçı firmaların ihracat gelirlerini arttırdıkça banka kredisi yerine oto finansmana veya sermaye piyasasından fon sağlamaya yönelerek, faaliyetlerini öz kaynakları ile finanse ettikleri söylenebilir. İhracatçı firmaların finansman yapısı hakkında literatürde çok sayıda teori bulunmaktadır. Bunlardan Modigliani ve Miller teorisine göre, mükemmel işleyen finans piyasaları varsayımı altında şirketlerin finansman kaynakları arasında tam ikame vardır. Şirketler bankalardan borçlanma yoluyla veya sermaye piyasalarından hisse senedi ihraç ederek öz kaynaklarını artırma yoluyla finansman sağlama arasında kayıtsız kalırlar (Modigliani ve Miller, 1958:261; Değirmen ve Gündoğdu, 2010: 1-18). İhracatçı firmaların sermaye piyasalarından sağladıkları fonların hacmine ilişkin detaylı bir araştırma bu çalışmanın sınırlarını aştığından bu konudaki açıklamalarımız sınırlı tutulmuştur.

Etki-tepki analizleri sonrasında varyans ayrıştırması analizi yapılmıştır. Böylece herhangi bir değişkene ilişkin tahmin hatasının varyansı her içsel değişkene göre ayrıştırılmaktadır. Değişkenlerden birinde ortaya çıkacak herhangi bir değişimin ne kadarının kendisinden ne kadarının da diğer değişkenlerden kaynaklandığını yüzdesel olarak göstermektedir (Enders,1995).

Tablo 13’de ekonomik büyüme değişkenindeki değişimlerin kaynakları varyans ayrıştırması ile araştırılmıştır. İlk dönemde ekonomik büyümedeki değişimin tamamı ekonomik büyümenin kendisi tarafından açıklanmaktadır. İkinci dönemde ise ekonomik büyümedeki yaklaşık yüzde 98’i kendisi tarafından açıklanırken, yüzde 5.6’sı ihracattaki büyüme tarafından, yüzde 5.4’ü kredi hacmindeki artış tarafından açıklanmaktadır. 10. dönemde ekonomik büyümedeki değişimin kendisi tarafından açıklanma oranı yüzde 75’e düşmüştür, kredi hacmindeki artış oranı artarak yüzde 19.7’ye, ihracat artışı ise yüzde 5’e çıkmıştır.

Tablo 13. Ekonomik Büyüme için Varyans Ayrıştırması

Dönem	Standart Hata	Ekonomik Büyüme	İhracat büyümesi	Banka kredisi büyümesi
1	0.023163	100.0000	0.000000	0.000000
2	0.035242	98.87469	0.584603	0.540710
3	0.047472	92.26515	0.722762	7.012090

4	0.058905	84.00436	0.566391	15.42925
5	0.068893	74.46114	2.067148	23.47171
6	0.075319	70.97240	2.650827	26.37677
7	0.080500	70.62745	3.175905	26.19664
8	0.085886	71.82568	4.249785	23.92454
9	0.090997	73.47770	5.069481	21.45282
10	0.096638	75.21834	5.052382	19.72927

Tablo 14’de ihracat büyümesindeki değişimin yüzde kaçının kendisinden ve yüzde kaçının ise diğer değişkenlerden kaynaklandığı, bir diğer deyişle, hangi değişkenin ihracat büyümesi değişkeni üzerindeki değişime hangi dönemde ne kadar etki ettiği görülmektedir. İlk dönemde ihracattaki artışın yüzde 98’i kendisi tarafından, yüzde 1.5’i ise ekonomik büyüme tarafından açıklanmaktadır. İkinci dönemde ise ihracattaki artışın yüzde 94’ü kendisi tarafından açıklanırken, yüzde 4.7’si ekonomik büyüme tarafından, yüzde 0.6’sı kredi hacmindeki artış tarafından açıklanmakta olup, banka kredi hacmindeki artışın önemli bir etkisi bulunmadığı görülmektedir. 10. dönemde ihracattaki artışın kendisi tarafından açıklanma oranı yüzde 79’a düşmüş, ekonomik büyümenin oranı yüzde 15’e çıkmıştır.

Tablo 14. İhracat Büyümesi için Varyans Ayrıştırması

Dönem	Standart Hata	Ekonomik Büyüme	İhracat büyümesi	Banka kredisi büyümesi
1	0.050192	1.516029	98.48397	0.000000
2	0.061812	4.734204	94.59592	0.669873
3	0.065161	7.601001	91.57408	0.824921
4	0.068292	10.36091	85.43602	4.203071
5	0.068539	10.31011	85.34567	4.344220
6	0.068991	10.20337	84.50734	5.289292
7	0.069981	11.72226	82.60371	5.674030
8	0.072763	14.91180	79.74528	5.342926
9	0.074155	15.65682	79.17523	5.167950
10	0.075898	15.82053	79.12280	5.056675

Tablo 15’de banka kredisindeki büyümenin kaynakları incelendiğinde, ilk dönemde kredi hacmindeki artışın yüzde 48.7’si kendisi tarafından, yüzde 43.4’ü ekonomik büyüme tarafından ve yüzde 7’si de ihracattaki artış tarafından açıklanmaktadır. İkinci dönemde ise kredi hacmindeki artışın yüzde 43.4’ü kendisi tarafından açıklanırken, yüzde 44’ü ekonomik büyüme, yüzde 12’si de ihracat büyümesi değişkeni tarafından açıklanmaktadır. 10. dönemde kredi hacmindeki artışın kendisi tarafından açıklanma oranı yüzde 28’e düşmüştür, ihracat artışı değişkeninin oranı yüzde 44’e çıkmıştır, ekonomik büyümenin oranı ise yüzde 26’ya düşmüştür.

Tablo 15. Banka Kredisi Büyümesi için Varyans Ayrıştırması

Dönem	Standart Hata	Ekonomik Büyüme	İhracat Büyümesi	Banka Kredisi Büyümesi
1	0.017761	43.44818	7.782695	48.76913
2	0.020182	44.03531	12.48658	43.47811
3	0.024229	34.69121	35.12627	30.18252
4	0.028865	26.12356	51.60362	22.27282
5	0.033909	26.09160	53.89295	20.01545
6	0.040188	31.30465	54.44518	14.25016
7	0.043923	32.73222	52.82044	14.44734
8	0.046942	31.10517	48.72034	20.17449
9	0.049478	28.19732	45.07874	26.72394
10	0.050748	26.96420	44.82135	28.21445

Sonuç

Türkiye’de banka kredisi büyümesi, ihracat artışı ile ekonomik büyüme arasındaki nedenselliğin yönü ve gücünü analiz etmek için bu çalışma yapılmıştır. Değişkenler ekonomik büyümeyi temsil eden reel gayri safi milli gelir, kredi hacmindeki ve ihracattaki artıştır. Kullanılan değişkenlerden biri olan ekonomik büyüme değişkeni reel gayri safi milli hasılanın logaritması olarak ele alınmıştır. Banka kredisi hacmi büyümesi ve ihracat büyümesi değişkenleri ise bu kalemlerin gayrisafi milli hasılaya oranlarının logaritması olarak kullanılmıştır. Çalışmada Türkiye ekonomisinde ekonomik büyüme ile kredi hacmi ve ihracat hacmi artışı arasındaki karşılıklı etkileşimi incelemek amacıyla eşbütünleşme testi, vektör hata düzeltme modeli tahmini, Granger nedensellik analizi, etki tepki ile varyans ayrıştırma analizleri yapılmıştır.

Eşbütünleşme ilişkisi incelenirken hem uzun dönemli eşbütünleşik ilişki içine, hem de kısa dönemli dengesizlik ilişkisini gösteren vektör hata düzeltme modeli içine, doğrusal trendin kısıtlanmasını temsil eden 2. dereceden (quadratic) trend hipotezi dikkate alınmıştır. Sonuç olarak, ekonomik büyüme ile kredi hacmi ve ihracat hacmi artışları arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmuştur. Modelde bahse konu hata düzeltme terimi katsayısı da negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğundan, bağımsız değişkenlerden ekonomik büyüme değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu görüşü ortaya çıkmıştır. Bu görüş doğrultusunda, tüm sistemin her bir çeyreklik dönemde yaklaşık % 2.20’lik bir hızla dengeye doğru evrildiği söylenebilir. Edinilen bulgulara göre, Türkiye’de uzun dönemde ekonomik büyüme ile banka kredisi büyümesi ve ihracat büyümesi arasında istikrarlı bir ilişki olduğu söylenebilir.

Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testi sonucunda, banka kredisi büyümesinden ekonomik büyümeye ve ekonomik büyümeden banka kredisi hacmindeki artışa doğru çift yönlü bir nedenselliğin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bu bulgu Bozoklu ve Yılcıncı (2013), Vurur ve Özen (2013), Kamacı vd. (2017), Mehtizata (2017), Toru (2017), Yüksel ve Adalı

(2017), Kandemir ve Arifoğlu (2018), Kandemir vd. (2018), Turgut (2019), Tuna ve Bektaş (2013), Sakızlı (2019) tarafından ulaşılan bulgular ile çelişirken, Altnöz (2016), Çonkar vd. (2017), Karahan vd. (2018), Çakar vd. (2018) tarafından elde edilen bulgularla benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte, ekonomik büyümeden kredi büyümesine doğru ortaya çıkan nedenselliğin daha güçlü olduğu saptanmıştır.

Etki-tepki analiz sonuçlarına göre ekonomik büyüme değişkeninin kredi hacmi artış ve ihracat hacmi artış değişkenlerinde meydana gelen şoklara karşı 10 dönemlik zaman diliminde dengeye geldiği görülmektedir. Ekonomik büyüme değişkeni kendisi, ihracat ve kredi büyümesinde meydana gelen bir standart sapmalı şoka bir dönem sonra sırasıyla 0.02, 0, 0 birimlik tepki vermiştir. Ekonomik büyüme değişkeni kendisi üzerindeki şoka etkisi aynı seviyesini korumuş, 10 dönem sonunda 0.03 birim olmuştur. Ekonomik büyüme için en büyük pozitif tepki kendisi üzerindeki şoka verilen 10 dönem sonraki tepkidir.

Banka kredisi büyümesi değişkeni için yapılan etki-tepki analiz sonuçlarına göre, kredi hacmindeki artış ilk dönemde ekonomik büyüme, ihracat artışı ve kendisinde meydana gelen bir standart sapmalı şoka bir dönem sonra sırasıyla -0.011, -0.004, 0.012 birimlik tepki vermiştir. Banka kredisi büyümesi değişkeni için en büyük pozitif tepki 6 ve 7 dönem sonra ekonomik büyümede meydana gelen bir standart sapmalı şoka verilen 0.01 birimlik tepkidir. İhracat büyümesi değişkeni ekonomik büyüme, kendisi ve banka kredisi büyümesinde meydana gelen bir standart sapmalı şoka bir dönem sonra sırasıyla 0.006, 0.04, 0 birimlik tepki vermiştir. Ekonomik büyümedeki şoka ihracat büyümesinin verdiği tepki 2. dönemde -0.01 olmuş, 7. dönemden sonra pozitif tepkiye dönüşmüştür. İhracat büyümesi için en büyük pozitif tepki bir dönem sonra kendisinde meydana gelen bir standart sapmalı şoka verilen 0.04 birimlik tepkidir.

Varyans ayrıştırması analizi ile banka kredisi büyümesinin kaynakları incelendiğinde, ilk dönemde kredi büyümesindeki değişimin yüzde 48.7'si kendisi tarafından, yüzde 43.4'ü ekonomik büyüme tarafından ve yüzde 7'si de ihracat büyümesi değişkeni tarafından açıklanmaktadır. Banka kredisi büyümesi kaynakları incelendiğinde 10 dönem sonunda tüm değişkenlerin etkisini koruduğu görülmektedir. Kredi büyümesinin modeldeki tüm değişkenler tarafından etkilendiği görülmektedir. Ancak aynı durum ihracat artışı ve ekonomik büyüme için geçerli değildir. İhracat artışı ve ekonomik büyümedeki değişimlerin çok büyük kısmı yine kendileri tarafından açıklanmaktadır. İlk dönemde ekonomik büyümedeki değişimin tamamı ekonomik büyümenin kendisi tarafından açıklanmaktadır. İkinci dönemde ise ekonomik büyümedeki yaklaşık yüzde 98'i kendisi tarafından açıklanırken, yüzde 5.6'sı ihracat büyümesi tarafından, yüzde 5.4'ü kredi büyümesi tarafından açıklanmaktadır. Sonuç olarak, banka kredi büyümesinden ekonomik büyümeye ve ekonomik büyümeden de kredi hacmi büyümesine doğru çift yönlü bir nedensellik olmakla birlikte, kredi

büyümesinin ekonomik büyümeye etkisi, ekonomik büyümenin kredi büyümesine olan etkisine göre daha zayıftır.

Kaynakça

- Ahmed, S. M. ve Ansari, M. I. (1998). Financial Sector Development and Economic Growth: The South-Asian Experience, *Journal of Asian Economics*, 9(3), ss.503-517.
- Altınöz, U. (2016). Faiz Oranları, Tüketici Kredileri Kullanımı ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Analizi: Türk Bankaları Deneyimi. *Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi*, 35(1), ss.145-157.
- Apan, M. ve İslamoğlu, M. (2017). KOBİ Kredileri ile İhracat ve Faiz Oranı Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Ampirik Analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(5), ss.3291-3302.
- Atindéhou, R. B., Gueyie, J. P. ve Amenounve, E. K. (2005). Financial Intermediation and Economic Growth: Evidence from Western Africa, *Applied Financial Economics*, 15(11), ss.777-790.
- Bozoklu, Ş. ve Yılcı, V. (2013). Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Gelişmekte Olan Ekonomiler İçin analiz. *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, 28(2), ss. 167-187.
- Bülbül, S. E. ve Demiral, A. (2016). Türkiye Ekonomisinde Ekonomik Büyüme, İhracat ve Eximbank Kredileri Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 2002-2015. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 12(46), ss. 21-39.
- Çakar, R., Karakaş, G. ve Güngör, S. (2018). Türkiye’de Geleneksel ve Katılım Bankalarının Toplam Kredi Hacimleriyle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkisi. *İslam Ekonomi ve Finans Dergisi*, 4(1), ss. 69-95.
- Çonkar, M. K., Canbaz, M. F. ve Arifoğlu, A. (2017). Mevduat ve Katılım Bankaları Kredilerinin Ekonomik Büyüme ile İlişkisi: Ekonometrik Bir Analiz. *AKÜ İİBF Dergisi*, 20(1), ss. 1-11.
- Değirmen, S. ve Gündoğdu, Y. (2010). Türkiye’de İhracat Yapan Firmaların Stratejileri. *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1(4), ss. 1-18.
- Demirci, N. S. (2018). İhracat ve İhracat Kredileri Arasındaki Dinamik İlişki ve Türkiye Üzerine Bir Ekonometrik Analiz. Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler’de Akademik Araştırmalar-5, Kitap Bölümü ss.37-59,

- Editörler Aytemiz, L. ve Karayılmazlar E. Gece Kitaplığı, Ankara, 2018.
- Erim N. ve Türk A. (2005). Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), ss. 21-45.
- Johansen, S. (1988). Statistical Analysis of Cointegration Vectors, *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, ss. 231-254.
- Johansen, S. ve Juselius, K. (1990). Maximum Likelihood Estimation and Inferences on Cointegration-with Applications to the Demand for Money, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52, ss. 169-210.
- Haykır, Ö. ve Aydın, M. (2019). Türkiye’de Banka Kredilerinin İhracat Üzerine Etkileri: Ekonometrik Analiz. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 9(2), ss. 515-533.
- Kamacı A., Ceyhan M. S. ve Peçe, M. A. (2017). Kredi Hacminin Para Arzı ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Özel sayı 1, ss. 400-409.
- Kandemir, T. ve Arifoğlu, A. (2018). Yatırım Finansman Kaynakları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(3), ss. 313-330.
- Kandemir, T., Arifoğlu, A. ve Canbaz, M. F. (2018). Sektörel Krediler ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Katılım Bankaları Örneği. *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(2), ss. 19-30.
- Karahan, Ö., Yılığör, M. ve Öztekin A. A. (2018). Türkiye’de Banka Kredilerindeki Genişleme İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 55 (636), ss. 25-36.
- Kirkpatrick, C. ve Green, C. (2002). Finance and Development: An Overview of the Issues, *Journal of International Development*, 14(2), ss. 207-209.
- Mehtizada T. (2017). Türk Bankacılık Sektörü Kredi Gelişmeleri ve Ekonomik Büyümede İhracat Kredilerinin Önemi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Ticaret Üniversitesi. Finans Enstitüsü, Finans Anabilim Dalı.
- Modigliani, F. ve Miller, M. (1958). The Cost of Capital, Corporate Finance and the Theory of Investment. *American Economic Review*, 48, ss. 261-297.

- Sakızlı, A. (2019) Bankaların Kredi Hacminin Ekonomik Büyüme ile İlişkisinin Araştırılması: İngiltere Örneği. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, ss. 42-53.
- Şahin Z. ve Baş M. (2018). Sendikasyon Kredileri Dış Ticaret İlişkisi. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 2(6). Ss. 105-114.
- Toru, H. (2017). Banka Kredilerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi. Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve Pazarlama Anabilim Dalı.
- Tuna K. ve Bektaş H. (2013). Kredi Hacminin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Rolünün İncelenmesi: Türkiye Örneği. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5(9), ss. 139-150.
- Turgut, K. (2019). Banka Kredi Hacmi ile İktisadi Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.
- Vurur, N. S. ve Özen, E. (2013). Türkiye'de Mevduat Banka Kredisi ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin İncelenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(3), ss. 117-131.
- Toda, H. Y and T. Yamamoto (1995). Statistical Inferences in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. *Journal of Econometrics*, 66, ss. 225-250.
- Yüksel S. ve Adalı Z. (2017). Farklı Kredi Türlerinin Ekonomik Büyümeye Olan Etkisinin Belirlenmesi: Toda Yamamoto Analizi ile Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Politik Ekonomik Kuram*. 1(1), ss. 1-21.
- Zivot, E. and Andrews, D. W. K. (1992). Further Evidence on the Great Crash, the Oil Price Shock and the Unit-Root Hypothesis, *Journal of Business & Economic Statistics* 10(3), ss. 251-270.

Extended Abstract

According to some economists, the presumed causality relationship between financial development and economic growth based on the growth of credit volume is twofold. On the one hand, economic growth leads to the development of financial markets, while on the other hand, emerging financial markets lead to economic growth. According to this view, both supply and demand factors are effective in the relationship between economic growth and financial development. This study was carried out to analyze the direction and strength of the causality relationship between bank

credit growth and economic growth in Turkey. Variables used in the study were real gross national product representing economic growth, bank credit growth and export growth. One of the variables, economic growth variable, was treated as a logarithm of real gross national product. Credit growth and export growth variables were used as logarithms of the gross national product ratios of these items. In the study, co-ordination test, vector error correction model estimation, Granger causality analysis, impact-response and variance separation analyses were performed to examine the interplay between economic growth and credit growth and export growth in the Turkish economy.

When investigating the conjunction relationship, the secondary trend assumption, which refers to the constraint of the linear trend both within the long-term conjunction relationship and within the vector error correction model that expresses the short-term imbalance relationship, was taken into account. As a result, a long-term relationship was found between economic growth and credit growth and export growth variables. Since the coefficient of the error correction term in question in the model was also negative and statistically significant, it emerged that there was a causality relationship from the independent variables to the economic growth variable. In line with this view, it can be said that the whole system evolved towards balance at a rate of approximately 2.20% in each quarter. According to the findings, it can be said that there was a stable relationship between economic growth, credit growth and export growth in Turkey in the long term.

As a result of the Toda-Yamamoto (1995) causality test, it was concluded that there was a two-way causality from bank credit growth to economic growth and from economic growth to bank credit growth. While this result contradicted with the findings obtained by Bozoklu and Yıllancı (2013), Vurur and Özen (2013), Kamacı et al. (2017), Mehtizata (2017), Toru (2017), Yüksel and Adalı (2017), Kandemir and Arifoglu (2018), Kandemir et al. (2018), Turgut (2019), Tuna and Bektas (2013), Sakızlı (2019), it had a similarity with the findings obtained by Altnöz (2016), Çonkar et al. (2017), Karahan et al. (2018), Çakar et al. (2018). However, causality from economic growth to credit growth was found to be stronger.

The results of the impact-response analysis showed that the economic growth variable stabilized in the 10 period against the shocks occurring in bank credit growth and export growth variables. The economic growth variable itself reacted to a standard deviation in export and credit growths by 0.02, 0.0 units, respectively, after one period. The impact of economic growth on the variable itself remained at the same level, reaching 0.03 units

at the end of the ten periods. The biggest positive reaction to economic growth was the 10-term response to the shock on itself. According to the results of the impact-reaction analysis for the bank credit growth variable, the rise in credit volume reacted to economic growth, export growth and a standard deviation shock in the first period with -0.011, -0.004, 0.012 units, respectively. The biggest positive reaction for the bank credit growth variable was the 0.01unit response to a standard deviation in economic growth after six and seven periods. The biggest positive reaction for the export growth variable was the 0.04unit response to a standard deviation shock that occurs in itself after a period.

When the sources of changes in rise in credit volume variable are examined with variance separation analysis, 48.7 percent of the change in credit growth was explained by itself, 43.4 percent by economic growth and 7 percent by export growth. When the sources of rise in the credit volume variable were examined, it was seen that all variables retain their effect at the end of the 10 periods. It was seen that rise in credit volume were affected by all variables in the model. However, the same did not seem to apply to export and economic growths. Much of the changes in export and economic growth were explained by themselves. The entire change in economic growth in the first period was explained by economic growth itself. In the second period, about 98 percent of economic growth was explained by itself, while 5.6 percent was explained by export growth and 5.4 percent by credit growth. In this case, we can conclude that credit growth had a weak impact on economic growth. As a result, while there was a two-way causality from bank credit growth to economic growth and from economic growth to credit volume growth, the impact of credit growth on economic growth is weaker than the impact of economic growth on credit growth.

FİNANS VE PAZARLAMA PERSPEKTİFİNDEN DİJİTAL DÖNÜŞÜM ETKİNLİĞİ ÖLÇÜMÜ: MOORA YÖNTEMİ UYGULAMASI

Erkan BİL* & Filiz MUTLU YILDIRIM**

Öz

Günümüzde teknolojik değişimin hızı, inovasyonun artan önemi ve küresel risklerin kontrol edilemeyecek boyuta ulaşması kuruluşların kârlarını maksimize ederek daha iyi yatırım getirileri elde edebilmelerinde geleneksel işletme yaklaşımlarını yetersiz kılmakta, yenilikçi iş modellerine olan ihtiyacı artırmaktadır. Bu noktada, teknoloji odağında şekillenen bankacılık sektörünün değişime uyum sağlama etkinliğinin sürekli olarak değerlendirilmesi gerekli hale gelmektedir. Çalışmada bu amaçla dijital dönüşüm etkinliği ölçümü bankacılık sektörü örneğinde MOORA (Multi-Objective Optimization on the basis of Ratio Analysis) yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede, Garanti BBVA'nın 2016-2020 yılları arasındaki halka açık faaliyet raporları incelenerek "Dijital Dönüşüm ve Teknolojik İlerleme" ve "Müşteri Gizliliği ve Bilgi Güvenliği" boyutları kapsamındaki göstergeler temel alınmıştır. İlk boyut; dijital platformlara sürekli yatırım yapılarak işlem kolaylığı sağlama, müşteri deneyim kalitesini yükseltme, dijital müşteri tabanını genişletme, satışlardaki dijital kanalların payını ve verimliliğini artırma kapasitesini göstermektedir. İkinci boyut ise tüm risklere karşı kesintisiz ve güvenli bir müşteri hizmeti sunma etkinliğini temsil etmektedir. Araştırma bulguları, yıllar itibarıyla dijital dönüşüm etkinliğinde sürekli bir artış gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Çalışma, artan rekabet ortamında bankaların teknolojik gelişmelere adapte olma kabiliyetini değerlemesi açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Dönüşüm, Bankacılık Sektörü, MOORA, Etkinlik Ölçümü

DIGITAL TRANSFORMATION EFFICIENCY MEASUREMENT FROM FINANCE AND MARKETING PERSPECTIVE: IMPLEMENTATION OF THE MOORA METHOD

Abstract

Today, rapid changes in technology, the increasing importance of innovation, and the uncontrollable global risks make traditional business approaches insufficient for organizations to maximize their profits and obtain better investment

* Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, erkanbil@comu.edu.tr orcid.org/0000-0003-4301-3816

** Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, filiz.mutluyildirim@comu.edu.tr orcid.org/0000-0002-9446-4265

returns, increasing the need for innovative business models. At this point, it becomes necessary to constantly evaluate the efficiency of the banking sector, which is shaped in the light of technology, to adapt to change. For this purpose, digital transformation efficiency measurement was carried out using the MOORA (Multi-Objective Optimization on the basis of Ratio Analysis) method in the banking sector example in the present study. In this context, Garanti BBVA's publicly available annual reports for the period between 2016-2020 were analyzed and indicators within the scope of "Digital Transformation and Technological Progress" and "Customer Privacy and Information Security" dimensions were taken as a basis. The first dimension showed the capacity to provide ease of operation while improving the quality of customer experience, expanding the digital customer base, and increasing the share and efficiency of digital channels in sales by continuously investing in digital platforms. The second dimension represented the effectiveness of providing uninterrupted and secure customer service against all risks. Findings revealed that there was a continuous increase in digital transformation efficiency over the years. The study was important in terms of evaluating the ability of banks in adapting to technological developments in an increasingly competitive environment.

Keywords: Digital Transformation, Banking Sector, MOORA, Efficiency Measurement

Giriş

Dijitalleşme, iş süreçlerini ve paydaş ilişkilerini biçimlendirerek başta iş dünyası ve ekonomi olmak üzere toplumun tüm kesimlerini etkilemektedir (Stepantseva, 2020). Bankacılık sektöründeki dijital dönüşüm; yeni teknolojilerin, dijital kanallara artan talebin ve bankaların ekonomik krizden sonra etkinliği artırma ihtiyacının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu noktada verimli ve şeffaf bir ekosistemle daha etkin bir finansal sistemi teşvik eden yenilikçi finansal teknoloji (FinTech) girişimleri dijital dönüşüm sürecine ivme kazandırmaktadır (Valero vd., 2020). Ayrıca FinTech'ler maliyetlerin düşürülmesi ve daha kaliteli hizmet sunumuyla müşteri memnuniyetinin artırılmasına destek olarak finansal sisteme önemli katkı sağlamaktadır (Kou, vd. 2021).

Dijital dönüşüm kapsamında, bankaların tüm işbirlikçi yaklaşımların adaptasyonunu gerektiren köklü yeniliklerle karşı karşıya olması bankalar açısından bir zorluk olarak algılanabilmektedir (Diener ve Špaček 2021). Müşterilerin güvenlik ve gizlilik kaygıları nedeniyle dijital bankacılığa temkinli yaklaşımları bu zorluğun temel sebeplerindendir. Dijital platformların ve araçların başarılı bir biçimde uygulanması müşteri ilişkilerinin etkin yönetiminde, müşteri bağlılığını artırmada önemli rol üstlenmektedir (Singh vd., 2020).

Literatüre bakıldığında her ne kadar bankacılık sektöründe dijital dönüşümü ele alan çalışmalar mevcut (Ayllon, 2020; Stepantseva, 2020; Valero vd., 2020; Diener ve Špaček, 2021; Garg vd., 2021) olsa da bu dönüşüm etkinliğinin değerlendirilmesine yönelik araştırmalara ihtiyaç olduğu görülmektedir. Literatürdeki bu alana katkı sağlamak üzere çalışmada Garanti BBVA'nın 2016-2020 yılları arasındaki halka açık

faaliyet raporları temel alınarak dijital dönüşüm etkinliği ölçümü “*Dijital Dönüşüm ve Teknolojik İlerleme*” ve “*Müşteri Gizliliği ve Bilgi Güvenliği*” boyutları kapsamında MOORA yöntemiyle gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın giriş bölümünü takiben konu ile ilgili literatüre yer verilmiştir. İkinci bölümde araştırmanın amacı, kapsamı ve yöntemi açıklanmıştır. Araştırma bulgularının sunulduğu üçüncü bölümün ardından uygulama sonuçları değerlendirilmiş, ileride yapılabilecek çalışmalar hakkında önerilerde bulunulmuştur.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Teknolojik gelişmelerle birlikte bankacılık sektöründe dijital dönüşümü ele alan çalışmaların literatürde yaygın bir biçimde yer aldığı görülmektedir. Ayllon (2020) bankacılık sektöründe dijital dönüşümün fırsatlarını, itici güçlerini, finansal erişim üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Benzer şekilde, Vijai ve Anitha (2020) bankacılık sektöründeki bilgi teknolojisi gelişmelerini incelemiştir. Dahası, Stepantseva (2020) Avusturya ve Rus bankacılık sektöründe dijital dönüşüm sürecinin gelişimini içeren kavramsal bir çerçeve sunmuştur. Valero vd. (2020) ise İspanyol bankacılığında dijitalleşmenin evrimini incelemiştir. Ayrıca, Diener ve Špaček (2021) bankacılık sektöründeki dijital dönüşümü ve bu değişimin önündeki engelleri yönetsel bir bakış açısıyla araştırmıştır. Ek olarak, Garg vd. (2021) bankacılık sektöründe blok zincir teknolojisi uygulamasının algılanan ticari faydalar üzerindeki etkisini incelemiştir.

Bankacılık sektöründeki dijital gelişmeler çerçevesinde Demirel (2017) Türkiye’deki mevcut durumu, Tekin (2019) müşterilerin bu gelişmelere uyumunu analiz etmiştir. Benzer şekilde, Kurt (2019) Türk Bankacılık sektöründe müşterilerin teknoloji kabulüne ilişkin bir araştırma gerçekleştirmiş ve finansal hizmet kalitesi algılarının yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çağıl ve Candemir (2020) ise FinTech şirketleri karşısında Türk bankacılık sektörünün durumu SWOT Analizi ile incelemiştir. FinTech’lerin Türk bankacılık sektörü için bir fırsat olarak görüldüğünü tespit ederek uygulanabilecek strateji önerilerinde bulunmuştur.

Literatürdeki çalışmalara bakıldığında MOORA yönteminin bankacılık sektöründe özellikle de finansal performans değerlemesinde sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Özbek (2015) Türkiye’deki dokuz yabancı sermayeli bankanın 2005-2014 yılları arasındaki performansını OCRA ve MOORA yöntemleriyle değerlemiştir. Şişman ve Doğan (2016) Borsa İstanbul’da (BİST) işlem gören 10 mevduat bankasının 2008–2014 yılları arasındaki finansal performansını bulanık AHP ve bulanık MOORA yaklaşımları ile ölçmüştür. Benzer şekilde, Altunöz (2017) BİST’te işlem gören 12 bankanın finansal performansını 2007-2016 yılları için MOORA ve Bulanık AHP yöntemleri değerlemiştir. Ayrıca, Konak ve Kenanoğlu (2018) Türkiye’de faaliyet gösteren katılım bankalarının 2006-2016 yılları arasındaki finansal performansını MOORA yöntemiyle analiz etmiştir.

Karavardar ve Çilek (2020) ise katılım bankalarının finansal performans değerlendirmesinde Multi-MOORA yöntemini kullanmıştır.

Görener vd. (2013) banka şubesi seçiminde MOORA yöntemini; Uygurtürk (2015) ise bankaların internet şubesi seçiminde bulanık MOORA yöntemi kullanılmıştır. İç (2020) bankacılık sektöründe kredi değerlendirmesi için MOORA yöntemi uygulamasıyla bir model önerisinde bulunmuştur. Ayrıca, Noyan ve Gavcar (2020) dijital bankacılıkta müşteri memnuniyetini AHP temelli MOORA ve ELECTRE yöntemleri ile değerlendirmiştir.

2. METODOLOJİ

2.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bankacılık sektöründe dijital dönüşüm etkinliğini ölçmeyi amaçlayan bu çalışmada Garanti BBVA'nın 2016-2020 yılları arasındaki halka açık faaliyet raporları incelenmiştir. Çalışmada söz konusu bankanın seçilme sebebi; World Finance, 2020 Dijital Bankacılık Ödülleri kapsamında "Türkiye'nin En İyi Dijital Bankası" ve "Türkiye'nin En İyi Mobil Bankacılık Uygulaması" ödülleri almış olmasıdır (Garanti BBVA, [28 Haziran 2021]).

İncelenen faaliyet raporları doğrultusunda "Dijital Dönüşüm ve Teknolojik İlerleme" ve "Müşteri Gizliliği ve Bilgi Güvenliği" boyutları kapsamındaki dijital dönüşüm göstergeleri temel alınmıştır. İlk boyut; dijital platformlara sürekli yatırım yaparak işlem kolaylığı sağlama, müşteri deneyim kalitesini yükseltme, satışlardaki dijital kanalların payını ve verimliliğini artırma, dijital müşteri tabanını genişletme kabiliyetini göstermektedir. İkinci boyut ise tüm risklere karşı tedbirli, güvenli ve kesintisiz müşteri hizmeti sunma etkinliğini temsil etmektedir (Garanti BBVA, [21 Haziran 2021]). Bu çerçevede, araştırma yılları alternatifleri; söz konusu göstergeler ise kriterleri oluşturmaktadır (Tablo 1 ve Tablo 2).

Tablo 1. Alternatif Listesi

Alternatif Kodu	Alternatif Yılı
A	2016
B	2017
C	2018
D	2019
E	2020

Tablo 2. Kriter Listesi

Boyutlar	Kriterler	Kriter Kodu
Dijital Dönüşüm ve Teknolojik İlerleme	Dijital bankacılık müşterileri* (Milyon)	C ₁
	Mobil bankacılık müşterileri * (Milyon)	C ₂
	Nakit olmayan finansal işlemlerde dijital kanalların payı (%)	C ₃
	Dijital satışlar (Toplam satışların içinde payı %)	C ₄
	ATM'lerden geçen kartsız işlem sayısı (Milyon)	C ₅
	ATM'lerden geçen kartsız işlemlerin tutarı (Milyar TL)	C ₆
Müşteri Gizliliği ve Bilgi Güvenliği	Müşteri gizliliği ve bilgi güvenliği konusunda farkındalık yaratmak için düzenlenen programlar	C ₇
	Tam zamanlı çalışan başına siber güvenlik eğitim saatleri	C ₈
	Siber güvenlik eğitimlerine katılan çalışanlar (%)	C ₉
	Müşteri gizliliği ile ilgili veri ihlalleri **	C ₁₀

Kaynak: Garanti BBVA, [21 Haziran 202].

* Dijital ve mobil müşteri rakamları, son 3 ay içinde en az bir girişi ifade eden "aktif müşteri" tanımı için sağlanmıştır.

** Bu gösterge 2020 Entegre Faaliyet Raporundan çıkarılmıştır (**Rapor açıklaması:** Geçmiş raporlama dönemlerinde yer alan "Müşteri gizliliği ile ilgili veri ihlalleri", ölçümleme ve içerik olarak yasal düzenlemeler kapsamında yüksek hassasiyet ile içsel pek çok kriterde takip edilmekte olup veri olarak çıkartılmıştır-Garanti BBVA, [21 Haziran 202]). Dolayısıyla çalışma uygulaması C₁₀ hariç tablodaki dokuz gösterge çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

2.2. Araştırma Yöntemi

Brauers ve Zavadskas (2006) tarafından geliştirilen MOORA (Multi-Objective Optimization on the basis of Ratio Analysis) yöntemi, çok kriterli karar verme süreçlerinde etkin rol oynayan bir tekniktir. Çok kriterli karar verme tekniklerini karşılaştıran Chakraborty (2011)'e göre uygulamasının basit, hesaplama süresinin çok kısa, matematiksel işlemlerin minimum düzeyde olduğu nicel verileri temel alan MOORA yöntemi iyi ölçüde bir güvenilirlik düzeyine sahiptir. Diğer yöntemlere bakıldığında; AHP hesaplama süresi uzun, uygulaması zor ve matematiksel işlemleri maksimum düzeyde olsa da zayıf bir güvenilirlik sunmaktadır. Hesaplama süresi, uygulama basitliği, matematiksel işlem yoğunluğu orta düzeyde olan TOPSIS yönteminin güvenilirliği de orta ölçüdedir. Bu çalışmada MOORA yönteminin tercih edilme sebebi diğer yöntemlere göre minimum süre, maksimum hız ve minimum matematiksel işlem ile ileri düzeyde güvenilirlik sağlamasıdır. Yöntem, "Oran Yaklaşımı", "Referans Yaklaşımı", "Ağırlıklı Oran ve Referans Noktası Yaklaşımları" olarak sınıflandırılmaktadır. Her bir

yaklaşımına ilişkin hesaplamalar bu bölümde alt başlıklar halinde sunulmaktadır (Brauers ve Zavadskas, 2006; Karande ve Chakraborty, 2012; Mutlu Yıldırım, 2021; Önay, 2015).

2.2.1. MOORA Oran Yaklaşımı

Oran yaklaşımının uygulama adımları aşağıda sıralanmaktadır.

1. Adım: Karar Matrisi

x_{ij} , her bir i alternatifinin j kriterine göre değerini gösterecek şekilde eşitlik (1)'deki gibi karar matrisi elde edilmektedir. Burada $A = \{A_i | i = 1, 2, \dots, m\}$ alternatifleri; $C = \{C_j | j = 1, 2, \dots, n\}$ ise kriterleri temsil etmektedir.

$$\begin{matrix} & C_1 & C_2 & \dots & C_j & \dots & C_n & & \\ \begin{matrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1j} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2j} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots & & \vdots \\ x_{i1} & x_{i2} & \dots & x_{ij} & \dots & x_{in} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots & & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mj} & \dots & x_{mn} \end{matrix} & \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ \vdots \\ A_j \\ \vdots \\ A_m \end{matrix} & ; \end{matrix}$$

$$(i = 1, 2, \dots, m \text{ ve } j = 1, 2, \dots, n) \quad (1)$$

2. Adım: Karar Matrisi Normalizasyonu

Karar matrisinin oluşturulmasının ardından eşitlik (2) kullanılarak karar matrisindeki her bir i alternatifinin j kriterine göre normalize edilmiş değeri (x_{ij}^*) hesaplanmaktadır.

$$x_{ij}^* = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m x_{ij}^2}}; \quad (i = 1, 2, \dots, m \text{ ve } j = 1, 2, \dots, n) \quad (2)$$

3. Adım: Alternatif Sıralaması

Eşitlik (3) ile maksimum kriter değerleri toplamından minimum kriter değerleri toplamının çıkarılmasıyla elde edilen y_i^* değerlerine göre alternatif sıralaması yapılmaktadır.

$$y_i^* = \sum_{j=1}^g x_{ij}^* - \sum_{j=g+1}^n x_{ij}^* \quad (3)$$

2.2.2. MOORA Referans Noktası Yaklaşımı

Bu yaklaşımında referans noktaları (r_j); normalize karar matrisindeki kriterlerin hedef değerine göre belirlenmektedir.

Ardından eşitlik (4)'teki Tchebycheff Min-Max Metrik (Karlin ve Studden, 1966) uygulaması r_j ve x_{ij}^* kullanılarak gerçekleştirilmektedir.

Uygulama sonucunda elde edilen değerlere göre alternatifler sıralanmaktadır.

$$\min_i \{ \max_j (|r_j - x_{ij}^*|) \}; \quad (i = 1, 2, \dots, m \text{ ve } j = 1, 2, \dots, n) \quad (4)$$

2.2.3. MOORA Ağırlıklı Oran ve Ağırlıklı Referans Noktası Yaklaşımı

MOORA yönteminin ağırlıklı oran yaklaşımı için kriter ağırlıkları (w_j) dikkate alınarak eşitlik (5) kullanılmaktadır. Eşitlik (6) ile ağırlıklı referans noktası yaklaşımına ilişkin hesaplamalar gerçekleştirilmektedir.

$$\ddot{y}_i^* = \sum_{j=1}^g w_j x_{ij}^* - \sum_{j=g+1}^n w_j x_{ij}^* \quad (5)$$

$$\min_i \{ \max_j (|w_j r_j - w_j x_{ij}^*|) \}; \quad (i = 1, 2, \dots, m \text{ ve } j = 1, 2, \dots, n) \quad (6)$$

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

3.1. MOORA Oran Yaklaşımı Araştırma Bulguları

1. Adım: Karar Matrisi

MOORA yöntemi oran yaklaşımı hesaplamasında ilk olarak Tablo 3'teki karar matrisi elde edilmektedir.

Tablo 3. Karar Matrisi

Alternatifler/ Kriterler	Dijital Dönüşüm ve Teknolojik İlerleme						Müşteri Gizliliği ve Bilgi Güvenliği		
	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks
	C ₁	C ₂	C ₃	C ₄	C ₅	C ₆	C ₇	C ₈	C ₉
A	4.8*	3.7	93.0	25*	19.0	10.9	15	0.5	88
B	5.9	5.0	95.0	39*	27.6	13.9	19	0.6	99
C	7.3	6.5	95.5	44	33.7	17.9	13	1.1	92
D	8.4	7.7	96.0*	52*	44.8	26.7	5	1.2	72
E	9.6	9.1	97.4	57.0	59.3	50.7	12	1.7	99

*İlgili yıla ait verilerin faaliyet raporlarında farklılaştığı durumlarda, en güncel rapordaki gösterge verileri dikkate alınmıştır.

2. Adım: Karar Matrisi Normalizasyonu

Bir önceki uygulama adımında elde edilen karar matrisi çerçevesinde normalize karar matrisi oluşturulmaktadır (Tablo 4).

Tablo 4. Normalize Karar Matrisi

Alternatifler/ Kriterler	Dijital Dönüşüm ve Teknolojik İlerleme						Müşteri Gizliliği ve Bilgi Güvenliği		
	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks
	C ₁	C ₂	C ₃	C ₄	C ₅	C ₆	C ₇	C ₈	C ₉
A	0.2901	0.2477	0.4360	0.2496	0.2154	0.1742	0.4935	0.1915	0.4346
B	0.3565	0.3348	0.4454	0.3893	0.3129	0.2221	0.6251	0.2554	0.4890
C	0.4411	0.4352	0.4477	0.4392	0.3820	0.2861	0.4277	0.4429	0.4544
D	0.5076	0.5156	0.4501	0.5191	0.5078	0.4267	0.1645	0.4748	0.3556
E	0.5801	0.6093	0.4566	0.5690	0.6722	0.8102	0.3948	0.6903	0.4890

3. Adım: Alternatif Sıralaması

Elde edilen $\bar{y}_i^*$ değerleri doğrultusunda alternatifler sıralanmaktadır. Bu kapsamda ilk sırada E, ikinci sırada D, üçüncü sırada C, son sırada ise A alternatifi yer almaktadır (Tablo 5).

Tablo 5. Oran Yaklaşımı ile Alternatif Sıralaması

Alternatifler	$\bar{y}_i^*$	Sıra
A	2.7326	5
B	3.4304	4
C	3.7563	3
D	3.9218	2
E	5.2715	1

3.2. MOORA Referans Noktası Yaklaşımı Araştırma Bulguları

MOORA referans noktası yaklaşımı hesaplamasında ilk olarak kriterlerin hedef değerine göre referans noktaları tespit edilmektedir (Tablo 6).

Tablo 6. Referans Noktaların Tespit Edilmesi

Alternatifler/ Kriterler	Dijital Dönüşüm ve Teknolojik İlerleme						Müşteri Gizliliği ve Bilgi Güvenliği		
	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks
	C ₁	C ₂	C ₃	C ₄	C ₅	C ₆	C ₇	C ₈	C ₉
A	0.2901	0.2477	0.4360	0.2496	0.2154	0.1742	0.4935	0.1915	0.4346
B	0.3565	0.3348	0.4454	0.3893	0.3129	0.2221	0.6251	0.2554	0.4890
C	0.4411	0.4352	0.4477	0.4392	0.3820	0.2861	0.4277	0.4429	0.4544
D	0.5076	0.5156	0.4501	0.5191	0.5078	0.4267	0.1645	0.4748	0.3556
E	0.5801	0.6093	0.4566	0.5690	0.6722	0.8102	0.3948	0.6903	0.4890
Referans Noktası	0.5801	0.6093	0.4566	0.5690	0.6722	0.8102	0.6251	0.6903	0.4890

Referans noktaları dikkate alınarak hesaplama yapılmakta ve alternatifler bu değere göre sıralanmaktadır. Tablo 7’de görüleceği üzere ilk sırada E, ikinci sırada D, üçüncü sırada C, son sırada ise A alternatifi bulunmaktadır.

Tablo 7. Referans Noktası Yaklaşımı ile Alternatif Sıralaması

Alternatifler/ Kriterler	Dijital Dönüşüm ve Teknolojik İlerleme						Müşteri Gizliliği ve Bilgi Güvenliği			Maks. Değer	Sıra
	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks		
	C ₁	C ₂	C ₃	C ₄	C ₅	C ₆	C ₇	C ₈	C ₉		
A	0.2901	0.3616	0.0206	0.3194	0.4568	0.6360	0.1316	0.4988	0.0543	0.6360	5
B	0.2236	0.2745	0.0113	0.1797	0.3593	0.5881	0.0000	0.4349	0.0000	0.5881	4
C	0.1390	0.1741	0.0089	0.1298	0.2902	0.5242	0.1974	0.2474	0.0346	0.5242	3
D	0.0725	0.0937	0.0066	0.0499	0.1644	0.3835	0.4606	0.2155	0.1334	0.4606	2
E	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.2303	0.0000	0.0000	0.2303	1

3.3. Ağırlıklı Araştırma Bulguları

Çalışmada eşit ağırlıklandırma yapılmış ve 9 kriter kapsamında ağırlıklar toplamı “1” olacak şekilde her bir kriter ağırlığı $1/9=0.1111$ olarak belirlenmiştir.

3.3.1. MOORA Ağırlıklı Oran Yaklaşımı Araştırma Bulguları

Ağırlıklı oran yaklaşımı için belirtilen kriter ağırlıkları esas alınarak Tablo 8’deki matris oluşturulmaktadır.

Tablo 8. Ağırlıklı Normalize Karar Matrisi

Alternatifler/ Kriterler	Dijital Dönüşüm ve Teknolojik İlerleme						Müşteri Gizliliği ve Bilgi Güvenliği		
	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks
	C ₁	C ₂	C ₃	C ₄	C ₅	C ₆	C ₇	C ₈	C ₉
A	0.0322	0.0275	0.0484	0.0277	0.0239	0.0194	0.0548	0.0213	0.0483
B	0.0396	0.0372	0.0495	0.0433	0.0348	0.0247	0.0695	0.0284	0.0543
C	0.0490	0.0484	0.0497	0.0488	0.0424	0.0318	0.0475	0.0492	0.0505
D	0.0564	0.0573	0.0500	0.0577	0.0564	0.0474	0.0183	0.0528	0.0395
E	0.0645	0.0677	0.0507	0.0632	0.0747	0.0900	0.0439	0.0767	0.0543
Kriter Ağırlığı	0.1111	0.1111	0.1111	0.1111	0.1111	0.1111	0.1111	0.1111	0.1111

Sonrasında, $\ddot{y}_i^*$ değerleri hesaplanarak alternatifler $E > D > C > B > A$ şeklinde sıralanmaktadır (Tablo 9).

Tablo 9. Ağırlıklı Oran Yaklaşımına ile Alternatif Sıralaması

Alternatifler	$\ddot{y}_i^*$	Sıra
A	0.3036	5
B	0.3812	4
C	0.4174	3
D	0.4358	2
E	0.5857	1

3.3.2. MOORA Ağırlıklı Referans Noktası Yaklaşımı Uygulaması

Ağırlıklı referans noktası yaklaşımı için ilk olarak referans noktaları belirlenmektedir (Tablo 10).

Tablo 10. Ağırlıklı Referans Noktaların Tespit Edilmesi

Alternatifler/ Kriterler	Dijital Dönüşüm ve Teknolojik İlerleme						Müşteri Gizliliği ve Bilgi Güvenliği		
	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks
	C_1	C_2	C_3	C_4	C_5	C_6	C_7	C_8	C_9
A	0.0322	0.0275	0.0484	0.0277	0.0239	0.0194	0.0548	0.0213	0.0483
B	0.0396	0.0372	0.0495	0.0433	0.0348	0.0247	0.0695	0.0284	0.0543
C	0.0490	0.0484	0.0497	0.0488	0.0424	0.0318	0.0475	0.0492	0.0505
D	0.0564	0.0573	0.0500	0.0577	0.0564	0.0474	0.0183	0.0528	0.0395
E	0.0645	0.0677	0.0507	0.0632	0.0747	0.0900	0.0439	0.0767	0.0543
Referans Noktası	0.0645	0.0677	0.0507	0.0632	0.0747	0.0900	0.0695	0.0767	0.0543

Hesaplamalar sonrasında elde edilen değerlere göre alternatifler sıralanmaktadır. Buna göre ilk sırada E, ikinci sırada D, üçüncü sırada C, son sırada ise A alternatifi bulunmaktadır (Tablo 11).

Tablo 11. Ağırlıklı Referans Noktası Yaklaşımı ile Alternatif Sıralaması

Alternatifler/ Kriterler	Dijital Dönüşüm ve Teknolojik İlerleme						Müşteri Gizliliği ve Bilgi Güvenliği			Maks. Değer	Sıra
	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks		
	C ₁	C ₂	C ₃	C ₄	C ₅	C ₆	C ₇	C ₈	C ₉		
A	0.0322	0.0402	0.0023	0.0355	0.0508	0.0707	0.0146	0.0554	0.0060	0.0707	5
B	0.0248	0.0305	0.0013	0.0200	0.0399	0.0653	0.0000	0.0483	0.0000	0.0653	4
C	0.0154	0.0193	0.0010	0.0144	0.0322	0.0582	0.0219	0.0275	0.0038	0.0582	3
D	0.0081	0.0104	0.0007	0.0055	0.0183	0.0426	0.0512	0.0239	0.0148	0.0512	2
E	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0000	0.0256	0.0000	0.0000	0.0256	1

Sonuç

Dijital dönüşüm sürecinde bankaların rekabet üstünlüğü sağlayabilmeleri için inovatif finans ve pazarlama stratejileri doğrultusunda finansal teknoloji uygulamalarını benimsemeleri son derece önemlidir (Bil ve Mutlu Yıldırım, 2021). Bu çerçevede dijital bankacılık uygulamaları, maliyet tasarrufu ve fiziki doküman gerektirmemesi yönleriyle işlem kolaylığı sağlayarak hizmet kalitesinin artırılmasında etkili olmaktadır (Noyan ve Gavcar, 2020).

Bankacılık sektörü örneğinde dijital dönüşüm etkinliğini ölçümlemeyi amaçlayan bu çalışmada, Garanti BBVA'nın 2016-2020 yılları arasındaki halka açık faaliyet raporları incelenmiştir. “Dijital Dönüşüm ve Teknolojik İlerleme” ve “Müşteri Gizliliği ve Bilgi Güvenliği” temel boyutları kapsamındaki göstergeler esas alınarak MOORA yöntemiyle etkinlik ölçümü gerçekleştirilmiş, yıllar itibarıyla dijital dönüşüm etkinliğinde sürekli bir artış olduğu tespit edilmiştir.

Literatürdeki araştırmalardan Stepantseva (2020), Vijai ve Anitha (2020) ve Valero vd. (2020) dijital dönüşüm sürecinin bankacılık sektörü üzerindeki gelişimini incelemiştir. Ayrıca, Ayllon (2020) dijital dönüşümün finansal katılım üzerindeki etkilerini; Diener ve Špaček (2021) ise bankacılık sektöründeki dijital dönüşümün önündeki engelleri araştırmıştır. Bu çalışma, dijital dönüşüm etkinliğinin analitik bir şekilde ölçümüne olanak sağlaması yönüyle söz konusu araştırmalardan ayrılmaktadır. Daha sonraki çalışmalarda birden fazla bankanın dijital dönüşüm etkinliğinin ölçülerek karşılaştırılması beklenmektedir.

Kaynakça

Altunöz, U. (2017). Bankaların Finansal Performanslarının Bulanık MOORA ve Bulanık AHP Yöntemleri İle Analizi: Türk Bankaları Deneyimi. *Route Educational and Social Science Journal*, 4(4), 116-132.

- Ayllon, T. W. I. (2020). *Digital Transformation in the Banking Sector and its Impact on Financial Inclusion: BIM Peru Case Study*. Doctoral Dissertation. <http://hdl.handle.net/10400.14/30455>
- Bil, E. ve Mutlu Yıldırım, F. (2021). Financial Technologies (FinTech) and Digital Marketing in the Banking Sector. *Yönetim Bilimleri Dergisi*. (Forthcoming).
- Brauers, W. K. ve Zavadskas, E. K. (2006). The MOORA Method and its Application to Privatization in a Transition Economy. *Control and Cybernetics*, 35, 445-469.
- Chakraborty, S. (2011). Applications of the MOORA Method for Decision Making in Manufacturing Environment. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 54(9-12), 1155-1166.
- Çağıl, G. ve Candemir, G. (2020). Türk Bankacılık Sektörünün FinTek'ler Karşısında SWOT Analizi. *Maliye ve Finans Yazıları*, (113), 207-238.
- Demirel, A. C. (2017). *Dijital Bankacılık ve Türkiye'deki Mevcut Durum Analizi*. Yüksek Lisans Tezi. Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Diener, F. ve Špaček, M. (2021). Digital Transformation in Banking: A Managerial Perspective on Barriers to Change. *Sustainability*, 13(4), 2032.
- Garanti BBVA. (2021). *Garanti BBVA bir kez daha 'Türkiye'nin En İyi Dijital Bankası' ve 'Türkiye'nin En İyi Mobil Bankacılık Uygulaması' seçildi*. Erişim Tarihi: 28.06.2021. https://assetsgarantibbva.com/assets/pdf/tr/basin_bulteni/2021/01-05-2021-worldfinance-digital-odul.PDF
- Garanti BBVA. *Entegre Faaliyet Raporları*. Erişim Tarihi: 21.06.2021. <https://www.garantibbvainvestorrelations.com/tr/kutuphane/faaliyet-raporlari/Faaliyet-Raporlari/666/0/0>
- Garg, P., Gupta, B., Chauhan, A. K., Sivarajah, U., Gupta, S., Modgil, S. (2021). Measuring the Perceived Benefits of Implementing Blockchain Technology in the Banking Sector. *Technological Forecasting and Social Change*, 163, 120407.
- Görener, A., Dinçer, H. ve Hacıoğlu, Ü. (2013). Application of Multi-Objective Optimazation on the Basis Of Ratio Analysis (MOORA)

Method for Bank Branch Location Selection. *International Journal of Finance & Banking Studies*, 2(2), 41-52.

Ic, Y.T. (2020). A Multi-Objective Credit Evaluation Model Using MOORA Method and Goal Programming. *Arabian Journal for Science and Engineering*, 45(3), 2035-2048.

Karande, P. ve Chakraborty, S. (2012). Application of Multi-Objective Optimization on the Basis of Ratio Analysis (MOORA) Method for Materials Selection. *Materials & Design*, 37, 317-324.

Karavardar, A. ve Çilek, A. (2020). Türkiye'de Katılım Bankalarının Finansal Performansının Analizi. *Maliye Finans Yazıları*, (113).

Karlin, S. ve Studden, W. J. (1966). *Tchebycheff systems: with applications in analysis and statistics*. Interscience Publishers, New York.

Konak, F. ve Kenanoğlu, S.N. (2018). MOORA Yöntemiyle Katılım Bankalarının Finansal Performans Değerlendirilmesi. 3. *Uluslararası Sosyal Beşeri ve Eğitim Bilimleri Kongresi*, 17-18 Aralık İstanbul.

Kou, G., Akdeniz, Ö. O., Dinçer, H., Yüksel, S. (2021). Fintech Investments in European Banks: A Hybrid IT2 fuzzy Multidimensional Decision-Making Approach. *Financial Innovation*, 7(1), 1-28.

Kurt, E. (2019). *Bankacılık Sektöründe Müşterilerin Teknoloji Kabulüne İlişkin Bir Araştırma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.

Mutlu Yıldırım, F. (2021). *Lojistik Yönetiminde MOORA Tabanlı Kurumsal Sürdürülebilirlik Yaklaşımı ile Yeşil Tedarikçilerin Seçimi*. Lojistikte Farklı Yaklaşımlar (Ed. G.Akkartal). Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.

Önay, O. (2015) *MOORA*. Operasyonel, Yönetimsel ve Stratejik Problemlerin Çözümünde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri. (Ed. B.F.Yıldırım ve E.Önder) Bursa: Dora Yayıncılık.

Noyan, E. ve Gavcar, E. (2020). Dijital Bankacılıkta Müşteri Memnuniyetinin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Değerlendirilmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(4), 2349-2363.

- Özbek, A. (2015). Efficiency Analysis of Foreign Capital Banks in Turkey by OCRA and MOORA. *Research Journal of Finance and Accounting*, 6(13), 21-30.
- Singh, N., Chakraborty, A., Biswas, S. B., Majumdar, M. (2020). Impact of Social Media in Banking Sector Under Triangular Neutrosophic Arena Using MCGDM Technique. *Neutrosophic Sets and Systems*, 35, 153-176.
- Stepantseva, A. (2020). *Digital Transformation of Business Models in the Banking Sector: A Multiple Case study*. Master Thesis. Johannes Kepler University Linz, Austria.
- Şişman, B. ve Doğan, M. (2016). Türk Bankalarının Finansal Performanslarının Bulanık AHP ve Bulanık MOORA Yöntemleri İle Değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi*, 23(2), 353-371.
- Tekin, S. (2019). *Bankacılıkta Dijital Gelişmeler ve Müşterilerin Dijitalleşmeye Uyumu ve Analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Konya.
- Uğur, U. (2020). Türkiye’de Dijital Bankacılık Kullanımı Üzerinde Covid-19 Pandemisinin Etkileri. *Fiscaoeconomia*, 5(1), 309-323.
- Uygurtürk, H. (2015). Bankaların İnternet Şubelerini Bulanık MOORA Yöntemi ile Değerlendirilmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11(25), 115-128.
- Valero, S., Climent, F., Esteban, R. (2020). Future Banking Scenarios. Evolution of Digitalisation in Spanish Banking. *JBAFP*, 2(2).
- Vijai, C. ve Anitha, P. (2020). Information Technology in Indian Banking Sector Some Recent Developments. *Shanlax International Journal of Commerce*, 8(1), 65–71.

Extended Abstract

Digital transformation has emerged as a result of new technologies, increasing demand for digital channels, and the need for institutions to increase efficiency after the economic crisis. At this point, innovative initiatives that promote a more efficient financial system with an efficient and transparent ecosystem accelerate the digital transformation process (Valero et al., 2020). Within the scope of digital transformation, the fact that banks are faced with radical innovations that require the adaptation of all collaborative approaches can be perceived as a challenge for banks (Diener

and Špaček 2021). The cautious approach of customers to digital banking due to security and privacy concerns is one of the main reasons for this difficulty. The successful implementation of digital platforms and tools plays an important role in the effective management of customer relations and increasing customer loyalty (Singh et al., 2020).

In the digital transformation process, in order for banks to adopt financial technology applications in line with innovative finance and marketing strategies to gain competitive advantage has great importance (Bil and Mutlu Yıldırım, 2021). In this context, digital banking applications are effective in increasing service quality by providing ease of transaction in terms of cost savings and not requiring physical documents (Noyan and Gavcar, 2020). Along with technological developments, it is seen that studies dealing with digital transformation in the banking sector are widely included in the literature. Ayllon (2020) investigated the opportunities, driving forces, and effects of digital transformation in the banking sector on financial access. Similarly, Vijai and Anitha (2020) examined the developments in information technology in the banking sector. Moreover, Stepantseva (2020) has presented a conceptual framework that includes the development of the digital transformation process in the Austrian and Russian banking sectors. Whereas Valero et al. (2020) examined the evolution of digitalization in Spanish banking. Furthermore, Diener and Špaček (2021) investigated the digital transformation in the banking sector and the obstacles due to this change from a managerial perspective. Additionally, Garg et al. (2021) examined the impact of blockchain technology implementation in the banking sector on perceived business benefits.

Within the framework of digital developments in the banking sector, Demirel (2017) analyzed the current situation in Turkey, and Tekin (2019) analyzed the adaptation of customers to these developments. Similarly, Kurt (2019) conducted research on the technology acceptance of customers in the Turkish banking sector and draw the conclusion that their perceptions of financial service quality are high. On the other hand, Çağıl and Candemir (2020) examined the situation of the Turkish banking sector against FinTech companies with SWOT Analysis. Determining that FinTechs are seen as an opportunity for the Turkish banking sector, he made suggestions for strategies that could be implemented.

Considering the literature, although there are studies on digital transformation in the banking sector (Ayllon, 2020; Stepantseva, 2020; Valero et al., 2020; Diener and Špaček, 2021; Garg et al., 2021), it is clear that there is a need for research to evaluate this transformation efficiency. To contribute to this field in the literature, digital transformation efficiency measurement was carried out within the scope of "*Digital Transformation and Technological Progress*" and "*Customer Privacy and Information Security*" dimensions, based on Garanti BBVA's publicly available annual reports for the years 2016-2020. The first dimension shows the capacity to

provide ease of operation, improve the quality of customer experience, expand the digital customer base, and increase the share and efficiency of digital channels in sales by continuously investing in digital platforms. While the second dimension represents the effectiveness of providing uninterrupted and secure customer service against all risks (Garanti BBVA, 2021).

In the study application, the "*ratio*", "*reference point*" and "*weighted ratio and reference point*" approaches of the multi-criteria decision making technique MOORA (Multi-Objective Optimization on the basis of Ratio Analysis) developed by Brauers and Zavadskas (2006) were used. According to Chakraborty (2011) who compared multi-criteria decision making techniques, the MOORA method based on quantitative data with a simple application, a very short computation time and a minimum level of mathematical operations has a good reliability level. Comparing the other methods AHP has a long computation time, difficult to implement, and has poor reliability even though its mathematical operations are at maximum level. The TOPSIS method, which has a medium level of computation time, simplicity of application, and mathematical processing intensity, is also medium in reliability. The reason why the MOORA method was preferred in this study is that it provides advanced reliability with minimum time, maximum speed and minimum mathematical operation compared to other methods.

Findings revealed that there was a continuous increase in digital transformation efficiency over the years. The study is important in terms of evaluating the ability of banks to adapt to technological developments in an increasingly competitive environment. This study differs from the existing studies in the literature in terms of enabling the analytical measurement of digital transformation efficiency using the MOORA method. In future studies, it is expected to measure and compare the digital transformation efficiency of more than one bank.

AİLE İŞLETMELERİNİN KUŞAKLARARASI DEVRİ: VÂRİSLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*

Mehmet YETKİN** & YASİN ÇAKİREL***

Öz

Aile işletmeleri, özel sektör bağlamında ciddi bir paya sahip olup Dünya'da olduğu gibi Türkiye'de de ülke ekonomisi için büyük bir önem arz etmektedir. Büyümeleri ve hayatlarını devam ettirebilmeleri adına uzun soluklu politikalar belirleyerek yapılarını buna göre düzenlemeleri gerekmektedir. Söz konusu işletmeler ekonomik, kültürel veya sosyal nedenlerden dolayı uzun ömürlü olamamaktadır. Bu noktada devir süreci bir aile işletmesinin geleceği için kritik bir rol oynamaktadır. Ancak, sonraki kuşağın konuya olan bakış açısı pek bilinmemekle birlikte kurucuların yaklaşımları ön plana çıkabilmektedir. Konunun daha bütüncül bir şekilde ele alınması hem kurucuların hem de varislerin görüşlerinin birlikte değerlendirilmesi sağlıklı bir devir süreci için önem arz etmektedir. Nitel araştırma yönteminin benimsendiği bu çalışmada, kuşaklar bağlamında devir sürecinin incelenmesi suretiyle sürdürülebilirliğe engel teşkil edebilecek etmenlerin neler olduğunun açıklanması ve bunlara getirilebilecek çözüm önerilerinin sunulması amaçlanmaktadır. Kırklareli'nde faaliyet gösteren aile işletmelerinin sahipleriyle mülakatlar gerçekleştirilerek konu hakkındaki görüşleri alınmıştır. Elde edilen bulgulara göre, kurucu ve varislerin mensubu oldukları kuşağın özellikleri, davranış biçimlerini etkilemekte ve işletmenin sürdürülebilirliği noktasında belirleyici rol oynamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aile İşletmeleri, Kuşaklararası İletişim, Devir, Sürdürülebilirlik

TRANSGENERATIONAL SUCCESSION OF FAMILY FIRMS: A RESEARCH REGARDING SUCCESSORS

Abstract

Family businesses have a significant share in terms of private sector and they have an essential place not only in Turkey's economy but also in the whole world. In order to grow and sustain their lives, they need to apply long term-policies and organize their structures accordingly. These businesses cannot survive due to social reasons such as economic, cultural or individual behavioral differences. At this stage, the notion of succession plays a fundamental role for the future of a family business. However, the next generation's point of view about the subject is not known and the founders' approaches can be more dominant. Hence, a holistic

* Bu makale Mehmet Yetkin'in Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı'nda hazırladığı yüksek lisans tezinden türetilmiştir

** Doktora öğrencisi, Kırklareli Üniversitesi İİBF İşletme Anabilim Dalı, myetkin@outlook.com, <https://orcid.org/0000-0002-1679-6176>

*** Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi İİBF İşletme Anabilim Dalı, yasinacakirel@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4019-7381>

approach to the aforementioned topic is much appreciated by reflecting both founders' and successors' views for a robust process. In this study, where qualitative research method is adopted, it is aimed to explain what are the factors that can prevent sustainability by examining the succession process in the context of generations and to be able to offer solutions. Interviews were performed with the owners of family businesses in Kırklareli, and their opinions were received on the subject. According to the findings obtained the characteristics of the generation that the founder and successors belong to affect their behavioral attitudes and play a determining role in regard of the sustainability of the business.

Keywords: Family Firms, Intergenerational Communication, Succession, Sustainability

Giriş

Dünya'daki işletmelerin yaklaşık olarak %70 ila %90'ının aile işletmeleri olduğu belirtilmektedir (Zellweger, 2017: 24). İşletme türleri incelendiğinde aile işletmelerinin öne çıktığı (Sharma, Chrisman ve Gersick, 2012: 6) ve küresel iş hacminin üçte ikisine katkı sağladıkları ifade edilmektedir (Ballal ve Bapat, 2019: 302). Avrupa Komisyonu'na göre, aile işletmeleri Avrupa'daki istihdamın %60'tan fazlasını sağlamaktadır. Bu oran aynı zamanda yine Kıta Avrupa'sının toplam istihdamının %50'sine denk gelmektedir (European Commission DG Enterprise and Industry, 2009). Dünya genelinde olduğu gibi Avrupa'da da aile işletmelerinin toplam işletmeler içindeki payının %70-%90'larda olduğu tespit edilmektedir (Zellweger, 2017: 25).

Türkiye'deki işletmelerin %95'i aile işletmeleri olup ortalama ömürleri 25 yıldır ve sadece %3'ü dördüncü kuşağa erişebilmektedir. İkinci kuşağa başarıyla aktarılabilme oranıysa dünya ortalamasına paralel olarak %30 dolaylarında seyretmektedir (Sönmez, 2015: 4; Hürriyet Ekonomi, 2017). Aile işletmelerinin uzun ömürlü olamamasının esas sebeplerinden biri devir sürecinin bir plan dahilinde ele alınmamasıdır. Bu sorun, işletmelerin devamlılığına engel teşkil etmektedir (Grote, 2003: 113; Scholes, Westhead ve Burrows, 2008: 9). Devir konusuyla alakalı farklı çalışmalarda devir ve aile işletmesi kavramlarının önemi vurgulanmış olsa da genel itibariyle aile işletmelerinin devir sürecini sağlıklı bir şekilde yürütemediği ve sürece önem vermedikleri tespit edilmektedir (Lansberg, 1988: 35; Handler, 1994: 133; Stavrou, 1998: 135).

Sharma, Chrisman ve Chua (2003 b: 2-11)'ya göre sağlıklı ve etkin devir için sadece bir vârisin işletmede var olmasının yeterli olmadığı belirtilmektedir. Yönetimde aktif olan yeni neslin devir sürecini içselleştirebilmesi başarılı bir sonucun elde edilmesi adına önem arz etmektedir. Devir süreci nesilden nesile aktarım olarak ele alındığında, kazanılan tecrübenin en verimli olduğu dönem, birinci nesilden ikinci nesle geçişte gerçekleşmektedir (Astrachan, Klein ve Smyrnios, 2002: 49). Bu dönem erken dönem sosyalleşme, iletişim ve ortak değerlerin vârise benimsetilmesi adına önemli bir dönemeç olarak görülmektedir (Dyer ve Handler, 1994: 72; Haugh ve McKee, 2003: 145). Dolayısıyla ikinci kuşağa

mensup aile bireylerinin bilhassa küçük yaşlardan itibaren işletmeye dâhil olmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Çünkü aile ve girişimcilik kavramlarının temelleri bu dönemde erken tecrübe sayesinde atılmaktadır.

Kurucular birtakım zorluklar çekerek işletmeleri belirli bir yere taşımaktadır. Ancak, vârisler farklı sebeplerden dolayı işi devralma noktasında isteksiz olabilmektedir. Ülke ekonomilerinin âdeta lokomotifi olan aile işletmelerinin neden uzun ömürlü olamadığının araştırılmasının bu nedenle devir perspektifinden incelenmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu çalışma, kurucu-vâris ilişkisi bağlamında aile işletmelerinde devir sürecini incelemeyi amaçlamaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde, aile işletmeleri kavramı ve temel özelliklerine değinilmektedir. İkinci bölümde, devir kavramı ve devir sürecinde iletişim, kuşak kavramı ve yaşanan sorunlar ile vekalet teorisi kapsamında kurucu-vâris arasındaki ilişkiler ele alınmaktadır. Nitel araştırma deseninin benimsendiği bu çalışmanın üçüncü bölümünde, yöntem hakkındaki bilgilere yer verilmektedir. Müteakip bölümde ise yarım biçimsel mülakatlar ile elde edilen veriler ışığında bulgular analiz edilerek yorumlanmaktadır. Sonuç kısmında ise aile işletmeleri için önerilere yer verilerek çalışmanın tamamlanması amaçlanmaktadır.

1. AİLE İŞLETMELERİ VE TEMEL ÖZELLİKLERİ

Sosyal bilimlerde bir olguya herkes tarafından kabul gören bir tanımın yapılamaması söz konusu olabilmektedir¹. Bu durum aile işletmeleri kavramı için de geçerliliğini korumaktadır. Araştırmacıların hâlihazırdaki tanımlamaları gözden geçirmeye çalışarak aile işletmelerini diğer işletme türlerinden ayırt etme çabasının söz konusu disiplinin alan yazında kendine yeni yer bulan bir başlık olması sebebiyle yadırganmaması gerektiği ifade edilmektedir (Neubauer ve Lank, 1998: 66).

Geleneksel perspektiften bakıldığında aile, piyasa ya da pazar koşullarından ayrı tutulmaya çalışılan sosyal bir yapı şeklinde ele alınmaktadır. Bourdieu (1996: 20) çalışmasında aile *“Ekonominin alışlagelen kurallarının askıya alındığı bir dünya, piyasada kabul gören değiş-tokuş değerlerinden farklı olarak güven ve alıp vermenin yapıldığı yer”* olarak ifade edilmektedir. Hem aileyi hem de işletmeyi birlikte ele alan ilk tanım 1964 tarihinde Donnelly’in Harvard Business Review dergisinde çıkan *“Family Business”* makalesinde yer almaktadır (Özmutaf, Kırbac, Ustaoglu, Aytaş, 2016: 262). Yapılan bu tanımlama *“Bir ailenin en az iki nesli ile yakından özdeşleşen ve bu bağın şirket politikası, ailenin çıkarları ve amaçları üzerinde etkili olduğu işletmeler”* şeklinde ifade edilmektedir (Donnelly, 1964: 94).

Chua, Chrisman ve Sharma (1999: 35) araştırmalarında aile işletmesi, *“Ailenin vizyon ve misyonunu hem gerçekleştirmek hem de takip etmek üzere, kuşaklar farklı olsa da aynı aileye mensup bireyler tarafından idare*

¹ Girişimcilik (Shane ve Venkataraman, 2000), kurumsal girişimcilik (Sharma ve Chrisman, 1999) ve liderlik (Yukl, 1989) hususlarında tanımlama çabaları hala devam etmektedir.

edilen işletmeler” olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlama gerek yönetimde bulunan gerekse gelecek kuşağın işletmeye ve yönetime karşı tutumlarını inceleme adına bir avantaj sunmaktadır (Chua, Chrisman ve Bergiel, 2009: 357).

Aile işletmeleri çalışmalarına bakıldığında esas vurgulanmak istenen husus, firmanın uzun vadede sürdürülebilirliğinin sağlanması ve yine firmanın ailenin kontrolünde ömrünü devam ettirmesi en önemli özellikler olarak ön plana çıkmaktadır (Sievinen, Ikäheimonen ve Pihkala, 2019: 3). Kurucuların sürdürülebilirliğin sağlanması adına yönetimin devri için gerektiğinde birtakım fedakârlıklarda bulunması gerektiği de ifade edilmektedir (Miller ve Le Breton-Miller, 2006: 81).

Aile işletmeleri, kuruluş ve gelişme süreçlerinde aile işletmesi olmayanlara göre avantajlı konuma sahip oldukları gibi rekabet hususunda diğer işletmelere göre üstünlükleri vardır (Aronoff, 2004: 55). Rekabet avantajı iki perspektiften ele alınabilir. Bunlar, mülkiyet ve yönetim kavramlarıdır. Mülkiyet açısından bakıldığında, işletme sahipleri varlıkların büyük bir çoğunluğunu ya da tamamını elinde tutmaktadır. Yönetim tarafından ele alındığında da çoğu zaman işletme sahipleri yönetim pozisyonlarında söz sahibi olmaktadır (Lee, 2006: 104). Demsetz ve Lehn (1985: 1156-1157) araştırmalarında, yönetimde söz sahipliği ve mülkiyeti elinde bulundurmaya ilaveten, işletmenin kuruluş sürecinden itibaren ailenin manevi olarak var olmasının, işin kontrol edilebilmesi adına büyük bir üstünlük sağladığından söz etmektedir. Hatta bu noktada, kurucu aile üyelerinin işletmede daha aktif bir şekilde rol almaları kârlılığı olumlu manada etkilemektedir (Anderson ve Reeb, 2003: 1306).

Bazı araştırmacılar, aile işletmelerinde karşılaşılan sorunları şu şekilde sıralamaktadır: Kurumsallaşamama (Özkaya ve Şegül Muter, 2006: 110), aşırı kâr payı dağıtımı (DeAngelo ve DeAngelo, 2000: 172), yöneticilerin sabit fikirli olması (Gomez-Mejia, Nuñez-Nickel ve Gutierrez, 2001: 84-92), ürün bağlamında yenilik ve inovasyona önem verilmemesi (Miller ve Le Breton-Miller, 2006: 76), yeni teknolojilere yeterli bütçenin ayrılmaması (Church, Fishlow, Fligstein, Hughes, Kocka, Morikawa ve Scherer. 1990: 721-734), servetin çalışanlardan aileye tekrar dağıtılması (Burkart, Panunzi ve Shleife, 2003: 2192). Tüm bu faktörlerin, aile işletmelerinin temel yetenekleri (*core competencies*) ve finansal durumları üzerinde olumsuz etki yapabileceği düşünülmektedir.

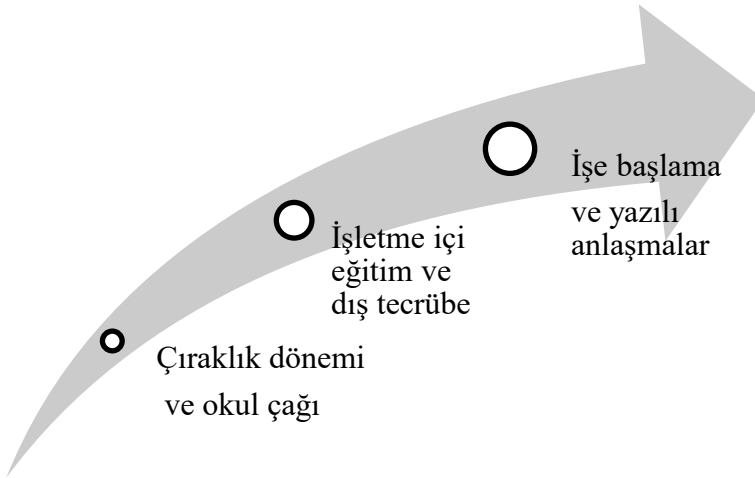
2. AİLE İŞLETMELERİNDE DEVİR SÜRECİ

İşletmelerin hayatlarını devam ettirebilmesi çok önemli bir husus olduğundan, devir olgusu ve aile işletmeleri âdeta *siyam ikizlerine* benzetilip her iki unsur birbiri ile güçlü bir şekilde ilişkilendirilmektedir (Lambrecht ve Donckels, 2006: 388). Devir noktasında en önemli nokta, işletmenin sadece maddi bir unsur olarak algılanmaması ve manevi anlamda da aile mirasının devam ettirilmesinin önemi vurgulanmaktadır (Bjuggren ve Sund, 2001: 11).

Literatür incelendiğinde devirle ilgili farklı tanımlar yapıldığı görülmektedir. Beckhard ve Burke (1983: 3) çalışmalarında devir, yönetimin aile üyesi ya da aileden olmayan profesyonel bir yöneticiye kurucu tarafından devredilmesi şeklinde ifade edilmektedir. Alcorn (1982: 148) ise devir sürecinde üst yönetimde değişim unsurunun altını çizmekte olup bu sürecin işletmenin tamamını etkilediğini belirtmektedir. Handler (1994: 134)'a göre, devir sadece yönetimin vârise teslim edilmesinden ibaret olmayıp zaman içinde gelişen ve farklı aşamaları olan belki de vârisin işe dâhil olmadan önceki zaman diliminin de hesaba katılması gereken bir kavram olduğuna vurgu yapmaktadır.

İşletmenin bir kuşaktan diğerine aktarılabilmesinde devir süreci çok önemli olmasına rağmen, bu noktada sürecin planlanarak sağlıklı bir şekilde yürütülmesi göz ardı edilmekte ve birçok aile işletmesi bu gerçeği ihmal etmektedir (Lansberg, 1988: 26; Handler, 1994: 133; Gagne, Marwick, Brun de Pontet ve Wrosch, 2019: 1). Handler (1990: 40)'ın araştırmasına göre, devir sürecinin etkin bir şekilde ifa edilmesi adına kurucu-vâris arasında karşılıklı saygı ve anlayışla birlikte işin devamı için kararlılık ve isteğin de olması gerekmektedir. Ayrıca vârisin donanımı, tecrübesi, zamanlama ve iletişim, devir sürecinin etkinliğinde kritik rol oynamaktadır (Dyck, Mauws, Starke, Mischke vd. 2002: 144). Bazı araştırmacılar devirde istek, bu isteğin sürdürülmesi ve vârisin sorumluluk üstlenme arzusunun da vurgu yapmaktadır (Dascher ve Jens, 1999: 2). Dahil olma ile ilgili ideal süreç aşağıda yer alan Şekil 1'de ifade edilmektedir.

Şekil 1. Vârisin Dahil Olma Süreci

Kaynak: Lambrecht ve Donckels, 2006: 396

Şekil 1'e göre çıraklık dönemi ve okul çağı çekirdekten yetişme kavramı ile örtüşmektedir (Pham, Bell ve Newton, 2019: .271). Akabinde

süreç işletme içi eğitim ve dış tecrübe ile devam etmekte (Brockhaus, 2004: 168) ve işe başlama ve yazılı anlaşmalar ile de sonlandırılmaktadır.

Aile işletmelerinde kurucunun işi bırakma isteği önemli bir sorun teşkil etmekte ve gerek işletmede gerekse ailede güç kaybetme korkusuna neden olmaktadır (Lansberg, 1988: 27; Handler, 1994: 144; Brockhaus, 2004: 170). Allen ve Langowitz (2003: 10)'e göre, üst yönetim asla emekliliği düşünmemektedir. Vârisin devralma isteği ise devirde belirleyici olan etkenlerden birini oluşturmaktadır (Goldberg ve Wooldridge, 1993: 70; Gagne vd. 2019: 3). İsteğin altında yatan unsurlar; adanmışlık düzeyi, vârisin olgunluğu ve sorumluluk üstlenme derecesi şeklinde ifade edilmektedir (Pyromalis, Vozikis, Kalkaneras, Rogdaki ve Sigalas, 2006: 430). İletişim hususunda şayet aile bireyleri ortak değerleri paylaşacak şekilde güven temelli hareket eder ve birbirlerinin kararlarına saygı duyarlarsa devir sürecinin daha sağlıklı bir şekilde ilerleyeceği vurgulanmaktadır (Handler, 1994: 145; Morris, Williams, Allen ve Avila, 1997: 398; Buchholz, Crane ve Nager, 2000: 69). Literatürde devir sürecinin planlanarak icra edilmesinin önemini vurgulayan çalışmalar mevcut olup söz konusu hususun olumlu etkilerinden bahsedilmektedir (Lansberg, 1988: 25; Handler, 1992: 303; Goldberg ve Wooldridge, 1993: 62; Handler, 1994: 133). Son unsur olan vârisin ehil olup olmamasında almış olduğu eğitim, sahip olduğu yetenekler ve bilgi birikimi gibi birtakım unsurlar ön plana çıkmaktadır (Morris, Williams ve Nel, 1996: 70; Brockhaus, 2004: 167; Pham vd. 2019: 261).

Devir sürecinde iki farklı model yer almaktadır. Garcia-Alvarez, Sintas ve Gonzalvo (2002: 198-199) çalışmaları kapsamında incelenecek olan ilk model “Kurucuyla Eş Biçimli Yetiştirme Modeli” (*The Founder Homosocial Reproduction Model*) olarak ifade edilmektedir. Buna göre, vâris işletmeye çocukluk çağlarında dâhil olmakta ve işletmenin farklı bölümlerinde çalışarak yönetim kademesine yükselmektedir. Kurucu tarafından bu süreçte uzaktan gözlem altında tutulmaktadır. Kurucu-vâris arasındaki etkileşim sonucunda tecrübe ve bilgi birikimin aktarımı da sağlanmaktadır. Vâris tek erkek çocuk ise ve kurucu başarı odaklı ya da geleneksel bir tutum sergilemekteyse bu model daha çok tercih edilmektedir. Diğer model olan “Yeni Lider Geliştirme Modelinde” (*The New Leader Development Model*), vâris işletmeye geç dâhil olmaktadır. Dış tecrübe kapsamında, başka bir işletmede çalışmak suretiyle belli bir tecrübe kazanmaktadır. Bunun öncesinde aile işletmesiyle bir bağı söz konusu değildir. Vârisler, aldıkları eğitimlere göre uygun mevkilere getirilmektedirler. Kurucu-vâris ilişkisi görece daha zayıf düzeydedir. Bu model, yeniliğe açık ve değişimden rahatsız olmayan kurucular tarafından tercih edilmektedir (Garcia-Alvarez vd. 2002: 199).

Gersick, Davis, Hampton ve Lansberg (1997: 85) çalışmaları, aileyi bir arada tutacak en önemli unsurun iletişim olduğunu vurgulamaktadır. Ernst & Young tarafından 2018 yılında yapılan bir araştırmaya göre devir sürecindeki başarısızlıkların başlıca nedenleri; aile içerisindeki iletişim sorunları (%60), işletmenin bir sonraki kuşağa tam olarak tanıtılmaması

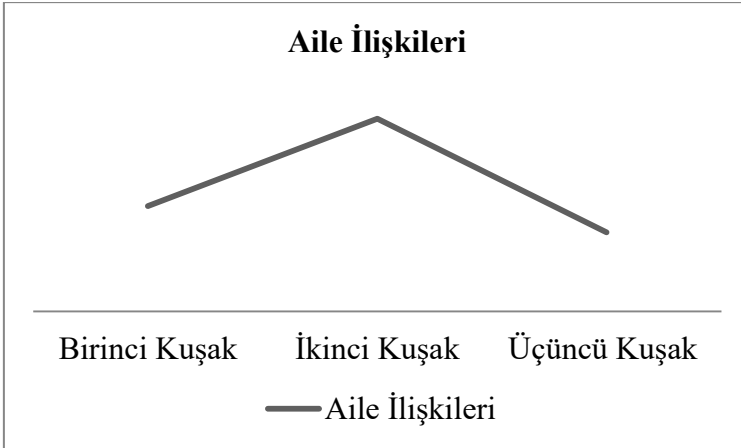
(%25) şeklinde belirtilmektedir. Bu oranlara bakıldığında, iletişim faktörünün ne denli önemli olduğu ortaya çıkmaktadır (Lappalainen, 2019: 9-22).

Kuşak kavramının tanımlanmasında altı çizilmeye çalışılan ortak unsurlar; aynı zaman diliminde doğmuş olmak, benzer tarihsel yaşamışlıklara şahitlik etmek ve yine benzer tutumlara sahip olmak şeklinde belirtilmektedir (Ayhün, 2013: 96). Kategorilere ayrılması bakımından dünyaya geliş tarihleri bağlamında net bir sınıflandırılma yapılamazken (Spector, Merrill, Merrinboer ve Driscoll 2008: 296), kuşaklar genel olarak beş başlık altında toplanmaktadır. Bunlar sırasıyla, Sessiz Kuşak, Bebek Patlaması, X Kuşağı, Y Kuşağı ve Z Kuşağı şeklinde ifade edilmektedir (Smola ve Sutton, 2002: 364).

Çelik, Soysal ve Alıcı (2004: 191) çalışmalarında, teknolojide yaşanan ilerleme neticesinde farklı kuşaklara mensup bireylerin değerlerinin, yaşam tarzlarının ve önceliklerinin değişme gösterdiği ifade edilmektedir. Rodoplu (2003: 464) araştırmasında, geçmişten itibaren günümüze kadar gelmekte olan farklı kuşağa mensup bireylerin, kendinden öncekilere göre hızlı bir ilerleme kaydettikleri ve bunun da aralarında birtakım kavram karmaşasına yol açtığı belirtilmektedir.

Aile işletmelerinin gelişim sürecinde ikinci ve üçüncü kuşak arasında iletişim noksanlığı veya farklı sebeplerden ötürü birtakım problemler gözlemlenmektedir (Magretta, 1998). D'Allura, Colli ve Goel (2019: 107) araştırması, aile bağlarının ikinci kuşakta güçlendiğini, üçüncü kuşağın dâhil olmasıyla beraber dramatik bir şekilde zayıfladığını belirtmektedir. Şekil 2'de söz konusu ilişkilerin seyri ele alınmaktadır.

Şekil 2. Aile İlişkilerinin Seyri

Kaynak: Lappalainen, 2019: 21

Şekil 2'de ele alınan birinci kuşak işletmeler genellikle tek kişinin yönettiği kurucu dönemdeki işletmeleri, ikinci kuşak kardeş ortaklığını ve üçüncü kuşak işletmeler de kuzen konsorsiyumunu ifade etmektedir.

Lambrect ve Lievens (2008: 297) araştırmalarında, aile bağlarının zayıflamasının temel nedenlerinden birisi vâris sayısındaki artışa bağlanmaktadır. Çünkü bu vârislerin kişisel amaçları, değerleri, adanmışlık düzeyleri farklılık göstermektedir. Buradaki esas tehlike, üçüncü kuşağın işletme değerlerinden ziyade sadece maddi menfaat paydasında buluşması şeklinde ifade edilmektedir (Lappalainen, 2019: 22).

Araştırmanın aynı zamanda teorik dayanağı olan Vekâlet teorisi, mülkiyet ve yönetim kavramlarının birbirlerinden ayrılması neticesinde kurucu-vâris ilişkilerine ve ortaya çıkması muhtemel sorunların çözümüne odaklanmaktadır. Burada iki tür sorundan söz edilebilir. İlki, kurucu ve vârisin önceliklerinin ve amaçlarının farklı olmasıdır. İkinci sorun kurucunun, vârisin yaptıklarını kontrol etmesinin hem zor hem de maliyetli bir süreç olması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Teoriden beklenen, kurucu ve vârisin risk algılarından dolayı ortaya çıkabilecek risk paylaşımı sorununa ve vekâlet problemlerine çözüm getirebilmesidir (Eisenhardt, 1989: 58). Öte taraftan, vârisler bazen karar alma sürecinde özellikle menfaatlerin gözetilmesi noktasında kurucuların gösterdiği hassasiyeti göstermemektedir (Jensen ve Meckling, 1976: 308). Kuram kapsamında ele alınan bir diğer husus ise kurucu, vârisin davranışlarını incelerken yeterli düzeyde bilgiye sahip olmayabilir ve bu da bilgi asimetrisine yol açabilmektedir (Miles, 2016: 34).

3. YÖNTEM

Araştırma yöntemi olarak durum (örnek) olay tercih edilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 287). Konu şayet bu çalışmada olduğu gibi kendi dinamikleri içinde çalışılması gerekiyorsa, kavram ve içerik ilişkisi bakımından sınırları net bir şekilde çizilemiyorsa ve birden fazla veri kaynağı mevcut ise nitel yöntem uygun görülmektedir (Yin, 1994: 23). Kudrats, McDowell ve Mahto (2019: 751) araştırmalarında da ifade edildiği gibi, alan yazında aile işletmeleri konusu özelinde çalışmalar istenilen düzeyde değildir. Nitel yöntem için anlamlar, kavramlar, tanımlamalar, metaforlar, semboller önemli olup, bir anlam yaratma çabası vardır (Golafshani, 2003: 601; Lune ve Berg, 2017: 12).

Bu çalışmada olduğu gibi araştırmanın odağında insan faktörü söz konusu olduğundan işin içine duygular ve deneyimler de dâhil olup bütüncül bir yaklaşımın sergilenebilmesi önem arz etmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 43). Nitel bir çalışma aynı zamanda, süreç içerisinde araştırılan konuyu örnekleme dâhil edilmesi planlanan bireylerin perspektifinden anlayabilmeyi sağlamaktadır (Pratt, 2009: 856). Gephart (2004: 455) araştırmasında nitel yöntem; “*Nitel araştırma, kavramları anlamlı bir şekilde sunmak üzere kelimeler, görüşmeler ve metinlerle başlar ve sonunda yine kelime, görüşme ve metin halini alır.*” şeklinde ifade edilmektedir.

Nitel çalışmalarda evren büyüklüğü önem arz etmektedir. Glaser ve Strauss (1967: 61) tarafından ileri sürülen *kuramsal örnekleme* kavramı, araştırma sorunlarına cevap olabilecek hususlar tekrar etmeye başladığı

takdirde bir doyum noktasına ulaşıldığını (*saturation point*) ve veri toplama sürecinin sonlandırılabilirliğini ifade etmektedir. Arksey ve Knight (1999: 58) araştırmalarında, 8 mülakatın yeterli gelebileceğini ancak araştırmayla ilgili yeni bilgiler elde edilinceye kadar sürecin devam ettirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Eisenhardt (1989: 545) ise ideal görüşme sayısının 4 ila 10 arasında olabileceğini belirtmektedir.

Bu çalışmada, tüm aile işletmelerine ulaşabilme mümkün olmayacağı için, Kırklareli’nde faaliyet gösteren aile işletmeleri seçilmiştir. Bu kapsama dâhil olabilecek ilgili işletmelerin adlarının ve iletişim bilgilerinin Kırklareli Ticaret ve Sanayi Odası’ndan temini yoluna gidilmiştir. Ticaret odasından elde edilen listede 31 işletme yer almakta olup tamamına ulaşmak için çaba sarf edilmiştir. Aşağıda yer alan Tablo 1’de görüşme yapılan işletme profilleri yer almaktadır.

Tablo 1. Mülakat Yapılan Aile İşletmeleri

Firma Adı	Kuruluş Tarihi	Sektör	Kuşak	Cinsiyet	Görüşülen Kuşak
Firma 1	1993	Turizm	2	Erkek	2
Firma 2	1976	Gıda	3	Erkek	3
Firma 3	1984	Perakende	2	Erkek	2
Firma 4	1966	Perakende	2	Erkek	2
Firma 5	1942	Akaryakıt	3	Erkek	3
Firma 6	1933	Gıda	3	Erkek	3
Firma 7	1977	Gıda	2	Erkek	2
Firma 8	1967	İmalat	2	Erkek	2
Firma 9	1974	Taşımacılık	2	Erkek	2
Firma 10	1906	Perakende	4	Erkek	3
Firma 11	1951	Akaryakıt	2	Erkek	2
Firma 12	1920	Perakende	3	Erkek	2
Firma 13	1994	Perakende	1	Erkek	1
Firma 14	2005	Turizm	2	Erkek	2
Firma 15	1998	Gıda	2	Erkek	2
Firma 16	1994	Gıda	3	Erkek	2
Firma 17	1967	İnşaat	3	Erkek	3
Firma 18	1960	Gıda	3	Erkek	2
Firma 19	1981	İmalat	2	Kadın	2

Firma 20	1960	Akaryakıt	2	Erkek	2
Firma 21	1951	Perakende	2	Erkek	2
Firma 22	1986	Gıda	2	Kadın	1

Tablo 1’de yer alan işletmelerden telefon veya e-posta gibi farklı kanallardan ulaşılabilen ve görüşmeyi kabul eden 22 tanesi ile randevular alınması suretiyle yarı biçimsel mülakat tekniği (Coşkun, Altunışık ve Yıldırım, 2017: 99-100) kullanılarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler ortalama yarım saat sürmüş olup kayıt altına alınmasına izin verilmesi durumunda kayıt işlemi gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler ilgili aile işletmesinde icra edilmiştir. Açık uçlu *nasıl?* ve *neden?* soruları yönetilerek katılımcılardan derinlemesine bilgi elde edebilmek amaçlanmaktadır (bkz. Pratt, 2009: 856). Buchholz vd. (2000) incelemesinden faydalanılarak mülakat soruları ve görüşmelerin altyapısı oluşturulmaktadır. Katılımcılara devir hususu, kurucu-varis problemleri, emeklilik ve işletmelerin sürdürülebilirliği gibi hususlarda sorular yöneltilmiştir. Gizlilik ilkesi gereğince katılımcıların isimlerine ve işletmelerin unvanlarına yer verilmemektedir. İsimlerin yerine, her bir firma için numaralandırma yoluna gidilerek bir sıralama yapılmaktadır (bkz. Lune ve Berg, 2017: 48).

İyi bir nitel çalışmanın, karmaşık ya da anlaşılması güç bir duruma açıklık getirmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Eisner, 1991: 58). Buradan hareketle, nicel ve nitel incelemeler arasında güvenilirlik kavramı farklı şekilde ele alınmaktadır. Nicel yöntemde amaç *açıklama getirebilmek* iken nitel çalışmanın odağındaysa *anlam yaratma* gayreti yatmaktadır (Stenbacka, 2001: 551). Amaç farklılığı dikkate alındığında, nitel bir araştırmada güvenilirlik unsurunun aranmasının önemsiz (*irrelevant*) olduğu ifade edilmektedir (Golafshani, 2003: 601). Thyer (2010: 422) ile Lincoln ve Guba (1985: 218)’ya göre, nitel bir araştırmada mülakatlar, gözlemler ya da yapılan kayıtlar neticesinde elde edilen bulgular, şayet sosyal gerçekliği yansıtıyorsa bu araştırmanın güvenilir olduğunun bir göstergesi olarak ifade edilmektedir. Sonuçların kısmen de olsa genellenebilir oluşu yine geçerliliğe katkı sağlamaktadır (Golafshani, 2003: 603).

Gioia, Corley ve Hamilton (2013: 16) araştırmasında, literatürde aynı zamanda *The Gioia Method* olarak adlandırılan teknik uyarınca öncelikle kavramın (aile işletmeleri) geliştirilmesine çalışılarak, araştırma tekniği yapılan mülakatlar neticesinde ele alınmaktadır. Çünkü yapıya çok fazla odaklanılması, yöntem seçiminde yanlış neticelere yol açabilmektedir (Gioia vd. 2013: 16-18). Bu bağlamda, kurucu-vâris ilişkisini ele alan Vekâlet Teorisi (*Agency Theory*) (Fama ve Jensen, 1983; Eisenhardt, 1989) çerçevesinden konunun irdelenmeye çalışılması hedeflenmektedir.

Araştırmanın, veri analiz kısmında içerik analizi yöntemi tercih edilmektedir. İçerik analizi temaları, desenleri, varsayımları anlamlandırabilme adına verilerin titiz bir şekilde sistematik olarak incelenmesi süreci olarak tanımlanmaktadır (Neuendorf, 2002: 16; Berg ve

Latin, 2008: 254; Leedy ve Ormrod, 2015: 275). Krippendorff (2004: 18) araştırması içerik analizini, metinlerden tekrar edilebilir ve geçerli çıkarımların yapıldığı bir araştırma tekniği olarak adlandırmaktadır.

İçerik analizinde kodlama önemli bir yer tutmaktadır. Verilerin incelenebilmesi için bir anlamlandırmaya gidilmesi gerekmektedir. Mülakat metinlerinde beyin fırtınası yapma, kıyaslamaya gitme, tetkik etme, ilişkilendirme suretiyle anlamlı alt bölümlere ulaşma kodlama ile mümkün olmaktadır (Corbin ve Strauss, 2015: 58). Nitel verinin kabaca ölçülebilir bir hâl alması adına bu süreç işletilmektedir. Kodlar yardımıyla, ilgili bütün veriler sistematik bir şekilde bir araya getirilmek suretiyle verilere bir şekil vermek amaçlanmaktadır (Becker, 1958: 653; Glaser ve Strauss, 2006: 101).

Verilerin analiz edilmesinde kullanılan Miles ve Huberman (1994: 36) tarafından tanımlanan *Açıklayıcı Yaklaşım* benimsenmektedir. Buna göre, sosyal olaylar ve insan davranışlarının bir metin gibi incelenilmesi öngörülmektedir. Mülakatlar icra edildikten sonra metin haline getirilip incelemeye tabi tutulmaktadır. Böylelikle, anlamlar ve olguların ortaya çıkarılması sağlanmaktadır. Nitel veri analizinde çoğunlukla tümevarım yaklaşımı tercih edildiği için *analizci tümevarım* şeklinde ifade edilmektedir (Baltacı, 2017: 3). Çünkü tümevarım, algıları doğru bir şekilde ortaya çıkarabilme adına nitel araştırmalarda önem arz etmektedir (Lune, Berg, 2017: 189). Tümevarımcı analizin bir diğer özelliği de birbirleri ile alakasız gibi görünen kavramları ilişkilendirme çabasıdır ve veriden sınırlı da olsa genelleme yapılmasını sağlamaktadır (Kaplan, 1964: 329; Blaikie, 2009: 10-76).

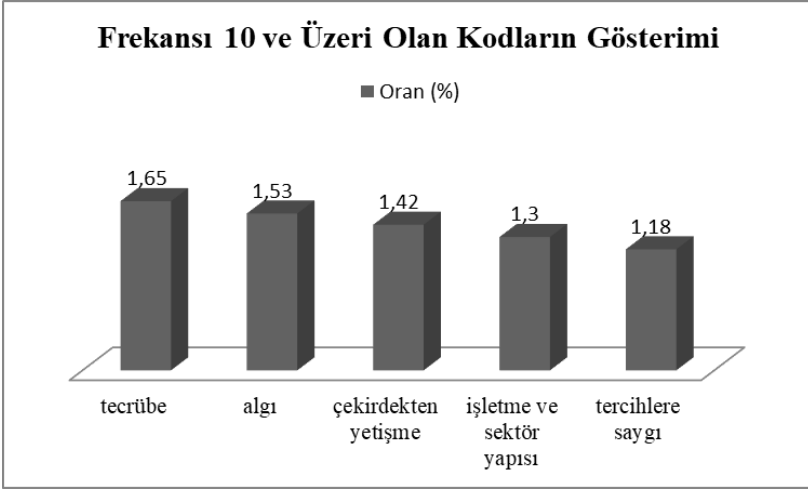
Teknolojinin gelişmesiyle birlikte nitel verilerin analizinde de bilgisayarların kullanılması yaygınlaşmaya başlamaktadır. La Pelle (2004: 86) araştırmasında, nitel veri analizi için geliştirilmiş kelime işlemcileri programlarının kullanılmasının mümkün olduğu ifade edilmektedir. Bu tür programların kullanılması hem verilerin hem de fikirlerin, kavramların, soruların, modellerin ve teorilerin de depolanmasına olanak sağlamaktadır (Morse ve Richards, 2002: 80). Bu araştırma kapsamında veri analizinde kodların oluşturulması sürecinde Microsoft Office Excel'den faydalanılmış olup verilerin görselleştirilmesi adına ATLAS. ti 8 nitel veri analizi programının deneme sürümünden faydalanılmaktadır.

4. BULGULAR

Mülakatlar neticesinde elde edilen veriler ışığında araştırmanın bulguları ortaya çıkmaktadır. Kodlamaların akabinde belirginleşen temaların başlıklar halinde verilmesi suretiyle bulgular analiz edilecektir. Aşağıda yer alan Tablo 2'de araştırmanın temaları yer almaktadır.

Şekil 4. Frekansı 10 ve Üzeri Olan Kodlar

Literatürde yapısal geçerliliği sağlayabilmek adına grafik hazırlanırken bazı kodlar bir araya getirilmektedir Şekil 4'te verilen bu kodlar; *çekirdekten yetişme*, *işletme ve sektör yapısı*, *tercihlere saygı* şeklinde birleştirilmesi suretiyle görselde yer almaktadır.

4.1. Temalar Ekseninde Bulguların Değerlendirilmesi

Devir kararı; Yapılan mülakatlar neticesinde, işletmelerin bu konuyla ilgili herhangi bir planlarının olmadığı gözlemlenmektedir. Kurucular çoğunlukla devir hususunu önemsememekte ya da süreci kendi haline bırakarak gerçekleşmesini beklemektedir (Handler, 1994: 133; Stavrou, 1998: 135). Firma 11 (Bebek Patlaması)'in bu konudaki ifadesi mülakata şu şekilde yansımaktadır; “*Devir kararı aslında belli bir kararla değil de veraseten oluyor. Baba ölünce çocuklara kalıyor.*”. Ya da Firma 12 (Bebek Patlaması)'nin belirttiği gibi; “*Geçmişimiz aslında 100 yıl öncesine dayanıyor. Ben 3. kuşakım. Babam dedemden devralmış. Ben de babamdan. Bu şekilde devam etmekte.*”. Firma 7 (Y Kuşağı) de bu hususla ilgili olarak “*Doğal bir süreç!*” şeklinde görüş bildirmektedir.

Devir kararında öne çıkan diğer bir unsur ise işletmeyi devredecek bir vârisin olması, bu vârisin devam etmeyi istemesi, işe karşı bir merak ve alakasının olması yapılan görüşmeler sonucunda ortaya çıkmaktadır (Sharma vd. 2003 (b): 671; Brockhaus, 2004; 167). Firma 15 (Bebek Patlaması) bu hususta şöyle bir görüş bildirmektedir; “*Genç kuşağın özünde işi merak etmesi lazım. Daha kaliteli mal nasıl üretilir, tahsilatlar daha iyi nasıl yapılır, müşteri portföyü nasıl genişletilir vb. Vârislerden en az biri merak etmeli ki devir kararı verebilelim.*” şeklindedir. Firma 9 (X Kuşağı) vâris isteği konusunda görüşünü şu şekilde beyan etmiştir; “*Ben mesela bu işi çok seviyorum. Sabah buraya bir heyecanla geliyorum!*” dediği gözlemlenmektedir.

Kuşak farklılıkları yapılan mülakatlarda devirle ilgili altı çizilen önemli bir husus olarak ortaya çıkmaktadır. Kurucular ve vârisler farklı zaman dilimlerinde dünyaya geldikleri ve her birinin hayat tarzı, olaylara bakış açıları ve yönetim anlayışlarında farklılıkların olmasının devir kararında etken olduğu belirtilmektedir (Smola ve Sutton, 2002: 364; Dimock, 2019). Firma 13 (X Kuşağı) görüşünü şu şekilde beyan etmiştir: “Çocuklarımız bizim dışımızda işler yapıyor. Onların artık hayata bakış açıları bizden farklı. İşletmemiz onların hayatında bir nevi yedekleme, güvence. Devam noktasında kesinlikle bir baskımız yok!” şeklindedir. Firma 9 (X Kuşağı) ise; “Biz babalarımızdan aldığımız terbiye ile işi bir noktaya getirdik. Ancak bizden sonraki kuşağın terbiye anlayışı farklı. Bu terbiyeyi kabul etmiyor. Zaman değişiyor.” diyerek görüşünü belirtmektedir.

İşletmeye Dahil Olma ve İdeal Yetkilendirme; Mülakatlar sonucunda öncelikle dış tecrübe unsuru ön plana çıkmaktadır (Brockhaus, 2004: 168; Pham vd. 2019: 262). Firma 10 (Bebek Patlaması) konu ile ilgili görüşünü şu şekilde ifade etmektedir: “Ona bir imkân verdim. Kurumsal bir firmanın satış mağazasında 18 ay çalıştı. Depoculuk, tezgâhtarlık yaptı. Sonra gelip kendi işimi yapacağım dedi. Buyur devam edebilirsin dedik. Kurumsal bir yapıda işi görüp öğrendi.” şeklindedir. Firma 13 (X Kuşağı) de “Vârisimiz eğer devam kararı alırsa en azından bir yaz tatilini kendi sektörümüzden, işin ehli ustalarla geçirmesini istiyoruz.” diyerek mülakat esnasında kendi fikrini beyan etmektedir.

Başka bir mülakatta ise bunlara ilaveten iletişim vurgusu yapılmaktadır. Çünkü bu husus aynı zamanda ailenin bir arada tutulabilmesi adına da önem arz etmektedir (Gersick vd. 1997: 85). Firma 2 (Y Kuşağı)’nin ifadesine bakılacak olursa; “Ben sanayide de çalıştım, haftalık aldım. Kendi dükkanımdan parayla ürün aldım. Çalışmamın sebebi daha iyi diyalog kurmayı geliştirmek amacıyla. Çalışma ortamını ve insanları anlayabilmek için. Bugün iyi ki çalışmışım diyorum. Elimdeki imkânların değerini anlayabilmemde bu çok yardımcı oldu.” şeklinde görüşünü bildirmektedir.

Üzerinde sıklıkla durulan bir başka konu ise vârisin çekirdekten yetişmesi hususudur. Aile işletmelerinde genellikle örtük öğrenme denilen kavram ön planda olduğundan, küçük yaşta işe başlama avantaj sağlamaktadır (Sirmon ve Hitt, 2003: 342; Brockhaus, 2004: 168; Pham vd. 2019: 271). Firma 1 (Y Kuşağı); “Çekirdekten, 7 yaşından beri işletmedeyim. Ortaokul ve lise dönemlerimden beri işlerle alakalıyım. Yaz tatillerinde hep buradayım.” diyerek konu hakkındaki fikrini beyan etmektedir. Firma 8 (X Kuşağı) çekirdekten yetişme hususunda dikkate değer bir noktayı vurgulanmaktadır. “Çıraklığını yapmadığın işin patronu olamazsın. Çocukluğumdan itibaren işin içindeyim. Arkadaşlarım oyuncularla oynarken ben çekiçlerle oynardım. Önce mutfağı görüp terleyip ondan sonra patron olmak lazım.” şeklinde bir beyanda bulunmaktadır.

İşletmeye dâhil olma ve yetkilendirme hususları, beraberinde vârisin maddi kazanç konusunu da gündeme getirmektedir. Kurucuların mensubu olduğu sessiz kuşak ve bebek patlaması kuşağı, yaşamış oldukları savaş dönemleri ve maddi krizler nedeniyle kazanç konusuna daha temkinli yaklaşmaktadır (Ayhün Erden, 2013: 97-99). X ve Y kuşağının tutumu ise kuruculara göre farklılık göstermektedir (Altıntuğ, 2012: 205; Kraus, 2017: 64). Yapılan mülakatlar neticesinde maaş sisteminin ağır bastığı ortaya çıkmaktadır. Firma 9 (X Kuşağı)'un ifadesine göre: “*Aile işletmelerinde en temel sorun maaş mı yoksa kasadan para çekme mi? Biz bugüne kadar ihtiyacımız neyse onu aldık. Ama yeni kuşak maaş alma taraftarı. Performans değerlendirmesi olması lazım. Kim ne kadar iş yapıyorsa ona göre maaş almalı. Kuruculara biraz ters gelebiliyor. Onlar biraz daha gelenekselciler!*” yönünde bir fikir beyan etmektedir.

Kurucu-Vâris problemleri; vekâlet teorisinde de bahsedildiği üzere tarafların öncelikleri farklı olabilmektedir. Bunun neticesinde risk algıları ve riskin paylaşılması hususu bir sorun teşkil etmektedir. Kurucu kuşağın savaş dönemlerine şahit olmaları (Ayhün Erden, 2013: 97; Schulze, Lubatkin, Dino ve Buchholtz, 2001: 113) ve zor şartlar altında çalışmalarını yapılan mülakatlarda ortaya çıkmaktadır. Konuyla ilgili Firma 15 (Bebek Patlaması) şu beyanda bulunmaktadır: “*Eski nesil acılar çekmişler ve ellerindekini de kaybetmemek için risk almamışlardır.*” diyerek konu hakkındaki fikrini sunmaktadır. Firma 1 (Y Kuşağı) bu konuya şu şekilde açıklık getirmeye çalışmaktadır: “*Babama nazaran daha yenilikçiyim. Teknolojiyi uygulamaya çalışıyorum. Yeniliği takip etmek gerekiyor. Bu bir çatışma kaynağı. Eski kuşak daha ucuz oluncu!*” diyerek kendi görüşünü beyan etmektedir. Firma 9 (X Kuşağı)'un ifadesine yer vermek gerekirse; “*Baba gelenekselci. Erkek çocuk ise yenilikçi oluyor. Babaya bir şeyleri kabul ettirmek çok zor. En büyük problem yenilikleri kabul ettirmek. Mesela otomasyona geçiş. Zaman onu gerektiriyor!*” yönünde ortaya çıkmaktadır.

İletişimin yeterli düzeyde olmaması aynı zamanda bilgi asimetrisine de neden olacağından (Miles, 2016: 34), durumun daha karmaşık bir hâl almasına yol açmaktadır. Firma 22 (Bebek Patlaması)'nin bu konudaki görüşüne yer vermek gerekirse; “*Oğluma şunu söyledim. Önünde büyük bir duvar var: Baban! Kırmadan, dökmeden ve baş edilmesi gereken. Sürekli iletişim halindeyiz. Problemlerin sebeplerini her zaman konuşuruz ve bunlar asla kişisel olarak algılanmaz.*” diyerek iletişim kavramının önemine vurgulamaktadır.

Vârisin Kendini Kanıtlaması ve Kurucunun Zihnindeki Yeri; Vârisin öncelikle işi devam ettirme isteğini kanıtlaması beklenmektedir. Firma 1 (Y Kuşağı)'ın konuyla ilgili görüşü şu yöndedir: “*Vârisin fikirlerine saygı duyulup desteklenmeli. Risk varsa güzel bir dille ifade edilmeli. Tatlı dille cesaretlendirmeli. Ben bilirim her şeyi mantığı bana ters geliyor. Vâris o zaman işletmeye niye geldi?*” ifadesi aslında vârise verilmesi gereken önemin ve güven duygusunun altını çizmektedir. Mülakatlar neticesinde ortaya çıkan bir diğer önemli nokta da vizyon sahibi olabilmek ve ileride

doğabilecek fırsatlar adına öngörülebilir bulunabilme yeteneğidir (Rogal, 1989: 244-245). Firma 3 (Bebek Patlaması); “*Ufku geniş ve ileriye görebiliyorsa, serinkanlı ve korkak değilse şayet. Ticaret biraz risk almayı gerektirebilir. Özellikle günümüz şartlarında. Ayrıca fırsat verme de önemli!*” diyerek fikrini bildirmektedir.

Tecrübe, aile işletmelerinde her zaman çok önemli bir kavram olarak ele alınmaktadır. Bilgi birikimi, aile bireylerinin kendilerini işlerine ne ölçüde adadıklarının belirlenmesi noktasında ön plana çıkmaktadır (Astrachan vd. 2002: 4). Firma 5 (Y Kuşağı), bu anlamda tecrübeye vurgu yaparak mülakatta fikrini şu yönde bildirmektedir: “*Bana her zaman yanlışım söylendi. Ama karışılmadı. Babamın yanlış deyip, benim devam ettiğim işler oldu ve zararla ayrıldım. Sonra haklı olduğumu anladım. Ancak deneyip, tecrübe etmeden anlamam mümkün değildi bazı şeyleri. Tecrübe biraz pahalı!*” diyerek görüşünü ifade etmektedir.

Aile bağları, vârisin zihinde konumlandırılmasında etkin bir rol oynamaktadır. Firma 5 (Y Kuşağı)’in konu ile ilgili görüşü önem arz etmektedir. Buna göre; “*Firmaya zararım oldu. Yanlış müşteriler seçtim. Paralar batırdım. O zamanki müdür çok kızmıştı. Babam: ‘Ona kızamazsın! O benim oğlum!’ dedi Ben de bu çıkışından etkilenmişim. Demek ki babalar, çocuklarını hep oğlu olarak görüyor. Her ne olursa olsun!*” şeklinde bir beyanda bulunmaktadır. Firma 7 (Y Kuşağı); “*Bizi vâris gibi gördüklerine ticari anlamda inanmıyorum. Her şeyden önce evladınız. Doğru işler yaparsak gurur duyarlar. Olaya o kadar profesyonel baktıklarını düşünmüyorum.*” diyerek görüşünü bildirmektedir.

Emeklilik Olgusu; Bazı işletmelerde emekliliğin karşılığının pek olmadığı görülmektedir (bkz. Allen ve Langowitz, 2003: 10). Firma 9 (X Kuşağı); “*Biz, emeklilik ancak mezarda diyoruz. Aile işletmelerinde durum böyle. Babam 10 senelik bir emeklilik dönemi yaşadı rahmetli olmadan önce. Ama yine gelirdi. Takip ve müdahale ederdi. Ceketini alıp gitme şeklinde bir emeklilik yok bizde.*” diyerek konu ile ilgili mülakattaki yerini almaktadır.

Emeklilik konusunda vurgulanan diğer bir husus ise kurucuların güç kaybetme korkusunun etkili olmasıdır (Handler, 1994: 144; Lansberg, 1988: 27). Firma 19 (Y Kuşağı); “*Geri adım atmaya hepimizin bilmesi gerek. Ama genelde bunu başaramıyoruz. Ölene kadar masanın başında olma arzusu var. Bu kesinlikle maddi bir konu değil. Ego denebilir. Belki de güç kaybetme korkusu. Babaları işten çekmek çok zor oluyor.*” şeklinde bir yorum getirmektedir. Firma 22 (Bebek Patlaması) konuyla ilgili olarak kuşak farklılığına da vurgu yaparak (Ayhün Erden, 2013: 97); “*Kurucular direnç gösterir. Çünkü onlar çok zorluklar yaşamış. İşin kaybedilmesi aslında geriye dönmek, o zor günleri tekrar yaşamak. Onları korkutan asıl neden bu!*” şeklinde mülakatta görüşünü bildirmektedir.

Sürdürülebilirlik ve İşletmeyi Cazip Kılma; Yapılan mülakatlar neticesinde sürdürülebilirlik ve cazip kılmada “eş” faktörünün ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. Aile işletmelerinde eşler, gerek anne (Lansberg, 1988: 26) gerekse eş figürü (Morris vd. 1997: 398), erkekler söz konusu

olduğunda da baba figürü şeklinde ön plana çıkmaktadır. Firma 7 (Y Kuşağı); “Eşlerin devreye girmesiyle parçalanmalar olabiliyor. 42. yılımızı geride bıraktık. Kavga güürültü olmadan gelmiş. Ama bu bir şans. Herkeste böyle olacak değil. Bu işi babamlar değil, annem ve yengemler bu duruma getirmiş. Şimdi ikinci kuşak için de bu durum geçerli. Bizler de evleneceğiz.” şeklinde bir ifadeyle çekişmelerin engellenme durumuna vurgu yapmaktadır.

Firma 3 (Bebek Patlaması); “3 kardeş olarak yola çıktık. Ancak bir müddet sonra ayrılık oldu. Buna neden olan gelişmeler, eş faktörü, kuşak farklılıkları ve fikirlerin çatışmasıydı. Önemli değil. Huzurum daha önemli benim için!” şeklinde görüşünü ifade etmektedir.

Üzerinde durulan bir diğer önemli nokta ise yazılı anlaşmalar hususudur (Buchholz vd. 2000: 170). İşletmelerin sağlıklı bir şekilde devam edebilmeleri adına özellikle yeni kuşağa mensup bireyler, aile anayasası gibi metinlerin hazırlanması yoluna gitmektedirler. Firma 16 (Bebek Patlaması); “Sürdürülebilirlik konusunda öncelikle bizden sonraki neslin durumunu görmek lazım. Onların niyetini anlayıp bir aile anayasasının oluşturulmasında fayda var diye düşünüyorum.” derken; Firma 22 (Bebek Patlaması) ise; “Oğlum geldikten sonra şirket anayasası üzerinde çalışmalara başladı.” şeklinde yazılı metinlerin önemini vurgulamaktadır.

İşletmenin bir sonraki nesillere cazip kılınması adına altı çizilen husus ise iş-yaşam dengesinin tesis edilmesi olarak belirtilmektedir (Tosun ve Keskin, 2017: 10). Kuşak farklılığı da göz önünde bulundurulduğunda, yeni nesle mensup bireylerin özgürlüklerine daha düşkün olduğu, teknolojiyle iç içe olmaları nedeniyle zaman ve mekân anlayışlarının farklı olduğu ortaya çıkmaktadır (Altıntuğ, 2012: 206; Kraus, 2017: 64). Firma 5 (Y Kuşağı); “Yeni nesil daha bireysel. Vâris şayet özel hayatına vakit ayırabiliyorsa bu bir cazibe olabilir. Hangi iş olursa olsun. Tatiline gidip, buna vakit ayırabiliyorsa çekim noktası. Benim bile akluma geliyor. Böyle ortak paydalar bulunursa cazibe artar!” şeklinde görüşünü beyan ederek iş-yaşam dengesine vurgu yapmaktadır. Firma 17 (Y Kuşağı); “Ben özel hayata zaman ayırmanın üzerinde duruyorum. Bunu sağlarsanız vâris kendini daha rahat hissedecektir. Gezsin, tozsun ama parasını da kazansın.” diyerek konunun önemini açıklamaya çalışmaktadır.

Şayet vâriste isteksizlik durumu söz konusu ise devamda ısrarcı olunmayacağı ve uygun şartların oluşması halinde işletmenin satışının söz konusu olabileceği belirtilmektedir (Brockhaus, 2004: 167). Buna ek olarak, vârisleri ikna etme sürecinin bir zaman kaybı olabileceğinin de altı çizilmektedir. Firma 16 (Bebek Patlaması) “Cazibeye gerek var mı bilmiyorum? İstemezlerse tavrım net. Cash-out²! Sugar-coating³ bence zaman kaybı!” şeklinde yaklaşımını ifade etmektedir.

² İşletmenin satılması

³ Mevcut durumun olduğundan daha iyi gösterilme çabası

Sonuç

Bu araştırmada, kuşaklar bağlamında aile işletmelerinde yaşanan devir sürecine engel teşkil edebilecek etmenler ele alınmaya çalışılmaktadır. Kuşaklar bağlamında, mevcut yönetimdeki aile bireylerinin konuya olan yaklaşımlarının irdelenmesi hedeflenmektedir. Aile işletmelerinde devir sürecinde yaşanan sorunların %60'ının iletişim kaynaklı olduğu düşünüldüğünde hem kurucu-vâris özelinde hem de diğer fertler arasında karşılıklı anlayış içinde hareket etmenin ve bu yönde kararlar almanın önemi ortaya çıkmaktadır. Özellikle, üçüncü kuşağı görebilen işletme sayısının az olması aile uyumunun hayati derecede etki ettiğini göstermektedir.

Genel itibariyle ele alındığında, vârisin yetkilendirilme sürecinin belirli bir plan dâhilinde yapılmadığı görülmektedir. Çekirdekten yetişme kavramının da etkisiyle devir sürecinde öne çıkan model, 'Kurucuyla Eş Biçimli Yetiştirme Model'i'dir. Bu modelde vâris, işletmeye çocukluk çağlarında dâhil olmakta ve işletmenin farklı bölümlerinde çalışarak yönetim kademesine yükselmektedir. Kurucu tarafından bu süreçte uzaktan gözlem altında tutulmaktadır. Taraflar arasındaki etkileşim sonucunda tecrübe ve bilgi birikimin aktarımı da sağlanmaktadır.

Araştırma bulguları neticesinde ortaya çıkan temalar bakımından katılımcıların mensubu olduğu oldukları kuşağın görüşlerinin ortaya konabilmesi önem arz etmektedir. Devir kararı ile ilgili olarak; X Kuşağında yer alan bireyler kendilerinden sonra gelen kuşağın gerek yaşam tarzları gerekse hayata bakış açılarının farklı olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle, devir kararında ısrarcı olunmaması ifade edilmektedir. Aynı konu ile ilgili olarak Bebek Patlamasına mensup katılımcılar ise devir sürecinin doğallığına vurgu yaparak, veraset yolu ile aktarımın kendiliğinden gerçekleştiğini belirtmektedir. Varisin işletmeye katılması ve yetkilendirilmesi noktasında hem X Kuşağı hem de Y Kuşağı mensupları benzer bir şekilde çekirdekten yetişmenin önemini vurgulamaktadır. Diğer bir tema olan sürdürülebilirlik ve işletmenin cazip kılınmasında ise Y Kuşağı özel hayata vakit ayırabilmenin altını çizirken, Bebek Patlaması mensupları aile anayasasının önemini ifade etmektedir.

Aile işletmelerinde üzerinde önemle durulması gereken diğer husus ise gelecek neslin devam etmesini sağlayacak isteği oluşturmaktır. İşi devam ettirmeye istekli bir vârisin olmaması, uzun emekler harcanarak bir yere getirilen işletmenin geleceğini tehlikeye atabilecektir ya da ehil olmayan bir vârisin işi devam ettirmesi gibi bir durum ortaya çıkmaktadır.

Kurucu ve vâris arasında ortaya çıkabilecek devir sorunlarını kuşak kavramı boyutundan ele almaya çalışan bu çalışma konuya daha bütüncül bir şekilde yaklaşılması gerektiğinin altını çizmeye çalışmaktadır. Bu anlamda literatüre bir katkı yapmış olduğu düşünülmektedir. Diğer çalışmalardan farklı kılan olarak işletmelerinde devir konusu hem kuşak hem de iletişim perspektifinde ele alınmış olmasıdır. Kırklareli'nde yapılan mülakatlar da bu konuda bir ilk olma özelliği taşımaktadır. Zaman ve

maliyet unsuru nedeniyle çalışmanın Kırklareli ile sınırlandırılmış olması bir kısıt olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmada Türk kültürüne mensup aile işletmeleri incelenmeye çalışılmaktadır. Ataerkil bir toplum olmanın da etkisiyle *itaat* kavramının öne çıktığı gözlemlenmektedir. Bazı durumlarda vârisler haklı olsalar bile kurucuların kararlarına saygı duyup çatışma ortamının oluşmasına engel olmalıdır. Sürdürülebilirliğin sağlanması adına bazen bu durumun ihtiyaçtan öte bir gereklilik olabileceği vurgulanmaktadır. Dolayısıyla gelecek araştırmalar için yapılabilecek öneriler arasında, farklı kültürlerle ait işletmelerinin ya da farklı illerdeki aile işletmelerinin bu bağlamda ele alınabileceği tavsiye edilmektedir. Çünkü demografik yapı değişikçe ilişkiler, adanmışlık düzeyi gibi aile dinamikleri de farklılaşabilmektedir.

Kurucu ve vâris ilişkileri arasında ortaya çıkması muhtemel problemleri ele alan vekalet teorisi kapsamında da belirtildiği üzere büyük hisse sahibi olan kurucu ile daha az payı bulunan vâris söz konusu pay sahipliği nedeniyle çatışma yaşayabilmektedir. Bu nedenle, şayet vâris işletmede aktif bir rol oynamaktaysa hisse oranının gözden geçirilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir. Öneri kapsamında ele alınabilecek bir diğer unsur da devir sürecinin gerçekleşmesinden sonraki durumun (*post facto*) incelenmesi şeklinde ifade edilmektedir. Bu çalışmada devir öncesi süreç ele alınmaya çalışıldığından, sürecin sonrasının da çalışılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. Son olarak, cinsiyet kavramı bağlamında bir incelemenin de yapılması söz konusu olabilmektedir. Baba-kız, anne-oğul gibi kurucu-vâris ilişkilerinin irdelenerek bir çalışmanın icra edilmesiyle literatüre katkı yapılması mümkün olmaktadır.

Kaynakça

- Alcorn, P. (1982). *Success and Survival in the Family-Owned Firm*. New York: McGraw-Hill.
- Allen, I., ve Langowitz , N. (2003). *Women In Family Owned Businesses*. Babson Park: Center for Women's Leadership at Babson College.
- Altıntuğ, N. (2012). “Kuşaktan Kuşağa Tüketim Olgusu ve Geleceğin Tüketici Profili”, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, C. 4, S. 1, ss. 203-212.
- Anderson, R. ve Reeb, D. (2003). “Founding-Family Ownership and Firm Performance: Evidence from the S&P 500”, *Journal of Finance*, C. 58, S. 3, ss. 1301-1328.
- Arksey, H. ve Knight, P. (1999). *Interviewing for Social Scientists*. London : Sage Publications.

- Aronoff, C. (2004). "Self-Perpetuation Family Organization Built on Values: Necessary Condition for Long-Term Family Business Survival", *Family Business Review*, C. 17, S. 1, ss. 55-59.
- Astrachan, J., Klein, S., ve Smyrnios, K. (2002). "The F-PEC scale of family influence: A proposal for solving the family business definition problem", *Family Business Review*, C. 15, S. 1, ss. 45-58.
- Ayhün Erden, S. (2013). "Kuşaklararasıdaki Farklılıklar ve Örgütsel Yansımaları", *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 1, ss. 93- 112.
- Ballal, J. ve Bapat, V. (2019). "How Does Family Succession Impact Family Firms' Innovation?", *Asian Journal of Innovation and Policy*, C. 8, S. 2, ss. 302-324
- Baltacı, A. (2017). "Nitel Veri Analizinde Miles-Huberman Modeli", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 3, S. 1, ss. 1-15.
- Becker, H. (1958). "Problems of Inference and Proof in Participant Observation", *American Sociological Review*, C. 23, S. 6, ss. 652-660.
- Beckhard, R. ve Burke, W. (1983). "Preface", *Organizational Dynamics*, C. 12, S. 12.
- Berg, K., ve Latin, R. (2008). *Essentials of Research Methods in Health, Physical Education, Exercise Science and Recreation (3rd ed)*. Philadelphia: Lippincott, Williams & Wilkins.
- Bjuggren, P. ve Sund, L. (2001). "Strategic Decision Making in Intergenerational Successions of Small- and Medium-Size Family-Owned Businesses", *Family Business Review*, C. 14, S. 1, ss. 11-24.
- Blaikie, N. (2009). *Designing Social Research (2nd ed.)*. New York: John Wiley and Sons.
- Bourdieu, P. (1996). "On the Family as a Realized Category", *Theory, Culture & Society*, C. 13, S. 3, ss. 19-26.
- Brockhaus, R. (2004). "Family Business Succession: Suggestions for Future Research", *Family Business Review*, C. 17, S. 2, ss. 165-177.

- Buchholz, B., Crane, M. ve Nager, R. (2000). *101 Toughest Questions About Family Business*. Paramus, New Jersey: Prentice Hall Press.
- Burkart, M., Panunzi, F. ve Shleife, A. (2003). “Family Firms”, *Journal of Finance*, C. 58, S. 5, ss. 2167-2201.
- Chua, J., Chirsman, J. ve Bergiel, E. (2009). “An Agency Theoretic Analysis of the Professionalized Family Firm”, *Entrepreneurship, Theory & Practice*, C. 33, S. 2, ss. 355-372.
- Chua, J., Chrisman, J. ve Sharma, P. (1999). “Defining the Family Business by Behaviour”, *Entrepreneurship Theory & Practice*, C. 23, S. 4, ss. 19-40.
- Church, R., Fishlow, A., Fligstein, N., Hughes, T., Kocka, J., Morikawa, H. ve Scherer, F. M. (1990). “Review: "Scale and Scope": A Review Colloquium”, *The Business History Review*, C. 64, S. 4, ss. 690-735.
- Corbin, J. ve Strauss, A. (2015). *Basics of Qualitative Reserach: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory (4th ed.)*. Thousand Oaks: Sage .
- Coşkun, R., Altunışık, R. ve Yıldırım, E. (2017). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*. İstanbul: Sakarya Yayıncılık.
- Çelik, A., Soysal, A. ve Alıcı, S. (2004). “Aile İşletmelerinde Kuşak Çatışmasından Kaynaklanan Yönetim Sorunları: K. Maraş Örneği”. *1. Aile İşletmeleri Kongresi (17-18 Nisan 2004) Kongre Kitabı*. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, 2004, ss. 189-201.
- D'Allura, G., Colli, A. ve Goel, S. (2019). *Family Firms and Institutional Contexts: Business Models, Innovation and Competitive Advantage*. Glos: Edward Elgar Publishing Ltd.
- Dascher, P. ve Jens, W. (1999). “Executive Briefing: Family Business Succession Planning”, *Business Horizons*, C. 42, S. 5, ss. 2-4.
- DeAngelo, H. ve DeAngelo, L. (2000). “Controlling Stockholders and The Disciplinary Role of Corporate Payout Policy: A Study of The Times Mirror Company”, *Journal of Financial Economics*, C. 56, ss. 153-207.
- Demsetz, H. ve Lehn, K. (1985). “The Structure of Corporate Ownership: Causes and Consequences”, *Journal of Political Economy*, C. 93, S. 6, ss. 1155-1177.

- Dimock, M. (2019). “*Fact Tank: News In the Numbers*”, <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/01/17/where-millennials-end-and-generation-z-begins/>, (Erişim: 11.09.2019).
- Donnelly, R. (1964). “The Family Business”, *Harvard Business Review*, C. 42, S. 4, ss. 93-105.
- Dyck, B., Mauws, M., Starke, F. A. Ve Mischke, G. A. (2002). “Passing the Baton: The Importance of Sequence, Timing, Technique and Communication in Executive Succession”, *Journal of Business Venturing*, C. 17, S. 2, ss. 143-162.
- Dyer, W. ve Handler, W. (1994). “Entrepreneurship and Family Business: Exploring the Connection”, *Entrepreneurship Theory and Practice*, C. 19, S. 1, ss. 71-83.
- Eisenhardt, K. M. (1989). “Building Theories from Case Study Research”, *The Academy of Management Review*, C. 14, S. 4, ss. 532-550.
- Eisenhardt, K. M. (1989). “Agency Theory: An Assessment and Review”, *The Academy of Management Review*, C. 14, S. 1, ss. 57-74.
- Eisner, E. (1991). *The Enlightened Eye: Qualitative Inquiry and The Enhancement of Educational Practice*. New York: MacMillan Publishing.
- European Commission DG Enterprise and Industry (2009). “Overview of Family Business Relevant Issues: Research, Networks, Policy Measures and Existing Studies”. *European Commission DG Enterprise and Industry*. Viyana.
- Fama, E. ve Jensen, M. (1983). “Separation of Ownership and Control”, *The Journal of Law and Economics*, C. 26, S. 2, ss. 301-325.
- Gagné, M., Marwick, C., Brun de Pontet, S. ve Wrosch, C. (2019). “Family Business Succession: What’s Motivation Got to Do With It?”, *Family Business Review, Online First*, ss. 1-14.
- Garcia-Alvarez, E., Sintas, J. ve Gonzalvo, P. (2002). “Socialization Patterns of Successors in First to Second Generation Family Businesses”, *Family Business Review*, C. 15, S. 3, ss. 189-203.
- Gephart, R. (2004). “What Is Qualitative Research and Why Is It Important? The Academy of Management Journal”, C. 47, S. 4, ss. 454-462.

- Gersick, K. E., Davis, J., Hampton, M. ve Lansberg, I (1997). *Generation to Generation: Life Cycles of the Family Business*. Boston: Harvard Business School Press.
- Gioia, D., Corley, K. ve Hamilton, A. (2013). “Seeking Qualitative Rigor in Inductive Research: Notes on the Gioia Methodology”, *Organizational Research Methods*, C. 16, S. 1, ss. 15-31.
- Glaser, B. ve Strauss, A. (1967). *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. Chicago: Aldine.
- Glaser, B. ve Strauss, A. (2006). *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. New Brunswick: Aldine Transaction.
- Golafshani, N. (2003). “Understanding Reliability and Validity in Qualitative Research”, *The Qualitative Report*, C. 8, S. 4, ss. 597-607.
- Goldberg, S. ve Wooldridge, B. (1993). “Self-Confidence and Managerial Autonomy: Successor Characteristics Critical to Succession in Family Firms”, *Family Business Review*, C. 7, S. 1, ss. 55-73.
- Gomez-Mejia, L., Nuñez-Nickel, M. ve Gutierrez, I. (2001). “The Role of Family Ties in Agency Contracts”, *The Academy of Management Journal*, S. 44, S. 1, ss. 81-95.
- Grote, J. (2003). “Conflicting Generations: A New Theory of Family Business Rivalry”, *Family Business Review*, C. 16, S. 2, ss. 113-124.
- Handler, W. (1990). “Succession in Family Firms: A Mutual Role Adjustment Between the Entrepreneur and Next Generation Family Members”, *Entrepreneurship: Theory and Practice*, C. 15, S. 1, ss. 37-51.
- Handler, W. (1992). “The Succession Experience of The Next Generation”, *Family Business Review*, C. 5, S. 3, ss. 283-307.
- Handler, W. (1994). “Succession in Family Business: A Review of the Research”, *Family Business Review*, C. 7, S. 2, ss. 133-157.
- Haugh, H. ve McKee, L. (2003). “It’s Just Like A Family Shared Values in the Family Firm”, *Community, Work & Family*, C. 6, S. 2, ss. 141-158.

- Hürriyet Ekonomi, (2017). “Türkiye'deki İşletmelerin Yüzde 95'i Aile Şirketi”, <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/turkiyedeki-isletmelerin-yuzde-95i-aile-sirketi-40599291>, (Erişim: 23.03.2020)
- Jensen, M. ve Meckling, W. (1976). “Theory of the Firm: Managerial Behavior Agency Costs and Ownership Structure”, *Journal of Financial Economics*, C. 3, S. 4, ss. 305-360.
- Kaplan, A. (1964). *The Conduct of Inquiry: Methodolgy for Behavioral Science*. San Francisco: Chandler.
- Kudlats, J., McDowell, W. ve Mahto, R. (2019). “Unrelated but together: Trust and Intergroup Relations in Multi-Family Businesses”, *Journal of Business Research*, S. 101, ss. 750-756.
- Kraus, M. (2017). “Comparing Generation X and Generation Y on Their Preferred Emotional Leadership Style”, *Journal of Applied Leadership and Management*, S. 5, ss. 62-75.
- Krippendorff, K. (2004). *Content Analysis: An Introduction to Its Methodolgy* (2nd ed.). Thousand Oaks: Sage.
- Lambrecht, J. ve Donckels, R. (2006). Towards A Business Family Dynasty: A Lifelong, Continuing Process. Poutziouris, P. Smyrnios, ve Klein, S., içinde, *Handbook of Research on Family Business*. Glos: Edward Elgar.
- Lambrecht, J. ve Lievens, J. (2008). “Pruning the Family Tree: An Unexplored Path to Family Business Continuity and Family Harmony”, *Family Business Review*, C. 21, S. 4, ss. 295-313.
- Lansberg, I. (1988). “The Succession Conspiracy”, *Family Business Review*, C. 1, S. 2, ss. 25-36.
- Lappalainen, M. (2019). *Role of Family Governance in Bringing the Next Generation Close to the Family Business*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Aalto University School of Business, Aalto.
- La Pelle, N. (2004). “Simplifying Qualitative Data Analysis Using General Purpose Software Tools”, *Field Methods*, C. 16, S. 1, ss. 85-108.
- Leedy, P. ve Ormrod, J. (2015). *Practical Research: Planning and Design* (11th ed.). Harlow: Pearson.

- Lee, J. (2006). "Family Firm Performance: Further Evidence", *Family Business Review*, C.19, S. 2, ss. 103-114.
- Lincoln, Y. ve Guba, E. (1985). *Naturalistic Inquiry*. Beverly Hills: Sage.
- Lune, H. ve Berg, B. (2017). *Qualitative Research Methods for The Social Sciences*. Harlow: Pearson.
- Magretta, J. (1998). "Governing the Family-Owned Enterprise: An Interview with Finland's KristerAhlström" <https://hbr.org/1998/01/governing-the-family-owned-enterprise-an-interview-with-finlands-krister-ahlstrom>, (Erişim: 30.10.2019).
- Miles, J. (2016). *Yönetim ve Organizasyon Kuramları, çev.Mustafa Polat, Korhan Arun*. Ankara: Nobel.
- Miles, M. ve Huberman, A. (1994). *An Expanded Sourcebook: Qualitative Data Analysis*. Thousand Oaks: Sage.
- Miller, D. ve Le Breton-Miller, I. (2006). "Family Governance and Firm Performance: Agency, Stewardship and Capabilities", *FamilyBusiness Review*, C. 19, S. 1, ss. 73-87.
- Morris, M., Williams, R. ve Nel, D. (1996). "Factors Influencing Family Business Succession", *International Journal of Entrepreneurial Behaviour and Research*, C. 2, S. 3, ss. 68-81.
- Morris, M. H., Williams, R. O., Allen, J. A. Ve Avila, R. A. (1997). "Correlates of Success in Family Business Transitions", *Journal of Business Venturing*, C. 12, S. 5, ss. 385-401.
- Morse, J. ve Richards, L. (2002). *Read Me First: For a User's Guide to Qualitative Methods*. Thousand Oaks: Sage.
- Neubauer, F. ve Lank, A. (1998). *The Family Business: Its Governance for Sustainability*. Houndmills: MacMillan Press Ltd.
- Neuendorf, K. (2002). *The Content Analysis Guidebook*. Thousand Oaks: Sage.
- Özkaya, M. ve Şegül Muter, C. (2006). "Aile Şirketlerinde Kurumsallaşma ve İkinci Kuşağın Kurumsallaşma Konusuna Bakış Açısı", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 21, S. 1, ss. 109-126.

- Özmutaf, N., Kırbaç, Ş., Ustaoglu, E. ve Aytaş, M. (2016). “Kobiler Kapsamında Yer Alan Aile İşletmelerinde Etkili İletişime Yönelik Faktörlerin Çalışan Performansına Etkisi”, *İstanbul Kültür Üniversitesi 7. Aile İşletmeleri Kongresi (14-15 Nisan 2016) Kongre Kitabı*. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi, 2016, ss. 260-274.
- Pham, T., Bell, R. ve Newton, D. (2019). “The Father's Role in Supporting the Son's Business Knowledge Development Process in Vietnamese Family Businesses”, *Journal of Entrepreneurship in Emerging Economies*, C. 11, S. 2, ss. 258-276.
- Pratt, M. (2009). “For The Lack of A Boilerplate: Tips On Writing up (and Reviewing) Qualitative Research”, *The Academy of Management Journal*, C. 52, S. 5, ss. 856-862.
- Pyromalis, V. D., Vozikis, G. S., Kalkanteras, T. A., Rogdaki, M. E. Ve Sigalas, G. P. V. (2006). *An Integrated Framework for Testing The Success of The Family Business Succession Process According to Gender Specificity*. Poutziouris P., Smyrnios K. ve Klein S. içinde, *Handbook of Research on Family Business*. Glos: Edward Elgar.
- Rodoplu, D. (2003). “Örgütlerde Farklı İnsan Kaynakları Kuşaklarına Yönlendirilmiş Yönetim Yaklaşımları Geliştirme”. *II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı*. İzmit, 2011, ss. 464-477.
- Rogal, K. (1989). “Obligation or Opportunity: How Can Could-Be Heirs Assess Their Position?”, *Family Business Review*, C. 2, S. 3, ss. 237-255.
- Shane, S. ve Venkataraman, S. (2000). The promise of entrepreneurship as a field of research. *Academy of Management Review*, 25(1), 217-226.
- Sharma, P., and J. J. Chrisman. 1999. Toward a reconciliation of the definitional issues in the field of corporate entrepreneurship *Entrepreneurship Theory and Practice* 23 (3): 11–27.
- Scholes, L., Westhead, P. ve Burrows, A. (2008). “Family Firm Succession: the Management Buy-out and Buy-in Routes”, *Journal of Small Business and Enterprise Development*, C. 15, S. 1, ss. 8-30.
- Schulze, W. S., Lubatkin, M. H., Dino, R. N.ve Buchholtz, A. K. . (2001). “Agency Relationships in Family Firms: Theory and Evidence ”, *Organization Science*, C. 12, S. 2, ss. 99-116.

- Sharma, P., Chrisman, J. ve Chua, J. (2003 (b)). "Succession Planning As Planned Behavior: Some Emprical Results", *Family Business Review*, C. 16, S. 1, ss. 1-15.
- Sharma, P., Chrisman, J. ve Gersick, K. (2012). "25 Years of Family Business Review: Reflections on the Past and Perspectives for the Future", *Family Business Review*, C. 25, S. 1, ss. 5-15.
- Sievinen, H., Ikäheimonen, T., ve Pihkala, T. (2019). "Strategic Renewal in A Mature Family-Owned Company – A Resource Role of the Owners", *Long Range Planning*, C. 53, S. 2, ss. 1-19.
- Sirmon, D. ve Hitt, M. (2003). "Managing Resources: Linking Unique Resources, Management and Wealth Creation in Family Firms", *Entrepreneurship Theory and Practice*, C. 27, S. 4, ss. 339-358.
- Smola, K. ve Sutton, C. (2002). "Generational Differences: Revisiting Generational Work Values for the New Millennium", *Journal of Organizational Behaviour*, C. 23, S. 4, ss. 363-382.
- Sönmez, Y. (2015). *Aile Şirketlerinde Kurumsallaşma Stratejileri*. İstanbul: Ares Yayıncılık.
- Spector, J.M., Merrill, M.D., Merrinboer, J. Ve Driscoll, M.P. (2008). *Handbook Of Research On Educational Communications and Technology Third Edition*. New York: Taylor & Francis Group.
- Stavrou, E. (1998). "A Four Factor Model: A Guide to Planning Next Generation Involvement in The Family Business", *Family Business Review*, C. 11, S. 2, ss. 135-142.
- Stenbacka, C. (2001). "Qualitative Research Requires Quality Concepts of its Own", *Management Decision*, C. 39, S. 7, ss. 551-555.
- Thyer, B. (2010). *The Handbook of Social Work Research Methods (2nd ed.)*. Thousand Oaks: Sage.
- Tosun, C. ve Keskin, F. (2017). "Çalışan-Dostu Kurumlarda İş-Yaşam Dengesi Politikaları, Kurumsal İletişim ve Verimlilik", *Verimlilik Dergisi*, S. 4, ss. 7-27.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Seçkin

Yin, R. K. (1994). *Case Study Research: Design and Methods (2nd ed.)*. Thousand Oaks: Sage.

Yukl, G. (1989). Managerial leadership: A review of theory and research. *Journal of management*, 15(2), 251-289

Zellweger, T. (2017). *Managing the Family Business Theory and Practice*. Massachusetts: Edward Elgar.

Extended Abstract

Family business constitutes a significant role not only for global perspective but it also for Turkey. Specifically, if Kırklareli's situation is to be analyzed in this regard, family businesses have an important place in the economy of the province. Hence, a study in this relatively new academic phenomenon will be highly worthwhile and appreciated.

Sustainability in family businesses can be achieved by managing the process of succession properly at the required level. In this study, by focusing the notions of family, succession, and generation, it is aimed to examine the process in family businesses operating in Kırklareli and to determine their perceptions in regard of aforementioned notions and to offer proposals accordingly. The theoretical background of the study is the agency theory which contextualize the relation between predecessor and successor. From this point of view, it has been expected to contribute to family business researchers, concerning parties and stakeholders.

Quantitative family business research is scarce, and it is challenging to obtain necessary data to examine. In addition, every family has its own dynamics and ecosystems. Hence, a subject like succession should be judged specifically. Qualitative research method is adopted in the research for these reasons. Due to the fact that, in-dept analysis is fundamental in this case and it can be performed via this method. In case the subject is human-oriented like family business, it is also strongly recommended to benefit qualitative techniques.

The sampling list for the research is obtained with invaluable contributions of Kırklareli Chamber of Commerce. Semi-constructed interviews were performed with the family business owners that accepted to take part in this study. The results of the interviews showed that succession process was somehow disregarded or not conducted by planning. On the other hand, generational differences can create conflicts among predecessors and successors. Risk perception, resistance to change, information asymmetry in case of insufficient communication were prominent examples when it comes to source of conflicts.

The new generation emphasized the notion *obedience* during interviews. This notion makes significant contributions regarding sustainability. Successors positioned themselves as followers of

predecessors. They respected their decisions, and they were of the efforts that had been made by predecessors.

It is obvious that predecessors make great efforts in the early stages of the business and bring the business to a certain level and act as a single founder until successors join. The sale of the business is approached with caution whether reluctance occur. On the other hand, even if the founder retires, his relationship with the business continues. This situation is also perceived by the heirs as a spiritual support. It is thought that family culture and organic bonds can benefit the business in the long run and contribute positively to sustainability.

These questions should be asked for an efficient succession process: Does successor have desire to be a part of the family business? What should be done in case of a reluctance from successor's side? What is action plan if reluctance is occurred? What should be done to make the business attractive for next generation? Succession process necessitates certain efforts and the answers of above questions can contribute in this regard.

This study tried to analyze the challenges of succession that may arise between the predecessor and the successor from both the notion of generation and communication dimension and aimed to underline the need to approach the subject in a more holistic way. By this way, it is expected to make a contribution to the literature. The interviews conducted specifically for Kırklareli are also a recent attempt in this regard. The limitation of the study is that it took place only in Kırklareli due to time and cost constraints.

After analyzing succession process the notions *experience* and training from the cradle are both underlined by interview participants. For this reason, it will be beneficial for the successors to join family business from an early age which brings experience over time. Predecessors often emphasize that successors should gain outside experience by working in a corporate company outside of their own businesses for a certain period of time.

As a proposal it was suggested to examine the situation of the business after succession process takes place. Since the process before succession is tried to be addressed in this study, it is thought that it will be beneficial to study the post-process period as well. Finally, it may be possible to make an examination in the context of gender such as a study regarding predecessor – successor relationship between father-daughter and mother-son.

UMUTSUZLUK ÇAĞINDA YENİ BİR MÜCADELE: EKOSOSYALİZM VE EKOSOSYALİST DEVRİM

Meryem KARTAL*

Öz

21. yüzyılda doğayı yok eden ve doğayı yok ettiği ölçüde insanlığı da yok eden, gerek içinde bulunduğumuz dönemi gerekse geleceğe yönelik potansiyel yaşam şeklini tehdit eden kapitalist üretim şeklinin yol açtığı ekolojik kriz, giderek küreselleşmekte ve kontrolden çıkmaktadır. Kapitalist sistem, sermaye birikimini arttırmak amacıyla karını ençoklaştırma çabası içinde olduğu için her yeni günün sabahına, daha karmaşık, düzensiz ve kirlenmiş bir dünyaya kapı açılmaktadır. Ekosozyalizmin çıkış noktası, kapitalizmin ekolojik olarak sürdürülemez olması ve doğa karşıtı eylemleridir. Ekosozyalizm, ekolojik krizler ve toplumsal çöküntüler arasında yakın bir ilişki olduğunu ve bunun kaynağının da kapitalist sistemin genişlemesinden kaynaklandığını savunmaktadır. İnsan ve doğa arasındaki ilişkide kapsamlı ve ani bir devrim, ekolojik krizlere karşı bir çözüm reçetesi olarak kabul edilmektedir. Literatür taraması ile yapılan bu çalışmanın temel amacı, ekolojik krizler karşısında ekosozyalizmin nasıl bir mücadele öngördüğünün, Karl Marx ve Friedrich Engels'in düşüncelerinin ekosozyalizm ile nasıl bir uyum gösterdiğinin ve ekosozyalist devriminin tahayyül ettiği düzenin açıklanmasıdır.

Anahtar Kavramlar: Kapitalizm, Ekosozyalizm Ekosozyalist Devrim, Özyönetim, Demokratik Planlama

A NEW STRUGGLE IN THE ERA OF HOPELESSNESS: ECOSOCIALISM AND ECOSOCIALIST REVOLUTION

Abstract

In the 21st century, the ecological crisis caused by the capitalist production mode, which destroys both nature and humanity and threatens both the period we live in and the potential life style for the future, is becoming increasingly global and out of control. As the capitalist system strives to maximize its profits in order to increase capital accumulation, the door to a more complex, disordered and polluted world is opened in the morning of each new day. The starting point of Ecosocialism is the ecological unsustainability and anti-nature actions of capitalism. Ecosocialism argues that there is a close relationship between ecological crises and social breakdowns, and its source is due to the expansion of the capitalist system. A comprehensive and sudden revolution in the relationship between man and nature is considered a recipe for solution to ecological crises. The main purpose of this review study is to explain the order in which eco-socialism foresees the struggle against ecological crises, how the ideas of Karl Marx and Friedrich Engels

* Doktora Öğrencisi, Hitit Üniversitesi, LEE, meryemkartal1995@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3049-2053>.

harmonize with ecology, and the order in which the ecological revolution is envisaged.

Keywords: *Capitalism, Ecosocialism, Ecological Revolution, Karl Marx, Friedrich Engels.*

Giriş

Çevre sorunları oldukça uzun bir geçmişe sahiptir. 21. yüzyıldaki çevre sorunları giderek küreselleşmektedir ve kontrolden çıkmaktadır. Ekolojik krizlerin kökeninde ekonomik sistemler bulunmaktadır. Özellikle Kuzey Amerika, Batı Avrupa, Yeni Zelanda ve Avustralya başta olmak üzere 50-60 yıllık bir büyüme sürecinden sonra ciddi ekolojik krizler ortaya çıkmıştır (Wall, 2010b: 5-8).

Ekolojik krizlerin temel tetikleyicisi olan kapitalizm, bir yanda şaşkınlık yaratacak şekilde sermaye birikimi, öte yanda yoksulluk, açlık ve doğanın tahribatına neden olmaktadır. Böylece yeryüzü bıçak sırtı bir döneme şahitlik etmektedir (Özlüer, 2009).

Kapitalist üretim şekli, toplumsal zenginliğin temel bileşenlerinden olan doğayı bir hammadde olarak görmektedir. Bu noktada doğa, üretim için bir girdiden başka hiçbir bir anlam ifade etmemektedir. Ekosozyalizm, ekolojik bunalım bağlamında karşımıza çıkmaktadır.

Ekosozyalizm, ekolojik sorunların ancak kapitalizme meydan okuyarak çözülebileceğini ve çevreye karşı saygı duymayan bir sosyalizmin geçersiz olduğunu savunan, gelişmekte olan politik bir alternatiftir (Wall, 2010b; 2-3). Ekolojik ve ekonomik krizlerin birbiri ile bağlantılı olduğunun her geçen gün daha iyi anlaşılması ile ekosozyalizmin etki alanı da genişlemektedir. Her ne kadar ekosozyalizmin bir hareket olarak yeni olsa da temel argümanları Marx ve Engels' in ekoloji konusundaki düşüncelerine dayanmaktadır. Ekosozyalizm, sınırlı bir dünyada büyümenin sınırsız olduğunu savunan yeşil kapitalizmi reddederek, özyönetimci, hümanist, eşitlikçi ve demokratik bir toplum alternatifi kurgulamaktadır. Kapitalizmin yarattığı yıkımlara çözüm reçetesi ise ekosozyalist yaklaşımın öne sürdüğü ekosozyalist devrim ile gerçekleşecektir. Ekosozyalist devrimle demokratik planlama, özyönetimci toplum, ekonomik demokrasi ve ekonomik planlama gerçekleştirilecek ve böylece kapitalizmin yarattığı ekonomik ve ekolojik krizlerin ortadan kaldırılmasına yönelik düzenlemeler yapılacaktır.

Çalışmanın temel amacı ekolojik sorunlar karşısında ekosozyalizmin nasıl bir mücadele öngördüğünü ortaya koymaktır. Bu amaca yönelik olarak çalışmada şu sorulara cevap aranmıştır: Marx ve Engels'in düşünceleri ekoloji ile nasıl bir uyum göstermektedir? 21. yüzyılın tehditleri karşısında bir ekosozyalizm oluşturmak için vazgeçilmez olan kazanımlar nelerdir? Ekosozyalist devrim nedir, nasıl bir düzen tahayyül edilmektedir? Demokratik planlama ile toplumsal hayatta değişmesi gerekenler nelerdir?

Bu kapsamda çalışmanın birinci bölümünde kapitalist sistemin yol açtığı ekolojik kriz emek ve doğa sömürsü kapsamında incelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümde ise ekosozyalizmin kurucu unsuru olarak kabul

edilen Marx ve Engels'in ekoloji düşünceleri ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümde ekosozyalizmin gelişimi ve özellikleri ortaya konularak ekosozyalizmin genel çerçevesi çizilmiştir. Çalışmanın son bölümde ise ekosozyalist düşünce kapsamında ekosozyalist devrim ile öngörülen düzen; demokratik planlama, özyönetimci toplum ve ekonomik planlama ve ekonomik demokrasi kapsamında anlatılmaya çalışılmıştır. Çalışma da betimleyici bir yöntem kullanılmış olup, literatür taraması yapılmıştır. Çalışma, ekolojik sorunlara karşı radikal bir alternatif olarak kabul edilen ekosozyalizmin genel çerçevesini ve ekosozyalist devrimi bütüncül bir bakış açısı ile ortaya koyması açısından önem taşımaktadır.

1. EKOLOJİK KRİZ: EMEK VE DOĞA SÖMÜRÜSÜ

19. yüzyıldan itibaren kapitalizmin hızla tüm dünyaya yayılması ile (Benlisoy, 2017: 298) ekolojik açıdan uzunca bir felaket silsilesi ile karşı karşıya kalınmıştır. Yaşanan küresel ekolojik kriz sonucunda hava kirliliğinin hızı artışı, ozon tabakasının delinmesi, içme sularının kirlenmesi, küresel ısınma, buzulların erimesi, orman yangınlarının artışı, vahşi hayvan nesillerinin tükenmesi, biyolojik çeşitliliğin azalması gibi birçok sorun ortaya çıkmıştır (Löwy, 2005: 15). Böylece kapitalist genişlemenin getirdiği sonsuz büyüme dinamiği, gezegendeki insan hayatını tehdit etmektedir.

Günümüzde burjuva sınıfı ve kapitalist uygarlık eşitlik dünyasının iflasını ve vaat ettiği özgürlüğü dünyanın dört bir yanına yaydığı savaşlarla birlikte götürüyor. Kapitalist üretim biçiminin iki temel özelliği vardır. Bunlardan birincisi, toplumsal zenginliğin kaynağı olarak kabul edilen doğanın hammadde ve doğal kaynak olarak nitelendirilmesidir (Özlüer, 2009). İkincisi ise üretim araçlarının mülkiyetinin burjuva sınıfına ait olması ve Proletarya sınıfının emek gücünü işgücü olarak satmasıdır. Başka bir ifade ile işgücünün satın alınmasıyla bireyler, kendini yenileyecek çalışma zamanı dışında daha fazla çalışmaya zorlanmaktadır ve bunun sonucunda artı çalışma zamanında üretilen ürüne sermaye tarafından el konulmaktadır. Bu durumda insan yalnız bir işgücü konumunda denetlenebilir bir makinedir (Özlüer, 2008: 39).

Kapitalist sistemde doğa üretim açısından bir girdi (Turhan ve Atay, 2012: 140) ve meta niteliğindedir (Wall, 2010b: 11). Böyle bir sistemde daha fazla kar etmek amacıyla hem emeği hem de doğayı çok daha ucuza mal etmeyi hedeflemektedir. Böylelikle sermaye birikimi ve büyüme, doğanın bir hammadde haline gelmesi ve emeğin içselleştirilmesi ile gerçekleşmektedir. Ayrıca sermaye, doğa ve el konulan emekten oluşan bir bileşendir. Kapitalist üretim, sürekli el konulan toplumsal zenginliğin temel unsurları olan emek ve sermayenin burjuva sınıfının elinde çoğaltılması ile varlığını devam ettirmektedir (Özlüer, 2008: 39).

Kapitalist üretim biçiminde sermaye, artık doğanın kendi varlık olanaklarının tümüyle ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca kapitalist büyüme, kaçınılmaz bir şekilde doğayı doğal kaynak haline getirmektedir ve emeği içselleştirmektedir. Emek ve doğa, toplum için bir maddi zenginlik olduğu

gibi kapitalizm için de işgücü ve hammaddedir. Kapitalizm, emeği ve doğayı maksimize ederek büyümektedir ve bu yaklaşım “büyü ya da öl” mantığını ortaya çıkarmaktadır (Turhan ve Atay, 2012: 139-141).

Sermaye, günümüzde ekolojik krizin ana nedenini oluşturmaktadır. Sermaye büyüyebilir ya da ölebilir bir niteliğe sahip olduğu için herhangi bir ölümcül tehdide yönelik daralma veya yavaşlama şeklinde tepki göstermektedir. Sermayenin büyümesi devam ettiği sürece ekolojik kriz de artmaktadır. Bu durumun bir sonucu olarak medeniyet ve doğanın büyük bir kısmı yok olmaktadır (Kovel, 2007: 159). Kapitalizmin yarattığı ekonomik krizde olduğu gibi ekolojik krizin kökeninde üretim tarzı bulunmaktadır.

Kapitalizm, dünyaya ruhsal ve coğrafi olarak yayılan bir virüs gibidir ve ekolojik yıkımın temel nedeni olduğu için doğanın bir düşmanıdır (Kovel, 2007: 38). Kapitalizm, sermaye birikiminin arttırmak amacıyla karı ençoklaştırma çabası içindedir. Dolayısıyla her yeni günde bir öncekinden daha karmaşık, kirlenmiş ve düzensiz bir dünyaya kapı açılmaktadır. Kapitalist üretim sürecinde sermaye birikiminin genişlemesi amacıyla çok hızlı bir şekilde doğayı dönüştürmeye yönelik faaliyetlerle/eylemlerle bu hammadde deposundan en hızlı ve en fazla yararlanılmaya çalışılmaktadır (Altıok, 2014: 84-85). Sermaye birikimi ile doğal zenginlik arasındaki çelişki, sermaye birikimi krizleri ve insani gelişim krizlerine neden olmaktadır (Burkett, 2005: 60). Dolayısı ile kapitalizm, sermaye birikimi ve onun doğal koşulları arasında yaşanan gerilimlerden kaynaklı periyodik birikim krizleri ile karşılaşmaktadır.

Kapitalizmin iki temel özelliği onu anti-ekolojik kılmaktadır (Burkett, 2001: 18). Bunlar; ekonominin bir bütün olarak sürekli büyümesi ve kar güdüsüdür (Clark ve York, 2015: 68). Kapitalizmde, pazarda daha etkin hareket edebilmek için üretim araçlarının genişletilmesi eğilimi vardır. Piyasada kâr rekabeti, teknolojik gelişmelere yol açmaktadır, teknolojik gelişme ile seri üretim başlamakta ve reklam endüstrisinin yardımı ile kütle tüketimi başlanmaktadır. Bu durumda ortaya anti ekolojik bir tablo çıkmaktadır (Macdonald, 2004: 289).

Kapitalizm, artı değerın sömürsünü en yüksek düzeye ulaştırmanın yollarını aramaktadır. Bu kapsamda da üretim ilişkilerini ve biçimlerini karı mümkün olduğunca arttırabilecek şekilde üretim ilişkilerini ve biçimlerini düzenlemektedir. Kapitalizm bunu gerçekleştirirken sadece emek sömürsü ile yetinmemektedir, aynı zamanda tabiat üzerinde sömürmektedir ve yağmalamaktadır. Karını giderek arttırma tutkusu ile hareket eden kapitalizmin ve sermayenin sınır tanımaz ve hemen her sınırı kendine yeni pazarlar açmak amacıyla tabiatı yıkması hem insanın doğaya hem de insanın insana yabancılaşmasına neden olmaktadır (www.birikimdergisi.com). Kapitalizmin yarattığı emek ve doğa sömürsünü bu şekilde ortaya koyduktan sonra Marx ve Engels’ in ekolojik sorunlar ve bu sorunların kökenine yönelik yaklaşımlarını ortaya koyabiliriz.

2. KARL MARX ve FRIEDRICH ENGELS'DE EKOLOJİ

İnsan doğa ilişkisinin muhtevasını tarihsellik içinde ele alan Marksist ekoloji, ekolojik sorunları sadece çevre kirliliği bağlamında değil, aynı zamanda insan doğa ilişkisini sorunsallaştırarak mikro düzeyden makro düzeyde varıncaya kadar çeşitli toplumsal boyutlarda diyalektik bir etkileşim içinde incelemektedir (Baykal, 2014: 70). Ekomarksizm Marx'ın takip tarafından geliştirilmesine karşın kuramsal temellerinin oluşturulmasında Marx ve Engels' in çalışmalarının önem taşıdığını söylemek mümkündür. Çalışmanın bu bölümünde Marx'ın ve Engels'in ekoloji konusundaki düşüncelerine daha geniş bir perspektifte açıklanmıştır.

2.1. Karl Marx ve Ekoloji

Marksist ideolojide ekoloji tartışmaları genel olarak üç ayrı kategoriye ayrılmaktadır (Foster, 2000: 41). Bu tartışmaların ilki Karl Marx'ın düşüncelerinin anti ekolojik olduğu, Marx'ın Prometheus'çuluğu ve reel sosyalizmi savunduğu tezine dayanmaktadır. Tartışmaların ikincisi ise Prometheus'çuluğu seçmiş olmasına karşın Marx'ın düşüncelerinin ekolojik tartışma açısından aydınlatıcı olduğu düşüncesi etrafında şekillenmektedir. Son gruptaki tartışmalar ise Marx'ın kapitalizmin ekolojik krizlere ve ekolojik yıkıma neden olduğunun farkında olduğunu, bu durumu teorilerinde de sorunsallaştırdığını, analizlerinde ekolojik krizlere yer verdiğini ve sürdürülebilirlik kavramının geleceğin toplumlarının temel kavramlarından bir olacağı düşüncesine dayanmaktadır. Bu üç yönelim arasında da ekosyalyizm, Marx'taki ekoloji çelişkisi ve eksikliğini göstermektedir. Bu doğrultuda da ekosyalyizm, bu vizyondan temellenmektedir ve bu vizyonun özleştirisini yaparak gelişmektedir (Turhan ve Atay, 2012: 139).

Marx'ın yaşadığı yıllarda çevre sorunları yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştır. Fakat söz konusu bu sorunları henüz bir felsefe disiplinin kurulmasına neden olacak kadar ciddi boyutlara ulaşmamıştır. Ancak doğaya dönüş düşüncesi görünmeye başlamıştır. Marx'ın çevre sorunlarına yönelik olarak ilk vurguladığı nokta, hızlı şehirleşme ve şehirlerdeki nüfus yoğunlaşmasıdır. Hızlı şehirleşme ile birlikte gelişen kapitalizmin, insan ve doğa arasındaki özümlemeyi bozduğudur. Kapitalizmdeki her bir ilerlemenin toprağın yağmalanmasına yol açtığını vurgulayan Marx, toprak verimliliğine yönelik olarak atılan her adımın aslında uzun vadede tarımsal verimliliği düşürdüğünü ifade etmektedir (Özbek, 2020: 61).

Marx'ın çalışmalarındaki büyüme paradigmasının anti-ekolojik olduğu konusunda radikal ekolojik pozisyonda olan sosyalistlerin olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte Marx'ın bir ekolojik pozisyon geliştirmemiş olabileceğini, onun fikirlerini ve konseptlerini kullanabileceğini iddia etme girişimleri vardır. Bu noktada ekolojik bir Marksizm yaratılabileceğini öne süren isimlerden en önemlisi James O'Connor'dur. John Bellamy Foster ise Marx'ın her zaman ekonomik analizlerle çevre konusunda ilişki kurduğunu ileri sürmüştür (McDonald, 2004: 292).

“Paris Yazmaları” adlı eserinde Marx, doğadan yabancılaşmış bir insanın tehlikelerine işaret etmektedir (Wall, 2010a: 72). Marx, 19. yüzyıldaki çevre sorunlarının sanayileşme ve kentleşmeye bağlı olarak ekonomik sömürü yoluyla açık bir şekilde gerçekleştiğini hatırlatmaktadır. Marx, yabancılaşma kavramını insanın faaliyetlerinin sonuçlarından ya da ürünlerinden, doğanın geri kalanından, diğer insanlardan ayırmak anlamında kullanmaktadır. Kapitalist toplumda yabancılaşma, kapitalist ilişkiler ve üretim süreçlerinden kaynaklanmaktadır (Pepper, 2003: 85). Marx’a göre insanlar doğayı çalışma yoluyla kendilerine özgü bir bilinçle dönüştürme yetkisine sahip toplumsal hayvanlardır (Dobrovolski, 2015: 42).

İlk yazılarından itibaren doğalcılığı ve doğal çevreden ayrılmaz bir insanoğlu tasavvur eden Marx, özellikle 1844 “El Yazmaları” adlı eserinde doğayı, “insanoğlunun organik olmayan vücududur” şeklinde tanımlamaktadır. Bununla birlikte Marx, “*insanın fiziksel ve entelektüel yaşamının doğaya kopmazcasına bağlı olduğunu söylemek başka bir şey ifade etmez, ne var ki doğa, kopmazcasına kendi kendisine bağlıdır, zira insan doğanın bir parçasıdır*” şeklinde değerlendirme yapmıştır (Löwy, 2014:60). Marx, yıkıcı ilerlemeyi, doğal çevrenin kapitalist düzende her geçen gün daha fazla zarar görmesi ve ekosistemin bozulması ile ilişkilendirerek açıklamaktadır.

Proletaryanın sömürüsü ve doğal çevrenin sömürüsü arasında doğal bir bağ kuran Marx, söz konusu bu bağı ise sermayenin hâkimiyetine karşı olarak savaşımla sınıf mücadelesi ve çevrenin savunulması arasındaki eklemlenmeye dair düşünce ile anlatmaktadır (Löwy, 2014: 64).

Kapitalizmle birlikte gelişen teknik ilerlemenin Marx’a göre temel amacı, sonsuz mal birikimine sahip olmak değil de çalışma süresinin ve gününün azaltılması ve serbest zamanın sağlanmasıdır. Marx, kapitalizmin ilk çelişkisinin üretim güçleri ve üretim ilişkileri arasındaki çelişki olduğunu belirtmektedir. James O’Connor ise kapitalizmin ikinci çelişkisinin üretici güçler ve üretim koşulları arasındaki çelişki olduğunu belirtmektedir (Löwy, 2005: 16).

Marx, kapitalist sistemdeki değişim değerinin kökünü açıklamak için emek değer kuramını kullanmaktadır. Doğa değişim değeri ile değil de kullanım değeri olan gerçek zenginliğinin oluşumuna katkı sağlamaktadır (Löwy, 2014: 61). Emek sürecinin aracılık ettiği insan ve doğa ilişkisi, döngüsel bir etkileşimden ziyade tek yönlü bir tüketim süreci haline gelmektedir (O’Donnell, 2020:7).

Kapitalizmin ekolojik açıdan yıkıcı etkisini vurgulayan Marx, asıl ilgisini tarıma ve toprakların yok olmasına yöneltmektedir (Löwy, 2014: 64). Tarım konusunda Marx, doğal sınırlardan ve kapitalizmin akılcı tarımla uyumlaştırılmasından söz etmektedir. Marx, emek gücünün hırpalanması ve toprağın soyulup çoraklaştırılmasını eş zamanlı süreçler olarak ele almaktadır (Kalyon, 2005: 32-33).

Marx, ekoloji kavramını doğrudan kullanmamaktadır, buna karşın “toplumsal metabolizma” kavramını açıklamaktadır. Marx, emek sürecini

doğa ve insanlar arasındaki metabolik ilişki kapsamında değerlendirmektedir (Antal, 2018: 3). Marx'a göre kapitalizmin doğayı sömürmesi, insan-dünya metabolizmasında da çatlak yaratmasında somut olarak görülebilir. Böylece doğal koşulların yeniden üretimi zayıflamaktadır (Foster, 2015: 16). Kapitalist sistemde endüstriyel tarımın gelişmesi ile birlikte insan ve dünya arasındaki metabolizmada da bir yarıma meydana getirmektedir. Liflerin ve yiyeceklerin yüzlerce ya da binlerce kilometre uzaklıktaki şehirlere sevk edilmesi, fosfor, azot ve potasyum gibi toprak besinlerinin kirlenmesine katkıda bulunmakta ve toprağın aşınmasına neden olmaktadır (Foster, 2010). Kapitalizm nüfusu ve endüstriyel sanayisi; bireylerin yiyecek ve yiyecek olarak tükettiği toprağın bileşenlerinin yeniden toprağa dönüşmesini önleyerek şehir merkezlerinde yoğunlaştırmaktadır ve böylece toprağın üretkenliğini sürdürmesini sağlayan ebedi koşulların oluşmasını engellemektedir. Kır ve kent arasında yaşanan bölünme ile toprağın yeniden üretilmesini sağlayan döngü, kesintiye uğramaktadır (Burkett, 2008: 224-225). Başka bir deyişle kapitalizmin insan gücü ve toprağın üretim yeteneklerine zarar veren kentsel sanayi ve endüstriyel tarımdan kaynaklanan sağlıksız bir madde dolaşımı söz konusudur.

Kapitalizmin bu yıkıcılığından kurtulmak için Marx, ekonominin kullanım değerinin politikleştirilmesini ve emek süreciyle doğa ve toplum arasındaki diyalektik ilişkide hakim hale gelmesi gerektiğini belirtmektedir (Foster, 2015: 36).

Sosyal ve ekonomik hayatta doğanın sahip olduğu önemi eserlerinde sık sık vurgulayan Marx, kapitalist üretim biçimindeki aktörlerden biri olan işçinin doğa olmadan hiçbir önemi olmayacağını ifade etmektedir (Görmez, 2003: 75). Marx, kır ve kent arasındaki gelişmişlik farkının toprağı yavaş yavaş bozduğunu ve gübre ithalatının da çiftçi sosyolojisini kapitalizme bağı hale getirdiğini öne sürmektedir (Ünver, 2017: 17).

Paul Burkett, çevresel krizlerin temel nedeninin birlikte evrimdeki uyumsuzluklar olduğunu belirtmektedir. Bu açıdan bakıldığında çevre krizlerine yönelik tüm kavramsallaştırmalar, insan ve toplum kökenlidir. Başka bir ifade ile çevre krizlerinin büyük çoğunluğu insan eylemlerinden kaynaklanmaktadır. İnsan eylemlerini belirleyen ise içinde bulunduğu toplumsal ilişkilerdir. Marksist ekoloji, doğa ve insan arasındaki ilişkilerin uyumsuzluğundan doğan metabolik çatlakların ekolojik sorunlara yol açtığı düşüncesine dayanmaktadır. Marx'a göre yabancılaşma, insan ve doğa evriminin uyum içinde olması ve kolektif özgürleşme aşılabilir. Ayrıca Marksist ekolojiyi diğer ekolojik düşüncelerden ayıran en önemli nokta sömürü ve eşitsizlik üreten kapitalist üretim biçimlerini ekolojik tartışmaların merkezine koymasındır (Baykal, 2014: 70).

2.2. Friedrich Engels ve Ekoloji

Friedrich Engels, yaklaşık yüzyıl önce insanın doğayı sömürüsü sonrasında kaçınılmaz olarak ortaya çıkan uzun vadeli sorunlar arasındaki çelişkileri dile getirmektedir. Engels için kapitalizmin çevreye yönelik

yaklaşımı ve benimsediği zorlayıcı tutum, ayrılık ve yabancılaşmadır. Engels, insanın fiziksel ve zihinsel yaşamının doğa ile bağlantılı olmasının aynı zamanda doğanın da kendisi ile bağlantılı olduğunu gösterdiğini ifade etmektedir. Çünkü Engels'e göre insan, doğanın bir parçasıdır (Williams, 2010: 175-178).

Engels, doğayı bir değer kaynağı olarak görmektedir (Wall, 2010a: 72). Ayrıca Engels, endüstriyelmiş kapitalist tarım sisteminin zenginliğin bütün kaynağı olan toprağın ve emekçinin yok edilmesine neden olduğunu belirtmektedir. Engels, "Doğanın Diyalektiği" adlı eserinde ekoloji konusundaki düşüncelerini ve kapitalizmin gelişiminin doğa üzerindeki sonuçlarını aşağıdaki şekilde ifade etmiştir.

"Her geçen gün doğanın kanunlarını daha iyi anlıyoruz ve doğanın akışına müdahale etmenin doğrudan ve dolaylı sonuçlarını daha iyi kavriyoruz. Bilimdeki gelişmeler sonucunda en azından gündelik üretim faaliyetlerimizin doğal sonuçlarının ne olduğunu anlama ve bunların kontrol edebilme durumundayız. Eğer, kapitalist üretim gerçeği ve bunun çevre üzerindeki etkileri konusuna eğilmeseydik, alandaki bilimsel bilgimiz hiçbir işe yaramayacaktı. Böylece doğanın intikamını almasına davetiye çıkaracaktık" (Foster, 2015: 28).

Engels'in "Doğanın Diyalektiği" adlı eserinde kapitalizmin doğa üzerindeki telafisi imkânsız olan yıkımlara neden olduğu ve doğa tarafından bunun öcünün alınacağına sık sık yer verilmiştir. Engels, 1873 tarihli "Konut Sorunu" adlı eserde kentlerdeki kirlilik sorununa yer vermektedir. Kapitalist üretim ilişkilerinin kentlerde hakim olması ile ciddi boyutlara ulaşan konut eksikliği ya da aşırı nüfus artışının yaşanması ile kentlerde sağlıksız koşulların ortaya çıktığını ifade etmektedir. Böylelikle kapitalizmin doğa üzerindeki yıkımının sonucunda demokratik ve sosyalist bir planlamanın yapılarak ekolojik sorunların çözümüne yönelik adımların atılması gerektiğini ifade etmektedir (Engels, 2013: 23).

Marx ve Engels, sosyalist üretim şeklini kapitalizmin geliştirdiği üretim güç ve araçlarının kolektif yarar durumuna getirilmesi şeklinde tasarlar. Mülkiyet ilişkilerinin temsil ettiği engel ortadan kalktığı zaman bu güçler tam anlamıyla kendisini geliştirebilir (Löwy, 2014: 69-71).

Marx ve Engels, kapitalizmin neden olduğu dengesiz nüfus yığılması, yaşamın doğal çevrimsel koşullarını alt-üst eden kapitalist kentleşmeyi ve kır/kent çelişkisini, komünizmin çözmek zorunda olduğu en önemli sorunlar olduğunu söylemektedir. Her iki düşünür de kapitalist aklileştirmeye yönelik miyopluk, israfçılık, para kazanma dürtüsü ile gelecek kuşakların yaşamsal gereksinimlerinin hesaba katılmaması, zenginliğin iki temel kaynağı olan doğaya ve emeğe karşı hoyratlık gibi nedenlerden dolayı eleştiri yöneltmektedir. İnsanın doğaya yabancılaşmasının asıl nedeni; üreticinin topraktan, emeğin öznel ve nesnel koşullarından, üretim ve geçim araçlarından koparılması ve sermaye olarak karşımıza dikilmesidir (Kalyon, 2005: 34-35).

Marx ve Engels'e göre sermayenin işçiyi sömürmesi aynı zamanda toprağında yağmalanmasına neden olmaktadır. Kapitalizmin, üretimi güneş enerjisinden koparması ve enerji akışının oldukça artmış olması, doğal koşulların entropik bozulmasına neden olmaktadır. Entropik bozulma; insanın gerçekleştirdiği yeniden üretim ile yeniden üretimin sürdürülebilir ve sağlıklı olmasını sağlayan koşullar arasında metabolik bir uçurumun oluşmasına yol açmaktadır (Foster ve Burkett, 2016: 77). Bununla birlikte gerek Marx gerekse Engels, birini diğerine indirgemeksizin insanla doğanın ya da tarihle doğanın birliğini esas alan bir bütüncül görüşüne sahiptir. Dahası, Marx ve Engels (tam olarak ayrıntılı olmasa da) kesin bir ekolojik konuma sahiptiler. Hem çalışan insanlar hem de doğa sınıf kuralı tarafından sömürüldüğünden, sınıf kuralından kurtuluşla kurtarılacaklardır (Pepper, 2003: 60-62). Her ikisi de doğa üzerinde kontrol, efendilik, hâkimiyet kavramlarına sayısız göndermelerde bulunmuştur (Löwy, 2014: 60).

Kıscacası Marx ve Engels, toplumda yaşanan ekolojik sorunları gündeme getirmiştir. Kasaba ve ülkelerin bölünmesi, toprağın tükenmesi, kentsel gelişme, endüstriyel kirlilik, işçilerin sağlığının kötüleşmesi ve sakatlıkların artması, kötü beslenme, kırsal alanlardaki yoksulluk, ormansızlaştırma, çölleşme, su kıtlığı, bölgesel iklim değişikliği, doğal kaynakların tükenmesi, su kıtlığı, insan kaynaklı taşkınlar, doğal enerji kaynaklarının tükenmesi gibi birçok sorun insanlık ve doğa arasında daha küresel ve yıkıcı bir metabolizma ile daha bölünmüş ve yabancılaşmış insanlar ortaya çıkarmaktadır (Foster, 2008) Kapitalizm altındaki doğanın fethi süreç içinde insanın fethine dönüşmüştür. Doğanın hâkimiyet altına alınması için kullanılan teknolojik araçlar sosyal hâkimiyet mekanizmalarında niteliksel bir dönüşümün yaşanmasına neden olmuştur.

Marksist ekolojinin önemli isimlerinden Marx ve Engels'in düşüncelerini bu şekilde açıkladıktan sonra çalışmanın amacına yönelik olarak ekolojik düşüncelerden biri olan ekosyalyalizmi inceleyebiliriz.

3. BİR ALTERNATİF OLARAK EKOSYALİZM

Ekosyalyalizm, üretkenlik yanlısı ilkelerden kendisini arındırıp, Marksizm'in kazanımlarını kendi kazanımları olarak benimseyen, ekolojik bir eylem ve düşünce akımıdır. Ekosyalyalizm, aynı zamanda doğayı tahrip eden üretim ve tüketim şeklinin sınırsızca yayılmasına karşı duruş sergilerken bürokratik ve kapitalist üretime dayalı ideolojiden de kopmuştur (Löwy, 2014: 25-26).

Çalışmanın bu bölümünde ekosyalyalist yaklaşımın; gelişimi, özellikleri, sürdürülebilir kalkınma ve yeşil kapitalizm reddi açıklanacaktır.

3.1. Somut Bir Alternatif Olarak Ekosyalyalizmin Gelişimi

Ekosyalyalizm, ekomarksizmden farklı olarak Marx sonrasında Marxist düşünürlerin ve reel sosyalistlerin verimlilik, üretimcilik, üretkenlik, teknoloji ve sınırsız büyüme gibi saplantılarından ayrılan ve ekolojik etik içeren bir paradigmadır.

Ekomarksizm, çevre tahribatının sadece teknoloji, çevre tahribatı, hızlı nüfus artışı, yetersiz çevre planlaması gibi nedenlerden kaynaklanmadığını, kapitalizmin dinamiklerinin çevre tahribatında oldukça etkili olduğunu savunmaktadır. Ekomarksizm düşüncesinin temelinde ekolojik sorunların anlaşılmasının emeğinin sömürsünün anlaşılmasına bağlı olduğu düşüncesi yer almaktadır. Ekomarksizme göre kapitalist üretim sistemi hem üretim güçlerini hem de üretim koşullarını tahrip etmektedir (O' Connor, 1989: 10). Ekomarksizm; antikapitalist Marksist doktrini ekoloji ve çevre yanlısı politikalarla kaynaştırmaktadır. Bu noktada ekomarksistler, küreselleşmenin hızlanması ile birlikte etki alanını genişleten kapitalizmi; savaş yıkım, eşitsizlik, yoksulluğun temel nedeni olarak görmektedir. Ekomarksistler, Marx ve onun sermaye eleştirisinden etkilenmekle birlikte genellikle sosyalist politikaya karşı çıkmakta ve hareketlerinin temelini “yeşil politika” programlarına dayandırmaktadır. Yabancılaşma, ekomarksistler için kapitalizmin altında yaşayan bireylerin; doğadan, kendilerinden, emeklerinden, diğer insanlardan ayrılmasını/uzaklaşmasını ifade etmektedir. Fakat bu yabancılaşmanın kökeninde insanın kendine yabancılaşması yer almaktadır. Çünkü esasında insanlar ürettiği şeylerin ve doğanın bir parçası olduğu için insanı bunlardan ayrı düşünmek, doğaya yabancılaşmadır (Burkett ve Foster, 2006:15). Kısacası ekomarksistler; kapitalizmin sürdürülebilir bir çevre anlayışından uzak olduğunu, emek ve üretim maliyetlerini arttırmak ve daha fazla kazanç elde edebilmek için kapitalizmin doğal kaynakları tüketen bir sistem olduğunu belirtmektedir.

Ekososyalizm fikri, tam olarak 1970'li yıllarda kızıl-yeşil düşüncesinin, Manuel Sacristan, Raymond Williams, Andre Gorz ve Jean Paul Deleage ve Barry Communer gibi birçok öncü ismin yazıları ile birlikte düşünsel açıdan ortaya çıkmıştır. Ancak ekososyalizm terim olarak 1980'li yıllarda sol eğilimli Alman Die Grünen (Yeşiller Partisi) kendisini ekososyalist olarak tanımlamasından sonra kullanılmaya başlamıştır. 1980'li yıllar boyunca Kuzey Amerikalı araştırmacı James O'Connor kendisine göre bir ekolojik Marksizm teorisi geliştirmiştir ve “Kapitalizm, Doğa, Sosyalizm” dergisini çıkarmıştır (Löwy, 2014: 11-12).

Ekososyalizm, üretkenci toplum düzenini sarsarken aynı zamanda Marksizm'in temel kazanımlarına elverişli bir ekolojik düşünce ve eylem akımı olarak nitelendirilmektedir. Ekososyalizm, Raymond Williams, Rudolf Bahro (önceki yazılarında) ve André Gorz (ayrıca erken çalışmalarında) gibi büyük düşünürlerin çalışmaları ve James O'Connor'un katkıları sayesinde çoğunlukla son otuz yıl içinde gelişmiştir. (Löwy, 2015: 7-8).

James O'Connor, üretimi, çevrenin korunması ve toplumsal ihtiyaçların korunması gerekliliğinin bir fonksiyonu olarak nitelendirmektedir ve değişim değerini kullanım değerine tabii kılmaktadır (Löwy, 2005: 18).

Ekososyalizmin, İngiltere'de uzun kökleri bulunmaktadır (Wall, 2010a: 112) ve ilk ekososyalist olan William Morris 1880'li yıllarda

İngiltere'nin en önemli Marksist düşünür ve organizatörlerindendir (Roelofs, 1999: 133).

Ekososyalizmin gelişiminde önemli isimlerden biri de Murray Bookchin 'dir. 1950'li yıllarda Bookchin, "Lewis Herber" takma adını kullanarak, çeşitli kirleticilerin ve böcek ilaçlarının çevreyi olumsuz etkilediğini gösteren "Sentetik Ortamımız" adlı eseri yazmıştır. Bookchin, kariyeri boyunca ekososyalizmin felsefi temellerinin gelişmesine yönelik çalışmalar yapmıştır. Marx'ın kapitalizmi eleştirmesinden yararlanmıştır ve Marxist siyasi partileri eleştirmiştir. Paradoksal olarak yaptığı çalışmalarla sosyalizmi reddetmektedir. Bu durum ise ekososyalizmin gelişimi için önemli etken olarak değerlendirilmektedir (Wall, 2010a: 85).

2000'lerde "Monthly Review" dergisi çevresinde John Bellamy Foster ve birkaç kişiden oluşan yeni bir eko-Marksistler kuşağı ortaya çıkmıştır. Bu grup, insan toplulukları ile çevre arasındaki Marksist metabolik uçurum konseptini daha ileri taşımıştır. Dergi o günden itibaren içinde bulunduğumuz döneme kadar dünya genelinde ekososyalistler için önemli bir referans haline gelmiştir. 2001 yılına gelindiğinde ise Joel Kovel ve Michael Löwy tarafından yayımlanan "Ekososyalist Manifesto" ile ekososyalizm, insanın ve doğanın karşı karşıya kaldığı krizin çözümünde bir alternatif olarak görülmektedir (Löwy, 2019).

2008 yılında ise "Belem Ekososyalist Bildirgesi" (www.climateandcapitalism.com) ile sosyalizmin yolunun ekolojik ve demokratik olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca bu bildirme ile ekososyalizmin fikirsel dengesini sağlamada toplumun ihtiyaçları ve doğa arasındaki dengenin sağlanması ile kurulabileceği belirtilmiştir. Bununla birlikte söz edilen bu manifestoda üretici sosyalizme karşı çıkmıştır ve kapitalizme benzediğini belirterek eleştirilmiştir (www.birikimdergisi.com). Ayrıca bu manifesto toplam kırk ülkeden yüzlerce insan tarafından imzalanmıştır ve 2009 Dünya Sosyal Forumu'nda da dağıtılmıştır. Böylece 2009 yılından itibaren de dünya genelinde tüm ekososyalistler için çok önemli bir referans haline gelmiştir (Löwy, 2015: 10-12). Ekososyalizmin tarihsel ve teorik gelişimini açıkladıktan sonra ekososyalist düşüncenin diğer ekolojik düşüncelerden farkını ortaya koyan özelliklerini inceleyebiliriz.

3.2. Ekososyalizmin Genel Özellikleri

Marx tarafından yapılan ekonomi politik eleştirisini ekososyalizm, ekoloji sahasına taşımaktadır (Burkett, 2005: 63). Ekososyalizm, koşulların eşitliğini, her bireyin yetenek ve becerilerinin gelişimine izin veren, makine ve bireyleri kar adına köleleştirme yerine diğer iş biçimlerinin takip edilmesini önermektedir (Macdonald, 2004: 293). Kovel, ekososyalizmin küresel sermayenin egemenliğine son verecek bir akım olduğunu ortaya koymaktadır (Schwartzman, 2009: 27). Ekososyalizm, iki temel argümana dayanmaktadır (Löwy, 2014: 27):

- "Kapitalist ülkelerin sınırsız birikim, doğal kaynakların israfı, çevrenin ileri derecede yıkımı ve gösterişçi tüketim mantığına

dayanan mevcut üretim ve tüketim tarzları, kesinlikle büyük bir ekolojik krizin pençesinde bulunan gezegenin tamamına yayılmıştır”.

• “Her ne olursa olsun kapitalist ilerlemenin bu hoyratça adaletsiz ilerleme biçimi altında bile piyasa ekonomisi üzerine kurulmuş, bir medeniyetin genişliyor olması orta vadede doğrudan bizzat insan türünün bile devamını tehdit etmektedir. Bu durumda doğal çevrenin korunması insan için bir buyruktur”.

Ekososyalist manifesto, ekososyalizmin temel savlarını açık ve net bir şekilde ortaya koymaktadır. Ekososyalizmin savlarından bir bölüm aşağıda verilmiştir.

“Bizce ekoloji krizleri ve toplumsal çöküntüler birbirleriyle yakından ilişkilidir ve aynı yapısal güçlerin değişik görünümleri olarak değerlendirilmelidir. Ekoloji krizleri büyük ölçüde, yeryüzünün ekolojik istikrarsızlığı zaptetme ve bu istikrarsızlığın etkilerini azaltma kapasitesini aşan dizginsiz sanayileşmeden kaynaklanıyor. Toplumsal çöküntüler ise, yolunun üzerinde duran toplumlarda sebep olduğu parçalayıcı etkilerle beraber emperyalizmin küreselleşme olarak bilinen biçiminden kaynaklanıyor. Dünyadaki kapitalist sistemin yayılması” mevcut kapitalist sistemin, yarattığı krizlerin üstesinden gelmek şöyle dursun, bunları düzenleyemeyeceğini düşünüyoruz. Bu sistem ekolojik krizi çözemez çünkü bunu yapmak birikimin önüne sınırlar koymayı gerektiriyor, bu da “Büyü ya da Yok Ol” kuralı üzerine kurulu bir sistem için kabul edilemez bir seçenek” (environment-ecology.com).

Ekososyalizm hem emek hem de doğa için savaşmayı göze almaktadır. Bununla birlikte ekososyalizm, doğa ile sermaye savaşından sağ çıkmanın yolunun emeğin özgürleşmesini sağlamak olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Emeğin özgürleşmesi ise üretim araçlarının üretimi gerçekleştirenlerden ayrılmasının durdurulması, mülkiyet ilişkileri yeniden tanımlanmalı ve tüm mülkiyet biçimleri müşterek üreticilere bırakılmalıdır. Ekososyalizm bir yandan doğayı tahrip eden üretim ve tüketim şeklinin sınırsızca yayılmasına karşı duruş sergilerken diğer yandan da bürokratik ve kapitalist üretime dayalı ideolojiden de kopuşu ifade etmektedir.

Ekososyalizm, kapitalizmin doğa karşıtı hareketlerinin tespiti ve eleştirisi üzerinden kurgulanmaktadır. Ekososyalistler, Marxist analizden çok ciddi bir şekilde yararlanmaktadır ve kapitalist büyümeyi güçlü bir şekilde eleştirmektedir (Wall, 2015: 119).

Ekososyalizm, kapitalizmin yıkıcı etkisine maruz kalan insanın ve doğanın kurtuluşunu birbirinden farksız görmektedir. Bu yaklaşımı ile insanı veya doğayı merkeze alıp diğer unsurları dışarıda bırakan yaklaşımları da eleştirmektedir. Ekososyalist düşünce; toplum, doğa ve teknodeterminizm gerilimini insan-doğa-emek ilişkisinden yola çıkarak tarihsel materyalizm ile temellendirilmektedir. Neoliberal devletin sermaye çıkarlarına geri çekilmesine yönelik adem-i merkezîyetçi, yeşil kapitalizmi yaklaşımları eleştirerek demokratik ve eşitlikçi bir toplum öngörmektedir. Ekososyalizmin temelinde Marksizm yer almaktadır. Bu noktada kapitalist

üretim biçimi özellikle iktisadi yasaların doğa ve emek sömürsünü normalleştirdiği tespitiyle işe başlamaktadır (Turhan ve Atay, 2012:138-139).

İnsanlığın gerçekten insani bir düzeye çıkmak yerine neden yeni bir tür barbarlığın merkezine düştüğü sorusuyla yola çıkan Horkheimer ve Adorno (2014: 20), aynı zamanda burjuva rasyonalizmini de akla yönelik yapılan her türlü müdahalenin sahibi olarak da genişletmektedir. Doğa ise artık bu rasyonalite karşısından bir canlı değil, ölüdür. Doğanın dışında bulunan şey artık bir nesneden ibarettir. Ekososyalizm, bu noktadan hareket ederek sermaye sistemine hizmet eden aklın ve insan eylemleri ile doğa arasında bir karşıtlık olduğunu kabul ederek yola çıkmaktadır. Böylece ekososyalizm, herhangi bir tarihsel bağlama oturmaksızın tüm insan etkinliklerinin doğa üzerindeki temellük ilişkileri ile özdeş olduğunu ve insanın da doğanın dışında bir gerçeklik olarak ifade edildiği düşüncesini eleştirmektedir (Özlüer, 2009).

Gelişmekte olan politik bir alternatif olan ekososyalizm; sosyalizm ve ekolojiyi birbirine bağlamaktadır. Bununla birlikte ekolojik sorunların ancak kapitalizme meydan okuyarak çözülebileceğini ve çevreye karşı saygı duymayan bir sosyalizmin geçersiz olduğunu savunmaktadır.

Ekososyalistler genel olarak kapitalist sistemin genişlemesi ile baskıcı devletlerin ve ulusötesi yapıların, denetimi altında küreselleştigi ve emperyalizm ile çevresel sorunlar, sosyal dışlanma, yoksulluğun gerçekleştiğine inanmaktadır. Ayrıca ekososyalistler, ekolojik krizin yasal teknolojik ve idari önlemlerle çözülebilecek bir ekonomik sorun olduğu düşünmemektedir. Bu bağlamda onlar için asıl sorunun gezegeni bir kanser gibi kuşatan patolojik bir ekonomik sistem yaratan medeniyet, kapitalist medeniyet sorunudur (Benlisoy, 2017: 295).

Ekososyalist düşüncede; üreticilerin serbestçe gelişmesi ve ihtiyaçların dönüştürülmesi ile nicel bir boyuttan nitel bir boyuta geçişi sağlamak temel amaçtır. Ayrıca ekososyalizm, yeşil partilerin yeşil kızıl hareketinin uç solu hatta klasik solun göğsünde bulunmaktadır (Kovel ve Löwy, 2005: 39-51).

20. yüzyıldaki sosyalist demokrasinin üretkenci sosyalizmin çelişkilerinden ayrılan radikal bir öneri olan ekososyalizm, yalnızca, üretim ilişkilerini, üretim araçlarını ve baskın tüketim kalıplarını dönüştürmekle kalmayıp modern Batı kapitalist düzenin temellerini kırarak yeni bir yaşam biçim oluşturmayı amaçlamaktadır. Ekososyalizm, yeni bir üretim tarzı, eşitlikçi ve demokratik bir toplum değil, alternatif bir yaşam tarzının ve paranın hükümranlığının, reklam tarafından yayılan tüketim alışkanlıklarının ve sınırsızlığın ötesinde yeni bir ekososyalist medeniyet yaratma amacıyla olan bir düşüncedir (Löwy, 2015: 7-10).

Ekososyalistler, nüfusçuluk veya maltusçuluk gibi yaklaşımların savunduğu ekolojik sorunlara alt sınıfların ve yoksul ülkelerin nüfuslarının artmasının neden olduğunu ve bu nüfus artışının azaltılarak bu sorunların üstesinden gelenebileceği düşüncesini kabul etmemektedir (Belinsoy, 2017:

307). Malthus yoksulluğun sosyal reformlarla çözülemeyeceğini savunmaktadır. Yoksul halkın doğurganlık nedeniyle daima kaynakları tüketmeye ve sefalet içinde yaşamaya eğilimlidir (Wall, 2015: 126-125).

Kapitalizme karşı Ekososyalistler, modernizmi de kapsayacak şekilde özgürlük ve eşitlik gibi hümanist değerler için savaşmaktadır. Böylece ahlakın tarihsel ve kültürel olarak nasıl inşa edilmesi gerektiği anlaşılacaktır. Ekososyalist büyüme, herkesin eşit yararına dayanan rasyonel ve planlı bir gelişme olmalıdır. Ortak mülkiyet ve demokratik kontrol üzerine temellenen bir toplum sadece kar ve satış amaçlı değil de insanların gerçek ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri bir çerçeve sunmaktadır (Pepper, 2003: 218-219).

İnsan merkezilik ile doğa ve insan arasındaki diyalektik ilişkisine ciddi eleştiriler getiren ekososyalizm, insanın doğanın bir parçası olduğu, ondan ayrı olmaması gerektiği düşüncesine dayanmaktadır (Benlisoy, 2017: 308). Ekososyalizm hümanisttir ve insanlar kirletici, açgözlü, saldırgan, aşırı rekabetçi ve vahşiliklerden dolayı suçlu değillerdir. Ekososyalizm, birçok insanın kaygılarını kapsayacak şekilde çevre ve çevre sorunlarını tanımlamaktadır. Çevre sorunlarının giderilmesine yönelik olarak sunulan ekososyalist ilkeler eşitlik, kapitalizmin ve yoksulluğun ortadan kaldırılması, ihtiyaca göre kaynak dağılımı fikrini savunmaktadır (Pepper, 2003: 232-234)

Ekososyalizm, her şeyden önce yaşamın gelişmesi ve korunmasına kendisini adamaktadır. Sermaye, yalnızca ekonomik bir sömürü aracı değil, aynı zamanda ekosistemleri parçalayan bir ölüm meleğidir. Ekososyalizm, sermayenin yıkıcı eylemlerine karşı mücadele etmektedir ve yalnızca alt sınıfların refahını sağlamak için değil, yaşamın kendisi adına mücadele etmektedir. Bununla birlikte ekososyalizm, teknokrasiyi ve ekonomizmi de reddetmektedir. Bunun yerine doğanın iyileşmesine ve yaşamın gelişmesine öncelik veren bir etik, “ekosentrizm” koymaktadır (Kovel, 2008: 7-10). Ekosentrik etik, aslında içsel değerlerin savunulmasını ifade etmektedir. Bu kapsamda dünyayı nakit paraya indirgemeyi ve dünyanın nakit para altında boğulmasını reddetmektedir (Peterson, 2010: 81). Ekosentrik etik, insan ve doğal çevresi arasındaki ahlaki ilişkileri ele alan, çevreye yönelik verilen kararları ahlaki boyutta irdeleyen, doğanın korunması ile birlikte aynı zamanda bireylerin ekolojik yurttaşlık kimliğine sahip olması gerektiğini belirtmektedir. Bununla birlikte ekosentrik etik, insanın çevreye karşı olan sorumluluklarını ahlaki boyutta ele alan bir yaklaşımdır. Ekosentrik etiğin temel amacının ekolojik sorunların çözümüdür (Karakaya ve Çobanoğlu, 2012: 24). Böyle bir perspektif ekolojik krizin ve dolayısıyla iklim krizinin üstesinden gelmek için gereklidir. Ekososyalizm, sermayeye karşı direnişin en derin seviyesidir (Peterson, 2010: 81). Bu çerçevede, sermayenin doğaya yönelik olarak her türlü yıkıcı etkisi, ekososyalistler tarafından ekosentrik yaklaşım temelinde incelenmekte ve çözüm önerileri sunulmaktadır. Ekosentrik etik kapsamında ekososyalizm, insanların kendi çıkarları uğruna doğayı kullanmasına karşı çıkmaktadır. İnsanın evrenin efendisi olduğu inancından vazgeçerek çevrede tüm varlıkların yaşam alanının korunmasına saygı duyan bir ahlaki anlayışa sahip olması gerekmektedir.

Ekososyalizmin temel hedefi; emeği özgürleştirerek ve bunun içsel değerlerini onaylayarak bütünleşik ekosistemler içinde bulunan ve yeni bir form getiren organik bir bahçe, demokratik bir birlik, insanın yaratıcı gücünün serbest bırakılarak kendisinin yeniden yaratıldığı ve ihtiyaçlarının karşılandığı, kapitalist toplumun tüketici dokusundan kurtarıldığı bir toplum kurmaktır. Bu süreç kapitalist ekonominin parçalanması ile ilerleyecektir (Johns, Kovel ve Löwy, 2003: 125). Ekososyalist projenin çekirdeği olan bu kurtuluş olmaksızın karanlıktan çıkmak mümkün değildir. Ekososyalizmin açık bir hedefi vardır: Bu da ekolojik sistemlere saygılı ve hiyerarşik olmayan bir toplum yaratmaktır.

Kapitalist üretim biçiminin unsurlarından olan emeğin kullanım değeri, ekososyalist düşüncede değişim değerine tabii kılınmaktadır. Emek kapitalist zincirlerinden ve insan gücü bağımlılıklarından kurtulmaktadır ve potansiyellerini devam ettirmektedir (Kovel, 2007: 217).

Ekososyalizm; pazar temelli çözümleri, kalkınmacılık ve üretkenliği de eleştirmektedir. Ekososyalizm, kapitalist ve sömürgeci yönlerinden kurtulmak için iyi bir yaşam nosyonunun yerleştirilmesi amacına hizmet eder (Fernandes, 2020: 139).

Ekososyalistler, ekonomik büyüme ve kapitalizmin genişlemesinin yoksulluğu ortadan kaldırmaktan ziyade yoksulluğa neden olduğunu iddia etmektedir. Ekososyalistler için sıfır büyüme ile çevresel zararı azaltmanın bir aracı olarak en yoksulların sorunlarını gidermek için artan üretim ihtiyacı arasında bir çelişki düşünmek tamamen uygunsuzdur. Neoliberal küreselleşme, devletin uzun vadeli mücadelesi, ticari çıkarları çevreyi tahrip etmektedir ve dünya çapında sıradan insanların yenilenebilir kaynaklara erişimini sınırlandırmaktadır (Wall, 2015: 117-118).

Kapitalist üretim biçiminin yol açtığı yıkıcılığa yönelik iyileştirme çabaları ekososyalistler tarafından mevcut sistemi daha da güçlendirdiği düşüncesi ile reddetmektedir. Fakat ekososyalistlerin bu yaklaşımı, günümüzde ciddi boyutlara ulaşan iklim krizi açısından çok yanlış ve tehlikeli bulunmaktadır. Sol yaklaşımlar için geçerli olan ‘bırakın daha kötü olsun, ne kadar hızla dibe çökersek o kadar hızlı çıkarız’ düşüncesi artık ekososyalistler için de geçerlidir. Ekolojik modernleştirici kesimin kapitalist toplumdaki kültürel, ekonomik, toplumsal ve ekolojik normlara dokunmaksızın yukarıdan aşağıya doğru yapılan teknokratik reformlarla ekososyalistlerin savdukları reformlar taban tabana zıttır (Benlisoy, 2012). Ekososyalizmin genel başlıca savlarını ve özelliklerini açıkladıktan sonra ekososyalistlerin sürdürülebilir kalkınma ve yeşil kapitalizme olan yaklaşımını inceleyebiliriz.

3.3. Ekososyalizmin Sürdürülebilir Kalkınma Karşıtlığı ve Yeşil Kapitalizmin Reddi

Sürdürülebilir kalkınma kavramı, 20. Yüzyılda çevreye yönelik kaygıların artması ile birlikte ortaya çıkmıştır. 1960-1970’li yıllarda geleneksel doğanın korunması anlayışından kopmanın gerçekleşmesi ile

küresel ekolojik krizlerin farkındalığı ve önlenmesi kaygısı ön plana çıkmıştır. Bu doğrultuda çevreciler; ekonomik büyüme, batı kültürü, sanayileşme, hızlı nüfus artışı gibi faktörlerin çevre krizlerinin temel nedeni olduğunu ileri sürmüştür. 1972 yılında Roma Kulübü tarafından hazırlanan “Büyümenin Sınırları” adlı rapor, kontrol edilemeyen ve sınırsız büyüme ile sınırlı kaynaklar arasındaki çelişkiyi açıklamıştır. Bu raporda sınırlı doğal kaynaklara uyumlu bir sürdürülebilir ilerleme seçeneklerinin oluşturulmasına vurgulanmıştır (Yeni, 2014: 184).

Ekolojik modernleşme, ekonomik modernleşme ve yeşil kapitalizm savunucuları, kapitalist ekonominin modernleşme olarak adlandırılan sürdürülebilir gelişimi, çevre sorunlarını ele almak ve düzeltmek için bazı araçlar sağlayacağı öngörüsüne bağlı kılmaktadır Roma Kulübü tarafından yayımlanan rapor, üretim ve tüketimin sonsuz genişlemesine dayanan sermaye birikimi tarafından yönlendirilen bir ekonominin sınırlı bir dünyayla çatıştığının altını çizmiştir. Ekonomistlerin kısa vadeli kara dayanan stratejileri çevrenin uzun vadeli sağlığı ile çelişmektedir. 1970’li yıllarda çevre hareketlerinin öne sürdüğü endişelere yanıt olarak Ortodoks iktisatçılar teknolojik yeniliklerin devam etmesini ve doğal kaynakların yerine geçtiği sürece ekolojik bir endişenin bulunmadığını belirterek büyümenin sınırlarını reddetmiştir. Ekolojik modernleşme, ekolojistlerin çalışmalarından yararlanarak “ekolojik krizden çıkmanın tek yolunun modernleşme sürecini ilerletmek” olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca, mevcut ekonomik sistem içinde “ekonominin ekolojikleştirilmesi” ni içermektedir (Foster, Clark ve York, 2010: 251-255). Eksosyalistler için temel sorun, çevrenin yeniden üretiminin pazarın kurallarına uymamasıdır.

İçinde bulunduğumuz yüzyılda yaşanan ekolojik bunalımların temel nedeni kapitalist üretim biçimi tarafından öngörülen ekonomik faaliyetler olmasına rağmen sürdürülebilir kalkınma anlayışının ortaya koyduğu modeller rekabet, tüketim, fayda maliyet ve ekonomik büyüme gibi yapılarla radikal bir değişiklik öngörmemektedir. Bu durum ise sürdürülebilir kalkınma anlayışının kabul edilmez olarak nitelendirilmesine neden olmaktadır. Kapitalizm, kendine özgü krizler ortaya koyan acımasız bir kar arayışı içindedir. Bu durum ise ekolojik krizin çıkış noktasıdır. Bu kapsamda sürdürülebilir kalkınma anlayışı; aslında bir şeyin sürdürülemez olması kaygısıyla ortaya çıkan mevcut sürdürülebilirlik modeli olarak son kaynakların ve rezervlerin de sonuna kadar kullanımına izin veren bir yaklaşımdır. Karı maksimize etme güdüsüne sahip olan kapitalist sistem, ekolojik ve sosyal faaliyetlerden bağımsız olarak adil ve sürdürülebilir bir gelecekle bağdaşmamaktadır (Sweezy, 2004: 25) Bununla birlikte kapitalist sistem, emeğin sömürüsü ve çevrenin sömürüsü arasında bağ kurarak, pazara ve üretici sosyalizme de karşıdır. Ekososyalizm ise piyasa büyümesini ve niceliksel gelişmeye dayanan yıkıcı bir ilerleme fikrini reddetmektedir (Löwy, 2018: 1). Ekososyalist akımın asıl çıkış noktası, doğanın içinde bulunduğu buhran koşullarında kapitalizmin sürdürülemez ve reforme edilmezliğidir.

Ekosyalyist akım; kapitalizmin küresel ekolojik sorunları çözebileceği, yönetebileceği, yeşil teknolojinin daha fazla kullanılması ile sürdürülebilir kalkınmanın sağlanacağı gibi mevcut anlayışları ile hesaplaşmaktadır (Benlisoy, 2017: 297). Günümüzde kapitalizm, aşırı şekilde bireyselleşen ve yoğunlaşan bir tüketimi teşvik etmektedir. Bu yaygın tüketim modeli “hiper tüketim” olarak adlandırılmaktadır. Tüketim miktarı artarken aynı zamanda hızı da artmaktadır. Bunun sonucunda doğanın tahribatı da artmaktadır (Benlisoy, 2017: 301-302).

Ekosyalyistler için sürdürülebilir kalkınmanın boş ve anlamsız olması şaşırtıcı değildir (Burkett, 2008: 143-201). Bir dizi sistemsel faktörler nedeniyle, kapitalizmin içinden yeni bir akım olarak yeşil kapitalizm ortaya çıkmıştır. Marksizm’in aksine kapitalizmin tamamen değiştirilmesinden ziyade, kapitalizmde bir reformun yapılması gerektiğini öngören bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. Kapitalizm, sürekli büyüme odaklı bir yapıda iken yeşil kapitalizm, kar ve büyümenin fosil yakıtlar dışında kalan kaynaklarla gerçekleşmesi gerektiğine endekslenmiştir. Kapitalizm, sürekli bir büyümeye odaklıyken yeşil kapitalizm büyümenin kendisinden ziyade onun fosil yakıtların tüketimine olan bağımlılığını problematize etmiştir. Yeşil kapitalizm, teşvik ve ceza yöntemleri ile alternatif enerji endüstrilerinin karlı hale getirilmesi ile büyüme ekonomilerinin fosil yakıtlardan uzaklaşması gerektiğini öngörmektedir (Kovel, 2007: 10).

Kapitalizmin ikinci çelişkisi olarak adlandırılan üretici güçler ve üretim koşulları arasındaki çelişki; son yıllarda iyice gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Özellikle son 20 yılda yaşanan çok boyutlu krizlerden çıkış için sermaye güçleri, yeşil ekonomi ve insani kapitalizm gibi yollara başvurmuştur. Ekosyalyizm ise yeşil kapitalizmi reddeden ekosyalyist bir perspektif sunmaktadır (Turhan ve Atay, 2012: 143).

Yeşil kapitalizm, kapitalizmden farklı olarak sürekli büyümeden ziyade fosil yakıtların tüketimine bağımlılığı problematize etmiştir (Ünver, 2017: 13). Ayrıca yeşil kapitalizm, ekosistemlerin ve çevrenin ekonomik değerini vurgulayan ve insanların çevreye olan etkilerini en aza indirmeye çalışan bir kapitalizm formudur. Ekonomik sermaye kavramını doğal sermaye kavramını da içerecek şekilde genişleten yeşil kapitalizm; çevresel kirliliği, doğanın tahribatını ve doğal kaynakların sürdürülemez şekilde kullanımını piyasa başarısızlığının sonucu olarak görmektedir. Yeşil kapitalizm, radikal kültürel, politik ve ekonomik değişiklikler talep etmekten ziyade, özel mülkiyetin, girişimciliğin ve ekonomik büyümenin iyi olabileceği öncülüne dayanmaktadır. Bu yaklaşımı nedeni ile yeşil kapitalizm aynı zamanda “doğal kapitalizm” “serbest piyasa çevreciliği” “mavi-yeşil çevrecilik” veya “eko-kapitalizm” olarak da adlandırılmaktadır (Scales, 2017: 1). Fakat yeşil kapitalizm, baskın ekonomik kurumları korurken, çevresel etkinin azaltılmasına yönelik bir çözüm stratejisi sunuyor mu? Böyle bir anlayışının mantıksızlığı en somut olarak iklim değişikliğine değinmek amacıyla düzenlenen uluslararası konferansın başarısızlığında görülmektedir (Löwy, 2018: 7). Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği

Çerçeve Sözleşmesi kapsamında “Kyoto Protokolü” ile küresel iklim krizine yönelik olarak atılan çözüm adımları sonucunda fosil yakıt kullanımı azaltılarak karbon salımı düşürülmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda fosil yakıtlar yerine alternatif enerji kaynaklarının kullanılması önerilmektedir. Dünyada gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında sera gazının salımı konusunda fikir ayrılıklarının yaşanması iklim değişikliği ile mücadelenin önünde engel oluşturmaktadır. 2015 yılında yine Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi kapsamında imzalanan “Paris İklim Anlaşması” ile iklim değişikliğinin insan eylemlerinden kaynaklandığı ve insan eylemlerinin hem çevre hem de tüm insanlık için ciddi tehdit oluşturduğu vurgulanmıştır. Bu noktada dünyadaki tüm ülkeler için sera gazı emisyon azaltma uyarıları yapılmıştır. Gerek Kyoto Protokolü gerekse Paris İklim Anlaşması’nda iklim değişikliği ile mücadele için yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması ve ormanların korunması vurgulanmaktadır (Kaya, 2020: 170-175). Ancak çevresel sorunları yaratan kapitalist piyasa ekonomisine bağlı olan siyasi güçler çözüm kaynağı olamaz (Löwy, 2018: 7). Ekososyalizmin sürdürülebilir kalkınmaya ve yeşil kapitalizme karşı olduğunu bu şekilde açıkladıktan sonra ekososyalizmin öngördüğü düzenin temel dinamiği olan ekososyalist devrim geniş bir perspektifte inceleyebiliriz.

4. EKOSOSYALİST DEVRİM

Çalışmanın bu bölümünde ekososyalist devrim genel çerçevesi, ekososyalist devrim le yapılması gereken demokratik planlama, öz yönetimli toplum, ekonomik demokrasi ve ekonomik planlama konularına değinilecektir.

4.1. Ekososyalist Devrime Genel Bir Bakış

İnsanlık içinde bulunduğumuz son yüzyılda eşi görülmemiş bir zorlukla karşı karşıyadır. Bu noktada hem gezegendeki çoğu hayatı, uygarlığı ve gelecek nesillerin varlığını tehdit eden ölümcül bir kriz hem de bu krizin teknolojik düzeltmeler, pazar büyümesi, sürdürülebilir kapitalizm yoluyla çözüme girişimleri ile ekolojik krizi görmezden gelme ile karşılaşmaktayız.

Ekososyalist devrim, diğer ayaklanmalardan farklıdır. Tüm üreticilere, kendi üretim araçları üzerinde güç verilmesine karşın, belli bir sınıf öncülüğü olmayacaktır. Bu süreç tamamlandığında devletlerin biçimi ve içeriği gittikçe farklılaşacaktır ve devletin devrilmesi söz konusu olmayacaktır. Sermayenin kanserli işleyişinden kaynaklanan mevcut ekolojik kriz, doğaya yönelik büyük ve küçük tehditler yarattığı için diğerlerinden farklıdır. Dünyayı etkisi altına alan ekolojik kriz resmen gezegensel ekosistemlerin parçalanmasına neden olmaktadır (Kovel, 2008: 7-10).

Mevcut kalkınma sistemi, kapitalizmin yıkıcılığını görmezden gelmektedir. Bu tablo karşısında adil ve sürdürülebilir bir toplum yaratılması

yalnızca sosyal ekolojik bir devrim ile mümkündür (Foster, 2010). Ekolojik kriz karşısında bir devrim gerekirken, aynı zamanda kısa vadeli ve uzun vadeli stratejilerin uygulanması ve ikisinin de birbirini tamamlaması gerekmektedir. Hansen, sanayileşmiş dünyaya yönelik kısa vadeli stratejiler önermektedir. Bunlar; karbon emisyonları mümkün olduğunca hızlı bir şekilde sifıra indirilmeli, fosil yakıt tüketiminin fiyatı üretim sürecinde aşamalı olarak artan bir vergi politikası ile istikrarlı olarak artırılmalıdır, ormansızlaşmayı sona erdirmek için ve büyük ölçekli devasa ağaçlandırmayı başlatmak için küresel bir kampanya düzenlenmelidir (Foster, Clark ve York, 2010: 436).

Ekosyalyist devrimin ardındaki itici güç; *Vía Campesina* hareketinin büyümesi, Brezilya'nın MST'si gibi sosyalist örgütler ve Latin Amerika (ALBA ülkeleri) ve Asya'da (Nepal) devam eden devrimlerle damgalanan küresel Güney'deki hareketlerdir. Bu kapsamda 1990'lı yıllardan itibaren tarımda enerjiyi en üst düzeye çıkaran ve doğal sistemleri tehdit eden, gıda üretiminde bir devrim yaratan permakültür tasarımı teknikleri uygulamaktadır (Foster, Clark ve York, 2010: 436). Venezuela ise tarihsel nedenlerden dolayı ekonomik olarak petrol satışına bağımlı bir petrol gücü olmasına rağmen son yıllarda gıda egemenliğinde dramatik kazanımlar da dahil olmak üzere kolektif ihtiyaçlara yönelik bir topluma doğru ilerleyerek olağanüstü başarılar elde etmiştir (Foster, 2010).

Ekosyalyist devrim, uzun vadeli strateji ve eşitlikçi bir toplumun inşasını içermektedir. Sosyalist olmayan gerçek bir ekosyalyist devrim olamaz, ekolojik olmayan gerçek bir sosyalist devrim de yoktur. 21. yüzyılda böyle bir ekolojik ve devrimin en önemli unsuru Marx'ın belirttiği gibi gerçekten radikal bir sürdürülebilirlik anlayışının yerleştirilmesine bağlıdır (Foster, Clark ve York, 2010: 436).

İnsanlığın doğa ile olan ilişkisinin ani ve kapsamlı bir değişimin gerçekleşmesini tanımlayan ekosyalyist devrim, ekolojik krizlerin çıkış yolunu oluşturmaktadır. Ekosyalyist düşünce kapsamında ekosyalyist devrim iki şekilde gerçekleşmektedir. (Foster, 2009: 122-123).

- Eko-endüstriyel devrim ya da ekolojik modernizm daha verimli enerji sistemleri gibi teknolojik yollarla sürdürülebilir bir kapitalist büyümenin toplumda yerleştirilmesidir. Bu yaklaşım teknoloji dışında toplumsal örgütlenmede kapsamlı bir değişiklik, sermayenin çılgınca birikim hedeflerinden sapılması gerektiğini savunmaktadır.
- Gerekli olduğunda elbette alternatif teknolojiyi benimseyen fakat asıl olarak insanın doğa ile olan ilişkisini ve var olan egemen toplumsal üretim ilişkilerinin dönüştürülmesini hedefleyen daha radikal bir ekolojik toplumsal düzenin yani kapitalist düzenin mantığından farklı olarak üretim, dağıtım ve tüketim biçiminin artık eşitlikçi ve komünal şekilde sağlanması gerekmektedir. Böyle bir

değişimin yapılmasındaki temel amaç, daha organik ve sürdürülebilir bir toplumsal ekolojik ilişkinin oluşturulmasıdır.

Yeşil ekososyalist devrim düşüncesi, toplumsal katılımı sınırlandırmak yerine değişimi teknokratlarla değil, toplumsal katılıma ve toplumun ekonomiye katılımına dayanmaktadır. Bununla birlikte ekososyalist devrim yalnızca teknolojik değişimle mümkün olamaz. Fosil enerji kaynaklarının tercih edilmesi aslında bu kaynakların mülkiyetinin kime ait olduğu, kim tarafından üretilip denetleyeceği önemlidir (Belinsoy, 2017: 324). Ekososyalist devrim hakkında genel bir bilgi verdikten sonra ekososyalist devrimin gerçekleşmesinde önemli bir aşama olarak kabul edilen demokratik planlamayı daha geniş bir perspektifte inceleyebiliriz.

4.2. Demokratik Planlama

Ekososyalizm, toplumsal ihtiyaçları karşılayan ve ekolojik dengeyi koruyan bir politika oluşturulmasını önermektedir. Bu politika da parasal olmayan ve ekonomi dışındaki ölçülere dayanılarak hazırlanmalıdır. Üretim imkânlarının kamu tarafından kontrolü ve ekolojik dengelerin korunmasını hesaba katan demokratik bir planlama kaçınılmazdır. Bunlar ekososyalizmin iki ayağını oluşturmaktadır. Bu ilkelere uygun olarak yatırım, tıpkı ekolojik değişim gibi kamu düzeninin kararlarından çıkacaktır ve toplumun ortak iyiliğine hizmet edilmek isteniyorsa bu iki uzmanlık alanı bankalar ve kapitalist şirketlerin elinden alınacaktır (Löwy, 2014: 39).

Demokratik planlama ile hükümetler, siyasi partiler, planlama kurulları, bilim insanları teknokratlar, ya da bireyler öneride bulunabilir. Bununla birlikte katılımcılar insiyatif sunulabilir ve insanları etkilemeye çalışabilir. Ayrıca çok partili sistemde bu tür öneriler hiçbir zaman oybirliği sağlanamaz. İnsanlar birçok tutarlı seçenek arasında kendi tercihlerini belirleyecektir. Böylece karar alma gücü çoğunluğun elinde olacaktır (Mandel, 1991: 209).

Kısmi reformlar yetersizdir, bu nedenle karın mikro rasyonalitesinin toplumsal ve ekolojik makro rasyonalite ile ikame edilmesi gerekmektedir. Bu durum ise gerçek bir medeniyet değişimi ile mümkündür. Mevcut enerji kaynaklarının yerine yenilebilir enerji kaynaklarının kullanılması, köklü bir teknolojik yönlendirme ile gerçekleşebilir. Ancak bu noktada ekososyalizm, her şeyin küçülmesini istediği bir dünya tahayyül etmemektedir. Ekososyalizm bazı unsurların tamamen yok olmasını, bazılarının küçülmesini ve bazılarının da büyümesini istemektedir. Yani, ekososyalistler nicel-sayısal mantığın kırılarak niteliksel mantığın geçerli olmasını istemektedir (Löwy, 2015).

Sosyalist planlama, her bir karar aşamasında çoğulcu ve demokratik tartışma üzerine temellendirilmelidir. Planlama organlarının delegeleri siyasi parti ya da platformlar aracılığı ile seçilmektedir ve ilgili herkese farklı öneriler sunulmaktadır. Temsili demokrasi, insanların farklı öneriler arasında doğrudan seçmelerine olanak sağlayan doğrudan demokrasi tarafından

zenginleştirilmeli ve iyileştirilmelidir. Planlamanın demokratik niteliği, rolleri karar vermek değil genellikle farklı hatta zıt pozisyonları kalıcı hale getirerek kamudaki bilgilendirme ve tartışmalara katkı sağlamak üzere uzmanların katılımı ile ters düşmemektedir (Löwy, 2014:45).

Kapitalist sistemin yıkıcı ilerlemesinden sosyalizme geçiş (demokratik planlamaya) tarihi bir süreçtir. Toplumun, kültürün ve zihniyetlerin devrim niteliğinde cesur dönüşümüdür ve siyaset inkâr edilemez bir şekilde bu sürecin kalbinde yer almaktadır. Ancak böyle bir devrim, geniş bir halk kitlesinin desteği olmaksızın toplumsal ve siyasal yapılarda değişimi sağlayamaz. Bu değişim süreci sadece yeni bir üretim tarzı ve eşitlikçi-demokratik bir toplum yaratmaz, aynı zamanda başka bir yaşam tarzı da doğurmaktadır. Reklamla pompalanan yüzeysel tüketim alışkanlıklarıyla ve çevreyi tahrip eden gereksiz sınırsız üretimle para imparatorluğunun ötesinde gerçek bir ekosyazalizist medeniyete ulaşmak mümkündür (Löwy, 2015: 15). Demokratik planlama; demirden kafeslerden kurtulmak için gerekli bir alıştırmadır (Löwy, 2014: 42).

Demokratik planlama ile çalışma koşulları, ücret ve boş zaman; tarım ve üretim araçları, meta fiyatları, enerji kaynakları, ulaşım, etik ve ahlaki düzenleme, reklam endüstrisine son verme, gerçek ihtiyaçlara yönelme gibi birçok alanda kapitalist sistemin özellikleri kırılarak söz konusu alanın yeniden yapılandırılmasına yönelik öngörüler belirtilmiştir. Aşağıda söz konusu alanlarda yapılması gereken değişimler açıklanmıştır.

Çalışma Koşulları, Boş Zaman ve Ücret: Eşit çalışma koşulları ve ücretle tam istihdamın aktifliği sağlanmalıdır. Böyle bir eşitlikçi vizyonun oluşturulmasının temel amacı işçi sınıfının üretici güçlerin yapısal dönüşümünde destek vermesini sağlamaktır. Serbest zaman artışının sağlanması diğer bir hedeftir. Planlama ve emek süresinin azaltılması aslında Marx'ın öne sürdüğü "özgürlük krallığı"na gidişattır. Serbest zamanın artması çalışanların demokratik yönetime ve tartışmalara katılmaları açısından önem taşımaktadır. Demokratik planlama ile yerel restoranları, dükkânları, zanaat işletmelerini etkileyecek şekildeki küçük kararlara değil, büyük ölçekli ekonomik planlamaya odaklanılmaktadır. Örneğin, bir fabrikayı otomobil üretmekten otobüs ve tramvay üretmeye dönüştürme kararı bir bütün olarak toplum tarafından alınacaktır, ancak işletmenin iç organizasyonu ve işleyişi çalışanları tarafından demokratik olarak yönetilecektir. Çoğulcu ve demokratik tartışma; partiler, platformlar ve diğer siyasi hareketler aracılığı ile halka farklı alternatifler sunacaktır (Löwy, 2018: 1-2).

IMF ve Dünya Bankası'nın Güney ülkelere dayattığı kitlesel işsizlik, sosyal güvenlik ağlarının yok edilmesi, ihracat için tarımın terk edilmesi ve doğal kaynakların yok edilmesi gibi dramatik sosyal ve ekolojik sorunlara karşı doğuran ultra liberal ve borç sistemine karşı mücadele, işsizliğe çözüm olarak ve mal biriktirmektense boş zamana değer veren, çalışma saatlerinin azaltılmasına yönelik düzenlemeler yapılmalıdır (Kovel ve Löwy, 2005: 51-52).

Sürdürülebilir, eşit bir toplum yaratma vizyonu aslında mevcut toplumsal mücadeleyi de tanımlamaktadır. Yalnızca bireylerin hayatta kalmalarına yönelik değil, aynı zamanda insanın özgürlüğünün sağlanması için de ekososyalist devrimin gerekli olduğu ileri sürülmektedir (Burkett, 2005: 35).

Tarım ve Üretim Araçları: Demokratik planlama; öncelikle Güney’de olduğu kadar Kuzey’de de endüstriyel tarımın anti ekolojik yöntemlerine son vermek için beslenme, kolektif çiftlikler, kooperatifler vb. şekilde örgütlenen biyolojik tarımı ele almalıdır (Löwy, 2015: 87). İlk yapılması gereken toplumsal ortak yararın sağlanması amacıyla üretim araçlarının kontrolünün kapitalist işletmelerden ve bankalardan alınmasına imkân sağlayan teknolojik değişim ve yatırım yönelik kararların alınmasıdır (Löwy, 2005: 19). Üretim araçlarının kamu tarafından kontrol edilmesi ve demokratik planlama olmadan alternatif bir dünya tasarlanamaz. Üretim ve tüketim kararlarının ekolojik kriterler ekseninde demokratik ve çoğulcu bir müzakere sonunda belirlenmesi gerekmektedir (Belinsky, 2017: 323).

Meta Fiyatları ve Kullanım/Değişim Değeri: Meta fiyatları, arz talep kanuna göre değil de toplumsal, ekolojik ve siyasal ölçütlere göre belirlenecektir. Toplum karar alma özgürlüğünü ele almaktadır (Löwy, 2014: 42). Ekososyalizmde, paranın mübadeleye imkân tanıyan karakteri korunurken, diğer işlevler tamamen ortadan kalkacaktır. Mevcut malların satış değerinin belirlenmesinde kar oranı ve maliyet açısından bir hesaplama yapılırken, ekososyalist değişim ile malların değerinin belirlenmesinde “fiili kullanım değeri ile tam anlamıyla gerçekleştirilmiş kullanım değeri” arasındaki fark belirleyici bir unsur olacak ve bu fark ekolojik bir fiyatta yansıma bulacaktır (Kovel, 2005: 279-305).

Enerji Kaynakları: Kömür ve petrol gibi fosil yakıt kullanımının ve bu yakıtlarla sağlanan elektrik üretiminin sonlandırılması gerekmektedir. Ardından ekolojik kaynaklar üzerinde durulmalıdır. Su, güneş ve rüzgâr vb. enerji kaynakları ile kapitalist toplumlarda göz ardı edilen güneş enerjisi demokratik planlama kapsamında ileri kalkınma vb. araştırmalara konu olmalıdır (Turhan ve Atay, 2012: 144).

Ulaşım: Kentler ve taşraları boğan ve kirleten yol taşımacılığına ve özel araçlara alternatif olarak trenler, metrolar, otobüsler vb. araçların ücretsiz olması ve toplu taşımının desteklenmesi gerekmektedir (Kovel ve Löwy, 2005: 51-52). Avrupa’nın gelişmiş şehirlerinde halkın büyük bir kısmının özel araçlarının kullanımını yönetim aşamalı olarak sınırlandırılmıştır ve bunun yerini toplu taşımaya yönelik olarak otobüs ve tramvay almaktadır. Avrupa’da olduğu gibi ekolojik krizin yoğun olarak görüldüğü yerleşim yerlerinde yolcu ve yük taşımacılığında tren önerilmelidir (Foster, Clark ve York, 2010: 438).

Reklam Endüstrisine Son Verme: Reklam endüstrisi göz göre göre ve zorlayıcı bir şekilde tüketim alışkanlıklarına doğrudan katkı sağlamaktadır. Demokratik planlama çerçevesinde reklam konusunda karar verilmelidir. Beşeri herhangi bir yararı olmayan bir üretim yolu olan reklam,

reel toplumsal ihtiyaçları da karşılamamaktadır. Reklamlar sokaklarımızı, post kutularımızı, televizyon ekranlarımızı, gazetelerimizi ve manzaralarımızı kurnazca sürekli ve saldırgan bir şekilde işgal etmiştir. Burada söz konusu olan yalnızca beşeri açıdan yararsız bir üretim dalı olması değil, aynı zamanda reel toplumsal ihtiyaçlara karşılık gelmemesidir. Kapitalist piyasa ekonomisinde reklam vazgeçilmez bir boyuta sahip olsa da sosyalizme geçiş toplumunda bir yeri olmayacaktır (Löwy, 2015: 45).

Gerçek İhtiyaçlara Yönelme: Gıda, su, üretim, barınma, kıyafet gibi vazgeçilmez ihtiyaçlardan başlamak üzere gerçek ihtiyaçlara yönlendirmek için yapay ihtiyaçlara dayanan mamullerin üretimine dayanan kapitalizmin iflasının son bulması gerekmektedir. Toplumdaki sınıf ve kimlik farklılıklarını dikkate almaksızın insanın yalnızca doğaya hükmeden bir canlı parçası olarak görülmemelidir. Bunun yerine insan, bütün eylemleri ile dönüştürülmeye çalışılan bir var oluş olarak ele alınmalıdır (Löwy, 2014: 31-34).

Toplumda kaynaklar ihtiyaca göre dağıtılmalı, bu kapsamda da öncelikle eğitim, rekreasyon, hastane hizmetleri, kamu hijyeni, sanat, gıda üretimi, kırsal ve kentsel ortamlar ve genel olarak kolektif ihtiyaçlar üzerine odaklanmak gerekmektedir. Kaynakların bireylerin yeteneklerine göre değil de ihtiyacına göre dağıtılması, gerektiği ifade edilmektedir. Yatırımlar sermaye birikimine yönelik değil de toplumun kolektif gelişimi ve yaşam kalitesi üzerinde olması gerektiği vurgulanmaktadır (Foster, 2010). Demokratik planlamayı ve demokratik planlama kapsamında yapılması gereken çok boyutlu düzenlemeleri bu şekilde açıkladıktan sonra ekosyalyist devriminin önemli aşamalarından olan özyönetimci toplumu inceleyebiliriz.

4.3. Özyönetimci Toplum

Özyönetim, insanların üretim ve tüketim kararını ortak bir şekilde verdiği ve yaşamlarını kendi özgür iradeleri ile belirledikleri bir yaşam tarzını ifade etmektedir. Başka bir ifade ile yaşanabilir bir dünya için vazgeçilmez olan özyönetim, insanların yaşam şeklini belirleyen tüm kararların demokratik ilkeler doğrultusunda ve herhangi bir dayatma olmaksızın alınmasına gönderme yapmaktadır. Batı dillerinde özyönetim, “işletme ve fabrikalardaki yönetim işlevlerinin oradaki çalışanların katkıları ile gerçekleşmesi” ile ifade edilmektedir (Gündüz, 1994: 23). Kapitalist sistemin çalışanlara dayatmış olduğu yabancılaşmanın aşılması amacıyla öne sürülen bir yaklaşım olan özyönetim; “insanın kendi kendini yönetme” ilkesi çerçevesinde ilk kez 1963 tarihli Yugoslavya Anayasası’nda yer almıştır ve ilk kez Eski Yugoslavya’da uygulanmıştır (Ünsal, 2006: 37). Bu doğrultuda Yugoslavya’da yönetim kararlarının çalışanlar ve yöneticiler tarafından ortak olarak alınması şeklinde özyönetim uygulamaları mevcuttur. Ancak, Yugoslavya’da özyönetim yalnızca, işletme yönetiminde değil toplumsal yaşamın her alanını kapsayacak şekilde uygulanmaktadır. Bu

çerçevede bakıldığında özyönetim, temsili demokrasi yerine doğrudan demokrasiyi gerçekleştirme çabalarının bir parçasıdır (Gündüz, 1994: 23).

Özyönetim düşüncesinin temelinde genellikle Marx'ın sosyalist bir topluma geçişte tasarladığı “proloterya diktatörlüğü” ve “özgür üreticiler birliği” gibi kavramlar yer almaktadır. Proloterya diktatörlüğü ve özgür üreticiler birliği kapsamında Marx, özyönetimde ekonomi ve siyasetin ayrılmaz bir ikili olduğunu vurgulamaktadır. Bu noktada Marx, özyönetim ile işletme içinde ve ekonomik yaşamla sınırlandırılan düşünsel görüşün yıkılmasına öncülük etmektedir. Marx, kapitalist toplumdan komünist topluma geçiş sürecinde devrim aracılığı ile proloterya diktatörlüğünün gerçekleşeceğini ifade etmektedir. Bu diktatörlük Marx'a göre sınıfsız topluma geçişi teşkil edecektir (Işıklı, 1983: 50). Ekososyalistler; özyönetim kapsamında üretici güçlerin özgürleştirilmesi, üretici birliğin kurulması ve üretim araçlarının herkesin ulaşabileceği şekilde bir mülkiyet ilişkisinden kurtulması gerektiğini savunmaktadır. Üreticilerden oluşan bu birlik, ekonomik veriler ekseninde değil, doğaya zarar vermeyen bir kolektif üretim sürecini elinde tutmalıdır. Fakat bunun sağlanabilmesi öncelikle demokratik, öz yönetimi ve enternasyonal bir ekolojik sosyalizmin sağlanması ile mümkündür. Ekososyalistlerin, ekolojik krize yönelik verdiği emek mücadelesi aynı zamanda emeğin ve doğanın özgürleşmesini sağlayan bir mücadeledir. 21. yüzyılda ekolojik eleştirileri dikkate alarak ve barbarlık toplumuna karşı öz yönetimi bir toplumun oluşturulması için, emek ve doğa sömürsünün ortadan kaldırılması gerekmektedir (Özlüer, 2009).

Özyönetim uygulamaları ile demokratik planlamanın birbiri ile çelişmediğini ve birbirini tamamlayıcı nitelikte olduğunu söyleyebiliriz. Özyönetimlerin daha fazla kurumsallaşmasını sağlayabilecek tek alternatif ekonominin demokratik planlamasıdır. Özyönetim, birimlerince organize edilen bir merkezi planlama, aynı zamanda bireylerin karar alma süreçlerine aktif katılımını sağlayacaktır. Burada da demokratik planlarda katılım kanallarının açık olması ve uygulama süreçlerinin esnek olması gerekmektedir. Demokratik planlama, bu kapsamda gerçek demokrasinin oluşturulabilmesi için yalnızca bir araç olarak kurgulanmalıdır (Akçay, 2015). Özyönetimi toplum hakkında bilgi verdikten sonra son olarak ekonomik demokrasi ve ekonomik planlamayı inceleyebiliriz.

4.4. Ekonomik Demokrasi ve Ekonomik Planlama

Ekonomik demokrasi, siyasi alandaki katılım ve özyönetim talebinin ekonomik alana aktarılmasını ifade etmektedir. Siyasi katılımın farklı düzeyleri olduğu gibi ekonomik katılım düzeyleri de farklı olabilir. Bu kapsamda işyeri veya üretim organizasyonunun belirlenmesi şeklinde farklı düzeylerde olabilir. Üretimin temel amacı; toplumun ihtiyaçlarının karşılanması, bu üretim sürecinde ortaya çıkan değerlerin işçi için yabancılaşan bir güç olmaktan çıkarılması ve sosyal artığın kurtarılmasına yönelik kolektif şekilde karar verilmesidir. Söz konusu amaç, ekonomik demokrasinin temel unsurudur. Ayrıca, yalnızca üretimin değil, üretilenlerin

de bölüşüm şeklinin belirlenmesi de ekonomik demokrasi kapsamında değerlendirilir (Akçay, 2015). Ekonomik demokrasinin sağlanması ile ekolojik sürdürülebilirlik sağlanacaktır. Nicel ekonomik büyüme tamamen reddedilerek, ekonomik faaliyetlerin ölçęęi ekosistemin kendisini yeniden üretme ritmiyle tutarlı hale getirilecektir (Benlisoy,2017: 323).

Ekonomik planlama, ekonomik demokrasinin uygulanması ve hayata geçirilmesinde başlıca araçlardan biridir. Ekonomik demokrasi, ekonominin demokratik bir şekilde planlanması ile sağlanabilecektir. Ekolojik krizin karşısında ekonomik planlama artık bir zorunluluk haline gelmektedir. İçinde bulunduğumuz dönemde ekonomik planlamanın hataya geçirilmesi; ekonomik planını bir demokrasi planı olmasına sağlamak teknolojinin gelişimi dikkate alındığında eski dönemlere oranla daha mümkündür. Ekonomik planlama, rasyonel bir çıkış noktası olarak nitelendirildiğinde ekonomik ve ekolojik krizlerin etkisi azalacaktır. Ekonomik planlama yalnızca iktisadi açıdan değil siyasi açıdan da çok daha yaşanabilir bir dünya için temel bir araç olarak görülmektedir. Küresel iklim değışikliği gibi ekolojik krizlerin çözümü için elimizde olan yegâne alternatiflerden biridir (Akçay, 2015).

Sonuç

Dünya genelinde hâkimiyet kuran kapitalist sistem, gezegenin sakinlerine onarılamaz felaketlerin uzun bir listesini getiriyor. Kapitalizm çevreyi bir metaya dönüştürmektedir. Bu durum ise çevresel hasarlara neden olmaktadır. Yeşil kapitalizm, doğayı bir meta olarak görmekte ve çevreyi bozmaya devam etmektedir. Toplumsal yaşamın varlığını oluşturan koşulların yıkılması pahasına sermaye son yüzyılda doğaya rağmen büyümektedir. Sermayenin emek ve doğa üzerinde kurduğu tahakküm, ekolojik krizi tetiklemektedir. Ekosyazalizm, ekolojik krizin kökeninde kapitalist düzenin ve bu düzenin temel güdülerinin bulunduğu savına dayanmaktadır.

Ekosyazalizm, ekolojik düşüncede yeni bir fenomen olmasına rağmen entelektüel köklerini Marx ve Engels'in düşüncelerine dayandırmaktadır. 19. yüzyılda ortaya çıkmaya başlayan çevre sorunları, bugünkü kadar ön planda değildir. Bu nedenle ilk dönemlerde ekolojik endişeler Marx ve Engels'in çalışmalarında merkezi olarak yer bulamamıştır. Ancak Marx ve Engels'in eserlerinde kapitalizmin doğal çevre üzerindeki yıkıcı etkisi nedeniyle söz konusu bu sisteme ekolojik ve sosyalist bir alternatifin geliştirilmesi düşüncesine yer verilmiştir.

Ekosyazalistler için piyasanın özünde bulunan kar mantığı ve mevcut sosyalizm içinde yer alan bürokratik otoriterizm mantığı, doğal çevrenin korunmasına yönelik düşüncelerle uyumsuzluk göstermektedir. İşçilerin ve örgütlerin içinde yer aldığı sistemin radikal dönüşümü için yepyeni bir sosyalist ve ekolojik toplumun kurulması gerektiği vurgulanmaktadır.

Ekosyazalizm, bütün dünyayı kuşatan kapitalizmin, ekolojik krizin üstesinden gelmesinin mümkün olmadığını savunmaktadır. Bu kapsamda

toplumdaki üretim ve tüketim kararlarının ekolojik kriterlerin ekseninde demokratik ve çoğulcu bir müzakere sürecinin ardından belirlenmesi gerektiğini savunmaktadır. Kapitalizmin doğayı hoyratça sömürmesinin ortadan kaldırılmasına yardımcı olacak demokratik planlama ile reklam endüstrisi gibi hiper tüketimi teşvik eden mekanizmalara son verilmek amaçlanmıştır. Sermayenin ekolojik krize çözüm üretmesini beklemek boşunadır. Son yüzyılda yaşanan ekolojik krizler karşısında acil bir çözüm planı gerekmektedir. Kapitalizmin yarattığı krizden ancak, bu krizden etkilenen tüm kurbanların mücadelesi ile çıkılabilir. Bu kapsamda doğaya ve emeğe sahip çıkan kitle mücadelelerinin başlaması gerekmektedir.

Ekososyalist düşüncenin asıl hedeflediği radikal toplumsal dönüşüm, ekososyalist devrim ile gerçekleşecektir. Ekososyalist devrimin unsurlarından biri olan demokratik planlama ile çalışma koşulları ve ücret; tarım ve üretim araçları, ulaşım ve enerji kaynakları, meta fiyatları, reklam endüstrisine son verme, gerçek ihtiyaçlara yönelme gibi konularda yapılacak düzenlemelerle kapitalist sistemin etkilerinin ortadan kaldırılmasına yönelik adımlar atılmalıdır. Bu alanlarda yapılacak düzenlemelerle kapitalist sistemin toplumsal hayat üzerindeki izdüşümleri ortadan kaldırılacak ve radikal bir toplumsal dönüşüm gerçekleştirilecektir. Ekososyalist devrim kapsamında özyönetimci bir toplumun oluşturulması öngörülmektedir. Özyönetimin temelinde çalışanların demokratik ve ortak bir şekilde yönetime katılımları yer almaktadır. Özyönetimin uygulanmasıyla; çalışanlar, makinenin bir uzvu olmaktan çıkacaktır, çalışanlar uzmanlık alanlarına göre işlerde çalışabilecektir, çalışma koşullarının ve ortamının belirlenmesine yönelik kararlar kolektif olarak alınacaktır ve alınan kararlara katılım imkânı sunulacaktır. Özyönetim, özellikle kapitalist sistemde çalışanların karşı karşıya kaldığı yabancılaşmanın ortadan kaldırılmasında etkili bir mekanizma olarak görülmektedir.

Ekososyalist devrimin unsurların olan ekonomik demokrasi ve ekonomik planlama ile ekolojik krizler karşısında uygulanabilecek ekonomik alternatiflerin neler olduğunu ifade etmektedir. Ekonomik demokrasi siyasi alandaki katılım ve özyönetim talebinin ekonomik alanda sağlanması gerektiği düşüncesine dayanmaktadır. Ekonomik demokrasinin sağlanması ile ekolojik sürdürülebilirlik sağlanacak ve nicel ekonomik büyüme anlayışından tamamen vazgeçilecektir. Ekonomik demokrasinin uygulanması için ise ekonomik planlama şarttır. Ekonomik planlama dünyada iktisadi ve siyasi düzenin sağlanmasında önemli bir araçtır.

Kaynakça

Adorno, T. W. ve Horkheimer, M. (2014) *Aydınlanmanın Diyalektiği*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Antal, A. (2018). New Agenda For Eastern European Left Ecosocialism İn The 21st Century From The Perspective Of Eastern Europe, prepared

for Marx200: Politics – Theory Socialism. Conference organized by Rosa Luxemburg Stiftung, 2-6 May, Berlin, Germany, ss. 1-20.

Akçay, Ü. (2015). Ekonomik Demokrasi Ama Nasıl? Planlama Yeniden - <https://baslangicdergi.org/ekonomik-demokrasi-ama-nasil-planlama-yeniden/> (Erişim Tarihi: 15.04.2020).

Altıok, M. (2014). “Ekolojik Kriz, Kapitalist Birikimin Sürdürülebilirliği, Gelecek ve Ütopya”. *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi* 1(1), ss. 81–98.

Baykal, N. S. (2014). *Marksist Ekoloji Sistem Karşıtı Siyasal Öğrenme Olanakları*, (Edt. N.S.Baykal, A. Ural ve Z. Alica) , Eleştirel Eğitim Seçkisi, Pegem Akademi Yayınları: Ankara, ss. 68-86.

Benlisoy, S. (2012). Kaybedecek zaman yok: Ekosozyalist devrim Hemen Şimdi! <https://yesilgazete.org/blog/2012/08/22/kaybedecek-zaman-yok-ekolojik-devrim-hemen-simdi-stefo-benlisoy/> (Erişim Tarihi: 20.05.2020).

Benlisoy, S. (2017), *Ekosozyalist Alternatif ve Ekosozyalist devrim*, (Edt. O. İmga ve H. Olgun), Yeşil ve Siyaset, Ankara: Liberte Yayınları, ss. 295-330.

Burkett, P. (2001). Marx's Ecology and the Limits of Contemporary Ecosocialism", *Capitalism Nature Socialism*, 12, pp.126-133.

Burkett, P. (2005). "*Kapitalizm, Doğa ve Sınıf Mücadelesi*", Gri-Yeşil-1, İstanbul: Çalışanlar Basın Yayın, ss.55-65.

Burkett, P. ve Foster, J.B. (2006). *Metabolism, Energy and Entropy in Marx's Critique of Political Economy*. Monthly Review Press. New York.

Burkett, P. (2008) . *Markizm ve Ekolojik İktisat: Kızıl ve Yeşil Bir Ekonomi Politiğe Doğru*, (Çev. E. Güniçer), İstanbul: Yordam Yayınları.

Clark, B. ve York, R. (2015).Çatlaklar ve Değişimler: Çevre Krizlerinin Kökenine İnmek, (Der. H. Tanıttıran), Marx, Doğa ve Yıkımın Ekolojisi İstanbul: Kalkedon Yayınları, ss.67-84.

Dobrovolski, R. (2015). *Marx'ın Ekolojisi ve Bitki Örtüsü*, (Der. H. Tanıttıran), Marx, Doğa ve Yıkımın Ekolojisi, İstanbul: Kalkedon Yayınları, ss.39-53.

- Engels, F. (2013). *Konut Sorunu*, (Çev. T. Genç), Ankara: Alter Yayınları.
- Fernandes, S. (2020). "Ecosocialism from the Margins, NACLA Report on the Americans", 52 (2), ss. 137-143.
- Foster, J. B. (2000). *Marx's Ecology, Materialism and Nature*, , New York: Monthly Review Press.
- Foster, J. B. (2008). Ecology and the Transition from Capitalism to Socialism,
<https://monthlyreview.org/2008/11/01/ecology-and-the-transition-from-capitalism-to-socialism/> (Erişim Tarihi: 14.06.2020).
- Foster, J. B. (2009). *Ekososyalist devrim*, New York: Monthly Review Press.
- Foster, J. B. (2010). Why Ecological Revolution?,
<https://monthlyreview.org/2010/01/01/why-ecological-revolution/>
(2010) (Erişim Tarihi: 15.05.2020).
- Foster, J. B. (2015). *Kapitalizm ve Felaketin Birikimi*, (Der. H. Tanıttıran), Marx, Doğa ve Yıkımın Ekolojisi İstanbul: Kalkedon Yayınları, ss.91-117.
- Foster, J. B. ve Burkett, P. (2004) "Ecological Economics and Classical Marxism," *Organization & Environment* 17, 1, ss. 32–60.
- Foster, J. B., Clark, B. ve York, R. (2010). *The Ecological Rift Capitalism's War On The Earth*, , New York: Monthly Review Press.
- Foster, J. B. ve Burkett, P. (2016): *Marx and the Earth: An Anti-Critique*. Bosoton: Brill.
- Görmez, K. (2003). *Çevre Sorunları ve Türkiye*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Gündüz, N. (1994). Yönetime Katılma ve Uygulamaları, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Işıklı, A. (1983). Kuramlar Boyunca Özyönetim ve Yugoslavya Deneyi. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Johns, D., Kovel, J. ve Löwy, M. (2003). "Has Ecosocialism Passed on the Tough Questions?", *Capitalism Nature Socialism*, 14 (2), ss. 120-128.

- Kalyon, K. (2005). *Marksızmda Doğa ve Tarih*, Gri-Yeşil-1, İstanbul, Çalışanlar Basın Yayın, ss. 19-36.
- Kaya, H. E. (2020). Kyoto'dan Paris'e Küresel İklim Politikaları, *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 4 (10), ss.165-191.
- Karakaya, Ç. ve Çobanoğlu E. O. (2012). İnsanı Merkeze Alan (Antroposentrik) ve Almayan (Nonantroposentrik) Yaklaşımlara Göre Eğitim Fakültesi Son Sınıf Öğrencilerinin Çevreye Yönelik Bakış Açıları, *Türk Fen Eğitimi Dergisi*, 9 (3), ss. 23-35.
- Kovel, J. (2005). *Doğanın Düşmanı, Kapitalizmin Sonumu, Dünyanın Sonumu?*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Kovel, J. (2007). *The Enemy Of Nature The End Of Capitalism Or The End Of The World?*, | New York: Fernwood Publishing.
- Kovel, J. (2008), "Ecosocialism, Global Justice, and Climate Change", *Capitalism Nature Socialism*, 19 (2), pp. 4-14
- Kovel, L. ve Löwy, M. (2005). *Ekosozyalist Manifesto*, Gri-Yeşil-1, İstanbul: Çalışanlar Basın Yayın, 37-41.
- Löwy, M. (2005). "What is Ecosocialism?", *Capitalism Nature Socialism*, 16 (2), pp.15-24.
- Löwy, M. (2014), *Ekosozyalizm*, Ankara: Epos Yayınları.
- Löwy, M. (2015). *Ecosocialism A Radical Alternative to Capitalist Catastrophe*, Illinois: Haymarket Books Chicago.
- Löwy, M. (2015). Radikal Bir Alternatif Olarak Ekosozyalizm, <https://www.e-skop.com/skopbulten/radikal-bir-alternatif-olarak-ekosozyalizm/2485> (Erişim Tarihi: 12.06.2020).
- Löwy, M. (2018). Why Ecosocialism: For a Red-Green Future, Michael Löwy, Great Transition Initiative (October 2018), <https://greattransition.org/publication/why-ecosocialism-red-green-future>. (Erişim Tarihi: 12.06.2020).
- Löwy, M. (2019). Neden Ekosozyalizm: Kızıl-Yeşil bir Gelecek İçin, (Çev: S. Güneş), <https://gazeddakibris.com/neden-ekosozyalizm-kizil-yesil-bir-gelecek-icin-michael-lowy/> (Erişim Tarihi: 15.06.2020).

- Macdonald, B. (2004). William Morris and the vision of Ecosocialism, *Contemporary Justice Review*, 7 (3), pp. 287-304.
- Mandel, E. (1991), *Power and Money*, Londra: Verso.
- O'Connor, James. 1989. "Uneven and Combined Development and Ecological Crisis: A Theoretical Introduction," *Race and Class*. Vol.20, January/March
- O'Donnell, P. (2020) Toward Green Socialist Democracy (Ecosocialism): A Reading Guide, ss.1-7, https://www.academia.edu/41164618/Toward_Green_Socialist_Democracy_Ecosocialism_A_Reading_Guide (Erişim Tarihi: 20.05.2020).
- Özbek, S. (2020). Marx ve Ekoloji, *Enternasyonal Sosyalizm*, Sayı 7, ss. 59-62.
- Özlüer, F. (2008). Bütün Mümkünlerin Kıyısındaız Ekososyalist Bir Kır Kent Hareketine Doğru, *Planlama TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını*, 42 (1-2), ss.39-52.
- Özkaya-Özlüer, I. (2009). Ekososyalizm Nedir? Ne Değildir?, <http://www.ekolojistler.org/ekososyalizm-nedir-ne-degildir-ilgin-ozkaya-ozluer.html>
<http://www.sdyeniyol.org/index.php/ekososyalizm/200-ekososyalizm-nedir-ne-deildir-ilgn-ozkaya-oezlueer-ekoloji-kolektifi> (Erişim Tarihi:15.05.2020).
- Pepper, D. (2003). *Ecosocialism*, London: Routladge.
- Peterson, K. R. (2010). "From Ecological Politics to Intrinsic Value: An Examination of Kovel's Value Theory", *Capitalism Nature Socialism*, 21 (3), pp. 81-101.
- Roelofs, J. (1999). "British Ecosocialism: A Note", *CNS*, 10:1, pp.133-136, DOI:10.1080/10455759909358852
- Schwartzman, D. (2009). "Ecosocialism or Ecocatastrophe?", *Capitalism Nature Socialism*, 20 (1), pp. 6-33.
- Scales, I .(2017). Green Capitalism, *The International Encyclopedia of Geography: People, the Earth, Environment, and Technology The International Encyclopedia of Geography*. (Edit. D. Richardson N. Castree; M. F. Goodchild; A. Kobayashi; W. Liu, and R. A. Marston.), John Wiley & Sons, Ltd. Published: London, pp. 1-9.

- Sweezy, P. (2004). "Capitalism and Environment", *Monthly Review*, 56 (5), pp. 15-35.
- Turhan, E.ve Atay, H.(2012). "Ekosozyalizm, Bugüne ve Geleceğe Dair Siyasi Bir Tahayyül", *İki Aylık Sosyalist Siyaset ve Kültür Dergisi*, ss. 137-149.
- Ünsal, E. (2006). Endüstriyel Demokrasi, İstanbul: Maltepe Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Ünver, H. A. (2017). Paris İklim Anlaşmasına Teorik Yaklaşım: Neo-Neo Tartışması, Eko-Marksizm ve Yeşil Kapitalizm, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 14 (54), ss. 3-19.
- Wall, D. (2010a). Ecosocialism, the Left, and the U.K. Greens, *Capitalism Nature Socialism*, 21,(3), pp.109-115.
- Wall, D. (2010b). *The Rise of the Green Left Inside the Worldwide Ecosocialist Movement*, London: Pluto Press.
- Wall, D. (2015). "Ecosocialist Alternatives Marx's Ecology, (Edt. D. Wall, D. Bollier and N. Tanczos), *Economics After Capitalism : A Guide to the Ruins and a Road to the Future* London: Pluto Press, pp.100-136.
- Williams, C. (2010). *Ecology And Socialism*, Illinois: Haymarket Books Chicago.
- Yeni, O. (2014). Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma: Bir Yazın Taraması, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 16 (3), ss. 181-208
- <https://www.birikimdergisi.com/guncel/494/ekosozyalizmi-dusunmek> (Erişim Tarihi: 20.05.2020).
- <http://environment-ecology.com/political-ecology/436-an-ecosocialist-manifesto.html> (Erişim Tarihi: 15.05.2020).

Extended Abstract

The emergence of environmental problems around the world has a long history. However, in the 21st century, with globalization and capitalism taking over the whole world, environmental problems are different from previous periods today. Environmental problems have ceased to be local and national, and have reached global dimensions. Economic activities are at the root of this global ecological crisis. Especially when we look at the origin of the ecological crisis that completely surrounded the Western world, it is seen

that there is a rapid growth in the past 50-60 years. While capitalism creates an admirably serious accumulation of capital in the world, it also causes serious problems such as hunger, poverty and the destruction of nature. The earth is now experiencing a knife-edge period. Nature, one of the basic components of social wealth, is seen as a raw material in the capitalist mode of production. Even nature is regarded as nothing more than an input for production. In this age of crisis, ecosocialism appears as it did in the first socialists of the 20th century. Ecosocialism argues that ecological problems affecting the world can be solved by challenging capitalism. With the understanding that economic and ecological crises are interconnected, the sphere of influence of ecosocialism is expanding day by day. The main arguments of ecosocialism are based on the ecological views of Karl Marx and Friedrich Engels. Ecosocialism rejects green capitalism, which argues that growth is unlimited in a world of limited resources.

The main purpose of the study is to reveal what kind of struggle ecosocialism predicts against ecological problems. In this context, in the first part of the study, the ecological crisis caused by the capitalist system is examined within the scope of exploitation of labor and nature. In the second part of the study, the ecological thoughts of Marx and Engels, accepted as the founding element of ecosocialism, are discussed. In the third part of the study, the general framework of ecosocialism has been drawn by presenting its development and characteristics. In the last part of the study, the order envisaged by the ecological revolution; Democratic planning, self-governance society and economic planning, and economic democracy are tried to be explained. A descriptive method was used in the study, and a literature review was made.

The idea of ecosocialism and ecosocialism was born in the writings of many pioneers of the red-green thought, such as Manuel Sacristan, Raymond Williams, Andre Gorz and Jean Paul Deleage and Barry Communer, exactly in the 1970s. Ecosocialism takes the risk to fight for both labor and nature. The way to survive the struggle between nature and capital is to liberate labor. Ecosocialists do not consider the ecological crisis to be an economic problem that can be solved with legal technological and administrative measures. Ecosocialism seeks not only to transform the relations of production, the means of production and dominant consumption patterns, but to create a new way of life by breaking the foundations of the modern Western Capitalist order. Ecosocialism proposes an ecological revolution in order to eliminate the problems created by capitalism. The ecological revolution involves long-term strategy and the building of an egalitarian society. The ecological revolution will come about through the use of more efficient energy systems and the building of a sustainable capitalist society. The second form of ecological revolution is the adoption of alternative technology and ensuring equality from distribution and production processes, unlike a radical ecological order. Thus, more organic and sustainable relationships will dominate the nature.

One of the main elements of the ecological revolution is democratic planning. Governments, political parties, planning boards, scientists, technocrats, or individuals can make suggestions in democratic planning and decision-making processes. In this way, a participatory approach will be provided in making decisions regarding the protection of nature. Democratic planning and working conditions, pay and leisure; In many areas such as agriculture and production tools, commodity prices, energy resources, transportation, ethical and moral regulation, ending the advertising industry, turning to real needs, the features of the capitalist system have been broken and the predictions for the restructuring of the area in question have been stated. The second element of the ecological revolution is a self-governing society. Self-management refers to the participation of individuals working at the workplace level in management or the participation of people in the political administration of a particular locality. The third element of the ecological revolution is economic democracy and economic planning. It refers to the transfer of the demand for economic democracy, participation in the political field and self-management to the economic field. Just as there are different levels of political participation, levels of economic participation may also be different. Economic planning is one of the main tools in the implementation and realization of economic democracy. Economic democracy can be achieved through democratic planning of the economy. Economic planning becomes a necessity in the face of the ecological crisis.

İNANMA İRADESİ**THE WILL TO BELIEVE****Gülşen YAYLI*****Çevirenin Sunuşu**

Klasik Amerikan pragmatizminin temsilcilerinden olan William James (1842-1910), İnanma İradesi makalesini 1896 yılının bahar aylarında Brown ve Yale üniversitelerinin felsefe derslerinde sunmak üzere kaleme almıştır. Söz konusu makale, salt bir ders notu olarak değerlendirilemeyecek kadar önemli argümanlar içermektedir. Özellikle din felsefesi literatüründe dini inançların rasyonelliği tartışmalarda İnanma İradesi, William Kingdon Clifford (1837-1879) tarafından 1877 yılında kaleme alınan İnanç Ahlakı¹ makalesi ile eşleştirilir. Dini inançların rasyonellik ölçütünü karşılamaları için yeterli delisel desteğe sahip olmaları zorunlu mudur? Yeterli delisel destek olmaksızın da kişinin bu inançlara sahip olması rasyonel bir tavır olarak değerlendirilebilir mi? İnanç Ahlakı ilk soruyu olumlu yanıtlayarak agnostik ve katı delilci yaklaşımın, İnanma İradesi ise ikinciye olumlu yanıtlayarak pragmatik ve fideist yaklaşımın (Jordan, 2010:425-433) başat metinleri olarak din felsefesi literatüründeki yerlerini almışlardır.

W. K. Clifford, Viktoria döneminin (1837-1901) önde gelen İngiliz aydınlarından. Bu dönemde yaşanan inanç krizi, O'nun felsefesinin katı delilcilik ve güçlü agnostisizm lehine şekillenmesinde rol oynamıştır (Lightman, 2014: 187-206; Madigan, 2008:23; Turner, 1990:17-19; Ward, 1990:39). Böylelikle de İnanç Ahlakı makalesinde W. K. Clifford'ın katı delilci tavrı, dini inançlar aleyhine şekillenmiştir.

“Bir şeye yetersiz delile dayanarak inanmak herkes için, her zaman ve her yerde yanlıştır” (Clifford,1901:175) şeklindeki Clifford ilkesi makalenin özeti niteliğindedir. İlkedeki savlar da göz önünde bulundurulduğunda İnanç Ahlakı argümanını² şöyle özetleyebiliriz:

-Bir inancın rasyonel olması için yeterli delile dayanması zorunludur. Daha açık bir ifadeyle epistemik özne/inanan önerme ile ilgili pozitif delilleri-ki önermenin doğruluğunu gösteren delillerdir- ve negatif delilleri- ki önermenin yanlışlığını gösteren delillerdir- dikkate alarak deliller toplamına uygun şekilde

* Dr. Öğr.Gör., Kırıkkale Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu, gulsenyayli@kku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5579-2330>.

¹ Metnin Türkçesi için bkn: Clifford, 2006:125-136.

² İnanç Ahlakı argümanı ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Yaylı, 2021:79-111, 155-169.

inanırsa, inancı rasyoneldir. Yeterli delilsel destekten yoksun önermelere inanmak ise rasyonel değildir.

-Alanı ne olursa olsun her inanç, rasyonellik şartını taşımalıdır. Tanrı'nın varlığı ve vahyin imkanı gibi temel dini inançlar, tarihi ve bilimsel inançlar gibi yeterli delilsel desteğe sahip olma şartını taşımazlar. Dolayısıyla dini inançlar edinmek rasyonel değildir.

W. James bir arkadaşına yazdığı mektupta İnanma İradesi'ni kaleme alma amacını şu cümlelerle açıklar: "Bugünlerde aydınlar arasındaki hakim eğilim, insan doğasının vazgeçilmez bir parçası olan doğruya ulaşma arzusu ve düşünsel/entelektüel dürüstlük türünden temel duyguları kullanarak insan doğasını bilimsel agnostisizm ile doldurma niyeti ve denemesi içindedir. Hem kendimi hem de diğerlerini söz konusu kötürümlük halinden kurtarma arzusu içindeyim" (Simon, 1998:376).

W. James'in "kötürümlük hali" olarak nitelediği ve eleştirdiği hal nedir? Bir bilim insanı olduğu göz önüne alındığında, O elbette ki bilimsel düşünüşün, bilimsel aklın ve yöntemin önemi ve avantajlarını onaylamaktadır. Ancak bilimsel düşünüş, akıl ve yöntemin doğru düşünmenin tek kriteri olarak mutlaklaştırılması ve alternatif düşünce biçimleri üzerinde dışlayıcı bir hakimiyet kurmasına karşı çıkmaktadır.

Makalenin kaleme alınma amacının da işaret ettiği üzere W. James İnanma İradesi'nde, W. K. Clifford'ın İnanç Ahlakı'nda felsefi açıdan temellendirdiği katı delilciliğin dini inançlar aleyhine şekillenmesini eleştirmektedir: "Clifford ilkesi, W. K. Clifford'ın iddia ettiği gibi mutlak bir statüye sahip midir? İstisnaları olabilir mi? Yani epistemik özne, bazı durumlarda/ kısıtlamalarla yetersiz delile dayanarak inanç edinebilir mi?" sorularına yanıtlar arar ve İnanma İradesi argümanını geliştirir. Argümanın mantıki yapısı şöyledir:

- 1- Hipotez, epistemik açıdan denk ya da belirsiz ise,
- 2- Epistemik özne, hakiki tercih ile karşı karşıya ise, o halde
- 3- W. K. Clifford'ın iddia ettiği gibi tercihle ilgili hükmü askıya almak ya da inanmamak yerine tutkusal doğasına dayanarak öznenin tercihte bulunma yani inanma hakkı vardır.

W. K. Clifford'ın mutlak rasyonellik talebine karşı W. James sınırlı bir rasyonellik savunusunda bulunarak daha ılımlı bir tavır sergiler. W. James, hakiki tercih olarak tanımladığı ahlaki inançlar, sosyal ilişkiler ile ilgili inançlar ve dini inançları Clifford ilkesinin istisnaları olarak belirler ve temellendirir. Daha açık bir ifadeyle ne ahlaki ne dini ne de sosyal ilişkiler ile ilgili inançlar, ilkenin talep ettiği yeterli delilsel desteğe sahip olabilirler. Bu durumda özne, bu inanç seçeneklerinin sahip olduğu epistemik boşluğu, tutkusal/iradi doğasına dayanarak tamamlama hakkına sahiptir. W. James tutkusal doğayı; öznenin tüm inanç alışkanlıklarını oluşturan her tür duygu ve düşüncelerini kapsayacak kadar geniş anlamda kullanır.

Özetle W. James, Viktoria döneminde İngiltere'deki natüralizmin ve pozitivist görüşlerin indirgemeci ve dışlayıcı tavırlarına karşı çıkar (Levine,

1990:228). O'nun için "Tanrı'nın varlığına inan" ve "Tanrı'nın varlığına inanma" önermeleri arasındaki tercih önemlidir. Zira kişinin hayat tarzını, Tanrı ve evren ile ilişkilerini düzenlemede belirleyici role sahiptir. Bu sebeple de "Tanrı vardır" önermesi yeterli delilsel desteğe sahip olmasa da kişi Tanrı'ya iman etmede teslimiyatkar bir tutumu tercih etme hakkına sahiptir (James, 1992:457).

İNANMA İRADESİ³

Yakınlarda yayınlanan Leslie Stephen'ın kaleme aldığı kardeşi "Fitz James'in Hayatı" başlıklı yazısında kardeşinin küçükken gittiği okulla ilgili bir rivayet vardır. Misafir öğretmen, öğrencileriyle şu tarzda konuşmayı alışkanlık edinmişti:

- "Gurney, gerekçelendirme ile kutsallaştırma arasındaki fark nedir?
- "Stephen Tanrı'nın kudretini kanıtla!"...vs.

Bizim Harvard'daki özgür düşünme ve objektif derslerimiz esnasında, burada; sizin güzel eski Ortodoks kolejinizde sohbetin kısmen bu tarzda devam ettiğini hayal etme eğilimindeyiz ve böylesi hayati meselelerde Harvard'da tüm ilgimizi kaybetmediğimizi sizlere göstermek amacıyla bu gece size okumak üzere imanla aklanma ile ilgili vaaz benzeri bir metni beraberimde getirdim; bununla, imanın gerekçelendirilmesi ile ilgili bir denemeyi-yani salt mantıki idrakimiz henüz ikna olmamış olsa da dini meselelerde teslimiyetkar bir tutumu seçme hakkımızın var olduğunun bir savunmasını kastediyorum. Bu çerçevede tebliğimin başlığı "İnanma İradesi" olacaktır.⁴

Öteden beri kendi öğrencilerime, iradi olarak kabul edilen inancın meşruluğunu savunurum; ancak onlar mantığı esas alan bir bakış açısına ile tamamen doldurulur doldurulmaz, şu ya da bu türden inançla bizzat tepeden tırnağa dolu olmalarına rağmen, iddiamın felsefi meşruiyetini kabul etmeyi ilke olarak reddettiler. Yine de bu müddet zarfında kendi savımın doğruluğundan o derece eminim ki davetiniz önermelerimi daha da açıklığa kavuşturmak için bana iyi bir fırsat gibi göründü. Muhtemelen zihinleriniz, şimdiye dek ilgilenmek zorunda kaldıklarımın daha açık olacaktır. Mümkün olduğunca az teknik detaya girmek niyetindeyim ama mecburen bazı teknik ayrımlardan bahsederek başlayacağım.

³ Bu metin Türkçe'ye tercüme edilirken William James'in tüm eserlerinin derlendiği "Writing" adlı kitaptaki "The Will to Believe" makalesi esas alınmıştır. Orijinal metin için bkn: (James, 1992:457-476).

⁴ W. James bu sunum metnini başlıklandırmakta tereddütler yaşar. O, makalesini ilk olarak "inanma ödevi" (*the duty to believe*) şeklinde başlıklandırmayı planlar. Ancak ödev kavramının, bireysel ve toplumsal boyutta yükümlülüğe işaret edebileceği endişesi ile vazgeçer. "İnanma hakkı" (*the right to believe*) başlığı ikinci ihtimal olarak cazip görünse de W. James, "verilmiş bir hak" ima edebileceği gerekçesiyle bu isimlendirmeden de vazgeçer. Ve "inanma iradesi" şeklinde başlıklandırmanın daha uygun olacağına kanaat eder (Simon, 1998: 275).

I.

İnancımıza sunulabilecek herhangi bir şeye hipotez⁵ adını verelim ve elektrikçilerin ölü ve canlı kablodan bahsetmeleri gibi hipoteze canlı (*living*) veya ölü (*dead*) diyelim. Canlı hipotez sunulduğu kişiye gerçek bir ihtimal olarak cazip gelen hipotezdir. Şayet sizden mehdiye inanmanızı istesem, kavram doğanızla hiçbir elektrik bağlantısı kurmaz: herhangi bir inanılabilirlik kıvılcımı saçmayı reddeder. Bir hipotez olarak tamamen ölüdür. Ancak bir Arap için (mehdi müntesibi olmasa dahi) hipotez zihnin ihtimalleri arasındadır: canlıdır. Bu gösterir ki hipotezdeki canlılık ve ölümlük asli özellikler değildir, sadece bireysel düşünür ile hipotezin ilişkileridir. Bu ilişkiler, kişinin eylemde bulunma istekliliği ile ölçülürler. Bir hipotezdeki canlılığın en büyük değeri, geri dönüşü olmaksızın eylemde bulunmak için isteklilik anlamına gelir. Pratik olarak, bu inanç anlamına gelir ancak Eylemde bulunma istekliliğinin olduğu her yerde biraz inanma eğilimi vardır.

Sonra iki hipotez arasındaki karara tercih (*option*) diyelim. Tercih birkaç türde olabilir: 1, canlı-ölü (*living-dead*), 2, zorunlu-kaçınılabılır (*forced-avoidable*),³ önemli-önemsiz (*momentous-trivial*). Ayrıca amacımız açısından canlı, önemli ve zorunlu olan tercihi, hakiki tercih (*genuine option*) olarak isimlendirebiliriz.

1. Canlı tercih, içindeki her iki hipotezin de canlı olduğu tercihtir. Eğer size “Teosofist ol ya da Müslüman ol” desem, büyük bir olasılıkla bu ölü bir tercih olacaktır çünkü sizin için her iki hipotezinde canlı olma olasılığı yoktur. Ancak “Agnostik ol ya da Hristiyan ol” dersem, bu başka türdür: eğitildiğiniz üzere, bunların her biri az da olsa inancınıza hitap eder.⁶

2. Daha sonra size “Şemsiyenle ya da şemsiyesiz dışarı çıkma arasında bir tercihte bulun” desem, size hakiki tercih⁷ sunmuş olmam çünkü bu tercih zorunlu değildir. Dışarı çıkmayarak bu tercihten kolaylıkla kaçınabilirsiniz. Benzer bir şekilde “Beni sev ya da benden nefret et”, “Benim teorimi doğru say ya da yanlış” desem, tercihiniz kaçınılabılırdır. Sevmeden veya nefret etmeden bana kayıtsız kalabilirsiniz ve teorim hakkında herhangi bir hükümde bulunmayı reddedebilirsiniz.⁸ Ancak “Bu gerçeği kabul et ya da onsuz git” dersem, size zorunlu bir tercih yüklemiştir

⁵ W. K. Clifford’ı “yeterli delisel destekten yoksun önermelere inanmak rasyonel ve ahlaki değildir” savını eleştirdiği ve bu tür önermelere inanmanın belirli durumlarda rasyonel ve meşru olduğunu savunduğu dikkate alındığında W. James’in terminolojisinde hipotezin “yeterli delisel destekten yoksun önermeye” karşılık geldiğini tespit etmek mümkündür.

⁶ Eğer hipotez/önerme, inancına sunulan kişinin zihninin ihtimalleri arasında ise, hipotez kişi için canlıdır. Başka bir ifadeyle canlılık özelliği, hipotezin kişinin zihninde anlamlı bir karşılığa sahip olma ve inanma eğilimi oluşturma potansiyeli ile ilgilidir. Eğer hipotez, kişinin zihninin ihtimalleri arasında değilse; hipotez kişi için ölüdür. Yani kişinin zihninde anlamlı bir karşılığı yoktur ve kişi için inanç seçeneği olması mümkün değildir.

⁷ W. James’in terminolojisinde “tercih,” “en az iki hipotez arasında yapılan seçim” anlamına gelir.

⁸ Öznenin herhangi bir önerme ile ilgili sergileyebileceği epistemik tavırlar: inanmak, inanmamak ve hüküm askıya almaktır. Verdiği örneklerden hareketle W. James’in “kaçınılabılır tercih” kavramı ile “inancına sunulan kişinin tercih ile ilgili hükmü askıya alma ihtimalinin olduğu tercih” türünü kastettiği açıktır.

olumum çünkü seçeneklerden kaçış yoktur. Tam bir mantıksal ayrıklığa dayalı, seçmeme imkânı olmayan her ikilem bu türden zorunlu bir tercihtir.⁹

3. Son olarak Doktor Nansen olsaydım ve Kuzey Kutbu keşif gezime katılmanızı teklif etseydim, tercihiniz önemli olacaktı çünkü bu sizin tek benzer fırsatınız olacaktır ve tercihiniz sizi ya Kuzey Kutbunun bir anlamda ölümsüzlüğünün topyekün dışında bırakacak ya da en azından bu fırsatı size sunacaktır. Bu eşsiz fırsatı kabul etmeyi reddeden kişi, denemiş ve başaramamışçasına kesin olarak ödülü kaybeder.¹⁰ Diğer taraftan fırsat eşsiz olmadığında, çıkar önemsiz olduğunda ya da daha sonra mantıksızlığı ortaya çıkıp da kararın iptal edilebilir olduğu durumlarda seçim önemsizdir. Bilimsel hayat bu türden önemsiz tercihlerle doludur. Kimyacı, bir hipotezi kanıtlamak için bir yılını harcayacak kadar canlı bulabilir: hipoteze bu derece inanabilir. Ancak deneyleri her halükarda Zaman israfından kurtulur, hiçbir ciddi zarar da görmez.¹¹

Bütün bu ayrımları hafızanızda iyi tutmanız, tartışmamızı kolaylaştıracaktır.

II

Göz önünde bulundurulması gereken bir sonraki mesele insanoğlunun fikirlerinin fiili psikolojik durumudur. Belli başlı olgulara, gerçeklere göz attığımızda, tüm kanaatlerimizin kökeninde sanki tutkulu ve iradi doğamız¹² yatıyor gibi görünmektedir. Öte yandan diğer bazı olgulara baktığımızda akıl bir kere söyleyeceğini söyledi mi, tutkulu ve iradi doğamız bir şey yapamazmış gibi görünüyor. İlk olarak bu son söylenenleri ele alalım.

Fikirlerimizin irademizle değiştirilebileceğini iddia etmek ilk bakışta akla aykırı gibi görünmüyor mu? İrademiz, aklımıza gerçeği kavramada yardım edebilir veya engel olabilir mi? Sadece isteyerek Abraham Lincoln 'ün varlığının bir mit ve O'nun McClure dergisindeki tüm resimlerinin başkasına ait olduğuna inanabilir miyiz? İrademizin herhangi bir çabasıyla ya da doğru olması arzumuzun gücüyle, yatakta romatizmadan inlerken iyi olduğumuza inanabilir miyiz ya da cebimizdeki iki adet bir dolarlık banknotun toplamının yüz dolar olması gerektiğinden emin olabilir miyiz? Bunların herhangi birini dile getirebiliriz, fakat onlara inanmayı hiçbir şekilde başaramayız; bu güçten tamamıyla yoksunuz¹³. Hume'un dediği gibi, olgu durumları, inandığımız doğrulukların tamamının ana dokusunu

⁹ Zorunlu tercih ise kişinin tercih ile ilgili hükmü askıya almasının mümkün olmadığı tercih türüdür. Yani kişi inanma ve inanmama dışında üçüncü bir alternatif inançsal tutuma sahip değildir.

¹⁰Örneklendirmeden de anlaşılacağı üzere önemli tercih, kişiye eşsiz bir imkan sunar. Kişi tercihte bulunmaktan kaçındığı takdirde bu imkanı da reddetmiş olmaktadır.

¹¹ Önemsiz tercih sunulduğu kişi tarafından aleyhinde tercihte bulunulduğu takdirde kişinin eşsiz bir fırsattan mahrum kalmadığı, telafisi mümkün tercih türüdür.

¹² W. James, metin içerisinde "passional nature" ve "volitional nature" olmak üzere iki farklı kavram kullanır. İlki tutkusal doğa ikincisi de iradi doğa olarak Türkçe'ye çevrilmiştir.

¹³ Makalesine verdiği ismin de işaret ettiği gibi W. James, iradenin inançlar üzerinde etkisi olduğunu savunur. Yani epistemik öznenin inanç oluşturma pratiklerinde iradenin işlevi vardır. Ancak bu işlevsellik, verdiği örneklerden de anlaşıldığı üzere aklın aleyhine değildir. Daha açık bir ifade ile akıl hipotezin doğruluk değeri ile ilgili olumsuz bir hükme varmış ise irade, bu olumsuz hükmü olumluya dönüştürecek güçte değildir.

oluştururlar ve ideler arasındaki doğrudan veya dolaylı bağlantılar, onları fark edip edemediğimize bağlı olarak, bizim için ya ordadırlar ya da değildirlir ve eğer orada değillerse, bize ait hiçbir eylem onların orada olmasını sağlayamaz.

Pascal'ın Düşünceler adlı kitabında literatürde Pascal Bahsi olarak bilinen ünlü bir metin yer alır. O, bu metinde doğruya olan ilgimizin, bir şans oyunundaki ödüle olan ilgimize benzerliğini delil göstermiş gibi bizi Hıristiyanlığı kabul etmeye zorlar. Serbest çeviriyle sözleri şöyledir: “Tanrı'nın varlığına ya inanmalı ya da inanmamalısınız- hangisini seçeceksiniz? İnsan akılı bunu söyleyemez. Yazı mı tura mı geldiğinin ortaya çıkacağı hesap gününe kadar şeylerin doğası ile sizin aranızda bir oyun devam etmektedir. Sahip olduğunuz her şeyi yazı ya da Tanrı'nın varlığı üzerine bahis koymanız durumunda, kazanacaklarınızı ve kaybedeceklerinizi tartın: bu durumda şayet kazanırsanız, ebedi mutluluğu kazanacaksınız; kaybederseniz, hiçbir şey kaybetmemiş olacaksınız. Şayet bu bahiste sonsuz sayıda olasılık olsaydı ve sadece biri Tanrı için olsaydı, yine de her şeyinizi Tanrı'ya yatırmalıydınız; zira bu prosedürle, elbette sınırlı bir kaybı riske etmiş oluyorsunuz. Fakat şayet sonsuz bir kazanç ihtimali varsa herhangi bir sınırlı kayıp makuldür; hatta belirli bir kayıp dahi makuldür. O halde gidin ve kutsal suyu alın. Kilise ayinlerinin söylediği gibi; inanç gelecek ve tereddütlerinizi giderecek. Neden yapmayasınız ki? En nihayetinde kaybedecek neyiniz var?

Dini inanç, kendisini böylesine oyun masası diliyle ifade ettiğinde, muhtemelen siz son kozunu oynamak üzere olduğunu hissedersiniz. Elbette ki Pascal'ın kutsal su ve ayinlere olan şahsi inancı bunun ötesinde başka kaynaklara sahipti ve bu ünlü metin diğerlerinin kanıtıdır, inanmayan kalbin katılığı karşısında silaha son umutsuz sarılıştır. Öyle hissederiz ki böylesi bir mekanik hesaplama sonrasında kutsal suya ve kilise ayinlerine dair isteyerek sahip olduğumuz inanç, inancın hakikatının manevi ruhundan yoksundur ve şayet Tanrı'nın yerinde olsaydık, böyle inananların sonsuz mükâfattan mahrumiyetlerinden muhtemelen memnuniyet duymamız gerekirdi. Açıktır ki kutsal su ve ayinlere inanmak için daha önceden mevcut olan bazı eğilimler olmadıkça, Pascal tarafından iradeye önerilen tercih, canlı bir tercih değildir. Şüphesiz ki hiçbir Türk, Yani Hiçbir Türk Pascal'ın bu sözlerini okuduktan sonra kutsal su ayinine katılmadı ve biz Protestanlara bile bunlar, Pascal mantığının bizi hareketsiz kılan kaçınılmaz imkânsızlıkları olarak görünür. Benzer şekilde Mehdi bize şunları söyleyebilir: “Ben Tanrı'nın nurundan yaratılan beklenen şahısım. Şayet beni kabul ederseniz, ebediyen mutlu olacaksınız; aksi takdirde güneş ışığından mahrum kalacaksınız.” Mantığı, Pascal'ın mantığı olacaktır; ancak bunu beyhude olarak üzerimizde kullanacaktır, çünkü bize önerdiği hipotez ölüdür. Bizde hiçbir düzeyde hipoteze dayalı eylem eğilimi oluşmaz.

Bu durumda kendi irademiz aracılığıyla inanmayı konuşmak bir açıdan tek kelimeyle aptalca görünür. Bir başka açıdan aptallıktan daha kötüdür; değersizdir. Biri doğa bilimlerinin eşsiz yapısına baktığında, nasıl

inşa edildiklerini; ahlaki açıdan birbirinden farklı olan binlerce insan yaşamının nasıl söz konusu bilimlerin temelini oluşturduğunu; sabır ve tehirin, tercihin ölüşünün harici olguların donuk kanunlarına başvurunun bu bilimlerin her taşını ve harcını biçimlendirdiğini; yine bu bilimlerin nasıl kendi muazzam asaletiyle kişiler üstü durduğunu gördüğünde, ona, gönüllü oluşturduğu duman halkalarından üfleyerek ses çıkarmaya çalışan ve şahsi rüyalarından çıkıp gelen şeylerle kararlarını alıyormuş gibi yapan her bir küçük duygucu (*sentimentalist*), sarhoş ve rezil olarak görünür. Bilimlerin kendine has sert yapısı içinde beslenenlerin ağızlarından bu tarz sübjektivizm kusmayı arzu ettiklerini düşünebilir miyiz? Bilim okulları içerisinde gelişen tüm sadakat sistemi, buna tolerans gösterilmesine kesinlikle karşıdır. Böylece, bilim hummasına yakalananların karşı uç noktaya geçmeleri gerektiği sadece doğal karşılanır ve bu kişiler bazen, dürüst ve doğrucu aklın, kabul edilemez ve acı olanı, kalpten geçenlere tercih etmesi gerektiğini yazabilirler.

Huxley “Tek tesellim şu düşüncede yatar ki gelecek nesiller ne kadar kötü olursa olsun, inanmak için sebepleri olmadıkça inanmanın gereksizliğine dair yalın kuralı benimsedikleri sürece ki bu onların yararına olacaktır, ölümsüzlüğün en aşağı derinliklerine ulaşamayacaklardır” diye haykırırken, Clough

“Bilmek ruhumu güçlendiriyor

Ki sen yok olursun, gerçek ise olmaz”

şarkısını söyler. Ve o haşarı/haylaz çocuk Clifford şöyle yazar: “İnananın şahsi mutluluğu ve tesellisi için sorgulanmamış ve kanıtlanmamış önermelere dayanan inanç kutsallığını yitirir.” Bu konuda onun takipçisi olmayı hak eden her bir kimse, her zaman değersiz bir objeye dayansın ve asla silinemeyecek bir şaibe taşısın diye inancının saflığını hasetli özenin fanatikliği ile koruyacaktır. “Eğer yetersiz delile dayanarak bir inanç benimsenmişse (inanç doğru bile olsa, Clifford’ın aynı sayfada açıkladığı gibi) mutluluk çalıntıdır. Günahtır çünkü insanlığa yönelik görevimize karşı da bir hırsızlıktır. Görev kendimizi, kısa sürede vücudumuza hükmedecek ve sonrasında şehrin geri kalanına yayılacak salgın hastalıktan korur gibi bu tür inançlardan korumaktır. Her zaman, her yerde ve herkes için yetersiz delile dayanarak bir şeye inanmak yanlıştır.”¹⁴

III.

Tüm bunlar, Clifford’ın dile getirdiği gibi ifade edildiğinde bile, insana kısmen sesteki aşırı dokunaklı gürültülerle birlikte sağlıklıymış gibi gelir. İnançlarımız konusunda özgür irade ve saf arzu araca sadece beşinci tekerlek olacak gibi görünüyor. Bunlar uçup gittikten sonra geriye kalanın düşünsel içgörü olduğunu varsayarsa ya da fikirlerimizi belirleyen saf akıl olduğunu varsayarsa, düpedüz gerçeğe ters düşecektir.

¹⁴ W. James, bu bölümde “bir şeye yetersiz delile dayanarak inanmak herkes için, her zaman ve her yerde yanlıştır” şeklindeki Clifford ilkesine atıfta bulunarak W. K. Clifford’ın katı delilci tutumunu eleştirmektedir.

İradi doğamızın başaramayacağı yegane şey, ölü bir hipotezi tekrardan canlı bir hipoteze dönüştürmektir. Ancak bizim için hipotezleri ölü yapan; çoğunlukla iradi doğamızın evvelki muhalif faaliyetidir. İradi doğa derken; inanç alışkanlıklarımızı oluşturabilecek kaçınmadığımız sadece kasıtlı istekleri kastetmiyorum; -sosyal sınıf ve gurubun baskısı, taklit ve tarafgirlik, önyargı ve tutku, umut ve korku gibi inancın tüm faktörlerini kastediyorum. Aslına bakılırsa kendimizi inanırken buluruz, nasıl ve niçin inandığımızı hemen hemen hiç bilmeyiz. Bay Balfour bizim için hipotezleri mümkün ya da imkansız, canlı ya da ölü kılan düşünsel iklimimizden kaynaklanan tüm bu etkilere “otorite” adını verir. Burada- bu odada bulunan hepimiz moleküllere ve enerjinin korunmasına, demokrasiye ve zaruri ilerlemeye, Protestan Hıristiyanlığa ve ölümsüz Monroe doktrini için mücadele etme vazifemize haklı sebepler olmaksızın inanırız. Bu meseleleri onlara inanmayanların sahip olabileceğinden muhtemelen daha fazlası olmadan hatta çok daha azıyla içsel açıklık olmaksızın idrak ederiz. Onun/ inanmayanın kalenderliği inanmamasının sonuçlarını gösteren bazı temellere muhtemelen sahiptir; ancak bizim için içgörü değil, kanaatlerin prestiji imanımızın uyumakta olan şarjörünü ilk ateşleyen şeydir. Şayet aklımız, safdilliliğimizin başkaları tarafından eleştirildiği durumlarda sayıp söyleyecek birkaç delil bulabilirse, her binimizden dokuz yüz doksan dokuzunda oldukça tatmin olur. İmanımız başkasının imanına göre imandır ve en büyük meselelerde çoğunlukla durum budur. Bizzat doğruya olan inancımız-örneğin gerçeğin var olduğuna ve zihnimizin ve doğrunun birbiri için yapılandırıldığına olan inancımız -sosyal sistemimizin bizi desteklediği arzusunun tutkulu tasdiki değil de nedir? Doğruya ulaşmak isteriz; deneylerimizin, araştırmalarımızın ve tartışmalarımızın bizi sürekli doğruluğa doğru daha iyi durumlara ulaştıracağına inanmak isteriz ve bu doğrultuda zihinsel yaşamımızda tartışarak çözmeye karar veririz. Ancak bir Phyrhoncu şüpheli, bize bütün bunları nasıl bildiğimizi sorsa mantığımız bir cevap bulabilir mi? Hayır! Kesinlikle bulamaz. Bu sadece iradi bir karar üzerine bir diğer iradi karardır. Biz, Phyrhoncu şüphelinin kendi adına dikkate almadığı bir güven ya da saniya dayanarak hayatla ilgilenmeye istekliyiz.

Kural olarak; ihtiyaç duymadığımız tüm teori ve gerçekleri reddederiz. Clifford’ın kozmik coşkusu¹⁵ Hıristiyanlığın hiçbir ihtiyacına cevap vermez. Huxley piskoposlarla alay eder çünkü O’nun hayat anlayışında papazlık sistemine ihtiyaç yoktur. Bunun aksine Newman Katolikliğe yönelir ve orada kalmak için iyi olan her türlü nedeni bulur çünkü O’na göre papazlık sistemi doğal bir ihtiyaç ve hazdır. Neden çok az bilim insanı telepati için sözde kanıtlara göz atar? Çünkü tanıdığım merhum ileri gelen biyologlardan birinin bir defasında bana söylediği gibi, bilim adamları böyle bir şeyin doğru olması durumunda, bunu önlemek ve gizlemek için birleşmek zorunda olduklarını düşünürler. Bu bilim adamlarının uğraşlarını onsuz devam

¹⁵ W. James, W. K. Clifford’ın “Cosmic Emotion” başlıklı makalesindeki makro kozmos ve mikro kozmos öğretisini eleştiren düşüncelerini kasteder.

ettiremeyecekleri doğanın türdeşliğini ve diğer tüm şeyleri mahvedecektir. Ancak bu adama, bir bilim adamı olarak telepatiyle neler yapabileceği gösterilirse, sadece delili test etmekle kalmayıp delili yeterli dahi bulacaktır. Mantıkçıların bize zorla kabul ettirdiği bu kural bile-tabii bu durumda iradi doğamızı yok sayanlara mantıkçı adını verebilirsem- profesyonel mantıkçı özellikleri dahilinde ihtiyaç duymadıkları tüm elemanları dışarıda bırakmak kendi doğal arzularından başka bir şeye dayanmaz.

Açıktır ki akli olmayan doğamız kabullerimizi etkiler. İnançtan önce gelen irade ve tutkulu temayüllerimiz ve inançtan sonra gelen diğerleri vardır ve sadece ikinciler makullük için çok geç kalırlar ve önceki duygusal temayüller kendi yönlerinde seyrettiğinde çok geç kalmazlar. Pascal'ın argümanı, bu durumda güçsüz olmak yerine sorunu çözen güçlü bir tartışma gibi görünmektedir ve kutsal su ve ayinlere ilişkin imanımızı tamamlamak için gerekli olan nihai vuruştur. Eşyanın düzeni açıkça basitlikten uzaktır ve saf sezgi ve mantık, ideal olarak ne yapabilirlerse yapsınlar, gerçekte inançlarımızı üreten yegane şeyler değildirlere.

IV.

Olayların bu karmaşık yapısının farkına vardıktan sonraki görevimiz şunu sorgulamaktır: Bunu patolojik ve tamamen kınanması gereken bir şey mi yoksa aksine zihnimizi oluşturan normal bir unsur gibi mi değerlendirmeliyiz? Savunduğum tez özetle şöyle ifade edilebilir: tabiatı gereği hakkında entelektüel zeminlerde karar verilemeyen hakiki bir tercihin¹⁶ söz konusu olduğu her durumda, duygusal doğamızın iki önermeden birini tercih etmesi sadece meşru değil aynı zamanda zorunludur; bu şartlar altında “tercihte bulunmayın ve sorunu tartışmaya açık bırakın” tutumu- tıpkı evet veya hayır şeklinde karar vermek- gibi bizatihi duygusal bir tercihtir ve evet veya hayır cevabı vermedeki risk soruyu açık bırakmanın riskiyle eşdeğerdir. Böylece soyut olarak ifade edilen bu tez, itimat ediyorum ki, daha sonra oldukça açık hale gelecektir. Ancak ilkin kendime biraz daha hazırlayıcı çalışmalara devam etme izni veriyorum.

Fark edilecektir ki bu tartışmanın amaçlarına uygun olarak dogmatik zemindeyiz; sistematik felsefi septikliği top yekün konunun dışında bırakan zemini kastediyorum. “Doğru vardır ve ona erişmek zihinlerimizin kaderidir” postulatı, septiğin böyle bir çabası olmamasına rağmen bizim kasten çözümüne ulaşmaya çalıştığımız şeydir. Onunla bu noktada kesinlikle ayrılıyoruz. Ancak “doğru vardır ve zihinlerimiz ona ulaşabilir” inancına iki şekilde sahip olunabilir. Doğruya inanmanın ampirist ve mutlakçı yöntemlerinden bahsedebiliriz. Bu meselede ampiristler doğruyu elde edebileceğimizi ancak onu ne zaman elde ettiğimizi yanılmadan bilemeyeceğimizi düşünürken, mutlakçılar sadece doğruya ulaşmakla kalmayıp aynı zamanda ona ne zaman ulaştığımızı da bilebileceğimizi söyler. Bilmek ve bildiğimizi kesin olarak bilmek birbirinden farklı

¹⁶ Hakiki tercih, en az iki hipotezden oluşan ve her iki hipotezin de canlılık, önemlilik ve zorunluluk özelliklerinin hepsine birden sahip olduğu tercih türüdür.

şeylerdir. Biri, ikincisi olmaksızın birincinin mümkün olduğuna inanabilir; bu nedenle ampiristler ve mutlakçılar felsefi terminolojideki anlamıyla septik olmasalar da yaşamlarında farklı derecelerde dogmatizm sergilerler.

Düşünce tarihine göz atacak olursak mutlakçı eğilimin felsefede yaygın iken, ampirist eğilimin bilimde büyük ölçüde hakim olduğunu görürüz. Aslında felsefelerin temin ettiği mutluluğun karakteri, temelde kesinlik elde eden her başarılı ekol ya da sistemin çoğunlukla kanaatlerine dayanır. “Diğer felsefeler fikirler toplamıdır; çoğunlukla yanlıştır; benim felsefem sonsuza kadar temel prensipleri sağlar.” Bunda kim, ismini hak eden her sistemin apaçık ilkesini/temel düşüncesini fark etmez ki? Bir sistemin tam anlamıyla sistem olabilmesi için kapalı bir sistem olması gereklidir; belki, şu ya da bu detayında değişikliğe gidilebilir fakat asli niteliklerinde asla!

Mükemmel açık seçik önermelere ulaşmayı arzulayanın daima takip etmesi gereken Skolastik Ortodoks yol, söz konusu mutlakçı kabulü objektif delil olarak isimlendirdiği bir doktrinle özenle işlemiştir. Sözelimi sizin huzurunuzdaki mevcut varlığımdan, ikinin üçten küçük olduğundan ya da tüm insanlar ölümlüyseniz o halde benim de ölümlü olduğumdan şüphe edemiyor olmam, bu düşüncelerin zihnimi karşı konulamaz bir şekilde aydınlatması sebebiyledir. Kesin önermelerin sahip olduğu bu objektif delilin nihai temeli zihnimizin bilinen şeylerle uyumdur. Bununla beraber gelen kesinlik, tasavvur edilen gerçeklik bakımından *gerçekliğin kesin kanaat oluşturma gücüne sahip olduğu*, özne bakımından ise nesne zihinsel olarak edinildiğinde geriye hiçbir şüphe ihtimali bırakmayan bir *zihin dinginliğini* içerir. Ve tüm bu işlem boyunca sadece *nesnenin kendi* ve *öznenin kendi* dışında hiçbir şey sürece müdahil değildir. Biz miskin modern düşünürler Latince konuşmaktan hoşlanmayız; aslında basmakalıp terimlerle konuşmaktan da hiç hoşlanmayız; ancak esasında eleştirmeksizin kendimizi kaptırdığımız her zaman, zihnimizin durumu buna çok benzerdir; siz objektif delile inanırsınız ve ben de. Bazı şeylerden emin olduğumuzu hissederiz; biliriz ve bildiğimizi biliriz. Zihin saatimizin akrep ve yelkovanı saat kadranını önüne kattığında ve meridyen saatinin üzerinde buluştuklarında, içimizde bize hareket veren bir tıkırtı; on ikiyi vuran bir şey vardır! Aramızdaki en büyük ampiristler sadece görünürde ampiristtirler; içgüdülerine bırakıldıklarında yanılmaz papalar gibi dogmatiktirler. Cliffordlar, bize yetersiz delile dayanarak Hıristiyan olmanın ne kadar günah olduğunu bildirdiklerinde, yetersizlik onların zihinlerindeki son şeydir, gerçekten. Onlara göre, delil kesinlikle yeterlidir Ancak öte yandan onlar kâinatın Hıristiyanlık dışı düzenine öylesine inanırlar ki hiçbir canlı tercih yoktur; Hıristiyanlık başlangıçtan itibaren ölü bir hipotezdir.

VI.

Ancak şu an hepimiz içgüdüsel olarak mutlakçı olduğumuza göre, nitelikli felsefe öğrencileri olarak mutlakçı olma hakikatine ilişkin ne yapmalıyız? Hakikati benimsemeli ve onaylamalı mıyız? Yoksa hakikati,

şayet yapabilirsek, kendimizi bağımsız kılabileceğimiz tabiatımızın zayıflığı olarak mı telakki etmeliyiz?

Samimiyetle inanyorum ki ikinci yol, mütefekkirler olarak takip edebileceğimiz tek yoldur. Objektif delil ve kesinlik şüphesiz oynamak için çok iyi ideallerdir ancak bu mehtaplı ve rüyada ziyaret edilen gezegenin neresinde bulunurlar? Bu nedenle insan bilgisiyle ilgili teorim el verdiğince, tam bir ampiristim. Elbette “tecrübe etmeye ve tecrübelerimiz üzerine düşünmeye devam etmeliyiz” şeklindeki pratik imana dayalı yaşarım, çünkü sadece böylece kanaatlerimiz daha doğru olur; ancak herhangi birini – hangisi olduğuna kesinlikle aldırış etmem- benimsemek için asla yeniden yorumlanamazlar ve düzeltilemezlermişçesine büyük oranda hatalı bir tutum sergilemem ve tüm felsefe tarihinin beni onaylayacağını düşünüyorum. Sadece tek kusursuz kesin doğru vardır ve bu doğru Phyrhoncu septiklerin gözden kaçırdıkları doğrudur; O da; bilinçlilik fenomeninin var olduğu doğrusudur. Aslında bu bilginin açık başlangıç noktasıdır; hakkında felsefe yapılan eşyaya mutlak giriştir. Çeşitli felsefeler, bu eşyanın gerçekten ne olduğunu ifade eden pek çok girişimden başka bir şey değildir. Ve kütüphanelerimize çekilirse hangi anlaşmazlığı keşfederiz? Kesin doğru cevap nerede bulunur? Soyut kıyas önermeleri ($2+2=4$ gibi) ve somut gerçeklik hakkında bize bir şey bildirmeyen önermeler haricinde ne gerçek dışı olarak nitelendirilmeyen ne de en azından başkalarının doğruluğu ciddi olarak sorgulanmış delilsel kesinliğe sahip önermeler bulabiliriz. Geometrinin aksiyomlarının, laf olsun diye değil ciddi olarak, (Zöllner ve Charles H.Hinton gibi) belirli çağdaşlarımızca ötesine geçilmesi ve Hegelcilerin tüm Aristoteles mantığını reddi konuyla ilgili çarpıcı örneklerdir.

Gerçekten doğru olana ilişkin somut bir ölçüt üzerinde şimdiye dek uzlaşmamıştır. Bazıları ölçütü; algı evresini hariç tutarak ya vahye ya ulusun fikir birliği ya kalbin güdüsü ya da soyun sistematik tecrübesine bağlar. Diğerleri bu algılama evresini kendi ölçütü kılar; örneğin "Descartes açık seçik fikirler ile Tanrı'nın varlığını garanti altına aldı, Reid “sağduyu”¹⁷ ile, Kant sentetik apriori önermesiyle. Zıddının kavranamazlığı, duyu ile doğrulanma imkanı bir şeyin başka bir şeyin kendisi olduğu fark edildiğindeki top yekün organik bütünlüğe veya kendi kendiyile ilişkiye sahip olması, zaman zaman kullanılan ölçütlerdir. Fazlasıyla yüceltilen objektif delil asla zaferle orada değildir; düşünce dünyamızın son derece zayıf ideallerini belirleyen yalnızca bir gaye ya da ideal sanıdır (*grenzbegriff*). Belli gerçekliklerin objektif delile sahip olduğunu iddia etmek adeta şunu söylemektir: onların doğru olduğunu düşündüğümüzde ve onlar doğru olduğunda deliller objektiftir, aksi halde değildir. Ancak birinin dayandığı delilin gerçek objektif delil türünden olduğuna dair kanaati, sübjektif kanılar yığınının bir yenisini eklemekten başka bir şey değildir. Objektif delil ve mutlak kesinlik ile ilgili bir dizi çelişik kanı neden ileri sürülmektedir! Alem

¹⁷ İskoç aydınlanmacısı Thomas Reid'e ait Ortak Duyuş Teorisine (*Common Sense Theory*) göre sağduyu doğuştan gelen ve herkesçe aynı biçimde duyulanı dile getiren ortak duyuştur.

baştan sona aklidir, -varlığı nihai kaba gerçekliktir; zati bir Tanrı vardır; zati Tanrı kavranılamaz, doğrudan bilinen zihin ötesi bir alem vardır; zihin sadece kendi idelerini bilebilir; ahlaki zorunluluk vardır; zorunluluk sadece arzuların sonucudur; her şeyde daimi manevi bir ilke vardır; sadece değişen zihin durumları vardır; sonsuz nedenler zinciri vardır; mutlak ilk neden vardır; sonsuzluk ihtiyacı, özgürlük, gaye, gayesizlik, ilk Bir; asli çokluk, evrensel süreklilik, eşyada asli süreksizlik, sonsuzluk, sonluluk. Bu var, şu var; komşusu onu mutlak yanlış sanırken birinin mutlak doğru olarak düşünmediği hiçbir şey yoktur aslında ve onların arasındaki bir mutlakçı olmayan her zaman problemlerin gerekli olabileceğini ve aklın, doğrudan kavrayışında olan gerçekle bile, doğru ya da yanlışlığını bilmek için mutlak işaretleri olamayabileceğini önemser görünür. Aslında biri, objektif kesinlik ilkesinin hayata en çarpıcı uygulamasının Engizisyon kutsal ofisinin insafli işçileri olduğunu hatırladığında, ilkeye saygıyla kulak vermeyi fazla cazip bulmaz.

Ancak farkına varın ki ampiristler olarak bizler, objektif kesinlik ilkesinden vazgeçmek suretiyle, bizzat doğruluk umudundan ya da araştırmasından vazgeçmiyoruz. Hala inancımızı onun varlığına iliştiririz ve hala inanırız ki tecrübelerimizi biriktirmeyi ve düşünmeyi sistematik olarak sürdürerek doğruluğa doğru daha iyi bir konum elde ederiz. Skolastiklerle aramızdaki büyük fark yöneliş tarzımızda yatar. Onun sisteminin gücü ilkelerinde, kaynağında, düşüncesinin başlangıç noktasında yatar; bizim için ise güç neticede, nihai sonuçtadır; nereden geldiği değil, neyle sonuçlandığına karar verilmelidir. Bir ampirist için hipotezin hangi kaynaktan geldiği önemli değildir; hipotezi haklı gerekçelerle ya da yanlış gerekçelerle edinmiş olabilir; tutku fısıldamış olabilir ya da tesadüf önermiş olabilir; ancak şayet düşüncenin tüm yönelimi onu tasdik ediyorsa, bu ampiristin doğru ile kastettiği şeydir.

VII

Küçük ama önemli bir nokta daha ve sonrasında konuya girişimiz tamamlanacak. Kanı meselesinde görevimize göz atmanın iki yolu vardır; bunlar tamamen farklı yollardır ve ne var ki bilgi teorisi farklılıklarına şimdiye dek çok az ilgi duyulduğu görülen yollardır. Doğruyu bilmeliyiz ve hatadan kaçınmalıyız; bunlar bilenler olarak ilk ve büyük emirlerimiz ancak onlar özdeş buyruklar ifade etmenin iki yolu değildir; iki bağımsız ilkedirler. Doğru A'ya inandığımızda, aslında B'nin yanlışlığına inanmanın arızı sonucundan kaçınmamıza rağmen, sadece B'ye inanmamakla, zorunlu olarak A'ya inanmak hemen hemen hiç söz konusu değildir. B'den kaçınırken aynen B kadar kötü olan C ya da D gibi diğer yanlışlara inanma hatasına düşebiliriz ya da hiçbir şeye hatta A'ya bile inanmayarak B'den kaçınabiliriz.

“Doğruya inan!” “Yanlıştan kaçın!”¹⁸ Bunlar anladığımız üzere maddi/içerik olarak farklı iki ilkedir ve aralarında tercih yapmak suretiyle tüm zihni yaşantımızı farklı renklere boyayarak sonuçlandırabiliriz. Doğrunun peşinde koşmayı yüce, yanlıştan kaçınmayı ikincil olarak değerlendirebiliriz ya da diğer taraftan yanlıştan kaçınmayı daha zorunlu kabul eder ve doğruya yol veririz. Clifford’dan alıntı yaptığım öğretici metninde o, bizi ikinci durum için yüreklendirir. Bize yetersiz delile dayanarak zihnimizi kapatarak yalanlara inanmanın korkunç riskine maruz kalmaktansa, hiçbir şeye inanmamamızı, zihnimizi sonsuza dek şüphe içinde bırakmamızı söyler.¹⁹ Diğer taraftan siz doğru bilginin kutsallığıyla karşılaştırıldığında hata yapma riskinin çok küçük bir mesele olduğunu düşünebilirsiniz ve doğruyu tahmin etme şansını ilelebet ertelemektense araştırmanızda defalarca yanılmaya hazır olabilirsiniz. Ben, şahsen Clifford’a katılmayı imkansız buluyorum.²⁰

Unutmamalıyız ki doğru veya yanlış hakkındaki görevimiz ile ilgili bu duygular, her durumda sadece duygusal hayatımızın yalın ifadeleridir.²¹ Biyolojik olarak ele alındığında, zihinlerimiz doğru kadar yanlışlığı da üretmeye hazırdır ve “yalana inanmaktansa ebediyen inançsız kalmak daha iyidir” diyen biri, baskın olan şahsi aldanmışlık korkusunu açıkça sergiler. O, korku ve arzularının çoğuna eleştirel bakabilir ancak bu korkuya körü körüne boyun eğer. O, hiç kimsenin korkusunun bağlayıcı gücünü sorgulamasını tasavvur edemez. Kendi açımdan, ben de aldanmış olma korkusuna sahibim ancak inanırım ki bu dünyada bir insana aldanmışlıktan daha kötü şeyler de olabilir; bu sebeple Clifford’ın uyarısı, kulağıma tamamen fantastik bir tını gibi gelir; tıpkı askerlerine basit bir yara almaktansa ebediyen savaştan kaçınmanın daha iyi olduğunu bildiren bir general gibidir. Bu durumda ne düşmanlara ne de tabiata karşı zaferler kazanılır. Muhakkak ki hatalarımız böylesine kötü ciddi şeyler değildir. Tüm ihtiyatımıza rağmen hatalardan kaynaklandığına emin olduğumuz bu dünyada kalbin aydınlanması, hatalar açısından bu aşırı tedirginlikten daha sağlıklı görünmektedir. Her halükarda bu, ampirist filozof için en uygun şey gibi görünmektedir.

VIII

Ve şimdi bütün bu girişten sonra, sorumuzla devam edelim. Tekrar ediyorum, demiştim ki aslında kanaatlerimizi etkileyen tutkusal doğamızdır

¹⁸ Epistemik açıdan belirsiz önermelerde öznenin hatadan kaçınmak ve hata riskini göze almak olmak üzere iki alternatifi vardır.

¹⁹ Clifford ilkesi epistemik özneye “yetersiz delile dayanarak inanmama” ödevini yükler. Yani katı delilci olarak W. K. Clifford epistemik açıdan belirsiz önermelerde “hatadan kaçınma”nın öznenin öncelikli epistemik amacı olması gerektiğini savunur.

²⁰ W. James ise epistemik açıdan belirsiz önermelerde “hataya düşme riskini üstlenerek doğruya/hayati iyiye ulaşma imkanı”nın öznenin öncelikli epistemik amacı olması gerektiğini savunur.

²¹ W. James’e göre önerme epistemik açıdan belirsiz ya da denk olduğunda inanmak, inanmamak ve hükümü askıya almak inançsal tutumlarının her biri tutkusal doğaya dayanan tercihlerdir ve doğruya ulaşma imkanı açısından aynı riski taşırlar.

ve kanaatlerimiz arasında bazı tercihler vardır ki bu etki tercihimizde hem kaçınılmaz hem de meşru belirleyici olarak kabul edilmelidir.

Dinleyicilerim olarak bazılarınızın tehlikenin kokusunu almaya başlamanızdan ve meseleye samimiyetsizce kulak vermenizden endişe duyuyorum. Aslında sizin zorunluluğunu kabul etmek zorunda kaldığınız tutkunun ilk iki basamağı: aldanmışlıktan kaçınmak amacıyla düşünmek zorundayız ve gerçeği elde etmek için düşünmeliyiz- ancak o ideal amaçlara giden yolda sizin de muhtemelen dikkate alacağınız gibi –şu andan itibaren başka hiçbir tutkusal adım atılmamalıdır.

Elbette ki olgular izin verdiği kadarıyla ben de hemfikirim. Doğruyu elde etme ve kaybetme arasındaki tercih, önemli olmadığında, doğruyu elde etme ihtimalini gözden çıkarabiliriz ve objektif delil ortaya çıkana dek karar vermeyerek yanlışlığa inanma olasılığından ne olursa olsun kendimizi koruyabiliriz. Bilimsel sorgulamalarda durum hemen hemen her zaman budur ve hatta genel olarak çok nadiren insan öylesine acil bir iş yapmak zorunda olur ki yanlış karar vermesi, hiç karar vermemesinden evla olsun. Gerçekten de hukuk mahkemeleri, o an için erişilebilir en iyi delile göre karar vermek durumundadır çünkü hakimin görevi kesin karara ulaşmanın yanı sıra hukuku uygulamaktır ve (bilge bir hakimin bir defasında bana söylediği gibi) az sayıda dava üzerinde zaman harcamaya değerdir; önemli olan kabul edilebilir herhangi bir esasa göre karar vermek ve kenara çekilmektir. Ancak doğrunun objektif doğası ile ilgili tutumlarımızda, biz açıkça doğrunun inşacıları değil kaydedicileriyiz ve tez elden karar vermenin ve bir sonraki meseleye devam etmenin salt hatırı için verilecek kararlar tamamıyla uygunsuz olacaktır.

Genellikle fiziki dünyaya ilişkin olgular bizden oldukça bağımsızdır ve olgunlaşmamış bir teoriye inanarak aldanmış olma riski ile karşılaşma zorunda kalmak konusunda neredeyse hiç aceleye gerek yoktur. Buradaki sorular daima önemsiz tercihlerdir, hipotezler nadiren canlıdır (biz alan dışındakiler için her halükarda cansızdırlar), doğruya ya da yanlışlığa inanma arasındaki seçim nadiren zorunludur. Bu nedenle; hatalardan kaçınacak, dengeli şüpheci tavır kesinlikle akıllıca bir tavidir. X-ray ışınları teorisini bilmemiz ya da bilmememiz, zihin içeriklerine inanmamız ya da inanmamamız yahut da bilinç durumlarının nedenleri hakkında bir kanaate sahip olmamız bizim açımızdan ne fark oluşturur? Hiçbir fark oluşturmaz. Bu türden seçimler, bizim için zorunlu değildir. Her durumda bu türden tercihlerde bulunmamak ancak yine de tarafsız bir gözle leh ve aleyhteki sebepleri sorgulamayı sürdürmek daha iyidir.²²

Tabii ki burada salt sorgulamada bulunan zihinden bahsediyorum. Araştırmanın amaçları açısından böylesi bir ilgisizlik çok da tavsiye edilen bir şey değildir ve şayet kendi inançlarını doğrulamak için bireylerin aşırı istekleri dışarıda tutulursa, bilim mevcut halinden çok daha az gelişmiş

²² W. James'e göre bilimsel inançlar, hakiki tercih değildirlir. Epistemik açıdan belirsiz bilimsel önermelerde, tercihler zorunlu olmadığından, yeterli delil ortaya çıkıncaya kadar hatadan kaçınarak önerme ile ilgili hükümü askıya almak daima rasyonel inançsal bir tutumdur.

olacaktır. Sözelimi Spencer ve Weismann'ın şu an sergiledikleri bilgelik örneğine bakalım. Diğer taraftan şayet araştırmada mutlak bir beceriksizlik istiyorsanız, araştırmacının her türlü sonuçlarına ne olursa olsun ilgi göstermeyen bir kişiyi ele almalısınız; o tescilli yeteneksiz ve gerçek bir budaladır. En faydalı araştırmacı, en duyarlı gözlemci olması itibariyle, meselenin bir tarafına ilişkin yoğun ilgisi, aldanmamak için; eşit derecede yoğun tedirginliği aracılığıyla daima dengede olan kişidir. Bilim bu tedirginliği daimi bir yöntem-sözde doğrulama yöntemi olarak tertip etti ve bu yöntemle o kadar derinden bir aşk besledi ki doğruyla zerre kadar ilgilenmediği dahi söylenebilir. Onu ilgilendiren yegane doğru, yöntemsel olarak doğrulanan doğrudur. Doğruların doğrusu sadece doğrulayıcı yöntemde ortaya çıkabilir ve bilim ona dokunulmasını reddedecektir. Bilimin, Clifford ile tekrar ettiği, böylesi bir doğru; bilimin insanlığa karşı görevine ters düşerek elinden çalınmış olacaktır. Ne var ki insanoğlunun arzuları teorik ilkelerden daha güçlüdür. Pascal'ın dediği gibi “kalbin, aklın anlamadığı nedenleri vardır” ve yine de her şeye ilgisiz olsa da oyunun açık kuralları, hakem, soyut zihin; birtakım kendi gözde canlı hipotezlerine genellikle ilgi duyan, hükme bağlamak için materyallerini tedarik eden somut oyuncular olabilir. Bununla birlikte kabul edelim ki, zorunlu bir tercih söz konusu olmadığı her durumda, gözde hipotezleri olmaksızın bizi aldanmaktan koruyan tarafsız sorgulayan akıl, her halükarda idealimiz olmalıdır.

Bir sonraki soru: spekülatif sorularda, zorunlu tercih söz konusu mudur? Ve bizler (aldanmaktan kaçınmak kadar doğruyu elde etmeye istekli insanlar olarak) zorlayıcı delil ortaya çıkıncaya kadar cezadan muaf olarak beklemeyi sürdürebilir miyiz? Bu, doğrunun ihtiyaçlarımıza ve gücümüze göre hoşça ayarlanmış olması gerektiğine ilişkin apriori bir imkansızlık gibi gözükmektedir. Tabiatın büyük pansiyonunda, kekler, tereyağlar ve şerbet nadiren böylesine pürüzsüz şekilde ortaya çıkar ve ve tabakları öylesine temiz bırakırlar. Aslında bunu yaparlarsa, onlara bilimsel kuşku ile bakmalıyız.

IX.

Ahlaki problemler, çözümleri için akla uygun kanıtlar beklenilemeyecek sorunlar olarak doğrudan ortaya çıkarlar.²³ Ahlaki bir problem akla uygun olarak ortaya çıkana ilişkin değil, iyi olana ve iyi olacak olana ilişkin sorudur. Bilim bize var olanın bilgisini sunabilir ancak hem var olanın hem de var olmayanın değerini karşılaştırmak için bilimi değil, Pascal'ın kalbimiz dediği şeyi dikkate almalıyız. “Gerçeğe dair sonsuz araştırma ve yanlış inancı düzeltme insan için en yüce iyilerdir” şartını ileri sürdüğünde, bilim kendi kalbini dikkate alır. Söz konusu önerme sorgulandığında bilim ya sadece önermeyi anlaşılabilir bir tarzda tekrar edebilir ya da bu tür araştırmaların ve düzeltmelerin insan kalbinin de beyan ettiği her türden iyiyi insana sunduğunu göstererek ispat edebilir. Ahlaki

²³ W. James'e göre ahlak önermeleri hakiki tercihlerdir; canlı, önemli ve zorunludurlar.

inançlara sahip olma ya da olmama sorusuna, irademiz karar verir. Acaba ahlaki tercihlerimiz doğru mudur yanlış mı? Yoksa onlar kendilikleri içinde birbirinden farkı olmayan sadece bize şeyleri iyi ve kötü diye gösteren tuhaf biyolojik fenomenler midir? Saf aklınız nasıl karar verebilir? Kalbiniz ahlaki gerçekliği olan bir dünya istemezse, aklınız sizi aksine kesinlikle asla inandırmayacaktır.²⁴ Aslında şeytani kuşkucular, beynin içgüdüsel oyunlarını katı idealizmden çok daha iyi tatmin edecektir. Bazı insanlar (öğrencilik dönemlerinde dahi) o kadar serin kalpli bir mizaca sahiptirler ki ahlaki hipotezler hayatlarında hiçbir tesire asla sahip olmaz ve onların mağrur huzurunda, heyecanlı genç ahlakçı kendisini daima tuhaf huzurlu bir hasta gibi hisseder. Onlar açısından ahlakçıda bilgiçliğin zuhuru, saflık ve ahmaklıktır. Yine de kendini iyi ifade edemeyen kalbinde ahlakçı, yanılmadığı (gerçeğine) ve (Emerson'ın da söylediği gibi) onların/ahlak karşıtlarının tüm kavrayış ve akli üstünlüğünün tilkinin kurnazlığından daha iyi bir şey olmadığı bir krallık olduğu fikrine tutunur. Ahlaki şüphecilik, entelektüel şüpheciliğe daha fazla ne çürütülebilir ne de mantıkla ispatlanabilir. Doğrunun (hangi türden olursa olsun) var olduğuna tutunduğumuzda, tüm içtenliğimizle tutunuruz ve sonuçlarına bakarak ayakta kalmaya ya da düşmeye karar veririz. Septik, tüm varlığıyla şüpheli tavrı benimser ancak hangimizin daha makul olduğunu sadece Tanrı bilir.

Artık iyiye dair bu detaylı sorulardan insani ilişkilerle, bir insan ile diğer insan arasındaki zihin durumları ile alakalı sorulara dönelim.²⁵ Sözgelimi “beni seviyor musun, sevmiyor musun?” Sevip sevmediğin; seninle kısmen tanışık olup olmadığın, beni sevmen gerektiğini farz etmeye istekli olup olmadığın ve sana güven ve ümit gösterip göstermediğin türünden sayısız duruma bağlıdır. Senin sevginin varlığına olan evvelki inancım, bu gibi durumlarda sevginin ortaya çıkışını sağlayan şeydir. Ancak şayet ben ilgisiz durur ve mutlakçının belirttiği gibi sen uygun bir şey yapıcaya ve objektif delil elde edinceye dek bir adım dahi kıpırdamayı reddedersem senin sevgin bire on veriyorum ki asla oluşmaz. Kaç kadının kalbi, bazı adamların kendilerini sevmeleri gerektiğine ilişkin mutlak umutlu ısrarları tarafından yenilgiye uğratılır! O erkek, kadınların kendisini sevmeyeceği hipotezine rıza göstermeyecektir. Burada belirli bir doğru türüne olan arzu, o özel doğrunun mevcudiyetine yol açar ve dolayısıyla bu başka türden sayısız durumlarda da böyledir.²⁶ Hayatında canlı hipotezlerin rol oynadığı görülen, onları önemseyen, onlar ortaya çıkmadan önce hatırları

²⁴ Bilimsel önermelerin doğruluk değerlerini belirlemede yegane kriter akıldır. Ancak ahlak önermelerinin yegane belirleyicisi akıl değildir; W. James'e göre bu önermelerde irade, akıldan daha öncelikli ve belirleyici işleve sahiptir.

²⁵ W. James'e göre hakiki tercihlerin ikinci grubu, sosyal ilişkilerle ilgili önermelerden oluşur. Bu önermeler de epistemik açıdan belirsiz olduklarından önerme ile ilgili inançsal tutumlar-önermeyi tasdik etme ve reddetme-iradi karar gerektirir.

²⁶ W. James, sosyal ilişkilerle ilgili inançların sahip olduğu delisel boşluğun, tercihte bulunacak olan öznenin arzusu tarafından tamamlanmasının rasyonel olduğunu savunur. Aslında O, bu tür ilişkilerle ilgili önermelerin olumlu öncül ya da üst inançlar gerektirdiğini vurgular. Yani X kişisi, “Y beni seviyor” öncül/üst inancına sahip olmadıkça X ve Y arasında sevgiye dayalı bir ilişkinin oluşması pek de mümkün görünmemektedir.

için diğer şeyleri feda eden ve onlar için daha işin başında riskler alan adam değil de kim terfileri ve nimetleri hak eder? Onun inancı bir tür talep gibi üzerinde onu aşan güçlerle eylemde bulunur ve kendi doğrulamasını oluşturur.

Küçük ya da büyük herhangi bir sosyal kurum, diğer üyelerinin de eş zamanlı olarak kendi rollerini üstleneceğine olan güven ile her bir üyenin kendi görevlerine başladığı yapıdır. Pek çok bağımsız kişinin işbirliği ile arzulanan bir sonuca her ulaşıldığında, hakikat olarak bu sonucun mevcudiyeti, doğrudan birbirlerine olan birincil inançların salt sonucudur. Hükümet, ordu, ticari sistem, gemi, üniversite, atletizm takımı; hepsi onsuz hiçbir şeyin başarılamayacağı hatta hiçbir işe girişilemeyeceği bu durum üzere var olurlar. Bir tren dolusu yolcu (bireysel olarak cesur olsalar bile) birkaç soyguncu tarafından yağmalanacaklardır; her bir yolcu, bir direniş hareketinde bulunursa, diğer yolcuların kendisini desteklemesinden önce vurulacağından endişe duyarken, sırf bu nedenle soyguncular, bir diğerine bel bağlar. Araç dolusu insanın bizimle birlikte hep birden ayağa kalkacağına inanırsak, her birimiz teker teker ayağa kalkarız ve asla tren soygunu girişiminde bile bulunulmaz. O halde öyle durumlar vardır ki gerçeğin ortaya çıkışına dair öncül inanç olmadıkça hakikat hiçbir zaman ortaya çıkmaz. Ve bir hakikate olan inancın o hakikatin yaratılmasında rol oynadığı bir yerde, inancın bilimsel kanıtın önünde gitmesinin düşünen bir varlığın düşebileceği ‘en aşağı türden ahlaksızlık’ olduğunu öne sürmek çılgın bir mantıktır. Gelin görün ki bilimsel mutlakçılar tam da bu mantıkla hayatlarımızı güya düzenlediklerini sanıyorlar. Gerçi bu mantık, bilimsel mutlakçıların hayatlarımızı düzenlemek için varsaydığı mantıktır.

X

Bu durumda şahsi eylemlerimize bağlı doğrularda, arzu temelli inanç kesinlikle meşru ve muhtemelen zorunludur.

Fakat şimdi iddia edilecektir ki tüm bunlar çocukça insanlık durumlarıdır ve dini inanç (*religious faith*) soruları gibi büyük evrensel meselelerle hiçbir ilgisi yoktur. O halde bu konuya geçelim. Dinler arazlarında o kadar çok farklılık gösterir ki dini sorular tartışılırken, dini çok genel ve şümüllü ele almalıyız. Dini hipotezle neyi kastediyoruz? Bilim nesnelerin mevcut durumunu bildirir; ahlak bazı şeylerin diğerlerinden daha iyi olduğunu söyler ve din temelde iki şey söyler. İlk olarak en iyinin, daha ebedi olduğunu söyler, örtüşen şeylerin, deyim yerindeyse evrende en son taşı fırlatan şeylerin en iyi olduğunu ve nihai cümleyi söyler: “mükemmeliyet bakidir.” Charles Secretan’ın bu ifadesi dinin bu ilk tasdikinin, bir tasdik ki bilimsel olarak hiçbir surette ispatlanamaz, iyi bir yöntemi gibi görünmektedir.

Dinin ikinci tasdiki şudur; şimdi bile dinin ilk tasdikinin doğruluğuna inandığımız zaman durumumuz daha iyiye gider.

Şimdi dini hipotezin her iki bölümünün de doğru olması halinde, oluşan durumun mantıki unsurlarını tetkik edelim. (Tabii ki başlangıçta o

ihtimali kabul etmeliyiz. Şayet problemi tartışacaksa canlı bir tercih içermek zorundadır. Herhangi biriniz için din canlı bir hipotez olamayacak ise, bu takdirde daha fazla ilerlemeye lüzum yoktur. Sadece geriye kalanlarla konuşayım.) Devam edecek olursak, gördük ki; öncelikle din kendisini önemli bir tercih olarak sunar. Yani dine göre, inanarak daha şimdiden (yani bu dünyadayken bile) belli bir hayati iyiliği kazanırız veya inanmayarak kaybederiz. İkinci olarak, din iyiyi ortaya çıkaran zorunlu bir tercihtir. Septikliğimizi koruyarak ve daha fazla ışık için bekleyerek sorundan kaçamayız çünkü din yanlış ise, hatadan bu yolla kaçınabilmemize rağmen, kesin olarak inanmamayı seçersek ve din doğru ise, iyiyi kaybederiz. Bu, bir adamın belirli bir kadına evlenme teklif edip etmemekte sonsuza dek tereddüt etmesine benzer çünkü adam kadınla evlendikten sonra bir melek çıkıp çıkmayacağından tam olarak emin değildir. Yani sonsuza dek kararsız kalan adam sanki başkasıyla evlenmiş gibi o melek-kadın ihtimalinden aynı kesinlikte mahrum kalmış değil midir? O halde septisizm tercihten kaçınmak değil; kimi belirli türden risklerin tercihidir. Hata ihtimalini göze almaktansa, doğruyu kaybetmeyi göze almak daha iyidir; bu tam olarak inanç vetocunuzun tutumudur. İnanan kadar bilfiil bahis oynamaktadır; dini hipotez aleyhinde kendi alanını savunmaktadır; tıpkı inananın septiğin alanı aleyhinde dini hipotezi savunması gibi. Bize din için yeterli delil bulununcaya kadar septisizmi bir görev gibi vaaz etmek, dini hipotez var olduğunda, dini hipotezin doğru olabileceği ümidine kapılmaktansa, yanlış olabileceği korkusuna teslim olmak daha iyi ve akıllıcadır söylemine eşittir. Bu, tüm arzulara karşı olan akıl değildir; herhangi bir arzuyla kendi yasalarını koyan akıldır. Ve hakikaten bu tutkunun, üstün bilgeliğinin teminatı nedir? Hile için hile; ümit aracılığıyla aldatmanın, korku aracılığıyla aldatmadan çok daha kötü olduğunun ne gibi kanıtları vardır? Bilhassa ben hiçbir kanıt göremiyorum ve koyduğum bahsin bana kendi risk türümü seçme hakkını verecek kadar önemli olduğu durumlarda, bilim insanının kendi türünden bir seçimi örnek alma emrine itaat etmeyi ancak reddederim. Şayet din doğru olursa ve din için delil yine de yetersizse, sizin yangın söndürücünüzü (bu meselede etkisi olduğunu sezinlediğim) kendi doğam üzerine koyarak, kazanan tarafta olmaya ilişkin hayattaki yegane ihtimalimden—ki o ihtimal elbette dünyayı dini olarak ele almaya ilişkin duygusal ihtiyacımın isabetli ve doğru olmasına ilişkin arzuma dayanır—mahrum kalmayı temenni etmem.

Tüm bunlar, dinin belki de gerçekten isabetli ve doğru olabilirliği ihtimaline ve sorunu tartışan bizler için bile, dinin canlı bir hipotez olduğunun doğruluğu varsayımına dayanır. Şu anda birçoğumuz için din hala bir bakıma mevcut inancımızı mantıksızca olsa da veto eden çok uzak bir yol halini alır. Evrenin daha mükemmel ve daha sonsuz veçhesi, dinlerimizde şahsi formlara sahip olarak temsil edilir. Şayet dindarsak, evren bizim için artık sadece O değil, ancak Sen'dir ve kişiler arasında mümkün olan herhangi bir ilişki burada da mümkündür. Sözgelimi bir yönüyle kainatın pasif cüzleri iken diğer bir yönüyle adeta kendi hesabımız üzerinde

aktif küçük merkezlermişizcesine ilginç bir özerklik sergileriz. Ayrıca biz, sanki dinin bize çekici gelmesinin, bizzat bizim aktif iyi isteğimiz tarafından meydana getirildiğini hissederiz ve yine biz hipotezi yarı yolda karşılamadıkça delil bizden sonsuza dek gizlenecekmiş gibi de hissederiz. Önemsiz bir örneği ele alacak olursak; beyefendiler topluluğunda hiçbir ilerleme kaydetmemiş, her imtiyaz için teminat talep eden ve hiç kimsenin sözüne kanıtsız inanmayan bir kimsenin daha güven verici bir ruhun kazanacağı tüm sosyal ödüllerden kendisini mahrum etmesi gibi, böylelikle burada, öfkeyle konuşan bir mantıklilikle kendisini susturan ve kendi kabulünü tanrılara zaruri gibi kabul ettirmeye çalışan ya da onu hiçbir zaman elde edemeyen biri; kendisini tanrıların tanışıklığı imkanından mahrum bırakacaktır. Tanrıların varlığına ısrarla inanarak (hem mantığımız hem de hayatımız için aksinin kolay olmamasına rağmen) evrene yapabileceğimiz en derin hizmeti yapmakta olduğumuz tarzındaki sebebini bilmediğimiz bizim için zorunlu olan bu duygu, dini hipotezin canlı mahiyetinin bir parçası gibi görünmektedir. Bu da dahil olmak üzere hipotez bütün parçaları ile birlikte doğru ise, istekli ilerlemeler kaydetmemizde vetosuyla saf entelektüalizm (katı akılcılık) saçmalık olacaktır; ve kalbimizin kısmi katılımı mantıki olarak gerekli olacaktır. Bu yüzden ben, bilhassa doğruyu aramakta agnostik kuralları kabul etmeyi kendi yöntemim olarak göremem ya da iradi mahiyetimi oyun dışında tutmaya istekle rıza gösteremem. Bu açık sebepten dolayı- ki eğer o türden doğrular gerçekten oradaysa, belirli türden doğruları elde etmekten beni mutlak olarak alıkoyacak bir düşünme kuralı akla aykırı bir kural olacağından –bunu yapamam. Bana göre, ne türden doğruyla ilgili olursa olsun, bu, buradaki durumu izah eden formal mantığın uzun ve kısa halidir.

İtiraf ediyorum ki bu mantıktan nasıl kaçınılabileceğini anlamıyorum. Ama hazin tecrübem beni korkutuyor ki irademizi teşvik edecek kadar canlı herhangi bir hipoteze riski dahilinde inanma hakkımız olduğunu soyut olarak benimle birlikte söylemekten bir kısmınız hala radikal bir tarzda kaçınılabilirsiniz. Şayet böyle ise, zannediyorum ki bunun nedeni, soyut mantık bakış açısından tamamıyla uzaklaşmanız ve sizin için ölü olan bazı dini hipotezleri (belki de farkında olmayarak) hesaba katmanızdır. İstedigine inanma özgürlüğünü, bazı imtiyazlı boş inançlara uygulamaktasınız ve aklınızdan geçirdiğiniz inanç, okul çocuğu tarafından “inanç doğru olmadığını bildiğiniz şeye inanmaktır” şeklinde tanımlanan inançtır. Bunun bir yanılgı olduğunu sadece tekrarlayabilirim. Somut olarak inanma özgürlüğü; sadece bireysel aklın, bizatihi karara varamadığı canlı tercihleri kapsayabilir ve canlı tercihler, kendilerini nazarı dikkate alan için asla saçmalık gibi görünmez. Kendisini somut insana gerçekten sunan dini soruya göz attığımda ve içerdiği hem teorik hem de pratik ihtimaller üzerine düşündüğümde; “kalbimize, içgüdülerimize ve cesaretimize tıkaç koymalı ve bu süre zarfında elbette ki din doğru değilmiş gibi kıyamete kadar ya da aklımızın ve duygularımızın işbirliği ile yeterli delili elde edebileceği vakte kadar beklemeliyiz” emri - ifade etmeliyim ki, bana şimdiye kadar felsefi

mağarada üretilmiş en tuhaf put gibi görünür. Şayet biz skolastik mutlakçılar olsaydık, daha fazla bahanemiz olabilirdi. Objektif kesinlikleri ile yanılmaz bir zihne sahip isek, sadece ona güvenmemekle ve özgür bırakan kelimesini beklememekle böylesine mükemmel bir bilgi organına karşı kendimizi sadakatsiz hissedebiliriz. Ancak ampirist isek, inanıyorsak ki içimizdeki hiçbir zil gerçeğin kavrayışımız dahilinde olduğunu kesin olarak bilmemiz için çalmaz, o halde, zili bekleme görevimizin kutsallığını vaaz etmek oldukça atıl bir tuhafılık gibi görünür. Aslında istersek bekleyebiliriz – umarım bunu reddettiğimi düşünmüyorsunuzdur- ancak bekleyeceksek inandığımızdaki kadar risk alırız. Her iki durumda da hayatımızı riske atarız. Hiçbirimiz ne diğerine vetolar neşretmeliyiz ne de suistimal sözleri sarf etmeliyiz. Aksine birbirimizin zihinsel özgürlüğüne ihtiyatla ve içtenlikle saygı göstermeliyiz; işte o zaman entelektüeller cumhuriyetini tesis edebiliriz; işte o zaman dış toleransımızın onsuz ruhsuz olduğu ve ampirizmin zaferi olan iç tolerans ruhuna sahip oluruz; işte o zaman pratik şeylerin yanı sıra spekülasyon şeylerinde de yaşarız ve yaşatırız.

Fitz James Stephen'ı referans vererek başladım; izin verirseniz O'ndan bir alıntı ile bitireyim: “Kendin hakkında ne düşünüyorsun? Dünyaya dair ne düşünüyorsun? ... Bunlar herkesin ilgilenmesi gereken sorulardır çünkü bu sorularla ilgilenmek herkese iyi görünür. Bunlar Sfenksin/gizemli kimsenin bilmeceleridir ve az ya da çok bunlarla ilgilenmek zorundayızdır. ... Hayatın tüm önemli işlerinde karanlıkta bir sıçrayışta bulunmalıyız. ... Şayet bilmeceyi cevapsız bırakmaya karar verirsek, ki bu bir tercihtir; cevapta kararsız kalırsak, ki bu da bir tercihtir, ancak hangi tercihte bulunursak bulunalım, kendi riskimizle tercihte bulunuruz. İnsan Tanrı'ya ve geleceğe top yekün sırtını dönmeyi seçerse, hiç kimse ona mani olamaz, hiç kimse ona hata etmekte olduğunu makul şüphelerin ötesinde gösteremez. Biri başka şekilde düşünür ve düşündüğü şekilde eylemde bulunursa, hiç kimsenin onun yanıldığını ispatlayabileceğini tasavvur edemem. Herkes, düşündüğü en iyiye göre eylemde bulunmalıdır ve yanılıyorsa bu onun için daha kötüdür. Göz gözü görmeyen sis ve tipi içinde, yolların aldatıcı olabilecek anlık görüşüne sahip olduğumuz bir dağ geçidindeyiz. Hareketsiz durursak donarak öleceğiz. Yanlış yolu izlersek paramparça olacağız. Doğru yolun olup olmadığını kesin olarak bilmiyoruz. Ne yapmalıyız? Güçlü ve cesur ol. En iyisi için eylemde bulun; en iyisini umut et, sonuca razı ol. ....Eğer ölüm her şeyin sonuysa, ölümü bundan daha iyi karşılayamayız.”

Kaynakça

Clifford, W. K. (1901). “The Ethics of Belief.” *Lectures And Essays* Volume II. Ed: Leslie Stephen and Frederick Pollock, 163-205. London: Macmillan and Co. Limited. ss. 163-205.

- _____ (2006). “İnanç Ahlakı.” Çev: Ferit Uslu, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5, sy.9. ss.125-136
- James, W. (1992). “The Will to Believe.” *Writings*. Ed: Gerald E. Myers. New York: The Library of America. ss. 457-476.
- Jordan, J. (2010). “Pragmatic Arguments.” *A Companion to Philosophy of Religion*. Ed: Charles Taliaferro, Paul Draper and Philip L. Quinn. 425-433. Blackwell Publishing.
- Levine, G. (1990). “Scientific Discourse as an Alternative to Faith.” *Victorian Crisis of Faith*. Ed: Richard J. Helmstadter. 225-261. Macmillan Publishing.
- Lightman, B. (2014). “Science At the Metaphysical Society: Defining Knowledge in the 1870’s”. *The Age of Scientific Naturalism*. Ed: Bernard Lightman. London: Pickering and Chatto Publishing, ss.187-206.
- Madigan, T. J. (2008). *W. K. Clifford and “The Ethics of Belief,”* Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Simon, L. (1998). *Genuine Reality, A Life of William James*, Harcourt Brace Company.
- Turner, F. M. (1990). “The Victorian Crisis of Faith and the Faith that was Lost.” *Victorian Crisis of Faith*. Ed: Richard J. Helmstadter. ss.9-38. Macmillan Publishing.
- Ward, W. R. (1990). “Faith and Fallacy: English and German Perspectives in the Nineteenth Century.” *Victorian Faith in Crisis*. Ed: Richard J. Helmstadter. ss.39-67. Macmillan Publishing.
- Yaylı, G. (2021). *William Kingdon Clifford ve William James Bağlamında Dini İnançın Rasyonelliği*. Ankara: Orion Kitabevi.

YAYIN KURALLARI

Akademik Hassasiyetler (The Academic Elegance) Sosyal Bilimler alanında yılda iki kez (Bahar ve Güz) yayın yapan Ulusal Hakemli bir dergidir.

- 1- Akademik Hassasiyetler, sosyal bilimlerin tüm alanları ile ilgili deneysel, nicel ve nitel araştırmalara yer veren bir dergidir.
- 2- Dergiye gönderilen makaleler özgün bir çalışma olmalı ve daha önce yayınlanmamış olmalıdır. Şayet makaleler ulusal veya uluslararası bir sempozyum veya kongrede sunulmuş ise yada yüksek lisans veya doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmış ise bu durum dipnot verilerek ayrıca belirtilmeli ve makale formatına uygun hale getirilmelidir.
- 3- Makalelerle ilgili her türlü yasal sorumluluk yazara ya da yazarlara aittir.
- 4- Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.
- 5- Akademik Hassasiyetler'e gönderilen yazıların metin, dipnotlar/sonnotlar, kaynaklar ve tablolar/şekiller de dahil olmak üzere 35 sayfayı geçmemelidir.
- 6- Başlıklar 11 punto büyüklüğünde, koyu ve ortalanarak yazılmalıdır. Yazar adı ise başlık altında bulunmalı ve ortalanmalıdır. Yazarın adının yalnızca ilk harfi büyük harfle, soyadının ise tamamı büyük harflerle ve koyu şeklinde yazılmalıdır. (Örnek: Gökçe DİLARA*). Soyadın sağ üst köşesine ise * işareti konularak dipnot oluşturulmalı ve buraya yazarın ünvanı, çalıştığı kurumu ve e-mail adresi (altı çizgisiz ve siyah renkte) yazılmalıdır. -----
----- Örnek: Prof. Dr., Gazi Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, gokcedilara@gmail.com -----
- 8- Makaleler Microsoft Word veya "doc" veya "docx" uzantılı şekilde sisteme yüklenmelidir.
- 9- Makalelerde yer alacak alt ana başlıklar sola yanaşık, 1 cm. içeriden ve koyu şekilde; (1. TÜRKİYE'DE SOSYAL ...), onun altında yer alacak ara başlıklar ise koyu, sola yanaşık, 1 cm. içeriden ve sadece ilk harfleri büyük olacak şekilde; (1.1.1. Ekonomik Faktörler), diğer alt başlıklarda koyu, sola yanaşık ve 1 cm. içeriden ilk harfleri büyük olacak şekilde; (1.1.1.Ticari yapı) yerleştirilmelidir.

Yazılar; Times New Roman karakterinde, 11 punto (dipnotlarda ise 10 punto) büyüklüğünde olmalıdır. Sayfa yapısı 16X24 ebadında, kenar boşlukları sağdan, soldan, üstten 2 cm ve alttan 1,5 cm olmak üzere, 1

satır aralığıyla, iki yandan hizalanmış ve paragraf arası boşluğu, öncesi ve sonrası “10nk”olacak şekilde ayarlanmalı ve sayfa numarası verilmelidir. Paragraf başları 1 cm içeriden olmalı ve "TAB" tuşu kullanılmalıdır.

9- “Öz” tek paragraf biçiminde yazılmalı ve 150-250 kelime arasında olmalı ve herhangi bir atıf içermemelidir. Her özet altında da çalışmayı açıklayan en az 3, en fazla 5 anahtar kelime bulunmalıdır. Çalışmalar başlıklar, özet ve kaynakça dâhil olmak üzere 5000-11000 kelime arasında olmalıdır.

10- Dergiye gönderilen makaleler ön değerlendirmeden geçtikten sonra dergi editörü tarafından bilimsel yeterliliğinin denetlenmesi amacıyla iki hakeme gönderilir. Makaleler, değerlendirme sonucunda hakemden gelecek olumlu raporlar doğrultusunda ve dergi yayın kurulu tarafından uygun görülen bir sayıda yayınlanır. Raporların olumsuz olması ya da makalenin yayınlanmasıyla ilgili olarak hakem raporlarının editöryal kurul tarafından yetersiz veya tatmin edici bulunmaması durumunda makalenin yayınlanması ile ilgili karar üçüncü bir hakem kararı veya editöryal kurulun takdiri doğrultusunda verilir. Bu durumda yazar makalenin yayınlanmaması ile ilgili olarak her hangi bir hak talebinde bulunamaz.

11- Makalenin basıldığı dergi sayısından yazara iki kopya gönderilir.

12- Makalede sıra ile öz, giriş, ana metin, sonuç, kaynakça ve varsa ekler bulunmalıdır. Giriş, Sonuç ve Kaynakça başlarına numaralandırma yapılmaz.

13- Akademik Hassasiyetler’e gönderilecek makalelerin hazırlanmasında APA yazım kuralları kullanılmalıdır. Tüm metin yazımında ve kaynakçanın hazırlanmasında da bu sisteme uyulması gerekmektedir. (METİN İÇİNDE ALINTININ GÖSTERİLMESİ, Örnek: (Durgun, 2010:25)). APA sistemi

hakkında daha fazla bilgi için, lütfen <http://www.apastyle.org/> adresini ziyaret ediniz. Kaynakça gösteriminde aşağıdaki örneklerden yararlanabilirsiniz.

14- Dergimize gönderilen makalelerde 750-1000 kelime aralığında İngilizce uzun özeti (Extended Abstract) eklenmesi gerekmektedir. Makalelerin yabancı okurlar tarafından takibi ve yayınlanan makalelerin atıf alabilmesi için uyguladığımız bu düzenlemenin kaynakçadan sonraki kısma eklenmesi gerekmektedir. Yayınlanacak makalenin giriş, tartışma, metot, sonuç vb. aşamalarının genel bir açıklamasını içermesi gereken İngilizce uzun özet eklenmeyen makaleler yayımlanmayacaktır.

15- Dergimize gönderilen makaleler Turnitin İntihal Engelleme Programından geçirilmektedir.

16- Kaynakçada yer alan kaynakların ikinci satıra geçmesi durumunda ikinci satırın 1 TAB içeriden başlamasına dikkat ediniz.

17- Dergimize gönderilen makaleler Turnitin İntihal Engelleme

Programından geçirilmektedir.

18- Kaynakçada yer alan kaynakların ikinci satıra geçmesi durumunda ikinci satırın 1 TAB içeriden başlamasına dikkat ediniz.

19- Kaynakçayı kitap, makale vb. ayrımı yapmadan yazar soyadlarını dikkate alarak alfabetik şekilde hazırlayınız.

Kitap

Turhan, M. (1997). Kültür Değişmeleri Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Timur, T. (2000). Toplumsal Değişme ve Üniversiteler. Ankara: İmge Kitabevi.

Makale

İnalçık, H. (2000). “Ziya Gökalp Yüzyıla Damgasını Vuran Düşünür”. Doğu Batı. 3(12). ss.935.

Tuna, K. (2003). “Modern Bilimlerin Ortaya Çıkışının Sosyolojik Arka Planı”. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi. 3. Dizi, 7. Sayı. ss.1-10.

Kurumsal Yayınlar

Devlet Planlama Teşkilatı. (2002). Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (2000-2005). Ankara.

Çeviri ya da Editörlü Yayınlar

Gellner, E. (1998). Milliyetçiliğe Bakmak. (Çev. S. Coşar, S. Özertürk, N. Soyarık). İstanbul: İletişim Yayınları.

İnternet Yayınları

Durgun, Ş. (2011). Modern Devlet Olmanın Zorunlu Koşulu Ulus-Devlet midir? Erişim Tarihi: 03.05.2016.
www.iibfdergisi.gazi.edu.tr/index.php/iibfdergisi/article/download/458/448

Yazım kuralları ve şekil şartlarının yerine getirilmesi önem arz etmektedir. Lütfen bu konuda gerekli duyarlılığı gösteriniz.

Makale Gönderme: <http://dergipark.gov.tr/akademik-hassasiyetler>

İletişim Adresi: academiclegance@gmail.com

AUTHOR GUIDELINES

The Academic Elegance (Akademik Hassasiyetler) is a refereed national journal in Social Sciences, published twice a year (in Spring and Autumn).

Instructions to the Authors

1. The Academic Elegance welcomes studies of all types in social sciences, including experimental, quantitative and qualitative work.
2. Manuscripts submitted to the journal must be original and must be previously unpublished. If the articles have been presented at a national or an international symposium or congress or given as the master's or doctoral thesis, this should be specified and must be transformed into article format.
3. Any legal liability related to the manuscript belongs to the author or authors.
4. There is no royalty payment for the manuscripts.
5. The journal publishes in English and Turkish.
6. Manuscripts submitted for review at The Academic Elegance should be no longer than 35 pages, including all text, footnotes/endnotes, references, and tables/figures.
7. All manuscripts must have introduction, main text, conclusion, and references. These should be indicated with titles and subtitles. Sub-titles in the manuscripts must be centered and boldfaced as in (1. **TURKISH SOCIAL ...**), other titles should be left justified and boldfaced as in (A. **Economic Factors**)
8. The author's title, institution and e-mail address must be written as a footnote as in the following example. -----
Prof. Dr., Gazi Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Bölümü, gokcedilara@gmail.com
-----
9. Manuscripts should be submitted as Microsoft Word or with a “doc” or “docx” extension.
10. Manuscripts should be written in Times New Roman, font size 12 pt (footnote 10 pt). The paper should be typed on A4 size paper. 3 cm margins on left and right and top and bottom, single line spacing, flush-right alignment. To adjust spacing before or after paragraphs, authors should leave

“3 nk” and in addition to the page number. For the paragraph indentation, “TAB” key must be used.

11. An abstract is required for all submitted manuscripts. The abstract should be a single paragraph of 150-250 words or less that briefly describes the research question addressed, the analytical approach, and the major findings of the manuscript. References and citations to other work should not be included in the abstract. Following each abstract, there should be 3-5 keywords describing the study. Manuscripts should be between 5000-11000 words, including the titles, abstract, appendix and references.

12. The received manuscripts are sent to two referees for thorough scientific and methodological evaluation after an initial editorial evaluation. If the referees report positively about the manuscript and with the approval of the publishing committee, the it is published in a decided issue. In the case of negative reports or any superficial evaluation on the part of the referee, the decision for whether to publish it or not is given by editorial board. A third referee is assigned if necessary. In such a case, the author has no right to claim for the publication of his manuscript.

13. Two copies of the journal are sent to the author whose article appears in that specific issue.

14. The manuscript should have an abstract, introduction, main text, conclusion, references, and appendices in order. The introduction, conclusion, references section are not numbered.

15. The Academic Elegance follows the APA style of formatting. All in-text citations and references section at the end need to be formatted accordingly. For further information about APA formatting, please visit: <http://www.apastyle.org/>

16. The manuscript should have an extended abstract in English about 750-1000 words at the end. Extended abstract should summarize the introduction, method, findings, and the conclusions of the manuscript.

17. Turnitin is used to prevent any plagiarism.

18. If the references in the bibliography pass to the second line, make careful that the second line starts with 1 TAB.

19. Bibliography prepares alphabetically according to the surnames of the authors without books, articles, etc. distinction.

Article Submission: <http://dergipark.gov.tr/akademik-hassasiyetler>

Contact: academicelegance@gmail.com

Akademik Hassasiyetler

The Academic Elegance

4 Aylık Uluslararası Akademik

Hakemli Dergi

ISSN: 2148-5933

E-ISSN: 2529-0088

SAYI/ISSUE: 16

Ağustos/August 2021

